

Viața Românească

Revistă literară și științifică

IAȘI

INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE ȘI EDITURA
VIAȚA ROMÎNEASCĂ

1928

Domnul Rașcu

— Dumneavoastră nu mă cunoașteți, dar eu vă știu demult, de copil, când erăți elevul lui răposatul tată-meu, știți dumneavoastră, Rașcu, profesorul de geografie, dela Mihnea-Vodă, știți dumneavoastră, când era în Teilor, unde se mutase din Rotarilor, când era director Stăncescu, știți dumneavoastră...

Bătrîna vorbea pripit, în fraze întretăiate de incidentale numeroase, silindu-mi mereu memoria să lege căpătăe de fire destrămate din urzeala vechilor amintiri.

Privesc cu luare aminte pe guraliva solicitatoare și caut să-mi reconstituesc figura fostului meu dascăl de geografie. Nu izbutesc să-i găsesc icoana în chipul slab și osos al bătrînoarei ce-mi stă înaintea. Să fie vina celor treizeci de ani ce s'au așternut la mijloc, între chipurile de-atunci și făptura ce-mi stă în față? Trebuie să fi avut cam aceeași vîrstă, pe atunci, tatăl, pe care o are astăzi fiica. Cu puțină silă, gonesc imagina prezentă a bătrînei noduroase care-mi vorbește, și revăd pe domnul Rașcu, așa cum icoana lui s'a crestat definitiv pe răbojul amintirilor mele.

Scurt, dolofan, greoiu, domnul Rașcu purta mustăți mari și favorite pieptănate; bărbia-i grăsună era totdeauna rasă proaspăt; cîteva şuvițe rare de păr erau trase cu grijă dintr'o parte peste bolta lucitoare a craniului pleșuv. Era îngrijit la haine, veșnic cu vestă de pichet, scrobită, albă cu picățele albastre și cu o fundă albă, lată, subt gulerul răsfrînt.

Nu l-am văzut niciodată grăbit.

Intra în clasă tacticos, străbătea cu pas măsurat, totdeauna același, drumul dela ușă până la catedră, se așeza cu băgare de samă în scaunul profesoral, după ce sufla praful, real sau închipuit, de pe catedră și de pe scaun. Cîț ținea ceasul de lecție, nu se ridica din scaun. Vorbea puțin și rar, cu o voce adîncă de

bas, exprimîndu-se în crîmpee de propoziții scurte. Întreba mai mult din ochi. Aproba sau dezaproba cu cîte o mișcare abia perceptibilă a capului. Nu explica niciodată lecția nouă și nu cobora niciodată de pe catedră ca să cerceteze prin bănci caetele școlarilor. Tot timpul se juca cu creionul, pe care-l ținea în mîna dreaptă, întorcîndu-l cu vîrfurile cînd în sus, cînd în jos, cu o mișcare ritmică și regulată, ca de automat, totdeauna aceeași. Scotea din cînd în cînd, din buzunarul vestei albe, un ceasornic mare de aur, pe care-l privea lung, parcă l-ar fi dojenit că merge prea lenș. Cu cît ora de lecție se apropia de sfîrșit, cu atît cercetarea ceasornicului se îndesea. Cînd mai rămînea un minut, două, pînă la sunarea clopoțelului pentru ieșire, domnul Rașcu ne spunea scurt :

— Pentru lecția viitoare luați mai înainte pînă la locul cutare.

Apoi se scula și pornea spre ușă cu același pas măsurat, cu care intrase. Exact în momentul cînd trăgea ușa după el, clopoțelul începea să sune. Nu ne răpise nicio secundă din recreație...

O reflecție a bătrînei, care-și urma vorbăria, îmi rupse firul aducerilor aminte :

— Il iubeați mult, știți dumneavoastră că era om bun. Deaceia am îndrăznit să vă supăr...

Bătrîna ajunsese, desigur, la sfîrșitul lungii introduceri. Înainte de a intra în materie, atacînd obiectul solicitării pentru care venise—o intervenție pentru o pramă de nepot,—facea un apel direct la cel mai duios dintre sentimentele ce trebuia să păstrăm fostului nostru profesor.

Da, bătrîna avea dreptate. Fusese un om bun, domnul Rașcu. Aceste două cuvinte: *om bun*, erau inscripția săpată pe lespedea ce-i acoperea locul de veci din cimitirul amintirilor foștilor lui școlari. Și o astfel de inscripție merită un pios prinos de recunoștință, chiar după ce s'a scurs mai mult de un sfert de veac.

Dau solicitatoarei cele mai sincere asigurări despre interesul cu care-i vom cerceta cererea și rămîn singur, cu privirea țintuită pe petiția cu timbrele proaspăt lipite, lăsată pe masă, și cu mintea dusă departe, la chipul bunului meu fost profesor.

Greu să-l mai alung. Parc'ar vrea să se răzbune pentru cîteva decenii de uitare.

* * *

Om bun !

Desigur că fusese om bun, domnul Rașcu.

M'apuc să-mi revizuesc mărunțișurile amintirilor, scoțîndu-le rînd pe rînd, de unde stăteau clasate și etichetate, în sertărașe demult neumblate.

Oare impresiile copilăriei noastre rezistă controlului strîns, făcut cu putințele de judecată ale vîrstei mature? Nu săvîrșim o impietate cînd suflăm praful gros ce învelește amintirile și le privim, dezbrăcate de vestmîntul cu care le-a acoperit timpul, supunîndu-le unei analize meticuloase, cu reactivi sensibilizați de experiențele unei vieți lungi?

Problema era prea ispititoare, ca să-i pot rezista.

De ce trecea drept om bun, domnul Rașcu?

Pentru că niciodată, timp de patru ani, cît l-am avut profesor, nu i-a scăpat vre-o vorbă aspră împotriva noastră, a copiilor, nici măcar vre-un cuvînt de dojană, orice năzbitii am fi făcut. N'a pedepsit niciodată pe vre-un școlar. N'a pus niciodată și nimănui vre-o notă rea. Nu se cunoștea corijență sau repetență la domnul Rașcu. Ajunsesem să credem că este vre-un fel de nepotrivire firească între știința geografiei și sancțiunea repetenției. Ce stranie impresie ne făcea cînd auzeam că, la altă școală, cutare a rămas „din cauza” geografiei!

Ora de lecție a domnului Rașcu nu ne dădea fiorul rece pe care-l simțeam la apropierea altor lecții. Era o lecție veselă uneori, plicticoasă de cele mai multeori, niciodată însă dătătoare de emoții.

De pe catedra pe care sta liniștit și nemișcat, profesorul scotea elevii la ascultare unul cîte unul, pe rînd. Școlarul trecea întăiu pe la catedră, pe care depunea caetul cu desene de hărți, în care domnul Rașcu nu se uita niciodată, apoi pășea spre „hartă murală” spînzurată peste tabla neagră, și începea să spuie lecția. Cînd harta era cu nume, mai mergea cum mergea, pe potriveală. Cînd se nimerea însă să fie o hartă mută, se petreceau adevărate dezastre cosmice. Munții se mutau în largul oceanelor, fluviile își schimbau matca trecînd peste cîmpii, insulele se rătăceau prin mijlocul continentelor, noroadele emigrau iar orașele își schimbau țările. Științi auxiliare veneau să dea ajutor frățesc geografiei strîmtorate. Istoria îi împrumuta nume de generali care luau locul exploratorilor, absenți din memoria școlarului; științele naturale populau orașele cu plante marine și mările cu fiare de pădure.

Bunul domn Rașcu asculta impasibil, cu privirea pierdută în văzduh, mișcînd ritmic creionul cu mîna dreaptă.

Ca să petreacă, băeții din bancă, poznaș, șopteau colegului lor, pe întrecute tot felul de năzbitii. Prăpădul lua proporții catastrofale pînă cînd elevul, îngrozit el însuși de cele ce spuinea, își pierdea cumpătul și se oprea. Atunci profesorul îl congedia, cu un zîmbet încurajator. Nota nu era niciodată mai mică decît cinci. Un alt elev lua locul celui dintăiu. Clasa, amuzată ori speriată de cele auzite, începea s'asculte altă versiune și timpul trecea. Ceasornicul de aur al domnului Rașcu, îndemnat de privirea-i iscoditoare, se îndura să-și apropie acele de punctul mîntuitor și clopoțelul punea capăt lecției.

Din cînd în cînd, domnul Rașcu „ne dădea ora”. Aceasta se întîmpla numai cînd aveam geografia în ora a doua—cea din urmă—de după amiază.

Lucrul se petrecea cu regularitate de program.

Profesorul își făcea obișnuita intrare în clasă. N'apuca însă să se așeze bine în scaunul catedrei, cînd, un glas anonim de școlar rostea din fundul clasei :

— N'am preparat !

Atunci, profesorul întreba din ochi clasa. Unanim, toți confirmam în cor :

— N'am preparat !

Convins că afirmația corespunde adevărului, domnul Rașcu zîmbea cu indulgență, închidea catalogul și scotea pe un elev la tablă. Harta murală era coborîtă, înfășurată pe speteaza ei, ca un steag pus la odihnă, și rezemată într'un colț. Apoi elevul lua creta și se încerca să deseneze pe tabla neagră, în tăcere, conturul geografic al Țării despre care aveam lecție. Desenul eșea măestrit : harta putea să închipuiască ori ce ai fi vroit : o țară din Himeria sau din planeta Mart, un animal ciudat sau vre-o fantezie secesionistă. Încercarea se repeta cu încă unul sau doi camarazi, după care, domnul Rașcu ne da ora, părăsind clasa, pentru ca la rîndul nostru, să mergem să jucăm barul pe maidanul de peste drum de biserica Icoanei, pe care s'a clădit, mai tîrziu, Școala centrală.

În cel din urmă an s'a întîmplat cu domnul Rașcu o poză care era aproape să-i înstrăineze simpatiile, așa de cu bună dreptate ciștigate. Cîtă emoție, cîte discuții, cîte comentarii n'a pricinuit acea întîmplare ! Ea a rămas întipărită adînc în sufletele noastre de copii, ca unul din cele mai de seamă episoade din viața școlărească.

Pe vremea școlăritului nostru era obiceiul ca profesorilor, la care țineau mai mult elevii, sau de care se temeau mai mult, să li se dea cadouri de ziua lor onomastică. De acest obicei, profitau mai mult profesorii care-și aveau patronul la Sfîntul Constantin. Aceasta, în rîndul întăiu, pentru că Sfîntul cădea în anotimpul florilor și un buchet de trandafiri era cel mai efin și cel mai delicat chip de a ne mărturisi respectul și dragostea pentru un profesor. În rîndul al doilea, era din partea noastră și o manevră dibace : sărbătoarea cădea aproape de încheierea anului școlar și nu era lucru de lepădat ca ziișii profesori să facă mediile subt impresia sentimentului de grațitudine pentru atenția delicată a elevilor lor.

De această manifestare nu se bucurase niciodată bunul domn Rașcu. Din nenorocire, pe nume de botez, îl chema Ioan. Sfîntul său patron cădea în timpul vacanței de Crăciun și într'un

timp, cînd nu se găseau flori. Ne-am gîndit, totuși, că se face o mare nedreptate celui mai bun dintre profesorii noștri, eliminîndu-l tocmai pe el, de la cea mai binemeritată manifestare de simpatie. Și cum nu sta în puterea noastră nici să schimbăm calendarul, nici să facem să înflorească trandafirii în Ianuar, am hotărît să-l sărbătorim pe domnul Rașcu la redeschiderea școlii, după sfîntul Ioan, iar obișnuitul buchet de trandafiri să fie înlocuit cu un „obiect de artă“.

Ideia a fost bine primită. Propagandiștii n'au avut mare bătae de cap ca s'adune suma. Argumentele lor erau simple, dar convingătoare.

— Săracu Rașcu!

— Bietu domnu Rașcu!

— Hai să-i facem și lui o plăcere, săracu!

Și'ntr'adevăr n'a fost școlar al clasei, care să nu se simtă dator să dea cît mai mult cu putință. Mai ales că, după sărbătorile Crăciunului, pușculițele erau bine garnisite.

Adunînd dinarul bogatului cu obolul săracului s'a strîns suma respectabilă de optzeci de lei. În dimineața zilei a treia după sfîntul Ion, o comisie de școlari „a tras la fit“ orele de lecții și s'a dus în calea Victoriei cu mina strînsă, ca să cumpere obiectul. Discursul cu care avea să se facă predarea era același cu care Patraulea, oratorul clasei, hiritisea în numele nostru pe diverși profesori la onomasticele respective.

Serbarea făgăduia să reușească pe deplin. Eram încîntați gîndindu-ne la efectul ei, la surpriza plăcută a bunului nostru profesor, neobișnuit cu asemenea manifestații.

La ceasurile două, înainte de intrarea în clasă, comisia s'a înapoiat cu o măreață călimară de birou. Era o frumusețe de călimară: de cristal, cu un capac în chip de Minervă de bronz și înșurubată pe un pedestal în formă de disc rotund de onyx verde înramat în bronz aurit.

Trecem obiectul din mină în mină. Ii cîntărim greutatea, felicităm comisia de chilipirul găsit și nu mai sfîrșim cu laudele.

Deodată însă, admirația se schimbă în groază. Constatăm că ghiventul prin care se înșuruba călimara în onyxul pedestalului era prea subțire, așa în cît cristalul ieșea ușor din pedestal!

Nu era însă timp nici de schimbat, nici de reparat. Profesorul trebuia să intre. Am meremetisit așa cum ne-am priceput înșepenind călimara cu hîrtie și cu așchii dintr'un băț de chibrit, așa ca să ție până ce vom înmina-o profesorului. Ce va fi pe urmă vom vedea...

Emoționați, așteptam intrarea profesorului, dintr'un minut într'altul. Patraulea, în banca întăia, ține'n mină foile cu discursul, pe care-și aruncă mereu ochii. Mihalcea, în fund, ține ascuns obiectul, pentru ca, la momentul potrivit, să iasă ca să-l înmîneze sărbătoritului.

În sfârșit, domnul Rașcu apare, cu pasul lui măsurat, și se urcă pe catedră. Noi rămânem în picioare. Profesorul ne aruncă o privire mirată. Atunci, Patraulea face un pas înainte desface foile, tușește și începe cu glas tare:

— Mult respectate domnule profesor și iubite al nostru părinte sulletesc! Sînt în viața oamenilor ca și în viața popoarelor momente în care graiul stă mut și în neputință să exprime avalanșa sentimentelor ce ne tulbură sufletele. Un astfel de moment e și cel de față..

Profesorul a înțeles intenția și și-a luat o atitudine solemnă. Noi ascultam cu nerăbdare desfășurarea discursului, pe care-l știam pe dinafară de multe ori ce-l auzisem. Nici odată nu ni se păruse așa de lung și de anost. De astădată gîndul nostru era aiurea. Inima ne era strînsă de frică: va ține ghiuventul? L-o fi înțepenit bine Mihalcea?

Patraulea a ajuns în sfârșit la perorație:

— Și ca un slab indiciu al marei noastre afecțiuni, vă rugăm să primiți acest neînsemnat dar...

Capetele tuturor se întorc spre fundul clasei.

În acest minut însă, se produce ceva catastrofal. Se aude întăiu zgomotul unui lucru ce cade jos, apoi o huruitură. Conșternați, zărim piedestalul călimării rostogolindu-se ca o roată pe podeaua clasei în spre catedră. Mihalcea cu restul călimării în mîină, aleargă să oprească discul. În clasă e un freamăt. Cîțiva băieți ies din bănci în calea discului poznăș.

Dar Patraulea a sfîrșit perorația și, cu ea, discursul. În clasă s'a făcut tăcere. O atmosferă de ghiață se lasă'n jurul nostru. Mihalcea a prins piedestalul chiar subt catedră și acum cu spatele spre profesor, se chinuște să-i înșurubeze la loc călimara. Broboane de sudoare-i izvorăsc pe frunte, se preling pe după coada sprîncenei și-i curg șiroae pe obraz. Un camarad se învîrtește pe lîngă el, chip să-l ajute, dar mai rău îl încurcă. Noi privim spre tavan ori pe subt bănci.

Singur domnul Rașcu nu și-a pierdut cumpătul. Cu zimbețu-i obișnuit pe buze, așteaptă sfîrșitul scenei, netezindu-și favoritele.

În sfîrșit călimara, ținută bine cu o mîină de fund și cu cealaltă de coiful Minervei, e depusă pe catedră.

Domnul Rașcu ne spune:

— Mersi băeți. Mi-ați făcut plăcere.

Apoi ne dă ora.

Un camarad îl urmează până'n cancelarie, ducînd călimara cu grija cu care se scoate afară din odaie un om bolnav.

Noi am rămas în clasă stăpîniți de un simțimînt de jenă și de umilință. Nimeni nu se mai gîndea la barul din maidanul Icoanei. Un potop de ocări a căzut peste capetele comisiei care cumpărase obiectul. Se poate să fi fost atît de orbi, atît de nepricepuți și să ia un obiect în așa hal! Apoi necazul se întoarce:

împotriva celui ce nu fusese în stare să-l ție măcar zece minute fără să-l încerce mereu, ca cel puțin să-l fi predat intact profesorului. Ce-o fi gândind el de stîngăcia, sau poate de calicia noastră!

Peste cîteva zile necazul nostru s'a prefăcut în furie: Un camarad evreu, care locuia prin partea căei Văcăreștilor, ne-a povestit că trecînd prin Haia Vechiturilor, a văzut acolo expus cadoul nostru.

Il vînduse în ajun domnul Rașcu!

Multă vreme, chestia cadoului a stîrnit discuții și certuri printre elevii clasei. Eram dezamăgiți și încurcați. Aveam noi dreptul să ne simțim jigniți de disprețul arătat de profesor pentru cadoul nostru? Nu cumva gestul nostru a fost făcut cu atîta neîndemînare, în cît a pricinuit un efect tocmai pe dos celui intenționat?

Controversa a rămas nelămurită. Noi am părăsit școala — pe atunci numai gimnaziu cu patru clase—ne-am împrăștiat pe la alte școli sau pe la alte rosturi și chestia cadoului a fost acoperită de uitare.

Trecuseră ani.

Într'o zi, întîmplarea mi-a scos în cale pe un vechiu camarad de școală, aruncat de soartă prin alte meleaguri. Am stat amîndoi de vorbă cîteva ceasuri dinaintea unei mese dintr'o berărie, depănînd din caerul vremii, trecînd în revistă lucruri uitate și oameni dispăruți. Și cum figurile foștilor profesori domînă întotdeauna amintirile copilăriei, colegul meu aduse vorba și despre domnul Rașcu. El venise mai tîrziu în contact personal cu Rașcu și-mi făcu cîteva confidențe asupra vieții intime a bunului nostru profesor.

— Ce proști eram! Rașcu era un tembel. Noaptea juca cărți la club și dormea dimineața. De aceia își puna orele numai după masă. Era totdeauna absent cu mintea din clasă, căci pe cînd noi încurcam continentele și țările, el își reconstitua loviturile date ori primite noaptea la masa verde, ori făcea combinații pentru seara următoare. Avea și o *codiță* care-l toca de bani. Ți-aduci aminte de afacerea cu cadoul? Cit sînge rău ne-a făcut! Și cînd te gîndești că ne-a vîndut călimara, atenția născocită din dragostea noastră naivă de copii, ca să-și împace prietina care-i făcuse o scenă tocmai cînd îl găsisse la ananghie din cauza *deveneii* din ajun!

Colegul povestea cu indiferență, parc'ar fi cetit în gazetă un caz petrecut prin America de Sud. Eu îl ascultam cu inima sfișiată. Mi se părea că în fața mea un profanator smulge cu brutalitate vâlul care acopere de privirile vulgului, o relicvă respectată.

De sigur că acesta era adevărul. Colegul cunoștea bine faptele și le comenta just. Cum se explicau acum toate! Și cum în mintea noastră de copii, lenea, indolența, nepăsarea domnului Rașcu se acopereau cu masca înșelătoare a bunătății!

M'am despărțit de vechiul coleg, pe care nu l-am mai revăzut. Amintirea întîlnirii cu el a rămas ca un strop de noroiu, asvirlit din întimplare pe un tablou de preț. Dar timpul a șters pata și a lăsat aproape nealterate culorile vechi, așternute de artistul—inchipuire pe pînza vremii. Abia dacă, cu o sfortare de atenție, se descopăr citeva urme. Și din fundul neguros al trecutului, icoana domnului Rașcu se deslușește mereu, așa cum o fixaseră ochii copilăriei noastre, pășind cu mersul lui fără-gănat, privindu-ne cu ochii lui care nu vedeau nimic, ascultându-ne fără să audă ceva, învîrtind creionul pe catedră cu mișcări de automat, incapabil să facă vre-o neplăcere școlarilor lui.

* * *

Bătrîna a venit a doua zi după rezoluție. Ceruse un lucru „foarte simplu”: nepotul rămăsese repetent pentru a doua oară în aceeași clasă și cerea îngăduința s'o mai repete încodată. Lucrul era oprit de regulament. Pe petiție, directorul școlii scrisese necruțătorul „aviz negativ”. Invocarea amintirii domnului Rașcu era talismanul care trebuia să neutralizeze rigorile regulamentului. Bătrîna se pierdea în mulțumiri anticipate:

— Știți d-voastră ce om bun era. N'ar fi fost el în stare odată cu capul, să facă așa ceva. S'au schimbat și timpurile și oamenii. Ce haini!... un biet copil...

Sigur că domnul Rașcu n'ar fi fost capabil de asemenea neomenii... Strănepotul fusese crescut—aceasta se vedea lămurit—in bunele tradiții ale străbunicului.

Simțeam cum de departe, din cîmpiile eliseene, spiritul fostului meu profesor radia vibrații etereice de nemărginită bunătate. Cum, val după val, se strecurau în sufletul vechiului său elev, alunecau calde de-alungul brațului și se închegau în virful ondeiiului, picurînd în slove iertătoare...

Constantin Kirițescu

Cu prilejul „Timpului Regăsit“

Opera lui Proust se împarte, în chip evident, în două părți foarte distincte : primele șase volume, acele pe care autorul a mai avut timp să le revadă, și restul. Revăzutul era lucrul cel mai important la Proust ; vom înțelege-o amintindu-ne felul cum lucra el : primele corecturi se întorceau cu ștersături și mai ales cu adaosuri nenumărate, următoarele la fel, așa încît textul definitiv era uneori de două ori mai lung decît cel de la început. Și trebuie să conchidem că mai ales în aceste adaosuri se găseau lucrurile de valoare, dacă comparăm partea revăzută cu cea nerevăzută.

«Le temps retrouvé», cele două volume de curînd apărute și cu care se încheie seria, sînt la nivelul obișnuit părții a doua : Multe detalii strălucite, dar și multă umplutură, vorbărie, mahalagisme inutile. Ce e bun și ce e rău în „Le temps retrouvé“ e iarăși de același fel ca în restul operei ; așa că cele de mai jos se potrivesc nu numai „Timpului Regăsit“ ci lui Proust în general.

*

Mulți din cei care aflaseră înainte de a-l citi, că Proust e un scriitor cu totul original, au fost uimiți probabil înfîlnind în lectura lor la tot pasul—și din ce în ce mai des, cu cît se apropiau de sfîrșitul operei—generalizări, maxime, constatări de o banalitate și de o evidență extraordinare ; spre pildă : „Non seulement certaines gens ont de la mémoire et d'autres pas., mais même à égalité de mémoires deux personnes ne se souviennent pas des mêmes choses“ sau : „...les accidents étant produits par des causes matérielles, peuvent parfaitement avoir lieu au moment où des volontés fort différentes... les rendent détestables... comme il arrive chaque jour dans les incidents les plus simples

de la vie où pendant qu'on désire de tout son coeur ne pas faire du bruit à un ami qui dort, une carafe placée trop au bord de la table tombe et le réveille“.

Banalitățile de acest fel sînt prea violente ca să putem crede că autorul nu și-a dat seama de calitatea lor. Adevărata lor explicație e cred, următoarea: ni se întimplă, cînd considerăm cu atenție neobișnuită un cuvînt obișnuit, ca acesta să ni se arate dintr'o dată ca ceva straniu, și să ne pară curios că e legat de cutare înțeles. De asemenea, un lucru pe care îl vedem în fiecare zi, capătă uneori o expresie neașteptată, parcă, și nouă, ca și cum l-am vedea pentru prima oară. Tot așa se întimplă și cu adevărurile cele mai cotidiene. Imprejurările vieții ilustrează uneori atît de concret și de insistent aceste adevăruri pe care noi le știam numai „în teorie“, încît sîntem siliți să le constatăm, în gînd, căci excesul lor de evidență ne-ar compromite, dacă le-am enunța cu voce tare. Astfel aceste constatări evidente devin fenomene profund intime, ba chiar adesea mai mult sau mai puțin subconștiente, și prin aceasta foarte atrăgătoare pentru Proust.

Cred că maximele de care vorbesc sînt rudimentele unor analize de constatări evidente ca acele de care vorbeam. Așa se explică de ce numărul lor e cu mult mai mare în volumele apărute după moartea autorului: nerevăzîndu-le n'a mai putut să dezvolte analizele schițate.

Un alt indiciu că așa e sînt multe analize de ceia ce am numit constatări evidente, admirabil dezvoltate, și aceasta în tot lungul operei lui Proust. Un exemplu între multe altele: vreme îndelungată Proust a stat retras într'un sanatoriu și acum a reapărut pentru întâia oară în „lume“, la o serată a prințesei de Guermantes. Aici e impresionat adînc de cît sînt de schimbați toți vechii lui cunoscuți, toți albiți, îmbătrîniți. Acum abea își dă sama de timpul trecut. Intre alții, Bloch: „Pour moi qui l'avais connu au seuil de la vie, il était mon camarade, un adolescent dont je mesurais la jeunesse par celle que n'ayant cru vivre depuis ce temps-là, je me donnais inconsciemment à moi-même. J'entendis dire qu'il paraissait bien son âge, je fus étonné de remarquer sur son visage quelques-uns de ces signes qui sont plutôt la caractéristique des hommes qui sont vieux. Je compris que c'est parce qu'il l'était en effet et que *c'est avec des adolescents qui durent un assez grand nombre d'années que la vie fait ses vieillards*“. (Sublinierea e a noastră). Fără îndoială Proust știa demult că bătrînii sînt oameni care au fost tineri pe vremuri. Și totuși simțim minunat cum constatarea lucrului îl surprinde și-l emoționează.

Din acest exemplu se vede că, cu cît constatarea e mai evidentă cu atît e mai interesantă, căci e dintr'un strat sufletesc mai adînc, mai depărtată de comunicarea cu ceilalți.

Dacă cetim pe Proust atribuindu-i *această* intenție de cite ori întîlnim o idee generală în genul lui La Palice, le vedem sub o lumină cu totul nouă, ele capătă adevăratul lor sens; și cum această atribuire de intenție se potrivește totdeauna, avem iarăși o probă că presupunerea noastră a fost justă.

*

Pe cit de respectuos și de atent e Proust față de toate nuanțele vieții sufletești, pe atîta e adesea de nepăsător și de arbitrar cu cea exterioară, cu ceia ce se poate numi acțiunea romanului. Toată această acțiune pare a fi inventată pentru a exemplifica—în chip excesiv de altfel—anumite legi sociologice sau psihologice. Astfel pentru a arăta că cotele sociale sînt foarte variabile, *toate* personagiile care la început nu sînt *du beau monde*, sîrșesc prin a fi admise de lumea mare și ajung să joace un rol important în ea: Bloch, Legrandin, Morel, M-me Swann, Gilberte Swann, M-me Verdurin, M-me de Cambremer etc.; în schimb, foarte multe din stelele societății își pierd cu timpul strălucirea: Swann, Charlus, ducesa de Guermantes și alții alții.

Alte ori, cînd a venit timpul ca autorul să descopere un adevăr, o lege socială sau un fapt, nenumărate mici incidente vin, toate într'un minuscul interval de timp, să pledeze și să-l convingă: la serata unde Proust bagă înțaiia oară de seamă cît a îmbătrînit, totul pare a fi pregătit dinainte ca să-l convingă de ce trebuie să aște. Nu numai că fiecare invitat în parte îi prezintă masca timpului trecut, dar servitorii vorbind între ei de dînsul îl numesc „Le père Proust“, ducesa de Guermantes îi zice: „mon plus vieil ami“, un tînăr îi trimete un bilet ce se termină cu „votre petit ami“, cînd Proust spune din greșală vorbind de el însuși „un jeune homme“ toată lumea începe să rîdă, etc. Și autorul mai dă a înțelege, că până atunci nici o întîmplare de acest fel nu-l făcuse să simtă timpul trecut. Aceste incidente revelatoare care în viață sînt risipite într'un interval de mulți ani, apar la Proust strînse laolaltă într'o singură seară.

Iată cum se explică aceste flagrante abateri de la experiența curentă: În opera lui, Proust nu caută să surprindă ritmul realității ci pe acel al amintirilor ce se urmăresc în voia lor, ritmul visării. De aci supunerea oarbă față de asociațiile de idei care îl conduc prin infinite paranteze și digresiuni; de aici impresia aceia de curgere fără capăt, involuntară parcă, și care scoate și mai mult în relief detalierea, dantelarea minunat de fină și de minuțioasă. În fine tot cu acest ritm e în legătură înrudirea dintre Proust și Bergson ca nuanță a comparațiilor și ideilor. Căci bergsonismul e filosofia vieții adînc intimă, ea dispunește inteligența grație căreia comunicările dintre oameni devin posibile; e filosofia visării.

Visările lui Proust nu mai au nimic comun cu viața reală; el prinde doar, de ici colo, câte o fișie de „timp pierdut“. Și e foarte natural ca, atunci când stai pe gânduri visînd la faptul că ai îmbătrînit, să-ți treacă în scurt pe dinaintea o mulțime de mici întâmplări, dovezi și urmări ale îmbătrînirii. De asemenea, gîndindu-te ce schimbăcioasă e societatea înaltă față de favoritul ei, ideea aceasta are să-ți trezească probabil în minte un șir de exemple doveditoare, iar cele nepotrivite cu gîndul urmărit vor rămîne în umbră. Astfel Proust imprimă realității exterioare ritmul și legile sufletești ale visării singuratice.

*

Copiii cunosc nu numai jocurile în comun ci și jocurile solitare, ba chiar pur intelectuale, vreau să zic acele care se petrec pe de-a întregul în minte, fără să fie nevoie de nici o exteriorizare. O odaie poate deveni, spre pildă, în mintea copilului o peșteră, ascunzătoarea unor hoți, mobilele cîni credincioși ce stau de pază, iar mama devine nevasta căpitanului și coase în așteptarea bandei care în curînd are să se întoarcă cu pradă bogată. Dacă n'ar fi jocurile copilăriei în care un lucru e în același timp *el și altceva*, poate că ideea de simbol n'ar avea nici un sens pentru noi, n'am înțelege cum mielul poate fi în același timp un animal și blîndetea.

Proust profită de faptul că în noi toți mai trăesc reminiscențele acelor jocuri, pentru că, uneori, să le joace din nou cu cetitorii lui. Urmarea e un sistem întreg de comparații în jurul unei comparații sau a unei idei centrale. Astfel în „Le côté de Guermantes“ descrierea reprezentăției de teatru în care autorul vede pentru a doua oară pe Berma, Proust se prefacă a crede că e în fundul mării și că lojele teatrului sînt grote marine. Și jocul „de-a fundul mării“ se prelungește zeci de pagini, cuprinzînd nenumărate comparații, între persoanele din public și zeități sau animale marine etc. De asemenea în „Le temps retrouvé“, autorul imaginează la serata prițesei de Guermantes că se află la un bal mascat și interpretează tot ce vede în consecință.

Dar în opera lui Proust e încă un alt izvor de comparații înrudit cu cel descris, mai important însă. Cine e obișnuit să-și observe viața intimă din periferiile conștiinței, a observat de sigur niște urme interesante din jocurile de care vorbeam: știi foarte bine că copacul pe care îl privești în depărtare se cramponează cu rădăcinile de pămînt; dar te amuzi o clipă închipuindu-ți că e așezat pe jos ca o jucărie și că stă în trunchiu în echilibru. Sau îți treci vremea eliminînd din percepția aceluiași copac adîncimea și silindu-te pentru cîteva clipe să-l vezi plat ca un decor de teatru. În acest fel te prefaci că te păcălești singur, păcăleală scurtă și de abea simțită de altfel.

Adesea comparațiile lui Proust sînt astfel de auto-păcăleli deghizate. Iată un exemplu: Autorul n'a mai văzut demult pe baronul de Charlus. Acum îl vede „convalescent d'une attaque d'apoplexie... qui... avait comme en une sorte de précipité chimique rendu visible et brillant tout le métal dont étaient saturées... les mèches maintenant de pur argent de sa chevelure et de sa barbe...“ Iar mai tîrziu: „La mise à nu des gisements argentés de la chevelure...“. Astfel, cu dinadinsul, Proust vede barba și părul lui Charlus de argint și își impune pentru o clipă credința că zăcămintul metalic exista dinainte și că a fost nevoie numai de înlăturarea unui strat suprapus pentru ca zăcămintul să devie vizibil („la mise à nu...“).

Un alt exemplu: știm toți că termometrul nu e conștient de serviciile pe care ni le face. Dar Proust se amuză închipuindu-și că termometrul e un fel de ființă. De aici comparații și epitete ca „la petite sorcière“, „la petite fée“ etc. care subînțeleg mirarea că coloana de mercur se pricepe să constate afiș de precis temperatura bolnavului. (Vezi în „Le côté de Guermantes“ descrierea boalei bunicii).

În general o comparație e bună cînd între termenii ei se arată analogii, de preferință neașteptate. Această calitate ar putea fi numită obiectivă, și, de sigur, multe din comparațiile lui Proust o au. Dar, după cum am văzut, cu totul altul e sensul și justificarea altor multe comparații ale lui: autorul ne face să înțelegem sau măcar să simțim cauzele psihice, care determină apropierea dintre termeni, indiferent de asemănarea lor; sînt comparații pe bază subiectivă.

Gide, admirînd comparațiile lui Proust, spune că apropie lucruri care se potrivesc parcă în virtutea unei armonii prestabilite. Fără îndoială că impresia aceasta e datorită adesea nu lucrurilor apropiate ci stării de spirit a celui care face apropierea, stare de spirit sugerată și cetitorului. Aceste comparații justificate subiectiv, caracteristice pentru Proust, arată cît de departe duce el predilecția pentru viața interioară și cu ce artă știe să obție dela ea efectele literare cele mai neașteptate.

*

„Même ceux qui furent favorables à ma perception des vérités... me félicitèrent de les avoir découvertes au „microscope“, quand je m'étais au contraire servi d'un télescope pour apercevoir des choses très petites en effet mais parce qu'elles étaient situées à une grande distance et qui étaient chacune un monde“.

Totuși, cu cîteva pagini mai înainte Proust își comparase opera, dacă nu cu un microscop, cu o lupă: „Car ils ne seraient pas, comme je l'ai déjà montré, mes lecteurs, mais les propres lecteurs d'eux mêmes, mon livre n'étant qu'un de ces verres

grossissants, comme ceux que tendait à un acheteur, l'opticien de Combray, mon livre grâce auquel je leur fournirai le moyen de lire en eux-mêmes“.

În orice caz, microscop sau telescop, iată în ce nu se potrivesc aceste comparații. Aparatele optice detaliază percepția noastră apropiind-o de realitate. Chiar dacă microscopul, mărinđ mult ochiul unei insecte, ni-l prezintă nu numai mărit dar și cu un aspect deosebit de cel normal — mulțumită detaliilor pe care le desvăluie — știm că avem în fața noastră ceva real; ochiul insectei este așa cum îl vedem în microscop. Microscopul nu stilizează realitatea. Dimpotrivă, stările de suflet semi-conștiente pe care Proust le intensifică și le luminează sînt prin natura lor chiar slabe și întunecate, căci singura lor ființă consistă în percepția lor. Limpezind nebulosul clar-obscur esențial lor, Proust le schimbă firea, le stilizează.

Dar comparația cu aparatele optice poate fi continuată în alt sens: După cum un decor de teatru, nebulos și cu contururi spălăcite cînd îl privim printr'un binoclu nepotrivit încă, se clarifică și se precizează pe măsură ce punem binoclul la punct pentru ochii noștri, tot astfel viața intimă semi-conștientă se limpezeste și-și deslușeste contururile pe măsură ce, în loc să o trăim, o considerăm prin stilul lui Proust. Numai că în acest din urmă caz, realitatea ar fi cea nedeslușită nu cea clară.

Cetind pe Proust îți trece odată prin minte mirarea: „Cum? Acestea nu sînt nuanțe caracteristice numai mie, ci lucruri general omenestii?“ Unii pot avea chiar iluzia și regretul: Dacă știam că alții, ca și mine, sînt lucruri de acestea, le-ași fi descris înaintea lui Proust“. Bine înțeles că acei ce gîndesc așa nu-și dau seama ce greu e să fixezi astfel de sentimente fugitive, mai întăiu subț lumina conștiinței, apoi în cuvinte. Dar afară de aceasta, de sigur că unul din avantajile lui Proust asupra unui analist oarecare, era capacitatea de-a distinge, mulțumită unui instinct subtil, particularul de general în sufletul lui, și astfel să se poată preocupa numai de ce avea în comun cu alții; dacă nu ar fi așa ar însemna că oamenii sînt de o banalitate dezolantă, până și în detaliu.

De altfel, afară de tendința aceasta care ne împinge să credem că detaliile psihice adinci și intime, acele despre care nu e vorba niciodată în conversații, nu sînt cunoscute de alții, există în noi și tendința contrarie, cea care încearcă să ne convingă că toți oamenii sînt asemenea nouă: îți vine greu să „înțelegi“ spre pildă cum ceva care îți place foarte mult, nu place altuia. Omul e o ființă în același timp individuală și socială și cele două tendințe reprezintă aceste două aspecte ale sufletului nostru. Amîndouă ne înșală: oamenii sînt mai variați și mai puțin variați decît înclinăm, alternativ, a crede. Tendința socială

e aceia care ne dă iluzia că frumusețea ar fi o însușire obiectivă a lucrurilor, ea ne face să spunem „e frumos“ în loc de „îmi place“.

Sentimentele estetice sînt mai totdeauna vagi și fugitive, ca acele pe care le iubește și le caută Proust; și într'adevăr, vorbind de romanele lui Bergotte, de sonata lui Vinteuil sau de tablourile lui Elstir, el analizează și fixează adesea sentimente estetice. Dar dacă Proust s'ar fi ocupat în același fel de opere de artă reale, el ar fi creat prin aceasta un fel cu totul nou de critică, pe care am putea-o numi critică psihologică.

Desigur, mulți critici au descris sau au caracterizat impresiile lor estetice în fața cutărei sau cutărei opere de artă. Dar ei o făceau în treacăt, în chip nesistematic, fără să dea lucrului importanța cuvenită. Atenția lor era îndreptată pe nedrept, aproape exclusiv în afară; ca și cum opera exterioară, în materialitatea ei — roman, sonată sau tablou — ar fi singurul lucru important. Ei au uitat că anumite sentimente imprecise, ușoare, adesea copilărești sînt acele care fac din operă o operă de artă. Și poate că felul sentimentelor și explicația uitării: sentimentele estetice, de multe ori, sînt frivole și naive iar criticii, mai ales cei literari, țineau prea mult să fie oameni serioși.

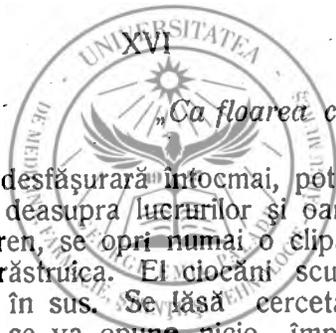
Proust ar fi fost ca predestinat pentru realizarea unei astfel de critici, pe deoparte prin talentul său unic pentru limpezirea sentimentelor nedesluite, pe de altă parte grație aceluiași instinct care i-ar fi dat posibilitatea să distingă impresiile estetice pur individuale de acele cu valoare mai mult sau mai puțin obiectivă, adică comune unui grup de oameni mai mult sau mai puțin numeros. Căci, bine înțeles, grupul pe care un astfel de critic l-ar reprezenta, al cărui purtător de cuvînt ar fi, ar varia nu numai ca număr, dar și acei care l-ar compune n'ar fi totdeauna aceiași: unele sentimente estetice criticul le-ar avea în comun cu unii, altele cu alții.

Evident că critica de care vorbim n'ar trebui nici ea să fie unilateral psihologică. Astfel ea ar trebui să descopere prin ce tehnică artistică, grație căror trucuri literare, cutare artist obține cutare sentiment estetic.

S'ar putea obiecta că analiza și fixarea sentimentelor frumosului ar însemna estetică și nu critică. În orice caz nu trebuie uitat că opera fiecărui artist adevărat corespunde unor sentimente estetice cu nuanțe unice și foarte caracteristice; altfel artistul nici n'ar putea fi „personal“ din punct de vedere estetic. Așa dar estetica de care e vorba nu s'ar ocupa de principii generale ci ar fi tot timpul în strîns contact cu detaliile operelor de artă; ar fi o estetică aplicată la critică.

Ioan D. Gherea

Demonul Tinereții

„Ca floarea cîmpului înflorește“.

Imprejurările se desfășurară întocmai, potrivit cu marea-i hotărîre, care-l susținea deasupra lucrurilor și oamenilor. La Pașcani, trecu din trăsură în tren, se opri numai o clipă la casa de bilete, unde tocmai cădea ferăstruica. El ciocăni scurt și i se deschise. Il privi cineva de jos în sus. Se lăsă cercetat, nepăsător, știind în acea clipă că nu i se va opune nicio împotrivire. Intr'adevăr, omul cu ochelari plecă fruntea și primi banii.

Se sui în vagon și-și găsi locul. Deci sosirea la Tecuci era fapt împlinit. O parte a faptului era în viitor, însă tocmai de acel viitor era sigur.

Unii oameni intră în accidente și catastrofe. El zîmbi, căci cea mai simplă apreciere a probabilităților îl făcea să fie ferit de-așaceva. Mai întăiu, desigur că acei oameni își întîrzie timpul, își schimbă drumul, își prefac hotărîrile, se întorc pe căi încîlcite. Au șanse mai multe la loteria nenorocirilor.

El n'avu nici întîrziere.

Găsi însă pe tatăl său bolnav, în pat. Il îmbrățișă și-l cercetă cu grijă. Se încredință că propria lui traiectorie rămînea neschimbată.

Colonelul avea un ușor acces de *angor pectoris*. Era un fumător neînduplecat, s'ar fi putut zice eroinic. Și semnele luptei lui i se vedeau în petele de fum dela mîna dreaptă, la cele două degete cu care purta țigara, și'n mustața-i încăruntită prea de vreme, —rămasă însă de un castaniu unsuros dedesubtul nărilor largi și negre ca niște minuscule hornuri căptușite cu funîngine. Rănille vîi

nu se vedeau; se auzeau numai ca un cîntec straniu înlăuntru, cînd Naum își apleca urechea asupra pieptului. Acel piept fusese odată tare și stătuse totdeauna drept, în haina de oștean. Cu toate cusururile lui de violență și încăpăținare, cu toată puțina cultură, Naum demult știa în tatăl său un om deosebit — întâiu printr'o strictă corectitudine, ceiace numea el onoare, și al doilea printr'o pasiune sălbatică a meșteșugului, — socotind oștirea mai presus decît toate funcțiile sociale.

Așa cheltuindu-se cu energie pe drumu-i îngust, lăsase în urma lui pe mama băiatului, care murise încă tînără, într'o umbră de tristeță. Căci cu un caracter ca al lui, viața nu era ușoară. Și îmbătrînise și se uscaser și el înainte de vreme, fumînd țigară dela țigară. Acuma în pieptul acela altădată tare, suna un vag zvon de cornuri militare, cîntînd retragerea și amurgul.

La această observație ironică a colonelului, Naum se simți răscolit de ceva care sămăna cu durerea, de ceva care i se punea în cale și putea să tulbure armonia unor hotărîri.

— Tată, îi zise el zîbind și luîndu-i mîna; poți să fii liniștit, căci de astădată nu-i decît un avertisment. Poți să te faci bine și să trăiești mai mult decît noi, — numai să voiești.

— Așa mi-a spus și doctorul Rizeșcu. Și el fumează cași mine. M'a sfătuit să mă las de tutun, — măcar să fumez mai puțin. Inșă eu cred că trebuie să întrerup brusc. Cu moderația nu pot face nimic: abstenența e mai ușoară; cu toate că doctorul, probabil ca să mă mîngie, m'a încredințat că el nu-i capabil nici de una, nici de alta. Vra să zică ai venit să-mi dai o veste mare. Mi-ai spus-o îndată, între primele cuvinte, — deși ai pretins c'o lași pe mai tîrziu, după ce mă cercetezi.

— Am spus eu asta, tată?

— Ce să-mi spui? Am înțeles că te-ai îmbolnăvit brusc la Mănăstirea Neamțului, inșă de o altă suferință. Frumoase locuri: am trăit și eu odată pe acolo. Spune.

— Întăiu trebuie să-ți iai doctoria.

— S'o iau.

Se așeză bine în perine și privi atent pe băiat cum îl servește. O vagă ironie îi ascuți privirile și-i încreți fața. După ce înghiți calmantul, închise pleoapele și rămase liniștit.

Naum se uită în juru-i cașicum bāgase de samă o lipsă. Apoi, cu fruntea întoarsă spre un ungher al camerei, se duse cātră visul său. Avea în el ceva asemănător covorului din basmul oriental, care-l făcea să se miște ușor în timp și 'n spațiu.

Colonelul deschise ochii și puse asupra lui aceeași privire.

— Băiete! șopti el c'o modulație monotonă de glas.

Naum rămase neclintit. După cîteva clipe, sunetul îi lovi înțelegerea. Tresări și reveni spre tatăl său. Ii repetă precipitat, în cîteva cuvinte, de ce a venit. Se găsea într'un ceas potrivit și'ntr'o poziție bună, pe care trebuia să le folosească fără cea mai mică întîrziere.

— Mai ales, argumenta el, după cele dintău informații su- mare, trebuie să adaog că e copila unui prietin al tău.

— Un prietin al meu?—Ciudin?—Poate. Socoți că asta are vreo importanță ?

— Credeam, tată, că-ți aduci aminte de el. E interesant prin manile lui, adăogi Naum.

— La vârsta aceia, cînd va fi fost, n'avea nici el manii, nici eu angină. Nu-l mai țin minte. Interesante, dacă vrei să știi, nu sînt nici alte știri pe care vrei să mi le servești. Depildă, vrei să spui că e frumoasă. Asta-i o copilărie. Șpune cum o chiamă.

— Olimpia.

— Iată ceva precis. Mi-i destul. N'am a mă amesteca în această afacere, care te privește, cum foarte bine îmi dai a înțelege. Nu protesta, căci ai dreptate. Crezi că eu am făcut altfel? A, șopti el gînditor, vremea anilor tăi e teribilă! Ași vrea să mai trec prin acel foc și prin acea cenușă...

Intr'o bună dispoziție, cuprinse pe băiat și-l sărută, regăsin- du-se inconștient în el, ca 'ntr'un Foenix.

După aceia îl îndepărtă, obosit.

— Acuma, băiete, du-te și-ți vezi de afaceri. Nistor, advo- catul, știu că-i în oraș. Diamant cred că-ți va putea da o parte din bani. Să n'ai nicio îndoială. Astăzi isprăvești cu ei. Dacă mă fac bine și-mi încep concediul, natural că am să vin și eu la mănăstire, ori-la Iași, ca să văd pe acel domn bizar care spui că a fost odată copil și a învățat cu mine în aceiași școală... Iți cauți și-ți iai toate actele cu tine, ca să nu mai porți o grijă; însă îmi închipui că n'au să meargă lucrurile chiar așa de răpede încît eu să rămîn în întîrziere.

— Până ce-ți începe concediul, vei fi cu totul bine... răs- punse Naum, ferindu-se să deie un răspuns. Căci în privința grabei sau întîrzierilor el statornicise în sine, fără întoarcere, ho- tărîrea. Nu putea da timpului oamenilor mai mult decît i se cuvinea.

Ziua de Luni, deci, se împlini întocmai așa cum văzuse el încă depe drum, în căruța care-l ducea dela mănăstire la tîrg. Toate lucrurile care-l interesau, pornite mai demult de un impuls parțial, se mișcau în marginile unei orbite. El își apărea sie în- suși ca un focar central, căzut deodată din nou între ele, și orien- tîndu-le energetic spre sine.

Sara și-o petrecu jucînd șah cu colonelul. În pauze, îi în- șiră impresii din drumul lui în munți, început prin Valea Bistriței între piscuri și culmi de brădet, mai mult prietinești, lipsite de măreția sălbătăciilor deșerte. Numai Ceahlăul stă gol și solitar în peisagiul poetic. Și'n jurul lui dorm legende preistorice.

Tatăl său era un adversar puternic și-i cîștigă fără greutate cele trei partide, ceiace păru a-i domoli și mai mult suferința. Dar îndată după asta ascultă distrat impresiile băiatului, scăpătînd

din cînd în cînd pleoapele—și lăsîndu-se iarăși preocupat de otrava pe care o acumulase în el, an cu an, cu atîta plăcere și grijă. Cînd ațipi în odaia cu lumină mică și fața i se zugrăvi în perini palidă și ca subt un fum, rămase una din ordonanțe ca să-l vegheze. Naum se retrase, pasiunea lui cerîndu-l singur și treaz în întuneric.

Marșea o petrecu în tulburare și hărțuieli. Era ziua actelor, și unii funcționari bătrîni aveau un obicei nesuferit, de a-l privi prea mult și prea lung peste ochelari. Și scriau c'o încetineală nemaipomenită în condici. Mai mult decît atît. Le venea unora ideea să se oprească la jumătatea unui cuvînt, interesîndu-se deodată despre cel mai mare eveniment al zilei. Naum află astfel ceva despre o studentă americană în vîrstă de șazececi și doi de ani.

Încă neștiind că astfel mor oamenii în orașele mici, la marginile lumii, privea în toate părțile împungător și cu dușmănie. Fără îndoială că, în schimb, nici el nu era primit cu bunăvoință. Deși era băiatul colonelului și se ridicase oarecum dintr'o pulbere comună, pe care o simțea iar în nări și 'ntre măsele,—dovedea că-i un străin inoportun și semet. Nici ei nu știau nimic despre explorările și descoperirea lui. Așa încît sînd numai o clipă laolaltă, rămaseră depărtați și neînțeleși și ei se întoarse spre calea sa.

După ce-și strînsese în chingi geamandanele, intră în odaia colonelului, gîfînd încă, și se așeză pe scaun la căpătăiul lui, cașicum dorea să steie. Ca să vadă dacă are vreme pentru asta, își scoase ceasul și-l întrebă.

Tatăl său începu a rîde.

— Du-te, îi zise el. Aici, lîngă mine, n'ai ce face; mă în-sănătoșesc și fără tine.

— De ce, tată? Mai am vreme până la tren.

— Nu cred.

Spusese toate aceste cuvînte cu un așa glas, regăsind în ochii fiului său umbre trecute,—încît nu fu surprins de lacrimile lui Naum.

Il mîngîie ușor pe umăr și-l ținu puțin îmbrățișat. Apoi se despărțiră. Naum se revăzu liber,—așa cum îi era dorința: liber de acest trecut, pe care-l părăsea fără remușcare și fără regrete.

XVII

„Răsară-o vijelie din margini de pămînt“...

Mercuri sara intră în mănăstire. Nu era prea firziu ca să nu întealneasă din loc în loc oameni, pe cărări, subt arbori, înainte de poarta țarinei. Deși pricepea absurditatea gestului, se apleca neconținut în latura trăsorii, cercînd să pătrundă prin întuneric și să recunoască silueta Olimpiei. Trebuia să fie îmbrăcată în alb—și avea o mișcare ș'un pas care i se imprimaseră definitiv

în conștiință. În trei zile dorințele lui reveniseră ca niște talazuri și acuma îl copleșeau din nou. Era ritmul unei mări interioare, arzătoare și fără asfîmpăr.

Olimpia nu era nicăieri în lungul drumului, nici în piața slab luminată. Nu putea să fie desigur nici aici, căci nu putea ieși singură. Dar îl aștepta — căci și dorul ei trebuia să fie treaz, cași al lui. Părinții ei au intrat în odăi și s'au așezat în paturi. Ea așteaptă în cerdac, singură.

Își sui geamandanele în pripă, pe scara cunoscută, ajutat de părintele arhondar. După aceea, nelăsînd să cadă între el și gazdă niciun cuvînt, nicio privire, coborî în fugă, străbătu cu pași mari piața și intră în străduță.

Casa era cu geamurile întunecate, — așa cum trebuia. Totuși, undeva în dos, ca 'ntr'un adăpost ferit, lucea un foc, ori o candelă a cărei răsrîngere rămînea singuratică, pîrînd că nu arde nimănui. Naum nu băgă dintr'odată în samă acest amănunt. Dădu drumul porțiței să cadă în clampă și grăbi spre cerdac.

Nicio mișcare.

— Atunci nu m'aștepta, se gîndi el. A socotit că n'am puțință să mă întorc așa de curînd. Dovadă că nu mă cunoaște. Eu totuși am crezut în cuvîntul ei. Acuma ce pot face? Căci trebuie s'o văd imediat.

Aducea în el, greu, tot viitorul cu toate posibilitățile de fericire. Totul o cerea în el pe Olimpia cu putere mută și oarbă, — pe cea vie, nu pe cea din halucinație.

Se sui în cerdac și se opri lîngă locul ei. Se hotărî o clipă să bată încet la ușă. Dar nu bătă. Pe urmă așteaptă să se deschidă acea ușă — și să-i apară dintr'odată, cu brațele întinse, cu sînul ușor desfăcut: sînul acela asupra căruia făcea, în biserică, semne mărunte.

Se poate cumva să-l fi așteptînd în locul acela pe care el nu-l mai știa, unde s'au oprit ș'au stat singuri întăia oară, între flori și subt cer? Dar pe-acolo au sunat clopotele cailor ș'a trecut trăsura. N'a văzut-o el, — trebuia să-l vadă ea.

Nu. Desigur că e tot în casă.

Atunci îi veni în minte lumina ferită, din umbra din fund a locului. Poate pătrundea dintr'o cămăruță de subt același acoperămînt; ori dintr'o clădire mai mică, deosebită mai la o parte. Voi să treacă acolo prin cerdac și găsi calea închisă de un părete. Se întoarce și coborî în ogradă.

Atunci privi, pentru întăia oară în acea seară, cerul. Era fără stele, amenințator și îmbulzit de nouri. Filfiia ș'un vîntișor răcoros dinspre carul-mare, dedeasupra muntelui Rusu. — Acuma e mai sigur că Olimpia e acasă și nu-i ieșită nicăieri, — căci ea cunoaște aceste semne. În curînd acel vîntișor avea să crească și s'aducă ploaie.

Se grăbi spre lumina ferită. Lucea dincolo de-un nuc rotat, în chilia monahului, — așezată deosebit, în fundul ogrăzii.

Stătu la îndoială: n'avea ce căuta la călugăr. Nu-i rămînea decît să se întoarcă la arhondaric, s'aștepte ziua. Ii trebuia însă măcar o veste despre dînsa. Pe lingă asta, la sunetul glasurilor, ea are să înțeleagă ce este, și, înșfîrșit, are s'o vadă.

Era încă o încercare de a-i da de veste. Iși grăbi pașii nădăjduind și'n alte complicații: poate stîrnește un cîne din cotlonul lui, ori deșteaptă o slugă care doarme pe prispă.

Ograda și casa rămaseră tăcute. Trecu pe subt nuc, atîngînd cu fruntea foile. Bătu în ușă de două ori, apoi așteptă cu ochii la geam. Monahul mormăia și cînta înlăuntru. Auzind zgomotul, se oprise. Naum îl văzu rămînînd atent, fără să se clin-tească. Apoi încoarse capul și privi pieziș spre fereastră. Iși făcu semnul crucii, mișcînd furișat brațul. Tînărul bătu în geam.

— Cine-i ?

— Deschide, te rog, cuvioase părinte. Vreau să te întreb ceva, Călugărul veni spre ușă ș'o trase în lături. Întrebă a doua oară c'o voce din cap—parcă străină de el:

— Cine-i ?

— Eu sînt, părinte. Un musafir din mănăstire.

— A! poate vîi pentru casă...

— Care casă? Mai ai una?

— Nu, am numai pe asta.

— Tocmai; am venit să te întreb despre chiriașii cuvioșiei tale. Abia acum am sosit de pe drum, și-i vād că dorm. Aveam a le spune ceva deosebit de important care nu suferă întîrziere.

— Aveai treabă cu domnu Ciudin? pentru vreo chestie de bani?

— Da.

— Apoi nu-i aici; a venit o telegramă ș'a trebuit să plece numaidecît.

— Ce telegramă? Cine-a plecat?

— Domnu Ciudin.

— Asta se poate. Dar doamna Ciudin și domnișoara? Dumnealor se află bine?

— Apoi domnu Ciudin a plecat Luni, iar Marți au primit și ele altă telegramă. Atuncea au luat tot, au lepădat ce nu le trebuia, și s'au dus. Acuma a rămas casa slobodă. Credeam că-ți trebuiește dumnitale, căci am fost lăsat răspuns la arhondaric.

— Părinte, gîndește-te bine la ce te întreb și ce spui. Nu se poate!

Călugărul se dădu un pas înapoi, izbit de minia fără noimă a străinului și de glasul lui schimbat. Ușa căzu la locul ei. Naum o împinse și intră înlăuntru.

— Nu se poate!—răcni el holbat. Trebuie să fie la mijloc o nebunie ori o farsă.

Călugărul se retrăgea subt amenințare, ca dinaintea unei iazme, căutînd îndărătu-i un cotlon.

Deodată văzu pe străin oprindu-se, răsucindu-se în loc și

izbindu-se în ușa. Voia s'o deschidă din lăuntru în afară și se izbea întrînsa. Apoi o trase spre el, o bătu de părete și se năpusti cu capu 'nainte, în umbră. Intră în cerdacul dedindos și căzu asupra ușei de-acolo. Avea ceva cu ușile.

— E închisă, domnule, se tînguia monahul, venind după dînsul cu spaimă. O deschid eu, dacă poruncești; n'o strica!

Umbla în jur cu lampa, — ferind-o cu palma de suflarea vîntului.

— Unde-s? — se întoarse cu strășnicie Naum.

— Cine, domnule? vai de zilele mele! Strici ușa și mă costă o groază de parale.

— Unde-s? Răspunde!

— Nu-s, domnule, după cum ți-am spus. Au plecat! La-să-mă să deschid eu.

Dar ușa sărise lesne din clampă și opritoarea căzuse în sală cu zgomot. La lucirea din urmă-i, Naum se încredință, după cîțiva pași, că odăile nu mai erau locuite. Divanurile erau strînse, cu lăvicerele pe ele, perdelele lăsate, — și peste toate un miros de flori veștede uitate în păhare.

Atunci strigă a treia oară spre călugăr, cașicum ar fi fost el vinovăția—ori prăpastia în care căzuse ceiace căuta. Glasul i se rupse, — dintr'odată răgușit. Se prăvăli afară.

Încă nu se dăramase nimic asupra lui, dar asta trebuia să se întimple neaparat dintr'o clipă în alta. Ori trebuia să i se desfacă fruntea, ca o schijă în explozie. Încercă încă odată un răcnet, un sunet fără înțeles și fără scop. Apoi, cașicum, într'o fracțiune de clipă, s'ar fi topit legăturile care-l țineau drept, se frînse, se desfăcu, se desertă de toată mînia și căzu slab în iarbă c'un fel de scheunat ridicol.

Monahul—cu lampa stînsă de vînt—se retrăsese înfricoșat și pusese zăvor la chilie. Între viforul care venea din munte cu biciuiri de ploaie și între răcnetele acelea și acel scheunat era o legătură; căci cu adevărat, uneori, demonul are glas și latrat, în lucruri și fapte în același timp. Naum rămase singur, în abominația dezolării, înțeleștat de acea stranie putere pe care o înțeleșese cu frică și cutremur călugărul. Nu mai avea conștiința existenței; totuși instinctul, din profunzimile ființei, își făcea loc, apărîndu-l. Căci ploaia rece, amestecată cu grindină de gheață, îl izbea. Se încovrigase ca un vierme cu fața în jos și cu fruntea în pămînt. Și'n poziția aceea îl găsiră cu mult mai tîrziu monahii, chemați de părintele Evlampie, după ce spaima lui și furtuna cerului trecuseră.

XVIII

Cum a dus Dumnnzeu pe inecat în spre liman...

Toate acestea le vedea Natanail după ce se întorsese grabnic la Vovidenie, din drumul Procovului. Apucase pe-un pripor, după aceea pe o ripă neumblată, — fără a mai privi îndărăt, um-

blînd printr'o ceață a sufletului. Acuma sta în chilă fără pat, cu candelă aprinsă sub icoane și cu cartea deschisă pe masă. Era în picioare. Își lepădase în colț, lingă ușă, bățul și-și tre-cuse palmele peste fruntea umedă.

Atunci văzuse toate. Cașicum un glob de sticlă, plin c'un lichid de opal, ar fi pîlpîit, fulgerat. Intr'acea clipă veniră toate, nu într'un cortegiu orînduit și logic, ci simultan, și'n același timp, totuși, unele suind îndărăt, înlăntuindu-se dela sfîrșit cătră înce-put printr'o asociație de imagini aproape suprapuse. Deși-i pă-reau că se rotesc, toate stătură în clipa aceea. Pălră și căzură—lăsînd totuși în el acea viață străină și trecută, ca rezonanțele u-nor ecouri stînse.

Era patima lui din lumea cealaltă, de care-l despărțea ne-gura morții. Căci căzuse desăvîrșit în moarte, după noaptea a-ceia în care ceruse adăpost pămîntului, ca un vierme. Nu mai știuse nimic de el însuși—cîtă vreme? I-au spus mai tîrziu alții, din altă lume și alt veac. Căci el, din acea peșteră, se întorsese pe pămînt ca unul dintre tinerii dela Efes—nemaicunoscînd pe ni-meni, ascultînd altă limbă, privind altă cetate și auzind pomenin-du-se despre alt împărat. Cei ce l-au primit au văzut minunea ș'au dat laudă mare lui Dumnezeu.

I-au spus că a stat în celălalt tărîm optsprezece zile și opt-sprezece nopți. Cele douăsprezece ore duble au fost însemnate de atîtea ori de un enorm pînjen negru care umbla pe-un ca-dran fără formă, fără lumină și culoare. Din arșița acelei stări îi rămăsese foarte vag amintirea lui.

Iar după ce se întorsese, stătuse bolnav o lună și jumătate fără ca să aibă decît nedeslușit înțelegerea lucrurilor și oamenilor care-l înconjurau.

Avea lingă el, la căpătăiu, pe Atanasie. Umbra lui subțire se-mișca fără zgomot în preajmă-i, călcînd atent cu pantofi de pîslă. Ii punea mîna pe frunte, privind lung în ochii lui măriți, plini încă de negura celor neștiute. Așeza asupra lui ceva răcoritor. Ii lua un braț slăbit ca o strună discordată și-i ținea mîna într'a lui.

Era ș'un ceas cînd îl hrănea c'o lingură mică de lemn, ca pe-un copil.

El tăcea. N'avea a spune nimic, căci de dincolo nimeni nu se întoarce cu vești. Iar cele din viața lui de altădată se scufun-daseră, ori rămăseseră pe alt tărîm. Așa încît privea ca un copil la toate cîte i se întîmplau, deșteptîndu-se încet-încet.

Atanasie îi vorbea uneori. Abia tîrziu a început a înțelege-ce-i spune. Totuși tăcea, — avînd în el încă o îndărătnicie, ca o drojdie necurată. Se întîmplase cu el ceva, îi lipsea ceva, i se luase ceva. Intr'o zi, a treizecea a vieții, își aduse aminte și privi ascuțit înspre călugăr, întorcînd fruntea pe perină.

— Unde-i ?

Atanasie se apropie. Se uită la el cu uimire și în același timp cu o bucurie pe care foarte rar o cunosc oamenii. Bolnavul primi în el acea bucurie și acea prietinie pentru totdeauna.

— M'ai întreat ceva ?

— Unde-i ?

Călugărul îi căută mîna și i-o cuprinse într'a lui. Se aplecă asupra-i și-l întrebă cu blîndeță :

— Despre cine vorbești ?

— Unde-i ? Am căutat-o și n'am găsit-o.

— Vorbești despre tînăra care a plecat cu părinții ei ? Ai fost găsit în fața casei unde locuiseră.

— Da. Trebuia să-l aștepte.

Vorbea ca despre altcineva. Păru obosit un timp.

— Fii liniștit, îi zise Atanasie. Din cele ce-au trecut nu se mai întoarce nimic. Nici umbra lucrurilor nu se mai întoarce. Într'adevăr, am aflat că s'a întimplat ceva acelor străini care de mai multe veri găzduiau aici, în mănăstirea noastră. Era un boier, o doamnă, și copila lor.

— Cum îi chema ?

— Nu știu. Mi s'a spus. Dar nu mai țin minte.

— Nici eu nu-mi mai aduc amînte.

— Da, precum spun, căci acel boier a fost chemat la Iași pentru averea lui, de care era păgubit. Trebuia să-i vîndă tot și nu-i mai rămînea nimic.

— Il chema Sever Ciudin.

— Așa este... se opri Atanasie și-i puse mîna pe frunte, mîngîindu-i-o.

— Dar Olimpia de ce-a plecat ?

— A plecat după tatăl său. Stai cu liniște și pace. După cum o chema o depeșă. Așa a voit Dumnezeu să ajungă firziu, cu toate că a pornit cu mare grabă—găsindu-l căzut și mort de dambla.

— Pe cine ?

— Pe tatăl său.

Bolnavul ascultă cu destulă liniște. Apoi închise ochii.

— Dumnezeu a spus cuvîntul ș'a făcut semnul, grăi încet Atanasie, și ca de un cutremur oamenii slabi au căzut sfărîmîndu-se.

Ochii bolnavului se deschiseră.

— Nu înțeleg ce spui.

— Ba totuși eu socot că vei înțelege, căci până acuma, opt-sprezece zile ai fost căzut între morți, și de treizeci începi a te deștepta, ca să se adeverească încă odată puterile cele nepătrunse.

— Vrai să spui că eram să mor ?

— Eu te-am văzut mort.

— Poate era mai bine, șopti bolnavul, căci mi s'a întimplat o nenorocire mare.

Atanasie îl privi iarăși uimit.

— De unde știi asta ? Dacă n'ar fi vrut Dumnezeu să ai

cunoașterea unor asemenea lucruri, nu s'ar fi putut să știi. Noi, aici, găsindu-ți hîrtille, am scris la Tecuci, ca să se cerceteze și să se deede de știre părinților dumnitale. Și abia după o lună am primit știrea nenorocirii aceleia, împlinindu-se și zilele părintelui dumnitale. Pe cînd dumneata, fiind între morți, te-ai întors.

Bolnavul rămase mut. În găvanurile lor adînci, ochii deschiși i se înecară în lacrimi. Ciudat i se părea acum că nu-l împungea nicio suferință.

Intr'un firziu, privi fără prietinie pe Atanasie și se întoarse cu fața cătră părete.

Trupu-i rămase slab încă zile multe. Iar în înțelegerea lui, deși întremată, rămînea încă ceva neîncheiat, o crăpătură pe unde pătrundea întuneric. Același lucru îl avea și 'n ființă. Fusese desfăcut și risipit și-și mai căuta ceva pierdut. N'avea putere de minie, de ură, de durere, de disperare. Era totuși mîngîiat de lumina vieții și vegeta într'o tihnă care nu venea dela ceva ce era în el, ci dela ceva ce nu era,—dela lipsa totală de suferință.

Iși mai făcea loc în el o simțire de curiozitate pentru figura aceia mohorîtă și ascetică din preajma lui, care avea totuși fața zîmbitoare. Costumul călugăriei e ceva convențional,—încearca el să-și explice,—și acest om subțire și slab ar putea fi îmbrăcat și'n alb.

— Nu-i așa, părinte? Cuvioșia-ta ai putea să fii îmbrăcat și'n alb.

— Fără îndoială, domnule. Precum am fost, căci în copilăria mea și 'n lumea mea, eu am fost țaran.

— S'acuma ești altul?

— Sînt altul. Și de-aceia mi se potrivește mai bine straiul cernit. Căci m'am depărtat de lume ș'am venit în pustie. Am părăsit toate ale oamenilor ș'ale veacului, căci sînt zadarnice. Deoarece m'am văzut fără bucurie și fără plăcere, uscat în mine pentru toate ale lor. Am venit cătră singurătate și cătră Dumnezeu, umplîndu-mi lipsa.

— După cît înțeleg, ai avut o nevoie,—deși unii vin aici cum s'ar duce la orice altă îndeletnicire.

Călugărul tăcu.

— Nu-i așa, părinte?

— Nu știu. Legămîntul e numai între mine și cel căruia m'am plecat. Vor fi fiind alții cum spui. Eu nu-i cunosc și ei vor da samă. Se vor înfățișa la dreptul județ și vor sta cutremurîndu-se, apoi vor trece cătră Demonul minciunii.

— Ași înțelege și asta, părinte Atanasie.

— Ai să înțelegi, căci Dumnezeu te-a ales să fii al său. Trecînd prin moarte, ai rămas deșert ca o alvie secătuită, în care are să intre curînd o apă nouă.

— Felul cum vorbești, părinte, mi se pare comic.

Atanasie fu mulțămît de acest cuvînt pe care nu-l înțelegea.

și-l și uită îndată. Iar bolnavul, mai târziu, se feri să i-l mai amintească,—rămînînd totuși convîns că poezia aceasta de cuvinte era un dar ascuns al monahului.

Intr'o zi, Atanasie îi puse pe măsura de lingă pat o însemnare. Era scrisă în grabă cu creionul pe un petec de hîrtie.

— Însemnarea aceasta e pentru dumneata. A lăsat-o, cînd a plecat, domnișoara aceia străină. Era în odaia unde ți-ai suit buclucurile, însă n'ai văzut-o. Părintele arhondar zice că te-ai coborît furtunatic, cașicum te-ar fi chemat cineva. Intr'adevăr erai chemat cu mare grabă—pentruca să se plinească hotărîrile.

Tînărul privea pieziș foaia care fusese îndoită'n patru ș'acum era desfăcută.

— Spune că se duce, lămuri Atanasie,—ceiace ai văzut și dumneata singur, numaidecît. Iar însemnarea asta a rămas zădarnică. Și stă aici ca un lucru fără trebuință. Până acuma am ținut-o închisă,—acum am adus-o, fiind a dumnitale.

Bolnavul o luă. Stătu puțin la îndoială, apoi, ridicînd ochii și văzînd privirea dreaptă a lui Atanasie, avu o pornire de jignire și de rușine și o rupse încet în bucăți mărunte care se risipiră ca foiți ofilite de flori.—Totuși ar fi trebuit să-i vad și să-i cunosc scrisul, cugetă el cu îndoială,—ș'avu iarăși o pornire neprietinoasă pentru monahul acela care vorbea ca un nebun, deși avea o figură așa de cuminte.

Din cînd în cînd venea să-l vadă și să-l cerceteze un doctor nalt și gras. Era om vesel, și-l privea cu ochi mici și negri ca păcura. Revărsîndu-și pe piept bărbia și fălcile, rîdea mulțumit, recunoscînd progresele întremării. Intr'o zi îi puse mîna pe obraz ca unui copil :

— Acuma știi cum mă chiamă, colega ?

— Știu, domnule doctor ?

— Cum ?

— Calalb.

— Foarte bine. Cum e adevărat că mă chiamă Calalb, așa sînt de sigur că avem să facem în curînd amîndoi un chef în Tîrgu-Neamț, la Tomovici.

— De asta mă îndoiesc, domnule doctor. Deși mă văd intrînd în convalescență, simțesc totuși în mine ceva iremediabil stricat.

— Vorbe și copilării. Parc'ai fi părintele Atanasie. Nu cumva ai de gînd să te faci călugăr ?

Tînărul crezu că trebuie să rîdă.

— Ascultă, îi zise doctorul. După ce-ți faci convalescența, aici în cerdac, în fața brazilor, pe o toamnă așa de splendidă ca asta, te duci la Iași să găsești ce-ai pierdut ; și pe urmă ai să vii singur la mine să mă cauți, ca să facem cheful. Poate să vii și intr'o tovărășie, eu nu mă supăr. Să știi că atuncia pregătesc eu anume vin, care stă în sticlele lui înfundate numai pentru mine. Și-mi aduce păstrăvi un pădurar dela Pipirig, cu care sînt eu

prietin încă din copilărie, căci eu-s muntean dela Pipirig:—deaceia m'am întors aici, ca să mor la locul meu. Noi nu putem trăi la câmp.

— Cine ?

— Noi, muntenii. Noi numai la miros de brad și la apă rece. Bună e apa de aici, — însă eu beau mai mult vin.

— Deși ești medic.

— Tocmai pentrucă-s vraciu, — cum ar spune părintele Atanasie. Căci nu sîntem stăpîni să facem ce voim, dragă Naum, și fiecare-și poartă osînda în sine.

— Adică, oftă bolnavul, suspinînd ușor și zîbind, sîntem pulbere subț suflarea marelui ziditor, cum ar spune același părinte al nostru, Atanasie.

— Așa-i. Cîteodată el spune bine, crede-mă. Și află că e un călugăr desăvîrșit, — trăind pentru duh.

Asta îl bucură pe Naum, deși el n'avea prietinie pentru monah.

În începutul acela tihnit de Octomvrie, toamna se făgăduia lungă și plăcută. Umblau lin funigei, aninîdu-se în pieptenele cetinilor. Iar Atanasie știa și alt semn pentru întîrzierea vremii bune, pe care-l găsisse scris pe scoarțele din lăuntru ale unei cărți vechi. Căci — anume — coșofenele, adică țârcile, nu se mișcaseră încă din toată lumea spre un loc al lor bine știut. Pornește un vînt înaintea vremii tele de toamnă, și ele, ridicîndu-se în slavă, plutesc pe el și se duc așa cîrduri, cîrduri dese, adunîndu-se în popas la un munte din Balcani carele se chiamă Pașova Pianina. Acolo unde se opresc ele, bătînd fără încetare, crește iarba Rosil, care n'o mănîncă niciun dobitoac, dar e bună de leac.

— Aceia ar fi foarte bună pentru mine... gîndea Naum, în scaunul lui. Căci leacurile acestea, care vin de departe și mai ales din trecut, au în ele ceiace lipsește medicamentelor noastre. Mai întălu oamenii cred în ele, — al doilea le-au descoperit dobitoacele, precum se vede, înainte de venirea omului în lume.

— Nu-i așa, părinte Atanasie, că leacurile le-au descoperit dobitoacele înainte de venirea omului în lume ?

— Cum e cu puțință asta ? rise Atanasie. Și om și dobitoac și leac au venit odată, la hotărîrea lui Dumnezeu.

— Se poate înțelege și așa, gîndi Naum, căci pentru Dumnezeu nu sînt ceasuri și zile. Și oamenii au apreciat lucrările lui după proasta lor știință și înțelegere.

Cînd ridică ochii, văzu coșofene, adică țârci, zburînd foarte sus pe deasupra brazilor pe vîntul înălțimilor, spre Balcani, unde crește iarba Rosil. Atunci se hotărî să plece cît mai curînd la Iași, ca să nu-l apuce vremea rea în munte.

Veni un băitânaș palid, cu comanac și cu pletele retezate până în dreptul urechilor. Se opri în dreptul lui Atanasie și privi spre străinul întors din lumea morților ; apoi iar se duse cu ochii negri la călugăr.

— Ce-i, frate Daniil ?

— A venit un boier de departe ; zice că vrea să-i spuie ceva...

— Cui ? mie ? întrebă cu mirare Naum, luminat mai mult decît încălzit de o presimțire.

Băitănășul făcu semn răpede cu capul de sus în jos.

Nistor, avocatul dela Tecuci, suia scările în urma lui Daniil, subțire și uscat, încă vioiu și tînăr, cu toți cei șazeci de ani trecuți. Se arată foarte bucuros că-și găsește clientul în stare bună. Ii scutură mîna moale.

Privirea lui Naum se întoarse într'o parte, obosită.

— Am auzit că ai fost grav bolnav, vorbi Nistor. Neconținut m'am gîndit la dumneata, — să vin să te văd, căci nu voiam să-ți scriu într'o chestie ca aceasta.

— Ce chestie ?

— Iți explic îndată ; e o chestie destul de delicată.

— Poți să vorbești și față de părintele Atanasie, șopti tînărul, plecînd fruntea.

Daniil incremenise mai la o parte, cu gura puțin întredeschisă de mirare și curiozitate. Monahul, agitînd spre el barba, îi făcu semn să se scufunde în josul scării.

— Iată despre ce-i vorba, urmă avocatul rostind precipitat vorbele. Părintele dumnitale, cum am înștiințat aici, la sfînta mănăstire, căci te știam foarte grav bolnav și nu puteam nici nu trebuia să-ți scriu personal, a decedat încă în cursul lunii August. Era destul de întremat după plecarea dumnitale din Tecuci. S'a ridicat ș'a ieșit în oraș. L-am văzut rîzînd și bînd bere. Eram alături de el cînd mi-a spus, vesel, că aprinde ultima țigară la cel dintăiu pahar de bere.

— A început să fumeze iarăși... șopti Naum fără să ridice fruntea.

— Imediat, chiar din acea clipă. Și'ndată după asta a avut încă un atac și s'a sfîrșit grabnic. Noi ne miram cu toții, căci îl văzusem atuncea, cu cîteva zile înainte, la berărie. Acuma chestia se prezintă pușintel cam încurcată.

— Care chestie ?

— Chestia averii rămase. Căci dumneata nu știi și nici n'ai avut de unde ști, că tatăl dumnitale a lăsat un testament.

— Da. Ei, și ?

— A lăsat un testament, nu însă în favoarea dumnitale. Iți lasă ceva — însă restul trece în altă parte.

— După cît înțeleg, a făcut o donație unei instituții. N'am nimic împotrivă. Mie îmi ajunge ceiace mi-a rămas dela mama.

Advocatul clătină din cap, zîmbind nehotărît.

— N'a făcut nicio donație.

— Atunci cum ?

— Atunci a lasat altcuiva. În casa dumneavoastră s'a și așezat o doamnă oarecare Vasiliu, care a stat lîngă el în timpul bolii. Dumneata n'ai văzut-o, cînd ai trecut, așa de grabit, pe la Tecuci. Dar se afla acolo. Colonelul întreținea relații cu dînsa de-

multă vreme. Sînt și doi copii nelegitimi. Insfîrșit, părerea mea este că testamentul se poate ataca.

Naum ridicase ochii c'o uimire nespusă. Apoi stătu privind țintă la avocat — avînd însă înainte-i imaginea tatălui său care-l îmbrățișa rîzînd și-l lăsa să plece cu plăcere, socotindu-l pe jumătate despărțit de el, și aproape străin. Se desfăceau unul de altul; fiecare urmîndu-și osînda intimă, cum ar fi spus doctorul Calalb.

Își murmură, cașicum ar fi fost singur, ultimul gînd.

— Cum spui dumneata? N'am înțeles bine.

— Nu spun nimic, iartă-mă, domnule Nistor. Mă gîndeam că viața noastră nu-i veselă...

— Intr'adevăr, încuviință fără convingere avocatul. Acuma ce părere ai? Să deschid acțiune?

— Nu cred că e nevoie; rămînem așa cum sîntem.

— Cum? Iași unor străini casa unde te-ai născut și ai crescut? Eu n'ași face una ca asta, Doamne ferește!

— Nu te supăra, domnule Nistor, și lasă-mă să fac cum mă îndeamnă mîhnirea mea. În același timp te rog să-mi faci un loc în trăsura dumnitale până la Pașcani.

— Mergi cu mine la Tecuci?

— Nu. Mă duc la Iași, să caut pe cineva.

Atanasie tăcuse tot timpul, cu pleoapele plecate, petrecîndu-și neconținut printre degetele mîinii drepte cîteva fire de barbă. Cînd auzi hotărîrea plecării, își ridică fruntea încrețită, privind fără mirare pe ucenicul său.

„Cel ce rînduiește plecările, rînduiește și întoarcerile“, cugeta el. Era cu desăvîrșire încredințat că, după orice fel de ră-tăcirii și dibuiri, acel suflet se va întoarce către pacea sa, ca într'un liman fără vifor. N'avea încă niciun semn, — dar semnele vor veni la vremea lor.

Cu mîna lui îi căută bagajele și i le coborî. Așteptă liniștit pe Naum să iasă dela stăreție și primi și el salutarea plecării cu fruntea înclinată și c'o liniște desăvîrșită, ceiace uimi întrucîtva pe călător.

„Oamenii se despart prea ușor unii de alții...“ cugetă Naum, iarăși șoptit.

Făcu drumul la Iași cu tulburare și c'o neliniște a imaginației, căutînd să-și înfățișeze icoanele iubirii lui. Avea în el o răsfrîngere a imaginilor care se creaseră în el în cellalt drum, spre Tecuci, chinuîndu-l cu cruzime până la zdrobire și sînge. Acuma se adunau în el și se asociau fără durerea și bucuria de-atunci. Resortul lor lăuntric slăbise.

Deși era încă ofilit de boală, găsi destulă putere să umble și să caute adresa familiei Ciudin. Văduva Ciudin și cu fiica sa nu mai erau însă în Iași. După lichidarea averii defunctului Ciudin, fuseseră nevoite să părăsească în ghiarele datornicilor casa cu tot ce se afla în ea — lăsînd să curgă în puhoiu și asta după

moșii și bani; și plecaseră în Oltenia. Se auzea, nehotărît, că domnișoara Olimpia s'a logodit. A avut, după cît se spunea, niște aventuri pela mănăstiri, cu toate acestea se zice c'ar fi găsit un logodnic, — cine-o fi acela...

Aceste informații i le dădea o cuconiță simpatică, albă și moale în costumul ei de dimineață. Era veselă, amestecîndu-le și punîndu-i-le oarecum dinainte. Ca vecină și bună prietină a Olimpiei mai ales, avea o părere de rău neprefăcută pentru asemenea plecare bruscă tocmai cine știe unde, la mama dracului...

Pomenind numele fantastic, cuconița zîmbi, — căci pentru ea nu mai era decît o vorbă. În singurătațiile de unde venea el, acest sunet reprezenta însă o realitate înfricoșată. Amesteca această observație într'o prelungă și ostenitoare negură care-i pătrundea în suflet. Ce era de făcut? Nu mai era de făcut nimic. Trebuia să rămîie cu brațele atîrnînd în lungul trupului.

Avea nevoie de o înprospătare a energiei și pe urmă va vedea dacă trebuie să-și prelungească mai departe cercetările. După zvonurile și vorbele pe care le auzise, și acest îndemn era lovit și supus uscăciunii.

În mîhnirea toamnei, amîinînd mereu, reluarea cursurilor, făcea plimbări lungi și încete, mai așteptînd ceva, o întîmplare minunată, ca cealaltă. Dar o minune vine totdeauna pură și neîngemănată și cere o singură condiție: să n'o aștepți. Cucoana Lucia Cornea îl mai văzu venind odată și avu plăcerea și bucuria să-l informeze că, după cît se aude și după cît se știe...

— După cît se aude și după cît se știe, e mai mult decît sigur că Olimpia s'a logodit.

În ochii aceia simpatici, Naum păru că surprinde două scînteii malițioase; dar ce putea gîndi acea mînte, în dosul acelor ochi, pe dînsul nu-l interesa. Și afară de asta se putea să nu fie nimic adevărat.

Demult paserile schimbătoare își făcuseră soborurile lor, hotărînd ploile și lapovițele toamnei. Naum se simți micșurat și slăbit și începu să tușească. Atunci profesorul său, doctorul Negură, îl sfătui să se întoarcă iarăși la brad și la liniște. O asemenea convalescență primejdioasă nu trebuia întreruptă, — declarase el, privindu-l peste ochelari. Du-te la mănăstirea Neamțu, și nu mai păcătu!

Bătrînul doctor rîdea, rostind aceste cuvinte. Însă Naum era aproape încredințat că întoarcerea lui se găsea în rînduiala firească a împrejurărilor și fatalității sale.

Astfel, fără uimire, părintele Atanasie îl văzu venind și zîmbi luîndu-i mîinile slabe și subțiri și strîngîndu-i-le într'ale sale.

Naum se duse să vadă pe stareș. După aceia se întoarse la chilia părintelui Atanasie. Și cîțiva monași și frați veniră îndată să-l privească dede departe, spre a se încredința că minunea Celui-prea-înalt e în curgerea împlinirii sale.

Cel dintăiu lucru plăcut pentru oboseala bolnavului a fost

pacea acelei blinde pustii și a singurității de iarnă. Pe urmă, fără a-și da întru nimic sama, — armonizînd dărîmările lui interioare cu viața cea nouă, înțelese că lucrurile au o logică în sine, numai interpretarea lor diferă, dela om la om ori dela veac la veac. Explicațiile fenomenelor în aparență simple sau simbolice, pe care le găsea în juru-i în acea chinovie de primitivi, nu erau mai prejos decît explicațiile complicate ale oamenilor din cealaltă lume. În fond și unele și altele erau convenții. Încă esența explicațiilor arhaice era mai pură și mai poetică dacă încerca s'o descurce de atîtea forme, de atîta rutină și frazeologie bizară. Mai mult: formele și vorbele fiind indiferente, le-ar putea primi, ca să se închidă deplin într'o alinare de care avea tot mai multă nevoie, cașicum și-ar fi simțit foarte aproape moartea, care încheie toate, — și nădejile și renunțările.

Trăind astfel acolo, ascultînd viforul codrilor și clopotele, petrecu iarna, avînd plăcere mai ales pentru sufletul fără minciună și fără nedreptate al lui Atanasie.

Cînd veni primăvara, se simți întremat și tusa-i contenise.

Se afla într'o zi în cerdac și se lăsa să-l bată soarele.

Părintele Atanasie veni domol și se așeză aproape de el, jos, pe treptele scării. Cînd îi vorbea, întorcea capul peste umăr și-i luceau ochii c'un fel de bucurie ascunsă pe care o primea din lumină și din lucruri.

— S'aud șuvoale în ripele muntelui... zise el într'o vreme, sînd atent și ascultînd. Vine și miros de muguri, adăogi el. Astăzi ți-i mai bine?

— Astăzi mi-i bine.

— Te-am cunoscut și te-am văzut vesel. Să știi, frate, că astănoapte am dobîndit, de departe adusă, acea iarbă cu numele Rosil, care crește pe-un munte unde se adună țărcile toamna, din toate părțile lumii. Cunoscînd-o că-i de leac și are să-ți fie de folos, am căutat-o la sihaștri, pela schituri, dar n'o mai aveau. Atuncea, știind că pleacă un monah al nostru în călătorie la locurile sfinte și pela mănăstiri în ținuturi depărtate, l-am rugat pe dînsul să mi-o aducă. El s'a dus și, întorcîndu-se astă-noapte, mi-a adus-o.

— A adus iarba Rosil? De unde?

— A adus-o dela un schit al sfintei fecioare, care se găsește în niște munți, Balcani, precum scrie în însemnarea pe care o cunoști. Așaiacît el a plecat în ziua sfintei Paraschive, în Octombrie 14, luînd binecuvîntare dela părintele stareț.

— Cum îl chiamă? tresări bolnavul, parcă abia atunci îl pătrunsese uimirea.

— E un călugăr bun, cu numele Valerie, care în cealaltă viață a fost păstor de oi. Deci dobîndind el binecuvîntare, a purces și a umblat acolo unde l-am rugat eu. După aceea s'a dus la Prodromul sfîntului munte și la alte schituri și mănăstiri din sin-

gurătăți. Și luînd de pe unde a fost un frate, de neamul său bulgar, s'a întors cu bine, după ce a umblat o sută opt zeci și două de zile.

— Și de ce a adus pe bulgar?

— L-a adus. Căci și acela e un monah care umblă precum a umblat el. Este între noi obiceiul ca să umblăm, spre a-vedea pe alți frați monahi cum petrec, ce lucruri și obiceiuri sînt la ei, cu ce se hrănesc, ce fel de dobitoace au, ce icoane făcătoare de minuni se află în așezările lor. Și, după ce vedem toate, luăm lemn de chiparis, rădăcini și flori uscate, și ne întorcem la locurile noastre cu pace...

Călugărul tăcu, întorcînd puțin fața, cașicum ar mai fi așteptat o întrebare, stînd gata să răspundă. Însă bolnavul rămăsese tăcut. El de mai înainte aflase ceva nedeslușit de aceste călătorii misterioase, necunoscute oamenilor din lumea cealaltă. Acuma, dorînd să vadă pe cel străin și pe cel ce fusese cioban, neînțelegîndu-se între ei decît prin semne și călătorînd alături ca doi frați atîtea zile, săptămîni și luni, — visa, mișcat, închipuindu-și toate. Căci imaginația rămăsese în el încă nesticată.

Acești călători cerniți apar foarte rar în tîrgurile celorlalți oameni, — a Europeanilor, cum îi numea atunci, pentru întăia oară, Naum. Neapropiîndu-se decît cu mare sfială de trenuri, umblă mai mult pe jos sau cu vehicule primitive. Cînd ajung la țarmul mării, intră în corăbii cu pinze. Trec fără supărare peste graniți, găsesc primire în colibele oamenilor care se îndeletnicesc cu meșteșugul pămîntului ș'al vielor, și, ferindu-se de îngrămădirile cetăților, străbat, pe căi grele, la mănăstirile din pustii. Umblă fără conținere sub mîna lui Dumnezeu, tot așa de încet ca ș'acum douăzeci de sute de ani, își poartă ca melcii tot ce-i al lor în spate, trec mări și rîuri, codri și deșerturi și ajung unde le-a fost porunca.

În lumea aceasta, în care se născuse a doua oară printr'o durere proprie, el mai avea însă încă multe de aflat, cum a început a vedea nu mult după aceia, începînd o adevărată ucenicie și învățătură nouă.

Căci lumea aceia primitivă rămăsese în multe privinți cu complicații pe care nu le mai cunosc și le-au uitat oamenii cetăților. El trebuia să cunoască și să învețe semne și sunete în legătură cu cîteva mii de noțiuni care erau despărțite de ceilalți și închise pentru ei. Numele plantelor și copacilor, al gîngăniilor și ierburilor, al zburătoarelor și fiarelor. Cu fețele lor schimbătoare cu umbletul lor, cu sunetele glasurilor, cu urmele pașilor, cu tot ce era al lor în amănunte, — toate trebuia să le știe cu mirare, apropiîndu-se prin ele de minunile neistovite și veșnice. Un om al acestei lumi întîrziate n'are simplificările civilizației — cu unelte, aparate și mașini care au făcut pe cei ce le fabrică ori le întrebuițează, să piardă legătura cu natura și misterul ei primordial... Primitivul trebuie să cunoască semnele vremii după vînturi; și,

după alte cunoștinți mai amănunțite, pe balaurii furtunilor, grindinilor și marilor prăpăstii de nouri. Ceasul îl învață după soare. N'au chibrituri, n'au busolă,—deci trebuie să știe să producă singuri focul și să se orienteze. Și trebuie să poată să se hrănească, atunci când nevoia cere, cu rădăcini și poame salbatice. Trebuie să știe a prinde peștii cu mâna, și a găsi pe pământ, sub cetini dese, ouăle găinilor sălbatice. Vitele nu le jertfesc, căci îi ajută la muncă, și arar se înfruptă din carnea unui junc rupt și stricat de ghiara ursului. Știu să numere și să socotească după alte sisteme; încheie carul, întocmesc pîrghia și clădesc casa după învățături care se găsesc în fundurile Asiei, unde calcă piciorul acelor monahi pribegi, și în stațiunile preistorice, unde se coboară niște oameni mirați și cu ochelari mari, neștiind că foarte aproape continuă a trăi urmași asemănători cu cei din acele morminte. Aceștia de acum n'au găsit de cuviință încă să adopte oala de fier, ci urmează să-și fiarbă hrana la vetre libere, în oale de lut, unii acceptînd numai arama și bronzul.

Dînd la o parte invențiile lumii nouă, care nu sînt esențiale vieții, nici nu-i aduc fericire, lui Naum i se părea că găsește aici adevărata etapă a eliberării omului, cu o vastă scară de cunoștinți și descoperiri, acumulate în serii de milenii. De aceia aveau cunoștinți mai multe și mai sigure, noțiuni diverse până la mari și tainice adîncimi. Eresurile și înșelările lor erau cu mult mai puține decît adevărurile, care erau nesfîrșite. Chiar Demonii, farmecele și miracolele nu erau o absurditate cum socotise el, fără replică posibilă, în cealaltă viață. Ci erau aspecte ale fenomenelor vieții, aveau numai alte semne, alte nume și alte explicații decît în lumea din care ieșise el.

Astfel s'a produs începutul uceniciei lui, după care s'a absorbit și s'a adîncit definitiv într'un esoterism propriu și în renașterea-i minunată. Căci era o adevărată minune pe care Dumnezeu o pregătise cu grijă, cum spunea Atanasie; așa cum în alte zile și veacuri făcuse și pregătise alte minuni, fără ca oamenii cei mulți să le vadă, ori, dacă le-au văzut, să le înțeleagă.

XIX.

In liniștea pădurii, trăia ș'un biet lup.

„Erau ochii ei vicleni; cred că nu m'am înșelat“, își zicea Natanail, stînd în picioare în chilia lui.

Îi rămăsese, între toate, încredințarea dintăiu, că tovarășa din acele zile așa de depărtate nu-și păstrase cuvîntul jurat. Ieșise ca din pământ asupra lui, tulburîndu-l. O urmăse pe o cărare arzătoare, rămăsese în urmă și se cufundase în moarte. Ea se dusesse înainte fără să-l privească; cotise pe alte căi, în lumea cealaltă; nu mai era între el și ea decît spuza impalpabilă a unui

vis. Văzuse tulbure toate în globul de opal. Se răsrînseră acolo imaginile îngropate în el, trezite de un semn. Imagini și gesturi care erau numai umbra fumului unor imagini și gesturi pulsînd de sînge și cutremur: toate arseseră, lăsînd în el o urmă de venin,—foarte puțin, atît cît trebuia ca să se dovedească realitatea trecutului. Altfel nimic din ce fusese el nu mai exista, căci era altul.

Plecîndu-se încet-încet unei discipline nouă și acceptînd pentru viață explicații care nașteau dintr'o nouă economie fizică, trecuse la toate concesiunile trebuitoare păcii definitive. Texte, rugăciuni și ritualuri se așezaseră ca o umbră protectoare peste zilele și ceasurile lui. Pentru sufletul lui rănit, dezamăgit și îmbătrînit înainte de vreme, radia din ele o poezie pătrunzătoare. Fusese însfîrșit surprins și de fapte nouă,—căci, de cînd era duhovnic, mîinile lui pipăiseră și alinaseră suferinți adevărate. Credința îi apăruse atunci, în prima clipă a realizării, ca cea mai înfricoșată dintre toate minunile umanității, deasupra tuturor descoperirilor și invențiilor materiale. Căci cuvîntul său și atingerea sa putuseră suprima durerea.

Prestigiul pe care-l avea învierea sa, cum îi spunea Atanasie, și situația lui materială care-i îngăduia să ocolească mărunțișurile meschine ale obștei, îl țineau ridicat și'n propriii săi ochi.

În tihna aceasta a misticismului său veneau acum să-l înțepe amintiri,—un soi de vietăți străni și dușmane pe care el le credea înlăturate, însă care trăiau un fel de viață proprie. Erau amintirile evadate ale unor fapte care trecuseră prin acel trup și-l zguduiseră atît, încît era să rămîie împrăștiat și mort în pulberea pămîntului. Pentru el deci se ridicaseră ochii aceia și-l priviseră de jos cu uimire; cunoscîndu-l—deși se înșelau.

Olimpia nu știa prin urmare nimic de soarta lui.

Fără îndoială că are să-l caute. Poate ar fi fost mai bine să-și urmeze drumul ei înainte; însă nu-l va urma și se va opri, căci în acei ochi încă frumoși, veniți din lume în singurătate, lui i se păruse că a surprins ceiace se chiamă curiozitate, adică demon al neliniștii. Fiind femeie, aceia care se chema și pentru el Olimpia va veni aici, privind în juru-i fără scop și fără rost și părăind uimită.

Acea clipă o aștepta ca pe-o încercare pe care n'o merita. Va trebui să asculte întrebări și să deie răspunsuri. Ce întrebări și ce răspunsuri mai pot fi bune pentru el?

Nu înțelegea de ce-ar trebui să aștepte acea clipă. Nesimțîndu-se în stare să privească dîrz ori să facă un semn de înlăturare,—găsi că mai este o cale care l-ar scuti de sforțări și tulburare.

— Paramoane! chemă el încet, înturnîndu-se spre ușă.

— Aici sînt, părinte, răspunse ucenicul, venind cu grabă la poruncă.

— Ascultă, Paramoane. Pregătește traista noastră cu mîncare. Ia pîne și brînză din aceia care o mai avem dela Mănăilă Baciul, care știu că-ți place ție. Pune și legume, după rînduială, și cîteva pere coapte. Uplete ulciorul cu apă. Ne ducem să începem cositul în poienile ce sînt în sama mea. Nu uita cîtea, cio-canul și batca. Avînd deosebită grijă pentru mîncare, să nu cumva să uiți coasele, Paramoane.

— Sărut mîna, părinte; n'am să uit nimic și am să îndeplinesc toate, după cum îmi poruncești, răspuse ucenicul.

— Și să înfingi, Paramoane, un băț în pămînt înaintea ușii, ca să vadă cei ce vor veni că nu sîntem acasă și să se ducă ori să ne aștepte. Astăzi ar face mai bine să se ducă decît să ne aștepte. Am uitat să-ți spun că trebuie să hrănești cățelul.

— Părinte Natanail, nu puteam să uit; pentrucă a venit el singur să ceară. I-am dat,—ș'acum doarme. Asta arată că și cuvioșia ta ar trebui să te hodinești, căci astă-noapte pot zice că n'ai dormit...

— Dacă ți-a fi somn, Paramoane și-i fi prea trudit, te-î culca sub o umbră de stejar, c'o pală de iarbă sub cap. Acolo dormi mai bine decît aici. Nu uita, iarăși, să duci și pe Țubichi să doarmă acolo.

— Merge el singur, părinte, căci ne simte cînd plecăm. Cățelul acesta e un spion cum nu se mai află pe lume.

Natanail încercă să ridă; dar se opri, căci îi apăruse în simțurile adormite imaginea de altă dată a Olimpiiei. Aceia însă nu mai era,—se stînsese. Voi să și-o înfățișeze pe astălaltă, așa cum îi fulgerase în acea dimineață. Nu putea să adune în imaginație decît ceva nedeslușit. Poate-ar trebui s'o aștepte; căci în forma aceasta nouă și întrucîtva schimbată, asemănătoare totuși celei vechi, trăise și vibrase pasiunea tinereții lui. „Zădărnicii, murmură el, mișcat; lucruri trecute și întoarse în aburul neființii lor“.

Luîndu-și toiegelul, păși pragul, cu Paramon alături și cățelul după dînșii. Avea pe față o lipsă de sînge, pe care ucenicul său i-o mai văzuse de cîteva ori, cînd suferea de piept, în unele toamne cu negură,—ș'o încrețitură de suferință și mîhnire.

După ce ieși pe porțiță, porni pe cărare la dreapta, înspre Procov.

— Nu mergem la poienile noastre, părinte ?

— Se înțelege, răspuse Natanail; ai dreptate; mă gîndeam la altele.

Ocoli cu hotărîre înspre stînga, scuturîndu-și fruntea și pletele subțiri, ușor încărunțite.

— Așa-i, ai dreptate, noi ne ducem la poienile noastre. Ai luat coasele și toate cîte ne trebuiesc? Așa; foarte bine.

— Am luat toate, îngîmă Paramon, privind cu grijă spre stăpînul său.

Trecură îndată vilceaua, lăsînd în urmă bisericuța Vovide-
niei, cu chiliile ei pașnice, ca niște pui împrejurul cloștei lor,
cum obișnuia a zice poetic Paramon.

De astădată observația nu trezi atenția lui Natanail. Mergea domol, spre umbra pădurii,—și din urmă veni bătaia de toacă a ceasului 11. Sunară și clopotele. Soarele lovea cu mare putere și strălucire. Iși șterse cu mînica umezeala de pe frunte. Apoi, adoua oară, trase dintr'un buzunar dinlăuntru o naframă subțire cu horbotă. Era un dar al unei femei dintr'un sat din munte, care căzuse zdrăbită în chilia lui, pentru mari suferinți, plecînd fruntea și cerînd alinare. Erau suferinți și chinuri de dragoste,—deși ea le învăluia și le ascundea.—Acele muiere subțiri și cu ochi împungători ale muntenilor sînt dintr'o rasă nebună și pățimașă! Iși șterse fruntea cu năframa și răzbătu în cea dintăiu poiană. După aceia merse prin umbra străpunsă de lumină.

Ajungînd în locul lui depărtat și ferit, se opri. Se uită la stejarii singuri; apoi pași mai departe, cătră cei doi mesteceni cunoscuți. Iși lepădă subt ei haina dedeasupra și rămase într'alta, mai sprintenă și mai scurtă. Iși legă fruntea și părul cu năframa, lăsînd comanacul peste celelalte buclucuri. Primi dela Paramon coasa ș'o ținu în stînga cu toporiștea în pămînt, ca să-și facă semnul crucii cu dreapta; apoi scuiă în palme—cum cerea același ritual mecanic—și începu să tragă prin iarbă cu lama curbă și scînteietoare. La fiecare fișit ritmic, florile felurite și spicele fine se cumpăneau și se culcau în stînga. Înfloriseră dimineața și mureau în soarele amiezii.

Din cînd în cînd se opreau, scoteau din tioc cutea umedă ș'o treceau răpede peste ascuțișul oșelului, cu sunete subțiri care săgetau svîcnit spre văi. Și iar porneau legămîndu-se mlădios și pășind odată scurt după fiecare mlădiere.

După ce culcară două brazde lungi și paralele, se întoarseră încet spre mesteceni, cu obrazurile aburite. Natanail se simțea mai ostenit decît în alte rînduri. Se lăsă lîngă ulciorul cu apă.

Paramon desfăcu lama lui din toporiște, înfipse batca în pămînt, se așeză și el alături pe-o coastă, rezemat în umărul stîng, și începu să bată ascuțișul coasei cu ciocănașul, sfînd atent și cu nasul neclintit asupra acestei lucrări.

Cînd isprăvi, ridică fruntea și văzu pe starețul său zăcînd neclintit cu fața în sus, subt pletele luminoase ale celor doi copaci. Brațul drept îl avea aruncat în laturi, mîna stîngă îi era adusă peste piept, în dreptul inimii. Avea ochii închiși și părea că doarme. Se sculă cu fereală, desfăcu ș'a doua coasă și o ciocăni în același ritm monoton de cîntec.

Cînd isprăvi, se întinse o pauză mai lungă. Atunci, cașicum s'ar fi produs o tulburare, Natanail răsări și deschise ochii.

„Nu dormea, își zise cu plăcere Paramon. Cine știe ce vedea el, acolo unde noi nu putem vedea încă nimic“.

— Ce este, Paramoane? n'a venit încă nimeni să mă cheme?

— Nu, părinte Natanail, n'a venit nimeni.

Atunci Ţubichi sări din locul lui de lîngă tarhat, ridică nările și primi înștiințare pe adierea vîntului. Lătră de cîteva ori fără mînie, întrebînd cine este.

Ochii negri și mari ai ucenicului crescură și mai mult. Zimbi, întinzînd urechea, căci simțea glasuri, departe încă, pe cărare.

— Ba vine cineva! hotări el, întorcîndu-se cu admirație spre monah.

Starețul însă părea neliniștit și el nu înțelegea de ce. Se înălțase în picioare și-și căuta comanacul și rasa. Se zăriră printre stejarii rari, în altă poiană, haine albe. Atunci se liniști și se așeză la locul său.

— Sînt slujitori dela vite, lămuri Paramon.

Erau doi băitănăși—desculți și cu pălării pleoștite ca niște ciuperci în cap. În mîni purtau bețe grele crestate și înflorite cu cuțitul. Se opriră. Apoi, după ce recunoscură pe Natanail, veniră la el, se închinară și-i sărutară mîna dreaptă pe rînd.

Călugărul tăcea, întirziind să-i întrebe. Paramon, le făcu semn să vorbească.

— Ne-a trimes un boier, vorbi unul din ei, care părea mai mare.

Natanail întoarse fruntea.

— Ne-a dăruit cîte-o țigară. Era un boier bătrîn și bea și el dintr'o țigară. Ne-a dat s'aprindem. Ne-a întrebat dacă știm unde-i cuvioșia sa părintele.—Știm. Cosește cu fratele Paramon, într'o poiană.—Atunci duceți-vă, zice boierul, și spuneți-i așa că este un domn dela București care vrea să-i spuie ceva. Și dacă poate, să se întoarcă după amiază acasă. Il poftesc să vie numai decît—ș'am să trec după amiază pela Vovidenie.

— Așa a spus?

— Da.

— Și era singur?

— Era singur. Ne-așteaptă să ne întoarcem și ne mai dă cîte o țigară. Da cuvioșia ta să nu crezi că noi am lăsat vitele singure. Le-am lasat în sama altor băieți. Ș'acuma ne 'ntoarcem îndată cu răspunsul.

— Bine, zise Natanail.

— Să ne 'ntoarcem și să spunem așa: bine?

— Da.

Băitănășii se întoarseră, urmăriți cu atenție de botul cățelu-lui. Natanail răsufflă prelung pe nări și se lăsă iarăși pe maldărul de iarbă.

Nu rămînea îndoială. Era un mesager din partea ei, — atacîndu-i liniștea. Poate va trebui s'o vadă, — însă teama care însoțea această idee rămînea într'însul statornică.

— Paramoane, zise el cătră ucenic, trebuie să începem iarăși. Acuși se face sară.

— Da, părinte. Pot începe și eu singur, căci nu-s trudit ș'am dormit bine.

— Ba am să mai dau jos și eu măcar o brazdă.

După un ceas, gustară puțină brînză și pîne neagră, stînd într'un genunchiu, lingă ulcior, subt mesteceni. Lui Paramon, pe

lingă zahar, îi plăcea mai ales ceapa,—și ospătă din una, mare și frumoasă, după ce-o zdrobi cu pumnul. Apoi părintele, răspunzându-i că nu bea apă,—deșertă el singur o parte din ulcior.

— Paramoane, îi zise monahul zîmbind, tu toate le faci cu plăcere și bucurie a simțurilor, cași ceilalți oameni din lume.

Ucenicul se rușină, punînd nasul în pămînt. După aceea își șterse îndesat gura cu palmele și se ridică la treabă.

Intr'un tîrziu, Natanail se opri la capătul din vale al brazdei și, întorcîndu-se spre păduri și spre soare, ceti ceasul trei. Era o arșiță mare și apăsătoare în văzduh—și se iscase un nour de dincolo de asfințit. Până ce urcă încet la deal, subt poiană, noul crescău,—îl împinseră și-l răsfirară în cer tunete depărtate. Indată începură de pe costișe să chiuie cositori, fugind pe cărări după adăposturi, cu coasele înălțate în mîna dreaptă și cu trăisțele și sumanele în stînga. Depe coasta depărtată de dincolo, peste șesul Nemțisorului, răspundeau alte chiote și răcnete și oameni mici fugeau la deal.

Aceste semnale și chemări domolîndu-se, sosi cu mare răpeziciune și oblic ploaia din munte. Trecu sunînd peste păduri. O clipă luci soarele. Apoi veni altă ploaie mai deasă, întunecînd lumina. Stejarii stăteau neclintîți, ca niște corturi verzi, în poiană, și'n frunzișul lor fîșiau dulce picăturile.

Văzduhul se răcori. Ploaia se duse ca un fum spre cîmpii depărtate și cerul începu să se însenineze. Dar monahul și ucenicul său rămaseră încă o vreme în adăpostul lor, privind spre curcubeul care apăruse foarte aproape, în marginea pădurii.

„Trebuie întăiu, să soarbă toată apa de pe finaț... se gîndea Paramon. Acuma intrăm în iarbă ca ntr'o baltă“.

Dintr'o poiană dinlăuntrul pădurii, veniră până la ei sunete înăbușite de tălângi. Natanail le ascultă un timp, socotîndu-le depărtarea. Zise cătră ucenic:

— S'apropie oi de-a lui Mănăilă.

— Așa este, răspuse ucenicul, atent și el. Au suit dela cerbărie în poiană, la stîna cea veche; au venit spre noi ș'acuma se depărtează iar.

Natanail asculta sunetele și picurărilor.

— Așa este,—încuviință el. Până ce se zvîntează iarba, eu zic, Paramoane, să intrăm în pădure, cătră ele, să dăm un răspuns lui Mănăilă pentru cașul despre care am vorbit cu dînsul. Poate-i pregătit și-l putem lua.

Paramon potrivî în crengi ciumpăvite, pe trunchiurile mes- tecenilor, boclucurile lor și coasele. Lăsîndu-le în sama copacilor, pătrunseră în pădure pe subt arcul curcubeului, care se stîhse imediat după trecerea lor. Răzbătînd pe o carare bine cunoscută,—deși era demult necercetată și pădurea o ascunsese cu îngrijire,—se apropiară de tălăncile oilor.

Le auzeau aproape. Mai trebuiau să coboare într'o rovină adîncă și să suie malul cellalt, foarte oblu, printre trunchiuri dă-

rimate și incurcături de crengi. Tocmai suiau, cățărindu-se și făcându-și cu greu loc, când tălăncile se zbătură cu spaimă în două răstimpuri apropiate. Un zăpăit furios de cine izbucni îndată după aceea. Ș'un răcnet de om—gros și prelung—cu minie și îndirjire îndemna cînele;—părea că se apropie și se depărtează, după mișcărilor încîlcite și cotite de fugă printre brazi și tufărișuri.

— E glasul lui Mănăilă, zise Paramon, lăsînd în urmă pe monah și răzbind cel dintăiu deasupra, pe mal.

Nu se vedea încă nimic, dar s'auzea cînele apropiindu-se. Și glasul chiuia și hăulea cu disperare.

— Să știi, zise încet, cu așfăre, Natanail, și asculta foarte încordat, răsucindu-se și privind prin desime,—să știi c'a dat lupul în oile lui Mănăilă.

— Asta trebuie să fie, aprobă cu liniște Paramon; alta nu-i! În același timp, între ei, cățelul deodată se zbirlișe, mîriînd c'un glas străin pe care atunci întăia oară îl găsise în el și-l întrebuița. Li crescuseră pe șira spinării țepi de ariciu. Se trăgea încet înapoi, însă nu cu frică, ci c'o mare minie stăpînită.

— Lupul! suflă deodată Paramon, înăbușit, și feri în laturi. Și el și Natanail se aplecaseră cătînd, între sfărîmăturile din jurul lor, cregi groase, negre și răsucite,—arme în aparență formidabile. Le ridicaseră deasupra capetelor, așteptînd pe dușman.

Sălbătăciunea nu venea cu grabă, căci aducea un cîrlan destul de greu și de lînos. N'ăvuseră vreme să-l zugrume și-l tîrîia de grumaz, făcînd salturi scurte și oprînduse din cînd în cînd ca s'asculte. Venea drept spre ripă, spre cararea șuită, care era ș'a lui. Simțînd ceva într'acolo, se oprise o clipă, cumpănînd orientarea nouă.

Atuncea îl ajunse din urmă Dîrlău, cînele lui Mănăilă. Lupul lepădă cîrlanul, îi dădu o lovitură scurtă de colț sîngerîndu-l la gît și lăsîndu-l încîlcit în spini,—și făcu față. Dulăul îl izbi cu ragila. Dar dihania avea în gura enormă și roșie cuțite agețe. Ajungînd pe dușman cu ele, se scutură și rămase cîteva momente liberă. Li crescuse și ei dintr'odată coamă, care-o făcea mai naltă; și cînd se răsuci cu ochii sîngeroși, cercetînd cel mai bun loc de trecere, apără ca o fantomă a umbrei, minioasă, înfricoșată și tristă în același timp.

Dintre călugăr și ucenic, țîșnise dintr'odată, pe neașteptate, și Tubichi. Era mult mai mic decît lupul, decît dulăul cel flocos și decît cîrlanul, dar avea în el un avînt de explozie ș'un curaj eroic. Sări în coasta stîngă a lupului și aproape în aceeași clipă fu în dreapta lui, și iar săgetă în stînga, încolțînd scurt, ferindu-se și revenînd; pe cînd Dîrlău se izbea iarăși cu ragila lui din partea cealaltă. Aproape în aceeași vreme răzbatu spre dîșii, și Mănăilă, cu baltagul. Paramon și Natanail se mișcară și ei.

Baciul lepădase de pe el toate pe cărare, și glugă și sarică și căciulă. Minicile cămășii slinoase îi fugiseră spre umeri. Și pregătea, gîfiînd, baltagul în mînile-i mari, încordîndu-și brațele.

— Nu-l lăsa, măi Dîrlău! Ține-l, măi! striga el gros și răgușit.

Se poticni cu mirare. Vedea altă dihanie mică, care țupăia și lovea de pretutindeni, mușcînd scurt, lăsînd și iar apucînd, cu mîrșituri izbucnite și subțirele. Cînd zări mai încolo pe călugăr și pe ucenicul său, înțelese, și se minună în sinea lui mai mult decît de orice pe lumea asta. Dar n'avea vreme de pierdut, și se năpusti cu strășnicie, potrivit bine și la vreme lovitura cu baltagul.

Nu putea avea decît o singură clipă scurtă, cînd apărea în lumină, din rostogolirea înfricoșată cu dulăul, capul mare al dihaniei. Atuncea-l păli. Așteptă iarăși și mai dădu o lovitură mai îndesată și mai sigură, căci fiara slăbise. Fălcile lui Dîrlău o fixară cu grumazul la pămînt și baciul, opintindu-se a treia oară, îi zdrobi țeasta. Atuncea se liniști și Țubichi și rămase privind țintă și cu mînie spre dușmanul pe care credea că-l doborîse el. Cînd îl observă tresărînd, se mai zvîrli odată în el.

Lupul pieri între oameni și cîni fără să deie niciun glas și niciun sunet. Intră c'un fel de demnitate în liniștea morții.

Natanail avea pentru înțaiă oară înaintea lui asemenea privești. Fu cutremurat ca de o durere pe care demult n'o încercase: îl străbătea o simpatie pentru pasiunea și îndîrjirea măreață a fiarei. Deodată căzuseră și se sfînseseră lingă el și pasiunea și îndîrjirea.

Baciul deschise cu cușitul beregata cîrlanului; după acela îl luă de-un picior tîrîndu-l mai departe în cărare.

Zise spre călugăr:

— Ți-ași da și dumitale, părinte Natanail, un hartan; dar știu că nu mînînci carne.

— Mulțămesc, moș-Mănăilă; eu veneam pentru cașul de care am vorbit: să-ți aduc aminte.

— Acela este și vine la vremea lui, părinte, să n'ai nicio grijă.

Dădu din cap, privind spre Țubichi, ca la o minune a lumii.

— Părinte, eu așa poznă n'am văzut decînd maica m'a făcut... hotărî el. Eu n'aveam în așa coteiu nicio credință, și văd că-i întocmai ca șpirtul care-mi place mie. Bre-bre-bre!

Își clăti într'o parte capul și se duse cu cîrlanul.

Natanail veni până la marginea rîpei,—apoi se întoarse și mai privi odată spre lupul mort. Parcă-i rămăsese lingă el ceva al său.

— Să mergem, Paramoane, zise el încet. Eu am uitat că'n după amiaza asta mă așteaptă cel ce mi-a trimes răspuns.

XX.

„Unde nu-i durere, nici întristare, nici suspin“...

Paramon ocoli prin poiană, ca să vadă dacă mai are vreme și puțință să lucreze, rămînînd să aducă el toate boclucurile. Natanail se întoarse deadreptul la schit, purtînd ca pe o ființă neliniștea pe grumazi.

Căsuța era singură, în lumina înclinată a soarelui, cu bățul înfipt înaintea scării cerdacului. Nu-l aștepta nimeni.—Trase din pământ bățul și-l răzică de un stîlp, pe cînd urca pe gînduri treptele.

Tubichi îi trecu printre picioare, vioiu și vesel. Coborîndu-și spre el privirea, monahul își aduse aminte de crîncena și muta peire a fiarei, și nemulțămirea aceasta, revenită iar, se amesteca cu mîhnirea lui intimă.

Ar fi dorit să găsească o urmă, ori o veste,—totuși era mai bine așa, cum voise și nădăjduise dela început. Oftînd prelung, cum avea demult obișnuința în cugetele și preocupările lui, se duse la cartea deschisă pe măsua. Dar painjenii slovelor nu i se arătară din întineric decît mai tîrziu.

Incepu să citească murmurat,—cînd scăpă soarele pe ușa deschisă. Nu mai era mult pînă la ceasul asfințitului. Intorcîndu-se cătră dunga dreaptă de lumină, o văzu deodată dispărînd, parcă ar fi trecut peste ea un nour. În prag i se arătă o figură străină.

Era Olimpia Mironeanu, cu fruntea goală și părul acoperit numai pînă la creștet de un văl fumuriu, care i se grămădea încrețit pe umeri. Avea un zîmbet care sămăna cu cel dedemult. Și în zîmbetul ei era amestecată și teamă, căci poate se știa și se simțea încă vinovată. Cu stînga își ținea vălul la piept. Cu dreapta se sprijini de ușor.

Nu salută cu vorbe. Nu știa cum ar fi putut saluta, cu cuvinte, cu ce nume. Își plecă numai fruntea și și-o ridică iar.

— Pot să intru ?

— Pofteste, zise încet Natanaîl, răsucindu-se o clipă spre painjenii cărții deschise.

Apoi o observă tot în picioare.

— Ar trebui să stați, doamnă. Vă rog, așezați-vă.

— Intr'adevăr, mă simt puțin cam obosită.

Se așază încet, ca pe un puf delicat, pe laița tare. Privi pieziș, cu îndoială și cu aceiași sfială, spre monah. Întrebă :

— Cred că m'ai cunoscut.

Natanaîl făcu semn afirmativ cu capul.

— Încă de azi-dimineață ?

— Da.

— Am fost sigură de asta. Deaceia am rugat pe domnul Emil Lepădatu să cerceteze în mănăstire, ca să putem ști unde locuiești. Am aflat îndată drumul, împreună cu destule informații care m'au făcut imediat să nu mai am nici cea mai mică îndoială. Însă n'am găsit pe nimeni aici și domnul Lepădatu a avut ideia să trimeată în pădure niște copii dela vite. Noi am plecat fără să mai așteptăm răspuns. Acuma m'am întors singură. Trebuia să vin. Simțeam că altfel nu se poate.

Vorbea precipitat. El o asculta cu capul plecat, simțind în el amintirea unei ciudate și vechi emoțiuni a aceluiași glas.

— Așa-i că-ți închipuiai c'am să vin ?

— Desigur.

— Și totuși nu m'ai așteptat.

El tăcu.

— După cât înțeleg, urmă ea, am rămas în ochii dumnitale vinovată că n'am stat aici la datoria mea; așa cum cereau sentimentele mele de-atunci și cuvîntul pe care-l dădusem. Desigur c'ași fi rămas; nimeni nu m'ar fi putut convinge c'o clipă mai înainte că s'ar fi putut să nu rămîn și să nu aștept. Dar după o clipă a sosit vestea pe care cred c'o știi. Tata căzuse și murise în mijlocul unei cooperative. Eram chemate. Nu puteam să las pe mama singură. Ne-am dus. Ș'atunci—prin ce împrejurare nu înțeleg,—prin ce împrejurare s'a putut să nu găsești cele câteva cuvinte de explicație pe care le lăsam pentru dumneata și prin care te chemam după mine? Căci îți mărturisesc: în acel șuvoiu care ne lua și ne îneca, singura mea nădejde era c'ai să vii numaidecît să ne ajuți, să ne salvezi. Te cunoscusem, în acele puține zile ale tinereții noastre, energic și hotărît, și te-am așteptat.

El o privi uimit. Zimbetul ei pierise, și avea ochii mari întorși și fixați asupra trecutului.

— M'ai așteptat?

— Da, urmă ea, desigur că te-am așteptat. Ș'am rămas singură în nenorocirea mea, îndoindu-mă de tot ceiace fusese și se spusese între noi. Abia ne văzusem, eram prea tineri, și ne despărțisem ușor. M'am simțit nedreptățită...

Accentul glasului ei mărturisea mai mult decît atît.

Intorcîndu-se din ziua aceea dedemult, văzu pe călugăr. Adăogi mai încet:

— Asta am vrut să știi...

— Mai era nevoie? rosti greu Natanail, privind înspre unghiul icoanelor.

— Crezi că nu era?

— Poate nu era nevoie. După cum vezi, m'am despărțit de toate ale veacului ș'ale vieții.

La aceste vorbe, care-i apărură neașteptate, mai ales prin desnădejdea lor calmă, doamna Mironeanu bătu de câteva ori din pleoape și găsi cu greu aerul de care avea nevoie.

— Trebuie să înțeleg, reîncepu ea cu greutate, că din pricina aceea te gălesc aici? Este totuși ceva neînțeles, căci nimic din ce erai atunci prin temperament și cultură nu părea să te îndrumeze pe asemenea cale. Izolarea dumnitale e voită și necesară? Nu mai simțești nici o nevoie de lume? Lumea aceea era totuși a dumnitale. Ș'acuma te-ai imobilizat în alta.

— Asta e mai greu într'adevăr de înțeles, zise pe gînduri Natanail, simțindu-se din ce în ce mai liber și mai liniștit. Viața aceasta să nu-ți închipui că-i mai puțin bună decît cealaltă. Necîntirea aceasta e înșelătoare; căci, ocolind orașele și oamenii, un monah străbate cîmpiile și munții, se duce până'n locuri sfinte și vechi; răzbate la Eufrat și Nil—și vede Tibaida monahilor de mult adormiți... E o lume în trecut și'nlăuntru. Am făcut și eu această călătorie pe jos și m'am simțit multămit.

— Cît de ciudat vorbești... șopti ea cu teamă.

— Iar aici, între păduri și'n munți, urmă el, am ales ceiace a trebuit sufletului, după acea înfrîngere și moarte.

Ea-l privi cu lacrimi, și-i văzu minile cu unghii neîngrijite și ghetete grele pline încă de pulberea drumurilor de care vorbea.

— Ai putut face asta din pricina mea? tresări ea plîngînd.

Se lăsă asupra minilor acelora, le cuprinse și voi să-și lipească buzele de ele. Monahul se feri ușor. Ea rămase în picioare, cu umerile zguduite de suspine.

— Iartă-mă, urma ea, încercînd să se stăpînească. Am venit aici poate dintr'un simțimînt de curiozitate. Și abia acuma înțeleg ce ruptură oribilă și nepermisă s'a întîmplat în viața noastră. E așa de tragic încît pare comic, în cît pare o farsă amuzantă...

El se trase un pas, văzîndu-i aprinderea pasionată. Era totuși ea — deși-i păruse că poate avea îndoială în cea dintăiu clipă a revederii. Era ea, cu unele gesturi și intonații și cu toată gingășia ei anumită — așa cum i se arătase în fulgerarea brutală a trecutului, în care văzuse umbra imaginilor și se prefirase prin el umbra senzațiilor.

— O farsă amuzantă, repetă ea, vorbind cu batista și ștergîndu-și grabnic lacrimile. Căci n'am venit numai de curiozitate — pentru care mă simt și mai vinovată, și mai osîndită. Am venit pentru un fel de împăcare, a cărei nevoie o simțeam tot așa de mult cași a curiozității. Pentru o prietințe care a rămas totuși în mine, cu toată durerea și dezamăgirea la care socoteam că aveam drept și văd că nu aveam. Pentru ceva care a fost — așa de tare și de scump, numai odată în viață. Pot să spun că în mine amintirea acelor ceasuri e încă vie și am fost atunci fericită.

— Da... murmură el.

Cu buzele-i arse încerca să mai prindă o picătură dintr'un izvor pentru totdeauna secătuit.

— Numai pentru asta am venit, plîngea ea înăbușit și sfîșietor, așezîndu-se iar în locul ei, pe laița bolnavilor, și încovoiîndu-se asupra genunchilor. Credeam să găsesc totuși ceva. Căci, altfel, trebuie să-ți mărturisesc, eu m'am împăcat cu viața mea. Pentru soțul meu am prietinie adevărată și-l iubesc; am copii care sînt acuma totul pentru mine. Te'ntorci totuși c'o simțire cu totul de altă natură în întirimumul trecutului!

Rămase un timp încovoiată, cu coatele pe genunchi; apoi se liniști și-și șterse încet lacrimile. Natanail o privea adînc mișcat, cu inima împovărată, neînțelegînd însă în totul ascuțișul acelei sfîșieri.

— N'avem să ne mai vedem niciodată, suspină ea, privind departe. Plec chiar în astăsară.

— Cine știe... murmură Natanail, întorcîndu-se spre cartea lui.

— Nu, niciodată... sfîrși ea, c'un gust de otravă în gură.

Niciodată!

Se ridică și-și potrivi vâlul pe față.

— Trebuie să mă duc.

Sta la îndoială, voia să-i spuie cuvîntul de adio, care i se părea că trebuie să încheie revederea lor. Dar nu găsea forma, nici epitetul. Numele de altădată nu mai exista. Acestălalt era absurd pentru sentimentul ei. Se întoarse și ieși, ducînd povara trecutului.

La schit, în acea clipă, începu să cînte muzical toaca de vecernie.

XXI.

Călătorie către cel din urmă ostrov.

După cîteva zile, ieromonahul Natanail, simțindu-se mai slăbit și mai plin de întristare în îmbătrînirea-i timpurie, se hotărî, după sfatul lui Atanasie, să se abată până la schitul schivnicului Iosif, la Icoană, în muntele Rusu. Avea nevoie poate să se încredințeze cuiva, să se elibereze printr'o spovedanie; înțelegea prea bine însă că acesta e un lucru foarte greu. În explicația lui erau amestecurile altei lumi și mai ales o înțelegere personală, interpretare a veacului și a științei, pe care misticismul său nu o putuse acoperi cu totul. Era încredințat însă că va găsi împospătare de energie, căci acolo trăia un om care izbutise să se izoleze și mai mult, găsind tărie în sine și'n credința care mișcă munții.

Lăsă pe Paramon și pe Tubichi acasă, dorind să fie cu totul singur. Porni mai domol decît avea obiceiul. Simțea în piept, împungîndu-l iar, dureri cunoscute, pe care le socotise complet stîfnite. Paramon era mai îngrijat de fața stăpînului său, pe care lucea ca un reflex de lună.

Ocoli mănăstirea cea mare pe subt pădure și ieși la locul care se chiamă Cerdac. Acolo se înalță o clădire de piatră și cărămidă, un fel de paraclis rotund deschis din toate părțile, cu semnul crucii deasupra turnului. Pe bolta interioară sînt scrise zugrăveli curate și bune, povestind întîmplarea care se află însemnată și pe crucea de marmură din mijloc. Se vede sus și se spune jos că anume, în vremea zaverii dela anul 1821, intrînd Turcii în țară la noi ca să zdrobească răscoala Grecilor lui Ipsilant, au început a face multe răutăți și stricăciuni creștinilor și sfintelor lăcașuri. Atuncea monahii dela Neamț, temîndu-se, au hotărît să ascundă și să îngroape în pămînt icoana cea mare a Maicei Domnului, deși asemenea imagine făcătoare de minuni purta în sine toată puterea și toată biruința împotriva unor necredincioși ca aceia. Omeneasca frică fiind mai presus decît înțelegerea, părinții au pus deci pe Maica Domnului într'un car prost cu doi boi — ș'un muntean din partea locului a dus-o, împreună cu doi cuvioși monahi, în muntele Rusu, ș'au îngropat-o acolo în niște stînci, punînd semn. Tre-cînd furtuna și neliniștile, soborul a hotărît să aducă iarăși la

locul său sfînta icoană ș'au trimes părinți s'o dezgroape; iar după mare slujbă, apoi, au ieșit cu praporele și'n odăjdii cu toji înaintea sa, avînd în frunte pe Ilarie, arhimandrit și stareș. După cum se vede din zugrăveli, au dus de data aceasta pe prea curata înîntr'o căruță c'un cal. Și se mărturisește pe crucea de marmură că s'a întîmplat o minune, — că icoana părea înegrită și ștearsă; și, cînd a întîmpinat-o mulțimea cu cîntări de slavă, i s'au rumenit obraji și s'a făcut mai frumoasă decît era înainte, chiar în acel loc, la Cerdac.

Toate acestea sînt însemnate, scrise și zugrăvite.

În stîncă unde a fost îngropată sfînta fecioară, muntenii și călugării au clădit de asemeni acoperiș de lemn și draniță; și niște binecredincioși creștini au așezat altă icoană, întocmai ca cealaltă zugrăvită și împodobită. Locul a rămas așa multă vreme peșteră și acoperămînt, avînd păzitor un shimonah, care dormea pe pămînt și pe căpătăiu de piatră și se acoperea c'un postav mic. A trăit astfel ierni și veri, cu priveghere multă și somn pușin, pînă ce i s'a arătat semn și poruncă în vis. Atunci s'a sculat acel shimonah, și, cu puterea și credința lui, adunînd și ajutoare dela lume, a înălțat peste peșteră bisericuța de lemn împodobind-o cu toate. Și deasupra rîpei a ridicat pe piloți, subt streșina de șindrîlă, clopotniță, în care a așezat întăiu, după mijloacele și puterea lui, niște clopoșele și niște zurgălăi. Iar după aceia a putut agonisi clopote mari și adevărate, care cîntă, cum cîntau și cele mici, puterea lui Dumnezeu.

Înspre acel schit, urmînd un drum pe lîngă apa Nemțișorului, prin poieni, merse Natanail încet și pe gînduri. Locurile nu erau prea singuratic. Răzbătea pînă departe țipătul unui fierăstrău care spinteca trunchiuri de brazi. Treceau din cînd în cînd căruțe cu încărcături de lemne. Apoi într'o vreme, cotind pe lîngă o cruce de piatră, dintr'odată ajunse la un pripor, într'o rîpă umedă. Acolo era liniște și nu se afla suiș decît pentru picior. Nu se mai auzeau nici tălăncile din luminișuri, nici fierăstrăul.

Urcă sus, pe stîncă, într'o poieniță grămădită din toate părțile de pădurea de brad. Sui trepte îngrădite și se sprijini cu mîna de un parmaclîc șubred așezat pe țaruși. Din rîpă se înălța clopotnița și dela ea pînă la așezarea schivnicului era aruncat pod. În dreapta, la marginea prăpăstiei, se arăta bisericuța, cu pragul de sus al ușei la înălțimea nasului. Avea turnuleț și alcătuire după toată rînduiala; și cu toate că nu era decît o clădire primitivă și trecătoare de lemn, cuprîndea înlăuntru ei toate cărțile, icoanele, zugrăvelile, candelile, sfeșnicile și stranele fără de care nu se poate credință și lege; — numai toate erau mai mici, lucrate, cioplite și așezate așa încît păreau o rămășiță întirziată din veacuri străvechi, dela începutul creștinismului.

Încăperea scundă era deschisă, și Maica Domnului sta singură subt candela aprinsă. Sta cu fruntea înclinată spre prunc, zîbindu-i ușor lui și florilor de clopoșei albaștri așezate în mănunchiu pe rotile a unui sfeșnic.

Natanail stătu singur în picioare acolo, întorcîndu-se cu sufletul ca într'un trecut și ca într'o copilărie. Toate în juru-i erau mici și simple...

Cînd ieși, găsi chilia schivnicului luminată de soare, cu ușa deasemeni deschisă; dar părintele Iosif nu era nici acolo. În fundul poienii însă, trei munteni stăteau aplecați asupra unor trunchiuri de brad, cioplindu-le cu topoarele. Dintr'acolo shimonahul îl văzu și-i veni sirguincios întru întîmpinare, aplecat din spate și cu pletele albe atrînd. Era un om bătrîn, cu obrazul palid, dar subt marginea comanacului roșcat ochii îi străluceau plini de vioiciune și prietinie. Purta opinci ș'o rasă mohorîtă. Era un vechiu singuratic,—cu toate acestea părea a avea preocupările unui gospodar țaran, cu destule griji și năcazuri.

— Dumneata ești, părinte Natanail? Bine-ai venit la noi.

— Bine te-am găsit, părinte Iosife. Am intrat în biserică și am văzut florile dela sfînta fecioară, pe urmă am ieșit să te caut.

— Apoi bine ai făcut. Acele flori le-a adus dezdedimează o femeie tocmai din Bucovina, care a venit aici la noi, pentru rugăciune. Vin în fiecare zi și bărbați, dar mai ales vin femei pentru durerile și năcazurile lor, la Maica Domnului. Pentru asta îndur eu multă pizmă dela unii din vale; dar Dumnezeu vede toate și hotărăște...

Natanail zîmbi, căci avea mai dedemult cunoștință de acele ascuțiri de nemulțămire ale monahilor fecioarei celei adevarate.

— Ei ar spune, după cît aud, urmă schivnicul, că aici nu-i decît umbra și locul—și acolo devale-i adevărul. Inșă iată, credincioșii vin să vadă umbra și locul.

— Părinte Iosife, ai dreptate.

— Știu că am dreptate, deaceia eu spun și mărturisesc Preacuratei toate, și urmez a îmbraca locul și a împodobi bisericuța. Iată, în vara asta vreau să fac un beciu, ca să am unde pune unele și altele. Și dacă mi-a ajuta Dumnezeu, doresc a alcătui un lucru și mai mare: să întăresc rîpa de subt biserică cu par-cane, prăvălind acolo și bătînd pămînt și piatră,—ca să se poată umbla în Vinerea Mare de jur împrejur cu sfîntul aer. Iar acuma mi-au venit trei gospodari pe care nu i-am cunoscut de unde-s și n'am știut cum îi chiamă și, mărturisîndu-se pentru ale lor, m'au rugat să le dau canon să lucreze ceva pentru această sihăstrie,—așa cum au făcut și alții înaintea lor, la bisericuță, la clopotniță și la toată gospodăria. Ș'apoi le-am dat să cioplească lemn și să dureze încă o chilie—adică a treia, pentru adăpostul unor credincioși, ori a unui bolnav, ori a unor rătăciți...

Topoarele sunau în pădurea sonoră. Din cînd în cînd lucrătorii se opreau din cioplit, mutau cu silinți mari catargurile, și-și înălțau capetele, ștergîndu-și frunțile de sudoare.

— Is muncitori buni și vrednici... zise părintele Iosif, privind cătră fundul poienii.

Dela deal, de subt pădure, coborîra aducînd cofe cu apă,

două femei îmbrobodite strâns pe subt fălci și îmbrăcate în straiul larg și negru al monahiilor. De departe se închinară fără a-și conțeni umbletul, și dispărură.

Părintele Iosif clătină capu'înspre ele :

— Sînt două cuvioase suflete dela un schit de mai dedeaparte, care au venit aici, luîndu-și canon pe doi ani mușenia.

Apoi, c'un zîmbet de mulțămire pe fața lui spînatecă și palidă, shimonahul începu să explice iar lui Natanail, cași 'n alte dăți, cîți ani a veghiat el la peșteră și cum a început el, cu ajutorul Maicei Domnului, acea muncă grea a vieții lui.

— Nu intri în chilie, părinte Natanail? îndemnă el apoi, ca să guști și dumneata din bucatele mele?

— Ba da, părinte Iosife, am să intru, ca să mă odihnesc puțin. De cîtva timp, mă simțesc, nu știu de ce, slăbit și am în mine ca o piclă.

— Oamenii sînt aplecați slăbăciunii și durerii, părinte Natanail.

— Așa este; de aceia mă supun.

Schivnicul se opri și-l privi clipind din ochi.

— Asta nu se poate. Nu ne supunem, ci ne rugăm. Căci și slăbăciunea și lenea trupului sînt tot ale Satanei. Intră aici, a-dăugi el apoi blînd, și te așează pe laiță.

Natanail se aplecă la prag și intră într'o încăpere îngustă, în care, subt icoane și candelă, abia aveau unde se învîrți doi oameni. Pe o măsuță joasă cu trei picioare, în scărițe de lemn, cîțiva hribi fierți, puține păstăi de fasole și usturoi pisat. Ș'o pătrare de mămăligă, tăiată cu ața.

— Poștește, zise schivnicul. Și murmură încet rugăciunea mesei făcînd semnul crucii; apoi se lasă într'un genunchi, lîngă măsuță.—Gustă și dumneata, că este de unde, slavă Domnului!

Cu obrazul înveselit, privi spre Natanail,—apoi deveni serios, ca în fața unei îndeletniciri grave. Slujindu-se cu mîna, luă de cîteva ori din prînzul pregătit, mestecînd în tăcere și privind pe ferăstrucă, pe cînd oaspetele său părea dus pe gînduri. Il privi de cîteva ori îngrijorat și clătină din cap.

Se auziră afară pași grăbiți. Cineva se opri lîngă prispă.

— Așteaptă puțin, până ce isprăvesc și mă 'nchin... zise din-lăuntru shimonahul.

— Cine-i? întrebă Natanail, deschizînd ochii.

— Alt năcăjit... îi lămuri bătrînul cu glasul lui grăbit, rămas limpede și neîngroșat,—alt năcăjit care vine într'una de două zile și-mi cere dezlegare și canon, și sfat. Văzînd că-i unul a-lungat de oameni și izgonit pentru fapte rele, îl sfătuiesc să se ducă să se închine legii și să se deie supus. El însă se teme.

— Trebuie să fie Pintilie... zise Natanail.

— Așa-l chiamă. A fost și asară; acuma nu înțeleg de ce se întoarce iar. Intră, omule, și spune ce-ai mai făcut.

Pintilie intră anevoie pe ușă, cu părul zbîrlit și ochii infri-

coșaji. Observînd că mai este cineva, dădu înapoi. Dar recunoscînd pe monah, se liniști și pătrunse în chilie cu fruntea plecată, cu șuvițe curgîndu-i în mustăți și pe nas. Era nebărbierit și cu obrazul afumat,—cu straietele stropite de glod și îmbicsite de țărînă.

— Ce este, bre? De ce te-ai întors iar? strigă la el shimonahul.

— D'apoi ce eram să fac, părinte schivnice? Mă gîndeam că tot aicea ași putea găsi un adăpost ș'o pace, împlinind orice slujbă și orice pedeapsă, cum scrie în cărțile cuvioșiei-tale, căci pe Onuță l-au pușcat.

— Ce vorbești, bre? Poate ai visat!

— Pe Onuță l-au pușcat, repetă cu glas gros și zugrumat Pintilie. Noi ne-am fost adunat la locul nostru, căutînd în scorbura știută cașul și pînea. Dar nu le-am găsit. Văzînd primejdia, ne-am sculat. Am dat să suim în sus, printr'o rîpă. Atuncea jandarmii au prins să tragă după noi. Tovarășul meu, părinte schivnice și părinte Natanail, numai atîta a apucat a zice: Gata! S'a lăsat pe frunzare, cu capul subt mîna dreaptă, ș'a început să dea dintr'un picior, parcă scurma... Atuncea m'am îngrozit mai tare, c'am rămas singur, și m'am răpezit cu eapu 'nainte cătră deal, și, cătărîndu-mă pe unde nici capra nu poate răzbate, am scapat, ș'am putut coborî în astălaltă parte. Am stat ascuns și mi-au prăpădit urma. Dar știu c'au să mă descopere iar ș'au să mă puște și pe mine. Deacea cad iarăși cu rugămintă, să mă primești și să mă aperi...

În ochii lui turburi, Natanail cunoscă deodată privirea lupului. Ș'avu iarăși în el o tresărire de milă și mîhnire.

— De ce n'ascuți, Pintilie, și nu te supui oamenilor? vorbi el încet.

— Care oameni, părinte Natanail? strigă rătăcit banditul. Eu știu atîta că ei m'alungă și mă pușcă. Cum mă duc acolo, gata! Ce să fac eu acuma? unde să mă duc eu acuma? Trimete-le dumneata un răvaș, părinte Natanail, să mă ierte. De-acu, dac'am rămas fără Onuță, eu mă las de toate, numai să mă ierte.

— Hai, hai, du-te și fă cum îți spun eu... vorbi shimonahul și-i puse mîna pe umăr. Dacă-i vedea că nu poți, întoarce-te și roagă-te în genunchi la maica Domnului— ca să-ți deie ea putere să te supui. Am să mă rog și eu ș'am să cetesc, ca să îți se moaie inima și să nu rămii așa de spăriet și de crîncen ca o fiară...

— Ceteste-mi acuma, părinte! mormăi cu sprînceana încruntată Pintilie.

Natanail se ridică și ieși iar în lumina poienii, lăsînd pe hoț subt mîna și subt cartea schivnicului. Trecu încet prîn așezarea aceia mărunță din preistorie, și se apropie de muntenii care-și făceau canonul. Iși isprăviseră și ei prînzarea din pită neagră și brînză în scoarță de brad. Băură apă dintr'un cofăel. Apoi, închinîndu-se și făcînd cruce, se aplecară, își luară iar topoarele și se-

adunară la tulpina unui brad vechiu, ținînd sfat pentru moartea lui.

Era un brad bătrîn din marginea poienii, ciumpăvit pînă la vîrf. Se căfăraseră mai de demult alții cu barda pe cuiele lui, sus, și-i doborîseră cetîna. În ajun începuseră să-l curme dela rădăcină. Acuma voiau să-l isprăvească, și începură a bate în el cu topoarele dinspre partea pădurii. Sunau adîncuri pînă departe, — și bradul se înfiora la fiecare bătaie.

Părintele schivnic ieși grăbit pe prispă, de deasupra omului său îngenunchiat, și făcu semni cu cartea spre munteni. Ei se opriră.

— Măi oameni buni, strigă shimonahul, băgați de samă cît tăiați din topor și cum puneți pe urmă fierăstrăul, — ca să nu cadă cumva bradul peste o chilie.

— Lasă, părinte schivnice, că știm noi acest meșteșug ! răspunse unul din munteni. Vezi de alină pe ticălosul acela că se prăpădește !

Ridicără iarăși topoarele și părintele intră în chilioară. Ținînd din nou sfat, puseră jos topoarele, aduseră ferăstrăul și pregătiră penele. — Traseră cu oțelul zimțuit care fișia și rîdea mușcînd în lemn. Apoi același glas strigă :

— Acuma ! trageți mai răpede. Dă cu nădejde în pana cea mare !

Bradul se clătină încet-încet, apoi se cumpăni mai tare și căzu cu vuiet înăbușit pe pămîntul neregulat al poienii. Se zgudui și se rupse în trei. Muntenii se plecară asupra trunchiului și-i numărară anii. Era mai vechiu decît ei, decît pustnicul și decît peștera. Căzuse omorît și era bun de parcame la bisericuța maicii Domnului.

Natanail se așeză în soare, pe un colț de trunchiu putred. Stăruiau în el mîhnirea și neliniștea, — deacea se răsfrîngeau în toate cîte-l înconjurau, oameni și lucruri. Nădăjduia însă, închizînd ochii, într'o pace și într'o binecuvîntare. Viitorul poate nu i le mai păstra ; înapoi nu se mai putea întoarce ; le simțea însă nedeslușit, din pămînt și din mirezmele pădurii, din moartea și viața care se urmează și se amestecă neconținut.

Mihail Sadoveanu

FIGURI ENGLEZE:

Gladstone, prietinel omului

— Cu prilejul unei noi biografii¹ —

Anglia e țara sfătoasă a biografiilor și memoriilor. E țara Omeniei. A ridicării omenescului trecător la rang de icoană în ilmpi, de idealitate. De aici o întreagă și desigur cea mai notibă latură a civilizației sale. S'o lăsăm deocamdată și să spunem că în nu mai mult de o lună, au apărut toamna aceasta la Londra, vreo trei jurnale personale, o semiduzină de culegeri de scrisori—dela popi de țară sau doamne din lumea mare—și biografiile lui Napoleon, Bismarck, Eduard VII, Disraeli, Gladstone, aceasta din urmă datorită lui Osbert Burdett, criticul acut al lui Blake, dar mai ales al așa numitei epoci estetice a lui Walter Pater, Beardsley și Wilde, transpus de data aceasta pe teren numai politic, pentru a ne da ceiace numește dînsul „portretul parțial al unui caracter“.

William Ewart Gladstone nu este chiar părintele, dar nu vom exagera dacă îl botezăm marele oficiant al liberalismului englez politic. Și lucrul nu e lipsit de o engleză semnificație. Într'adevăr, autorul celor mai liberale reforme ale iscusitului veac al 19-lea—acest veac al speranței, cum îl numesc ideologii, sau, cum îi spune Spengler, veacul idealurilor intelectuale, spre deosebire de veacul al 18-lea, numai al ideilor,—trecuse de cincizeci de ani cînd număra tot ca fruntaș conservator; și numai după cîțiva ani, fără încriminări, fără mirare, își luă natural locul, prin renunțarea lordului Russell, la șefia partidului liberal.

¹ *Osbert Burdett*, D. E. Gladstone (London, Constable, 10 s. 6 d.).

Am înțelege un proces contrariu. Ori e un simplu *volte-face*? Cine cunoaște însă cât decit din viața duiosului bărbat de stat, știe că și până atunci dînsul fusese inițiatorul multor reforme liberale, după cum, după aceea, ca liberal *en titre* nu s'a opus mai puțin la nesăbuinte, cum va fi spus Gladstone, momentan, unor excese ca, de pildă, problema, în prima ei fază, a autonomiei irlandeze.

De fapt, în persoana niciunui om politic nu apare mai bine elementul dicotomic al Englezului, legat de înțelesul ce-l acordă el cuvîntului „liberal” și „conservator”.

Napoleon obișnuia să spună Francezilor lui: Noi facem revoluții fără reforme, Englezii fac reforme fără revoluții. Cuvîntul poate servi ca motto întregului politicianism englez, politicianism în cadrul căruia conceptul de liberal și conservator—sau cum spun dînșii, mai cursiv: conservativ—se confundă.

Aceasta face ca încă mult înainte de Gladstone, dela apariția primelor lupte de partid în secolul al 18-lea, cele două noțiuni să se încalce. Marele Burke nu știa precis—și nici azi criticii săi nu știu—dacă era liberal sau conservator. Pitt era un mare liberal și un mare imperialist. La fel marii lor partizani.

Pricina deci nu poate sta în oameni ci, cel mult în acea concepție de compromis, care după Morley se așează la baza psihologiei engleze, în cuprinsul căreia principiile sînt un decor, cînd nu o ficțiune, și singură fapta contează.

Dar politicește vorbind pricina mai e și alta, de data aceasta paradoxală: Conservatismul englez, ca formă politică diferențială, aproape că nu există. De ce? Pentru simplul motiv că nu-i nevoie să existe, conservatismul fiind la Englezi nu forma, ci substanța. El îmbibă toate actele Englezului, e un *sine qua non* organic, o constituție etnică, e plastica Albionului. Cu ea faci ce vrei așa cum cu același trup șarpele se poate face ghem la poala copacului sau întinde și face una cu frunzișul lui.

Conservatismul dispare atunci în viața Englezului ca tema muzicală în variantele ei. Aceste variante sînt: liberalismul. Imperecherea inerentă, vitală, a acestora e ceiace a nedumerit veacuri dealungul pe gînditorii politici, dela Montesquieu la Tocqville și dela aceștia la capete moderne atît de disparate ca istoricii Halévy și Cahen sau diletantul conte Keyserling.

Sfidînd analiza și nerăbdînd formularea, ea invită aproape spiritul poetic și cedează numai imaginei.

Dacă imaginea e puțin justă, se înțelege atunci de ce Englezului nu-i trebuie, și de aceea nu-i place termenul de conservator în politică. A-l pronunța e a vorbi unui medic de medicină, unui rege al petrolului de necesitatea în viață a sondelor.

Dealtfel cuvîntul a fost impus în Anglia de politica continentală. Englezul s'a uitat bine și și-a văzut în el bastardul. Era el altceva decit o stîrpirură? Nobleță de clasă? Englezul știa el mai bine ce e nobleța. Și nu-i nimic mai spre vrednicia demo-

cratismului englez nobiliar, ca faptul că un lord, Lord Salisbury, șeful partidului conservator care la 1886 lua puterea din mâinile lui Gladstone, a fost cel dintăiu să denunțe termenul de conservator, ca unul care corespunde numai „unei clase și celor ce depind de clasă“.

La aceasta dînsul ar fi putut adăoga, la fel cu Lord Hugh Cecil azi, și ațîția ca acesta, că „până la 1790 nu era un partid conservator definit, nici chiar ceva care să semene cu un corp conștient de doctrină conservatoare, cuvîntul însuși nefiînd cu adevărat născocit decît patruzeci de ani mai tîrziu“.

În sfîrșit, nu îndemna mai dăunăzi un mare organ englez, pe actualul Premier, cu prilejul discursului său dela Cardiff, să se lase definitiv de cuvîntul Conservator și să adopte pe cel de Unionist?

Dacă numele dintăiu e pentru Englez superfluu cînd nu intrus, cel de-al doilea e dimpotrivă oportun și dinamic. El e menajul conservator-liberal din casa veche a Albionului. El a prezidat destîinele Angliei, cu mult înainte de 1790, încă de pe vremea Stuartîlor, cînd Whig și Tory erau două porecle și nu nomenclaturi politice, iar guvernele se constituiau din amîndouă culorile. Revoluția franceză însă a creiat o mare controversă; oamenii politici, ca Burke și ceilalți s'au derutat, au fost aruncați dintr'o tabără în alta și cuvintele liberal și conservator s'au pomenit politicește dușmane. Criza trecută, puntea s'a tras din nou.

Șeful conservator Robert Peel fu un mare liberal—vezi reforma electorală etc.—Gladstone, elevul lui, deasemeni. După moartea celui dintăiu urmează guverne de coaliție—unionismul reapare oficial.—Disraeli însuși, marele și decorativul imperialist fiînd, cînd trebuie, mai democrat ca Gladstone. Numai rivalitatea personală a acestora desparte citva timp tranșeele. Peste mormintele acestora ele se închid. Încă dela 1886 prin secesiunea liberală Lord Hartington,—Joseph Chamberlain,—Trevelyan,—Goschen, unionismul se reface subt Lord Salisbury. Dela moartea lui Gladstone acest unionism va governa aproape fără întrerupere douăzeci și vreo cinci de ani. Războiul cel mare, subt pavăza lui, va da Europei latine victoria, iar fluidicului celt Lloyd George cea mai fermă și lungă dintre guvernări. Numai frîngerea lui aduce pe socialiști la putere, numai refacerea lui îi trîntește. Căci Stanley Baldwin ca să-și alcătuiască guvernul, fură lui Lloyd George dintre cei mai deaproape amici și colaboratori ai săi, iar ca să se mențină își altoește partidul cu liberali de seamă. Mîne,—și nu-i exclus ca subt sceptrul chiar al lui Lloyd George,—acest unionism va prinde în orbita lui chiar socialismul. Cine n'a rămas surprins de moderația trecutului guvern Mac-Donald? Gînditori politici de cea mai ambițioasă substanță conservatoare vorbesc de pe acum de o viitoare perfectă corespondență între conservatismul și socialismul englez de stat, pe tema cea mare morală, a cooperației, sprijinului mutual și dragostei creștinești de aproapele.

Nu au oare ambele doctrine același bine social ca punct de ajungere în Anglia ?

Ceiace spune d. Zeletin pe la pagina 88 a importantului d-sale *Neoliberalism*, despre o întoarcere a capitalismului imperialist, ca o ricoșă, la forma primară, morală, a socialismului pașnic—ecou, dacă nu greșesc, al concepției lui Spengler despre o sfârșire cam pe la anul 2300 a Occidentului capitalist într'un fel de molcom feudalism,—dacă se va înfăptui, va fi desigur pe cale anglo-saxonă (și americană).

Ce înseamnă acum Unionismul pentru Englez ? Inseamnă mai întâiu Uniunea imperială, pentru care el crede că are de sus o misiune de mai bună umanitate; apoi uniunea de clase și partide; armonia ca în epoca pre-industrială între lord și lucrător, între capital și muncă; uniunea pe bresle între diferitele centre și regiuni ale Britaniei—adevăratul socialism;—unirea anglo-americană pentru rezolvirea marilor probleme ale veacurilor, cum și unirea sub suggestia acestui steag a tuturor popoarelor într'o Ligă mai efectivă decât cea dela Geneva fără să dărîme, ci dimpotrivă recunoscînd idealurile de mai înaltă civilizație ale celor care au știut sub numele de imperiu britanic să modeleze scoarța globului în alte nouăzeci de Anglii la fel cu cea de acasă, reprezentînd o pătrime din înfînderea și o cincime din populația planetei.

Iată de ce unionismul e marea temă a anglismului, peste care celelalte politici nu au fost și nu vor fi decât variantele. Acustica engleză recunoaște un pian: conservatorul, și un pianist: liberalul. Mina acestuia poate fugi vertiginos pe clape cu condiție să nu depășească fildesul, căci atunci rămîne în aer, nici să nu sfarme coardele căci atunci e dezastru!

Liberalismul englez e acest mod magistral de a cînta oricîte variante pe aceeași temă. Și ca atare e o virtuozitate. De aici prestigiul lui mare printre Englezi, transformat în idolatrie la 1820, de „Liberalul“ lui Leigh Hunt, Shelley și Byron.

El e magicianul care animează și umple cu dinamism bateriile unui conservatism altfel inutil, e cetitorul viu, cu toate posibilitățile graiului, al unui alfabet care altfel rămîne literă moartă.

Lui i se datorează acel constituționalism englez latent, ireductibil, invisibil, care dela 1215 stă și merge continuu, acel constituționalism mercurial, rebel totuși eprubetei oricăror chi-miști ai teoriei, rebel fiindcă vizionarismul la Englez e vizualitate, iar toată fumuria metafizică democrată o simplă chestie de retină.

Cine uită acest fapt păcătuiește împotriva alfabetului englez! Gladstone, părintele liberalismului englez, n'a fost nimic, decât *un mare vizual*. Un mare cetitor al faptului politic. Cu glasul lui frumos ca „violoncelul“ lui Briand și care cuvînta în Camera Comunelor și pe platforme, până la adînci bătrînețe, în-

tre trei și cinci ore în șir, el a umplut de viață nouă alfabetul englez, făcând ca mare profet al ochiului, cu cinci litere ale lui, o stea...

Se cade să i-o urmărim puțin și să talmăcim ceva din marea lui cetanie.

II

E greu și puțin... indecent să vorbești de Gladstone într'un simplu articol.

Un om care a acoperit cu viața lui un secol (1809—1898), care a fost deputat timp de 60 de ani în șir, ministru cam dela 30 și de patru ori prim-ministru, care a dat Angliei 13 bugete-faimoase și mai mult decât atâtea mari reforme. Dar dacă activitatea cea mai uriașă avută vreodată de un om politic e greu de îmbrățișat, mai descurajatoare e substanța inefabilă, acel je-ne-sais-quoi al personalității sale, care a nedumerit pe toți biografii, dela ultimul, Osbert Burdett, la cel mai mare, Lord Morley, și dela aceștia la Lytton Strachey, autorul de vază al „Victorienilor Eminentii“.

Cel mai mare bărbat politic englez al secolului al 19-lea nu era de o inteligență alta decât comună, cultura lui nu alta decât cea a unui fiu de negustor scoțian, clasificat printre cei dintâiu la Oxford, dar de care Huxley, prietinel său, avea să spună în 1869: „Gladstone un metafizician? Dar nici nu știe ce e aia!“! Singurul talent personal, oratoria-i,—ajutată de un organ inepeuizabil, de nasul și ochii acvilini peste care lumina zîmbetului bun cădea ca o dojană—nu avea nimic din faldul purpureu al retoricei lui Burke sau incisivitatea poznașă, mijind un colț de tichie—a lui Lloyd George. Fluvială, răvășitoare, confuză, uluitoare—un adevărat element cyclopic și delphinian—ea a făcut dintrînsul primul și cel mai mare om de masă englez, dar n'a lăsat *un rînd* care să-i supraviețuiască.

Gloria oamenilor mari de a lăsa fraze după dînșii, a fost refuzată celui mai mare frazeofag al vremii sale. Un singur cuvînt: „bag and baggage“—cum am zice noi: „cu catrafuse cu tot“—scris și nu rostit, la 1876 în Chestia Orientală, împotriva Turcilor, a rămas de pe urma-i, și pînă și aceleia ingrații biografi i-au găsit ființa în Shakespeare!

E că, lipsit de umor, idei și viață interioară, cel mai simplu dintre oamenii mari, cel mai naiv din machiavelii puterii, a rămas toată viața lui, „cel mai drăgălaș băiat mic din cîți s'au dus vreodată la Eton“, cum e descris Gladstone ca elev în renumita școală a micilor aristocrați și bogătași englezi.

Și e aceasta poarta de intrare în dedalul făpturii sale. Gladstone era un mare „fraged“, un mare receptiv. Și Dumnezeu! lui a vrut ca uriașa lui receptivitate să i-o îndrepte decenii în șir asupra nației sale, ca o pîlnie, ca o acustică măreață între pă-

mînt și cer. Gladstone s'a simțit toată viața sa un ales și activitatea lui e aceea a unui patriarh care urcă și coboară un Sinaî al datoriei, cu table pentru tribul său.

Acum, cine spune că un patriarh trebuie să fie băiat cult, inteligent și doctor în Drept?... Dimpotrivă, una cu poporul său și mai mult decît acesta la un loc, el trebuie să creadă. Rebel jobenului teoriei, Gladstone nu era un candidat perimat al adevărului, ci un automagician, un virtuoz al idealului celui mare, un pontifex maximus al crezului politic. Și un filistin!, dacă sinteți de părerea lui Hebbel că filistin e cel ce are totdeauna dreptate de fapt și niciodată în principiu.

Nu e o întîmplare că omul era de o profundă religiositate, de acea religiositate evanghelică moștenită de la mama sa și de la tatăl său care a ridicat cinci biserici, religiozitate care nu întrebă, nu cercetează, ci merge pe cărările vieții cu Dumnezeu în subsuoară.

Cel ce copil se ruga la cer să nu-și piardă un dinte, la 20 de ani scria în Jurnalul său: „Trimite-mi, Doamne, lumină de sus!“ Și curînd cerea tatălui său voe să se facă preot. Fără să se opună, bogatul scoțian, cu zahăr, cafea și sclavi în Indiile de Vest, îi acordă deocamdată un răgaz de călătorie pe continent. La Milan îl ajunge oferta unui scaun de deputat din partea Ducelui de Newcastle, care auzise de un discurs al său la Universitate. Era, venit din senin, un apel. Receptivul tînăr l-a luat drept chemare. Ales în fruntea listei, la 24 de ani, șase decenii, cu o mică întrerupere de plenipotențiar, deputatul a continuat să răspundă la toate chemările. E drept, ele veneau tot mai de jos, din sinul poporului. Din sinul popoarelor chiar. Valea dela poala muntelui Sinai se lărgea. Și profetul mergea înainte, după lumina care-i strălucera în cale. O viață întregă Gladstone nu și-a uitat Dumnezeu. Dele 21 de ani numea politica „un puternic exercițiu religios“ și își prescria o abținere dela rătăcirile lumești printre care așeza cursele de cai și teatrul! De atunci, ministru sau opozant, în turneu electoral sau la frumosul său conac din Hawarden, n'a fost Duminică să nu se ducă, prin ploae sau ninsoare, de două ori pe zi la biserică—la biserică din sat care, spune biograful, nu-și mai putea primi congregația de multa lume care venea din toate părțile să vadă pe Gladstone în strană. Bătrîn, în jurnalul său se roagă lui Dumnezeu să pună între mormînt și Parlament cîțiva ani de reculegere și se retrage de bună voe din politică. Dar într'o bună zi pe cînd tăia ca de obicei lemne în curte,—singurul sport pe care împreună cu umbletul l-a practicat toată viața,—se pomenește cu un curier al reginei Victoria. Gladstone cetește telegrama și murmură: „Foarte semnificativ, foarte semnificativ!“ Apoi continuă să taie lemne. La întrebarea unui amic care se găsea de față, sexagenarul se sprijină'n topor și răspunde: „Misiunea mea e să impac Irlanda!“ Momentul e caracteristic. O viață întregă Gladstone a fost un receptacol de misiuni.—Cel hotărît să nu mai facă politică, putea să reziste noiei chemări?

Douăzeci și patru de ani în plus Gladstone, dimpotrivă, va lupta ca și până acum, va cădea, se va ridica, va triumfa. Regina pe deoparte geloasă, pe de alta îngrijorată de popularitatea celuiia care în turneele electorale tira după dînsul procesiuni de până la șazeci de mii de oameni și se adresa dela tribună unui public de șase până la douăzeci și patru de mii de capete, iar acasă vedea lume venind în pelerinaj să ia așchii sărite din toporul său—de patru ori i-a oferit blazonul, ceiace însemna retragerea sa din Camera Comunelor în Camera Lorzilor și deci neutralizarea sa politică. Dar odihnă în Casa Istorică, fără popor, fără acustică, lui Gladstone nu-i trebuia.

Numai șubrezit de boală, pierzîndu-și vederea, se retrage în vîrstă de 84 de ani. Răgazul îndelung cerut, de patru ani până la moarte, Dumnezeu i-l acordă însfirșit. Gladstone—în patul lui de suferință—găsește în el „un minunat prilej de rugăciune scurtă și fierbinte“. Dar într'o bună zi, din ziare, aude de noi masacre turcești în Armenia. Patriarhul se ridică în cîrje, își încruntă sprîncenele cu greu îndulcite de bunătatea buzelor, și tună și fulgeră la ceiace era cea din urmă întrunire publică a vieții sale. În Maiu următor, avea să moară cu Biblia și Homer la căpătăiu.

Am uitat să spun că, într'adevăr, dintre păcatele lumefști, Gladstone, care toată viața n'a iubit decît o singură femeie pe soția sa—despre care spune în testament că vrea să fie înmormîntat numai acolo unde poate zăcea și dînsa—a practicat unul! Pe Homer! Pe Homer l-au supt dinții studentului—cu toate că nu reușise la concursul de poezie dela Universitate—și morfolit gingiile moșneagului.

O viață întreagă cel ce, bătrîn, își număra în bibliotecă nu mai puțin de șapte sute volume de poezie,—cu mici alunecări spre vreun roman de Walter Scott, sau o poemă a prietînului său intim Tennyson, pe care l-a făcut lord—l-a cetit și răscețit pe Homer, tradus și studiat, scriind chiar asupra-i un manual pentru tinerime; din el Gladstone cetea în zori de zi sau la miezul nopții, între o convorbire cu alegătorii și o lecție de matematici dată fiului său, după o susținere de trei ore a bugetului, un triumf sau un vot de neîncredere în Cameră,—pentru ca la 84 de ani să spună iar „parecă aude un ecou îndepărtat al unei revelații din Homer“.

Un atare om e de bună seamă un ales. Și veacul lui, neamul lui, Europa lui, l-au ales pe rînd ca ecou al tuturor idealurilor și revendicărilor lor. Aceasta cu acea natureleță a timpului care nu șovăe să cadă chiar în contradicție cu sine, care adică după nevoi își creiază năzuința și cu ea pe cei care să o servească. S'a întîmplat atunci că dealungul veacului al 19, mai mulți „cei“ de aceștia au fost unul singur: Gladstone. De aici, e momentul să o spunem, și acea fluiditate a personalității lui Gladstone care istovește puțințele biografice ale unui stilist ca Lytton Strachey, în cartea citată:

„Care era atunci adevărul (asupra lui Gladstone)? În universul fizic nu sînt himere. Dar omul e mai variabil ca natura; era cumva, D. Gladstone, o himeră a spiritului? Zăcea propria sa esență în confuzia incompatibilităților? Esența lui proprie? Dar ea eludează mîna căreia i se pare că a prins-o. Și rămii perplex, cum perplecși rămîneau adversarii săi politici acum cincizeci de ani“.

De o constituție conservatoare mai mult decît engleză, fiindcă scoțiană, Gladstone, fiul posesorului de sclavi, a pornit la drum apărînd interese de castă, contrasemnînd la ordinea de lucruri din juru-i. Dumnezeuul altora nu i se arătase încă. I se arătă însă îndată, lui și șefului său Robert Peel, conservatorul sub forma faimoasei școale liberale dela Manchester, moștenitoarea lui Adam Smith și Ricardo. Mințile ardeau cu focul sacru al vremilor ce stau să vină. Un Cobden, apostolul liberschimbismului, un Bentham, gînditorul „fericirii cît mai multora“, marele Canning, Cobbett Hobhouse, puneau o față de ideal peste realitatea hidă a primei Anglii industriale. Transfigurarea ei, subtripla lozincă a comerțului liber, economiei, păcii și libertății universale, e lăsată în paza aceluia despre care Macaulay, spunea că e „nădejdea cea nouă a conservatorilor severi și neînduplecați“, iar Cobden—după o convorbire avută cu dînsul—că e singurul dintre oamenii politici englezi cîștigat la ideea liberală“. Dela 1843 de cînd Gladstone, sub Peel, deține primul portofoliu ministerial efectiv—al Comerțului—un șir de revoluții lente care prind uneori în orbita lor pînă și pe conservatorul rigid Disraeli, leagă definitiv pe șeful liberal de anul 1846 (al reformei agricole) 1853 (al reducerii taxelor, și al taxei pe venit) 1866-67 (al reformei electorale) 1861 (reducerea taxei pe hîrtie) 1871 (votul secret), 1884 (votul universal minus al femeilor, și reforma administrativă) 1887 (legea contra ingerințelor electorale) și cu aceasta de o Anglie cu totul nouă, o Anglie care între 1832 și 1894 ajunge să nu mai aibă comun cu cea de mai înainte decît coroana și imperiul.

E marele merit al lui Gladstone că leal acestor două principii, dînsul a fost cel dintăiu om politic englez care să priceapă totuși că ele nu sînt suficiente; că dimpotrivă, în cadrul lor, salvarea țării sale, pe pragul celor mai grozave crize, și pîndită din urmă de exemplul francez, stă într'o reformă radicală a vieții engleze pe baza altor două elemente vitale: liberul schimb care e una cu întremarea economică, ieftinirea traiului și stimularea piețelor industriale; și emanciparea votului, pentru ca prin creierea unei reprezentanțe naționale cît mai largi și mai adecvate, să se dea Angliei acea liniște și siguranță pe care numai perfecta legalitate le poate garanta.

Dacă Gladstone, conservatorul, debuta votînd pentru menținerea sclaviei și flagelației, al doilea englez dintr'insul îi spunea curînd că barca imperiului său e pentru alte valuri. Cum recu-

noaște Osbert Burdett, Gladstone avea simțul suprem, al șaselea simț, al fluxului care se apropie. De aceea a fost și cel mai bun luntraș—în stare să se depărteze, prin contrazicere, de mai tot ce a susținut în tinereță, dar apropiindu-se prin aceasta tot mai mult de țărmi aceia largi de viață și sărutându-se cu cerul, de care poate beneficia numai un popor.

Gladstone e un om care s'a certat toată viața, cu el însuși, cu regina, cu ai săi, pentru a-și împăca neamul cu istoria.

Aceasta se vede mai isteț în politica sa externă. Oricît de magistral a fost în politica internă Gladstone, istoricii politici sînt de acord că în politica sa europeană, s'a întrecut pe sine. Il găsim aici parcă mai la largul lui, în calitatea de leader al umanității, legînd destinele Angliei conservative și libertare de acelea ale Europei veșnic suferinde, și dincolo de hotarele acesteia, dar cu pilde smulse din împilările ei, printr'o nouă, absolut nouă fraternizare cu lumea,—pe deasupra zelului cuceritor al lui Disraeli și cu desăvîrșire opus mentalității aurifere a unui Cecil Rhodes, „Napoleonul african”—inspirînd acel imperialism englez creștin și umanitar care mai mult decît cu un imens consortiu, seamănă cu biserica lui Paul.

Se poate spune că acest imperialism civilizator, cu care se mîndrește Anglia de azi, spre deosebire de imperialismul cuceritor care începînd din vremile Elisabetei încă prin lordul Palmerston la lordul Beaconsfield, își are în Gladstone pionierul.

Gladstone nu era decît de 31 de ani cînd denunța energetic conduita Angliei în așa numitul „războiu al opiumului“, regretabilul conflict cu China.

Era primul dintre acele „puternice exerciții religioase“ sub forma cărora înțelegea el politica. La cîțiva ani mai tîrziu, după ce dimisiona din cabinetul lui Peel, spre mirarea tuturor, pentru un mic scrupul de conștiință, lua—cu prilejul procesului lui Porerio—apărarea naționaliștilor italieni împotriva Austriei, deținătoarea regatului celor două Sicilii, denunțînd închisorile neomenești ca și întreg regimul regelui Ferdinand. Tot așa la 1854, în războiul Crimeei pentru a servi—în propriile-i cuvinte—„legea morală a Europei“, lua atitudinea împotriva Rusiei care invadase pe acei nenorociți locuitori ai Principatelor ca să forțeze mina Turciei; precum la 1859 făcu dreptate Ionienilor, care sub protectorat englez, cereau arzător alipirea la Grecia și încrezători în spiritul de dreptate al lui Gladstone trimes în plenipotență, au primit ca pe un Mesia și făcut să danseze pe adoratorul lui Homer la un bal în Itaca! Revolta sa împotriva atrocităților turcești dela 1878, îl făcu să scrie broșuri învăpăiate și apărarea dirză a popoarelor mici ca Bosnia, Herțegovina și Bulgaria duse la Tratatul dela San-Stefano, la independența Muntenegrului, Serbiei și Romîniei, cum și autonomia Bulgariei. Aranjamentul Majubei fu o dreptate făcută—deși cam tîrziu—Transvaalului. Un alt efort și tot tîrziu, dar definitiv, Grecia și Muntenegrul fură restaurate în granițele lor, după 1880.

Rămînea poporul irlandez. Tribunalul acestora, ireductibilul Parnell îl numise demult, cu această ironie „campionul tuturor națiunilor afară de Irlanda“ ! Gladstone simțea că marele naționalist, pe care îl trimisese odată chiar la închisoare, avea toată dreptatea. Călcăiul ahileic al Angliei trebuia tămăduit sau extirpat... Cu prețul celor mai crîncene căderi și amarei separări de mai toți amicii săi politici, ba și de prietinel Tennyson, Gladstone ia în brațe „Home Rule“—proiectul de autonomie irlandeză—și după ce cu greu izbuteste să-l treacă prin Camera Comunelor, se prăbușește cu el o ultimă oară de pragul Camerei Lorzilor și în disgrația reginei—pentru ca două zeci de ani mai tîrziu, Lorzii să cedeze și dinșii într'un fel, consfințind astfel cea din urmă „cruciată“, cum s'a spus, a marelui singuratic.

Anglia stă azi pe terenul zidit de Gladstone. Ba am spune, chiar politica mondială, fiindcă, anticipînd mai toate problemele politice din care se hotărăște veacul nostru, tot Gladstone e întăiul om politic care la 1870, primind arbitrajia în conflictul comercial—naval cu America—ceiace duse ambele puteri la Geneva—a creiat principiul din care a izvorît Liga Națiunilor.

Toate acestea nu cu teorii, ci cu instinctul cu care credea în Anglia și Dumnezeuul său și cu care ceda oridecîteori primea semnul de sus. Pentru aceste împliniri pare că Dumnezeu dinadins l-a ținut un veac întreg pe pămînt, fără un moment de răgaz, în veșnică fierbere și activitate. E într'adevăr uriașă vitalitatea celui care la 70 de ani încă ținea camera în suspensie cu un discurs de 3—4 ceasuri și făcea 20 până la 25 mîle pe zi, iar bolnav la 86 de ani își strîngea o corespondență de 60.000 de scrisori—aruncînd restul în foc—și revenind la vechiul său sport, spunea că „tot a mai făcut și azi, puțin cîte puțin, două mîle pe jos“—ceiace constituie genialitatea lui Gladstone. Ea explică zona largă a unei vieți mereu în goană după orizonturi, aptitudinea tentaculară a marelui mistuitor de fapte, forța balistică, forța proiectilă a vulturului care inspecta în toate direcțiile văzduhurile, ca să se întoarcă veșnic la cuibul de pe pisc.

Comparația aceasta însă nu-i exactă. Centrul acestei activități nu era spiritul de pradă, ci iubirea, iubirea aceluia care cu banii tinărului întemeiase un seminar în Scoția, iar ca ministru, în taină, cu soția sa, participa la o întreagă organizație de acte filantropice, din care nu lipseau case pentru salvarea „femeilor căzute“—cum le numea eufemismul puritan gladstonian, cu un termen care s'a adoptat și pe continent—și ocrotirea „copiilor din mame nemăritate“.

Gladstone iubea cel puțin tot atît cît Bismarck știa să urască. În deosebire de acesta, el nu „aștepta pe sofa cu gîndul la un rău care i s'a făcut treizeci de ani mai înainte, și—și medita revanșa“—cum mărturisește singur cancelarul de fier, ci se trezea ca să facă vreun bine sau să acorde o iertare. Așa se face că omul cel mai fără principii și-a îngăduit totuși unul ca un prim-

cipiu care cum observă L. T. Hobhouse—în opusculul despre Liberalism—il pune la antipodul lui Bismarck și Machiavelli: aceea că „rațiunile de stat nu justifică nimic dacă justificarea n'a fost mai dinainte în conștiința omenească“.

E iubirea aceasta, scoasă din afundul conștiinței omenești și clădită pe cel mai curat religiosism, ceace deschide porțile mării lui receptivități și face din acest amic al popoarelor și prietin al omului, un om care a vorbit șaptezeci de ani la plural, un fel de ființă abstractă.

De aici toată confuzia, de oracol și caracteristica lipsă de personalitate a celui mai personal dintre semeni. E că, de o vitalitate creatoare proiectată pe fondul de pasivitate al crezurilor, Gladstone era un prototip, adică nu un om, ci o umanitate.

III

Gladstoniana

— Spicuiuri din viața și opera lui Gladstone —

Cel dintăiu discurs ținut de Gladstone a fost cu prilejul primei alegeri a marelui liberal Canning. Prietin bun cu Gladstone senior, noul ales fu invitat după alegere la masă, în casa acestuia. După masă Willy fu adus în sufragerie, așezat pe scaun și pus să spună: „Ladies and gentlemen“! (Doamnelor și Domnilor).

Oratorul avea pe atunci trei ani.

În 1828, întors dela biserică, după o plimbare cu un prietin al său, Gladstone scrie în jurnalul său: „O, vino lumină de sus! Eu n'am putere, n'am niciuna, să-mi intrevăd calea cea dreaptă!“.

La o discuție la Universitate, în favoarea emancipării sclavilor din Indiile de Vest, Gladstone, student, impuse următorul amendament:

„Educația de ordin religios e întâiul obiect al legislației“. Dînsul cerea pentru sclavi, mai întâiu eliberarea morală, printr'o educație religioasă.

Tot ca student a alcătuit, cu un prietin al său, un plan de salvare a prostituatelor, pe care le numea eufemistic: „femeile căzute“.

La examenul final, Gladstone, fu chestionat și la Teologie. Răspunzînd bine profesorul îl intrerupse: „Bun, bun, să lăsăm acum chestia asta“.

— „Ba, vă rog, să n'o lăsăm deloc!“—răspunse Gladstone aprins.

Și nu se opri până nu sfiși!

*

În ultimul an de Universitate Gladstone nu știa încă ce cale să apuce. El mărturisî: „Dumnezeu să mă îndrepte! Sînt completamente orb!“ Și scrise pe această temă o lungă scrisoare tatălui său, cerîndu-i voe să se facă preot

*

Ales deputat la vîrsta de 24 ani, Gladstone a rămas impresionat de sumele cheltuite cu alegerea sa. El numi atunci alegerile: „o beție organizată“.

Tîrziu, în 1883, avea să-și aducă aminte și, ca ministru, să treacă o lege drastică împotriva ingerințelor electorale.

*

De ziua sa, la 19 Decembre 1853, tînărul deputat scria în jurnalul său: „De ce n'am fost croit cu o minte îndepărtată cît mai mult de pămînt și mai apropiată de Ceruri? (Așa cum sînt) nu mă voiu putea sustrage practicei comune, afară de cazul cînd ea implică o reală încurajare la păcat, subț care capitol, hotărit că așez cursele de cai și teatrele“.

*

În Septembrie 1835 Gladstone își pierdu mama. În timpul boalei dînsul îi citea zilnic Biblia. Tatălui său continua să-i citească *Faery Queen*, capodopera lui Spenser, și din Shakespeare, în vreme ce Duminica se cufunda în teologienu anglicani și Sfîntul Augustin. Scria deasemeni amintiri de societate și eseuri asupra Ipocriziei și Credinței, pe care încerca să le explice servitorilor, seara. „Serile de Duminică mai toate erau hărăzite pentru conferințe și expuneri în folosul servitorilor săi“.

*

„Wordsworth a venit alaltăeri la dejunul de dimineață înainte de oră. L-am rugat să mă scuze că mă găseam tocmai cu servitorul meu, la rugăciune: dar el își exprimă din inimă dorința să fie de față, lucru care tare mi-a plăcut. Wordsworth a îndurat multe; dacă parte pentru el, mai mult a îndurat pentru ceilalți, și, sper, mai mult decît pentru toți, a îndurat pentru Dumnezeu.“

A căzut de acord cu mine că baza oricărei politici trebuie să fie caracterul personal al omului“, (Gladstone, în Jurnalul său).

*

La moartea soției lui Canning, marele liberal, după întoarcerea dela biserică, Gladstone pune în jurnalul său: „De-am putea trăi ca la căpătăiul unui mormînt, privind înăuntru“.

*

In cartea sa de tinerețe, „Statul în raporturile lui cu biserica“, Gladstone preconizează ideia unei teocrații politice în Anglia.

*

Gladstone a cerut mîna Catherinei Glynne, viitoarea sa soție, în Colosseum „cel mai mare amfiteatru din lume“. Cu acest prilej a scris versuri nuptiale!

*

In Mart 14, 1841, a fost dimineța la biserica St. Iacob, apoi seara la S-ta Margareta. Apoi scrise despre predica: *Epfes. V, 1*, și ceti tare servitorilor. Duminica următoare alese: *Thes-sal. V, 17* și ceti tare servitorilor.

*

Din jurnalul Doamnei Gladstone: „angajat azi o bucătăreasă după o lungă conversație în materie religioasă, între ea și Wilhelm (Gladstone).“

Gladstone, cam pela 1850, se opuse căsătoriei bărbatului cu sora soției decedate, pe motiv că acest act „e contrar legii lui Dumnezeu, de mai bine de 3000 de ani“.

Gladstone fu cel dintăiu să ceară, la 1847, abolirea incapacităților politice ale Evreilor.

Cu prilejul războiului Crimeei, 1854, Gladstone ia partea Turciei împotriva Rusiei care invadase Principatele Romîne, spunînd că apără „legea morală a Europei“,—„Țarul invadînd regiuni care nu sînt ale lui, luîndu-le zălog împotriva Turcilor și infligînd nedreptăți contra Turcilor și—lucru de care mă resimt mult mai mult—cruzimi asupra nenorociților de locuitori ai Principatelor“.

*

In 1856, după demisia sa „își consolă energia cu o vacanță în Wales și își petrecu mult timpul cu Homer și literatura himerică“, în care adaogă dînsul „sînt înfundat de mare plăcere, pân' la urechi“.

*

In Septembrie 1859 Cobden, după o vizită făcută lui Gladstone, la Hawarden, spune: „Gladstone e într'adevăr aproape singurul, căruia de cinci ani de zile, nu-i e frică să-și lase capul condus puțin, din cînd în cînd de inimă“.

*

Gladstone a dat numele unui guler, unei gente, unei tră-

suri cu patru roate, și vinului de masă, eftinit de dînsul prin reducerea taxelor. Tot dînsul a ridicat „taxa pe cunoștință“, eftinind hîrtia de tipar.

*

Gladstone vorbea ceasuri în șir, dînd la răstimpuri pe gît un pahar de ou cu vin. „Cînd aveam de făcut, spune dînsul în 1878, afirmații mai lungi, recurgeam la un pahar de rachiu bătut cu ou. Cred că e excelent, dar am mai multă încredere în ou decît în alcool“.

*

Din discursul la buget, 1866: „Propunem reducerea taxei pe piper. Soarta piperului e într'adevăr de plîns, pentru orice om de inimă. Cazul lui e dureros: toate condimentele și mirodeniile care aparțin claselor bogate sînt demult scutite de orice taxe. Piperul, nu. Și de ce? Fiîndcă e un condiment comun tuturor claselor sociale și întrebuințat mai ales în Irlanda!“.

*

„In ora înfrîngerii am totdeauna presentimentul victoriei“.

Gladstone în 1867, în ajunul disolvării Parlamentului: Azi e o zi de excitație, aproape exaltație. Am făcut un pas — ba un pas mare — pe calea dreptății și păcii, pe calea onoarei și numelui bun al nației mele“.

„Se poate face mult cu o pană de scris“.

În 1859 Gladstone găsi o nouă recreație în melodiile negre, pe care Lord Malmesbury îl auzi cîntîndu-le „cu cea mai mare iscusință și desfătare“.

*

Gladstone avea pasiunea evanghelică pentru funeralii.

*

În toamna lui 1874 termină „Politica Vaticanului“ broșură care se vinde în 150.000 de exemplare.

*

„De atunci (1876) și până la consumarea ei finală în 1879-80, eu am făcut din Chestia Orientală, ocupația de căpetenie a vieții mele“ (Gladstone în Jurnalul său).

*

În toamna tratatului dela San-Stefano, Gladstone scrie articole din seria „Spicuri din anii trecuți“ și lucrează la Manualul Homeric. Aranjîndu-și biblioteca, în ea găsește 700 volume de poezie. Cetește „Maud“ (poemul lui Tennyson) încă odată și se plînge că-i lipsește simțul superior poetic.

*

„Cuvîntul meu a fost pentru milioane care nu pot vorbi. Dacă aceasta o cred cu adevărat, trebuie atunci să socot participarea mea morală la o astfel de operă ca o mare și înaltă alegere a lui Dumnezeu“. (Gladstone împlinind 70 de ani).

*

„Am cetit *Guy Mannering* și pe cel mai divin poet, George Herbert“. (Gladstone, după marile alegeri din primăvara lui 1880, în ajunul chemării sale la putere).

*

„Adevărul e expresia gîndului dumnezeesc“ (în cuvîntarea din 1883).

*

Gladstone în cuvîntarea democrată dela 1884: „E în puterea fiecăruia să crească pasări și îndrăznesc să spun, din ouă!“.

*

Ultimele cuvinte ale Doamnei Gladstone: „Nu trebuie să întîrzi delă biserică“.

În 1890, Gladstone, de 81 de ani ține o conferință despre Homer, la Oxford.

„Dumnezeu vă aibă pe toți în pază!“ (Plecarea lui Gladstone dela ultimul său consiliu de miniștri, la 1 Mart 1894).

Gladstone în testamentul său: „Vreau să fiu îngropat acolo unde poate fi și soția mea“.

Dragoș Protopopescu

Colecție

Prietinția e o funcție auditivă. Când larma minții crește peste măsură, rogi pe amici să-și deschidă urechile. Între semenii ipseiști, care se ocupă numai de persoana lor, căutînd să intereseze la această operație întreg universul, discreția mea trece drept ipocrizie, iar poreclele pe care le primesc sînt din domeniul ocupațiilor ecleziastice. Poate de aceea, în clipele grele slujesc drept duhovnic. Patima spovedaniei a rămas tot așa de mare ca pe vremea creștinilor din catacombe. Duhovnici buni însă se găsesc rar. Perfect, nu e decît unul; acela care aude orice, ex officio: Dumnezeu. Mă abat necontenit și cu prisos dela menirea de ascultător. Cred însă că voi păstra darul toată viața, nu prin virtuți divine, ci silit de nevoia brutală a fraților care vor numai decît să se destăinuiască. Slujba mea e grea, neplăcută, oboșitoare, și nu se cuvine s'o mai îndeplinesc gratuit. Drept plată voi lua sufletul oferit. Voi folosi confesiunile ca material de construcție. Voi scrie un roman.

Vinul nu se face dintr'o singură boabă de poamă. Romanul nu se alcătuește cu un singur suflet, trebuie să cultiv o vie întreagă. Voi începe să lucrez. Pe foi albe vreau să string întimplări, chipuri, documente. De aici își va lua tărie romanul de mai tîrziu.

Vlad și Izabela

De-o săptămîină, pe canapeaua din birou doarme Vlad Antonescu. A venit într'o seară, fără să-l chem. Cunoștința noastră era sumară și nelămurită. Ne întilneam cîteodată la petreceri sau la mese mari și în clipa cînd ne strîngeam mina, fețele ni se prefăceau în măști de comedie, cu gura întinsă pînă aproape de urechi: voiam să ne zîmbim cu simpatie. Vlad e muzicant, eu nu. Deosebire esențială și tot așa de iremediabilă

ca deosebirea dintre pasăre și patruped. Inseamnă acestea pentru a lămuri cât eram de nedumerit în momentul când l-am văzut trecându-mi pragul. A venit cu mâna întinsă cordial. S'a așezat pe un scaun, a aprins o țigară, și ca s'o fumeze mai bine, s'a ridicat dela loc și s'a cufundat cu nepăsare în fotoliul de piele, mîndria biuroului meu. Mi-a povestit anecdote învechite și a ris-singur, mulțumit. Se făcuse tîrziu. Ca să-mi dovedească aceasta, Vlad căscă de cîteva ori cu vehemență, apoi se duse să se întindă pe canapea,

— Sînt foarte obosit, vorbi el cu ochii închiși.

— Rămii în astăseară la mine, am răspuns numaidecît.

Un om aproape necunoscut se întindea pe canapeaua ospitalieră, cucerit în cîteva ore de atmosfera casei. Vlad îmi devenea deodată drag, ca o laudă bine meritată. Intre genele lui zăream o strălucire subțire îndreptată asupra-mi, parcă m'ar fi pîndit. Dar n'am avut timp să înțeleg nimic. Vlad sărise în picioare și mulțumea în felul său, oferindu-și port-țigaretul deschis. Până atunci fumase din tutunul meu.

A doua zi și-a adus mașina de ras, un pieptene, vioara. S'a instalat fără să-mi dea vre-o explicație și stă la mine de opt nopți. Acum l-am rugat să treacă în odaia de dormit; eu îi voi lua locul în biuro, unde pot lucra și noaptea. După o săptămînă de conviețuire, Vlad s'a construit temeinic în mintea mea. Dacă ași vrea, ași putea să-i fac statua cu vorbe. Nu-mi place însă capul lui mare, cu păr creț. Despre față nu pot spune nimic: o împărțire regulată de linii fără expresie personală. Trece drept om frumos pentru că are pielea albă și cîntă la vioară în poze languroase. Lucru ciudat, până acum nu mi-a destăinuit nimic. Se ascunde, nu iese decît după ce înoptează și vine la ziuă. Ce caută la mine? Are locuință bună și legături cu foarte multă lume. Imi pare ciudat, mai ales că îl știu aproape logodit cu Izabela Zarif. Iubirea lor e cunoscută de întreg orașul. A devenit un fel de pasiune oficială. Am impresia că cei doi eroi sînt obligați să-și joace patima ca un rol de teatru. Poate Vlad, fugind de comedia aceasta, caută să se regăsească în liniște. Nu pre-simt însă nici o tulburare înrînsul. E exasperant de normal. Dimineața doarme; după amiază face game și exerciții metodice la vioară. Își îngrijește talentul mic și banal ca păpădia, parcă ar fi un palmier cu simțire de mimosă. Succesul e singurul gînd prețuit, și îl interesează numai ce-i folosește ca sprijin sau ca podoabă. Nimic nu arată că pe fața lui de-atîtea ori s'au oprit privirile Izabelei. Iubirea ei s'a risipit ca pulberea unei stele. Ochii lucitori, de om încrezut ai lui Vlad n'au prins un singur fir între gene.

Este oare chiar așa? Aici notez numai realități; ipotezele și invențiile n'au rost. Norocul mi-a trimes la timp potrivit pe Vlad Antonescu în casa mea, unde-l pot observa ca pe un pește în acvariu. Am să veghez cu mare băgare de seamă. Nădăjduesc

să scot ceva pentru roman. Va trebui să-i surprind sufletul. Sint nerăbdător mai ales să aflu ce soartă are în capul lui chipul Izabelei Zarif.

Tovarășa copilăriei mele este cea mai apropiată prietină a Izabelei. Cred că Ana s'a căsătorit cu Petre Zarif, pentru că o iubește pe sora lui. Nu cunosc o femeie mai inteligentă și mai subtilă ca Ana. Știe să învingă maliția timpului spulberind din cale dunele de clipe moarte care se acopăr cu prejudecăți și ne întunecă orizontul. Primește și astăzi să-mi fie camaradă de joc. Bilele de sticlă, mingile de odinioară, le-am înlocuit cu inimi și cu suflete; jocul nostru e un joc de ipoteze în livada cu felurite făpturi a lumii. Ana mă întrece în meșteșugul psihologiei, cu instinctul sigur care-o făcea altădată să mă lase în urmă la „coardă“ și la „diabolo“. Diagnozele ei sufletești sint lipsite de răutatea opacă a bărbaților. Cînd desenează curba unui destin, reușește să facă o imagine simplă, adevărată și plăcută, lîngă care liniile trase de mine par încercările unui cubist fără inspirație. Numai pe Izabela nu izbutește s'o talmăcească. Nici eu n'ași putea să spun hotărît ce cred despre ea, deși nu mă împiedică motive sentimentale. Ana și Izabela împreună, ar putea să împace toate definițiile tipului ideal de femeie. Ana e blondă și luminoasă. Calcă ușor, are gesturi rotunde, iar zîmbetul ei deschide inima și-o aurește. Părul Izabelei e castaniu. Pielea de satin palid, are numai luciri domoale de fîldeș și umbre viorii; nici o aburire trandafirie. Izabela, care se trage dintr'o familie veche, susține că poartă în vine sînge albastru. Oamenii îi inspiră de obicei o antipatie violentă. Nu înțeleg de ce îl iubește pe Vlad Antonescu. La un ceaiu dat de Ana, am surprins pe Izabela uitîndu-se distrată pe fereastră. Vlad dansa cu o păpușă elastică, plină de vioiciune și de haz. M'am apropiat de Izabela:

— Nu dansezi?

Izabela tăcea.

— Dansezi?

Intoarse spre mine ochii, dar nu mă văzu. Peste ovalul fin al feței căzuse întuneric. Indreptîndu-se iar spre fereastră, vorbi ca pentru sine:

— Privesc la castanii desfrunziți. Iși întind crăngile ca niște mini spre jăratiful rămas pe urma soarelui.

Se ridică și plecă de lîngă mine, spunîndu-mi peste umăr, cu ironie:

— Nu înțeleg cum poate cineva să danseze în asemenea moment. Trebuie să aibă suflet de veveriță.

Puțin după aceea, Vlad se apropia de ea, săltînd cu pantofii de lac pe parchet. Fața Izabelei se ilumină ca acoperișul de fîldeș al unei torțe lăuntrice. Muzica avea ritm irezistibil. Izabela deschise brațele și lunecă alături de Vlad.

Cînd i-am povestit Anei scena aceasta absurdă, a rîs cu mare poftă. Purtarea prietinei sale nu i s'a părut stranie. În

schimb, eu i-am inspirat următoarea cugetare; voi nu pricepeți nimic din sufletul nostru. „Voi“ cuprindea întregul gen bărbătesc.

*

De vre-o două zile, oaspetele meu pare abătut. Fața lui devine plumburie, parcă ar lucra într'o mină, subt pământ. M'a rugat să nu spun la nimeni că-l găzduesc. I-am făgăduit. Ana m'a întâlnit la teatru și m'a întrebat dacă nu știu ceva despre Vlad. Am mințit. Izabela trebuie să sufere foarte mult.

*

O carte de călătorii m'a făcut astănoapte să nu aud bătaiele pendulului. Mi-am ridicat capul dintre pagini abia cînd a intrat Vlad. Paltonul strîns pe trup și gambeta ca o cască neagră îi dădeau înfățișare războinică. Pe față avea un zîmbet mulțumit pentru sine, milos pentru cel care sta cu coatele pe carte. Am impresia că îndeletnicirea lui cea mai plăcută de cînd se află aici, e să se compare cu mine și să mărească zilnic lista superiorităților lui. Aceasta o face înconștient, pentru că e din rasa oamenilor imuni la răul de mare al indoelilor.

— Cum se face că nu te-ai culcat încă, se miră Vlad. De obicei te găsesc dormind.

— Ai venit mai devreme ca în celelalte nopți.

— E adevărat. Femeia la care am fost își așteaptă bărbatul pe mine dimineață.

Vlad își desfăcea fularul vișiniu dela gît, învîrtind capul și întinzînd brațele, ceiace dădea vorbelor un aer de nepăsare.

— Și să-ți spun drept, urmă el, amantele au început să mă plictisească.

— Ai multe?

— Trei. O văduvă, o doctoriță și nevasta unui inspector.

— Cum...

Vlad aștepta să urmez, dar întrebarea lua calea înăuntru, cătră mine însuși.

— Sînt foarte bine toate trei, vorbi neobișnuit de tare Vlad. Bănuind că nu-l cred, intră în amănunte despre brațe, sîni, șolduri. Cînd simțea că entuziasmul a crescut prea tare schimba tonul în dispreț sau în brutalitate. Era un actor care nu știe în ce poză ar putea cîștiga mai ușor aplauzele.

— Fiecare face ce poate, închee el mulțumit. Te las să sfîrșești romanul. Bună seara.

Trecu în odaia de alături. Mersul îi era drept și pasul greu ca de obicei. Dar acum cunoșteam echilibrul acesta întreg. Trei amante îl sprijineau, îi făceau pavezele cu care lupta împotriva pasiunii adevărate a Izabelei.

*

În astăseară nu s'a dus nicăeri.. Venea mereu la mine în biurou, se plimba fumînd, se oprea pe loc, medita cu gura arcurită în sus, amară și disprețuitoare. Voia să-l văd că-i necăjit.

— Ce mai faci? întrebaiu într'un tîrziu.

Vlad dădu din umeri:

— Nu vezi ce ger e-afară? Mă țintuește aici.

Termometrul dela fereastră arăta că frigul scade mereu. Totuși nu era cuminte să-l pun pe tovarășul meu în contradicere cu o simplă coloană de mercur. Am dat la rîndul meu din umeri, apoi m'am aplecat iar asupra foii pe care-mi scriam articolul pentru a doua zi. După ce trăseseam linia de încheere, frîntă ca un fulger de grafit, am ridicat ochii, oftînd-ușurat. În față, la biurou, sta și mă privea Vlad. Obrazul lui ajunsese vînat.

— Scrii, ce-ți pasă, zise supărat.

— Am isprăvit.

— Eu niciodată nu mi-am bătut capul cu frazele.

Gura tovarășului se areu țărăși în sus. Intinse mîna, luă o foaie de hîrtie, o întoarse pe amîndouă fețele, se uită la mine, și-mi zîmbi silit:

— N'ai plic și hîrtie de scrisori?

— Ba da.

Acum învîrtea plicul, nehotărît. Apoi izbucni în rîs, se întinse peste masă și-mi puse o mîna pe umăr.

— Știi ce? Mi-a venit o idee: fă-mi dumneata scrisoarea, tot ești cu condeiul în mîna.

— Nimic mai ușor. Dictează-mi, i-am zis luîndu-i din mîna plicul.

— Poți să faci lucrul acesta mai bine ca mine...

Își oprise ochii dușmănos asupra minilor mele care învîrteau încet mecanismul stilografului.

— Bine, am înțeles, mă grăbii să-l scot din încurcătură. Vrei să faci un răspuns care să lovească în punctul slab, în mîndria și ambiția personală...

— Perfect! aprobă Vlad înviorat.

— E vorba de un creditor, desigur. Lasă că-ți fac eu o adevărată somație; ori te lasă în pace, ori...

— Dragul meu, întrepruse tovarășul cu răceală,—eu nu scriu niciodată la cămătari. Dealtfel nici nu prea obișnuiesc să am datorii...

Se plimba prin odaie și vedeam cum supărarea lui crește la fiecare pas.

— Iartă-mă, zisei zîbind.—Ca să te împac îți făgăduiesc să scriu orice, chiar un bilet de dragoste.

Vlad se opri. Pentru întăia oară în seara aceasta, fața i se lumină.

— Vezi? Știai ce vreau, și glumeai... Plăcut lucru să scrii

unei femei, urmă el așezându-se din nou în fața mea. Și ca să mă îmbărbăteze, adăugă, punîndu-și capul în piept, gata de atac : o facem împreună.

Eram foarte încurcat. Rolul mi se părea cu neputință de susținut. Iubirea e o problemă pur personală, care nu poate fi rezolvată în tovarășie, sau cu meditator. Am avut o sclipire de nădejde : poate era vorba numai de una din cele trei paveze sentimentale.

— Scriu văduvei sau doctoriței ?

— Nu ! strigă Vlad, scrie Izabelei.

Acest nume, pe care-l auzeam mîngîiat de glasul Anei, sunase urît, aspru, ostil. Vorba era realistă ca un schelet. Fără tremurul unui ritm interior, fără misterul care pătrunde între silabe și le voalează, numele Izabelei părea străin și neînsemnat.

— Scrie Izabelei, urmă tovarășul privind în tavan și ritmînd cu mîna pe masă,—că o ert pentru felul cum s'a purtat cu mine. M'am exilat, ca să-i dau dovadă de iubirea mea, s'o înțeleagă. Inchei că răspunsul îl aștept cu nerăbdare.

Se ridică, îmi zîmbi protector, împreună trei degete și făcu în aer gestul scrisului:

— Te las... inspirația vine mai ușor.

Dispăruse la el în odaie, și eu nu-i spuseseam un singur cuvînt. Acum era prea tîrziu să refuz. Dacă nu i-ași face serviciul făgăduit, violonistul ar fi în stare să-și închipue cine știe ce nerozii.

M'am resemnat : i-am scris Izabelei că o iubesc, o aștept și o ert... Deși nu erau decît zece rînduri, am cheltuit foarte multă vreme să le alcătuesc. M'am dus cu ciorna alături, la cel care iscălea. Mă așteptam să-l găsesc stînd nemișcat pe un scaun, cufundat în gînduri sau făcînd un lucru absurd și inutil. Vlad își scosese vesta și gulerul, și făcea exercițiile de elasticitate la mîni : între degetele uneia ținea un pahar, iar pe cealaltă o scutura din încheeturi, numărînd în surdina. Mă văzuse, dar a venit să ia foaia numai după ce a sfîrșit de numărat și de schimbat paharul între toate degetele mîinii. Scrisoarea nu i-a plăcut prea tare. Cum a început s'o cetească, gura i s'a arcuit în sus.

— Să vedem acum ce efect are, își spuse mai mult pentru sine.—Am s'o trec pe curat mîne dimineață.

Nu mi-a mulțumit. Dimpotrivă aștepta o manifestație de recunoștință din partea mea. E mijlocul simplu să arăți cuiva că dacă ți-a făcut un serviciu, nu înseamnă că e mai priceput decît tine. Am trecut în biuro. El s'a culcat îndată și acum îi aud răsufllarea regulată, de om împăcat perfect cu sine.

*

Din seara cînd i-am alcătuit scrisoarea, n'am mai stat de vorbă cu oaspetele meu. Mă evită.

*

A plecat. De azi înainte rămîn singur. Mine mă voi muta iarăși în odaia de dormit. A venit la amiază triumfător. Căuta cu orice chip să-mi vorbească. Pentrucă era Duminică, stam în fotoliu și-l priveam cum se învîrte prin casă, pipăindu-și în răstimpuri buzunarul dela piept. Il gătise bărbierul, care își dăduse în adevăr multă osteneală. Se simțea după mirosul de apă de Colonia, se vedea în stratul de pudră așezat ca un brîu decorativ, dela bărbia pătrată până la ceafa rasă.

Pierduse obișnuința să stea de vorbă cu mine, nu mai știa cum să înceapă. Poate îmi uitase chiar numele. Dar tăcerea cu care-l așteptam era o ispită mare. Se așează alături de mine și mă bătău cu familiaritate pe genunchi:

— Am să-ți spun o veste tristă.

Își lăsă ochii în jos ca să-și acopere un zîmbet de triumf.

— Te părăsesc, urmă el apăsător.—Mă mut iar la mine.

— Acolo ai să stai mai comod.

— Desigur. Și pe urmă... mai e ceva.

Își pipăi buzunarul dela piept.

— Știi că mi-a răspuns Izabela. S'a îmblînzit de tot. Face orice vreau. Pot să-ți arăt, dacă nu mă crezi.

— Te rog, păstrează-ți secretele, mă apăraii cu vehemență.

— Trebuie să vezi! Ai colaborat...

Imi făcu cu ochiul și scoase un plic din buzunarul dela piept.

— Cetește.

— Nu se poate, nu-i delicat...

— Dece? Astea-s mofturi.

Mi-am aruncat privirea pe primele rînduri; „Iubitul meu Vlad, sînt umbra ta, nu mă pot despărți de tine“... Fără se vreau l-am căutat cu ochii și l-am găsit ținindu-și răsullarea, într'o așteptare frenetică. Gestul meu îi aprinse obrajii de mulțumire.

— Mai am multe... Uite...

Scoase un vraf din buzunar, îl ridică în sus și-l agită victorios.

— Aici nu sînt toate... cîteva... așa, ca să vezi.

Luînd nedumerirea mea drept mirare și disprețul drept admirație, fața i se înflăcăra tot mai mult.

Fericirea îl scosese din fire ca o nenorocire. Omul de lîngă mine se desbrăca fără rușine:

— Înțelegi, Izabela... Familie bună... Fac nunta în primăvara asta... Să vii la mine, atunci să-ți cînt ceva...

Aprinse o țigară și trase din ea cu gîtul încordat în sus, punînd cartonul la colțul gurii, ca o trompetă.

Nimic nu mă mai interesa din exemplarul acesta ieftin. Intr'o clipă am văzut cît e de neinteresant. Are numai ambiții și iubire de sine, n'are suflet. E o specie banală, pentru care a-

morul fiind un simplu incident fiziologic și social, nu poate da efflorescențe bogate, demne de zugrăvit. Făptura lui nu oferă nimic de reținut pentru un roman. Cel mult numele : Vlad, care sună moale și sec. Se găsesse altele mai tari și mai vibrante. Mă întreb ce va fi când Izabela îl va vedea în adevărata lui lumină. Se vor naște conflicte dramatice, dar toate se vor petrece afară de el, în inima Izabelei. Poate, exasperată, ea își va ucide idolul. Dacă ași urma să notez cazul Vlad Antonescu, acesta ar fi un sfârșit care mi-ar conveni din punct de vedere literar.

In tren

Cînd am plecat din Iași, eram singur în compartiment. Bucuros, am auzvirlit sus în rețea ziarul și volumul cu povești senzaționale, cele două apărători împotriva tovarășilor de călătorie. O delicioasă armonie se statornici îndată între mine și fuga stilpilor de telegraf. Pe ecranul lăuntric se ivea cîte o amintire cum se ivea în cadrul geamului fantoma cenușie a unui stilp cu pletele întinse în lungul trenului. Pe luciul lor metalic alunecau gîndurile ; țacănitul roților le amesteca și le prefăcea în pulberi. Norul visărilor se mărea, acoperea luminile minții. Dormeam.

M'am trezit în gara Vaslui. Pe canapeaua din față era o doamnă tină, care nu izbutise să se așeze pe sine în același timp cu cele trei valize, clădite de hamal cu trei zvirlituri de mină. M'am ridicat să-mi iau jurnalul din rețea, pe cînd tovarășa de drum își scotea pălăria. Puțin după aceea, compartimentul era iarăși mut. Ascuns după foaia larg deschisă, credeam că mă izolasesm perfect. Dar nu trecu mult și fui silit să primesc până în adîncul sufletului, prezența cea mai subtilă a femeii de pe canapeaua din față: parfumul ei. Era o esență slabă, monotonă, incompletă ca un cîntec de mandolină. Nu înțelegeam cum efluviile acestea fade izbutiseră să străbată așa de repede spațiul care mă despărțea de izvorul lor. Ridicaui brusc ziarul. Chipul speriat al doamnei apăru foarte plecat cătră mine.

— Mă uitam la ilustrația de pe jurnal, zise ca rîzînd și ducîndu-și amîndouă minile la coafură. Gestul acesta îl făcuse din instinct pur căci părul se rezuma într'o frizură băețească, definitiv disciplinată de dinții verzi ai unui pieptănuș.

Tovarășa mea de drum era brună, cu nasul ridicat puțin în sus. Fața mare avea o expresie plăcută. Mai ales pufușorul deasupra gurii cărnose cerea un zîmbet de camaraderie indulgentă. Mai întîlnisem cîndva chipul acesta. Căutam să-mi desmorțesc partea nefolosită a minții și mi se părea că simt furnicături cași cum ași fi pus în mișcare un braț pe care-l ținusem locului prea multă vreme. Incepusem să uit punctul de unde plecasem, dar mi-l aminti un glas de adolescent cu note în zig-zag, cînd joase, cînd subțiri.

— Mi se pare că ne-am mai cunoscut... La băi, demult... Mă chema Lucia Boian.

— Da... mi-amintesc, vorbii rar, observînd abia acum privirea puțin crucișă a unuia din ochi, amănunt care altădată mă preocupa, pentru că îl puneam în legătură cu alte ciudățenii. Lucica Boian era pe-atunci o fată slăbuță și negricioasă, care cetea romane toată ziua. Găsise într'o carte, sau poate singură născocise, că cea mai bună și mai substanțială hrană, e hrana spirituală. Vrînd să pună în aplicare preceptul, nu mai primea nimic de mîncare. Se plimba visînd și cetea aproape fără întrerupere. Familia era desnădăjduită. Cazul deveni curînd subiectul de discuție al întregii stațiuni balneare. Lucica slăbea, se îngălbenea, dar nu voia cu nici un preț să renunțe la regimul său alimentar. Am fost silit să plec tocmai cînd cura de spiritualizare amenința să devie tragică. Sfirșitul nu l-am aflat niciodată. Acum îl gîceam, măsurîndu-mi tovarășa de drum, care avea proporțiile obișnuite ale unei femei de treizeci de ani. Totuși nu m'am putut opri să n'o întreb :

— Și regimul dumitale alimentar?

Lucia Boian mă privi alarmată.

— Regimul de hrană spirituală.

Obrajii tovarășei mele se înroșiră.

— O, domnule, ce lucruri mi-aduci aminte ! Atuncea eram o fetiță în clasa șaptea de liceu. Credeam în orice. Cît m'am schimbat până astăzi !...

Din politeță, mă grăbii să protestez :

— Nu chiar atît de mult...

— La față, e adevărat, am rămas aproape aceiași. În universitate mi se spunea „domnișoara dela pension“.

Imi era greu să înțeleg impresia colegilor ei.

— Ești demult licențiată ?

— Numai de doi ani. Mi-a plăcut să întîrzii pe băncile facultății. E o viață frumoasă...

— Ușoară, veselă, fără griji...

Privirile tovarășei de drum se întunecară.

— Cînd ai inimă, e adesea un iad...

Gura îi rămase deschisă, parcă cuvintele ar fi avut gust amar.

— Dumneata nu știi ce înseamnă să fii o fată simțitoare, să ai un ideal de iubire. Bărbații nu sînt serioși, iar studenții, niște copii. În jurul meu era totdeauna un cerc de băeți. Nu făceam pe sălbateca, mă purtam prietinește cu toți. Alte fete vorbeau de rău pe socoteala mea, dar au văzut mai tîrziu că greșiseră. În anul al doilea m'am logodit cu Alexandru. Șapte ani a durat iubirea noastră. Mult m'a chinuit Alexandru. Era gelos, se înfuria și nu vorbea cu săptămînile pentru cine știe ce nimic. Nu-mi îngăduia să rid și să glumesc cu prietini lui, dar se supăra dacă nu voiam să vin în grupul lor. Acum s'a sfîrșit, sînt liniștită.

— V'ați căsătorit, și-ați rupt nodul gordian, vorbi gros un domn cu jambiere galbene, care se urcase la Crasna și ne dăduse din primul moment semne de prietinie. Acum rîdea singur de gluma lui, ștergîndu-și ceafa cu batista.

— M'am căsătorit, dar nu cu Alexandru, urmă tovarășa, adresîndu-se vecinului meu. Imi închipuiam că-l cunoaște. Dar îndată se întoarse iarăși spre mine :

— Șapte ani am fost logodiți și l-am iubit mult. Poate îl iubesc și acum. Nu știu. A fost un roman întreg.

Lucia Boian rămase gînditoare, cu capul lăsat pe mîna dreaptă.

— Subiect admirabil pentru un scriitor, urmă ea cu ton sigur.

Destăinuirea începea să samene cu o lecție știută pe dinafară. Frazele erau curgătoare, nu se împiedicau de rezistențe lăuntrice.

— Cînd mi-am dat seama că cel la care țineam nu se purta delicat, l-am părăsit. Nu pot să suport grosolanția nimănui. Atunci l-am întilnit pe Pavel. El nu-mi făcea scene. Era tăcut, modest, ținea la mine foarte mult. M-a cerut în căsătorie, l-am luat și...

— Trăiți în fericire, complectă vecinul meu punîndu-și cu mulțumire mîinile pe genunchi.

— Fericirea e ceva cu totul relativ, mai ales cînd trăești între oameni, reflectă Lucia Boian, și fața ei luă o expresie de durere sinceră.— Chiar cei mai apropiați din familie îți fac rău. Jeny, sora mea, îl iubea pe Pavel mai demult, dar el m'a ales pe mine...

— Pardon, întrerupse iarăși domnul cu jambiere, Pavel sau Alexandru e soțul d-voastră ?

— Pavel. Cu Alexandru am fost numai logodită. Nu știu dacă cunoști d-ta familia Crețu din Buzău.

Vecina mea începu o lungă explicație asupra numelor și ocupațiilor soțului și fostului logodnic. Describe viața ei conjugală, proiectele lui Pavel, suferințele lui Alexandru, care nu încetase s'o iubească. Intra în amănuntele cele mai delicate, se dezgolea cu nepăsare. Voia să se lămurească pe sine, repetînd povestea lui Pavel și Alexandru ? Ținea să dovedească domnului necunoscut ce viață extraordinară trăește ? Atitudinile pe care le lua aminteau pozele eroinelor de cinema.

Până la București, în compartiment au mai intrat trei persoane, alcătuiind o galerie care asculta și aplauda cu clipiri de ochi. Tovarășa de drum mă părăsise : spiritul cași parfumul ei, se răspîndea asupra întregului vagon. Acum vorbea despre ambiție, iar domnul cu jambiere făcea un fel de punctuație a conversației. Reflecțiile lui slujeau ca punți de trecere dela ambiția personală la ambiția între soți și de aici la dușmănia prietinelor. Întrebarea dacă un părinte trebuie să se ambiționeze

față de copilul său a fost strivită de panica generală: eram în gara de Nord. Grăbiți, n'am avut timp nici să ne salutăm.

Un domn, Pavel sau Alexandru, venise cu un hamal și număra bagajele.

Am scris această însemnare într'o odaie străină, care are mobile multe și e totuși pustie.

Eva

Nu mai e zăpădă, pământul s'a uscat, vrăbiile zboară de pe streșini în copac. Există o zi cu soare la sfârșitul lui Mart când vorba *pardesiu* sosește din fundul sufletului cu un fior de tinereță. Cuvintele sînt migratoare, ca și paserile. Călătoria lor urmează drumuri foarte complicate, dar uneori ascultă numai de succesiunea anotimpurilor. Deschizi dulapul să cauți pardesiul și să afirni în loc paltonul: iarna s'a dus...

Imi pun pardesiul și pornesc pe stradă grăbit, dar fără țintă. Trecătorii seamănă cu mine. Am ieșit azi cu toții la paradă: în oraș intră întâiul vînt cald, copiii poartă ramuri de salcie înflorită.

Mă sprijin de-o bară în fața unei vitrine de pe strada principală, și privesc. Omul care trece alcătuește cu chipul și mersul lui o întrebare nouă, plină de haz sau de tristeță. Tainele vieții îl însoțesc ca umbra, se întind în urmă ca dîra bărcii pe apă.

Lîngă mine s'a oprit cineva. Mă întorc: e Octav, numai în haină, cu pălăria pusă strengărește pe-o ureche. Cînd mă vede, fața lui drăgălașă de copil se înroșește. Ochii mici strălucesc.

Acum cîțiva ani cînd l-am întîlnit, l-am iubit pentru firea lui delicată, dar mai cu seamă pentru admirația pe care mi-o arăta și care făcea din el singurul meu client moral. Prietinia noastră a durat foarte puțin. A fost punctul de întretăiere de unde am început să ne despărțim ca laturile unui unghiu. Și spațiul dintre noi crește spre nesfîrșit. Pe Octav îl orbesc ochii femeilor. Nu poate lupta cu un fel de sete lăuntrică, parcă ar duce un deșert în suflet.

— Ce cauți aici? întreabă mirat prietinel meu. Imi face semn cătră o doamnă care se apropie. Apoi rîde cu capul dat pe spate...

Octav tresare:

— Minunată siluetă!

Trece un chip roz, săltînd ca o păsărică pe picioarele subțiri. Nu ne-a văzut. Cine știe spre cine se grăbește.

Tovarășul se întoarce cătră mine:

— Ei?

— ?!

— Cum, n'ai văzut? Fetița asta era foarte drăguță. Imi vine să fug după ea.

— O cunoști?

— Da... puțin.

Primesc o lovitură de cot în coaste. Mă întorc spre Octav dar acesta a luat poziție militară și cu bustul mult plecat înainte, salută larg. Un nas mic se mișcă vesel, două lumini verzi se îndreaptă spre noi parcă se întretae cu luminile negre ale tovarășului meu. Arătarea se depărtează.

— Ai văzut?

— Da...

— Îți place?

— Mult.

— Ferește-te. Aici te întâlnești cu mine.

— Și Eva?

Fața lui Octav se întunecă o clipă. Pe urmă, ridică din umeri.

— Ce să-i fac? Trebuie să-mi țin echilibrul. O singură femeie te duce la fund, e o piatră legată de picior. Mai multe, trag în dreapta și'n stînga, te țin drept ca pe un stilp...

Se întuneca. Din josul străzii venea spre noi o făptură al cărei mers legănat mi se părea cunoscut.

— La revedere, șopti Octav, și-mi întinse mîna lui mică de om fără voință.

Trecuse Eva, vechea lui prietină cu trup bine clădit.

Doă săptămîni mai tîrziu, în poartă l-am întîlnit pe Octav galben, cu ochi de cerșetor. L-am luat de braț și l-am dus în năuntru. L-am pus un ziar în mîna și am dispărut din odaie. Cînd m'am întors, l-am găsit cu coatele pe genunchi și cu fața în palme. L-am sguduit ușor, ca pe un adormit.

— Spune, Octav...

Drept răspuns, izbucni în plîns. Lacrimile picurau pe mîna mea. Fierbințeala lor mă făcu să simt că ieșisem din teatrul obișnuit al vieții.

— Nu-i nimic, lasă... îngînam, neștiind cum să-l liniștesc.

În cele din urmă sării de pe scaun și începui să-l cert.

— Ești prea tragic, Octav, sau prea slab. Plîngi ca...

Vorba îmi fu tăiată de privirea prietinelui, care își înălțase brusc fața cu vine umflante.

— Hai, rizi, urmau eu pe ton glumeț. Să fiu în locul tău, așa ride.

Octav zîmbi.

— Știi că m'am certat cu Eva, vorbi el grav.

— Dar cealalte?

— Care? Cealalte... nu există.

— Atunci impacă-te.

— Nu mai pot. Mă chinuește. E ca un tiran. Măcar dacă ași putea spune că o iubesc.

— Cum n'o iubești, când plîngi.

— Nu plîng pentru ea. Plîng pentrucă-mi pare rău. Era o legătură veche. Aveam amintiri...

— Bine, împ...

— Nu, nu mai vreau.

— Pleacă departe. E singurul remediu.

Octav se ridică însuflețit:

— Ai dreptate, așa am să fac.

M'am dus la un raft, am scos o cărticică și am citit cu glas cîntat:

Oricît de tari lanțuri te vor ținea
Mergi departe și nu-ți înceta pribegia

Nu socoti clipele și nu privi înapoi
Ci fugi!...

Octav întinse brațele, care cereau.

— Asta e „Tămăduirea Amоруlui”, partea a doua din „Arta Iubirii” a lui Ovidiu. Ți-o dau, dar să nu cetești decît paragrafele care te privesc.

În mîinile evlavioase ale lui Octav, volumașul cu scoarțe înflorite părea o carte de rugăciuni. O răsfoi, aprinse o țigară, se lumină.

— Să știi că te-ascult: mă duc undeva departe. Plec chiar în astăseară. Tu ai totdeauna idei bune. La revedere.

— La revedere, Octav.

În fața mea era iarăși omul cu chip de copil vesel. Și-a pus pălăria pe-o ureche. În ușa se întoarse și-mi făcu un semn cu mîna:

— Numai ție am să-ți scriu, să știi...

*

Octav n'a plecat. Il zăresc uneori, deși caută să fugă din calea mea. Astăzi mergea la doi pași în urma unei trecătoare cu costum de sport. Era absorbit ca un hipnotizat. Mi se pare că cetește și partea întâia din cartea lui Ovidiu.

*

Sîntem în Iulie. Căldurile amorțesc vietățile, închid pe oameni în casă ca gerul lui Ianuar. Mișcarea începe abia după apusul soarelui și ține până în zori. Viața se mută în noapte: joc de umbre, luciri și fosforescențe, chemări și cîntece.

În astă seară a fost la mine Octav. A apărut în cadrul ferestrei deschise spre curte, ca o arătare. Avea iarăși înfățișare de naufragiat.

— Vino în casă, Octav.

— Eram numai în trecere.

— Nu-i nimic. Mai stăm de vorbă.

Octav a intrat cu pălăria pe cap.

— Nu ne-am văzut demult, zisei eu, ca să spun ceva.

Oaspetele rîse silit.

— Da, ai dreptate. Uite, am uitat să-ți aduc cartea...

Zîmbii :

— Lasă, poate mai ai nevoie.

— Faci glume pe socoteala mea, zise Octav cu supărare.

Dar să știi că m'am hotărît. Vreau să trăesc altfel.

— Foarte bine. Dacă-ți pot fi de folos...

— N'am nevoie decît de hotărîre, și pe asta o am.

— Și Eva ?

Octav ridică deodată ochii, căutînd să prindă un gînd fugar pe fața mea.

— Eva e o prietină devotată, o camaradă admirabilă. Nu-i așa frumoasă, poate chiar e urîtă. Spune-mi, o femeie urîtă n'are dreptul la respect ?

— Eva nu-i urîtă, rîspunsei eu încurcat.

— Bine, dar să admitem că ar fi ?

— Dragul meu, vorbii apăsât, ea să nu se cunoască ironia involuntară — urîtul e superior frumosului. Pe cînd frumosul e trecător, urîtul e durabil și cu vremea chiar crește.

Octav mă privi lung un moment. În sufletul lui se zbăteau nenumărate brațe de balanțe.

— Vorbești serios ?

— Foarte serios. Teoria asta o fac în general, căci la femei nu se aplică.

— De ce ?

— Pentrucă nu există nici una care să aibă nevoie de ea.

— Ai dreptate, zise Octav înviorat. Tu ești cel mai bun prietin al meu.

A luat altă vorbă și am stat împreună până tîrziu după miezul nopții.

*

„...mă căsătoresc cu Eva. La acest pas, îndemnul tău a fost hotărîtor“. Iată un pasaj fără sens din scrisoarea cu care Octav mă poftеше la nuntă. E un grădinar șiret, care-și sădește gîndurile îndoelnice la vecin. Nu i-am dat niciodată sfaturi matrimoniale.

Decesul cuminte al prietinelui meu mă întristează. Nădăjduiam că îmi va oferi cîteva documente bune pentru colecție.

Modelul

M'am așezat în București pentru mai multă vreme. Dimineața privesc pe fereastră șirul de plopi din piața Romană. Soarele de Septembrie își trimete deodată toate săgețile asupra acestui ispititor ecran, făcând o țintă din fiecare frunză. Veșnica tremurare ferește uneori inimioarele verzi, și lovitura cade mai departe, deschizând izvoare de aur în caldarimul negru. Străzile sînt largi și primesc lumină somptuoasă ca o mătase subțire de azur și de argint. În unele zile, Capitala îmbracă gloria orașelor din sud. Alteori, limpezimea face din cerul ei o cupă de sticlă venețiană. Se poate trăi foarte plăcut aici. Dacă vrei, bolta de deasupra îți oferă oricînd tonul, vibrația necesară pentru a armoniza idei subtile. Cîțiva camarazi pe care i-am regăsit mi-au arătat că viața, turn al Babilonului, nu ne-a încurcat așa de tare limbile ca să nu ne mai putem înțelege, măcar prin interjecții. Nu mai avem însă despre ce să vorbim. Pe unul îl preocupă exclusiv cursele, pe altul acțiunile petrolifere. Singurul cu care îmi place să mă întîlnesc este Sandu Nemira, vechiu tovarăș din anii studentești, acum filosof cu veleități de succese mondene. Stă la al patrulea etaj, de fapt la mansardă, —dar în calea Victoriei. Acest din urmă lucru are însemnătate enormă pentru dînsul. Pe cît îi permit mijloacele, se îmbracă elegant și sobru. Păstrează totuși lavaliera, pe care a redus-o în proporții, putînd să fie luată și drept „papillon”. În același chip și-a stîlat și sufletul: pentru unii apare visător, artist, pentru alții „tînăr serios care promite”. Mie îmi arată fotdeauna prima față, ceiace înseamnă că nu sînt nici membru în senatul universitar, nici părintele bogat al unei fiice disponibile. Deosebirea aceasta mă face să-i păstrez întregă simpatia din vremea cînd eram așa de tînăr, încît credeam în toate virtuțile, chiar dacă se concentră într'o lavalieră. Sandu Nemira are ochi rotunzi, albaștri-alburii, gură care amintește foamea și bucatele grase, glas de miel, ascuțit și tremurat. Succesele lui la femei sînt impresionante. Puterea de seducție i-o dă trupul înalt și bine proporționat. Înălțimea are prestigiu, exercită o atracție aproape irezistibilă. Dacă s'ar face o statistică, s'ar constata că amorul este un derivat al sistemului metric și că omul situat subț sau deasupra unei anumite scări de lungime, n'are șanse de reușită în exercițiul acestei funcțiuni.

Cînd eram student, am trăit cîteva luni împreună cu Nemira, în casele bisericii Toma Cosma din Iași. Războiul abia se sfîrșise; începuse epoca lichidărilor și în fiecare seară, pe șesul Bahluiului ardea cîte un depozit. Nemira așeza singurul fotoliu al odăii pe terasa unei locuințe părăsite din apropiere și de acolo privea spectacolul, afirmînd că îl înțelege pe Nerone. Se socotea un prinț al poeziei. Intrase în lupta de înobilare a cuvînte-

lor nouă. Vorba „muced“ îl obseda, și izbuti s'o treacă într'un sonet bine construit. Bucuria n'a durat însă mult, pentru că altul a furat cuvîntul și l-a pus într'un poem. Cea mai lungă discuție la care am fost obligat să iau parte vre-odată s'a desfășurat în procesul pentru proprietatea vorbei muced. Nemira disprețuia simțul comun. Intrebuința pană la scrisul versurilor, pentru că atunci poetul oficiază și trebuie să aibă uneltele sfinte. Obiceiul acesta a avut urmări. Nemira își procura condeele sacre dela o tină ră vecină care, la rîndul ei, le smulgea din aripile unui rătăcitor și veșnic abătut gînsac (restul cîrdului trecuse, pe calea obișnuită, în neant). Fugeau săptămînilor, penele palmipedului se prefăceau în versuri, prietinia cu vecina era din ce în ce mai strînsă. Dar într'o zi, părintele tinerei fete și stăpînul nefericitei paseri, dîndu-și seama de starea lor îngrijitoare, avu cu Nemira o explicație care s'a încheiat prin amenințări. A doua zi tovarășul meu s'a mutat într'o stradă foarte depărtată. Curînd apoi a plecat în străinătate și nu l-am mai văzut pînă acum. În aparență, s'a schimbat mult. Filosofia a luat locul poeziei, styloul a izgonit pînă primitivă. Oricîteori încerc să-i amintesc întîmplări de odinioară, privirile i se duc de parte, capul se leagănă visător, dar niciodată nu mă încurajează. Bănuesc că-l plictisesc plimbările prin timp, pentru că nu-i descopăr nimic nou și pitoresc. Trecutul i se arată ca un chip repetat neconținut de oglinzi din ce în ce mai mici și mai depărtate. E din neamul acelora care nu sînt în stare să se primească pe dinăuntru și păstrează în minte o singură lume, petrificată de indiferență.

Aseară Nemira m'a întîlnit hoinărind fără țintă și m'a luat la el. În odaie am găsit aceeași „dezordine artistică“ bine calculată și meticolos păstrată. Orice lucru mișcam din întîmplare, peste un moment era așezat la loc, în mod automat. Pe masă, lîngă mătăniile din vremurile de poezie, tronează un craniu de ghips gălbui. Prietinel meu îl mîngie uneori cu priviri pline de cugetări adînci. Mai impresionant mi se pare tabloul din părete, dăruit de pictorul Prundaru care păstrează lui Nemira o dragoste devotată. Pe pinză stă zugrăvit un bărbat gol, cu minile în lungul trupului ca niște arme în rapaos, cu picioarele părăoase de gorilă. Nudul bărbătesc are ceva dramatic. Mușchii noduroși implețiți pe oase poartă urmele luptei de mii de veacuri. Iar sfortărea biruinței a rămas în avîntul trunchiului, cu pieptul umflat ca o platoșă. Omul gol poartă cea mai veche uniformă războinică.

Nemira a făcut cafele la mașina de spirt.

— Ce zici? Cum mă găsești? întrebă el după ce povestise ultima lui întîlnire, în casa unui ministru, cu „maestrul“ profesor foarte „influent“.

— Ca totdeauna, răspunsei cu simplitate.

Tovarășul fu încîntat, pentru că niciodată nu s'a îndoit de

propria lui perfecție. Deschise fereastra. Ploua în întuneric, nevăzut, șovăelnic: cădea din cer tristeța toamnei.

Nemira începu să fluere „Valencia“, privind spre lumina dela o casă vecină. Omul gol din părete pîdea noaptea de-a-fară, ca pe o veche dușmană.

*

Ocupațiile m'au silit să merg grăbit, cu capul în pămînt. Zilele de toamnă s'au îmbrăcat și s'au desbrăcătînsingure. Acum, cînd sînt iarăși liber, cerul e cenușiu, frunzele copacilor au căzut. L-am căutat pe Nemira în oraș toată ziua. Nu-l mai văzusem demult, și voiam să-mi iau rămas bun înainte de plecare. M'am hotărît să urc până la el acasă. M'a primit cu căldură. Era entuziasmat fără motiv; vorbea mai natural ca de obicei, ceiace însemna că exagera afectarea până la un paroxism care o anihila. Toate acestea le observam în timpul cît îmi scoteam paltonul și-mi așezam pălăria în cui.

— Ai dispărut de pretutindeni. Ce s'a întimplat ?

Nemira ridică din umeri :

— Nimic. Așa sînt eu. Cîteodată simt nevoia să mă izolez de lume.

Veneam spre mijlocul odăii, cuprîns de neliniște. Un spirit străin mă întovărășea; auzeam șgomote ciudate.

— O cunoști pe Anina ? strigă Nemira, cași cum s'ar fi aflat singur în întuneric.

— ...Cred că nu.

— E sfioasă. Se ascunde cînd vede oameni străini.

— Nu pricep.

— Ai răbdare. Vei înțelege cînd va ieși din ascunzătoare.

— Nemira, eu... pot să plec.

— Nu, stai. E vorba de o prietină a mea, urmă declamator prietinel.—Ar fi păcat că n'o vezi cît e de frumoasă, ce ochi extraordinari are. E o adevărată minune.

— De ce mă lauzi așa ? se auzi de după paravanul improvizat în colț, la spatele unui dulap. — Sandule, te rog, nu mai vorbi.

— De ce ? articulă Nemira ca un dresor, cătră cușca din dosul dulapului.

— Pentrucă-mi amintești de timpul cînd te-am cunoscut întăiu.

— Anina !

Nemira, cu obrajii roșii, vorbise aspru.

— Sandule, Sandule...

Fuse o chemare dureroasă ca vibrarea coardelor rupte.

Nemira deschidea și închidea mereu o carte, zîmbind silit și cercetîndu-mă pe furiș. În sfîrșit pași hotărît spre colțul odăii

și se întoarse aducînd de mînă pe Anina, care rîdea printre lacrimi. Era o fată subțirică, îmbrăcată cu fustă neagră și bluză albă de catifea italiană. Purta pantofii împlețiți, cu tocul jos. Mîinile mici, dar roșii, arătau că nu și le poate cruța. Peste toate, o învăluia nostalgia de frumos a sărăciei decente. Nu gîceam ce este: o cusutoreasă, o mică funcționară, o studentă. Avea glasul puțin răgușit, dar cînd vorbea cu Nemira, devenea cald, adînc, dureros. Anina ridică fața cătră mine. Părul pieptănat strîns pe lîngă urechi, descoperea fruntea netedă ca o icoană. Ochii priveau înainte, departe. Lumina lor de cenușă violetă nu era absorbită de piedicile materiale: trecea peste arătări și ziduri să se unească cu un orizont de imensă tristeță. Mi se părea cunoscută privirea aceasta. Totuși știam bine că pe Anina n'oi mai văzusem niciodată. Misterul umplea spațiul între mine și ea, ca un fluid magnetic.

Nemira își recăpătase stăpînirea de sine.

— Vrei să ne faci cîte o cafea?

Anina tresări.

— Indată, Sandule.

Pe masă, pe etajere, pe ferestre erau pahare cu flori: crizanteme mici ca niște stelute, cumpărate cu brațul dela vinzătoarele de pe stradă.

Nemira veni lîngă mine și mă bătu pe umăr, oftînd.

— Ce-i? îl întrebaiu mirat.

— Dragul meu, tu nu poți ști...

— Ai o casă ca o grădină, zisei arătîndu-i florile.

Fața lui Nemira se posomonise, parcă ar fi vrut să-mi facă o mărturisire. Dar nu spuse nimic.

Anina aduse cafelele. Era recunoscătoare că o făcusem necesară dîndu-i un rol și ne mulțumea rîzînd și glumind. Subt înfățișarea obișnuită, apărea o fată simplă, cu apucături repezite, cu stridențe și vulgarități. Dar cîteodată răminea mută în fața prietinelui meu, căruia i se închina cu priviri pline de admirație. Amorul e mai pur decît făptura care-i dă naștere.

Orele au trecut repede. Voiam să plec. Nemira mă strînse de braț, ca în momentele de inspirație.

— Mai rămii cîteva zile în București. N'ai nici un motiv să fugi așa de repede.

Șimțeam că nu mă oprea din prietinie, ci punea mîna pe mine ca pe soluția bună a unei încurcături. M'am desfăcut de lîngă el, aproape supărat. Atunci vibră din nou glasul schimbat de emoție al Aninei.

— Te rog, nu ne lăsa singuri.

Venise la mine într'un elan și-mi luase mîna, ca un copil, care se roagă de un om mare.

Nemira privea nemișcat; un zîmbet nervos îi strîmba puțin gura...

— Bine, Rămîn... îmi cereți un lucru simplu și plăcut.

*

Cînd am deschis ochii azi dimineață, lingă pat sta Nemira, cu impermeabilul pe dînsul, neliniștit și speriat ca un fugăr. Trei zile așteptasem în zadar. Odaia din calea Victoriei era încuiată. Nu-l descoperisem nicăeri în oraș, nici la cafenea. Credeam că nu mai era nevoie de mine.

— Sînt cel mai nenorocit om, gemu prietinel așezîndu-se pe marginea patului.

Imi apucă amîndouă mînile și mi le strînse, ținînd capul în piept.

— Imbracă-te repede. Nu-i vreme de pierdut.

— Ce s'a întîmplat ?

— Am fost numit la Cluj. Trebuie să plec chiar astăzi.

— Felicitările mele.

— Anina vrea numaidecît să meargă și ea. Înțelegi... nu pot. Sînt obligații,

Necazul care clocotea, izbucni:—Fata asta are prea multe pretenții. Ar vrea să stau numai lingă dînsa.

— Mi s'a părut sinceră.

— Face prea mare caz de dragoste. Dacă ar ținea în adevăr la mine, ar înțelege, m'ar lăsa să plec.

— Și ea ?

— Ea ? Uite, am să te rog pe tine să-i găsești o odăiță... Sau poate ar fi mai bine să vorbești cu Prundaru s'o primească înapoi.

Misterul se deslușea. Gîceam în sfîrșit povestea Aninei: fusese modelul lui Prundaru. Ochiu ei îi întîlnisem în atelierul pictorului, prinși singuri, pe întunericul pînzei, ca o chemare dulce și depărtată, ca forma vibrantă a unei idei plutind în neant. Trebuie s'o fi iubit mult omul care a închipuit tabloul acela. Și Nemira i-a luat-o.

— Vrei să te duci la el ? întrebă Nemira în șoaptă.

— Tu îi ești mai prietin.

— Nu mai sîntem așa legați... Nu ne-am certat, dar... ma bine ar fi să te duci tu.

— Bine. Și Anina ?

— Ea are să m'asculte.

— Cînd iubesci...

— M'am săturat, strigă deodată Nemira.—Nu mai pot suporta dragostea asta sufocantă. Plînge, se agață de gîtul meu, mă amenință.

Cetii pe fața lui vestejită că nu dormise toată noaptea. Se întîlnia întăia oară cu o patimă adevărată, și înaintea spectacolului acestuia tare, amenințator, era cuprins de panica celor prea cu grijă pentru ființa lor proprie.

— De ce te grăbești așa? vorbii eu îngrijat. Mai rămii câteva zile. Poate împreună...

— Nu. Cu neputință. Am telegrafiat. Mă așteaptă.

— Dă altă telegramă. Scuză-te.

— Imposibil. Plec chiar acum.

— Stai, gîndește-te: Anina nu va primi. Și pe urmă îți închipui că Prundaru...

Ochii rotunzi-alburii se învîrteau plini de teamă. Nemira întinse minile, ca să-mi acopere vorbele:

— Nu se poate! Nu se poate!

Se năpusti apoi la mine și mă îmbrățișă:

— Îți mulțumesc, prietino, îți mulțumesc.

*

Prundaru era acasă. M'a primit cu mohorala lui obișnuită. Oamenii îl sperie și-l intimidează. Cînd a aflat pentru ce am venit, s'a întors, să nu-i văd fața. I-am întins o mină prietinoasă și el și-a lăsat pe ea obrazul aspru. Mi-a zugrăvit în graiul lui de primitiv suferințele îndurate după fuga Aninei la Nemira. N'a vrut însă cu nici un chip s'o mai primească. A fost poate o greșală de tact din parte-mi. Trebuia să las a se înțelege că numai Anina vrea să se întoarcă la el; pe cînd eu i-am spus adevărul: rivalul i-o dăruia cu dispreț.

Dacă o iubea adînc, nimic nu-l putea opri dela ispita amarei fericiri a regăsinii. Prundaru descoperise însă durerea, și se lăsa chinuit cu voluptate. Ființa lui mare se sguduia în torturi, ochii vedeau colorat, adînc, frumos. Nu voia să se lecuiască de suferința aceasta.

*

Am alergat la Nemira. Trebuia să-și amine numaidecît plecarea. Imi dădeam din ce în ce mai bine seama că micul model nu poate fi părăsit așa de brutal. Ușa era deschisă, am intrat. Pe un scaun, în mijlocul odăii, sta Anina îmbrăcată de drum. Avea pe brațe toate crizantemele din vase, și le stringea cu mini tremurătoare și roșii parcă de plîns.

— Unde-i? întrebaiu încet.

Anina ridică spre mine orizontul de tristeță infinită al privirii. Și în adîncul ochilor am văzut desnădejdea în frînturi vinete de oglindă.

— S'a dus...

Ușor ca o fantomă suna glasul acela care picura din suflet, ca lacrimile:

— N'a vrut să mă ia... Nu-i nimic. Eu îl iubesc pe Sandu... îl iubesc... îl iubesc...

— Se întoarce curînd, Anina, mi-a spus...

Anina clătină din cap.

— De ce nu m'a lăsat să-l petrec la gară?

— Era prea trist.

— Nu era trist... Florile erau pentru el... Acum au rămas pentru mine.

Anina izbucni în tînguiuri, cași cum cineva i-ar fi jupuit inima.

Tîrziu, se liniști. Căzuse într'o profundă nepăsare. Mă asculta fără nici o împotrivire. A mers să se plimbe, ducînd pe brațe florile, de care n'am putut-o despărți. Am luat masa de seară împreună. Ii povesteam lucruri vesele. Ea asculta, înțelegea, dar nu izbutea să ridă. Se apropia noaptea și nu știam ce să fac. În cele din urmă i-am oferit odaia mea. Eu voiu dormi la hotel. Anina tresări înviorată. Imi mulțumi zîbind, dar spuse că va dormi la Nemira, care i-a lăsat ei camera. El se va întoarce curînd: nici nu și-a luat lucrurile.

Am însoțit-o până acasă, dar m'a oprit în stradă. Părea iarăși veselă, glumea. I-am urat noapte bună. Anina îmi luă minile și mi le sărută cu evlavie. Apoi se făcu nevăzută în întuneric. I-am ascultat pașii pe scări, din ce în ce mai ușori, până se pierdură sus, în cerul cu stele albe.

Am luat drumul spre piața Romană. Mergeam încet. Gîndurile se rupeau de teamă și îndoială. O negură îmi cuprindea sufletul. Incepeau să-mi treacă prin minte întâmplările zilei. Le vedeam înlănțuindu-se, trăgînd în jurul Aninei un cerc în care ea rămăsese singură, avînd ca sprijin numai desnădejdea. Mă lăsașem înșelat de o însemnare prefăcută. Văzui deodată înțelesul adevărat al dorinței aceleia grozave de a rămînea singură și mă oprii pe loc uluit. Căutam lucrurile cu ispită de moarte din camera Aninei. Deodată fui înspăimîntat de-o bănuială. Nemira purta de obicei în buzunar o fiolă cu cianură de potasiu, pe care o scotea ca ultim argument cu efect irezistibil, cînd vorbea despre zădărnicia vieții și „necesitatea estetică“ a sinuciderii. Dăduse cu siguranță și Aninei această mică reprezentatie, pe care ea n'a putut-o uita. Anina furase fiola cu otravă. Despărțirea, risul de triumf asupra fricii de moarte, sărutul minilor ca după o spovedanie mută nu puteau să aibă decît un sfîrșit...

Alergam...

Urcam scările cîte trei.

Sus era tăcere deplină. Bătui. Nu răspunse nimeni. Apăsai pe mîner și ușa se deschise. În casă era lumină mare. Anina sta pe același scaun pe care o găsisem întăiu. Ținea la piept cu o mîna cîteva flori, cealaltă, se împrăstiaseră pe jos. Capul îi căzuse pe spatarul scaunului. M'am apropiat pe virful picioarelor, să n'o trezesc. Văzui atunci pe masă fiola spartă: Anina dormea pentru vecie.

Părăsesc pentru totdeauna planul colecției mele. Se pot alcătui frumoase tablouri cu fluturi, cu flori și chiar cu diferite-cutii de chibrituri. Colecție de eroi pentru literatură însă, nu va izbuti să strângă nimeni. Pe adevărații eroi de roman îi suprimă viața. Nu pot îndura injuriile ei, urîțenia rea și schiloadă a aproapelui, absurditățile, infirmitățile propriului lor suflet. Dacă Hamlet a trăit cîndva, el și-a pus capăt zilelor îndată după ce Fantoma i-a arătat fața neprefăcută a lumii.

Marea asvirile la firm numai aripi frînte de scoici, melci-morți, nisip. Cînd ies cîteodată din valuri făpturi minunate ca Anina, pier fără veste, nimeni nu ajunge să le privească multă vreme.

Nu rămîn în lumină decît născocirile scriitorului, forme perfecte în fața cărora miriadele de vietăți ale oceanului se agită într'un nesfîrșit flux și reflux. Poate mai tîrziu, peste multe mii de ani, se vor naște tipuri de suflete perfecte, cum s'au născut speciile de fluturi. Până atunci însă, e înțelept să te plimbi fără carnete de note în buzunar. Vei fi mai liber și vei păstra din călătoriile tale numai poza peisagiilor lăuntrice sau din afară; clișeul negativ, prins cu creionul pe hîrtie, trebuie nimicit.

Plec să mă plimb. Astăzi e prima zi cu soare după o lungă săptămînă cernită. Merg să văd mormîntul Aninei, vremelnică și neînsemnată inflamație a pămîntului. Voi pune minile pe umbra mormîntului, și o voiu mîngîia ca pe un suflet care iese din a-dînc numai cînd e soare.

Stejar Ionescu

Univers

Sînt toate mai presus de mine
Și nu mai înțeleg nimic,
Mă simt din ce în ce mai mic,
Hipnotizat de nu știu cine.

Nu știu de unde am venit,
Și lumea mă privește toată.
Nici n'am știut nimic vre=odată,
Sînt toate 'n jurul meu un mit.

Ce e cu mine, ce=i cu voi,
Halucinați contemporani.
Să strige peste mii de ani
Acel ce știe ce=i cu noi.

Te 'ntreb, —naivă întrebare!,—
Prietin, care treci prin viață
Cu zîmbetul mereu pe față
In fericita ta uitare,

Să-mi spui ce știi din taina mea,
 Ce e cu mine, ce va fi,
 De ce 's născut, de ce=oi muri,
 De ce sînt toate 'n jur așa.

Sînt eu nebun, sînt toți nebuni?
 Virîți-mi gîndul în pămînt,
 Că-i chinuit cum e un sfînt
 De=atîtea basme și minuni.

Inchideți poarta de azur
 Ce s'a deschis cu ochii mei,
 Ucideți miile de zei
 Din sufletu-mi steril dar pur.

E tot legendă, basm și vis,
 Simboluri și transfigurare.
 Realitatea va dispărea
 Odată ochiul meu închis.

Demostene Botez

Probleme monetare din trecutul economiei noastre naționale

4.—Reacțiunea antimercantilă.

Acțiunea tuturor acestor factori — a celor mai mulți simultană — ducea la sfârșitul inevitabil al înrădăcinării profunde a economiei bănești. Imprăștiat pe toată suprafața locuită a principatelor, banul își desvâlue una câte una funcțiunile sale, devenind un element fundamental al întregii vieți sociale. Crizele de numerar, care de altminteră au fost destul de numeroase, contribuiau și mai mult să arate calitățile de neînlocuit ale acestui instrument de circulație, iar crizele politice și sociale să-i reliefeze și mai pregnant atributele valorii sale. Conlucrarea tuturor acestor împrejurări cu puternice influențe străine, a ridicat repede banul dela funcțiunea sa de instrument de schimb și etalon de valoare, la aceea de expresiune a bogăției, chiar de unică expresiune a bogăției. Ca peste tot locul în Europa, și la noi, aurul și argintul este considerat ca singura avuție. Ideia bogăției se mercantilizează astfel definitiv și la noi — dînd termenului de mercantilizare accepțiunea sa primitivă. Acest proces, care credem că începe să devină manifest pela începutul veacului al XVI-lea, se desfășură din ce în ce mai amplu, până în timpurile noastre. Zicem „credem“ că începutul său se poate pune la acea dată, pentru că în asemenea materii, dacă nu este imposibil, e cel puțin foarte greu de a afirma o dată sigură, mai ales cînd lipsesc informațiunile. Avuția concepută în acest sens nu este reprezentată numai prin moneta metalică. „In trei lucruri zace avuția — spune Mitropolitul Varlaam —

1 Cp. W. Sombart, Der Bourgeois.

în bani, în veștminte și în pietre scumpe¹, înțelegînd prin veștminte ceiace era în veacurile trecute o haină boerească, căreia nu-i lipseau nici cusăturile cu fir, nici nasturii de aur sau diamante, și nici florile cu aur și mărgăritare. În cronica lui Eftimie, vorbindu-se de plecarea lui Iliăș, se spune că acesta a luat cu sine o grămadă de averi, printre care se enumără: talanți de aur și aspri de argint, vase de aur și de argint și toate comorile vechilor domni². Într'un document din 1574, se poate observa iarăși caracterul mobilier al valorilor care alcătuesc o avuție, căci este vorba de ughi de aur și mulți alți bani³. Acest caracter reese din multiple alte informațiuni, în special din cronici, care menționînd avuțiile domnilor, spun de pildă că „avuția lui Vasile Voevod era strînsă în cetatea Neamțului⁴, sau că „au luat pe Doamna cu toată casa și averea în saraiele împărătești să-i turcească⁵. Cîte odată chiar un termen oarecare monetar, de exemplu „florinul“, este confundat cu însăși noțiunea de avuție.⁶ Dealtmînterea și legislația vremii da avuției un caracter mobilier, după cum reese din Pravila lui Vasile Lupu, din cap. „Pentru furii care țin drumurile fără arme“.

Astfel concepută, bogăția cîștiga în viața individuală și'n cea socială o importanță din ce în ce mai mare. Am arătat mai înainte prin cîteva exemple, în ce grad crescuse acumulara monetară, reprezentată mai ales prin tezaurele domnilor, deși informațiunile vremii nu-i arată pe aceștia ca pe singurii tezaurizatori, ci doar numai ca pe unii din cei mai însemnați. Acumularea de bani are o explicație proprie, asupra căreia am inzistat în partea privitoare la factorii psihologici ai consolidării economiei noastre monetare. Dar dacă această este explicațiunea principală, ea trebuie complectată cu o alta,—mai ales pentru acumulările de obiecte de metal prețios—și care constituie într'o bună măsură explicațiunea tuturor marilor tezaurizări din Apus, anume: pasiunea pentru aur și argint, care în țările europene a dus la alchimie, descoperiri geografice, politică mercantilă etc. Epoca medievală este plină în Franța, Spania, Germania, Italia etc. cu exemple de această pasiune. Ea rezistă în Spania până în secolul al XVI-lea și cazurile ducelui d'Albuquerque și ale ducelui de Alba, care posedau sute de farfurii de argint, ori ale ducelui de Frias care lăsase moștenire 600.000 scuzi lichizi, sînt extrem de instructive pentru exemplificarea acestui fenomen.⁷ Într'o măsură mai mică,—proporțional însă cu situațiunea țărilor, poate mai mare— asemenea fenomene se găsesc și la noi, întîrziate însă față de cele din Apus.

1 B. P. Hajdeu, Etym. Magn. Rom. III, 1416.

2 I. Bogdan, Vechile cronici moldovenești până la Ureche, Buc. 1891 p. 217.

3 Stoica Nicolaescu op. cit. p. 198.

4 Miron Costin, Letopisețul Țării Moldovei, p. 590, 594.

5 Letopisețul Țării Moldovei, atribuit lui Mustea p. 11.

6 Silvia Dragomir op. cit. pag. 71.

7 W. Sombart, Der Bourgeois, p. 29 și urm.

La sfârșitul veacului al XVII-lea și începutul celui de al XVIII-lea, Țara-Românească cunoaște formidabila avere a lui Brîncoveanu. Lăsînd deoparte estimația globală a acestei averi, pe care am semnalat-o anterior, și ocupîndu-ne numai de tezaurul său format din bijuterii, argintării și vestminte prețioase, vom constata că domnitorul muntean poate sta cu demnitate alături de predecesorii săi din apus. Un inventar complet al acestui tezaur—din nefericire—nu posedăm; avem însă un indiciu prețios pentru a ne da seamă de proporțiile uneia din părțile sale, și anume foile de zestre ale copiilor săi. Nu interesează momentan, zestrea dată în moșii, sate, rumîni, vite, țigani, case, etc., ci numai aceia dată în obiecte de aur și argint. Totalizînd aceste obiecte, fiii și fiicele lui Brîncoveanu au căpătat dela părintele lor 34 perechi de cercei, 50 brățări, 66 inele, 23 salbe, 12 lefși, 16 lanțuri, 7 cununi, 8 coliere de mărgăritare, 30 duzini de farfurii de argint, 27 duzini de cuțite, 27 de furculițe și 27 de linguri, apoi nasturi, copci, sfeșnice, lighiane, ibrice, solnițe, toate de argint. Nu trebuie scăpat din vedere că toate aceste bijuterii erau montate cu pietre prețioase care trebuie să fi fost, după cum reșese chiar din descrierea lui Brîncoveanu, de o calitate superioară și printre care se găsesc, diamante mari roze cîte 20 la o brațare, smaragde, „balașuri“, rubine portocalii, rubine și mărgăritare, montate chiar și pe haine de pildă: „ii cu leasă de mărgăritar“, „ișlic cu floare în mijloc cu un diamant mai mare, și cu 20 mai mici și cu 20 de flori de mărgăritar și cîte cu o căsuță cu un robin“ sau „un ișlic cu flori de mărgăritar și cu zmaragduri și cu o țintă în mijloc, cu un diamant mare, roza mare și cu 7 mai mici“ cași multe altele.¹ În momentul cînd Turcii confiscă averea lui Brîncoveanu, au mai găsit în posesia doamnei, un inel scump cum nu se mai văzuse până atunci niciodată la Poartă, și alte giuvaercale în valoare de 1000 pungii, adică 500.000 taleri.² Obiceiul posedării de lucruri prețioase aparținea întregii clase boerești, și desigur nu era necunoscut nici țărănimii care l-ar fi practicat, de ar fi avut mijloace. Foile de zestre ale fiicelor și fiilor de boieri ca și însemnările lor de moșteniri și împărțire, arăta aproape totdeauna asemenea obiecte, care se transmiteau cu scrupulozitate dela o generațiune la alta.

Transformarea valorilor în aur și argint era chiar o tendință a timpului. Dintr'un document din veacul al XVIII-lea se poate vedea că însăși biserica, prin glasul Mitropolitului moldovean Gavril Callimachi și al Patriarhului Avramie din Ierusalim, aflat în țară, recomanda ca prisosul veniturilor să se plasese în „giuvaeruri și lucruri de aur și argint, care în același timp împodobesc și sînt veșnică avere, ce să păzăște la fiii fiilor și în vreme de trebuință

¹ Ștefan D. Greceanu, *Viața lui Constantin Vodă Brîncoveanu* de Radu Vel Logofăt Greceanu, Buc. 1906, p. 278 și urm.

² N. Iorga, *Documente privitoare la Constantin Vodă Brîncoveanu*, p. 72, 76, C. Giurescu și Dobrescu op. cit. p. XXIX.

este gata ajutoriu fieștecăriia casă".¹ Despre locul pe care-l ocupau în viața individuală aceste tezaure, vorbește pregnant parabola celor trei prietini ai omului, din învățăturile acelu Pseudo-Neagoie. Dealungul vieții omenești, scriitorul veacului al XVII-lea, admite că omul poate fi întovărășit de trei prietini, cărora le arata o afecțiune deosebită, și anume: aurul și argintul prietini pe care îl iubește mai mult și pentru care suferă oricînd, vine apoi soția, copiii, frații, rudele și prietini și în al treilea rînd darurile sufletesti, bunătatea, mila, credința.² Categoria avuției trece astfel în viața particulară înaintea tuturor celorlalte categorii ale vieții și ale lumii; primatul aurului și argintului este deci cu desăvîrșire afirmat. Acest primat al aurului și argintului aflat în viața individuală își găsește un loc analog în viața socială. Despre puterea banului în rosturile vieții ne-au rămas mărturii pline de interes. Nu fapte care abundă și care vorbesc despre cumpărarea chiar a celor mai puțin economice bunuri, dar mărturisiri ale cărturarilor vremii. După Moxa, aurul este mai tare „decît mulțimea oștilor, (el) poate sparge cetăți și a răsipi ziduri, ... poate birui războiul, poate pierde toate bărbățiile, ... e săgeata lucie și să înfige lesne la inimă de om”.³ Pentru Macarie aurul „deschide gura celui fără de glas, și o închide celui vorbăreț, ... calcă legile și așază-mintele... gonește rușinea”.⁴ El e mai presus chiar decît dreptatea, căci se întrebă autorul cronicii atribuită lui Mustea „ce vor să isprăvească pravilele unde domnește lăcomia banilor”.⁵ Și desigur seria acestor mărturii nu este sfîrșită. Chiar dacă unele din ele sînt influențate de concepția teologico-ortodoxă a vieții, sau chiar traduse din cărți bisericești, importanța lor nu scade cu nimic, din moment ce sînt păstrate în legătură cu unele din evenimentele dela noi, și servesc să caracterizeze o stare de lucruri de multe ori trăită de cronicar.

Această covîrșitoare influență pe care metalul prețios o exercita sau care cel puțin i se atribuia, nu putea rămîne fără răspuns și un antimercantilism cît de potolit trebuia să încerce să se manifesteze. Subt forme variate și mai ales mult mai puternice, el se produce în Apus, și cum era firesc pentru mentalități înăpoeiate, totul să fie redus la mobilele individuale. Încă din secolul al XIII-lea un Freidank, protestează contra faptului că lumea se bazează aproape exclusiv pe bani, și nu are nimic mai scump decît banul.⁶ Protestările contra acestei pasiuni devin foarte frecvente, și adeseori la noi era apreciată chiar ca un viciu de care puțini dintre oameni au scăpat neatinși. „La puținței

1 D. Russo, Din corespondența Doamnei Ana Racovița, București 1910 (Extras din Conv. Lit, 1911 | p. 7).

2 I. Bogdan, Cultura veche romînă p. 80—81.

3 Hajdeu, Cuvente d'en Batrini, t. I, p. 369.

4 I. Bogdan, Vechile cronici, p. 210.

5 op. cit. p. 35 (?)

6 V. Sombart. Der Bourgeois p. 34—35.

se află acest dar ca să nu-i biruiască pofta lăcomiei și iubirea argintului¹, se spune în cronica atribuită lui Mustea¹, iar Miron Costin referindu-se la Domni, care manifestau probabil mai mult această pasiune, exclama: „O! nesățioasă hirea Domnilor spre lățire și avuție oarbă“². Ea duce la cel mai mare rău, căci spune cronicarul, „nemila și lăcomia fac răsipa țarilor“. Altă dată imitînd autorii vechi, scriitorii noștri izbucnesc în imprecățiuni, ca acelea ale lui Macarie care spune aurului: „O, aurule, vrăjmașule, tirane fără rușine, făptură a viclenie“...³. În general această atitudine este motivată de considerațiuni teologice. Parabola lui Pseudo-Neagoie are și ea un subsrat teologic; în ea se caută a se evidenția primatul valorilor sufletești în legătură cu credința creștină, atribuindu-le o natură permanentă spre deosebire de valoarea economică a aurului și cea socială a relațiilor eminentemente trecătoare. Varlaam tinde la aceleași concluziuni, cu prilejul clasificării speciilor de bogății, spunînd: „...banii să strică de rugină și cheltuindu-se vremea-i sfrșește, veșmintele molile le mănîncă, pietrele cele scumpe ce nici ruginesc, nici molile le mănîncă, de furi și de tîlhari pier, iar toate trecu...“⁴. O notiță de pe Evangheliarul dela Voroneț exprima cam aceiași ideie, cînd zicea „aurul și argintul avere trecătoare ca umbra“⁵.

Reacțiunea antimercantilă capătă o expresiune incisivă și forma generală a unui sistem filosofic în opera lui Dimitrie Cantemir: „Divanul sau gîlceva înțeleptului cu lumea sau giudețul sufletului cu trupul“. Cantemir a voit în această operă să dea o nouă filosofie normativă a vieții, dacă nu altă de nouă în ideile sale căci se inspiră mult din filosofia religiei creștine și filosofia stoică, în tot cazul mult deosebită de concepțiunea dominantă a vremii sale. În expunerea ei, domnul moldovean a găsit o formă chiar interesantă, punînd față în față lumea așa cum este și lumea așa cum ar trebui să fie. În dialogul „lumii“ cu „înțeleptul“, cea dintăiu reprezintă realitatea, iar cel de al doilea critica, idealul și normele. În această discuțiune pe care o imaginează Cantemir, sînt dezbătute toate marile probleme ale lumii și în special ale vieții. Intre cei doi parteneri există o continuă contradicție; „lumea“ caută să arate și să demonstreze perfecțiunea formelor în care ea se prezintă și utilitatea lor pentru oameni, „înțeleptul“ din contra nu-i recunoaște nici un merit și nici o utilitate. „Cum că amăgitoare și mincinoasă să fii—spune „lumea“—nu cauți să vezi și să cunoști frumusețile mele? nu privești podoaba mea? nu oglindești bunurile mele? nu iai aminte desfătările și desmierdările mele?“⁶. Iar înțeleptul îi răspunde: „Vezi frumusețile și podoaba ta ca iarba

1 Op. cit. p. 82, 11 (?).

2 *Miron Costin*. Letopisețul Țării Moldovei 514.

3 Op. cit. p. 210.

4 *R. P. Hajdeu*. *Etyim. Magn. Rom.* III. 2416.

5 *I. Bogdan*. *Evangheliile dela Homor și Voroneț din 1472 și 1550*. An. Ac. Rom. II. XXIX p. 652.

și ca floarea ierbii; bunurile tale în mîinile țilharilor și în dintele moliiilor, desfătările tale pulbere și fum, care cu mare grosime în aer se înalță, și îndată reschirîndu-se, ca și cînd n'ar fi fost se fac"¹. Mai departe „înțeleptul“ revine pentru a spune din nou, „ori nu sînt avuțiile tale fum, și bunurile tale praf, și desfătările tale pulbere de vînt ridicate...“ repetîndu-se adesea ori după psalmist ideia temporaneității bunurilor lumești.

Este desigur în această concepțiune ceva mai mult decît o simplă atitudine antimercantilă; ea însă o subsumează, și încadrînd-o în reacțiunea generală față de întreaga structură a vieții și a concepțiunilor asupra ei, îi dă o și mai mare vigoare. Dacă nu s'ar risca o greșală prea mare s'ar putea inzista asupra faptului, că pe cînd în Țara Romînească conducătorul său întrebuița toate mijloacele pentru acumulări monetare și tezaure considerabile, în aceeași epocă domnul moldovean cugeta la deșărtăciunea tuturor acestor lucruri, fapte care ar putea fi expresiunea timpurie a materialismului excesiv, care într'o oarecare măsură domina la Munteni și a idealismului generos care nu odată a animat pe Moldoveni.

Despre o influență practică a acestei reacțiuni credem că nu se poate vorbi; de asemeni ar fi greu de precizat intensitatea însăși a reacțiunii, căci cele cîteva manifestări nu pot determina limitele sale. Este mai mult decît probabil că după cum provine din restrînse cercuri intelectuale, dealtmînterea ca și în apus, nu a trecut dincolo de granițele acestui teren, pe care, nu mai rămîne îndoială, nu l-a cucerit în întregime. Mai importantă este această reacțiune prin fenomenele care le desvăluie; ea cea dintăiu ne vorbește de mercantilizarea ideii de bogăție ca și în general a întregii vieți economice. Ori aceste fenomene care prezintă fapte concrete, mărturisind în prealabil ceiace numeam consolidarea economiei bănești, sînt de o importanță capitală pentru orientarea pe care o va lua în viitor întreaga noastră economie.

5.—Economia monetară ca „școală preparatoare“ a capitalismului

La începutul cercetărilor de față, spuneam că investigațiunile de acest ordin prezintă pe lingă un interes istoric și un interes actual, datorită strînsei legături care există între economia monetară și forma actuală economică: capitalismul. Sombart socoate chiar economia monetară ca o etapă în care se prepară spiritul capitalist, deoarece în această epocă spiritul omenesc se îmbibă de o concepțiune asupra vieții economice, care va avea să joace un rol hotărîtor în epoca capitalistă². Toți autorii sînt de acord a admite că nu s'ar putea vorbi de capitalism dacă n'ar fi existat o epocă anterioară de pură economie monetară. Se admite chiar că

1 Ed. 1878 p. 50, 62—63.

2 W. Sombart. Der Bourgeois. p. 400—401.

Însuși capitalismul nu-i decît o formă mai complicată a economiei bănești¹. Prin cercetări documentare s'a putut stabili, că dezvoltarea unui sistem capitalist urmează înfloririi economiei bănești, iar evoluția regimului capitalist este strîns legată de formele pe care le înregistrează dezvoltarea și consolidarea economiei monetare. De sigur că nu se poate spune, că întotdeauna o economie bănească a dus la capitalism, deoarece istoria economică cunoaște epoci cînd diferite popoare au trecut dela economia bănească la cea naturală, dar se poate spune că o asemenea formă de schimb a constituit peste tot locul, materialul, care prelucrat de anumiți factori și anume împrejurări, a dus la capitalism.

O cercetare oricît de sumară asupra trecutului economiei noastre monetare, trebuie să pună și să încerce a rezolva chestiunea, dacă economia noastră contemporană a suportat și ea influențe din partea vechiului său trecut monetar, și eventual în ce forme și cu ce rezultate aceste influențe s'au manifestat.

Sombart ocupîndu-se de influența pe care metalele prețioase au avut-o asupra originilor capitalismului, admite că înafară de crearea unui spirit specific care servește la elaborarea mentalității capitaliste actuale, întrebuintarea curentă a metalelor prețioase și dezvoltarea schimburilor pe bază monetară, care a dus peste tot locul la economia bănească, a influențat capitalismul la origina sa, prin rolul pe care l-a avut în formarea statelor, averilor și pieților².

Cercetînd din acest punct de vedere trecutul nostru economic, ajungem repede la concluzia că se poate vorbi și la noi de anumite raporturi între economia bănească și mentalitatea monetară, formarea averilor și a pieților, cît și de un efect al stabilirii acestor raporturi, în sensul celui indicat de Sombart. Firește că împrejurările în care s'au stabilit asemenea relații și formele în care ele s'au manifestat nu pot fi identice cu cele din apus; este vorba numai de fenomene care prin natura lor se pot socoti asemănătoare unora din fenomenele produse în țările Europei apusene.

Pentru a sesiza o mentalitate specifică care conținea într'însa un spirit capitalist latent, prima jumătate a veacului al XIX-lea ne oferă suficiente mijloace. Incepînd de pe la 1840, în ambele principate se începe o aspră critică a sistemului monetar. Critica continuă amplificîndu-se și o întilnim extrem de viguroasă după Unire. Această acțiune nu avea însă numai un rol negativ. Ea ințea la întronarea unui nou sistem de schimb, nu numai prin înlăturarea leului de socoteală și introducerea unui etalon monetar real, ci și prin adoptarea particulară și oficială a unor instituțiuni care trebuiau să ducă la o nouă etapă a circulațiunii, adică, la economia fiduciară.

¹ Pflenge. Grundlegung der vergleichenden Wirtschaftstheorien (An. für Sozialpolitik u. Gesetzgebung 5. p. 94. citat în G. v. Below. Probleme der Wirtschaftsgeschichte. Tübingen 1920, 404-5).

² W. Sombart. Der moderne Kapitalismus. München u. Leipzig. 1921. p. 541 și urm.

Introducerea în țară a institutelor de credit și a hîrtilor valori este revendicată cu impetuozitate, mai ales de clasa marilor proprietari. Epoca de după 1848 este martora unei nebaneute apologii a circulațiunii fiduciare. Numai prin trecerea la această nouă formă de schimb, se va putea scăpa de toate relele economice și mizeriile sociale care bîntuiau țara, și care după părerea contemporanilor trebuiau puse în sarcina modului de circulație al bunurilor¹. Reforma agrară dela 1864 și introducerea noului regim monetar din 1867, a temperat într'o oarecare măsură impetuozitatea acestor manifestări, însă în viața curentă, hîrtia valoare sub forma acțiunii ori a obligației, ia un loc din ce în ce mai mare,—chiar exagerat—în diferitele întreprinderi comerciale și industriale, care iau ființă în acea vreme. Emisiunea din 1881 a primelor bilete ale Băncii Naționale, nu venea prea de timpuriu, se poate spune chiar că întîrziase, deoarece asemenea mijloace de circulațiune erau reclamate de mai bine de 40 de ani.

Imprejurările în care se dezbate chestiunea hîrtilor valori și modul cum ele se introduc în circulația bunurilor din țările noastre, arată importanța acestei chestiuni, pentru înțelegerea dezvoltării economiei noastre contemporane. Revendicarea unei circulațiuni fiduciare ne spune că ideea aprecierii cantitative a lumii economice era definitiv cîștigată, căci schimbul prin monetă presupune prealabil admiterea ideii de egalitate a valorii bunului, cu prețul obținut, reclamînd astfel o apreciere cantitativă a tuturor valorilor. Cu atît mai mult o asemenea idee trebuia să stea la baza circulațiunii fiduciare, căci dacă în schimbul marfă contra monetă metalică mai poate fi vorba de un raport calitativ, în schimbul marfă contra monetă fiduciară așa ceva este exclus. Ori aprecierea cantitativă a lumii economice este indispensabilă capitalismului. Concepția cantitativă este un element fundamental în formarea mentalității generale capitaliste.

1 Principele Alex. Moruz, ale cărui lucrări fac dovada unui remarcabil spirit de observație, analizînd cauzele crizei, într'o carte pe nedrept uitată, dă o enumerare a lor, din care se poate vedea că toate aparțin domeniului circulației. Acestea ar fi: 1 lipsa complexă a monetei și a creditului național, 2, criza financiară din Austria, 3, reaua stare a finanțelor turcești, 4, cheltuielile pe care le necesită produsele noastre cu totul în proporție cu ceiace obținem în schimb, 5, lipsa unui etalon normal pentru aprecierea monetelor din circulație, 6, condițiile rele în care se găsește moneta engleză, franceză și rusă, față de aceia austriacă, 7, introducerea în cantități prea mari și punerea în circulație a monetei degradate și a vechiului bilon austriac, 8, exportul continuu în Austria a aproape întregii cantități de aur și argint din țară, 10, concentrarea banilor schimbului și micului comerț în minile evreilor. Progrès et liberté. Galatz 1861. p. 126.—„Cîți din voi n'au fost martori, la divanul de confirmațiuni, la acele vînzări forțate, la acea risipire de averi, sacrificii zadarnice a existenței familiei, oferite jertfă cametei și agiotagiului, vînzări efectuate fără cumpărători serioși și fără numerar. Trebuie să înceteze această stare de plîns, trebuie un leac suferinților și prosperității unei întregi societăți. O bancă de scont, o bancă ipotecară sînt de prima necesitate. Toată lumea le dorește, toată lumea le reclamă, cu toată puterea dorințelor ei...“ L'abolition des monopoles et l'amélioration de l'état du paysan en Moldavie. Galatz 1860. p. 44.

La formarea ei contribuise veacuri dearîndul un bogat trecut monetar, care prin adîncă sa înrădăcinare în mentalitatea populară, comanda evoluția viitoare a formelor de schimb. A fost suficient numai ca două împrejurări speciale să intervină: o producție mărită și o insuficiență a mijloacelor de circulațiune, pentru ca să se poată manifesta aptitudinea către forme superioare a economiei noastre. „Școala preparatoare“ dădea rezultatele sale firești, care vedem că se produc independent de sistemul producțiunii industriale, încă inexistent.

Lăsînd deoparte chestiunea relațiunii dintre economia bănească, formarea statului și acțiunea acestuia asupra originii capitalismului,—a cărei determinare ar reclama cercetări mult mai ample fără ca să fim siguri că va duce la aceleași rezultate ca în Apus,—și ocupîndu-ne numai de relațiunile, dintre formarea averilor și pieșilor cu metale prețioase și economia monetară, vom ajunge la concluziuni însemnate pentru rezolvarea problemei puse mai sus.

Raportul dintre formarea averilor și economia bănească se prezintă la noi în condițiuni deosebite față de țările europene, sau cel puțin diferite de acele pe care le semnalează Sombart. Nu se poate vorbi de o formare nemijlocită a acestor averi prin exploatarea minelor de metale prețioase și a promovării industriilor pe care le comporta aceste exploatări, deoarece la noi n'a existat acest mijloc de îmbogățire particulară. Se poate vorbi numai de o formare a averilor ca rezultat al unui plus de activare al circulațiunii de mărfuri pe bani, care dădea posibilități ca o parte din metalul prețios să se concentreze în anumite puncte.

Cu economia capitalistă nu au legătură directă decît averile burgheze, acele obținute printr'o exploatare bazată pe raționalism, pus în mișcare de mobilul cîștigului pentru cîștig¹. Întîlnim în prima jumătate a veacului al XIX-lea, numeroase cazuri de asemenea averi iar tendinți, cu manifestări mai mult sau mai puțin efective, apar chiar dela sfîrșitul veacului anterior. Am dat în altă parte cîteva exemple astfel că nu mai revenim². Rămîne acum să semnalăm cîteva dintre împrejurările generale în care ele s'au produs și rezultatele imediate ale acestor cazuri individuale. Tot altădată am insistat asupra fenomenului mai mult decît interesant, al nevoii excesive de bani lichizi, pe care o simțea în întregime clasa stăpînitoare în ambele principate, mai ales începînd cu sfîrșitul

1 Cp. W. Sombart, Aceste principii devenite generale în aplicarea lor, constituiesc după Sombart, ideile fundamentale ale regimului capitalist, Cp. Die Juden und das Wirtschaftsleben, München, Leipzig, 1922 p. 186 și urm. În noua sa lucrare „Prinzipielle Eigenart des modernen Kapitalismus“ în Grundriss der Sozialökonomik IV². Tübingen 1927, Sombart adaugă și principiul concurenței, p. 7—8.

2 Cea dintăiu Bancă Națională a Moldovei, Arhiva, Iași XXXIII (1926) p. 105 și urm.

veacului al XVIII-lea¹. Satisfacerea ei, cel puțin parțială, a dus la o profundă prefacere a raporturilor agrare și la ruina celei mai mari părți a deținătorilor de mari proprietăți rurale.

Apariția însă pe piață a unei cantități din ce în ce mai însemnată de produse, ocazionată de prefacerile dreptului agrar, nu puteau să nu influențeze mentalitatea economică. Posibilitățile de câștig se înfățișau atât de atrăgător, iar sacrificiile ce ar fi trebuit făcute pentru realizarea lor atât de reduse la adăpostul celui regim agrar, încît nu se putea ca ele să nu stimuleze elementele mai întreprinzătoare interne sau pe cele de peste graniță, la curent cu prefacerile dela noi.

Dacă se mai adaugă și câștigurile care se puteau obține prin manipularea numerarului sub forma de capital cămătăresc, atunci existența unei atmosfere provocatoare de câștiguri și iar de câștiguri, trebuie să pară naturală². Unele exemple de averi noi din prima jumătate a veacului al XIX-lea și chiar după aceea, sînt cazuri tipice ale acestei stări de lucruri.

Dar atmosfera îmbibată de spiritul de afaceri, chiar limitată la o singură clasă, și o stare de fapt producătoare de condițiuni reale ca aceste afaceri să fie realizabile, sînt elemente anunțatoare ale unor vremuri nouă, care dacă n'au început, trebuie să înceapă.

Înmulțirea rapidă a averilor provenite pe această cale, a dus la o „burghezificare“ din ce în ce mai generală a vieții noastre economice. Acest proces—mai ales în vitesa sa de producție—fiind esențial pentru înțelegerea întregii noastre economii moderne, vom reveni asupra sa.

Mai rămîne cea de-a treia împrejurare prin care se leagă economia bănească de începuturile capitalismului la noi. Spuneam că este formarea pieților. Acțiunea metalelor prețioase asupra formării și evoluției pieților este de mare însemnătate. Ceiace influențează piața nu este desigur banul ca instrument de schimb, în baza căruia doar se organizează—ci cantitatea disponibilă în circulațiune din aceste mijloace de schimb. O cantitate nouă de metale—al cărei cost de producție a rămas constant—svîrlită pe piață, produce o activare printr'o imediată urcare de prețuri. Acestea la rîndul lor stimulează producția, fără ca prea mult să restrîngă consumațiunea, deoarece în general vorbind, puterea de cumpărare a pieții n'a scăzut.

În principate piața capătă o activare și extindere, paralelă în primul rînd cu producția, dar această producție aducînd în țară

1 Burghezia romînă și Marxismul „Viața Romînească“ 1927.

2 Cu atât mai mult acest proces trebuia să se îndeplinească repede și pe o mare suprafață, cu cît organizarea economică a numeroși deținători de capitaluri imobiliare reprezintă o economie de cheltuială.

Vincler la 1844 atestă cu precizie acest fapt spunînd: „Deși veniturile stărilor celor mai nalte sînt însemnate, totuși la prea puțini covîrșesc veniturile pe cheltuieli și deaceia nu se pot furniza multe capitaluri“. Propășirea, I, 1844, Despre cămătărie p. 43.

cantități mari de metal prețios influențează consumațiunea și deci din acest punct de vedere piața trebuie să sufere o transformare. Urcarea prețurilor, atât reală cât și relativă, la mai toate produsele noastre agrare, contribuia astfel la lărgirea pieții, tot așa ca și înmulțirea cantității metalice disponibilă sub formă de numerar. Activa economie monetară din trecutul principatelor române a avut astfel un rol hotărâtor ca să determine o atmosferă prielnică germinării spiritului economic contemporan și să contribuie la creșterea unor puncte de sprijin economiei actuale capitaliste. Pentru înfăptuirea acestui rol, economia generală a țărilor noastre se pregătise într'un proces de veacuri, care ajunsese în prima jumătate a veacului al XIX-lea la deplina sa maturitate. În această îndelungată evoluție, care dăduse prilej unei prefaceri și în adâncime nu numai în suprafață, credem că ar trebui căutat secretul vertiginoselor noastre prefaceri, care încep să devină manifeste încă dela sfârșitul veacului al XVIII-lea, accentuându-se odată cu cel de al treilea deceniu al veacului următor, pentruca să devină impunătoare la mijlocul acestui veac și în deceniile următoare. Dacă interese străine nouă și într'o oarecare măsură un spirit de inovațiune și imitație, cât și interese locale—la început numai ale unor reprezentanți ai clasei stăpînitoare, iar mai tîrziu a întregii clase conducătoare—au dorit și au luptat ca structura și formele economiei noastre să se modernizeze, aceste dorinți ar fi rămas nerealizate și acțiunea provocată de ele zadarnică, dacă ar fi lipsit condițiile obiective, proprii țărilor romîne, care să facă economia lor aptă pentru o nouă fază.

Aptitudinea aceasta era un efect al economiei sale de schimb și pentrucă această aptitudine era atât de dezvoltată s'a putut înregistra vitesă accelerată a evoluțiunii ulterioare. Vreme îndelungată, se lucrase lent, însă profund, la creșterea condițiilor prealabil necesare începutului unui nou sistem economic, care este acel al capitalismului. Mentalitatea cîștigului pentru cîștig, concentrări izolate de averi obținute exclusiv din afaceri, mari posibilități ca felurite moduri de afaceri să înregistreze succese, sînt elemente principale care nu puteau, ca amplificate, să nu impună radicale transformări. Terenul era pregătît; nu trebuiau decît cîteva noi împrejurări pentru ca să rodească. Prepararea sa, prin profunda înrădăcinare a economiei bănești și prin consecințele pe care această economie le provoca, a scurtat în economia noastră națională unele faze tranzitorii, de lungă durată în alte țări. „Școala preparatoare“ dădea rezultate ca și aiurea; condițiuni proprii țărilor romîne mai adaugă încă unul, acel al vitesei accelerate cu care am trecut fazele începutului societății burgheze, ca și unele de mai tîrziu. Aceasta a creiat și impresiunea unei rupturi cu trecutul, pe cînd în realitate această vitesă și efectul ei, erau tocmai rezultatul acestui trecut. S'ar putea deci spune că consecința cea mai generală și mai sigură pe care vechea noastră economie bănească a avut-o în economia actuală, ar fi rapi-

ditatea cu care aceasta s'a putut dezvolta, rapiditate care derivă în mare parte din condițiile în care s'a produs și dezvoltat această economie bănească.

O problemă atât de complicată și atât de greșit cercetată până acum, ca aceia a evoluției economiei noastre contemporane, nu se poate socoti soluționată deplin și definitiv prin aceste simple concluziuni. Ele n'au pretenția să fie altceva decât niște indicațiuni pentru mai târziu, când tratate pe larg, li se va adăuga și documentarea, pe care în mod firesc, o reclamă.

G. Zane

Tolstoi în Romînia

Nu e vorba în articolul de față de rezultatele unei lungi și meticuloase investigații asupra influenței tolstoiene în literatura noastră. Subiectul e desigur ademenitor și se va găsi cîndva poate scriitorul român cu cunoștinși înînse din literatura rusească, versat în subtilitățile de analiză critică ale literaturii comparate, avînd curajul să-l trateze. Nu ne gîndim nici măcar la puținele și anemicele traduceri ale scrierilor lui Tolstoi în romînește. Scopul nostru e mult mai modest. Ne vom ocupa de un scurt episod, de-o parte—abia de cîteva luni—din viața scriitorului rus, pe care a petrecut-o pe pămînt romînesc.

Puțini știu! Na noi că Tolstoi în tinereță a trăit opt luni în Romînia. Să vedem în ce împrejurări. Natură sbuciumată, pasionată, caracter independent, fără dragoste de carte, neavînd răbdarea să termine universitatea, plin de datorii și de decepții, tînrul Tolstoi la sfatul fratelui său mai mare Nicolae, se duce ca simplu soldat în Caucaz în primăvara anului 1851. În scurt timp obține gradul de subofițer. Viața în mijlocul naturii a avut o influență binefăcătoare asupra moralului tînrului soldat. Aici își scrie cea dintăiu operă, „Copilăria“ în 1852, care îl ridică dintr'odată în rîndul celor dintăiu scriitori ruși. În Ianuar 1854 e numit ofițer de artilerie și trimis la armata de Dunăre, care era în luptă cu Turcii din Noembre 1853. Tolstoi sosește la începutul lui Mart 1854 la București, unde era sediul marelui cartier general al armatelor ruse dela Dunăre. De acolo trimete patru scrisori mătușei sale Tatiana Alexandrovna Jergolskaia. Ele au fost scrise în franțuzește—și chiar în o franțuzească excelentă—ca cele mai multe scrisori ale lui adresate mătușii sale și se găsesc în colecția

scrisorilor sale intime, publicate de cei doi biografi ai săi 1. Tot la București notează în jurnalul său intim unele impresii de-o rară valoare poetică, ca și unele reflecții triste, pline de îndoială, de criticism exagerat asupra valorii sale personale, un început de criză morală, de preocupare față de marea problemă a sensului vieții, care l-a chinuit viața întreagă 2. Cred că analiza acestor scrisori și publicarea lor în traducere românească nu e lipsită de interes. Sînt scrise de Tolstoi, din București, cuprind unele informații despre țările românești, sînt chiar un document istoric pentru războiul ruso-turc dela Dunăre, ne desvelesc ideile și viața sufletească a lui Tolstoi la 26 de ani. Destinate mătușei sale, care a avut cea mai mare influență asupra educației lui Tolstoi și pe care el o iubea și respecta 3, ele păstrează caracterul intim al unor confesiuni. Se pare că Tolstoi își cere transferarea din Caucaz la Dunăre, îndeosebi la stăruințele mătușei sale, care era înrudită cu prințul Gortschakoff, comandantul armatelor ruse dela Dunăre, ca însuși Tolstoi 4. Alarmată de tinereța furtunoasă, de natura greu de disciplinat a nepotului ei, crede că în anturajul prințului Gortschakoff— și face demersuri ca să ajungă aghiotant al lui—Tolstoi va opta definitiv pentru cariera militară, avînd perspective frumoase pentru viitor în armată.

Tolstoi în drumul său spre București trece prin Chișinău, traversează sudul Basarabiei și ajunge în Capitală obosit și bolnav. Se plînge contra neplăcerilor avute în timpul călătoriei, mai ales după trecerea Nistrului; contra mijloacelor de transport primitive: căruță proastă și murdară, cai slabi, drumuri rele și defundate. O informație că-n tot drumul lui prin Basarabia și țările românești n'a întîlnit pe nimeni, care să știe rusește, e un fapt important, care pentru noi se ridică la valoarea unui document istoric. Constatarea e făcută de-un ofițer rus patriot, dacă nu chiar panslavist. Că'n principate nu se vorbea rusește—după toate ocupările armate și protectorate politice rusești din partea întăia a veacului trecut—e natural, dar că'n orașele și satele din Basarabia, după patruzeci și doi de ani de regim rusesc, se vorbea numai moldo-venește, e o constatare extrem de importantă pentru istoria acestei provincii și ea merită toată atențiunea noastră. Desigur că Tolstoi nu vizează Chișinăul, care în anul acela era plin de soldați—rezerva armatei dela Dunăre—și funcționari ruși, ci satele, și orașelele Basarabiei. Aici ne permitem o diversiune. Stăpîni-

1 P. Birukov: Léon Tolstoi, vie et oeuvre, mémoires, lettres etc. Paris 1906, T. I, pp. 280—288 E. Halpérine—Kaminsky: Tolstoi par Tolstoi, avant sa crise morale (1848—1879), Autographie épistolaire Paris 1912 pp. 126—134.

2 P. Birukov: op. cit., pp. 288-90.

3 E. Halpérine—Kaminsky: op. cit., pp. 77—86.

4 Idem, idem p. 77 și Birukov: op. cit. T. I. p. 289.

actuali dela Moscova, care revendică pe Tolstoi—cu tot individualismul lui anarhic, cu tot nihilismul lui mistic—ca inspirator direct al statului comunist, îl răspîndesc în masse, transformă Jasnaia—Poliana în muzeu istoric și pregătesc o ediție de lux a operei integrale a lui Tolstoi, ar putea medita serios scrisoarea lui din București, din 13 Mart 1854 și vor vedea cît de rusească e Basarabia și cît de justificate sînt pretențiile lor asupra ei.

*

La București, Tolstoi e bine primit de comandantul armatelor ruse, leagă prietinie cu cei doi fii ai lui, cu ofițerii din statul major, nu reușește însă să devină aghiotantul lui, ci numai al generalului Serjutowsky, un subaltern al lui Gortschakoff. Se plimbă, face muzică, mănîncă înghețată, joacă cărți, frecventează societatea, teatrul francez și opera italiană. Numește Bucureștii „oraș mare și frumos“. Durere însă, informațiile pe care ni le dă asupra Bucureștilor sînt prea sumare; ce tablou magistral ne-ar fi putut da asupra claselor sociale, spiritului public etc... Spre deosebire de atîți călători occidentali¹, care nu vîd la București decît un amestec bizar, ridicol, de occidentalism și orientalism, oraș fără trecut, fără monumente de artă, Tolstoi—care trăise mult la Petersburg și Moscova—il găsește bine, petrece, în așa fel că uită să mai scrie chiar mătușii sale. Un lucru îl supără: era bolnav și n'avea parale. Toate patru scrisorile sînt datate din București, deși între timp umblase prin toată țara cu misiune pîna la diferite unități rusești, situate îndeosebi de-alungul și'n apropierea Dunării². Viața liniștită din București o întrerupe mergînd pe cîmpul de luptă fie la Oltenița, fie la Silistra. Despre lupta dela Silistra—unde a luat însuși parte—ne dă un tablou foarte suggestiv. Scrisoarea în care descrie această luptă poate fi considerată ca un document istoric pentru războiul ruso-turc din 1854. Ea ne descoperă concepția lui Tolstoi despre războiu, armată, șefi de armată, patrie, în acea epocă. E patriot, crede în dreptatea cauzei rusești, în vitejia armatei, în virtuțile șefilor ei, în misiunea civilisatoare și creștină a Rusiei în Balcani. Printre rînduri transpiră însă mila față de mulțimea care suferă și moare în tăcere. Sentimentul acesta va crește mereu, se va transforma cu timpul într'un umanitarism larg și generos, într'o atitudine eroică contra violenței războaelor, pe care în operele sale de mai tîrziu Tolstoi le numește furt, măceluri, crime în lege³. Noi credem că impresiile din lupta dela Silistra au fost determinante pentru evoluția sufletească ulte-

¹ A se vedea în special: E. Thouvernel: *La Hongrie et la Valachie*, Paris 1840, p. 173—180.

² C. Rousset: *Histoire de la guerre de Crimée*, Paris 1788, 2 vol T. I. *passim*.

³ *Războiu și Pace; Fiziologia războiului*; A. Sorel: *Lectures historiques*, Paris, 1894 pp. 267—292.

rioară a lui Tolstoi în sensul unui pacifism uman, cași măcelul din jurul Sebastopolului, eternizat în „Povestiri din Sebastopol“, apărute în anul următor și care îi consacără tînăra glorie. Pentru Prințul Gortschakoff, acela care a luptat contra revoluționarilor unguri în 1849¹, a condus cu un talent mediocru în acel an luptele dela Dunăre, pierde Sebastopolul în anul următor², are un respect profund și vorbind de el pronunță cuvintele „om mare“. E judecata simplă a unui ofițer tînăr la începutul carierei sale literare, căci Tolstoi mai tîrziu neagă chiar meritele militare ale lui Napoleon sau talentul politic al lui Alexandru I.

Tolstoi afirmă că dimpreună cu armata rusă dela Silistra, s'au refugiat de teama Turcilor șapte mii de familii bulgare, au trecut în Rusia adică Basarabia, unde au fost colonizați și declarați supuși ruși. Informația aceasta e demnă de crezut—Tolstoi, ca ofițer de stat major vorbește în cunoștință de cauză—și importantă, fiindcă explică în parte cînd și cum au fost colonizați Bulgarii în Basarabia, deci vechimea lor în acea provincie.

După retragerea dela Silistra, îl găsim din nou pe Tolstoi la București, de unde scrie în 4 Iulie scrisoarea cu impresiile din lupta dela Silistra. Tot atunci și tot la București notează în carnetul său unele reflecții asupra vieții lui, un fel de bilanț pesimist al trecutului, o scrutare critică și sombră a conștiinței sale. Ele ne descopăr pe autocriticul sever al confesiunilor de mai tîrziu. La 20 Iulie părăsește Bucureștii cu armatele ruse și se îndreaptă spre Chișinău trecînd prin Tecuci, Bîrlad, Iași. Patriotii romîni care combăteau intrarea trupelor ruse în principate³ și se bucurau de retragerea lor, nu știau că'n mijlocul lor era și acela care avea să devină cel mai mare scriitor al Rusiei și pe care o soartă norocoasă îl cruțase la Silistra spre binele umanității. Tolstoi rămîne la Chișinău până la 1 Noembrie, cînd își cere transferarea la Sebastopol, voind să ia parte și el la apărarea cetății atacată de Francezi și Englezi și ajunge acolo în 7 Noembrie⁴. Odată cu trecerea Nistrului vom înceta să urmărim viața și activitatea literară a lui Tolstoi, căci am depășit cadrele subiectului nostru. Ne vom mărgini la publicarea scrisorilor lui din București, ca piese justificative pentru acest articol.

Dragă Mătușă,

București, în 13 Mart 1854.

Jimbu avea dreptate, cînd a spus că voiu ajunge departe. În adevăr am ajuns departe. Dela Kursk am făcut aproape două mii de verste, în loc de-o mie, cum credeam. Am trecut prin Poltava, Balta, Chișinău și nu prin Kiew, c'ar fi însemnat să fac un

¹ Stcherbatow : Le Feld-Maréchal Prince Paskévitsch, La vie Politique et militaire, (1848—9), T. VI-ème, St. Pétersbourg 1899 p. 115.

² Rousset : op. cit. T. II, p. 336.

³ I. Ghica : Dernière occupation des Principautés [Danubiennes par la Russie, Paris 1853.

⁴ Birukov : op. cit. p. 291 ; Halpérine-Kaminsky : op. cit. p. 41.

înconjur. Până'n districtul Chersonului, am avut o sanie excelentă, dar acolo am fost silit s'o părăsesc și să fac o mie de verste cu poșta, pe-un drum grozav până la frontieră și de-acolo până la București. E un drum imposibil de descris; trebuie să-l fi făcut, pentru a putea înțelege plăcerea de-a parcurge o mie de verste c'o căruță mai rea decît acea cu care se transportă la noi gunoiul, neînțelegînd un cuvînt din limba moldovenească, negăsind pe nimeni care să înțeleagă rusește și pe lîngă toate acestea plătind opt cai în loc de doi. Deși călătoria mea n'a durat decît nouă zile, am cheltuit mai mult de două sute de ruble și am ajuns aici obosit și bolnav.

București, 22 Mart

Prințul 1 nu era aici. A sosit abia ieri și eu ies dela el. M'a primit mai bine decît mă așteptam, ca pe-un neam. M'a sărutat, m'a invitat la masă în fiecare seară și vrea să mă rețină în anturajul lui, nimic nu e hotărît însă definitiv.

Scuză-mă dragă mătușă, dacă-ți scriu puțin; orașul acesta mare și frumos, toate prezentările, opera italiană, teatrul francez, tinerii frați Gortchakoff, care sînt băeți admirabili... m'au scos din minți, încît n'am putut sta două ore la mine și nu m'am putut gîndi la ocupările mele.

Adio, dragă mătușă, îți sărut minile. Am fost de patru ori la poștă în nădejdea că voi găsi ceva dela D-ta.

București, în 27 Mart

Ieri am aflat că nu voi rămîne pe lîngă prinț, ci mă voi duce la Oltenița, să-mi gălesc bateria.

București, în 24 Mai 1854.

Inchipeu-ți, dragă Mătușă, că aproape de trei luni, de cînd locuiesc aici, n'am primit o singură scrisoare dela D-ta.

Deși trebuia să-ți scriu — cu toată tăcerea D-tale — n'am făcut-o, pe de-o parte fiindcă așteptam zilnic vre-o veste dela D-ta, pe de altă parte fiindcă sînt un laș și-o mărturisesc sincer, implorîndu-ți iertare. Imi închipui cît de mult te neliniștește tăcerea mea, mai ales dacă ești tot la Stcherbatcherka, fiindcă am scris destul de des lui Valerian 2 și Mariei 3 (singurii dela care primeam vești) și mă chinue mult gîndul că — în timp ce D-ta mă consideri expus la toate pericolele unui războiu — eu n'am mirosit încă praful de pușcă turcesc, ci stau foarte liniștit la București, unde mă plimb, fac muzică și mănînc înghețată. În adevăr, în tot acest timp — exceptînd două săptămîni pe care le-am petrecut la Olte-

1 Prințul Gortchakoff, comandantul armatelor ruse dela Dunăre.

2 Conte Valerian Tolstoi, bărbatul surorii lui Tolstoi.

3 Sora lui Tolstoi.

nița, unde am fost detașat la o baterie și o săptămână petrecută prin Valahia, Moldova și Basarabia, din ordinul generalului Serjovskiy, pe lângă care sînt acum cu misiune specială — am rămas la București și-ți mărturisesc sincer, că viața pe care-o duc eu aici, risipită fără rost, trîndavă și foarte costisitoare, mă scîrbește peste măsură. Mai înainte era serviciul care mă ținea aici, acum aproape trei săptămîni am fost silit să rămîn din cauza unei febre contractată în timpul călătoriei, dar astăzi — grație cerului — sînt destul de restabilit, ca în două-trei zile să-mi pot regăsi generalul, care e în tabără lângă Silistra. Generalul meu are aerul de-a fi un om foarte bun și pare — deși ne cunoaștem foarte puțin — a fi bine dispus față de mine. Mai este plăcut și faptul, că statul lui major e compus — în cea mai mare parte — din persoane alese. Cei doi fii ai prințului Serghie, pe care i-am găsit aici, sînt băeți simpatici, mai ales cel mic, care — deși n'a descoperit praful de pușcă — are un caracter nobil și-o inimă foarte bună, eu îl iubesc mult.

Pe bătrînul prinț nu l-am văzut demult. Înțelegi D-ta prea bine că are altceva de făcut, decît să se gîndească la persoana mea și dupăcum știi eu n'am prea profitat de invitarea lui de-a veni să-l vad în fiecare seară.

C'un cuvînt sînt că situația mea e destul de bună. Singurul meu neajuns: c'am fost bolnav și n'aveam parale, azi a dispărut, fiindcă cu sănătatea stau bine și banii trimiși de Valerian m'au scos din dificultățile pe care le-am avut.

Adio, Dragă Mătușă, îți sărut minile, îți doresc multă fericire și aștept o scrisoare lungă dela D-ta.

București, în 4 Iulie 1854.

Inchipue-ți, c'am primit abia ieri scrisorile D-tale și cele ale lui Mitenka, datate din 14 April și toate scrise din Kursk. Am prins obiceiul de-a răspunde la toate scrisorile primite, dar a răspunde la ale D-tale, a mă gîndi la D-ta, a vorbi cu D-ta, este pentru mine cea mai mare plăcere.

Mi se pare că ți-am scris în ultima mea scrisoare, că actualmente sînt la București, unde duc o viață liniștită și agreabilă.

Voiu încerca să-ți vorbesc de trecut, de amintirile mele dela Silistra. Am văzut atîtea lucruri interesante, poetice, mișcătoare, încît timpul petrecut acolo în veci nu se va șterge din memoria mea. Tabăra noastră era pe partea dreaptă a Dunării, pe-un teren foarte ridicat, în mijlocul unor grădini superbe, care erau proprietatea lui Mustafa-pașa, guvernatorul Silistrei. Perspectiva ce se deschidea din acest loc era neîntrecută și pentru noi de-un mare interes. Din acest loc vedeam orașul, cetatea și micile forturi ale Silistrei, ne mai vorbind de Dunăre, de insulele și țărmurile ei, ocupate parte de noi, parte de Turci. Auzeam bubuiatul tunurilor și pocnetul puștilor, care nu încetau nici ziua nici noaptea și c'o

Junetă se puteau distinge soldații turci. E adevărat că a privi oamenii măcelărindu-se e o bizară plăcere, totuși în fiecare seară și dimineață priveam din căruța mea ore întregi. Și nu priveam numai eu. Spectacolul era în adevăr frumos mai ales noaptea, cînd — de obicei — soldații mei începeau lucrările de tranșee, iar Turcii săreau asupra lor să-i împiedice; să fi auzit atunci pocnete. În cea dintăiu noapte petrecută pe cîmpul de luptă m'am deșteptat îngrozit în mijlocul unui zgomot infernal. Crezînd că s'a început asaltul, am încălecat repede; dar cei care luaseră parte la luptă de cîțva timp m'au liniștit spunîndu-mi, că împușcăturile și canoada sînt ceva obișnuit și în glumă le numeau „Allah“. Atunci am început și eu să mă distrez. Cu ceasul în mîină număram bubuiturile de tun. În o minută am numărat o sută zece explozii. Și totuși faptul acesta nu-mi mai părea așa de grozav.

Noaptea, cînd nu vedeam la doi pași, era o întrecere nebună de-a arunca cît mai multe ghiulele. Cu toate acestea sutele de tunuri de ambele părți omorau cel mult treizeci de oameni.

Îngăduie-mi, dragă mătușă, s'adresez aceste rînduri lui Nicolae,¹ căci începînd să dau detalii din războiu, ași dori să le continui și să le descriu cuiva care le înțelege și poate îți va putea explica unele părți din scrisoare, care îți vor părea obscure.

Spectacolele acestea la care îmi aveam și eu partea cuvenită, cînd eram trimes cu ordine în tranșee, erau zilnice. Erau însă și spectacole extraordinare, ca cel din a_junul zilei de asalt, cînd armata rusă a distrus un bastion al inamicului c'o mină de două sute patruzeci de puzi. În dimineața acelei zile, prințul s'a dus în tranșee cu întregul său stat major — și cum generalul meu făcea parte din el, eram și eu acolo — să ia dispozițiile decise pentru asaltul din ziua următoare; planul — prea lung ca să-l pot explica aici — era așa de bine făcut, totul a fost așa de precis prevăzut, încît nimeni nu se îndoia de succes. Și aici trebuie să-ți mărturisesc, că încep să am admirație pentru prinț. De altfel soldații și ofițerii nu numai că nu spun nimic rău despre el, dar îl adoră cu toții. L-am văzut întăia oară în foc în acea dimineață: cu figura sa puțin ridicolă, talja înaltă, cu mîinile la spate, cu chipul pe ceafă, cu ochelari și felul lui de a vorbi simplu. Era așa de ocupat de mersul luptei, încît gloanțele și ghiulelele pentru el nu existau; mergea în fața pericolului cu ațita simplitate, încît aveai impresia că nu știe ce e, și nu cunoaște frica. Cu cîtă claritate și precizieune da ordinele și în plus era așa de afabil cu subalternii. E un om mare, mai bine zis un om capabil și cinstit, cum înțeleg eu acest cuvînt, un om care și-a destinat întreaga viață să-și servească patria și nu din ambiție, ci din datorie.

Îți voi povesti ceva despre el în legătură cu istoria asaltului, pe care începusem s'o descriu. Seara mîina a explodat și șase sute de tunuri băteau fortul, care trebuia să fie ocupat. Focul a

1. Fratele cel mai mare al lui Tolstoi.

continuat toată noaptea. Vedenia și emoțiile de atunci sînt de neuitat. Seara tîrziu, prințul — cu tot cutremurul din jurul lui — s'a dus din nou în tranșee, ca să conducă în persoană asaltul, care trebuia să înceapă în aceeași noapte la orele trei.

Toți eram de față și ca întotdeauna în preajma unei lupte, simulam că ne gîndim la ziua de mîine ca la oricare zi obișnuită și sînt sigur că în adîncul sufletului, fiecare simțea o mică teamă sau chiar mare, la gîndul asaltului ce va urma. Cum știi sigur de la Nicolae, timpul cel mai neplăcut în războiu e cel din preajma luptei, căci e singurul moment care-ți permite să ai frică și frica e unul din cele mai neplăcute sentimente. Spre dimineață — pe măsură ce se apropia momentul, — frica scădea și cătră ora trei, cînd așteptam cu toții trecerea unei fășii de lumină de-asupra noastră — semnalul asaltului — eram așa de bine dispus încît vestea unei eventuale contramandări a asaltului mi-ar fi pricinuit o mare durere. Și iată că exact o oră înaintea începerii asaltului sosește un aghiotant al marelui 1 cu ordinul de-a ridica asediul Silistrei. Pot să spun — fără teamă de-a mă fi înșelat — că vestea aceasta a fost primită de toți — soldați, ofițeri, generali — ca o adevărată nenorocire, mai ales din motivul, că se știa prin spioni, — care veneau la noi din Silistra foarte des și cu care am avut personal ocazia să vorbesc — că forțul sus amintit odată ocupat, Silistra ar mai fi putut rezista cel mult două sau trei zile. Dacă vestea aceasta putea să întristeze pe cineva, acela e desigur prințul, care în tot timpul campaniei s'a purtat cum nu se putea mai bine și iată că'n cursul acțiunii se trezește în spate cu mareșalul, care prin contra-ordin îl împiedică să dea curs asaltului proiectat, deși era singurul fapt de arme, care ar fi putut repara eșecurile anterioare ale armatei noastre. Cu toate acestea prințul n'a manifestat nici o nemulțumire, el care de obicei e așa de impresionabil; dimpotrivă părea mulțumit că a putut evita un măcel, de care mai tîrziu ar fi fost singur răspunzător. În tot timpul retragerii — executată în perfectă ordine și c'o exactitate remarcabilă — a fost mai vesel ca oricînd. El a părăsit ultimul cîmpul de luptă, după ce s'a retras și cel din urmă soldat. Un alt fapt a mai contribuit la buna dispoziție a prințului, anume: emigrarea a aproape șapte mii de familii bulgare, care s'au retras pe urma armatelor noastre, ca să scape de cruzimile turcești, cruzimi în care — pe lîngă toată incredulitatea mea — am fost silit să cred. Indată după evacuarea satelor bulgare ocupate de noi, Turcii au năvălit în ele, măcelărind și devastînd tot ce găseau — afară de femeile tinere tîrîte în haremurii. — Am avut prilejul să văd și eu un astfel de sat exterminat, cînd m'am dus în unul din ele să fac cumpărături de lapte și fructe. Prințul le-a adus la cunoștință, că toți care doresc, pot trece Dunărea cu armatele ruse și pot deveni supuși ruși. Toată populația acestui ținut a pornit imediat la drum cu femei, copii, cai și vite

și s'au grămădit în gura podului. Ne-a fost cu neputință să-i trecem pe toți și prințul s'a văzut silit să refuze trecerea aceloră, care sosiseră în ultimul moment. Să fi văzut disperarea pe fețele sărmanilor. Totuși a primit delegațiile acestor nenorociți, vorbea cu fiecare în parte, încerca să le explice imposibilitatea trecerii lor în masse, îi sfătuia să treacă singuri fără căruțe și vite, s'a îngrijit de hrana lor până când au ajuns în Rusia, a plătit din pungă lui vase particulare pentru transportul lor, cu un cuvânt a făcut maximul de bine cu acești oameni.

Da, dragă Mătușă, acum doresc și eu ca profeția d-tale să se realizeze. Cea mai mare ambiție a mea e să fiu cât mai repede aghiotantul acestui om, pe care-l stimez și iubesc din adîncul sufletului. Adio, dragă Mătușă, îți sărut minile.

București în 7^{ie} Iulie 1854

„Imi lipsește modestia. Acesta e cel mai mare defect al meu. Ce sînt eu? Unul din cei patru fii ai unui locotenent-colonel în retragere, orfan la șapte ani, rămas sub tutela femeilor și-a străinilor. N'am primit nici o educație socială, mai puțin una științifică. La șaptesprezece ani eram absolut liber, fără a avea o avere mai mare, fără nici o situație socială și'n deosebi fără principii, un om cu afacerile extrem de încurcate. Am trăit cei mai frumoși ani ai vieții mele fără scop și fără plăcere. În sfîrșit am fost silit să mă exilez în Caucaz ca să scap de creditori și de vechile obiceiuri. De-acolo—invocînd anume legături care au existat odată între tatăl meu și generalissimul armatei ruse—am trecut la armata dela Dunăre, locotenent la douăzeci și șase de ani; afară de leafă nu aveam aproape nici un alt venit, căci averea personală îmi servea la plata datoriilor. N'am protectori și-mi lipsește o regulă de conduită în viață. N'am aptitudini pentru serviciul militar, îmi lipsește simțul practic, în schimb am un imens amor propriu. Aceasta este situația mea socială. Și acum să trecem la persoana mea.

Sînt urît, stîngaciu, neglijent și fără educație socială. Sînt iritabil, neplăcut pentru alții, pretențios, intolerant și timid ca un copil. Sînt aproape un ignorant. Tot ce știu, am prins de ici de colo, fără continuitate și știu atît de puțin. Sînt nedecis, neconstant, extraordinar de ambițios și violent ca toți oamenii fără caracter. Nu sînt îndrăzneț: sînt neexact și atît de leneș, încît lenea mi-a devenit un obicei de neînving.

Cred că sînt inteligent, însă inteligența mea până acum n'a fost pusă la nici o încercare. Imi lipsește spiritul practic, spiritul social, și mai ales simțul afacerilor.

Sînt cinstit, adică iubesc binele, am prins obiceiul de a-l iubi și cînd mă îndepărtez de el, sînt nemulțumit cu mine și mă întorc la bine cu plăcere. Însă ceiace iubesc de-asupra binelui, e gloria; sînt așa de ambițios și sentimentul acesta a fost așa de

puțin satisfăcut, încît dacă ași fi silit s'aleg între glorie sau virtute, sînt sigur că ași alege-o pe cea dintăiu.

Da, nu sînt modest. De aceia sînt mîndru în sufletul meu și timid și jenat în lume“.

„După masă m'am răzimat pe balcon și priveam la lanterna mea favorită, care lumina așa de frumos printre frunzele arborilor. Din cei cîțiva nouri negri și furtunoși care au trecut azi pe cer și au udat pămîntul, a mai rămas unul singur, mare, acoperind partea din sud a cerului; o ușurime plăcută, umedă se simțea în aer.

Frumoasa fată a stăpînului casei stătea—ca și mine—răzimată la fereastră.—Cineva a trecut pe stradă c'o catirincă și cînd sunetul unui vals frumos și vechiu, domolindu-se din ce în ce mai mult, a încetat de tot, copila a oftat foarte adînc, s'a sculat și s'a îndepărtat repede dela fereastră. Un sentiment de-o dulce melancolie îmi umplea sufletul; fără să-mi dau seama zîmbesc și privesc din nou și lung lanterna mea, a cărei lumină se ascundea din cînd în cînd după frunzele adiate de vînt. Eu priveam arborile, iarba, cerul și toate acestea mi se păreau mai frumoase ca mai înainte“.

Nicolae Tolu

Cronica literară

— Modă și originalitate —

În domeniul vieții materiale, țara noastră se ține, pe cât e posibil, de toate progresele realizate în Occident. Se schimbă acolo sistemul de frînare a vagoanelor—îl schimbăm și noi, dacă avem parale. Se inventează un automobil mai bun—îl adoptăm și noi, fără șovăire.

Adaptarea nu constă în modificarea obiectului, ci în chipul de a-l întrebuința : frînele funcționează mai rău ; automobilele se strică mai repede pe drumurile noastre construite pentru altfel de vehicule.

Imediat ce intră în joc și sufletul, adaptarea începe să capete caractere de originalitate. Rochia scurtă occidentală devine la noi și mai sumară, din cauze psihologice. Iar parlamentarismul ia o formă cu totul specifică societății noastre.

Cele de mai sus sînt o introducere, care vrea să arate în chip oarecum popular că imitarea Occidentului nu se produce în același grad în toate domeniile vieții și că, în măsura în care un fenomen este legat cu sufletul, copia se tot îndepărtează de model până la un punct, cînd—încetează de a mai fi copie, pentru că nu mai poate fi copie.

Literatura—ni se va concede—este dintre acele fenomene, care atîrnă mai mult de psihologia unui popor decît sistemul de frînare a vagoanelor, decît chiar dimensiunile rochiei, decît chiar formele politice.

Acestea din urmă desigur atîrnă mult de felul de viață a unui popor—de aceia două forme identice politice la două popoare nu există pe lume—dar popoarele se deosebesc mai puțin în structurile lor sociale decît în structura lor sufletească. Toate popoarele

au trecut—chiar fără să fi venit vreodată în contact—cam prin aceleași stadii: trib, ginte, etc., și Pielele Roșii din America și vechii Eleni. Dar ce deosebire sufletească între Atenieni și Irochezi!

Sufletul unui popor, încă odată, e mai deosebit de al altuia decît structura sa socială și, deci, forma sa politică.

Și cum literatura este expresia cea mai directă a sufletului unui popor, ea nu poate fi împrumutată ca frînele dela vagoane și ca forma rochiilor și nici măcar imitată ca formele politice. Adică, poate fi, dar atunci nu e o *realitate*, nu aduce nici un folos—nu poate suporta nicio comparație cu eficacitatea frinei Westinghouse și a rochiei scurte, și nici chiar cu aceia a constituției belgiene...

Cu toate acestea, imitarea și imitația literară există. Să vedem cum stă acest fenomen față cu principiul de mai sus—mai propriu: față cu constatarea de mai sus.

Copilul imită; adultul lipsit de personalitate imită. Adultul bine conformat sufletește crează original. Subt rubrica acestor bannale „aforisme“, căroră le vom determina mai deaproape înțelesul în urmă, ne vom încerca să deosebim ceia ce a fost și este imitație ori modă europeană în literatura noastră și ceia ce a fost și este fenomen original.

Copilul dacă n'ar imita, toată experiența și achizițiile speciei ar fi pierdute pentru el și ar trebui s'o ia *da capo*.—Literatura noastră în copilăria ei a imitat. Ea ar fi început în chip original numai dacă n'ar fi avut ce imita—dar atunci ar fi început rudimentar și i-ar fi trebuit vreme neînchipuit de lungă să ajungă la maturitate,—prin ea însăși.

Copilăria literaturii noastre ține dela 1800 până la Eminescu. Dacă niciun scriitor din acea vreme nu e artist adevărat, cauza nu este lipsa de aptitudini înăscute la scriitorii de-atunci, căci în orice timp se nasc, în orice țară, astfel de oameni. Cauza este că nu putea exista artă literară atunci, pentru că literatura, încă în copilărie, era condamnată la imitare.

În prima fază a copilăriei, poeții—boeri, ca Conachi, Văcăreștii, etc.—imită literatura franceză post- sau pseudo-clasică, atunci în lichidare, și literatura grecească a veacului al XVIII-lea. Nu-i vorbă, nici imitarea aceasta nu era pur simiescă, pentru că în opera lor străbate și un element personal, adică național. Și o dovadă că nu e o pură imitare nici atunci, e deosebirea literaturii moldovenești de cea muntenească. Căci nici copiii nu imită fără nicio personalitate.

În faza a doua a literaturii copilăriei, în faza Alecsandri-Boilintineanu, literatura română este o imitare a literaturii franceze a vremii. Și, iarăși, trebuie să adăogăm, că nici această imitare nu era pur pasivă, pentru că în literatura pe care o imitau, ei găseau o substanță necesară nevoilor lor sufletești, din cauze pe care nu e locul aici să le dezvoltăm. Dar acum, imitarea începe să fie mai selectivă, căci copilul a mai crescut. Iar cei mai talen-

tați, mai serioși și mai aproape de popor, imită mai original—vreau să spun că în preparatul imitat apare o doză mai vizibilă și de spirit național și de fenomen obiectiv național. E cazul lui Alecsandri. Și, iarăși, o dovadă că nu e o pură imitare, o constituie faptul că literătura din cele două provincii se deosebește mult, mai mult decât în epoca precedentă.!

Din momentul cînd literatură romînă ajunge în sfîrșit artă literară, adică de-atunci de cînd copilăria s'a isprăvit, ea nu mai este imitarea literaturii europene a vremii respective.

Epoca imediat următoare epocii Alecsandri, s'o numim epoca Eminescu, nu este parnasiană în poezie, nici realistă în proză. Iar epoca următoare celei eminesciene, epoca „sămănătoristă“, tradiționalistă, țărănistă, oricum s'ar mai numi, nu este o imitare a literaturii occidentale a vremii, nu-i nici simbolistă în poezie, nici psihologistă în proză.

(Ne raportăm mereu la școlile literare din Franța, pentru că literatură noastră este sau nu este o imitare a literaturii franceze. De vreo altă literatură nici vorbă nu poate fi, decât întîmplător la vre-un scriitor izolat. De altfel, cei care cred că literatură romînă este o anexă a literaturii occidentale, au în vedere mereu Franța).

Așa dar, copilul de altădată imita. Adultul acum este personal. După ce a învățat, — ca tot copilul — începe să gîndească pe cont propriu, să creeze personal pe temeiul celor învățate dela alții.

Cu toate acestea, și după trecerea vîrstei copilăriei, a existat mereu, într'o formă sau alta, o școală care a voit să fie la modă și a imitat literatură curentă occidentală. Aceasta s'a întîmplat, și nu putea să nu se întîmple, pentru că, cum am spus, nu numai copilul imită, ci și adultul lipsit de personalitate. Dar ceiace la copil este normal, este necesar, este baza creației originale viitoare, la adultul care nu se poate stăpîni să nu imite, este semn de slăbire a personalității, de deficit vital, de ceiace oamenii de știință numesc mizerie psihologică — un exercițiu inutil, improductiv și ca atare dăunător. Căci dacă copilul trebuie să imite, adică să repete, adică să învețe ce s'a făcut pînă la el, ca să aibă cu ce deveni apoi original, — cum a făcut literatură noastră în copilărie — adultul trebuie să creeze personal. Altfel e un copil bătrîn, un copil fără viitor, un copil pe degeaba copil — un degenerat.

Independența literaturii mature, dovedită prin considerarea epocilor noastre literare, se probează, firește, — e doar același lucru prezentat sub altă formă — și prin fizionomia singuraticeilor individualități artistice naționale de primul rang. Ca să vorbim numai de cei morți, ori de cei care și-au dat toată măsura, încît surprize nu mai pot încăpea, — în ce literatură contemporană lor se pot însuma Eminescu, Caragiale, Creangă, Coșbuc, Sadoveanu ori Brătescu-Voinești?

Scriitorii mari, citați mai sus, ne dau, credem, dreptul de a formula o propoziție generală, ca să nu-i zicem lege: *Nici un*

scriitor mare român nu se poate însuma în vre-o școală, în vre-un curent literar străin contemporan lui.—De unde un corolar: Când ai îndoeți asupra mărimii unui scriitor român, întreabă-te dacă e sau nu reprezentant al unei școli literare contemporane străine. Dacă nu, nu urmează nimic, nici în bine nici în rău. Dacă da, mai degrabă poate urma ceva defavorabil pentru evaluarea aceluși scriitor. *Probabil* că e un imitator, așa dar un scriitor secundar. „Probabil“ e o concesie—pentru că condițiile țării noastre sînt prea deosebite de ale Occidentului contemporan, ca să poată fi vorba de o coincidență și nu de o imitare.

Dacă omul este pasiv numai până la maturitate, dacă se mărginește a învăța ce-au spus alții numai până la—doctorat, dacă după aceea trebuie să creeze singur, aceasta nu însemnă că nu trebuie „să se cultive“ toată viața, că nu trebuie să fie mereu în curent cu tot ce se descopere în domeniul său. Vai de omul, care nu se cultivă mereu! Dar această cultivare nu mai e pasivă, nu mai e „imitare“. E un ajutor pentru propria-i gândire, pentru propriul lui *adaos* la patrimoniul de gândire al omenirii.

Tot așa și cu literatura unui popor. Ea trebuie să stea mereu în contact cu literaturile cealalte, să se „cultive“ cu ajutorul lor, —dar fără să fie o imitație a lor. Și tot așa și scriitorul izolat. El trebuie să cetească mereu literatura lumii, s'o mediteze, să scoată profit pentru el (Vai de scriitorul care nu cetește marile literaturi!), dar, iarăși, să nu o imite infantil.

Aceste considerații întesc o concluzie mai practică: rolul criticii.

Critica trebuie să încurajeze originalitatea și să combată imitarea, recomandînd însă literaturile străine ca izvor de meditare și ca modele pentru perfecționare. Critica trebuie să ajute virilitatea și să lovească în infantilismul anacronic, care e copiarea literaturilor străine. Și nu din motive naționaliste, care nu au ce căuta aici, ci din datorția de a fi de partea maturității creatoare.

Dacă imitarea ar produce lucruri autentice, viabile, opere frumoase, (ipoteza e absurdă, căci e bazată pe o contradicție între termeni, între imitare și autentic), încă critica ar trebui s'o combată și să susțină originalitatea specifică, pentru că or fi admirabili Anatele France și Proust (și sîntem cei dintăiu să-i admirăm superlativ și să-i declarăm incomparabili), dar e mai util pentru economia universală estetică să avem pe lîngă un France sau un Proust, nu încă un France și un Proust, ci un Creangă și un Sadoveanu, și chiar scriitori mai mici, numai să fie o notă originală în literatura lumii.

Hanul Ancuței nu ni-l poate da altcineva de aiurea, și ar fi păcat să nu existe. Luceferii „plini de voe și de har“ ai d-lui Arghezi ne dau splendoarea cerului atît de romînește, văzută și simțită în veacuri de pe vre-un „picior de plaiu“ de păstorii evla-

vioși, care au lăsat în urmașul lor „saricele pline de oseminte“. Și ar fi păcat să nu existe și *acest* cer în literatura universală.

Ideia de uniformitate literară mondială dintr'o epocă dată se datorește faptului că în țările mari occidentale, care sînt cam pe aceeași treaptă de dezvoltare socială, politică, științifică, etc. literatura este *mai* asemănătoare, dar numai din punctul de vedere al evoluției genurilor și al școlilor literare, și nu al conținutului (sensibilitate, concepție, ideal), în care diferă, uneori radical. Acolo, literaturile se întîlnesc din cauza stadiului apropiat în evoluția istorică, nu pentru că se imită una pe alta.

De aici nu urmează că nu există nici un fel de influență reciprocă—de imitare. Și—vorbim de imitarea productivă—mai ales între țările cu literaturi asemănătoare. Dar imitarea este factor secundar. Este ceiace am numit mai sus cultivarea adultului, împrumutul unor elemente care fortifică, pun în valoare propria cultură gîndită și creată din propria substanță.

Că există „școli“ literare, care sînt imitarea pasivă a ultimei mode pariziene, nu face nimic. Acele școli nu sînt reprezentate prin artiști adevărați — și despre aceștia a fost vorba în rîndurile de mai sus.

G. Ibrăileanu

Cronica ideilor

Misiunea unei generații

—

—

Timpul creator, acela care făurește istoria, nu e omogen și egal. Nu e împărțit după calendare, sau după ceasornice. E mai degrabă o alternanță de umbră și lumină în perioade de lungimi nepotrivite. Acum o svicnire impetuoasă de afirmație, de tensiune și de muncă. Mai pe urmă acalmie, indiferență și marasm: generații viteze și apoi generații moi, fără caracter și fără vigoare. Cu drept cuvânt, Peguy deosebea perioade și epoci. E un semn al timpului nostru, fără îndoială, că alianțele spirituale între indivizi, nu se mai constituiesc după raporturi de vecinătate în spațiu, ci după potrivire și simultaneitate în timp. Generația e societatea fără legi vizibile a oamenilor de aceeași vîrstă. Un secol înseamnă atîtea achiziții ale cugetului, cîte generații a avut. Progresul se măsoară după destinul acestor oameni născuți aproape în același timp. Și aceștia au programul, acțiunea și răspunderea lor. Cum gusturile, criteriile, autorii preferați, atitudinile sînt cam aceleași, în afară de ceia ce aduce specific, ca experiență ori structură mentală fiecare, există o avere în indivizie, care e a tuturor. Și cei ce vin din urmă au dreptul să ceară verificarea gestiunii.

În primele ei manifestări, abia atunci cînd a luat, odată cu adolescența, contact cu lumea înfrigurată de viața care curge în ea, dibuindu-și pașii nehotărîți, o generație nu se poate înțelege. Dar după ani de propriu control, de veșnică comparație și înfățișare cu alții, de deziluzii și triumfuri, grupul spiritual al oamenilor de-o vîrstă, începe să se priceapă. Până la treizeci de ani orice definiție e imposibilă. Dar după aceea, orice întîrziere e o inconștientă.

* * *

O generație presupune o critică, adică o rezistență și un program de idei și sentimente. Născuți în ultimii ani ai secolului trecut, am deschis ochii mari și mirați asupra lumii în zilele războiului. Puțin înainte și puțin după. Oamenii care ne precedaseră aveau un anumit fel de a fi. Ei participau oarecum la optimismul celui mai creator dintre secolii, acela care fusese al lor. Atunci biruise cîtăva vreme știința exactă și aplicațiile ei practice. Și oamenii erau încîntați de succesul lor. Multe, foarte multe lucruri erau privite sub prisma pozitivistă, după aceea socoteală de struț, care se face că nu vede problemele insolubile și chinuitoare, le trece cu vederea, declarîndu-le neinteresante, printr'o interdicție ipocrită și artificială, pentru ca și ele la rîndul lor, să nu tulbure cu oroarea lor de strigoi, liniștea acestor comozii și cumiști burghezi ai cunoașterii. Fiindcă reușiseră să aibă electricitate, automobil, cinematograf și ghetete americane, fiindcă continentul era plin de uzine, de hoteluri și de tramvae, Dumnezeu fusese umilit, răpus, exilat în azurul inutil al firmamentului, întrebarea metafizică presărată cu naftalină într'un cuțar, năzuința cătră risc și eroism recompensantă cu indulgent suris, ca și surorile ei, crinolina sau diligența și ca și acestea, tot așa de simpatic ridicolă. În scurt, pozitivismul plin de bun simț și mereu optimist, redusese înfîntul — înfricoșător pentru Pascal, — la o modestă dimensiune, ușor măsurabilă și mecanic explicabilă. Totul era cauză și efect, proporționate după un determinism matematic. Acest mecanism universal nu putea fi înțeles decît numai și numai cu mintea rece, eliberată de idoli hidoși care o terorizau.

Înaintașii noștri au crezut, fără rezerve, în Darwin, în Spencer, în Haeckel, în Comte și Marx. Noi n'am mai apucat aceste timpuri de o idilică liniște, cînd totul era clar, senin, luminos. Se credea atunci că civilizația, făcută din tehnică, știință, libertate și capitalism, se va perfecționa mereu. Fericirea omenească, în libertate democratică, în ameliorare capitalistă, în îmbogățire științifică, va crește tot timpul fără obstacol.

Omenirea însă care are în ea un demon absurd și capricios s'a săturat brusc de atîta tihnă și mulțumire, de atîta echilibru și speranță. S'au ridicat atunci o mulțime de cîrtitori ipohondri și au cerut altceva. S'a stîrnit apoi o grozavă furtună care a încurcat iarăși elementele.

Generația noastră își manifestă crezul în două revendicări principale: antipozitivismul și ideea de ordine. Pretutindeni unde luptă o tinereță, ea combate pentru aceste credințe. Să le examinăm pe rînd în rostul și valoarea lor, și, pe cît e posibil, în cadrul și posibilitățile țării noastre.

Am asistat ca adolescenți la lărgirea treptată a cîmpului de cunoaștere. Ideia, singurul instrument de pricepere a realității.

ideia abstractă, redusă la un hidos schelet, sterilizat de abuzurile formale ale logiceii, ideia dezbrăcată de viață, fantomă imaterială a unor esențe pure, așa cum ar fi voit-o un Voltaire care ar fi fost logician, a început, încă din jumătatea a doua a secolului trecut, să fie mai puțin iubită. Rațiunea s'a umanizat, căci în forma ei pură închidea numai cruzime ori mortală indiferență. Flacăările ei consumau cu încetul germenul de viață. Ingrozit de concluziile suprapămîntești ale minții sale, Pasteur scria: „J'ai demandé grâce à ma raison“. Această zeitate eternă și rece a fost scoborîtă de pe soclul ei. Sufletul contemporan i-a găsit și alți tovarăși: instinctul, sentimentul, intuiția, mai puțin infailibili, dar mai aproape de viață, mai blinzi, mai omenesți, mai vii. Bunul simț excesiv, critica veșnic trează, disciplina severă, s'au mai muiat, descătușînd viața pe care o înăbușeau. Romantismul cu entuziasmul și fantazia lui au renăscut. Subt ochii noștri, oamenii au devenit mai puțin politicoși, mai puțin cumpăniți, mai puțin înțelepți, mai puțin prudenți, dar mai înflăcărați, mai neașteptați, mai spontani, mai îndrăzneți. Dacă generația pozitivistă era serioasă și echilibrată la culme, generația noastră a devenit mai svăpăiată și mai liberă. Știința, ne-a fost fără îndoială un punct de plecare și unul de sprijin, dar n'am mai considerat-o unul de ajungere. Nimeni n'a mai crezut în atotputernicia ei desăvîrșită. Porțiuni de necunoscut și mister s'au furișat iarăși printre noi. Elementele care ne înconjurau, în caleidoscopică variație, erau prea multe, și combinațiile lor infinite, ca să le mai considerăm pe toate previzibile cu un creion pe un petec de hîrtie. Recunoașterea complexității aducea implicit recunoașterea hazardului, care e celălalt nume al lui D-zeu. Am găsit în atmosferă, ca rezultat al acestei stări de spirit, și puțină modestie metafizică. Nu mai era optimismul patruzeciopțiștilor de pretutindeni și suficiența lor beoțiană în puterile intelectului. Spontaneitate, libertate, complexitate, imprevizibilitate, pentru cîmpul cel larg al infinitului, din care abia o mică grădiniță era cultivată după metodele științei. Dar chiar peste gardul ei șubred de nuele se putea privi în zările albastre fără fund. De toate acestea am ținut seamă cu sau fără voința noastră. Dar toate tendințele au exagerările și miturile lor mincinoase.

Fiindcă rațiunea chema în ajutorul ei intuiția, sentimentul ori instinctul, nu însemna numaidecît că trebuia proclamată moartea ei. Și fiindcă hazardul cucerea un loc lîngă determinism, misterul lîngă cunoscut, nu urma deloc în mod necesar că intelectualitatea e o rușine și că tot ce se reclamă dela un dubios ocultism trebuie îmbrățișat. Snobii generației noastre n'au mai vorbit decît de teosofie, metapsihică, teologie, mistică, etc. Au renunțat de bună voe, fără să fie siliți de nimic, la toate bunurile minții. Imploră toată ziua o teologie romînească care nu există. E o nenorocire că nu sîntem prea religioși, dar e un fapt. Au încetat subit să judece ca să complacă cu platitudine timpului.

Au delirat toată ziua fără motiv, chiar cînd li se întîmpla să fie robuste și lucide creere de simpli pozitivști. Dacă nu sîntem, nu vom deveni religioși într'o singură zi, fiindcă o cere moda. În țară la noi s'au înjghebat numaidecît doctori teologi, extatici și întunecați inchizitori. Mascarada începea să compromită achizițiile drepte ale timpului.

Am vorbit în altă parte de această tristă șarlatanie, pe care cu nici un chip n'o putem crede altceva. Dar pericolul se anunță și în altă parte. Eliberarea sufletului întreg de stăpînirea excesivă a rațiunii adusese o anumită exuberanță, un fel de tinereță. S'a creat încetul cu încetul un nou idol: noțiunea de viață. Toată lumea, chiar și neputincioșii, au voit să probeze temperament. Cu toții trebuiam să fim bergsoniani, adică neasfîmpărați, nebuni de forță, de vioiciune. Cei mai cuminți au început să zburde din senin. Vioiciunea s'a transformat în violență, și violența în brutalitate și grosolanie. Cu Nietzsche și Bergson în mină, tinerii neofiți au început să devasteze și să spargă capul în stînga și în dreapta.

Dar nimic mai funest într'o țară fără cultură și fără disciplină morală, decît acest vitalism. Bruma de civilizație pe care se muncise să ne-o stringă generația trecută a fost sfărîmată într'o clipă. O barbarie odioasă se ridică de pretutindeni în tineret. Tot ce conține prețul civilizației: blîndețe, obiectivitate, politeță, cuvîntă, reflecție, e denunțat ori ca învechit ori ca impotent. Acești tineri barbari, scuzați teoreticeste de o falsă interpretare a unei filosofii moderne, au pierdut demult orice scrupul de gust ori de decență. Cu cît insulta e mai grosolană, prostia și ineptia mai definitivă, ignoranța mai crasă, cu atît sînt mai încîntați. Ei disprețuesc *civilizația* și bunurile ei, pentru aspectul ei tehnic, confortabil — și zic ei — mediocru. Voesc să o înlocuiască cu *cultura* care e o atitudine originală și spontană a sufletului, pe deasupra confortului, a tehnicei și a democratizării valorilor spirituale. Disprețuesc obiectivitatea și o voesc înlocuită de un subiectivism îngîmfat și personal. Pe un ton de o vulgară insultă, adolescenți imbecili injură de dimineață pînă seara merite și valori evidente, ca să dea iluzia de forță și tinereță. Dar cine nu recunoaște aici altoirea unei mode pe un fond de incultură și barbarie. La această revendicare oarbă a instinctelor unor primari care contrafac ideile timpului ca să-și scuze sălbătăcia nativă, cîțiva cel puțin din generația noastră, vor ști să protesteze. Așa dar s'a inventat de cîtăva vreme aici, la noi, un nou dualism: civilizație și cultură. Cea dintăiu e disprețuită pentru mecanizarea și mediocritatea ei. Dacă aceasta înseamnă cultură, atunci sîntem pentru civilizație. Ceiace trebuie poporului nostru însetat de dreptate și libertate, nu e „cultura“ subiectivă de temperament excesiv a cutărui june, înfrigorat de nerăbdare în arivism. Nu ne trebuie specimene de profeți, de nietzscheeni, de literați desperați și originali, artiști singularizați; ideologi cu

„parti-pris“-uri nostime și interesante. Dacă aceasta e „cultura“ sufletului, preferăm civilizația mai modestă a materiei. Ceiace lipsește poporului nostru sînt libertatea, șoselele, dreptatea și curățenia străzilor. Ne trebuiesc cîțiva oameni de caracter și cîteva mii de „water-closete“ sistematice. De atitudini literare delicioase în subiectivismul lor capricios și picant, ne putem dispensa la urma urmei. Nu ne trebuie lux, cînd nu avem necesar. Nu ne trebuie capriciu, cînd nu avem normal. Poporul acesta trebuie prefăcut *omeneste* în masele sale profunde. Aceasta trebuie să înțeleagă tineretul de astăzi. Vitalitate, energie, da. Dar în serviciul civilizației. Barbarie agresivă nu înseamnă numaidecît tinereță. Grobenie și injurătură nu înseamnă temperament. A avea douăzeci de ani nu exclude a avea nobleță, generozitate, cuviință. Că energia poate fi dulce, iată ce nu pricepe tineretul nostru.

Maurice Barrès spunea că tinereța e timpul în care admirăm și ne umilim. E timpul delicateței de suflet, al pudorii virginală, al adorației, al curiozității, al sfiiciunii metafizice în fața infinitului, al elanului generos și filantrop, al dărniciei de sine și al iubirii de oameni. Să ne stimulăm forțele și idealul. Să nu credem numai în critică și rațiune, mai ales, fiindcă poporul nostru, decepționat de seculare iluzii, tînde către scepticism, către șiretenie, către pehlivanie. Să fim puri și entuziaști, să avem imaginație, căldură și romantism, dar să nu cădem pentru asta în profanare și banditism. Să păstrăm capul pe care-l avem, în care natura a pus luciditate. Dacă vă trebuie avînt și eroism, nu e nevoie iarăși de misticism și obscurantism. Ordinea intelectuală trebuie lăsată în pace. Altfel mergem către obscurantism, și tocmai de aceasta n'are nevoie poporul nostru întunecat în masele sale adînci, sau superficial luminat, în ceiace se cheamă, cu indulgență de multe ori, elita sa. Să nu urim informația și spiritul de obiectivitate pe care-l dă știința, mult necesară nouă. Ca să justifiți subiectivismul trebuie geniu. Și acela nu e dat oricărui student ori autodidact care a mirosit aroma a două-trei cărți subțiri. Jocul e periculos și nu e hărăzit oricui să reușească. Geniile sînt două-trei pe secol. Disciplina intelectuală va veni prin impunerea cu răbdare la obiectivitate, care e operă a rațiunii. Complecțați pe aceasta cu sentiment, cu instinct, cu intuiție, cu ce vreți. Dar nu o desființați, fiindcă liberarea noastră din întuneric, numai prin ea va veni. Să culegem tot ce-a inventat civilizația în cursul ei și să aplicăm conștient și muncitor aici.

Vi se pare că poporul nostru e nărăvit în șiretenie și pehlivanie, că e adînc materialist în aspirații? Rămîne lupta pe cale etică. Acolo trebuie forțe de afectivitate și simpatie, tinereță și luptă. Acolo avem nevoie de mult, mult martiraj moral. Dezastul e că fiecare își zice: „ă qui le premier“? Fiecare așteaptă ca să înceapă camaradul său. În domeniul moral, aplicați toate învățăturile antipozitiviste, mistice, afectiviste. Dar acolo, știu bine, e mult mai greu. E mai ușor să combați rațiunea, luciditatea

spiritul critic, în violente articole de superbă teorie filosofică. Dar e infinit mai greu să te expui în domeniul practic. Ațiția tineri, sublimi de adorație pentru elanul vital, n'ar risca o iotă din comoditatea lor, ca să protesteze contra unei nedreptăți, contra unei persecuții, contra unui favor ori contra unei ilegalități. Din contra, de cele mai multe ori ei se fac soldații tuturor exploata-
torilor și închid ochii, distrați, la evidente și strigătoare nedreptăți.

Generația noastră, dacă își simte vre-o chemare va trebui să dea lupta pe terenul etic. Va trebui să combată cu disperare bizantinismul, fanariotismul, șiretenia, pehlivănia, scepticismul trivial și jovialitatea zeflemistă cu care Romînul nostru trece ușor peste cele mai tragice situații. Revendicăm pentru onoarea acestui popor puțin sentiment tragic al existenței și puțină amărăciune conștientă, în locul operetei sinistre care ne macină energiile cu veselă indiferență și nesimțită inconștientă. Cu alte cuvinte, să creiem o etică romînească.

Ideia de ordine, cel de al doilea imperativ al generației noastre, trebuie lămurită și ea, ferită de ereziile care o falsifică.

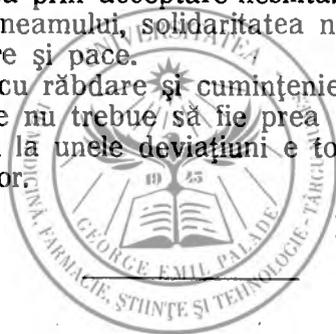
Liberalismul manchesterian sub forma sa excesivă duce la anarhism. Jumătatea a doua a sec. al 19-lea a văzut peste tot ruina lentă și înlocuirea liberalismului în toate țările, chiar și în patria sa de origină, în Anglia. „Laisser faire, laisser passer“ în formă absolută a murit peste tot. A fost un vis frumos și până la un punct irealizabil. Posibilitatea de libertate absolută pentru individ, așa cum o visau Renan, Faguet, ori prințul Kropotkin a fost o generoasă utopie. Națiunile au simțit nevoia să-și strângă rindurile într'o disciplină colectivă. În locul dezordinii libertare a apărut nevoia de solidaritate. Afară de aceasta, „laisser faire“ însemna de multe ori libertatea celui mai tare de a exploata pe cel slab. Războiul care a adus o relaxare a spiritului de orientare al colectivităților, a evidențiat și mai bine necesitatea unei regrupări organice. Dar ideia de ordine se putea satisface în două feluri: prin dictatură ori prin cooperatie democratică. Exemplul unor țări ca Italia ori Rusia au creat în unele cercuri o stare de spirit favorabilă dictaturilor. S'au creat și cîteva doctrine „ad hoc“. Valuri de imitație au ajuns până și la noi. Dar cum am arătat în altă parte, următorul raționament e evident: la noi lucrurile nu merg prea bine, democrație n'am avut, deci nu democrația e vinovată de cele ce se întîmplă. Realizarea ideii de ordine prin dictatură mi se pare imposibilă, atunci cînd dictatura nu e adusă cu asentimentul majorității poporului, adică după o revoluție. O dictatură care se impune de sus în jos nu poate să fie decît o exploatare de clasă. Și, ceiace e mai grav, se confundă foarte des, mai ales la noi, *ideia de ordine* cu *ideia de oprimare*. A călca legea oricînd în favoarea nu importă a cui, a trăi în nestabilitate și imprevizibilitate

juridică, cînd guvernele schimbă mereu legile, nu înseamnă a favoriza ordinea. Aceasta e înainte de toate legalitate. Dictatura e de cele mai multe ori, după cum s'a exprimat foarte fericit, un om politic al nostru, „anarhie tiranică“. Nu ne putem abține aici de a mai repeta încă ceva. Că toate țările care se găsesc în fruntea civilizației, se guvernează democratic și că, în schimb, toate popoarele rămase în urmă se găsesc sub regim de dictatură abuzivă. Deoparte Franța, Anglia, America, Germania, Elveția, Belgia, Austria. De cealaltă Grecia, Rusia, Italia, Ungaria, Spania, Turcia.

Ordine și regrupare da, dar sub semnul solidarității organice a întregului popor. Cooperatie strînsă, dar admisă și acceptată de toți. Căci ordinea nu poate fi o *constrîngere*. Ca să fie definitivă și durabilă, ea trebuie să fie o *adeziune*. Să ne dăm în deplină cugetare și libertate de alegere disciplina care ne trebuie și ne convine. Iată un minunat program pentru generația noastră: să realizeze ordinea prin acceptare nesilită. Să organizăm forțele de cooperare ale neamului, solidaritatea națională pe un principiu fecund de unire și pace.

Să cugetăm cu răbdare și cumințenie la toate aceste constatări. O generație nu trebuie să fie prea pornită pe o singură cale. Rezistența ei la unele deviațiuni e tot așa de prețioasă, ca și avîntul ei creator.

Mihai D. Ralea

Cronica școlară

Centenarul școlii primare din Moldova. Contribuții.

Invățămîntul nostru de toate gradele nu-și are încă o istorie completă ¹. Ne lipsesc pentru această nu numai studiile de sinteză, în care să se urmărească sistematic evoluția școlii românești, dar și studiile prealabile pentru o asemenea operă: nu s'au scris încă monografiile multor școli; nu se cunosc decît vag și sub formă de prezumții influențele sub care s'au dezvoltat școlile noastre. N'avem apoi o istorie a manualelor didactice ². Iar ideologiile, care au determinat diferitele reforme de învățămînt, abia dacă sînt indicate.

În deosebi școala noastră primară, care,—e vorba de cea din Moldova,—în curînd împlinește 100 ani, n'a atras pînă azi atenția nici unui cercetător, ca să-i însăileze impresionanta ei activitate. E adevărat că o astfel de operă nu-i ușor de realizat, că nu promite „zgomot“, dar tot pe atît e de adevărat că o cunoaștere mai completă a uneia din cele mai principale instituții de cultură, ar provoca repercusiuni profunde în spiritul public despre rolul și valoarea școlii primare.

---

¹ Există—e adevărat—o „Istorie a școlilor“ scrisă de V. A. Urechia, în trei volume, însă ea reprezintă o simplă înșirare cronologică a evenimentelor. (cf. V. A. Urechia, Istoria școlilor dela 1800—1864, 3 tomuri, București, Imprimeria Statului, 1892). Totuși ca material istoric, opera lui Urechia e foarte prețioasă.

² Pentru Ardeal cunoaștem în acest gen studiile de mare valoare ale d-lui O. Ghibu. (cf. Dr. O. Ghibu, I Bucoavnele; II Abecedarele din Transilvania; III, cărțile de cetire din Transilvania, București, Socec & Sfetea, 1916). Pentru abecedarele din Moldova avem și noi un studiu în preparație.

Astfel de reflecții ni s'au trezit în minte în mod natural în momentul în care, cu prilejul centenarului școlii primare din Moldova, ne-am gândit să dăm câteva informațiuni despre:

- a) Imprejurările istorice în care au luat naștere;
- b) Organizarea;
- c) Programele și manualele didactice;
- d) Profesorii primei școli primare moldovene.

I.

Prima școală primară din Moldova se deschide în anul 1828, la 23 Ianuar, în Iași, la mănăstirea Trei-Ierarhi, unde se mai găsea pe acea vreme o școală grecească. Terenul pentru înființarea ei fusese pregătit cu mai mulți ani înainte. Încă dela începutul sec. al XIX-lea—la 1804—luase ființă, din inițiativa Mitropolitului Veniamin Costache ¹, seminarul dela Socola, pentru creșterea și învățarea viitorilor preoți. La câțiva ani după aceea, la 1814, se înființase apoi, din inițiativa lui Gheorghe Asachi, o a doua școală importantă pentru cultura națională: o școală de ingineri, în care se predă un curs de matematică teoretică, urmat de aplicații la geodezie și arhitectură. Pentru chestiunea care ne interesează, ambele școli au avut un rol important, prin aceea că într'insele s'au predat cursurile în limba națională, pregătind astfel terenul pentru înzestrarea limbii românești cu termenii științifici necesari. Dar influența ambelor școli nu se putu exercita în stil mare. În deosebi, școala de ingineri trebui să-și închidă porțile odată cu mișcarea grecească dela 1821 și cu plecarea lui Gh. Asachi la Viena. Cît privește seminarul, acesta e adevărat că a avut un rol mult mai intens, însă numai pentru o anumită clasă socială, pentru cea clericală, mai ales la început. Deaceia școala, care avea să exercite cel mai mare rol în dezvoltarea culturii naționale și în special în propagarea acesteia, avea să fie școala primară, care se fundează la 1828.

Cu câteva luni mai înainte, pela 15 August 1827, se întorsese din străinătate Gh. Asachi, animatorul cultural al epocii sale. Fundatorul „Albinii“ venea din Viena, unde fusese în curs de 5 ani agentul diplomatic al domnitorului Ioniță Sandu Sturza ². Pe atunci Viena și Austria, dealtfel ca toate țările germanice din Vest, intraseră de mai bine de un deceniu în sfera de influență a ideologiei pestalozziene, și lucrau în spiritul acesteia, la întemeierea a cît mai multe școli pentru popor. Dealtfel, curentul tînăr demo-

¹ Cf. G. Asachi, Relație istorică asupra școlilor naționale în Moldova dela a lor restatornicire, Iași, Albina, 1838.

² Cît a stat la Viena, Asachi a căutat și niște acte cu privire la drepturile școlilor dela Trei-Ierarhi asupra unor moșii donate de Vasile Lupu. Cf. V. Petrovanu, Istoricul școlii normale „V. Lupu“, (în Anuarul școlii normale „V. Lupu“) Iași, 1927, p. 10.

cratic, era sprijinit și de principiile revoluției franceze, cu idealurile ei de libertate, egalitate, fraternitate, idealuri care promovau acțiune de atențiune pentru popor. Față de această atmosferă a vremii sale, un cărturar de talia lui Asachi nu putea rămâne insensibil. Acesta, determinat de stările de lucruri constatate în Apus, de îndată ce revine în țară și-și ia postul de referendar al școalelor, aduce în discuția epitropiei chestiunea școalelor.

Din epitropie, care avea în grijă sa școalele, făceau parte pe acea vreme Mitropolitul Veniamin Costache, apoi Costache Mavrocordat, Vornicul Mihalache Sturza și Gh. Asachi. În urmă schimbului de vederi, pe care Asachi l-a avut cu Epitropia, aceasta redactă un raport către Domn, în care cerea fundarea de școale, pe motivul că „bunele învățături sînt pentru omul cel cugetător o viață sufletească pe pămînt“. Raportul poartă data de 1 Ianuar 1828. Domnitorul, om cu înțelegere și cu dragoste de neam, își dădu de îndată aprobarea sa, cu care ocazie făcu și unele aprecieri personale asupra valorii învățăturii. „Cetindu-se această anaforă a Prea-Sfinției Sale Părintele Mitropolitul,—scria Domnul—și a D-lor Boerilor Epitropi ai școalelor naționale a Moldovei ne-am încredințat că a ei cuprindere este întru toate potrivită cu obștescul folos și cu părinteasca noastră plecare spre propovăduirea și înaintarea bunelor învățături“.

Aprobarea sa, Domnitorul a dat-o la 5 Ianuar, dar deschiderea școlii a avut loc ceva mai tîrziu, căci nu era vorba în anaforă¹ să se înființeze numai o singură școală, ci două: o școală primară și o alta gimnazială. Deși ambele fură aprobate, ele nu se deschiseră la aceeași dată, din cauza localului care nu era încă pregătit. Mai întăiu se deschise școala primară, în ziua de 23 Ianuar 1828 cu un curs de abecedar, pe care îl fini Gh. Săulescu. Apoi se deschise gimnaziul—se pare că la 1 Maiu—gimnaziu care deveni mai tîrziu Academia Mihăileană, iar în urmă Liceul Național de azi.

II.

Inceputurile școlii primare din Moldova au fost modeste și se datoresc, în ceiace privește organizarea, celor doi oameni de școală din epoca aceia: lui Gh. Asachi, care în calitate de referendar avea grijă școalelor și lui Gh. Săulescu, care s'a impus dela început ca profesor, pe baza studiilor sale întinse făcute la Atena și Viena în curs de mai mulți ani.

Firma noastră școală primară a avut două clase, care se făceau în doi ani școlari: prima clasă se numea „Clasul elementar“ și era clasa pentru începători. Într'însul se predau cunoștințe de abecedar, deci, scrierea, cetirea, numărarea și cîteva rugăciuni.

¹ Cf. T. Codrescu, Uricariu, p. 30 sq.

„Clasul elementar“ a fost deschis la 23 Ianuar, de cătră Gh. Seulescu, care era considerat „profesorul de filologie“. Clasa a doua, care s'a numit „Clasul normal“ și ar corespunde diviziei a doua și a treia, s'a deschis ceva mai târziu, la 28 Mart același an, de Săulescu și alți colegi ai săi. Cum în clasa aceasta, obiectele erau mai numeroase și acestea constituiau baza învățămîntului primar, după numele de „Clas normal“ s'a numit apoi și școala, multă vreme, școala normală 1. Termenul de „școala normală“ și „Clas normal“ pe care primii dascăli îi întrebuițau cînd era vorba de ceiace noi azi înțelegem prin școală primară, fusese importat de Asachi și colaboratorul său Seulescu din Austria, unde prin școala normală se înțelegea școala primară, cum dealtfel încă se mai uzitează în Bucovina pentru școalele din oraș.

Dela 1828 până la 1832, în Moldova a funcționat o singură școală primară de stat. Dela 1832 înainte iau naștere prin regulamentul organic școalele primare județene, adică o serie de 7 școale primare care se fundează în capitalele de județ 2. Astfel de școale iau ființă în Huși, Galați, Birlad, Roman, Focșani, Botoșani și ceva mai târziu, la Piatra-Neamț. Tot dela această dată sporindu-se obiectele de învățămînt din programa școlii primare, s'a mărit în mod natural și durata cursurilor. Astfel, în loc de a se face cursul normal într-un singur an, s'a decis ca acest curs normal să se facă în doi ani. Ca un corolar al acestei modificări a intervenit o sporire a numărului anilor de cursuri, așa încît dela 1832 înainte școala primară durează trei ani.

La 1851 o nouă modificare avu loc în programa învățămîntului primar: noi materii de învățămînt se introduseră, cerînd pentru studii un timp mai îndelungat decît programa analitică anterioară. *Dela această dată, școala primară își spori numărul anilor de cursuri dela 3, la 4 ani.*

Dela început școala primară fu destinată copiilor din toate categoriile sociale. Într'insa se primeau elevi între 7 și 12 ani. Cei ce doreau să urmeze cursul elementar, puteau să se înscrie în școală în orice vreme a anului, nefiind fixată pentru aceasta o dată anumită. Cît privește celelalte clase, timpul de admitere în-ceta odată cu începutul iernii.

Anul școlar începea la 1 Septembrie și dura până la 1 Iunie, cînd urma vacanța mare, exceptîndu-se, bine înțeles sărbătorile religioase și vacanțele de Crăciun și Paști.

1 Ceiace a dat naștere la unele confuzii: unii, vezi de ex. S. R. Fomac înv. normal din România. București, Göbl. p. 81 sq. au crezut că „școala normală“ dela Trei-Ierarhi, fundată la 1823, ar fi fost o școală pregătitoare de învățători, neștiind, că în acest caz, ar fi trebuit să i se zică, potrivit nomenclaturii vremii, școala preparandală.

2 De relevat că tot în epoca aceasta — la 8 Noembre 1834 s'a deschis prima școală primară de fete din Moldova în Iași. Cf. G. Asachi Relații... op. cit. p. 239.

Orele de studiu erau și ele reglementate. Profesorii erau obligați să țină clasă de la 8 la 11 și de la 2 la 5 după amiază, în timpul verii și de la 2—4 în timpul iernei 1.

Scopul primelor școli primare, așa cum se degajează din cele două anaforale, era dublu: să promoveze cunoașterea de carte a copiilor din diferitele straturi sociale și să pregătească buni funcționari. În ce privește scopul al doilea, e de observat că însuși domnul, în anaforaua sa, e de părere să se acorde oarecare avantajii ca de pildă accesul în funcțiile publice, tuturilor tinerilor care frecventează cursurile școlii primare. „Toți tinerii pămînteni ce vor petrece cursul public al școlilor naționale — spunea anaforaua — și vor avea bune atestaturi să se protimisască a intra în cancelariile pămîntești spre a le fi ca o dreaptă mulțumită a ostenețelor lor și o înlesnire la împlinirea slujbelor“ 2. De cîtă importanță era o asemenea decizie o relevă A. D. Xenopol cu multă perspicacitate: „Ea a fost — relevă marele nostru istoric — una din cele mai puternice lovituri date boierilor, întrucît acumă și știința de carte dădea dreptul la funcțiuni, prin urmare la boerii“ 3.

Programa școlii primare era simplă. În „clasul elementar“ se predau „buchile“ numărarea și rugăciunile. În „clasul normal“ programa de la 1828 prevedea următoarele materii: limba românească cu gramatica, caligrafia, catihisis (religia) și aritmetica. Cei care trebuie să relevăm este faptul că în prima noastră programă analitică de curs primar nu a fost vorba nici de istorie, nici de geografie, nici de științe fizico-naturale.

La doi ani după aceea, la 1830, programa analitică apare sporită cu alte două obiecte: geografia și cetirea latină. Firește, că la „cetirea latină“ nu era vorba de învățămîntul limbii latine, ci de cunoașterea caracterelor latine. Prin această modificare, prin introducerea cetirii latine se pregătea sistematic terenul pentru înlocuirea „chirilicei“. Tot la această dată, după o statistică a lui Asachi, reiese că s'ar fi introdus și istoria 4. Cei care merită să fie relevat de data aceasta, e faptul că în învățămîntul nostru apar cele două obiecte — geografia și istoria — ca materii de cunoștințe generale despre alte popoare și țări. Procedarea și-ar putea afla justificarea în faptul că, nefiind studiate deplin nici istoria, nici geografia țărilor române, profesorii se mărgineau la predarea cîtorva noțiuni de geografie și istorie universală.

O altă modificare a programei avu loc la 1851 cînd se în-

1 Datele acestea s'au extras în bună parte din V. A. Urechia, op. cit.

2 T. Codrescu, Uricariul III, p. 32 și 36.

3 A. D. Xenopol, Memoriu asupra învățăm. Sup. în Moldova, Iași, 1885, p. 47.

4 Cf. V. A. Ureche, op. cit. p. 208; și A. D. Xenopol, op. cit. p. 40.

troduse în învățămîntul primar istoria Romînilor, geografia țărilor romîne și limba latină. Modificarea aceasta e extrem de importantă. Pe deoparte ea pare a fi ecoul ideologiei de politică naționalistă care la noi începe cu mișcarea dela 1821 și care culminează cu evenimentele istorice petrecute la 1848 și 1859 în cele două principate. Pe dealtă parte, modificarea aceasta a avut chemarea să cultive, odată cu înmulțirea numărului școalelor, conștiința națională în straturile populare și să pregătească astfel în mod fecund și pe o scară întinsă conștiința națională pentru marele eveniment al unității naționale din 1918.

La cîțiva ani după aceea, la 1857, programa analitică suferi o nouă modificare. De data aceasta se scoase învățămîntul limbii latine din școala primară, substituindu-i-se în schimb obiecte de mare importanță ca: noțiuni de istorie naturală, de fizică populară, de contabilitate și de desen linear. După aspectele pe care le prezintă noua modificare, s'ar putea conchide aprioric că schimbările intervenite în programă n'ar fi străine de atmosfera pozitivistă din filosofia apuseană ale cărei ecouri s'ar fi putut să aibă repercusiuni și în țara noastră prin numeroșii tineri, care și-au făcut studiile în apus, în vremea aceea ¹.

Pe cît de interesant e modul cum a luat naștere și s'a dezvoltat programa analitică a cursului primar, tot pe atît de interesant ni se pare de relevant modul cum s'au alcătuit primele noastre manuale didactice de curs primar.

Prima școală primară din Moldova și-a început activitatea fără manuale didactice. Dealtfel, fenomenul acesta este explicabil pentru cel ce cunoaște epoca corespunzătoare. La 1828 nu avem cărți de curs primar, pe deoparte pentru că n'avea cine să le ceară, dat fiind faptul că până la 1832 a existat o singură școală primară, pe de altă parte pentru că erau prea puține tipografii. Astfel, la 1828, în toată Moldova erau doar trei tipografii: a Mănăstirii Neamțului și a Mitropoliei, care se ocupau cu tipărituri bisericești și a treia, a „Albinii” lui Asachi, care trebuia să răspundă tuturor nevoilor culturale ale epocii. Interesant este apoi faptul că până în 1830 Iașul n'a avut nici o librărie. Până la data pomenită cărțile se vindeau la o dughiană de brașovenie a asociației Dimitrie & Gavril, stabiliți într'un magazin lîngă Mitropolie. Prima librărie se deschide în Iași în anul 1830 de un librar venit din Lemberg cu numele de Wild. În librăria sa, acesta aduse mai întăiu cărți străine în diferite limbi, în deosebi, în franțuzește și nemțește, stampe botanice de flori și ierburi, stampe zoologice și arhitectonice, portrete de persoane celebre, etc.

Nefiind cărți, lecțiile la început se făceau de cătră dascăli cu ajutorul tablei și a unor cartoane, după metoda Lancaster, cum vom lămuri dealtfel mai jos. Unii profesori, la clasul normal, făceau

¹ S'ar putea conchide cu oarecare aproximație, că programa analitică de curs primar s'a alcătuit în linii generale între anii 1828—1857.

cursul după manuscris. Astfel aritmetica se preda după manuscrisul profesorului Filipescu care fusese prealabil aprobat de epitropie; geografia, după manuscrisul lui Fabian, iar gramatica după manuscrisul lui Gh. Seulescu.

Această stare de lucruri a durat însă numai până la 1832, dela care dată începură a se tipări manuale didactice. Prima carte de curs primar fu abecedarul lui Seulescu, intitulat „Antêile cunoștințe de litere și de idei pentru tinerimea școlilor începătoare“, apărut la Iași în tipografia Albinei în 1832¹. Cu ocazia aceia, „Albina“, în numărul său din 22 Octombrie, făcea următoarele reflecțiuni: „Lipsa cărților elementare sau începătoare în limba patriei este una din cele mai simțite piedici, care opresc până acum sporirea învățaturii. Spre întîmpinarea unui asemenea neajuns, s'au pregătit cărțile trebuincioase, care pe rînd se vor tipări“.

Ceiace s'a și realizat. Rînd pe rînd apărură diverse manuale școlare de curs primar și secundar, asigurîndu-se astfel posibilitatea unui învățămînt mai temeinic. Dintre acestea menționăm gramatica² lui G. Seulescu, o lucrare complicată și voluminoasă, apărută la 1833, apoi o „geografie mică“ de V. Fabian și un catehis. Toate acestea — în afară de catehis sînt compilate după manuale din Austria, unde autorii lor își făcuseră o bună parte din studii.

Despre profesorii primei școale primare moldovene, posedăm puține date. Cel mai cunoscut e Gh. Seulescu³. S'a născut la 1792, în ținutul Fălciului, din părinți razeși.

Fiind un tînăr fără avere, e ajutat de Mitropolitul Veniamin Costache, ca să-și poată face astfel studiile universitare la Atena și Viena. Reîntors în țară, a funcționat mai întăiu ca profesor de școală primară la cursul elementar, după aceia la cursul normal, iar cînd se înființează Gimnaziul, funcționează la cursul secundar, predînd retorica și istoria universală. E și autor didactic, scriînd următoarele lucrări: un abecedar—primul abecedar din Moldova,—o gramatică romîncască în două volume, complicată și greoaie, compusă după gramatici nemțești, o istorie universală și o mito-

1. Abecedarul lui G. Seulescu diferă mult de abecedarele de azi, îndeosebi prin o excesivă bogăție de material. El cuprindea: alfabetul, rugăciuni, datoriiile școlarilor, noțiuni despre timp, elemente, pămînt, societate, chestiuni de istorie națională, fabule, cugetări, tabela lui Pytagora etc. Din acest abecedar epitropia a dăruit 500 de exemplare elevilor săraci din Iași și școalele județene. La 1833, deci la un an, apare ediția II, a acestui abecedar, la 1836 apare a III ed.; la 1842, ed. IV; la 1847, ed. V; la 1851, ed. VI.

2. Gramatica lui G. Seulescu are două părți și e tipărită în două volume: Partea I etimologică, 236 pagini; Partea II sintactică, 160 pagini.

3. Informațiile despre G. Seulescu ni le-au furnizat următorii: V. A. Ureche, op. cit.; 2. A. D. Xenopol, Memoriu asupra învățămîntului superior în Moldova, Iași, 1885; 3. I. Dumbravă, Din Viața Pătrînicului Seulescu, Arhiva, VI, p. 108.

logie. A fost apoi colaboratorul cel mai de aproape al lui Gh. Asachi : cînd acesta lipsea din Iași, Seulescu avea întreaga conducere a „Albinii“.

Un alt profesor al primei școli primare a fost Vasile Fabian 1 sau Bob. Era ardelean de origină, născut la 1795 în satul Rușii Bărgăului, în Ardeal, lângă orașul Bistrița. A învățat mai întăiu în școala romînă din satul Maier, iar dela 1807 înainte în școala militărească din Năsăud, de unde la 1810 trece la Gimnaziul din Blaj. A urmat filosofia și dreptul la Cluj, iar la 1820, înainte de a-și fi terminat cursurile universitare, Asachi îl aduce ca profesor la Seminarul din Socola. La 1828 predă pentru puțin timp la cursul normal, trecînd imediat la Gimnaziu, unde i s'a încredințat învățămîntul matematicii, geografiei și limbii latine. A fost autorul unui manual mic de geografie. A murit în 1836.

În afară de aceștia, au mai funcționat la școala primară încă o serie de alți profesori mai puțin cunoscuți ca : Teodor Verescu și I. Nanu, la cursul elementar, unde succedau lui Gh. Seulescu ; apoi părintele Ioan Silvan Sachelarie și Gh. Filipescu la cursul normal.

Pentru munca depusă, profesorii erau retribuiți de către Epitropie cu lefuri inegale. Cea mai mare leafă, o aveau cei doi profesori cu studii universitare străine : Gh. Seulescu și V. Fabian. Primul, era plătit anual cu 3000 lei, iar al doilea cu 3600 lei. Preotul Ioan Silvan primea numai 1200 lei, iar preotul Constantin numai 1000 lei. Unii profesori beneficiau în plus și de oarecare avantagii. Astfel, Seulescu, Fabian și preotul Silvan Sachelarie, beneficiau de următoarele : locuință în școală, lemne, cîte 20 oca de luminări pe an și cîte o pîne și o oca de vin zilnic 2.

Pentru astfel de retribuiții se cerea o muncă destul de interesantă de cunoscut pentru epoca noastră. Astfel, sistemul propunerii obiectelor, a scrierii și cetirii în clasul elementar, era cel Lancasterian. Băeții stăteau în niște bănci, ce erau așezate cu fața spre perete. În fața fiecărei bănci se afla scaunul de nisip. Iar în fața acestora, stăteau atîrnate pe pereți mari tablele cu litere sau silabe, care, ca să nu le strice copiii, erau apărute prin cercuri de fier. De fiecare bancă era cîte un monitor sau șef de grupă. Acesta arăta colegilor săi litera de pe tablă, iar elevii între timp priveau și urmăreau cu ochii elementele literii. După un moment de contemplare, monitorul dădea ordin să se scrie litera pe tablele cu nisip din fața școlărilor. Scrierea se făcea cu degetul sau cu un cui, care lăsa urme pe nisip. Cînd operația era terminată, urma corectarea. Șeful băncii trecea pela fiecare elev și-i îndrepta gre-

1 Pentru V. Fabian cf. 1. A. D. Xenopol, op. cit. ; 2. Vasile Fabian (notiță), Foaia pentru minte, 1840, No. 31—34 ; 3. Vasile Popescu—Scriban, Cuvînt funeral (în A. D. Xenopol, op. cit. p. 124 sq. N. Iorga, Partea Romînilor din Ardeal și Ungaria în cultura romînească, Analele Academiei II, p. 767, (1910—1911).

2 Cf. T. Codrescu, Uricariu VII.

șelile. Odată o literă învățată, se proceda în același mod la învățarea alteia. Totuși, trecerea dela o literă la alta nu se făcea ușor. Mai întâiu, trebuia nivelat nisipul. În acest scop, monitorul pronunța vorbele: „Indreptează primare“. La azul acestor cuvinte unul dintre băeții din bancă, care purta acest titlu de onoare, trăgea cu o mână peste tablele de nisip pentru a le netezi și va înlesni trecerea la scrierea altei litere. După o serie de exerciții în acest mod, se trecea la exerciții pe placă, iar mai târziu, când „slovele“ erau învățate bine, la exerciții pe hîrtie. În cursul acestor lecții, profesorii—unii îmbrăcați în antereu și cu fes pe cap—se plimbau prin clasă cu minile la spate, corectînd pe monitori și supraveghînd activitatea clasei. La rîndul lor, elevii îmbrăcați și ei în anteree, executau ordinele; iar cînd vreunul dintre școlari se arăta refractar măsurilor pedagogice, intervenea pedeapsa: li se ridica antereul la partea posterioară, unde li se aplica după decizia profesorului, un anumit număr de vergi¹.

La celelalte clase rolul învățătorului nu diferea mult de cel de azi, cu excepția că lipsind manualele, toate cunoștințele trebuiau predate de învățător.

Numărul elevilor varia după ani și era în continuă creștere. Așa în anul 1832 au frecventat cursul începător 129 de școlari, iar pe cel normal 47. Dacă la acești școlari se adaugă și cei din anii precedenți, se constată că în timp de 4 ani, școala Vasiliană fu populată rînduri-rînduri de 875 de elevi—ceiace reprezintă desigur un număr destul de mare. Totuși... cînd, azi, sunt înscrși la școalele primare din țara noastră circa 1.000.000 de elevi care frecventează cursurile regulat, cînd anual termină școala cam 70.000 de absolvenți, diferența între cele 2 serii de numere e așa de izbitoare și atît de concludentă, cu privire la eforturile uriașe care s'au făcut pentru cultura noastră națională într'un timp atît de scurt: de 100 ani!

La 23 Ianuar 1928 se împlinesc 100 ani dela înființarea celei dintăiu școale primare din Moldova. La Iași, la școala normală „Vasile Lupu“, care s'a dezvoltat pe pedestalul școalei delă Trei-Erarhi, s'a reamintit la 30 Ianuar prin o festivitate solemnă opera mare, pe care a realizat-o școala noastră primară pe cîmpul culturii romînești. O asemenea dată analogă datelor de comemorare a figurilor istorice, a oferit posibilitatea să se reliefeze funcțiunea culturală, politică și socială, pe care perseverent și cu modestia ei caracteristică a împlinit-o școala primară romînească.

Dr. S. S. Birsănescu

¹ Informații despre modelele de învățămînt n'au trezit atenția multora. Totuși găsim la: A. D. Xenopol, op. cit. p. 36; N. A. Bogdan, Orașul Iași ed. II, Iași, 1913, p. 256 și V. A. Ureche op. cit. I, p. 143.

Miscellanea

Ioan Al. Brătescu-Voinești

Scrisoare adresată iubitului nostru colaborator cu ocazia sărbătoririi sale și citită în ședința festivă dela 25 Ianuarie 1928.

Iubite domnule Brăteseu, cred că-ți închipuești de ce nu pot să fiu lângă d-ta și cât am dorit să fiu și cât de mult îmi pare rău că nu pot fi.

Iubite și vechiu prietin, când am luat condeiul în mână, credeam că știu bine ce-am să-ți scriu. Dar acum stau de-un ceas înaintea hîrtiei și totul mi s'a învâlmășit în minte: primul schimb de scrisori dintre noi, fericirea simțită cînd ai primit să te îmbarci în acea expediție către necunoscut care a fost întemeerea „Vieții Romînești“, bucuriile repetate cînd poșta îmi aducea manuscrisul d-tale, rarele noastre întîlniri, imaginea ființelor delicate din opera d-tale, gîndul că generația noastră a ajuns la vremea, oricum melancolică, a jubileelor, diferitele formule care ar încerca să exprime înțelegerea mea admirativă pentru scrisul d-tale, și alte și alte multe gînduri și simțiri.

Poate voi reuși să concentrez măcar o parte din toate acestea, dacă-ți voi spune, prozaic și banal, că din toată corespondența primită dealungul celor douăzeci de ani, de cînd apare „Viața Romînească“, manuscrisele d-tale au făcut parte, toate, dintre puținele a căror lectură n'am putut-o amîna un moment. Dacă aveam pe cineva în vizită și nu-i puteam cere permisiunea să mă lase să cetesc, îmi luam aere plictisite și ostile ca să scap de el. Dacă factorul îmi dădea plicul pe drum, cînd mă duceam la școală, apucam pe uliți lăturalnice ca să am timp să-ți cetesc bucata.

Te rog să nu iei aceste mărturisiri ca un semn de grandomanie din partea mea. Nu vreau să măsur meritele d-tale de artist cu interesul meu pentru opera d-tale. Vreau să-mi arăt admirația mea de cetitor, și atîta tot.

Desigur că, dintr'o veche deprindere de a mă întoarce asupra mea, ca să-mi explic stările sufletești, am căutat să analizez cauzele acestui interes, de o natură cu totul aparte, provocat de opera d-tale.

Și mi se pare că am aflat explicația, care să mă mulțumească măcar în parte. În fiecare bucată găseam un eveniment, o scenă din viață, redată cu putere, dar te găseam și pe d-ta. O aderență rară între operă și realitate pe de o parte, între operă și d-ta pe de alta, care mărea intensitatea de viață a creației. Această constatare am făcut-o într'un studiu asupra operei d-tale. Și am fost fericit când am găsit, mai anii trecuți, într'un critic străin, pe care-l știuez, confirmarea opiniei mele asupra plusului de viață și de interes, pe care-l dă operei de artă acest raport între realitate, operă și scriitor.

Dar și genul realităților zugrăvite de d-ta, și sufletul adăogat acestor realități erau prin ele însele de natură a provoca un interes excepțional. Întâmplările erau emoționante, profund semnificative și cu largi perspective asupra sufletului în genere și a societății noastre în specie—iar sufletul era de o extremă sensibilitate și delicateță. De aici acea combinație rară de realism desăvârșit și de intens și pătrunzător lirism—de adevăr și de poezie.

Iar tuturor acestor calități, d-ta le-ai dat toată valoarea prin darul unic în literatura noastră de a rămânea în scris admirabilul povestitor prin viu graiu, realizând astfel la ideal cerințele genului epic—reușind să dai la maximum iluzia realității.

Aprig în observație, duos în sentiment, d-ta ai fost expresia cea mai înaltă și mai pură a generației noastre, critică și lirică în același timp.

D-ta ne-ai răzbunat, denunțând grosieritatea mediului, în care cei delicați nu au ce căuta; d-ta ne-ai înduișat, evocând câteva figuri ideale, care nu se pot uita. Nu există, nu vor exista în literatura română ființi mai delicate, tratate mai delicat, și în același timp mai fremetător decât aceste figuri neuitate, a căror viață ne cîntă în suflet pentru totdeauna. Printre ființele noastre scumpe, pe care le-am pierdut, și la care ne gândim cu profundă emoție, este și Eliza lui Pană Trăsnea.

Iubite domnule Brătescu, iartă-mă că ți-am spus așa de-a dreptul admirația mea. Știi că în față nu ți-am vorbit niciodată nimic de opera d-tale. Acum, dela distanță, fără să dau ochii cu d-ta, am căpătat curaj. E singura compensație pentru regretul de a nu fi putut lua parte la sărbătorirea d-tale.

Îți doresc sănătate și viață lungă,—urare pe care ți-o fac și toate generațiile de scriitori grupate în jurul „Vieții Românești“.

* * *

G. Ibrăileanu.

Sper că cele spuse în scrisoarea de mai sus despre calitățile operei sînt și impresiile cetitorului, nu numai ale mele.

Voiu mai adăoga acum un alt caracter al operei d-lui Bră-

Brătescu-Voinești, care face atît de interesantă lectura nuvelilor și schițelor sale — și care rezultă din aceeași sensibilitate ascuțită a scriitorului. D. Brătescu-Voinești nu are în opera sa viață și tipuri indiferente. Personagiul e pictat cu simpatie, cu humor, uneori, rar de tot, cu antipatie, dar niciodată cu indiferență. Și tot așa, împlinirea nu e niciodată neutră. E tristă, ori comică, — în orice caz emoționantă.

Toate acestea nu vor să constate decît, încă odată, și sub alt unghi, aceeași sensibilitate, — aceeași însuflețire a realității prin adaosul de suflet al autorului. Ar fi exagerat, desigur, dar nu prea departe de adevăr, dacă am spune că opera d-lui Brătescu-Voinești te face ori să plîngi ori să rîzi. Aceasta este, cauza pentru care opera aceasta pune mereu în mișcare tot sufletul cititorului: afectivitatea lui prin emoția ei, inteligența lui prin comicul ei, amîndouă deodată prin humorul ei. §

Dar *genul* acesta înseamnă quintesențierea realității. Aceasta ne explică și dimensiunile reduse ale operei. Iar cine cunoaște mai deaproape pe d. Brătescu, știe cît condensează, cît quintesențiază d-sa într'o bucată — după ce quintesențiasse deja realitatea obiectivă, care i-a servit ca model. Lăsînd din realitatea obiectivă ceiace nu e caracteristic — alegînd numai virturile undulațiilor vieții — d-sa se dedă apoi la același procedeu față cu realitatea așa cum e transpuse deocamdată în bucată sa.

O operă rezultată din această dublă quintesențiere nu poate fi voluminoasă.

Opera aceasta de sensibilitate, de caracteristic pur, de fineță nu se poate concepe în douăzeci de volume. Fiecare gen, fiecare sensibilitate, fiecare reacție la realitate are, în literatură cași în toate artele, dimensiunile sale. Nu se poate concepe un *Mérimée* autor al unui număr de nuvele egal cu al lui Maupassant. Nu se poate concepe un Leopardi autor al unui număr de volume egal cu al lui Hugo, chiar dacă Leopardi ar fi trăit optzeci de ani. Nu se poate concepe o pictură de concentrare ca a lui Leonardo da Vinci, etalată pe-atîtea pînze ca a lui Rubens, chiar dacă Leonardo, care a pictat patru ani zîmbetul Giocondei, s'ar fi consacrat numai picturii.

Redați operei d-lui Brătescu-Voinești tot ceiace d-sa a eliminat ca neesențial și necaracteristic, mai întăiu din realitatea care i-a servit de model și apoi din opera pusă în lucru, și veți obține o operă cu dimensiuni foarte întinse — ca acele extracte concentrate care, diluate în apa din care au fost extrase, redau lichidul primitiv.

...Aceasta nu înseamnă, iubite domnule Brătescu-Voinești, că opera d-tale trebuie să aibă exact dimensiunea a trei volume de nuvele și schițe și trei volume de teorii filosofice și sociale (presărate cu pagini de creație artistică) și că te aplaud pentru că de-o bucată de vreme te-ai consacrat exclusiv vînătoarei și pes-

cuitului de păstrăvi în munții Dornei și ai Maramureșului. Mai ales că nu știu prin ce minune acum când ai ajuns la jubileu, ești mai viu și mai vibrant decât oricând.

Când te-am văzut pentru ultima oară la d-ta acasă, vorbindu-mi cu atîta pasiune (și cu ce știință!) de undițele moderne, de păstrăvi, de loștrițe, de apele limpezi ale munților, eu, biet scrib, te-am invidiat. Dar — tot biet scrib — mă gîndeam cu melancolie: „l'am pierdut!“ și mi-erău antipatici păstrăvii, mai ales ca-i descriai răi și voraci (se vede bine: au mincat pînă și pe un mare scriitor).

D-ta nu ai avut niciodată ambiție literară. Ai scris nuvele și schițe din pură plăcere, cum răsădea flori ori cum dregea ceasornice Pană Trăsnea. Admirabilă nobleță a omului, ideală psihologie solilocă a creatorului de artă,—dăunătoare în anumite împrejurări scribului, care nu e rău să se ascundă în orice scriitor.

Thomas Hardy

Cu Thomas Hardy a dispărut cel mai mare romancier al timpurilor din urmă și unul din rarii *romancieri* din această vreme.

Un critic francez făcea mai dăunăzi constatarea că romanul actual este mai mult un *eseu* decât o operă de ficțiune și de creație. Criticul se gîndea în deosebi la romanul francez, dar constatarea lui e valabilă pentru o bună parte din romanul contemporan.

Este sigur însă că romanul a devenit într'o măsură eseu mai cu seamă în Franța. Afară de povestirile inferioare și populare, care păstrează tradiția romanului de senzație, afară de admirabilii *Les Thibault* ai lui Roger Martin du Gard, afară de alte foarte puține povestiri,—toată opera romanească din Franța zilelor noastre e literatură de idei, intelectualistă, tezistă, filosofică, chiar și atunci când e îmbrăcată într'un stil artist și strălucitor, ca romanul admirabilului Paul Morand,—stil, pe care nu-l avea romanul propriu zis de altădată. Se pare chiar că stilismul este în raport invers cu cantitatea de ficțiune și de creație—că stilul artist are menirea compensatorie de a înlocui substanța vie a creației.

Ideia și stilul—iată punctul de plecare și punctul terminal al celor mai mulți romancieri francezi de astăzi, ai celor mai reprezentativi. Aceasta este desigur și în soiitul specific franțuzesc—raționalist, logic, inamorat de idei. După Gide, romanul veritabil nu trebuie căutat în Franța, ci în Anglia și Rusia.

Romanul este povestire. Povestire bogată, cu intrigă, cu peripeții, care provoacă în cetitor curiozitate, emoție, indignare, iubire, ură—satisfacție sau decepție, ca în fața vieții reale.

Cuvîntul „roman“ presupune toate acestea. „Ca un roman“,

„cutare a avut mai multe romane în viață“, „aceasta numai în romane se petrece“, „viața acestui om este un roman“—sînt expresii curențe, care arată perfect ceiace este un roman. Tot așa cum „un tînăr romantic“, „o aventură romantică“, „o noapte romantică“ definesc romantismul.

Romanul propriu zis, ca să fie o operă de valoare,—adică să placă cetitorului cultivat, care cere unui roman întîmplări și realități sufletești redade cu artă—presupune multe și variate însușiri de creator. Trebuind să povestească—să prezinte personagiile—să le facă să-și exprime sentimentele—să le analizeze sufletul—să încadreze viața în mediul fizic și social: romancierul va trebui să aibă talent epic, dramatic, liric și descriptiv, să fie psiholog și sociolog. Sarcina romancierului este grea, căci el trebuie să redevie viața cu adevăr și cu poezie, în feluritele ei forme.

Thomas Hardy a fost *acest* romancier. A fost romancierul prin excelență. Creator, și nu eseist.

Un înțeles, o semnificație—are fiecare roman al său. Și încă o semnificație profundă. Dar nu pentru că romancierul a urmărit un scop, pentru că ar fi căutat să ilustreze o concepție. Semnificația romanelor lui Thomas Hardy este semnificația gravă, pe care o are viața umană pentru cine o privește înfiorat de destinul ei tragic. „Concepția“ lui este această înfiorare tragică în fața vieții. De aceea semnificația fiecărui roman al său e aceeași, ceiace ar fi un defect, dacă semnificația romanelor lui ar fi o concepție, o idee, o problemă,—defect pe care îl au romanele, de altfel admirabile, ale lui Galsworthy, toate cam cu aceeași semnificație socială.

Semnificația romanelor lui Thomas Hardy este și aceea a operei lui Shakespeare, cu care el are mai mult decît o asemănare. Ce altă semnificație e în *Othello*, în *Romeo și Julieta*, în *Regele Lear*—și poate chiar și în complexul Hamlet—decît aceea că fericirea este lucru fragil, că viața este teribilă—că „poate nici nu este loc pe-o lume de mizerii pentr'un atît de sfînt noroc străbătător durerii“—mai ales pentru exemplarele de elită ale speciei?

S'a înțeles din cele de mai sus că lipsa de „idee“ a lui Thomas Hardy nu înseamnă o atitudine pasivă față cu realitatea, nu înseamnă copiarea realității. Thomas Hardy, ca orice artist adevărat, alege esențialul și caracteristicul. Dar această alegere—instinctivă—nefiind determinată de o concepție, ci de sentimentul său asupra vieții, întîmplările din romanele lui nu dovedesc nimic: ele înspăimîntă. Cași la Shakespeare. *Othello* nu dovedește că e o nenorocire cînd o fată se mărită cu un bătrîn, și invers, nici ticăloșia intriganților. *Othello* „dovedește“ cruzimea destinului. Și nici *Regele Lear* nu ilustrează vîitul ingraturității ori—prin Cordelia—virtutea iubirii filiale,—ci cruzimea vieții. Desigur însă, că Shakespeare a ales—sau poate mai exact: în capul lui s'au ales—acele fapte și împrejurări, prin care destinul distruge ceiace vrea să clădească omul.

Aşa dar, ca să revenim la Thomas Hardy, viaţa e filtrată şi în romanele sale, nu transpusă *tale-qualle*. Dar nu filtrată prin idei, ci printr'un temperament, care vivifică şi concentrează, ceiace e cu totul altceva. E curăţită aşadar de banal şi de insignifiant, ca în orice operă de artă. Dar banalul şi insignifiantul nu sînt corelative cu o idee, ori cu o concepţie, ci cu un sentiment, cu sentimentul tragic al existenţei. Ca şi în Shakespeare.

La Thomas Hardy, viaţa nu se loveşte de un baraj de idei şi concepţii, care s'o abstractizeze, s'o schematizeze, s'o ofilească şi s'o imputineze. Viaţa intră liberă şi deadreptul în el—şi intră în valuri—căpătînd, prin izolare de banal, tot sensul ei tragic. De aici mai întăiu poezia mare a operei sale. Căci poezia mare este, şi nu este altceva, decît fiorul tragic în faţa vieţii, caşi—iarăşi—în dramele lui Shakespeare. De aici, în al doilea rînd, caracterul rar al operei sale: o luminoasă plasticitate (căci viaţa este un foc de artificii admirabil) şi un sentiment profund al fatalităţii tragice (căci viaţa este dureroasă,—cum a simţit-o rasa indoeuropeană, dovadă cele două mari religii ale ei, cum au simţit-o toţi artiştii mari, cum o simte „toute âme bien née“). *Tess d'Urberville* are plasticitatea picturii italiene în redarea încintătoarelor femeii şi mai cu seamă a încintătoarei Tess şi în redarea scenelor idilice,—şi plasticitatea picturii olandeze în redarea peisagiilor, şi a scenelor rusece pline de humor. Dar toată această încintare a vieţii, toată această bucurie de a trăi şi mai ales năzuinţă la bucuria vieţii, este distrusă de tragica fatalitate care, înainte de a izbucni zdrobind pe fermecătoarea şi trecătoarea apariţie care e Tess, vueşte surd încă demult, de-aungul romanului. Şi voi observa şi acum că această strălucire a existenţei şi, în acelaşi timp, această fatalitate tragică, poate fi şi definiţia dramei shakespeareiene.

Creaţia puternică şi liberă a vieţii, poezia tragică a existenţei umane, întîlnirea rară a unei luminoase plasticităţi cu o sumbră tristeţă, formează fizionomia deosebită a acestui roman-cier şi explică efectul sfişietor asupra cetitorului: ceiace a distrus destinul—şi nu se putea să nu fie distrus!—fusesse atît de încintător şi se petrecuse sub un soare atît de luminos!

Isus Christos pe scenă

În „Noua Revistă Bisericească“, Diaconul A. N. Const. se ridică împotriva reprezentării în teatru a lui Isus Christos şi împotriva feţelor bisericeşti, care admit această exhibiţie.

Diaconul A. N. Const. are dreptate. Şi motivele estetice şi cele morale pledează pentru el.

Considerînd pe Isus Christos numai ca pe un om mare—desigur cel mai mare om din toată istoria omenirii—dacă vom putez-

proba că omul mare, *ca atare*, nu poate fi personajiu de roman ori de piesă teatrală, vom fi dovedit cu atât mai mult că Isus Christos nu poate fi erou de dramă.

Criticul Thibaudet a arătat că omul mare nu poate fi personajiu de roman, pentru că romancierul poate face concurență stării civile, dar nu și naturii: Cu alte cuvinte, pentru că omul obișnuit e un tip, pe când omul mare este un caz unic.

Sau, și mai simplu.: Un romancier ori un dramaturg extrage din el tipurile operelor sale, se pune pe el în diferite împrejurări și situații. Și crează cu ceia ce are, cu ceia ce poate avea, cu ceia ce poate inventa. Se poate transpune în tot felul de stări și de sentimente, căci orice om are, măcar rudimentar, orice fel de sentiment, chiar și pornirea la crimă.

Un lucru nu-l poate face nimene: să fie mai inteligent decât este, să creeze o inteligență superioară inteligenței sale.

Poți pune într'un roman sau o dramă ca erou pe Shakespeare ori pe Goethe, dar nu prin acele facultăți prin care unul e Shakespeare și cellalt Goethe, ci prin ceia ce au ei comun cu noi, iubire, ură, invidie, etc. Nu vei reproduce genialitatea lor, adică nu-i vei pune să vorbească și să se comporte ca genii, căci — dacă nu copiezi fraze din opera lor, ceia ce nu mai e artă și creație — nu vei putea să-i faci să fie geniali, fiindcă tu, creatorul, nu ai geniu și nu ai de unde le conferi acest atribut.

Iar dacă ne gândim că artistul trebuie să fie întotdeauna superior tipului creat, căci altfel nu-l poate domina ca să-l creeze, atunci vom înțelege și mai bine că genii, *ca atare*, nu poate fi personajiu într'o operă de ficțiune.

Iar Isus Christos nu poate fi prezentat ca nimic altceva decât ca Isus Christos, adică geniu intelectual și moral. Trebuie să-l faci să vorbească așa cum a vorbit el, tot așa de sublim — dar nu să copiezi evangheliile. Căci atunci nu-i creație, nu-i teatru, e lecție de religie prin gramofon, iar gramofonul e un actor, care contraface pe Isus Christos!

...Un actor care contraface pe Isus Christos!.. Ideia aceasta este de ajuns ca să ne facă să înțelegem, că chiar de ar fi posibil de creat Isus Christos, încă ar fi o imposibilitate morală de a-l aduce pe scenă.

Cine crede cu adevărat în divinitatea lui Isus Christos, nu va putea suporta să vadă pe un domn X, purtând numele de Isus Christos, fardat, cu o barbă legată pe subț fălci, atent la suflour, contrafacind cu glasul lui pe Fiul Domnului, printre actrițe, în aplauzele staturilor și ale galeriei, fluerat dacă joacă rău, aplaudat dacă face bine pe Isus Christos și atunci eșind la rampă și mulțumind — și apoi, după spectacol, ducându-se cu colegii la o fleică. Și pe urmă critica, discutind dacă d. X. a interpretat bine pe Isus Christos. („In rolul principal, simpaticul X ne-a dat un Christos reușit... etc.“).

Cine nu crede în divinitatea lui Isus Christos, dar n'are suf-

Letul timp, va simți același lucru cași credinciosul, pentru că „Isus Christos“, în care mii de ani au concentrat toate aspirațiile vieții dureroase a omenirii, este Dumnezeu, indiferent dacă *faptie* a existat sau nu — problemă arhisecondară, pentru că lumea este creația noastră și cu atât mai mult lumea morală.

Altădată, în vremurile când oamenii erau mai simpli, mai neciopliți la suflet, când religia era mai mult o afacere utilitaristă, un plasament de capital cu dobînda pe lumea cealaltă, când delicatețea sufletească și idealismul nu existau ca azi, s'a putut reprezenta Isus Christos, fără a jigni sentimentul cuiva. De altfel, pe atunci teatrul nu era... teatru, cu bilete plătite, cu garderobă, cu cabotini, cu spectacol monden, cu dame care lornetează mîncînd dragele, cu critici teatrali.

Și parcă nu ne vine a crede că înaltele fețe bisericesti ar încuviința ca un actor X să se prefacă pe scenă că este Isus Christos.

Noi am văzut de mai multe ori pe Isus Christos pe scenă. Într'o piesă, actorul-Isus, pe care-l cunoșteam de prin oraș, în scena crucificării era asudat și neputînd răbda să stea nemișcat — „Isus“ murise — dădea discret dintr'un picior, chipurile bătut în cue. Într'o scenă anterioară cu mult popor iudeu, era o vociferare pe scenă care ne-a adus aminte de simpaticii „vînzare civo“ eșeni.

Isus Christos, chiar dacă l'am simți om cași noi, e un geniu prea mare ca să fie personajul într'o operă de artă. Dar el este mai mult: este Dumnezeu, în realitatea sau în idealitatea noastră.

Cele de mai sus le credem valabile, chiar dacă piesa ar fi de Shakespeare, și actorul ar fi Garrick. Dar imaginați o piesă obișnuită și un actor obișnuit, ori chiar — ceiace e mai probabil, căci piesele rele sînt regula, nu cele onorabile — o piesă vulgară și un artist vulgar.

Greutățile criticii estetice

Voim să spunem cîteva cuvinte despre micul diferend dintre d-nii Zarifopol și Ralea, pe care d. Zarifopol l-a rezumat prin formula: „O crimă și o glumă“.

Cuvîntul „glumă“, al d-lui Zarifopol, este just. Cuvîntul „crimă“, al d-lui Ralea, este... o glumă. Dar orice glumă conține o constatare. Iar constatarea, care se ascundea în gluma d-lui Ralea, presupunea o serioasă admirație din partea d-sale pentru d. Zarifopol: Cînd consideri pe cineva cauza, în cazul acesta auxiliară, a unui fenomen mai general, fie politic, fie social, fie literar, înseamnă că-i recunoști în grad înalt și talent și autoritate. Iar cînd adăogi, cum a făcut d. Ralea, că „crima“ este involuntară, îi lași numai recunoașterea calităților și-l scutești de orice responsabilitate directă. Situația, credem, e de invidiat.

Dar cu ocazia acestui diferend, s'a pus o problemă, care nu trebuie părăsită, fără ca această revistă să spună cîteva cuvinte mai liniștite.

D. Zărifopol a ridicat cu mîndrie și cu talent steagul esteticii împotriva criticii psihologice, sociologice, a criticii cauzelor, etc.

Lăsînd deocamdată cu totul la o parte „gluma”, noi i-am opune mai întăiu d-lui Zărifopol o obiecție de principiu. Cine vrea d-sa să facă psihologia artistului? Cine să explice cauzal opera? Cine să arate influența societății asupra operei și a operei asupra societății? *Etc.*? Cine, dacă nu critica *literară*? Ori aceste preocupări sînt inutile, sau, poate, chiar dăunătoare?

Credem că nu. Căci ele răspund la întrebări foarte legitime, pe care le pune minții opera de artă a unui scriitor, a unui grup, a unei epoci.

Nu credem că este dăunător și nici măcar inutil ca un critic literar să releve atitudinea lui Creangă față de erarhia socială, de religie și de reprezentanții ei, față de femei, față de natură; să arate apoi că ireverențiozitatea lui față de mărimile lumești și de lucrurile auguste, idealul lui realist și prozaic despre femei, absența naturii din opera lui și felul cum o privește cînd o bagă în seamă—sînt atitudini specifice țărănești și moldovenești în genere, dintr'un anumit moment și dintr'o anumită regiune în specie. Nu credem, apoi, că este vătămătoare și nici chiar inutilă reducerea tuturor caracterelor lui la o anumită psihologie și sociologie.

Nouă ni se pare că fenomenul Creangă apare atunci mai complet și că aspectul pur estetic al fenomenului apare mai clar. A lega stilul lui homeric de primitivitatea unei mentalități neatinsă încă de cultura orășenească nu este nici inutil, nici primejdios. Și tot așa, nu credem că marele critic englez Chesterton a făcut o faptă rea, cînd a definit ideologia lui Dickens și a explicat-o ca un reflex al ideologiei Revoluției franceze; nici cînd Stephan Zweig, el însuși poet, beletrist și artist, într'un admirabil studiu, a dezvoltat ideia că același romancier este exponentul sufletului micii burghezii engleze.

Critică psihologică sau sociologică (alături de cea estetică) au făcut oameni ca Sainte-Beuve și Taine, întemeetorii criticii moderne, ori ca urmașii lor iluștri: Brunetiére, Lemaître, Faguet,—criticii *recunoscuți* ca atare. Așa dar, *aceasta* este critica literară.

Critica *literară*, așa cum s'a constituit de o sută de ani încoace, este un tot. Critica *estetică*, critica psihologică, critica științifică etc., sînt părțile acestui tot. Critica literară, cînd privește opera din toate punctele de vedere, este *completă*.

Vom trece peste pretenția (justificată, credem noi) a unei întregi școli estetice occidentale, care nu poate concepe *nici* estetica fără de sociologie. Vom admite că estetica nu are aface deloc cu sociologia și, dacă voiți, nici cu psihologia (concesie și mai ab—

surdă). Dar neclintii pe terenul nostru că, fenomen al vieții, legat cu și condiționat de întreaga viață, opera de artă, chiar dacă ar putea fi perfect înțeleasă sub aspectul ei tehnic fără ajutorul nici unei alte discipline decât estetica pură, nu poate fi înțeleasă *complect* fără psihologie, sociologie, biologie, istorie, etc. — vom reclama drepturile criticii *complecte*.

Este posibil ca undeva să se dea o importanță exagerată unei părți a criticii pe socoteala alteia—criticii psihologice pe socoteala celei estetice, celei sociologice pe socoteala celei psihologice, etc. (și cea mai condamnată parțialitate este, fără îndoială, aceea contra esteticii). Atunci, firește, trebuie reclamate drepturile criticii lăsată pe dinafară.

Nouă ni se pare că d. Zarifopol, deprins mai mult cu mișcarea literară din Occident, a luat o atitudine mai potrivită pentru acolo decât pentru noi. Nu există,—o spunem fără nicio ironie,—dacă e vre-o ironie, ea e în fapte, nu în intenția noastră—nu există țară în lume, unde estetica să fie mai adorată și mai cîntată decât la noi.

Sau poate d. Zarifopol e plin încă de amintirile trecutului îndepărtat din vremea lui Gherea, în opera căruia există, dar cu deficit, critica estetică. Cum d-sa a lipsit mult din țară, n'a putut băga de seamă la reîntoarcere că lucrurile s'au schimbat. Căci astăzi unde mai vede d-sa, reclamată, critica psihologică, sociologică, decât doar într-o revistă de provincie, de aici din Iași? Incolo—estetică și estetică. Desigur, dorința până astăzi—concedem—nu înfăptuire, dar dorință arzătoare, care nu mai are nevoie de niciun îndemn.

Atunci de unde necesitatea unei propagande atât de acerbe în favoarea esteticii? (Căci în „gluma“ d-lui Ralea nu era vorba de studiile de critică estetică ale d-lui Zarifopol, pe care le admirăm, ci de lupta sa împotriva amestecului psihologiei și al sociologiei în critica literară).

Această propagandă ar fi mai de actualitate și de un interes mai urgent aiurea, de pildă în Franța, unde critica suferă demult de păcatul psihologismului și al sociologismului. Creatorul criticii moderne, numitul Sainte-Beuve, a fost în bună parte un critic psiholog; ba, mai rău decât atîta,—și d. Zarifopol a relevat-o—un critic moralist, predicînd sentimente gingașe artiștilor, depildă lui Flaubert, căruia i-a reproșat că n'a pus și oameni de treabă în cutare roman al lui,—păcat, dacă e un păcat, în care a căzut și Maiorescu*. Taine, cel de-al doilea fondator al criticii moderne,

* Noi, personal, nu ne aducem aminte să fi constatat acest defect în opera vre-unui scriitor,—dar credem că și problema aceasta intră în estetică: Scriitorul, care nu vede și „părțile bune ale naturii omenești“,—expresia lui Maiorescu, citată de d. Zarifopol—nu vede realitatea în toată complexitatea ei. Și pe lingă aceasta, opera sa este mai săracă în varietate.

cu rasa (biologie), cu climatul (geografie și meteorologie), cu momentul (sociologie) a întrecut cele mai pesimiste așteptări. Brunetière cu Darwin și Haeckel (arhibiologie), cu morala (arhiprostitie). Jules Lemaitre cu psihologia scriitorului, cu psihologia personajilor din romane și piesele de teatru (arhipsihologie). Anatole France cu... taclagismul lui universal.

Dar astăzi evadarea din estetică a ajuns în Franța curat îngrijitoare. Fără să mai vorbim de Henri Massis, critic cu mare trecere acolo, care judecă pe scriitori din punctul de vedere al religiei, al politicii, al moralei, sau de Maurras: din acel al lui Philippe de Orléans, iată pe independentul, pe „clerc-ul“ (cum ar zice Benda), pe criticul Thibaudet, scriind chiar în ultimul timp un interminabil studiu despre Gide, unde-i face psihologia (prima idioție), întemeiat pe ereditatea lui (a doua) și totul într'un sos etnografic și sociologic (a treia), așa că ne-a cam indispus și pe noi (contagiați, probabil, de estetismul compatrioților noștri — atât de puternic este efectul mediului, dacă ni se iartă această critică sociologică administrată nouă înșine). Și iată-l chiar pe artistul estetician Gide în repetate flagrante de atentat la estetică: explicînd netemeinicia simbolismului prin lipsa unei etice; dedîndu-se la o interminabilă interpretare psihologică și etică a lui Dostoevski; criticînd (vai!) pe Barrès, ba se poate spune căutîndu-i pricină chiar, că e rasist, tradiționalist, combătîndu-i tema romanelor cu horticultura, fiica botanicii (această disciplină minoră și cam ridicolă a... biologiei). Dar spectacolul cel mai penibil și cel mai rușinos l-a dat critica franceză cu ocazia morții lui Anatole France, pe care l-a judecat și spinzurat, din cauză că opera lui nu conține un principiu de luptă pentru fericirea socială — așa cum o înțeleg criticii.

Această obtuzitate a criticii franceze s'o fi explicînd și prin caracterul inferior ai rasei galice, și prin lipsa de cultură artistică a societății franceze, și prin tot ce voiți. Dar cum nu se poate susține, totuși, că Francezii sînt absolut incurabili, poate tot ar fi ceva de făcut și acolo. Și iată de ce o expediție în contra psihologismului, a sociologismului și în favoarea estetismului ar fi foarte potrivită în Franța. De altfel, d. M. Dragomirescu, care anunță mereu că a distrus pe Sainte-Beuve și întreaga critică europeană, a înțeles această necesitate și, caritabil, și-a transportat *Știința Literaturii* la Paris.

Dar la noi! Cine cultivă la noi critica psihologică, sociologică și cine se înjosește să aibă idei? Afară, încă odată, de o revistă provincială, care se dedă uneori la critică psihologică, sociologică și la idei? (Această din urmă afirmare poate părea unor întîrziiași ca un simptom de grandomanie. Dar în condițiile de azi nu este decît un act de umilință. Căci, dacă dintr'o modestie din alte vremuri, am mărturisi că nu avem idei, critica estetică ar spune că ne fudulim).

Dar vom fi întrebați: pentru ce accentuarea continuă a necesității unei critici pur estetice și persiflarea criticii psihologice și sociologice este o „crimă“?

Este o „crimă“, pentru că la noi estetica a ajuns o pasiune tiranică. Și nicio pornire, când ajunge pasiune tiranică, nu e bună, ba e ridicolă chiar, deci... neestetică, cu atât mai mult atunci când pasiunea e sterilă, fără nicio satisfacție, fără nicio înfăptuire. Iar d. Zarifopol a încurajat, fără să vrea, o pasiune tiranică și nesatisfăcută și ca atare cu atât mai neestetică, și nu prin admirabilele sale studii estetice care n'au... încurajat pe nimene, *et pour cause*, ci prin propaganda sa. Iar propaganda a făcut-o, fiindcă nu băgase de seamă că la noi este mai mult decât inutilă, e primejdios superflua.

Dacă nu era d. Zarifopol, patima estetică poate nu ajungea la o temperatură atât de înaltă.

*

Dar să părăsim orice urmă de „glumă“.

Critica dinainte de secolul al XIX-lea a fost o critică estetică. Dogmatică, didactică, dar estetică: bine-rău, frumos-urît, aplauze când opera se conforma cu regulile, cu genurile, cu „școlile“, cu coterile; fluerături când nu se conforma, așa cum face critica estetică dela noi, cum face critica-tăvălug a d-lui M. Dragomirescu, cum face critica-titirez a d-lui E. Lovinescu. Critica lui Sainte-Beuve și Taïne, fără să rupă cu totul cu cea veche, a reînviat critica europeană, a făcut-o respectabilă, a pus-o în rînd cu lumea — pentru că a făcut din critică o nebanuită pîrghie a culturii moderne. Și a ajutat enorm la creșterea și răspîndirea interesului pentru literatură și la gloria scriitorilor — contemporani și din trecut. Iar aceasta a făcut-o prin sociologism și mai ales prin istorism și psihologism. Fără îndoială că opera literară fiind o operă de artă, considerația estetică primează și subordonează. Fără îndoială că în definiția unei opere literare, importantă este diferența specifică, adică arta.

Și desigur, că dacă nu ajută la adîncirea analizei și nu deschide orizonturi gustului, sociologismul, istorismul și psihologismul—și ideile—nu și-au îndeplinit rolul.

Am scris mai sus cuvintele: „critica, o pîrghie a culturii“, care vor ofensa pe esteticianii noștri, dar sînt sigur că nu și pe d. Zarifopol. Caci, dacă, fără să urmărească anume scopuri culturale, critica are și acest rezultat, este un rău? Doar și arta, joce, produs pur gratuit, are acest rol. Și îl are și critica pur estetică. Dar critica complexă îl are într-o măsură și mai mare și, pe lîngă aceasta, prezintă fenomenul literar mai complex.

Critica nu trebuie să fie—intenționat—și psihologică ori sociologică, spre a avea un rol cultural mai mare. Acest rol, ea îl are, cînd e și psihologică ori sociologică.

Reducerea întregii critici literare la singura critică tehnică, nu ar fi numai sărăcirea criticii—cu atât mai mult cu cât critica tehnică este *scurtă*, și estetica este în fașă—ci ar fi și un act de obscurantism, pentru că este deadreptul un act împotriva culturii unui popor. E semnificativ că pasiunea exclusivistă dela noi pentru această critică merge alături cu ura împotriva ideilor. Și e semnificativ că la noi acest amor și această ură au început să înflorească în perioada post-belică de întunec, de lene intelectuală, de dispreț pentru intelectuali, de școli fără profesori, etc. Și e mai semnificativ că critica științifică, psihologică, sociologică s'a născut în Europa secolului trecut, în anii splendizi, când s'au creat toate științele, în vremea cultului pentru inteligență și pentru adevăr.

Credem că s'a înțeles din cele de mai sus că psihologia și sociologia, și multe altele (de altfel cași estetica) sînt numai instrumente de analiză. Sînt mijloace, și nu scop. Altfel, n'ar mai fi vorba de critică literară, ci de psihologie și sociologie pe baza literaturii. (Și tot așa și cu estetica. Cînd ea este scop, avem de-a face cu disciplina numită Estetică întemeiată pe opere de artă literară, și nu cu critica literară). Cînd, în această revistă, am utilizat,—în prima parte a unui studiu despre d. Brătescu-Voinești,—psihologia și sociologia, am făcut critică literară (bună, rea—e altă întrebare). Cu atât mai mult cu cât din observările sociologice rezulta și lămurirea unor pure probleme de tehnică: de pildă pictura mai pe larg în unele nuvele decît în altele a mediului, pentru că în unele mediul era mai determinant în desfășurarea evenimentelor și producerea desnodămîntului, decît în altele,—observație, din care reeșea meritul de artist al d-lui Brătescu-Voinești.

Cînd însă tot în această revistă am utilizat opera dramatică a lui Alecsandri spre a defini atitudinea boerimii mici din Moldova dela jumătatea veacului trecut, studiul nu mai era de critică literară, ci de istorie a culturii.—Cînd cineva s'ar folosi de criminologie ca să explice și mai bine pe Macbeth, ar face critică literară; cînd s'ar folosi de Macbeth ca să elucideze o problemă de criminologie, ar face criminologie.

Trebue să mai adăogăm că nu toate operele comportă egal diferitele metode critice. Mai puțină sociologie cere critica completă a operei d-lui Arghezi decît a operei lui Eminescu, și mai puțină a lui Eminescu decît a lui Caragiale, etc.

D. Zarifopol are părerea că cei care fac, fie și cît de puțin, critică psihologică ori sociologică (întrebuințăm mereu această expresie improprie; în realitate e vorba de critica literară *cu ajutorul* sociologiei și al psihologiei)—așa dar d. Zarifopol crede că cei care cer în critica literară ajutorul psihologiei și sociologiei, sînt oameni care se simt incomodați de atitudinea estetică și fac toate chipurile să evadeze din ea. E posibil. Și nu trebue să fie atât de crud d. Zarifopol cu ei, căci, în adevăr, critica estetică e lucrul

foarte greu. (De altfel ca orice critică, atunci cînd nu-i vorbă goală). Iată, de pildă, ce condiții i se cer unui critic în definiția pe care o dă criticii estetice d. Lovinescu, un calificat adept național al acestei critice :

„Inchipuți-vă un fermecător colț de natură acoperit de umbrele nopții. Deodată bezna întunecului se frînge. La început bănuiești numai o sforțare, apoi palele se dau la o parte străpunse ca de o sulită ascuțită de argint, care după ce a scormonit încetul cu încetul, cu o muncă stîrnitoare, își arată vîrfurile luminoase. Fare înmărmurită o clipă, apoi se prăbușește în văzduh ca un fulger argintiu. Se luminează înălțimile, se ivesc nouri cu un fir de sîdef, și raza se pogoară tot mai grăbită. Iată-o acum pe pămînt, alergînd în jurul lacului liniștit, limpezindu-i adîncul, poposind în potirul de zăpadă al unui nufăr, lunecînd dealungul gîtului încovoiat al unei lebede adormite. Făcînd ocolul lacului, sare pe mal, se anină în firele de iarbă, se încurcă printre dînsele, dar scapă biruitoare pentru a se căfăra de grumazul unui mîndru stînjinel, gîdilindu-l pe subt musteață... Stînjinelul așipit se trezește; petalele inflăcărare se strîng într'o sărutare, dar raza a scăpat. Acum e departe. A zărit o lacrimă de rouă, în jurul căreia se învîrtește. Focurile ascunse în adîncime se trezesc deodată pîlpîind. E serbare mare; ard făclii nenumărate.

„Dintr'o picătură de rouă raza a făcut un diamant scînteietor, cu ape de lumina, cu cîndele ce se sting și se aprind. Apoi aleargă mai departe, inflăcărînd ierburile de scînteieri înmîite, aleargă sămănînd viața pe copaci și zîmbetul pe flori, aleargă, aleargă dealungul caselor.

„Dibace, ea se strecoară prin îndoitura unei perdele. Intr'o clipă a pătruns în camera întunecată. Se cubărește puțin în fotoliul străvechiu, apoi își începe goana neînfrînată, aprinzînd focuri nenumărate în oglinzile de cristal, amestecîndu-se prin pulberea părului încrețit al femeilor din vechile portrete, trecîndu-le un fior subt fișitul mătasei grele și un suris pe buzele subțiri, aurînd cadrele, înflorînd glastrele, șerpîind printre hobotă și luminînd slovele aruncate pe hîrtiile împrăștiate.

„Critica poate fi multe lucruri, dar mai presus de toate e această rază, ce sfredelește întunerecul, purtînd bucuria luminei pretutîndeni, oprindu-se cu dragoste acolo unde trebuie, arătînd înfățișările felurite ale lucrurilor ca ale cristalelor, aprinzînd focuri ce împrăstie un nimb de poezie. Critica e raza de inteligență ce străbate opera unui poet etc.“.

Această definiție a dat-o d. Lovinescu în 1912. A desgropat-o după șapte ani și a reproduș-o exact în 1919. Așa dar e o definiție definitivă. Deci o putem considera ca un credo critico-estetic*.

* Ca să fim drepti, trebuie să spunem că a revizuit-o puțin, în privința stilului. Așa depildă: „Inchipuți-vă un fermecător colț de natură“ din 1912, în ediția din 1919 devine: „Intr'un colț de

Văzînd ce se cere prin definiție unui critic estetic, va conveni și d. Zarifopol că critica estetică este o meserie tare grea. Presupune o mare agilitate și multă antrenare. E prea obositoare, cu toată permisiunea ce i se acordă criticului de a se „cuibări puțin în fotoliul străvechi“, mai înainte de incidentul estetic cu fiorul cald de subt faldurile măței grele.

Va admite deci d. Zarifopol, că nu sînt atît de vinovați cei care se simt incomodați în atîtutinea estetică și evadează, grăbiți, în psihologie și sociologie.

Dar critica estetică mai este anevoioasă și din altă cauză. Estetica, mai ales de o bucată de vreme, și mai ales la noi, se schimbă des de tot. Niciodată nu poți fi sigur că estetica de ieri este și cea de azi. Stai veșnic cu inima sărită că poate s'a „perimat“. Și trebuie să te revizuești mereu. Așa, ca să luăm o pildă — și vom lua-o tot din critica estetică a d-lui Lovinescu, ca să nu se spue că luăm dela alții mai puțin calificați spre a ne ilustra mai comod argumentarea — iată soarta d-lui Minulescu în critica estetică. Înainte de războiu, modernismul încă nu era la modă la gurile Dunării, și d. Lovinescu nu putea fi, deci, entuziasmat de d. Minulescu. Îl numea cu multă eleganță, dar îl numea — fumiste. După războiu, estetica schimbîndu-se, d. Lovinescu trebuind să accepte pe „fumiste“, și-a luat articolul ante-belic consacrat poetului simbolist, a păstrat anecdotele spirituale, dar le-a dat o altă concluzie estetică. Din prudență însă, d. Lovinescu a pus — subt articolul întors pe dos după războiu — data de 1908, cînd scrisese articolul primitiv. Lucru, oricum, destul de penibil pentru critica estetică, cu atît mai penibil cu cît articolul fals-datat „1908“, conține constatarea că vremea a dat dreptate d-lui Minulescu: că „Romanțele“ sale au fost gustate „mai tîrziu“. D. Lovinescu n'a băgat de seamă că în 1908, la apariția „Romanțelor pentru mai tîrziu“ d-sa nu putea lua act de verdictul viitorimii, — ceiace a putut face abia acum, după războiu. Voind să corije trecutul imuabil, ceiace nu poate face nici Dumnezeu, d-sa n'a băgat de seamă că în... 1908 spune că „Romanțele“ au triumfat la 1926. Cînd un tînăr discipol al său i-a făcut observația timidă că în articolul despre Anghel, „retipărit“ în 1926, și datat 1908, spune contrariul de ceiace spusese în 1908, (în artieolul din 1908 spunea

natură“. — „Se cațără pe grumazul unui mindru stînjinel, gîdilîndu-l pe subt musteață“ din 1912, în 1919 devine: „Se cațără pe grumazul unui stînjinel, gîdilîndu-l“. — „Se cuibărește puțin în fotoliul străvechi, apoi își începe goana neînfrînată“ din 1912, în 1919 devine: „Se cuibărește puțin în fotoliul străvechi. Apoi își continuă goana“. — „Trecîndu-le (femeilor) un fior subt fișitul măței grele“ din 1912, în 1919 devine: „Trecîndu-le un fior cald subt fișitul măței grele“ etc. Dar această revizuire nu este dintre acele radicale, pe care le obișnuște acest critic. Este numai o ameliorare poetică a pastelului.

că este imposibil de deosebit partea fiecăruia în colaborarea Anghel-Iosif, iar acum în articolul chipurile *retipărit* și deci datat tot 1908, spune că Iosif n'a contribuit mai cu nimic)—d. Lovinescu a răspuns că de-atunci și-a schimbat opinia din cauza unor fapte date la iveală mai încoace. Așa dar, opinia de-acum, din 1926, întemeiată pe fapte aflate acum, d. Lovinescu o datează 1908, pentruca cetitorul să rămie uimit de sagacitatea d-sale. (Bine înțeles că discipolul a băgat de seamă numai „revizuirea“ articolului, dar nu și jongleria cu datele,—poate din cauză că aceste jonglerii sînt normale în critica estetică).

Iată greutățile de neînvîns ale criticii estetice. Criticul citat mai sus, dacă n'ar fi fost estetic, poate că nu și-ar fi datat „1908“ opiniile din 1926.

Cazul d-lui Minulescu și al lui Anghel-Iosif sînt însă numai niște exemple din seria interminabilă a revizuirilor și revizuirilor de revizui, ale criticii estetice, unele datate retrospectiv, toate perindîndu-se dintr'o operă critică în alta, din „Pași pe nisip“, în „Critice“, „din Critice“ în „Istoria sămănătorismului“, din „Istoria sămănătorismului“ în „Istoria literaturii romîne moderne“, din „Istoria literaturii romîne moderne“ în „Evoluția literaturii romîne“ probabil, și așa mai departe, dînd o operă colosală, tot așa cum într'o piesă cu soldați, zece figuranți întorcîndu-se mereu pe după culise, dau impresia unei armate, dar revizuiți în dosul culiselor cînd în infanteriști, cînd în cavaleriști, cînd în artileriști. În aceste revizui, un singur scriitor se bucură de favorurile nedesmințite ale criticii estetice, dar și acesta cu oarecare acomodări. E d. Victor Eftimiu. Altădată, pe cînd d. Lovinescu distrugea pe Caragiale, cutare operă a d-lui Eftimiu era „un mic Faust românesc“, ba încă situarea d-lui Eftimiu în literatura universală fiind de un interes capital, d. Lovinescu ținea să precizeze: „cu destule deosebiri“. Cutare act din această piesă era „de o frumusețe neîntrecută în literatura noastră“, iar cutare sfîrșit de act din acest Faust era „de o frumusețe adevărat shakespeareiană“ (*Flacăra*, 2 și 9 Mart, 1913). Astăzi, în urma „mutației valorilor“, Goethe și Shakespeare au căzut în lotul altor poeți, mai „sincronici“.

Acestea sînt riscurile criticii estetice, și nu e de mirare tendința instinctivă a unora de a evada în psihologie și sociologie.

Dar însfîrșit care e contribuția acestei critici la ceiace s'ar putea numi patrimoniul culturii noastre estetice? Se compensează oare greutățile cu rezultatele? Ca să nu se spună că sintem meschini, vom lua ca exemplu expresia cea mai înaltă a esteticii naționale, așa dar iarăși critica d-lui Lovinescu, aplicată la un scriitor care, prin calitățile lui, putea să pună în toată valoarea ei această estetică. E vorba de întîlnirea solemnă—cu atît mai solemnă, cu cît prea tardivă—a criticii estetice cu cel mai talentat poet contemporan, d. Arghezi. Spectacol rar și emoționant. Să povestim întîmplarea. Critica estetică, în mai mult de jumătate din articolul consacrat poetului, îl supune la o prealabilă cercetare psihologică. Dar observînd greșala, se sperie (și doar critica aceia psihologică

nu fusese decît complectarea unor rubrici, gata deschise, de sumar recensămînt psihologic, și nu vre-o violare a sufletului d-lui Arghezi)—însă nu șterge ce-a scris—și se hotărăște să atace critica estetică. Mărturisind că operația aceasta e grea (ce spuneam noi d-lui Zarifopol?), intră totuși în estetică și înșfîrșit ne spune pentru ce d. Arghezi este un poet mare: Pentru că asociază un termen abstract cu unul concret, cași d-nii Maniu, Baltazar, Voronca, Brăescu; pentru că exprimă abstractul prin materie; pentru că transformă expresia vulgară în expresie poetică; pentru că rupe fraza prin introducerea unei incidente! Dar mai caracteristic dintre toate, așa dar ceiaze constituie mai cu seamă arta d-lui Arghezi, este—zice criticul—asocierea termenului abstract cu cel concret, ca în opera d-lui Voronca.

Domnule Zarifopol, critica estetică nu rentează.

Dar să fim drepi și să recunoaștem că această critică ar fi fost mai... complexă, dacă criticului i-ar fi plăcut, fără să fie siluit de „sincronism“, poetul criticat. (Dar cum îți poate plăcea Arghezi, cînd găsești „frumuseți adevărat shakespeariane“ în d. Victor Eftimiu?)

Și, cu aceasta,—un ultim inconvenient al criticii estetice. Critica estetică națională nu are gust estetic. Un „psiholog“ și un „sociolog“ poate ar găsi explicația acestei nostime și tragice contradicții. Dar noi ne vom mîrgini să consemnăm faptul.

Hogaș a trecut pe acest pămînt fără ca critica estetică să bage de seamă. D-na Papadat-Bengescu, cîta vreme a stat de parte de coteriile estetice, adică exact în vremea cînd a scris opera care convenea temperamentului d-sale artistic, a fost complect ignorată de critica estetică. D. Galaction a creat o proză strălucitoare, dar critica estetică l-a insultat ori ignorat. D. Arghezi a creat poezia vremii noastre, dar critica estetică s'a entuziasmat de d-nii Victor Eftimiu și Talaz. Alice Călugăru a trecut ca un splendid meteor, dar critica estetică n'a văzut'o. Și doar critica aceasta își exprima pe-atunci opiniile aproape zilnic. În rîndurile de mai sus am numit mai pe toți scriitorii de talent apăruiți înainte de războiu și, deci, din cauza perspectivei, cu situația mai limpede. În același timp critica estetică a „lansat“ toate nulitățile și a căutat să scoabă pe Coșbuc, pe Caragiale, pe Sadoveanu, pe Brătescu-Voinești, etc. Iar cînd, silită de modă, a acceptat vre-un talent, a fost și mai rău: Inghesuit în categoriile stilistice și gramaticale ale criticii „estetice“, scriitorul își dă duhul.

În schimb, ce entuziasm a stîrnit Gherea pentru Coșbuc cu critica lui... psihologică și sociologică! Cu ce căldură l-a impus atenției și admirației publicului, cam refractar atunci poeziei coșbuciene, căci psihologia eminesciană era încă dominantă. Dar Gherea avea toată senzualitatea în fața operei de artă. O strîngea în brațe propriu zis. Nu se învîrtea în jurul ei necăjit și plouat.

De altfel, celebrele „lansări“ de scriitori de-o sută de ani încoace, din toată Europa, s'au făcut prin critica *complectă*, și mai ales cu un pronunțat caracter psihologic. (Bine înțeles, critica

psihologică nu e complectarea unor formulare la rubricile : pesimist-optimist, mistic-raționalist, amor sănătos-amor pervers, etc., cum crede, și cum o aplică, critica estetică națională). Și chiar scriitorii s'au „lansat“ pe ei înșiși tot mai cu seamă prin *caracterul* operei lor. Fără talent, Byron n'ar fi fost poet. Dar fără... byronism n'ar fi cucerit Europa. Căci oamenii sînt mai vii, mai complicați și mai profunzi decît și-i închipue critica estetică națională. Ei sufăr, se bucură, au idealuri. Nu-s morți, să le iei masca. (Măcar dac'ai putea-o lua?)

Dar vom reveni pe larg asupra greutăților îndurate în țara noastră de Estetică. Și, ca să mai ilustrăm procedeele ei, vom analiza diversele critici, cîrfele și „revizuirii“ în textele altora—mai mult revizuirii și cîrfele decît critici—la care s'a dat această critică în ultimul timp pe socoteala tuturor, și a noastră.

Cu toate aceste dezavantaje fatal legate de această critică sîntem noi împotriva ei?

D. Zarifopol pare a o crede, deși știe că ne-am datat și noi uneori la umile încercări în această ramură de activitate. Că nu am reușit deloc nu are aface. Bunăvoința nu ne-a lipsit.

D. Zarifopol spune la sfîrșitul unui recent articol din „Adevărul literar“ :

„Dar graba devine astăzi o valoare independentă, izvor de voluptăți absolute. Și Romîni, de ex., sînt foarte grăbiți acum să ironizeze estetica. Abia afirmată ca interpretare a tehnicii artistice, această disciplină apare unor compatrioți ai noștri, chiar de pe acum, învechită printr'un prea lung abuz. Fără îndoială asemenea fenomen local nu are mult a face cu soarta esteticii actuale și viitoare; soarta aceasta se decide în alte părți ale pămîntului. Ca detaliu latin dunărean ea poate forma un mic paragraf plin de savoare caracteristică în istoria literaturii romîne“.

Știu că a lua asupra-ți o aluzie și a mărturisi că cel vizat ești tu, e un semn de simplitate de spirit—nu în înțelesul cel bun al cuvîntului. Și totuși o facem. De altfel nici nu ne-am putea ascunde, căci din toată publicistica națională noi sîntem singurii care nu stăm toată ziua în genunchi la picioarele Esteticii. Cum ne-am putea piti, cînd cuvintele citate mai sus se raportează tot atît de special la noi cași, depildă, mai anii trecuți, „regele bălților“ — la Terente?

D. Zarifopol ne face un exces de onoare. Din citatul de mai sus ar rezulta că noi sîntem toată critica romînă. Și că soarta esteticii e primejduită la gurile Dunării. Realitatea e alta. Noi sîntem o mică peninsulă pierdută la un colț de continent—iar pe continent amorul pentru estetică mai fervent decît oricînd. De vre-o „crimă“ din partea noastră, — aceia de a răspîndi psihologismul, sociologismul și ideile — nici vorbă nu poate fi. S'ar fi crezut că unii tradiționaliști să se poată contagia de vițiile noastre. Dar

și ei ne-au înjurat că ofensăm estetica. Nici nu se bănuște cu ce jind și cu ce invidie se uită ei la estetica subțire a moderniștilor — ca la un ideal inaccesibil.

Apoi d. Zarifopol, ca compensație la onoarea de mai sus, ne face un exces de nedreptate, când zice că ironizăm estetica. (Ce-Dumnezeu! Nu sîntem atît de negliobi, chiar dacă am avea ceva împotriva ei. Atîta lucru știm și noi că estetica e lucru subțire și cultul ei te onorează și te distinge — și n'o să ne dăm noi pe față obtuzitatea, nesiliți de nimene!). Noi „ironizăm“, ca să întrebuițăm expresia d-lui Zarifopol, „Estetica“, nu estetica. Grimasa, strîmbătura estetică.

Iar dacă am fi cavalerii Esteticei, am „ironiza“ și mai mult strîmbătura, căci ne-ar supăra tare de tot bagatelizarea Idolului. Dacă (parafrazăm și acomodăm o pagină din Tolstoi), dacă ai vedea pe un bărbat strîngînd în brațe o păpușă de porțelan, ai rîde. Dacă însă l-ai vedea dedîndu-se la acest sport nehygienic, pe cînd tu strîngi în brațe o păpușă de carne, n'ai mai rîde. Nici nu l-ai „ironiza“. L-ai plesni.

Mai degrabă ar trebui să fie ofensat de strîmbătura estetică națională d. Zarifopol, decît noi. Și totuși această „gingășie“ n'a încondeiat-o în „Registrul ideilor gingașe“. Lipsa aceasta complectază, în definitiv, „crîma“ d-lui Zarifopol.

N'a băgat de seamă d-sa cum îl parodiază băeții cei cu păpușile de porțelan pe genunchi?

Și n'a bănuit d. Zarifopol că în „ironizările“ noastre se ascunde poate și puțină dragoste pentru păpușa cea vie? Dacă — ipoteză absurdă în societatea noastră hiperestetică — dacă băeții ar începe să-i dea cu psihologismul și cu sociologismul, nu sîntem siguri că am avea destulă seriozitate și tărie de suflet să rămînem sociologiști și psihologiști, și nu ne-am transforma în cavalerii Esteticei, cu sabia de foc la ușa ei.

Dar în citatul din „Adevărul literar“, d. Zarifopol nu ne face numai nouă o nedreptate. Una și mai mare o face esteticii naționale, cînd spune că soarta Esteticii se va hotărî aiurea. Dar aiurea simțul estetic, cum am arătat mai sus, nu e atît de ascuțit și vigilent și atît de generalizat ca la noi. Acum, cînd d. Dragomirescu, înspăimîntat de ravagiile pe care le face în Occident psihologismul și sociologismul, s'a hotărît să ia toiagul pribegiei și să predice Estetica la infideli, tocmai acum d. Zarifopol anunță că soarta esteticei „se va decide în alte părți ale pămîntului“? Apoi n'are dreptate d. Dragomirescu să-l denunțe în fiecare săptămînă ca agent al germanismului la gurile Dunării? †

Publicul, nu întreg, ci numai cel „stricat“, amator de spectacole gladiatorice și în special de sfezi în casa vecinului, se va bucura de această „polemică“ dintre noi și mult prețuitul de noi d. Zarifopol.

Prevenim publicul stricat că bucuria i s'a isprăvit. Am pus punct acum și aici acestei „polemici“, care în realitate nu este, cel puțin pentru noi, decît un fel de „reproches d'amour“.

D. Zarifopol este și rămîne pentru noi — *în orice împrejurări* — omul despre care spuneam cîndva în „Viața Romînească“ aceste cuvinte:

„În d. Zarifopol s'au întilnit trei personaje care de obicei se evită. Un erudit, un gînditor și un artist. Eruditul stă în umbră și pune cu discreție o știință de primul ordin la îndămina gînditorului, căruia artistul îi împrumută „straiul de purpură și de aur“.

Și de cînd am scris aceste cuvinte, nu numai că n'am fost desmințîți de d. Zarifopol, dar am fost mereu întăriți în convingerea noastră.

Redacțional

Articolul d-lui Profesor F. Tönnies, de la Kiel, publicat în n-ruul nostru trecut, e inedit și scris în nemțeste pentru „Viața Romînească“. Traducerea s'a făcut aici.

P. Nicanor & Co.

Recenzii

G. Bărgăuanu, *Pământ și soare* (versuri), Editura „Viața Românească”, Iași, 1927.

D. G. Bărgăuanu își stringe abia acum într'un prim volum, versurile publicate împrăștiat prin reviste. Dintre toți poeții care s'au afirmat după războiu, d-să s'a dovedit cel mai timid. I-au trebuit câțiva ani ca să îndrăznească să prezinte publicului câteva bucăți de autentică poezie. Această excesivă modestie are savoarea ei deosebită, într'o vreme cînd orice poetastru, debutant într'o revistă de provincie, se prezintă direct cetitorului cu un volum.

Versurile d-lui Bărgăuanu sînt delicate și candidе. Sufletul care se degajă din ele e pur. E al unui bucolic, al unui idilic sentimental și feciorelnic, crescut la țară în curățenie morală, în lipsă de complicație, de subtilitate și de meschinărie. Ajuns la oraș, încă dela barieră, decepția începe. Zgomotul, descompunerea, perversitatea, aspectul vestejit și mort al lucrurilor îl deprimă. Duminica el visează, incorigibil, la „care cu fin” sau cu griu, la „Stoguri”, la „Satul” său, la „Săniile” pe drum de iarnă, la cîmpul zărilor albastre, la liniștea naturii. Adaptarea e grea și melancolia începe! O problemă rousseauistă dacă vrei. Oridecîteori un suflet virginal și curat va fi ofensat de o lume bătrînă pe care n'o iubește și pentru care n'are chemare, imaginea sublimă a vagabondului Jean Jacques, se impune ca simbol de etern precursor.

Dacă la alții poezia reese din inhibiția îndelungă a dragostei nesatisfăcute, la d. Bărgăuanu, ea apare ca nostalgia unei existențe simple și paradiziace, mereu „refoulată” de trivialitatea obositoare a monstroaselor urbe.

E firesc atunci ca această nostalgie să se întoarcă mult în urmă, la epoca copilăriei, să-i îmbrace gusturile și visurile. D.

Bărgăuanu consacră versuri mișcătoare „Basmului fluerului“ unui alt „Basm“, dar mai ales povestei tragice a copilului hipnotizat de strălucire, copilul fermecat, care a plecat din sat cătră cer și jucării.

„Copilul fermecat, ca mai demult și alți copii,
Cînd umbra 'n urma lui s'a prăvălit,
Pornește cătră focul noii zări
Șă-și cate veșnic cer și jucării
Pe razele aceleiași cărări...

El a plecat din bucuria și fericirea tihnită a vieții sale, cuprins de un gînd nebun :

„La umbra străvezie de răchiți, prin sat,
Pirăul potolit în șoapte calde
Coboară trăgănat
Ademenind lumina să se scalde.

Copiii sar ca mingile pe maluri
Cu trupurile lor cărămizii
Si-și fac dealungul verii jucării
Din țarnă și din valuri.

Dar unul îndemnat de un gînd străin,
Călăuzit de gînd ca de o cărare,
Pe revărsatul unui deal vecin
Se urcă singur cătră soare...

Povestea acestui copil și a gîndului său nebun, a pedepsii unui moment de rătăcire, a scris-o mișcător în toate versurile sale d. G. Bărgăuanu.

L'homme ivre d'une ombre qui passe
Porte en lui le chatiment,
D'avoir voulu changer de place.

Temele sînt mereu consequente. Ele se reduc la această sursă de repetate regrete : contrastul oraș—sat și dualismul lor incompatibil. Forma în care sînt povestite aceste dureri, e strînsă, cîteodată lapidară, aproape totdeauna riguros îngrijită. D. Bărgăuanu nu e un elegiac care se tîngue. Stăpîn pe durerea sa, el o domină și-i dă oarecum un caracter obiectiv.

Prin aceste imbinări de diverse ipostaze, de diferite tonalități bine închegate între ele, poezia d-lui Bărgăuanu apare ca una dintre cele mai interesante ale tinerei generații.

M. Ralea

* * *

A. Dominic. *Clopoteste peste adâncuri*, Editura „Poesis“ 1927.

Reprezentant al unei poezii sociale și messianice, asemenea celeia a unui André Spire sau Edmond Fleg în Franța, d. Dominic a cîntat în primul său volum „Revolte și răstigniri“, publicat acum vre-o șapte ani, suferința și visul transcendent al poporului său, în versuri aspre, greoaie, de o vehemență mai mult retorică și verbală.

În „Clopoteste peste adâncuri“ înțilnim în partea I, reminiscențele biblice (Adam și Eva, Isus pe mare), ca și atitudinea vaticinantă :

O, frați!

voi, anonimii care ne purtați
pe-ai voștri umeri sfinți de umilință,
și prin tăcerea voastră-i înalțați
pe mulți spre culmi de biruință,
fiți bine-cuvîntați !
Orgoliul meu de-acum de-apururi frînt
Vă strigă din ruine și noroi ;
faceți-mi loc ! Primiți-mă ntre voi !

(Aleșilor)

Ceiace predomină însă în „Orele“, „Piscuri“, „Piramida“, sînt preocupări metafizice și vagi generalități, cu obsedanta repetiție a unor cuvinte ca înînit, neant, mister etc.

Mai puțin rece, mai personal și interesant e d. Dominic în partea a II a volumului, intitulată „Spre rodul domnului“, în care ne desvăluie zbuciumul intern și aspirația lui mistică :

Te caut în azur și'n-negrul praf
pe care-l calc încet ca un bolnav ;
în aur vechi și'n eftine metale,
în brațe de femei și'n catedrale ;
în ape, stele, ierburi și în flori.
Te caut ca un semn ce l-am făcut
demult, pe o pagină uitată.
Te caut pretutindenea în lume,
în fiecare lucru mic sau mare,
cucernic și cu'nversunare,
ca'ntr'o pădure, pomu'n care-anume
am încrustat cîndva iubitul nume.

(Pe țarina Domnului).

Dar chemarea rămîne zadarnică și fără ecou ;

Ca un proscris alerg pe căi străine,
mă pierd, vibrînd ca undele pe-un lac,
cu visurile albe care tac
adînc în întunericul din mine.

(Dumnezeu pe zăpezi).

Și ruga mea rămîne neprimită.
Și Doamne, Doamne, nu-mi auzi de loc
delirul de tăcere infinită.

(În bezna lui).

Și dacă azi mai cînt e că sînt singur —
ca rătăcitul pe un drum tîrziu,
ce cîntă cu tărie în pustiu
ca să-și adoarmă spaima de-a fi singur

(Pe șesuri stinghere).

Deși forma d-lui Dominic e în general lipsită de sonoritate, greoaie, dură, epitetele prea adese abstracte și vocabularul pătat de disgrațioase barbarisme (desferecat, despovorat, murmurat, desgrădinat, grășămînt) versurile sale nu sînt totdeauna lipsite de imagini sugestive.

Din lutul meu spre tine se ridică
al lumilor tristeții imens ecou,
ca larma mării dintr'o scoică mică
și ca un plîns adînc dintr'un cavou.

(Umilința).

nici de altele de o tainică rezonanță :

Ascult, ascult în noaptea dimprejur :
mi-e inima un clopot care sună
în bolta de tăcere și azur.

(Dăruire).

În curentul mistic, care sub influența covârșitoare a lui Rilke, crește pe fiecare zi în poezia noastră nouă, d. Dominic aduce o notă nu totdeauna armonioasă, dar avînd în ea ceva profund, grav, solemn.

O. B.

* * *

Maurice Barrès. *Les maîtres*. Paris Plon.

Deși a scris nuvele, romane, note de călătorie, eseuri de tot felul și a desfășurat o intensă activitate ca polemist și om de acțiune, cu toată subtilitatea și finețea lui de analiză, Barrès rămîne înaintea de toate un mare liric, un formidabil temperament subiectiv și mistic.

Acest aspect al personalității sale bogate și complexe se desprinde cu deosebire din opera lui postumă, „Le mystère en pleine lumière“, și e tot atât de vizibil în volumul recent, în care sub un titlu afirmativ și eroic, Philippe Barrès a reunit unele studii și conferinți consacrate de tatăl său lui Dante, Sfânta Tereza, Pascal, Lamartine, Hugo, Rousseau, Diderot, Renan.

Dacă cei trei din urmă figurează în volum mai mult prin antiteză, (în Rousseau și Diderot cu individualismul lor anarhic, în Renan cu scepticismul lui disolvant nu trebuie să căutăm „des conseils de vie“) ceilalți au fost aleși de Barrès fiindcă sînt „suflete mari, naturi puternice și înalte, în legătură cu spiritul etern“, și oferă un aliment nevoii noastre de entuziasm și de frumuseță.

În Dante nu întîlnim numai „viziunea imediată și complexă a realităților spirituale, dar și experiența unei vieți complete. „Ah ! Nu-mi vorbiți de sombrul Dante ! În privința aceasta sînt fixat. Un asemenea artist și-a încîntat viața, cu descrierea chinurilor proprii. Sper că nu voi apărea ca unul care blastămă geniul nenorocit, afirmînd că Milton, lipsit de lumină, Beethoven exclus din regatul sunetelor, Pascal paralizat de boală, Dante, gonit din patria lui, au fost între toți frații lor de nefericire, cei mai consolați, fiindcă este o lume imaginară pe care orbul o vedea, surdul o auzea, unde impotentul se mișca și exilatul locuia ca într'o Florență divină. Cunosc plîngerile lor (ele înfrumusețează lumea) dar este totuși o consolare să faci din durerile tale proprii un remediu pentru durerea omenească și una din soluțiile problemei răului în univers“.

Ascensiunea spre divin a lui Pascal, „acest elev al burgheziei franceze, coaptă în studiile juridice, teologice și în poezia corneliană“, e pentru Barrès „poemul celor mai înalte ambiții spirituale ale omului de azi ; o epopee pe care o putem opune aceleia în care evul mediu la sfîrșitul lui a vărsat experiențele cele mai frumoase ale unui mare suflet, e Divina noastră comedie mult mai umilă, deabia schițată, dar cu cit mai actuală“.

Dacă Barrès vede, nu fără îngustime, în Victor Hugo, nu mai un fiu al Lorenei, pe care îl mobilizează artificial împotriva germanismului, bătrîneța tristă de mizerie și singurătate a lui Lamartine „această mare pasăre rănită“, e evocată în imagini splendide. „În fața acestor fapte demne de milă, sufletul lui rămînea încîntător, iute, greu de prins ca și cerbul care se zbate printre arborii pădurii despoiate de iarnă“.

Studiul asupra sfintei Tereza e cu deosebire caracteristic. „Ceiace iubim în ea e sufletul, izvorul din care au țîșnit atîtea gîndiri arzătoare, fermecătoare, parfumate. Ceiace ne atrage spre ea, chiar pe cei stăpîniți de cea mai posomorită incuriozitate religioasă, e respectul unei asemenea fîntîni de viață și un fel de dorință de a trăi printre îngeri“.

„Ideile sînt lucruri pieritoare. Ce e un sistem ? Ceva care

rămîne după ce s'a răcit sufletul. Ceva care ese din valul care s'a retras. Dar curiozitatea mea aprînsă vrea să se plece deasupra oceanului infinit și generator“.

Critica așa cum o practică Barrès nu se reduce la simple și fugitive impresii, nici nu se servește de acele sărmăne categorii logice cu care încercăm să drănuim, să clasăm sau să explicăm sufletele.

Continuator autentic al marilor poeți romantici, intuiția și simpatia profundă cu puterea creatoare a geniului sînt în acest domeniu armele acestui poet superb, orgolios, vibrant, somptuos, de o sete spirituală pururi nepotolită.

Octav Botez

* * *

Dr. C. Vlad, In domeniul inconștientului (Psiho-analiză), Ploești 1926.

Puține doctrine, ținînd seamă chiar de darwinism, marxism ori bergsonism, au avut o glorie mai formidabilă ca psihanaliza lui Freud. În toate țările civilizate s'au creat școli, subt școli, institute, pentru continuarea ori popularizarea acestei teorii. Impinsă în unele puncte până la o universalizare metafizică a unui fenomen, de fapt mult mai redus, doctrina freudistă prezintă, fără îndoială numeroase puncte de vedere fecunde și adevărate. În romînește lipsea o lucrare completă și serioasă a acestei materii. Ne-o dă, în acest volum, d. dr. C. Vlad. Seris cu pătrundere și claritate, colorat cu observații proprii, nu ne îndoim că volumul de față își va atinge scopul.

M. R.

* * *

N. Iorga, Istoria artei medievale și moderne în legătură cu dezvoltarea societății (ed. Pavel Suru).

Bazătă pe concepția că „arta e aplicabilă” numai prin Societatea căreia trebuie să-i fie aplicabilă”, în alte cuvinte, că arta trăește prin legăturile ei cu societatea, fiind produsul acesteia și valorînd numai în măsura în care această artă oglindește epoca și-i este utilă,—într'atît cît îi este fidelă,—și epocilor următoare,—într'atît cît este pildă de adîncime și autenticitate sufletească,—lucrarea d-lui Profesor Iorga, rezumat sintetic al cursurilor sale ținute timp de treizeci de ani la universitate, este tocmai prin această concepție, interesantă; și prin însăși respectarea fidelă a principiilor, utilă.

Netăgăduită este strînsa legătură dintre istorie și opera de artă în timpul evului-mediu și Renașterii. O legătură de nedesfăcut. În acele vremuri arta era desigur în slujba colectivității, era tovarășa bisericii și a nobilimii, și urmărind ceia ce se înțîmplă cu ele, poți înțelege și schimbările estetice.

Mai tîrziu întîmplări de alt ordin au schimbat legătura, subțîind-o; au schimbat și lumea, individualizînd-o. Opera de artă valora în sine, devenind prețioasă numai pentru inițiați. Acum, nu mai poate plăcea tuturor, fiindcă nu toți o pot înțelege.

E sigur că și înainte vreme, nu toți simțeau ceiace-i frumosul, dar arta făcînd parte din aplicațiile societății, cum era în evul mediu, cînd mii de anonimi, împinși de setea credinții, aduceau pietre peste pietre ca să se apropie de cerul dorit, cu patimă fără de pereche, firește era ca ea să fie, dacă nu înțeleasă, cel puțin apropiată de toți.

Se înțelege lesne de ce d. Iorga, date fiind concepțiile sale, excelează mai mult în scrierea evului mediu și a Renașterii.

Descrierile sale succinte, lipsite de biografie ori considerente literare sau teoretic estetice, ne-au emoționat prin adîncimea, simplitatea și conciziunea lor.

Și cu toate că-i opusă criteriilor estetice actuale, sinteza aceasta cuprinsă în trei sute de pagini este grăitoare, citeodată, decît cea a lui Elie Faure, autor fad, care amestecă în descrierile sale metafizice istoria cu estetica, sociologia cu poezia, astfel că în cele din urmă, nu mai poți scoate nimic.

Trecînd acum la măestrîi artei, vom aminti cum apar unii dintr'înșii în această istorie. Dacă *Massaccio*, *Roger van der Weyden* și mai ales, marele *Matthias Grünewald* n'au avut parte în această lucrare decît de roluri secundare, nu pentrucă arta lor n'ar fi în stare să-i facă și pe ei „eroii istoriei artelor“, ci pentru că, se vede, n'au avut prea mare răsunset față de vremea și contemporanii lor; dacă unui *Albrecht Dürer* i se compătimizește talentul pe care-l risipea „fără a se forma prin aceasta gustul unui popor“ (pag. 198), condiție esențială, după d. Iorga, consequent principiilor sale dealungul întregului volum; dacă în sfîrșit, *Hans Holbein* nu este văzut ca unul dintre cei mai expresivi și sensibili desenatori ai lumii, poate, pentrucă el începe să individualizeze tipurile, ceilalți măestrîi au, în schimb, norocul unor descrieri neîntrecute, mai cu seamă cînd întrînșii s'au întilnit genialitatea înăscută cu legătura și utilitatea față de societate, petrecute cu durere sau efort.

Deacea *Rembrandt*, culmea picturii este și neîntrecut talmăcit. Că autorul face greșală cînd crede că tablourile lui *Rembrandt* din zilele bune „sînt în afară de toate contingențele prezentului“, pe cînd celelalte din zilele de sărăcie, sînt făcute de nevoie „pictorul fiind ținut să reprezinte familii și corporații cum i se cerea“ (pag. 236), pe cînd adevărul este tocmai invers, adică, de cînd *Rembrandt* a sărăcit și a început să reprezinte corporații și familii, de-atunci a devenit el misticul neîntrecut, tragicul german, simbolul frămîntărilor medievale, venit pe cît de tîrziu, pe-atît de întreg și potențat,—dovadă indiscutabilă este acea transcedentală reprezentare a „Gărzii de noapte“, operă prin care se desparte și viața pictorului și valoarea operei lui,—este altceva.

Rembrandt este evocat cu o putere miraculoasă, ceiace e foarte mult. Noi nu voim aici să discutăm concepția marelui profesor asupra artei, nici să scrutăm prea mult unele preferințe ale sale, cum ar fi „Gioconda“ pe care d-șă o consideră tabloul italian cel mai strălucit al veacului (pag. 165) și pe care noi o vedem cu totul altfel, ci să comunicăm măiastra sa expunere, încântătoarele-i descrieri, limpedea evocare a unor secole, care'n alte istorii a artelor par încilcitate, nebuloase, de nepriceput.

Că d. Iorga e nedrept cu spiritul modern și cu unii maeștri ai vremii, care sînt departe de-a fi nebuni, haotici și opuși bunului simț, este iarăși o lipsă, iarăși explicabilă, deoarece arta are azi o funcție oarecum individuală. Autorul așteaptă însă, „arta care va ieși din însăși revolta societății contra acestei arte de azi“.

Neo-clasicismul, disciplină nouă, bazată pe acordul dintre libertate și mașinism, gînd și transpunere explicită și înălțătoare, noi îl socotim ca o față a vremii. Indiferent dar, de aceste mici lip-suri inerente unei istorii a artei medievale și moderne *în legătura cu desvoltarea societății*, lucrarea d-lui Prof. N. Iorga este binevenită și utilă pentru noi.

Petru Comarnescu

Nicolas Politis, *Les nouvelles tendances du Droit International*, Paris, Hachette, 1927, 249 p.

Războiul mondial, spune strălucitul profesor grec, a determinat o mare criză și în Dreptul Internațional. Bravarea tuturor regulilor sale îi micșorase creditul. Realitatea e însă, că din cauza acestor împrejurări, Dreptul internațional capătă un nou avînt, se primenește cu principii nouă, se transformă. („dreptul nu încetează de a exista pentru motivul că este violat“. Sir Fred. Pollock). Norma, ca imagine a vieții, trebuie să se readapteze atunci cînd viața însăși îmbracă o nouă formă organică. Războiul a fost nu chiar cauza, ci ocazia de a constata că viața popoarelor se schimbă și că regulile învechite aveau nevoie de revizuire. Concertul de suveranitate dominant în tot secolul XIX, implicînd anarhia în raporturile internaționale, a fost aproape dărîmat. Pragul ce desparte domeniul intern de cel susceptibil de diriguire conformă ansamblului de interese internaționale, a devenit din ce în ce mai mobil. Libertatea popoarelor e mărginită în măsura în care viața lor interesează lumea întreagă (H. Chardon: *L'organisation de la République pour la paix*). La fel a trebuit să sufere și conceptul de egalitate. Intre suveranități nu se putea vorbi de gradație. Acum rolul ce se oferă diferitelor state (Societatea Națiunilor, Curtea de la Haga) răspunde puterii și interesului fiecărui stat component. Nu se poate vorbi, spune Politis, de dreptu-

rile subiective ale statelor, pentru că personalitatea lor este o ficțiune metodologică. Aceste drepturi (și obligațiile) sînt reguli obiective la care statele subscriu sub imperiul conștiinței absolutei lor necesități. Dreptul, zice Duguit inspirat de Renan, nu este emanația unui ordin și nici manifestare de voință: *el e un produs social, un fapt devenit conștient.*

În ordinea internațională însă nu numai statele ci și indivizii (ba poate în ultimă analiză numai indivizii — statele fiind intermediari necesari epocii) au drepturi și obligații. Deși ideea purcede de la Grotius, totuși ea nu avea aplicație (din cauza conceptului de suveranitate) decît în cazul heimatlozilor. Ori, astăzi dreptul internațional cuprinde o serie de dispozițiuni ce privesc individul: pirateria, traficul de robi, femei, asigurarea drepturilor legate de persoană etc. Ihering a spus minunat de frumos că *singurul destinat al dreptului este omul*, și omul este totdeauna individ și dreptul internațional este tot drept. Curtea de la Haga care primește din ce în ce mai multe cereri individuale va trebui să sîrșească prin a acorda și individului dreptul de a i se adresa. Unii autori (Cavaglieri) iau o cale de mijloc: Statele sînt în mod normal supuși dreptului internațional, indivizii în mod excepțional. Politis face aici aplicațiunea unei reale legi sociologice. Viața evoluează în diverse forme ce nu exclud pe cele precedente, mai ales atîta vreme cît formele nouă nu sînt încă destul de precizate. Reuniunea familiilor în clan, stat, determină raporturi cetățenești, dar pînă la precizarea formei *stat* se mențin raporturile interfamiliale. Societatea de deasupra statelor e încă interstatică, internațională, ea e încă prea puțin dezvoltată pentru raporturile directe dintre indivizi.

Totuși cu toată opunerea bazată pe eventuala învrăjbitură dintre state, pe inutilitatea unei hotărîri împotriva unui stat care nerecunoscînd dreptul, nu o va executa, se speră că litigiile individuale vor fi și ele cuprinse de domeniul justiției internaționale.

În capitolul 3 autorul își pune problema cea mai grea a sancțiunii. Pentru delictelor internaționale ale indivizilor ea e garantată de interesul reciproc al statelor care înscriu pedepse în tratatele lor cu obligațiunea de a le infliige pe cale internă. Pentru crimele comise de guvernanți complici cu indivizii criminali simpli, sau chiar în calitate lor oficială atentînd la pacea și siguranța popoarelor, chestiunea devine cu desăvîrșire dificilă. Nu sîntem prea departe de teoria vagă a lui Grotius cu *justum bellum*. Lucrările Societății Națiunilor, adunările și conferințele internaționale fac sforțări de limitare a dreptului de războiu. Agresiunea e declarată crimă internațională. Celelalte state au nu numai dreptul (Grotius) dar datoria chiar de a apăra cauza justă (art. 16 din pactul S. N.). Conferințele de la Locarno, Geneva, pactul renan, au făcut eforturi neincununate încă de succes deplin, — de a preciza sancțiunile. Solidaritatea internațională e punctul de plecare. Se emite ideea unei Camere internaționale

penale cu parchet general pe lângă Curtea din Haga. (Congresul din Bruxelles 1926). Această cameră ar judeca delictele și ar pune numai sub acuzare pe atentatorii la pacea universală, care urmează a fi judecați de adunarea plenară a curții.

Consiliul Societății Națiunilor are dreptul de executare, grație și comutație de pedeapsă. Autorul se mai ocupă de chestiunea justiției internaționale obligatorii. Până la războiu conflictele dintre state erau adeseaori deferite unor arbitri instituiți prin tratate post factum, puține erau cazurile când se defereau arbitrilor și conflictele viitoare și priveau mai ales interpretarea convențiilor. Astăzi Societatea Națiunilor cu vasta ei autoritate morală, interesul statelor mici, asigură succesul mediațiilor și arbitrajelor obligatorii. Majoritatea statelor au încheiat în mod individual tratate de arbitraj; multe au scris statutul Curții din Haga care conține arbitrajul decisiv între semnatori cu sau fără rezerve. Chestiunea care rămîne încă deziderat e *tratatul de arbitraj colectiv* la care se opun interesele puterilor mari în a-și soluționa pe cale individuală o serie de diferende și caracterul confuz al faptelor internaționale care nu se pot ușor diviza în judicare sau nejudicare; pentru că în genere se evită arbitrajul în chestiunile politice. Mijlocul practic care se adoptă e dreptul suveran de apreciere al tribunalului investit, de a se declara incompetent. Cînd regulile notorii și stipulațiunile tratatelor sînt insuficiente în judecarea fondului, tribunalele nu pot face apel la echitate sau la regulile *ce le-ar crede necesare raporturilor dintre state* decît în urma consimțimintului părților. Devenind obligatorie însă, justiția internațională trebuie la orice caz să ajungă la o hotărîre, cu toată insuficiența regulilor deja pozitive. În cazul refuzului de executare, Consiliul S. N. își dă avizul asupra măsurilor de sancționare contra statului respectiv.

Autorul sfîrșește cartea cu chestiunea Codificării dreptului internațional. Ideia e veche în Europa unde în a doua jumătate a secolului 19 au și apărut cîteva proiecte de cod (Vezi: *Montluc: La Codification du dr. international în Revue du dr. int. April 1927*). Se propun diverse sisteme: refacerea întregă a dr. internațional (o imposibilitate căci după justa observație a lui Montluc opera va trebui reîncepută imediat, pentru că dreptul și mai ales cel internațional — astăzi face imense progrese); codificarea imediată a regulilor necontroversate (e prea puțin și rigid). S'a adoptat o cale de mijloc de unde și termenul: *Codificare progresivă* (operă de constatare și reformare). Materialul imens adunat de cercetători individual și ca promotori ai diferitor societăți de știință (L'institut de Droit international, International Law association, L'institut américain de Droit international, Academia dotației Carnegie de la Haga etc.), sfortările predecesorilor care au dat deja proiecte (Bluntschli, Dudley, Duplessix, Pasquale Fiore) sînt o garanție de realizare a acestei idei. În 1924 Societatea Națiunilor a instituit un comitet de juriști care

au și adunat materialul în urma rapoartelor diferitelor guverne, au făcut adnotații și chiar proiecte de convențiune cu privire la unele chestiuni.

Rezultatul e minim față de sforțări, pentru că lucrările sînt foarte timide și adeseori soluțiile sînt retrograde; în orice caz și așa codificarea e un pas mare înainte, binefacerile ei vor determina ulterior codificarea tuturor regulelor internaționale. Subt. imboldul lui Alvarez și Bustamante, Uniunea panamericană își are deja lucrările într'o fază mult mai înaintată. Proiectele ei pot și vor fi utilizate de Societatea Națiunilor pentru armonizarea intereselor universale cu cele regional-locale. Până la desăvîrșirea Codificării, dreptul internațional va prospera și datorită jurisprudențelor Curții de la Haga care poate aplica în extremis. principiile generale de drept recunoscute de țările civilizate.

Nu se poate trece cu vederea că toate chestiunile tratate de celebrul autor, capătă lumina datorită expunerii pline de argumente teoretice și practice, deși se trădează mereu punctul critic inerent materiei și anume complicata dificultate a sancțiunii dreptului internațional în care, după cum just observă Matei Cantacuzino, formula unei sancțiuni, fără a lăsa toate diferendele dintre state supuse arbitrariului sălbatec al războiului, rămîne încă de găsit. Totuși odată părăsit terenul metafizic al concepțiunii dominante în sec. 19, mai ales datorită școlii germane după care statul era o entitate de esență divină, și față cu tendința de-a considera statul numai ca unul din mijloacele necesare vieții sociale a indivizilor care rămîn scopul tuturor sforțărilor de mai bine (Chardon, op. cit.) dreptul internațional sub presiunea democratizării crescînde a conducerii popoarelor, își ia un nou și promițător avînt. Terenul defrișat de Grotius va deveni cîmp fertil însă cînd solidaritatea conștientă a popoarelor vor soluționa problema sancțiunilor, acum de-abia schițate.

Forța dreptului va termina prin a se impune și în relațiile dintre state dreptului forței, pentru că nevoia o cere și nevoia a fost totdeauna generatorul ultim al dreptului.

Laurențiu I. Preutescu

* * *

Guglielmo Ferrero, „*L'Unité du Monde*“, Edition „Kra“ „Les Documentaires“, Paris, 146 pagini.

La scurt interval după Francesco Nitti, iată-l și pe marele istoric italian reclamînd și el ceiace lipsește patriei sale: libertatea!

În ultima lucrare, Nitti afirma necesitatea imperioasă a Statelor-Unite europene; în cartea, pe care o analizăm pe scurt, Ferrero pledează, cu căldură și convingere, pentru necesitatea unității lumii.

Lucrul e simptomatic. Il remarcăm doar în trecere, lăsînd cetitorilor să tragă toate concluziile posibile.

Din capul locului Ferrero își afirmă credința în unificarea, treptată dar sigură, a civilizației lumii. Această unificare e în curs de înlăptuire; și pe zi ce trece se realizează prin: explorări, colonizări, emigrări, religii universale, războaie, comerț, diplomatie, căi ferate și prin telegrafie. „Dar un corp unic nu poate trăi avînd mai multe suflete discordante. Corpul aproape unificat al lumii are nevoie de un suflet unic, în care să se armonizeze tot ce este mai bun în toate civilizațiile existente: morala creștină, industria și știința occidentală, vechea înțelepciune a Asiei, floarea artei europene și orientale“.

Ferrero își propune să cerceteze opera aceasta de adevărată sau falsă unificare.

Se obiectează că unificarea lumii este imposibilă atîta timp cît raporturile dintre națiuni vor fi acelea dintre Cain și Abel. Fără să tăgăduiască realitatea, Ferrero crede însă că o dezarmare a spiritelor este posibilă și că marele războiu a avut și bunul efect de a distruge cele mai puternice autocrații.

O altă obiecțiune—și Ferrero cercetează toate aceste obiecțiuni, sub titlul sugestiv de: „Les faux mirages de l'unité“,—constă în afirmarea că: unificarea lumii se va face, dar sub forma unui stăpîn, unei supremații. Pe rînd, Ferrero arată că nici Anglia, nici Japonia, nici Rusia, nici America nu au posibilitățile necesare pentru a exercita o astfel de supremație. S'ar părea că diferențele de limbă sînt obstacole serioase, în calea acestei unificări. Din unificarea morală însă, cu timpul, unificarea limbilor va deriva ca un corolar necesar. Pe lîngă acestea, unificarea lumii mai necesită și întărirea sufragiului universal, prin cultivarea masselor cetățenești și prin buna lor educare politică.

Mai departe, Ferrero cercetează teoriile ce neagă posibilitatea unificării lumii. Chestiunea libertății mărilor poate constitui un serios obstacol azi, cînd Japonia, Anglia și America își dispută—cu bastimente și submarine—stăpînirea mărilor. America însă va trebui să se convingă că numai alături de Europa va putea asigura libertatea deplină a apelor; și la fel Europa, că numai alături de America se va putea complet reface.

Chestiunea insuficienței mijloacelor de hrănire nici nu se mai poate pune azi, cînd tocmai contrariul este adevărul. Într'adevăr industria capitalistă suferă adeseori de crize de neproducție.

Obiecțiunii că plutocrația este interesată în a nu se realiza unificarea politică a lumii, Ferrero răspunde că după propriile sale observațiuni, plutocrația poate fi interesată la această unificare, întrucît ea e dornică de ordine, indiferent dela ce regim politic ar veni.

Nu există, cum crede Romier, un conflict între ideia de națiune și ideia de civilizație. Primejdia poate veni din partea

coteriilor, care — în numele unui falș naționalism—compromit și ideia de națiune și ideia de civilizație. În concluzie Ferrero crede că cele mai bune colaboratoare ale operațiunii de unificare, sînt libertatea și sufragiul universal. „Libertatea nu este moartă, cum pretind partidele revoluționare, dușmane ale sufragiului universal, pentru că el le împiedică drumul spre putere. Ea este necesară astăzi mai mult decît oricînd, pentru a echilibra energiile ordinii, în care dreptul traiu al numărului va fi garanția supremă a celor mai prețioase bunuri ale civilizației“.— Pledoaria lui Ferrero, caldă, convinsă, pătimașă, se cetește cu ușurință și folos de ori și cine. E bogată în idei, abundă de raționamente și—la finele ei—sugerează o tainică prevestire!

N. N. Matheescu

Revista revistelor

Scrisul Românesc (N-rul 2).

Vorbind cum trebuie de „poezia modernistă“, d. D. Tomescu constată că „de douăzeci și cinci de ani, această mișcare trăește din programe și manifeste, fără să ne poată da însă o singură lucrare capabilă să-și facă loc între valorile estetice ale literaturii noastre“. În adevăr așa este, dacă deosebim bine modern, nou, de modernism, modă, imitare. — D. Radu Dragnea, într'un studiu bine documentat, *Dimitrie Cantemir și filosofia istoriei*, scoate în relief un aspect mai puțin cunoscut și foarte important al gândirii acestui mare enciclopedist din trecutul nostru. (D. Dragnea este și autorul unei substanțiale și foarte personale monografii închinată lui Mihail Kogălniceanu, apărută până acum în două ediții).

N-rul acesta al *Scrisului Românesc* ne dă, cași primul, impresia unei încercări serioase de a crea o revistă, care să servească publicul, și nu vanitățile unei bisericuți literare.

Cînd am luat act de apariția *Scrisului Românesc*, în luna trecută, am uitat să întrebăm pe d. D. Tomescu ce înțelege d-sa prin cuvintele: „înfrîntă în ambiția ei de a fi creatoarea unei mișcări literare cu ideologie și resurse proprii“, aplicate *Vieții Românești*. Am avut noi ambiția să venim cu resurse proprii în mișcarea literară? Din contra, noi am venit cu ambiția, îndeplinită din primele numere, să adunăm în jurul *Vieții Românești* scriitori *buni* de toate felurile, din toate „școlile“ literare. Iar

în privința ideologiei, ce ambiție ne-a fost înfrîntă? Noi am susținut că literatura romină, ca ori care alta, exprimă și trebuie să exprime sufletul național. Am susținut că în judecarea unei opere de artă trebuie să avem în vedere și atitudinea scriitorului față cu viața, și că atitudinea superioară este preferabilă. Am susținut că o atitudine xenofobă, imorală, antifeministă, antițărănistă, antiprogresistă etc., este o atitudine de om inferior și un principiu de falsificare a realității — recunoscînd talentul scriitorului dacă-l are. Și cum mai la ordinea zilei era atitudinea necivilizată antițărănistă, asupra ei am insistat mai mult („mai mult“ comparativ, căci de fapt n'am insistat cît trebuia). În care din aceste două ideologii a fost „înfrîntă“ ambiția noastră? Au triumfat maimuțărilele moderniste? Ori atitudinile necivilizate? E posibil, și ne pare rău mai mult pentru literatura romină decît pentru noi.

Pleiada, revistă pentru poezie, critică și ideologie, apare tot la Craiova, cași *Scrisul Românesc*, cași alte reviste de idei generale ori de specialitate. E un semn bun că centrele mai importante din provincie s'au pus pe lucru, căci Capitala noastră... În *Pleiada*, un tînăr publicist, d. Păunescu-Ulmu, continuă să-și aducă aminte mereu de Eminescu. Il felicităm. Eminescu nu este numai cel mai mare scriitor al nostru, dar și Românul în care s'a făcut, până azi, cea mai serioasă fuziune între

spiritul rasei și cultura umană. El este pentru noi ceia ce e pentru Germanii Goethe (cu care de altfel are mai multe asemănări) Și de aceea trebuie să-l avem mereu în minte.

Mișcarea umanitară (No. 1). Titlul arată ideologia revistei. *Mișcarea umanitară* este pacifistă. Ea vrea împăcarea popoarelor și a claselor sociale prin persuaziune — ca un efect al propagandei morale. Să dea Dumnezeu, dar nu credem. Până acum orice progres s'a făcut prin lupte crâncene. Să fi venit vremea altor osibilități?

Această revistă ne aduce citeva învinuiri. La critici făcute cu bunăcredință, răspundem. Așa dar, *Mișcarea umanitară* ne învinuiește că sîntem exclusiviști, că nu primim în paginile noastre decît pe „copiii familiei», că stăm cu porțile ostil închise pentru alții. O asigurăm că se înșală, că „familia” noastră (ce-o fi însemnînd exact familia noastră?) nu e așa de mare. Pe foarte mulți dintre colaboratorii noștri nici nu-i cunoaștem. Publicăm tot ce ni se pare bun (după capul nostru) de la origine. Dacă am face altfel, am lucra în contra intereselor revistei. E limpede. *Mișcarea umanitară* mai vorbește și de „prețul excesiv de vîndere” al revistei noastre. Dar *Viața Romînească* e cartea romînească cea mai efîină. Dacă intelectualii — oameni săraci — trebuie să se singereze ca să cumpere cărți, ce să facem? Adică am făcut tot ce-am putut: am dat cea mai efîină carte romînească. În punctul acesta cel puțin, „polemica” poate avea un rezultat, lucru rar într'o... polemică: Să ia *Mișcarea umanitară* numărul «Vieții Romînești», să calculeze cu ce volum din vitrine este egal și să compare prețul. Dar polemica a devenit prea pozitivistă...

Revista de Filosofie No. 1.

Revista de Filosofie subț direcția d-lui Rădulescu-Motru, apare reorganizată într'o nouă serie și un nou aspect.

De data aceasta ni se pare că ea se prezintă mai bine ca oricînd. Relevăm în acest număr articolul d-lui N. Bagdasar, care analizează cu claritate acest teren aproape inaccesibil al speculației care e filosofia lui E. Husserl, al d-lui T. Vianu „Arta și

jocul” și comunicarea făcută de d. C. Rădulescu-Motru Academiei despre „politică și cultură”.

Numeroase recenzii.

Debuturile lui Mirabeau în lume:

În luna Mart a anului 1771, Contele Gabriel Riquetti de Mirabeau a fost admis la onoarea de a fi prezentat la Versailles.

Idealizarea vieții de curte și a succeselor pe care un curtezan îndemnat le-ar fi putut dobîndi nu dură decît just timpul pe care-l petrecu în sălile palatului, în așteptarea regelui.

Spiritul său curajos și impertinența sa naturală l-ar fi compromis repede și definitiv dacă tatăl său, alarmat de raportul asupra purtării fiului său la curte, nu l-ar fi readus în Limousin.

Abuzurile segnorilor din Provence și ura poporului care creștea tot mai mare, lasă să se întrevadă pericolul revoluției. De departe Versailles-ul îi apare acum lui Mirabeau ca o frumoasă corabie pavoazăată în care moare zgomotul unei serbări în jurul unui pilot adormit și asupra căreia se năpustește furtuna care în curînd va nimici totul.

Aceste negre presimțiri nu-l împiedică însă să ducă viața de plăceri pe care o cerea tinereța sa impetuoaasă.

Era la modă în anul acela de a se căsători cu d-ra de Marignane, o tînără bogătașe, care trăia într'un castel retras, subț paza unei bunici vîgilente.

Acolo unde cei mai nobili și mai seducători fură biruiți, Mirabeau, cu fizicul pe care îl cunoaștem, corijat însă printr'o nemărginită îndrăzneală, reuși.

Căsătoria avu loc în 1772 la Aix: în cea mai mare bogăție. Fiecare invitat primi în dar un obiect de preț, iar recepția dură opt zile.

Contesa de Mirabeau nu avea însă. până la moartea părintelui său decît un modest venit, iar perspectivele moștenirii îi deschisese doară credit la diferiții furnizori. În 1773 în anul, cînd se născu fiul lor Victor, soția Mirabeau aveau peste 150.000 de livre datorii.

În luna Decembre a aceluiași an, un ordin regal condamnă pe Mirabeau a nu mai părăsi castelul său.

procedeu ingenios care dacă nu o ferea avantajul de-a regulariza situația contelui, îl sustrăgea în tot cazul la consecințe, de oarece odată «subt mina regelui», el scăpa la constrângere de corp.

În 1774 însă castelul de Mirabeau îi este interzis și este trimis într'un orașel vecin, Manosque unde puțin mai târziu un ordin dela locotenentul civil a „Chatelet”-ului din Paris îl clasează pentru totdeauna în rîndul interzișilor.

Cam la aceiași epocă un frumos muschetar la părinții cărora locuiau exilații, făcu curte Contesei de Mirabeau care consimte cît se poate de repede și de complect la cerințele tînărului său amant.

O scrisoare pe care soția imprudentă avu nefericirea s'o piardă, îl făcu pe Mirabeau să capete certitudinea unui lucru pe care alți soți în lipsa unor probe indiscutabile îl pot nega.

După ce furia legitimă a soțului înșelat fu calmată, Mirabeau se arătă chiar plin de clemență față de rivalul său, părăsi însă orașul Manosque cu toată interdicția regală.

Din nefericire se duse la castelul des Tourretes la sora sa Louise de Cabris și un scandal izbucni în timpul șederii lui acolo. Fu denunțat de d. de Villeneuve-Monans, pe care Mirabeau îl bătuse și care depuse o plîngere de asasinat.

La 20 Septembre 1774, porțile închisorii dela „Château d'If” se închiseră asupra unui tînăr de douăzeci și cinci de ani purtător al unui nume ilustru, care se găsește ruinat, fără castel, fără nevastă, în fundul închisorii interzis și inculpat de asasinat.

(Henri de Jouvenel. *Revue de Paris*).

Controlul Viselor

În ciuda spiritului occidental, misterul somnului și al viselor nu a fost încă rezolvat.

Toată problema pare a fi concentrată în chestiunea conștiinței omului adormit și a prezenței sale continue.

Conștiința creierilor mijlocii este prea intensivă în timpul somnului atît la muncitorii manuali cît și la cei intelectuali.

În materie de visuri omul primitiv

este mult mai aproape de adevăr ca omul civilizată care s'a consacrat în întregime cuceririi bunurilor materiale, concentrîndu-și astfel toate gîndurile asupra obiectelor fizice.

Visurile simbolice ale omului primitiv și ale civilizatului merită mult mai multă atenție decît li s'a acordat pînă acum.

Acești factori importanți ai psihologiei formează cîteodată sisteme simbolice a căror interpretare și control sint destul de ușoare.

(L. Samadasarya. *The Occult Review*).

Mallarmé în Anglia și în Germania

Stéphane Mallarmé este în Europa, subiectul unor lucrări din ce în ce mai numeroase. În Germania, d. Franz Rauhut a publicat o carte: „Das Romantische und musikalische in der Lyrik Stephane Mallarmé” iar în Anglia d. Arthur Ellis a scos o traducere complectă, în limba engleză, a operei lui Mallarmé precedată de un studiu al doamnei Turquet-Milnes.

Din cele patru capitole ale cărții d-lui Rauhut: „Personalitatea, — Temele, — Stilul, — Elementul muzical, cel mai interesant ar fi al doilea și ultimul. De altfel cartea constituie un scurt memoriu în care lucrările tranșeze sint utilizate în mod inteligent, unde nu găsim nimic de corijat, și unde ar fi de prisos să căutăm puncte de vedere nouă.

Dimpotrivă, introducerea d-nei Turquet-Milnes pune probleme actuale și importante, iar la un loc cu traducerea d-lui Arthur Ellis poate figura alături de monumentele «Corpus-ului» mallarmean.

I s'a reproșat ades lui Mallarmé o confuziune pe care, spune d-na Turquet Milnes, o pierde de îndată ce poemele sint traduse în limba engleză.

Dacă exagerăm puțin afirmațiile d-nei T. M., Mallarmé ar fi un poet în realitate englez pe care Franța și l-a însușit și care atîta timp cît se exprimă într'o limbă care nu este a lui rămîne obscur, căpătînd o claritate «voltairiană» de îndată ce textul este tradus în limba engleză.

Caracterul poezilor englezi: Keats, Shelley, Coleridge, al. căror discipol

a fost Mallarmé în timpul celor doi ani petrecuți în Anglia, este de a intra în comuniune profundă cu «esențele», fără intermediarul oratoric, didactic ori logic care se interpune întotdeauna într-o măsură oarecare între poetul francez și realitatea poetică.

Acest caracter însă este probabil că Mallarmé, descendent al unei familii de bună și autentică burghezii franceză, fără o picătură de sînge englezesc în vine, l-a asumat în Franța. După cum doi mari prozaatori francezi, Anatole France și Flaubert au avut o enormă influență în Anglia, nimic mai natural ca ipoteza unei influențe analoage, a poeziei engleze în Franța.

D-na Turquet-Milnes consideră reformele școlare din 1902 ca o dată foarte importantă a penetrațiunii franco-engleze.

Mallarmé nu a fost acceptat de Francezi decît din momentul în care au acceptat influențele anglo-saxone, cu alte cuvinte din 1902 cînd înțelegerea franceză a început să învețe limba engleză—iar incorporarea lui Mallarmé la poezia franceză, nu a fost pe deplin aprobată decît în preajma anului 1920, adică la epoca în care generația formată de programele din 1902 a atîns vîrsta de treizeci de ani.

Poate o ipoteză mai vastă decît aceea a unei influențe engleze, ar putea explica mai bine opera mallarmeană.

Diviziunea între literatura nordului și literatura sudului este o idee născută în salonul d-nei de Staël și care a dominat tot secolul al XIX-lea.

Mallarmé ar fi un geniu al nordului iar d-na Turquet-Milnes îi descoperă afinități cu peisagiile Scoției și cu Universitățile germane.

Influența hegeliană care desigur a fost mare în Franța, totuși mai mică decît în Italia, și de care d-na Turquet-Milnes condiționează comprehensiunea lui Mallarmé, se pare iar cam hazardată.

Tot d-na T. M. spune că dacă hiperbola unei «naturi nordice» a fost poate realizată de Shakespeare în Hamlet, Igitur ne prezintă un fel de Hamlet abstract.

Și Mallarmé este poate primul care a dat în literatură o coincidență a tragicului cu abstractul.

(Albert Thibaudet, *Nouvelle Revue Française*).

Stendhal și prezentul

Opera lui Stendhal a fost definită ca o cronică perfectă a inteligenței franceze.

Ea cuprinde epoca formidabilă a revoluției sociale și spirituale care a avut loc înainte și după Napoleon până la Louis-Philippe—și care pare a nu se fi terminat încă.

Această definiție fundamentală a înțelegerii vieții și această înălțare a sentimentelor și a voinței la acțiune cugetată, au permis lui Stendhal să vadă ascensiunea și decadența poporului său—precum și jocurile și contradicțiile sufletului omenesc.

— Dacă Corneille, după cum spune Taine, a scris epoea eroismului și Barbusse aceea a suferinței, opera lui Stendhal cuprinde numai epoea inteligenței vitale.

Stendhal în toate operele sale a scris istoria spirituală a generației sale care a devenit de asemenea și acela a tuturor sentimentelor sale.

Această operă este unul din monumentele cele mai strălucite ale spiritului francez. Și cu toate legăturile sale cu generația acelei epoci, ea va constitui întotdeauna formidabila descoperire a unui mare și întreg continent uman.

(Rudolf Kayser. *Die neue Rundschau*).

România și chestiunea agrară în Transilvania

A devenit o banalitate a spune că ceiace diferențiază Orientul de Occident este diversitatea și multiplicitatea raselor care în Orient conviețuiesc în interiorul unui aceluiași stat, păstrîndu-și intacte, religia, tradițiile, moravurile, într'un cuvînt tot ce separă și distinge.

Cu toate acestea, tocmai această banalitate explică problema proprietății agrare în Transilvania.

În România, această problemă a fost rezolvată în favoarea țăranilor imediat după războiu.

Regele Ferdinand punea un deosebit interes, chiar mai înainte, la această chestiune într'adevăr importantă într'o țară eminamente agricolă, în care jumătate din pămînt era proprietatea a 5000 de oameni iar restul era împărțit între un milion de țărani.

Războiul odată terminat, atît pro-

prietarii mari cît și Ospiciile, Biserica, Coroana, Comuna etc., au fost expropriate, lăsînd maximum 250 hectare de moșie, iar aceste măsuri au fost aplicate și în Transilvania, pe care tratatul dela Trianon o dăduse Romîniei.

Intre timp însă Ungaria care suferise mari pierderi de teritorii, cade prada bolșevismului iar șeful său Bela Kuhn, e gata să semneze o alianță cu sovietele. Atunci consiliul suprem compus din d-nii Clemenceau, Lansing, Tittoni, Balfour și Makino hotărîsc în ședința din 6 Iulie 1919 că liniștea trebuie menținută, fără a trata cu Bela Kuhn. Cum însă insolența acestuia devenea din ce în ce mai insuportabilă, Europa recurse la Romînia care cu armatele sale își îndeplini rolul său obișnuit de stavilă contra năvălirilor barbare și care de data aceasta era invazia bolșevismului în Europa.

Dar amintirea acestor timpuri pare a se fi atenuat iar acea solidaritate europeană a cărui instrument a fost Romînia, pe vremea cînd Societatea Națiunilor nu era decît un proiect ne-realizat, nu se arată destul de vigi-

lă. Tratatul dela Trianon cînd a dat Romîniei Transilvania, a rezervat Ungurilor de-acolo dreptul de a opta pentru naționalitatea romîna ori ungară iar „optanții“ unguri refuză acum-a de a se preta unei exproprieri care după părerea lor nu este valabilă decît pentru Romîni, creînd astfel în interiorul țării o situație specială și inacceptabilă.

Chestiunea a fost adusă în fața consiliului Societății Națiunilor. Un moment rezolvată, chestiunea a fost reluată. Contele Appony însărcinat să reprezinte interesele ungare, a apărut cu talentul pe care toată lumea îl cunoaște, dar cu o intransigență care a uimit tot consiliul și în special pe Sir Austen Chamberlain, această cauză pentru care Romînia ar avea dreptul să ceară mai multă bună voință.

Acest conflict nu încă rezolvat, arată încă odată imensele dificultăți pe care juxtapunerea de rase din Orientul Europei este mereu gata să le pricinuiască.

(Jules Cambon. *Revue des Deux Mondes*).

Mișcarea intelectuală în străinătate

Literatură generală

Geo London, *Elle a dix ans, la Russie Rouge*, Ed. Arthème Fayard, Paris.

O nouă carte despre Rusia sovietică, o carte în care autorul nu ne spune ce crede ci numai ce a văzut.

Lucien Romier, *Qui sera le maître, Europe ou Amérique?*, Ed. Hachette Paris.

Această carte este rezultatul voiajului d-lui Romier în Statele Unite.

D. Romier este pe lângă istorician, unul din rarii Francezi care pricep cu adevărat națiunile străine. D-sa pune în opoziție civilizația americană cu vechea civilizație europeană pe chestiunile proletariatului și a mașinismului. Ajunge la concluzia că sarcina de a rezolva aceste probleme primordiale incumbă mai întâiu mamei, de familie apoi educației școlare.

Maurice Barrès, *Les Maitres* Ed. Plon.

D. Philippe Barrès, care a decis tipărirea acestei opere postume a tatălui său, ne spune că «les Maitres» nu constituie o serie de articole, de conferințe și de discursuri; este o carte voită de autorul ei. Titlul precum și principalele bucăți care o alcătuiesc sînt scrise de mîna lui Maurice Barrès.

Din toți «maestrii», Dante, Pascal, Sainte-Thérèse, Rousseau, Diderot, Renan, poate nu toți ar fi figurat

subt acest titlu; studiile despre Rousseau, Diderot și Renan ar fi figurat poate în alt volum.

Eugène Jung, *L'Islam et l'Asie devant l'Impérialisme*, Ed. Marpon Paris.

O carte care arată clar că fără un efort serios pentru a înfrîna apetiturile marilor puteri și fără o conștiință mai înaltă și o rațiune mai sănătoasă din partea conducătorilor francezi, fatal va izbucni războiul dintre rase și religii.

Philippe Godet, *Madame de Charrière et ses amis*, Ed. Victor Attinger—Paris.

Madame de Charrière este unul din modelele cele mai reușite ale unei civilizații dispărute.

Prietina lui Benjamin Constant, Madame de Charrière merita un loc aparte în galeria femeilor celebre din secolul al XVIII-lea.

René Gouzi: *...Ce Nord est pire*, Ed. Attinger, Paris.

Emoționantul jurnal al unei femei doctor de pe vaporul «Santa Anna», plecat în 1912 către îndepărtatele regiuni polare și definitiv încătușat în ghețurile eterne din care nu a mai putut scăpa.

P. Sauvairs, **Marquis de Bartelmy**, *Mon vieil Annam, Ses hommes*, Société d'Éditions Géographiques, Maritimes et Coloniales, Paris.

Marquizul de Barthelmy a publicat, sînt de atunci doi ani: «Mon vieil

Annam, ses bettes» și cartea d-sale a avut un imens succes.

În acest al doilea volum el zugrăvește oamenii din țara Annamului, indigeni, țărani chinezi, mandarini, vrăjitori, interpreți și coloni, pe care i-a frecventat atîta timp pătrunzîndu-le sufletul și studiîndu-le viața.

Romane

Maurice Soulié, *l'Equipage révolté*, Ed. Marpon, Paris.

Povestea neverosimilă dar totuși veridică a unei înfricoșătoare drame istorice desfășurată în cadrul arhipelagului Polynezian.

Constantin Fedine, *Transvaal* Ed. Montaigne, Paris.

Acest roman face parte din seria acelorara destinate să facă cunoscută Rusia de azi.

Swaaker, erou misterios și despotîc care izvorăște în mod spontan în epocile tulburi. În jurul său se arată, în pasivitatea lor îngrijorată, țărani, adevărați mușci, zugrăviți cu un realism pitoresc.

D. Constantin Fedine a reușit să ne dea o idee de ceia ce pot fi noile moravuri din Rusia.

Jaques Trève, *La Lumière et le Feu*, Ed. Radot, Paris.

«*La Lumière et le Feu*» este romanul lui Michel Angelo și al Vittoarei Colonna.

Jean la Rochette, *Juliette d'Espré*, Ed. Calman Lévy, Paris.

Juliette d'Espré, femeie fatală, îndrăgostită, pasionată, poartă în mina sa firele unei intrigii, în care amorul se amestecă cu gelozia și răzbunarea.

Joseph Kessel, *Nuits de princes* Ed. de France.

Noul roman al d-lui Kessel descrie colonia rusească dela Paris, a foștilor prinți deveniți șofeuri, chelnieri, dansatori, etc. — Personajele d-sale, extremi în toate, trec dela o rafinare de gust desăvîrșită, la acte de cea mai grosieră barbarie, au o plasticitate minunată care-i fac apți la orice adaptare.

D. Kessel însă, entuziasmat de sufletul rus așa cum l-a înțeles d-sa, adeseaori greșește din exces de romantism, față de realitate—am dori ca alături de pildă de Helena Brossomer care se îndărătnicește din

orgoliu să cadă până la ultima treaptă a prostituției, sau de himericul romancier SETHANE să ne arate și personajii mai puțin originale, și e inadmisibil ca într'o Rusie atît de vastă să nu existe și oameni banali.

Georges Delamare, *Le Feu de Jote*, Ed. Albin Michel, Paris.

Într'o seară de „premieră“ la Operă, tînărul Daniel pleacă cu Josie, departe de Marie-Blanche, tovarășa devotată din orele de muncă. Pleacă în țara Bascilor în țara fericii, unde, se iubesc până în ziua cînd fatalitatea care îi pîndea, își ia revanșa și se însărcinează să le arate că bucuria și plăcerea în lumea asta sînt e-femere.

Victor Meric, *Le crime des vi-eux*, Ed. de France.

Aventura profesorului Ugolin se petrece într'o lume de fantezie unde totuși este „singă, voluptate și moarte“ și mai cu seamă mister.

René Jouglet, *Frères*, Ed. Grasset, Paris.

Doi frați Pierre și Michel iubesc pe aceeași femeie Françoise. Michel, om de afaceri activ și energic este sotul Françoisei și nu înțelege deloc să o cedeze lui Pierre care însă se consumă de focul unei pasiuni violente.

Pierre este artist debil și visător. Amorul ambilor frați crește tot mai mult, în timp ce Françoise nu știe pe cine ar trebui să prefere. Michel va învinge, după ce însă într'o scenă violentă va primi un glonte de revolver dela Pierre. Françoise crede că a fost o tentativă de sinucidere iar Pierre, abandonat, moare de ftizie undeva departe.

M-me Isabelle Sandy, *Les Soutanes vertes*, Ed. Fasquelle, Paris.

D-na Isabelle Sandy descrie mizeria în care trăesc micii popi de țară în Franța.

Este într'adevăr emoționantă viața acelor sărmani preoți—care maltratați de niște țărani egoiști și răi, jîndurînd foame și oboseală, cred cu umilitate și fericire.

Știință

Dr. Serge Voronoff, *La conquête de la vie*, Ed. Fasquelle, Paris.

Doctorul Serge Voronoff a realizat cel mai scump vis al umanității,

a găsit remediu la mizeriile bătrâneții și a întîrziat moartea până la ultima limită.

A trăi mult și a trăi tînăr, este miracolul aproape realizat de dr. Voronoff.

Ch. Julliot, René Quinton, Paris, Per Orbem.

D. Julliot, fostul amic al lui René Quinton cunoaște și împărtășește publicului viața și activitatea marelui om de știință. Perioada adolescență este poate cea mai interesantă deși cea mai critică din viața savantului torturat de nevoia de a fi veșnic în fruntea celorlalți are crize de des-nădejde în care se teme să nu devină un ratat. Spirit strict științific Quinton era în mod constituțional mpotriva metafizicii.

Adora războiul iar în „Maximele“ sale găsim următoarea cugetare: „Masculii au beția de a se întreamori. Beția războiului este o beție a amorului... Războiul este un capitol al amorului.

Oamenii care fug de războiu nu sînt cu adevărat bărbați“.

oravuri

Dr. Pierre Vachet, L'Inquietude sexuelle, Ed. Grasset.

Titlul cărții d-rului Pierre Vachet este un eufemism pentru a spune toate perversiunile posibile ale simțului genezic.

Marea idee a acestei cărți este aceea a organizării în școli a unui învățămînt oficial al sexualității care ar pune la adăpost noile generații contra acestei anomalii devenite foarte frecvente dela războiu.

Anne Quérillac et Pierre de Trèvières, Manuel nouveau des usa-

ges mondains en France et à l'Étranger, Ed. Stock - Paris.

Această carte este un fel de dicționar al atitudinii omului bine crescut din zilele noastre și va constitui fără îndoială pentru strănepoții noștri o lectură cit se poate de curioasă după cum manualele de civilitate din timpul strămoșilor noștri sînt pline de reguli de bună cuviință, extrem de aplaudate atunci și care acum intr'un salon, ar fi de un efect mai degrabă supărător.

Călătorii

André de Poncheville, Le chemin de Rome, Ed. Blond et Gay, Paris.

„Le chemin de Rome“ ne transportă în timpurile în care pelerinajele se efectuau pe jos și constituiau o adevărată cheltuială de timp ca și de bani.

D. André de Poncheville povestește toate etapele și peripețiile acestei lungi expediții și arată cum adevăratul și credinciosul pelerin suporta foamea, oboseala și boala.

D-na Marthe Coblentz, Les lettres des Iles-Paradis, Ed. Rieder Paris.

D-na Coblentz ne dă traducerea operii unui autor care rămîne anonim.

Plecat pe un vapor francez din Buenos-Ayres autorul ajunge în Oceania unde exercitează profesiuni diverse, ajunge de pildă interpret într'un bizar proces intentat de indigeni autorităților străine. Descripții numeroase și sugestive a oamenilor mai degrabă decît a locurilor. Lectorul găsește în acest volum e serie de aventuri curioase și interesante.

COMPILATOR

Pur-Sîngele Căpitanului

CAP. I

În care cetitorul află de faimosul Logofăt Toader Zippa și de iubitul său fiu Costake, faimos și el, dar mai puțin.

Tempora labuntur, tacitisque senescimus annis,
Et fugiunt freno non remorante dies.

Ovidiu.

Pe cînd milostivul Grigore Ghica-Voevod gospodărea Moldova, faima petrecerilor din capitala acestui binecuvîntat ținut, trecuse Milcovul. Semnalul îl dăduse însuși Măria-Sa în chiar ziua cetirii firmanului de cătră Excelența-Sa Fuad Efendi, orînduind cu poruncă domnească pentru începerea „Veseliilor publice“ fintîni de vin. Și ce-i drept, duduiau Iașii de chefuri pe vremile acele. Iar dintre îmbelșugatele pivniți rămase de pomîină în cucernica amintire a urmașilor acelor blagosloviți Ieșeni, mai vestită întru toate fost-a una de la Bucium, în vremelnică stăpînire, dar iscusită folosință a lui Costake Zippa, intrat și ieșit din oștire cu grad de Polcovnic (colonel), cunoscut însă mai ales sub numele de Căpitan Costake ¹ și numit de prietini mai pe scurt, Căpitanul.

Pivnița aceasta, înconjurată de trei sute de fălci, dintre care nouăzeci pe rod, acareturi, grajduri, livadă și casă mare de zid, precum se și cuvine să fie asemenea neprețuită comoară, nu înfățișa decît o biată fărămitură din întinsa avere a Vel-Logofătului Toader, tatăl Căpitanului.

Mîncase logofătul moșie după moșie, vorba ceia, ca maslinele la țuică, așa că în afară de Pivniță, o moșioară în Vaslui, două la Roman, cinci în Tutova și-un rînd de case în Beylic, nimic n'a moștenit căpitanul.

¹ Nu se știe bine de ce.

Dar moștenirea cu care se fălea mai mult năpăstuitul herede era că-i lăsase babacul stomah bun, pentru desfătarea lui, nume fără de prihană, pentru răutatea oamenilor, și-o inimă veselă pentru cucoane triste.

*

Dacă stăm și judecăm, pivnița de la Bucium făcea ea singură cît zece moșteniri, căci ceiace îngrămădise Logofătul acolo pentru cine se pricepea (și la asta se pricepea căpitanul cel mai bine), nu putea fi plătit nici cu Haznaoa Sublimei Porți. De-aceia și spunea căpitanul, mîncău mare și băutor de frunte, cînd se minunau prietini de strășnicia lui:

„Ce fac eu nu-i nimica, fraților! Să-l fi văzut pe tata! Eu de-abea dovedesc un curcan și cîteva clondire acolo! Dar ce să zic de el, c'a înghițit în cîțiva ani un sfert din pămîntul Moldovei cu țigani cu tot, turnînd pe gît o avere de șapte ori cît cea domnească? Pentru asemenea uriașă faptă, trebuie stomah, nu glumă!“ 1.

Logofătul fusese însă un mîncător cilibiu, în înțelesul cel adevărat (stricto sensu).

Murindu-i jupineasă tinără, ca să se mai iee și să-și mai potolească aleantul, luatu-lă pe Costake carele de-abea împlinise cinci ani și s'a desțarat, muțindu-se la Paris, unde a ținut casă deschisă, echipaj blazonat și slugărime numeroasă, ca un velit boer ce era. Dar după cincisprezece ani de berbantlicuri, recepții și mondenități, a băgat de samă Logofătul că lui Costake a prins a-i miși musteața. Cu înalte stăruinți și simandicoase recomandațiuni, a isbutit să-l bage cu vai nevoe în școala de cavalerie de la Saumur. Căci, dacă dascăli de matematici și latinească nu se arătaseră prea încîntați de tinărul școlar moldovean, acesta dovedise în schimb pentru călărie, scrimă și dans, cele mai serioase înclinațiuni.

Cam de pe-atunci va să-și fi găsit Logofătul odată cu de Dumnezeu rînduita ostenire a trupului și mult așteptata sufletească împăciuire cu sine-și. Ieșea din casă mai rar, baluri nu mai dădea decît de dragul băiatului și singura mulțumire ce-i rămăsese o găsea în bogăția prînzurilor. Din ele se înfruptau zilnic cîțiva cunoscuți cu care se legase mai îndeaproape, tot oameni de seamă, aleși pe sprinceană, învățați și glumeți. Printre aceștia era și unul Anthelme Brillat Savarin, consilier la înalta curte de casație din Paris și ajuns mai tîrziu vestit în toată lumea, în urma unei cărți despre mîncări și meremeturile lor, anume „La Physiologie du goût“.

1 Aici căpitanul ar fi putut da pilde din Rabelais, dar după cum mai sus s'a scris, era ignar.

Mulțumită acestui neîntrecut cunoscător în ale gurii a putut aduna Logofățul tot ce avea împărăția Franțujilor mai de preț ca: vin, „fine champagne“ (un soi de cognac, dar nu tocmai, la gust ca cognacul, dar mai ceva), și „liqueur“.

*

De-o vreme 'ncoace, veștile din țară începuseră a se înrăi pe zi ce merge. Din cînd în cînd îi veniseră și mai 'nainte scîrbavnice înștiințări, dar mai rar. Așa, un prietin din Vaslui îi da știre că omul pe care-l lăsase acolo se ramolisise de tot și lasă dogoarele de izbeliște, făcînd vecinii vraște'n ele, ca'n loc pustiu; altul din Botoșani, că o ceată de haidăi din slujba hatmanului Ciacîru, i-au deșertat cu hapca un hambar de ovăs, zicînd că-i pentru oastea împărătească, și cînd colo, l-au vîndut în iarmaroc la Roman și s'au îmbătat tun și'n nesimțirea lor cea dobitocească se lăudau în gura mare cu samavolnicească fapta lor; altul din Galați, c'a dat boliștea în vite și toate-au murit și cîte și mai cîte.

Toader Zippa nu era om să se 'nspăimînte cu una cu două și pentru o căpiță de fîn și cîteva capete de vită nu era să lase Parisul. Dar cînd a simțit el bine că de nu se'ntoarce să pue rînduială 'n socoteli, trebile se'ncurcă de tot și-l scot berecheții de vechili la covrigi, n'a mai stat la toameală, nici s'a codit, ci trăgîndu-l de sîrg pe Costake de la Saumur, măcar că nu isprăvisse școala, de olac s'a gătit de drum,

De drum lung prin țări străine
(Scapi de rău fugînd de bine).

*

Nu este a nu se crede că foarte cu greu îi venea Logofățului să se despartă de locurile și oamenii între-care își petrecuse cei mai veseli ani din vesela lui viață. Dar n'avea încotro. Și-a luat rămas bun de la prietini, a dat drumul slugilor, a vîndut mai tot ce înjghebase în atîta amar de vreme și s'a pornit 'spre Iași, neaducînd cu el decît pot zice o pivniță pe roate, un pivnicer (Jocaste), un „măitre d'hotel“ (Antoine), un șef bucătar (Robert), cu două ajutoare (Philippe și Roger) un camerier (Go) și trei cai ai lui Costake cu omul lor. Se vede din asta ce mult prețuia Logofățul mîncarea gustoasă și băutura de soi, căci cu paralele care i-au trebuit să aducă atîtea suflete, în afară de 101 antale, 39 butoaie mai mici, 317 balerci și mai multe mii de sticle, ar fi putut rămînea în Franța până la sfîrșitul vieții, mai cu seamă că întors acasă, mai mult de doi ani n'a trăit. Ba-i chiar de mirare să nu-și fi făcut Logofățul socoteala asta, fiind el om cărturar, deștept și vesel la inima lui, știutor a multe vorbe înțelepte și

neîntrecut zicător a cîntece de tot felul. La ghitară meșter și o-sebit de franțuzește, nemțește și grecește, cetea bine elina veche și latîneasca, mai cu plăcere Horațiu, Ovidiu și Aristofan, dar și alții. La fiecare întrebare ce-i puneai, îți potrivea pe loc răspunsul ca diamantul în scobitura inelului, pe măsură, strălucitor. Băutorii de apă nu-i suferea și măcar să fi fost scoborîți din cer cu hîrzobul, baftă la el n'aveau. De cîte ori nu-l povățuia el pe Costake, cu glasul lui cel blind și cu frumoasa-i proforă :

„Costăkel tată, de omul care nesocotește vinul să te ferești dragul tatei, că acela-i om rău și vrăjmaș sfintei noastre biserici creștine ortodoxe. Să nu uiți drăguță că vinul e singele Domnului nostru Isus Cristos și-i sfînt. Poeții antichității pe care n'ar fi stricat să-i cercetezi mai cu luare aminte și mai des, măcar că erau păgîni, din ce-a mai rămas neprihănit în inima lor, întru a lui veșnică pomenire și slavă, slove nepieritoare cules-au. La judecata de-apoi bunul nostru părinte ceresc va ține seamă și spre iertarea păcatelor va fi și spre mîntuirea sufletelor lor rătăcite de căile credinței celei adevărate. Și astfel, Costăkel tată, sufletele acestor greșii necredincioși vor găsi și ele pace și hodină în lumea dreptilor, unde nici jale nici durere nu-i, ci numai glas de îngeri și viață fără de moarte, măcar că aveau obicei spurcat de vărsau vin pe mormintele nebotezaților, păcătuiind prin asta de două ori“.

Atîta sînge rău îi făceau Logofătului acei ce nu se arătau a fi în cerul al șaptelea bîndu-i vinurile, că nu avea ochi să-l vadă nici chiar pe Simion Velescu ce-i era doar văr bun. Era acest Simion Velescu om umblat prin străinătăți și bogat putred, dar sgîrcit, închis și fire ciudată. Carne în gură nu punea nici de frică și numai apă bea. Toată vara cit mi țî-i ziulica de mare sta'n cerdac, păzindu-și de-acolo poamele și scria poezii. Ca să-și ridă de el, i-a trimis Logofătul de patronul lui o cupă de argint suflată cu aur, pe care pusese să-i cioplească aceste stihuri de Horațiu :

Nec vivere carmina possunt
Quae scribuntur aquae poteribus 1.

Și dacă, prea adevărat, îi ședea Simion Velescu Logofătului de cîte ori îl vedea, ca un nod în gît, tot atît de adevărat este că n'avea ce face și din cînd în cînd trebuia să-l poftască în casa lui, ca rubedenie și de ochii lumii, de alta nu.

1 Victimă acestei înșelătoare aparențe, profesorul Iorgu Nicolaescu, într'o comunicare făcută Academiei asupra lui Simion Velescu, s'a grăbit să afirme că acest poet dealtfel obscur, ar fi fost bețiv.

* * *

La granița de la Mamornița o ceată numeroasă de feciori boerești cu flinte la umăr și pistoale la brîu aștepta sosirea Logofătului. Cîteva slugi bătrîne veniseră și ele să-i sărute dreapta și să-i ureze bun venit, aducînd, după poruncă trăsura cea de cupărie cu rachiu de-al nostru moldovenesc, pelin profir și vin de Pîhnești, tras anume (ad hoc) în sticle, dintr'o balercă uitată în fundul pivniței de la plecarea Logofătului. În fruntea întregii cete, tolănit în trăsura cu patru suri, se afla însuși conu Iorgu Armașu, în strae de sărbătoare și ciubote de glaț. Conu Iorgu Armașu era un boer scăpătat și cam de mîna a doua, dar tot boer bun, pus de Logofăt mai mare peste toată averea lui (negotiorum gestor). De cîstit cît se poate de cîstit, că nici Logofătul cît era el de Logofăt nu-i spunea altfel decît coane Iorgule și-l așeza la masă alătura cu el, dar cepeleag, sărac cu duhul și fudul. În față toți i se închinau ca și cum ar fi fost chiar el stăpîn, dar în dos își băteau joc, înșelfindu-l care cum se pricepea mai mult și mai bine.

Înșirînd el slugăria cea pe două rînduri ca la o primire domnească, au așteptat așa preț ca de două ceasuri, că li se urise așteptînd și-i apucase căscatul, cînd s'au arătat întăiu butoaiile și ca la un ceas după aceea și Logofătul, care tot drumul te mersese pe urmă, încet încet și mai mult noaptea ca să nu se cumva smintească vinul.

Văzînd conu Iorgul Armașu atîta băutură și oblicînd îndată că toată a Logofătului este, mult s'a mai minunat conu Iorgu Armașu văzîndu-o și și-a făcut și cruce, fluierînd a pagubă.

*

Clipa întîlnirii cu Logofătul nu-i prea venea la socoteală lui conu Iorgu și-l înfricoșa.

Ci, de-om sta strîmb și-om judeca drept, cum zice prostul, nu era vina lui c'au fost anii răi și zarv'n țară. Cu împăratul Moscului nu s'a putut măsura nici Voevodul, dar mite conu Iorgu ! Și nici în puterea lui nu sta să închidă și să deschidă porțile cerului, aducînd sau îndepărtînd ploaia după trebuință. Dar iar mă'ntorc și zic : din atîta întinsă întindere de avere cît a lăsat Logofătul să te trezești deodată cu te miri ce, parcă nu prea vine cu bucurie. Cînd l-a zărit însă pe Logofăt sărînd sprinten din berlină și venind să-l îmbrățișeze, i-a mai venit săracului conu Iorgu inima la loc.

Așezîndu-se de-a stînga Logofătului, conu Iorgu s'a îndemnat a-i da socoteală de cîte-au fost și cum s'au petrecut.

Dar Logofătul i-a tăiat-o scurt :

„Iracă'n de mine coane Iorgule, mai slăbește-mă cu socotealele. De-abea am venit. Lasă-mă, rogu-te, să răsufli. Dacă am

străbătut eu cine-cinește atîta cale, socoți mata c'am făcut-o ca să ne ciorovăim pe drum? Om găsi noi la Ieși, n'avea grijă, des-tulă vreme să vorbim în tihnă și de toate. Știu că Moscalul, fiara- cea hrăpăreță și afurisită și-a făcut de urit, și'n lunga mea lipsă mulți veliți boeri au sărăcit; dar mai bine ne lua și ciubucile de la gură coane Iorgule, decît să ne răpească moldovenescul din moși strămoși pămînt al Basarabiei. A sîngerat Moldova toată coane Iorgule, oi suferi și eu. Așa a fost se vede voia celui de- sus pentru greșelile și pacatele noastre și voia lui n'o putem giu- deca. Nădejdea însă nu trebuie s'o pierdem, căci Domnul a dat, Domnul a luat, fie numele Domnului binecuvîntat, acum și în vecii vecilor. Amîn!

Berlina suia domol la deal, prin pădure.

Logofătul se întoarse cătră Costake:

— „Costăkel tată, mai ții tu minte cîntecul pe care-l zicea atît de dulce Margueritte de la Motte Hancourt?”

Costake încreși fruntea:

— „Aciala pi care ni l'o zis și la plecari?”

— „Aciala dragul tatii, aciala!”

— „De știut, îl știu eu, numai că nu-l pot zice!”

— „Așa-i, zîmbi logofătul, că din partea asta, ori urechile- tale, ori urechile ciubotelor lui conu Iorgu, tot acela.”

Conu Iorgu își băgă în tureacă urechile cu puchiței roșii ca buburuzii, pe care le uita totdeauna afară.

Și'n liniștea acelei după amiezi de Mai, logofătul își acordă ghitara, începînd cîntecul dedemult cu vocea lui cea limpede, dar puțin stînsă.

Lisette est faite pour charmer

Mais en vain je soup-i-i-re etc.

Ajungînd la refrenul care îi stîrnea atîtea amintiri, vocea îi se curmă și-o lacrimă fierbinte se topi în barba lui de omăt. Călca locuri pe care nu le mai călcase de-aproape două decade și pe care le dorise cu aprindere, își simțea însă inima pustie ca un lan- peste care-au trecut lăcustele.

Margueritte...

Am îmbătrînit Costăkel tată, făcu el, pe cînd berlina ieșea din codrul Herții, loc primejdios. Și pentru dînsul:

Nunc vino pellite curas.

Apoi, cu chip înseninat:

— „Dar voi ați uitat se vede treaba, că dacă pe tot cu- prinsul pămîntului, luna Mai e luna poeziei, în creștineasca țară a Moldovei e și luna pelinului.”

Făcînd semn să oprească, au făcut un scurt popas. Logofătul a pus îndată să-i scoată din niște răcitori iscusite și mari cît o-

caretă domnească, un soi de brinză moale și galbenă cum îi mă-măliga noastră, dar mai untoasă, căreia îi zic Franțuții camembert. Și măcar că se jura logofătul că pentru gustatul vinului, lucru mai potrivit pe lume nu este ca brinza aceea, conu Iorgu Armașu s'a rugat să-i fie cu iertăciune, dar nici n'a vrut s'o atingă, zicînd că-i stricată și că netrebnic miros face. Dumnealui s'a mulțami c'un ou răscopt și c'o pîrjoală rece de piept de curcan. După ce-au ciocnit un pahar de pelin, logofătul a cerut cîteva butelci și'n berlină și mai cu snoavele, mai cu băutura, au ajuns la Dorohoiu. La rohatcă logofătul își făcu cruce și cu ochii la cer rosti cuvioasă rugăciune, mulțumind Atotputernicului că i-au scăpat butoaietele tefere. De-aci înainte putea să le lase în seama slugilor și să pornească la drum mai repegior că lui Costake i se urise din cale afară de-atîta mers la pas. Din partea logofătului, ar mai fi putut fiine drumul așa ani de zile, numai vîn bun și-o ghitară să aibă alături. Vorba lui:

Cu ghitara și paharul
Dulce-i țara,
Cu paharul și ghitara,
Treci hotarul.

În mioare îi stîngi para
Cu paharul
Și-i alini cumplit-amarul
Cu ghitara.

Așa trece iarna, vara
Vieții cît suim Calvarul
Cu paharul, cu ghitara
Cu ghitara, cu paharul.

* * *

Deci, neoprint cu el logofătul decît patru oameni călări și trăsura cea de cupărie, în care pe lingă omul ei (cupariul, căruia îi zicea chiar Cuparencu), s'au ghemuit cum au putut camerierul și-un ajutor de bucatar cu scule, pe conu Iorgu Armașu l-a mînat spre Iași, unde va avea grijă să aștepte cu masă întinsă și casa oglindă. Logofătul și iubitul său fiu Costake s'au învoit să se abată oleacă pe la drag-prietinul Sandu Burchi, la Șindriceni, unde aveau să și mîie peste noapte, mai oprindu-se apoi în drum și pe la alți buni și dulci tovarăși de altădată, ca să-și mai aducă aminte din vechi; iar balercile și o seamă de butelci îndrumate spre Cetatea de Scaun odată cu conu Iorgu să poate fi limpezite și așezate la loc potrivit, ca la venirea logofătului să fie numai bune de băut.

Despre ziua și ora sosirii pe care avea să potrivească Toader Zippa să cadă la vremea prinzului, urma să-l vestească pe conu Iorgu printr'un călăreț, dîndu-i și scrisori la mîină, pentru prietini ce urmau să fie poftiți.

*

Așa se face că la sosirea logofătului în Iași, lumea era adunată ca la nuntă în casa lui.

După cum mai dinainte orînduise, li s'a servit musafirilor icre moi, vutcă și vin din cel mai bun. Cînd a intrat berlina pe poartă, toți erau cu capetele înfierbîntate. Ograda era plină de țărani de pe toate moșiile. Cum s'a arătat logofătul înconjurat de o droae de boeri tineri pe care îi lăsase copii și nici nu și-i mai amîntea, trimiși de părinții lor să-i iasă călări întru întîmpinare la rohatca Păcurarilor, cei bătrîni își ștergeau ochii cu mîneca, pe cînd ceilalți au prins a descărca pistoalele, cum e obiceiul gloatei la zile mari.

În fruntea boerilor care la auzul armelor au năvălit cu toții afară umplînd cerdacul, în capul scării, conu Iorgu Armașu, cu smerită plecaciune, ținea, acoperită cu șervet curat, tablaua de argint, cu pîne, sare și vin, după obicei.

După ce s'a îmbrățișat cu prietini, logofătul i-a poftit în casă, iar el, urmat de Costake, a scoborit scările înapoi, să mai schimbe o vorbă de oameni și să le afle păsurile. Printre ei erau și cîțiva basarabeni, care nevoind să rămie subț Ruși își lăsaseră case, gospodării și vite, trecînd Prutul ca vai de ei, de iasta parte. Mai nalt ca toți și cu pletele albe pe umeri, un moșneag spătos căta cu ochii umezi la logofăt. Mult s'a înduioșat logofătul vîzîndu-i și aducîndu-și amînte de bătrîn, grăit-a logofătul cătră el:

— „Jalnice lucruri s'au petrecut în lipsa me, moș Pavele, și cumplită urgie s'a abătut pe biata țară. Dar nu vă faceți inimă ră, că vă dau eu pămînt pe malul nostru, și poate odată și-odată ne-o învrednici Dumnezeu să ne luăm moșia 'napoi“.

Cînd a zis însă *malul nostru*, i-au dat lacrimile și l-a îmbrățișat pe moșneag.

Pe urmă, chematu-l-a pe conu Iorgu Armașu zicîndu-i:

— „Îngrijitu-te-ai, coane Iorgule, de mîncare și băutură pentru oamenii iștia“?

— „Oî pune să le facă o mămăligă, le-oi da și-un chiup de urdă și pace“ — mormăi conu Iorgu.

— „Nu așa coane Iorgule, nu așa. Pune să tae zece berbeci grași și dacă n'ai avut grijă să ai destui, cumpără. Știi că om flămînd să plece de la casa me, nu sufăr. Cît despre băutură, zi să scoată un butoi și dă-le oamenilor să bea cît or vre“!

— „Bine coane Toadere, așa oi face, numai că de băutură m'am gândit că mai cuminte ar fi să vie fiecare cu ulcica la gura beciului și să le toarne Luca'n ulcele, că frică mi-i că s'or îmbata“ !

— „Ce-ai gândit mata coane Iorgule e treaba matale, dar acuma îi face cum zic eu“.

Logofătul se uita la conu Iorgu de sus în jos. Conu Iorgu își lăsă capul într'o parte și-și frământa musteața (un obicei al dumnealui cînd era necăjit dar voia să păstreze cuviința ținîndu-și totodată și heghemoniconu) :

— „Dă poruncă Lucăi să desfunde un butoi din cele mari și să-l pue în mijlocul ogrăzii, că dacă l'or topi pe-aista, poate că s'a mai găsi unul. La o zi ca asta vreau să fie veselie mare și fiștecare să plece mulțumit. De-aceia lasă țiganii să cînte și oamenii să joace, cum is deprinși ei. Așa au făcut la tata, așa să facă și la mine și tot așa or face și la Costake, că neamul nostru e păzitor la rîndueli și nu s'a pomenit Zippa să schimbe vreun obicei apucat din bătrîni. Numai vezi coane Iorgule să nu fie vinul acru și nici miros de doagă să n'aivă. Cel acru, ține-l mata pentru sălăți și fă-l mai bine oțet decît să necăjești lumea cu el, iar celui cu miros de doagă dă-i drumul în șanț că și iarba usucă pe unde trece“.

Conu Iorgu bombănea cu obidă :

— „Așa oi face coane Toader, cum e voia matale“.

Logofătul surîdea cu milă :

— „Așa să faci coane Iorgule!“

După cum se vede, era logofătul păstrător al cinstitelor bătrînești datine și numai după ce însuși a privegheat la întocmai a lor împlinire, a intrat și el în casă, luînd loc în capul mesei, după obicei, căci însetase foarte vorbind atîta.

* * *

Pregătise Robert masă împărătească, tot cu sosuri meșteșugite și cu dresuri franțuzești, că mulți boeri nici nu mai știau ce mîncă. Dar mieii și puii la frigare tot baba Catinca Ernîlă i-a gătit, fiind în asta Moldovencile noastre neîntrecute. Cînd a aflat mai tîrziu conu Iorgu Armașu că a mîncat atunci și broaște, crezînd că-s păsări, i s'a aplecat și-a căzut la pat. Iar babei Catinca îi venea să-și iee lumea'n cap și după patruzeci de ani de slujbă să lese bucătăria în plata Domnului și să se tot ducă, zicînd că i-au spurcat blidele căpcăunii aceia de Franțuji.

Ținînd logofătul județ tainic cu Alphonse, anume fiecărui fel de mîncare ce soi de vin să i se dee, întocmai ca un comandir pe cîmpul de batae, păzea Alphonse cu strășnicie scurgerea sticlelor, ca nu cumva să se sclintească mai dinainte statornicita rîn-

duială. Porneau butelcile câte două, câte patru și chiar câte mai multe, ca ostașii la atac și toate cădeau vitejește pe parapet.

La început au fost pornit în patrulare câteva șipuri de Sauterne ușor, lunecînd pe gît cu fuguța, ca o săniuță pe-o vale răpede. Intorcîndu-se la cartirul general numai cît clondirile goale, asemeni cailor fără călăreți și dușmanul întărindu-se cu răsol de cegă, îndată a repezit Alphonse un escadron de Chateau Yquem care avu însă și el soarta patrulei.

Pentru că unii voiau mai bine roș, iar alții nu-l sufereau, zicînd că schimbarea culorilor ia mințile ¹, pornit-au după cum urmează: Barsac, Saint-Emilion, Saint-Estèph, Chateau-Lafite, Chateau-Margaux, Graves și alte multe ce nu le mai ținem minte, pățînd însă ca oastea lui Napoleon în stepele Rusiei.

Pîlcurile de Bordeaux fiind răpuse toate, sună ceasul să intre în viltoare și rezerva din Bourgogne, la grand armée, cum îi zicea Alphonse. ² Cum au început fripturile a se înșira pe masă și bufetul a trimis numaidecît, culcate în panere, sticle de Pomard, Romanée, Chambertin, Corton, Musigny, Montrachet, Clos-Vougeot, Beaune și pentru cine-o vrea Chablis, (logofătului nu-i plăcea acest vin decît la raci și la un fel de scoici numite de Franțuji „huîtres“ iar de noi stridii), arătîndu-și fioroase gîturile ruginite, ca niște țevi de tun. Iar cînd însuși maestrul Robert, îmbrăcat în alb și cu tichia în cap a pus pe masă tortul înfățișînd casa logofătului c'un steag în virf, sticlele de „champagne“ înveștîmîntate și ele în olandă albă, pîntecoase și sglobii, ca alți maestri Robert mai mici și-au aruncat chiuind ciupercile de plută în tavan, ca niște pâlării. Erau și mai dulci și mai puțin dulci și chiar mai acrișoare, pentru toate gusturile:

Reims, Marna, Coasta de Avize, Epernay; Verzy, Sillery, Mailly, Rilly, Chigny, Romont, Verzenay și Ludes; Mareuil, Disy, Hautvillers, Cumières și Aî; Cuis, Oger, Vertus, Mesnil, Grauves și Cramant; Mouzy, Chouilly, Pierry și Saint-Martin d'Ablais; Clos Saint-Thierry, Marsilly, Bouzy, Hermonville și Ambonnay; Clicquot, Dinot, Piper, Moit, Roederer și Ruinard, nu era ținut, nu era podgorie, nu era casă vestită să nu-și fi avut capuchihaiia pe masa logofătului.

*

Măcar că se adunaseră acolo tot guri agere și gîtlejuri încercate, din amestecul acela de băuturi, repede-repede s'au turtit cu toții. Vre-o cîțiva sforăiau ușor cu capul pe masă, unii umblau hai-hui pe-afară, alții se tolăniseră prin odăi. N'au rămas la masă decît cei mai tari, printre care și Nicușor Raicu, poreclit „spaima-

¹ Superstiție neroadă, doveditoare de grosolanie în gust.

² Amator de Bourgogne. Numea sticlele de Bordeaux: „les sans cu-lottes“. Era născut la Dijon. Asta spune tot.

sticlelor“. Văzînd Logofătul cum stă treaba, chematu-l-a pe Soliman, căruia îi zicea în batae de joc Soliman-Ali-Fistîc, un Turc îmbrăcat numa'n fireturi și care alta de făcut n'avea, decît să șteargă ciubuce și să fiarbă cafele, poruncindu-i să fie cafelele mai mari și nu prea dulci.

Pe urmă a cerut ghitara și pînă să vie Alphonse cu sticla de „Fine champagne à l'orange“ (ca să mai prindă boerii puteri), a început să cînte ielurite cîntece care de care mai cu haz și multe făcute chiar atunci, pe loc. Pentru a încerca boerii și a-și da socoteală pe cît sînt de beți îi punea să dea răspunsuri, după cum se face cînd slujește Mitropolitul și după pilda corului din tragediile antice.

Așa dacă zicea logofătul :

Sticlele stau șnur pe masă
Să mai toarne un pahar !

Boerii răspundeau :

Coadă-i grasă, coada-i grasă,
Coadă-i grasă de Coțnar.

Deșertîndu-și fundul paharului de Nuits-Saint-Georges la care se statornicise, zis-a Nicușor Raicu cătră logofăt :

— „Aferim vinațuri logofete și fiial de țara în care sălăș-luesc asemenea bunătăți. După ce-ai băut vin de-aista, pe-al nostru îți vine să-l dai la porci“.

Răspuns-a logofătul încercînd sprincenele și trecîndu-și mîna cu degete subțiri prin barbă :

— „Nu bîrfi boer Nicule și nu huli, că-i pacat. Avem și noi în Moldova vînuri dumnezești, dar dacă n'au căutarea pe care ar avea drept s'o aivă e din vina și nepriceperea voastră.“

Din pricina asta mi-am și adus eu pivnicer din Franța, să'nvățați și voi îngrijirea și pastrarea vinului. Butoiul Nicule e lucru gingaș foarte și trebuie să-i știi socotelile și să le păzești întocmai ca pe cele sfinte. Nu mai vorbesc de salbaticii care țin vinul la un loc cu murăturile. Aceia-s buni de spînzurat. Dar vinul trebuie limpezit, schimbat de vas și pritocit, scos din cramă și scoborît în zămnic, numai cînd îi vine timpul (ca femeia lehuza), și cîte alte multe. De-ași fi fost măcar cu zece ani mai tînăr nu mă mai încurcam pe drum cu-atîta sărăcie de butoaie. Făceam vin la mine să buimăcesc Evropa. Acuma, Dumnezeu știe de-oi mai apuca vremea cînd vînurile mele or fi bune de băut. Le-a bea Costake și-i tot una, că-i sîngele meu. Fiîndcă dumnevoastră, nu vă fie cu supărare, beți vinul crud, tot vinul saracul e de vină ? Apoi dacă mînca Hunul carnea de subt șeaua calului, carnea era vinovată că n'aducea amușchi la frigare ?“.

Logofătul învîrți de cîteva ori cupa uriașă și deschisă tare la buze, în care avea obiceiul să bea cognac și după ce gustă o picătură făcu : „Tiii ! Ia gustă Nicule“, apoi cu glas îndulcit urmă așa :

— „Știi doar cu toții că Cotnarul e viță de Tokai. Cei cîțiva butuci de la Hirău au fost trimiși în dar lui Ștefan-cel-Mare și Sfînt de Craiul unguresc. Și dacă a căpătat el mirosul pe care-l știm și dacă a prins el gust amăriu de coajă de nucă și dacă s'o prifăcut el așa că nici nu mai aduce a Tokai și-l și întrece, dovedă e că pămîntul, Hirăului fostu-i-a lui cald prietin și că razele soarelui din fașă încă mai cu iubire l-au alintat. Și la Franțuji le-am dat Cotnar de-a Roznovanului și în auzul tuturor însuși vestitul general Bisson ¹ a spus că așa vin n'a pomenit. Mulți, drept, nu-l pot bea, fiind Cotnarul din cale-afară parfumat. Dar dacă vinul acesta, ca toate vinurile bune de altfel, nu poate fi pe placul tuturor (vierii din Champagne, Bordeaux și Bourgogne n'au depus nici astăzi armele și dușmănia lor seculară n'a cruțat nici lăcașul de știință al Sorbonei, a căreia facultate de medicină era cel mai obișnuit cîmp de luptă între aceste înverșunate tabere), nimeni nu poate zice că ne face Moldova de rîs. După mine unul, boeri, chiar de n'o fi Cotnarul cel mai bun și gustos dintre vinuri e fără îndoială cel mai nobil, cel mai sincer, cel mai puternic.

E un fel de Rege-soare al vinurilor !

De cum îl duce la gură el îi spune : „Ia seama ci faci, cu mine nu șugui, că eu îndată te dau jos—să știi!“ Nu ca acele vinuri viclene care după ce le ții cum se cuvine și le porți grija, te lovesc în cap de-odată și cînd nu te aștepți, ca sluga cea haină și necredincioasă, doborînd stăpînul pe la spate. Ș'apoi boeri, fiecare vin are vrîsta lui. Cotnarul n'are vrîstă. Dacă n'ași face pacat, Doamne iartă-mă, ași zice că e ca Atotputernicul, fără de început și fără de sfîrșit. Poți să-l uiji în bute cu zecile de ani și nu-i pasă. Și-i singurul vin din lume care îmbătrînește mereu, desăvîrșindu-se pe an ce merge, „în infinitum“.

Au nu știai toate acestea Nicu Raicule ? O trebuie să vin eu de la Paris ca să le afli ?“.

Aici Logofătul mai bău un „cognac“ oftînd amar :

— „Și ți-oi mai spune ceva : Înainte de a părăsi Moldova puseseam la mine în via dela Bucium „Pouilly“. Ai să mă crezi matală că după doi ani de pivniță tot Cotnar s'o făcut ? 2 Asta în-

¹ Prietin al lui Brillat Savarin, care îl citează în a sa *Physiologie du goût*. Maurice des Ombiaux îl citează deasemeni arătînd că la fiecare de-jun bea opt sticle de Bourgogne. (Le Gotha des Vins de France, Payot, Paris, 1925).

² Fenomenul este riguros exact. A fost controlat în zilele noastre în aceeași regiune, cu vin provenit din „Pineau“ alb, viile domnului Alfred Winkler și conservat în pivnița domnului Nicu Nanu. Comparațiunea a fost făcută cu una din ultimile sticle de Cotnar, păstrate în pivnița Greceanu de la Stîncă și puse în vinzare de cofetăria Richard Tuffli în anii de bejenie 1916—1918.

Fenomenul s'a repetat identic în via Neculai Bastaki, tot în regiunea Bucium.

samnă că pămîntu-i totul. El își dă sucul vinului așa cum își trece-mama sîngele fătului“.

Logofătul se posomorî de tot, lucru ce i se întîmpla foarte rar și-și mai turnă un pahar pufnind :

— „Cică vinul Moldovei nu-i bun ! Auzi vorbă ! Să-l dai la porci ! Asta-i mare batjocură boer Nîcule și vorba asta să n'oi mai spui. Eu te țineam de priceput în astă treabă și mi-i mai mare scirba să te-aud clevetînd ca o babă turcească și vorbind în păpăinoage. Fără să mai pomenesc de vinurile de Pîhnești (văr bun cu Cotnarul), Odobești și Panciu (Iunecoase ca undelemnul), și Dealul-Mare (mai ales negru), de lîngă Bîrlad, căci mai este și-un Dealu-Mare în Țara-Romînească, dar multe vinuri ai băut mata (și slavă Domnului ai băut destule), ca vinurile lui Durău, dela Socola ? Cel alb ca cel alb, dar cel roș, juri că-i „Beaujolais“. Ce ți-i „Montagne du Pis“, ce ți-i vinul lui Iancu ?

Puneți dumneavoastră viță de Bordeaux roș și-ți vide ce iese, uite-aici, la Jeși !“

Și cătră Iancu Durău :

— Nici nu știi tu berechetule ce ți-a lăsat bietul babacu-tău în pivniță !“

Și cînd văzu că Iancu moșăie și n'aude nimic :

— „Na ! că mi-ai turtit fesul ! Du-te băete și te culcă o țîră. Îți faci neamul de rîs !“

Logofătul se încinsese bine și-și turna de zor :

— D'apoi Uricaniul fraților ! Eu unul nu cuhosc vin mai suav și care să dee o amețală mai ușoară și mai plăcută ca vinul roz de Uricani. Te uști la el ? Rubin topit ! Il duci la nas ? Grădină ! Iar cînd ai gustat din el, te nîșepenești temeinic în scaun, fața îți ride, ochii sticlesc și alta nu poți grăi decît să te rogi frumos fericitei gazde : Mie cucoane, mă rog matala, numai de-aista să-mi dai !

În fineță, de bună seamă întrece și Cotnarul și chiar mă încumet a zice că-i singurul vin care-i poate ține piept. Vinul acesta nu s'ar cădea să-l bea decît trubadurii și menestrelii ca pe urmă să-și suspine stihurile la picioarele Domnițelor visătoare. Uricaniul, fraților, ar fi înebunit regescul „Versailles“—și împărătescul „Fontainebleau“. Numai în Gavotă, în Pavană sau în Menuet își poate găsi pașii omul care l-a băut și numai o arie de Lullu sau Rameau nu i-ar sgîria atunci urechea.

Dar știți voi ce-i asta ?“

Și logofătul pufni de rîs.

— Fiîndcă am adus vorba de Uricani—reluă el,—fă bine coane Iorgule și dă poruncă să ne-aducă vre-o cinci clondire, din cele moștenite de la bunicul, Dumnezeu să-l ierte. Dacă ai uitat unde sînt, ți-oi spune eu !

Logofătul încreți fruntea privind în gol, își lăsă o clipă fruntea în palmă, apoi tresări :

— „Știu! Intri în a doua hrubă din stînga și te oprești în dreptul butoiului trimis de Trașcă Drăculescul, pe care scrie: *Gotul Drincei 1781*. La marginea zidului din față, din față coane Iorgule, pricepi?”

— „Pricep coane Toadere!”

— „Așa, vezi! La marginea zidului din față, zic, pune să caute în nășîp. Numai fii cu mare băgare de samă, mă rog matale. Să nu sdruncine butelcile'n drum, nici să le hurduce. Să le pue cu binisorul în panerașele pe care le-am adus eu și iavaș-iavaș, cum zice Soliman, să vie cu ele'ncoace.

Până să vie Uricaniul, logofătul își urmă vorbirea așa:

— „Nu zic nimic, Franțuzul e cel dintăiu pivnicer din lume, și vinurile Franței n'au pereche, dar nici ale noastre nu-s de lepadat. Numai să le păzești rînduiala. Nu zic de mata Nicu Rai-cule care măcar fii butoaiele curate și aerisești vinul la vreme, dar mai toți boerii lasă vinul pe mîna slugilor și nici măcar slugi pricepute n'au. Așa că vezi matale, cînd vinul moldovenesc nu-i a cătării, înșamnă că de capul stăpînului mare scofală nu-i. Vinul alb de-o pildă, până nu prinde a se învechi, dacă n'are culoarea paiului de ovăș, Franțuzul nu-l cumpără și chiar de pomană să i-l dai nu-l bea. La noi, bă chiar la mine acasă, dacă m'oi lăsa pe sama lui conu Iorgu, fără suparare coane Iorgule (conu Iorgu tocmai intra), iese vinul ca saczul.

Cînd s'a destupat cea dintăiu sticlă de Uricani, un val înmiresmat, rămas parcă din vestmîntul străveziu al unei zîne nevăzute în trecerea ei de-o clipă, sau poate din zborul unui heruvim ori altei făpturi cerești, se revărsă peste întreaga masă, umplînd sufrageria.

— Ș'acum—făcu logofătul—să vie „Maître Alphonse” căi doftor în ale vinului.

— Que dites-vous de ce petit vin Alphonse?

Francezul duse cu multă gingășie paharul la nas, rămînînd împietrit locului:

— „Mm!”

Apoi rîzînd:

— „Un petit vin?”

Și după ce-l gustă, înainte de-a-l bea încetul cu încetul, părăzînd din ce în ce mai uimit, îl ridică în sus glăsuînd:

— A votre bonne santé, Monseigneur et Messieurs! Mais c'est du pur nectar, de l'ambrosie!”

*

Se 'ntunecase. Slugăria aprindea lumînările din polican-drul de de-asupra mesei și'n sfeșnicile de prin toate ungherile. Dar pe cînd logofătului îi creștea inima ascultînd verdictul subtilului Francez, Șimion Velescu, care se ridicase cel dintăiu dela masă se apropie de el zicîndu-i la ureche:

— „Uite ce-i dragă vere, am vorbit cu niște bancheri greci care ar fi dispuși să stee de vorbă cu tine, pentru a găsi un mijloc să te scoată din încurcătura în care te afli“.

Logofătul s'a făcut foc :

— „Ia ascultați aici boeri, ia priviți ce mai comoară de văr am și eu, ia vedeți la ce-l duce capul lui cel sec ! Ci că ar cata-dixi zarafii să stee de vorbă cu mine ! Ce mare pricopseală și ce mai cinste ! Dar dacă va binevoi domnia mea să le răpadă câte-un picior subt spinare ? Asta-i acu ! Dar bine Simioane, ai nebunit, te-ai timpit, ai căpchiet ? Ar trebui să pun să-i bată la scară pentru îndrăsneala și nerușinarea lor. Da ce ? Eu îs mofluz ? Te-am rugat eu să te-amesteci în daraverile mele ? Logofătul Toader nu zice aman !“

Și cînd văzu înfățișarea speriată a lui Simion :

— „Acuma, fiindcă au venit cu tine treacă ! Zi să le dee și lor câte-un pahar de vin și-o plăcintă și să umble sănătoși, dar nechemai să nu le mai prind picioarele prin ograda me, că moartea li se trage.

Se întoarse către boeri, pe cînd Simion Velescu o sbughi pe ușă cum putu mai repede :

— „Dobitocul ista vroia să mă scoată din petrecere și să mă bage de-adreptul în necazuri.

Dar cu mine nu merge :

— „Primum bibere, deinde filosofari !“

În cursul nopții, cei răpuși, trezindu-se au început a se ivi ca stafiile, unul câte unul, la ușile sofrageriei, pe care logofătul și cei mai vrednici n'o părăsiseră o clipă. Dar în zorii zilei, pe la cîntători, cînd s'au adus potroacele, curechiul murat și „cognacul“, logofătul și-a pus pe-un scaun alături ghitara din care îi zisese toată noaptea și ridicîndu-se în picioare, așa a zis :

— „Mulțumesc boeri dumneavoastră că ați binevoit a răspunde chemării ce v'am făcut, îndulcindu-mi mie clipele în cea dintăiu zi a reîntoarcerii mele în leși.

De-ar fi să fac după pofta inimii și nu vai mie, după metehnele ei, s'ar învîrți el pămîntul de multe ori împrejurul soarelui și poate și a multora din domniile voastre și eu tot aici ași sta. Dar puterile nu mă mai ajută. Am îmbătrînit fraților și-s venit de pe drum. De-aceia mă-ți ierta că mă duc să mă'ntind puțin ; dar las în loc pe iubitul meu fiu Costake. Fiindcă el nu știe cînta, am trimes după lăutari și iaca, două baragladine se și ițiesc pe la uși. Cei mai bătrîni, de-or vrea să hodinească un ceas-două (că noi bătrîinii nu putem dormi mult că ne prinde moartea), am pus de-o așternut în toate odăile de musafiri. Pentru cei tineri însă n'am decît mîncare și băutură și mă și supăr de nu i-oi găsi tot

aici. Cît despre Costake nu mă îndoiesc că de-abia acuma îl apucă un fleac de sete ce trebuie stîmpărată pe loc, că doar e os de băutor și-i tînăr“.

La un semn al logofătului ușile s'au dat în lături și întreg tarafal începu să sbîrnie din scripci. Logofătul, înainte de-a da peste cap cel din urmă pahar de „cognac“ îl ridică în chip de închinare, arătînd țigani :

Nunc est bibendo, nunc pede libero
Pulsanda tellus !

Un țigan mai balaoacheș ca ceilalți și c'un pîntec de două ori cît cobza dela git se apropie încet de masă și holbîndu-și ochii lui bulbucați începu sfios :

Logofătul, ție-I Domnul,
Fie-i lîn și dulce somnul,
Vrea să beți un pic.
Azi e Joi și mîni e Vineri,
Beți boeri cît sinteți tineri,
Eu din cobză-i zic.

Vinu-i mult și viața scurtă,
Beți până vă ț face turtă
Uricani de soi.
Și de nu mai intră 'n pîntec
Om mai da-o și 'n alt cîntec
Și-om mai bea și noi.

Și țiganu-i om cucoane
Și vă cîntă după toane
Cum își poronci.
Dar de-i dai și lui să bee,
Struna subt arcuș scînteie
Încă și mai și

Căci boeri, ni-i sete foarte
Și ni s'a urît de moarte
Apă bînd mereu.
Și 'n atîta băătură
Ni se uscă viersu 'n gură
Și oftăm din greu.

Ca să bem în cinstea lui,
Intr'a logofătului,
Cereți o găleată.
Din pahar ar fi blestem
Pentru-așa boer să bem :
Vrem pivnița toată.

Iaca, se răcește ciorba,
 Beți boeri, cinstiții vorba
 Cît o ține Joia.
 Dac' a zis că vrea beție,
 Cum a zis, așa să fie :
 Facă-i-se voia ! 1

*

Odată cu logofătul a pierit fără urmă și fără să-l simtă nimeni, ca intrat în pământ, Nicușor Raicu, spre nedumerirea tuturor. Când s'a înapoiat cu hainele schimbate și proaspăt ras, larma din sofragerie trezise pe logofăt și nemai răbdându-l firea lui cea neastîmpărată, luase din nou loc la masă, cerînd pahar curat. Era și el ras, îmbăiat și primenit.

Nicu Raicu le-a spus atunci că o plimbare la aer n'ar strica și că-i pofteste pe toți la via lui de la Copou, unde nu le-a lipsi nimic, gîndindu-se să trimeată și lăutari de schimb, până le-o mai trece istora răgușeala, de-afta of ! of ! of ! și ah ! ah ! ah !

De la Nicu Raicu unde după ce-au făcut petrecere mare au și dormit puțin, s'au mutat cu toții la Anton Nicoară, că și acela avea Cotnar vechi ; de la Anton Nicoară au trecut la Pantelimon Sucitu, dela Pantelimon Sucitu la Horia Oanța, de-acolo la Hara-lamb Dogaru și tot așa, două săptămîni încheiate.

Dar cînd a văzut logofătul că boerii sînt în stare să purceadă la ocolul pămîntului, faptă la care s'ar fi învoit bucuros de nu l-ar fi apucat bataea de inimă, și-a adus aminte de buclucurile lui și lăsîndu-l iar pe Costake în loc 2, sa'ntors singur—singurel acasă și două zile pline în pat a stat.

Trezindu-se Toader logofătul din afurisita oboesală ce-l cuprinsese, a ieșit în halat și'n papuci în cerdacul ce da'n grădina de dindos, și după ce i-a adus Ali șerbet de trandafir, cafea și ciubuc, a trimis după conu Iorgu Armașu și s'au pus la socoteli.

Cînd și-a dat seama cum stau lucrurile a oftat adînc.

— „Coane Iorgule—făcu el—azi se arată a fi zi, cum ziceau cei vechi, nefastă. Să-i spui deci lui Antoine să-mi răcorescă vre-o cîteva butelci de vin alb, ușor. Poate s'o fi limpezit de-afta sdruncin vre-o balercuță din cele pe care scrie : „Petit vin d'Anjou“, ia vezi. De s'o fi limpezit bine, de nu, mi-o scoate tot Uricani și pace !“

Și ridicînd arătătorul ca sfinții părinți cînd dau binecuvîntare :

Bonum vinum laetificat cor hominis.

1 Istoricul literar mi-ar putea dovedi cu documente zdrobitoare din literatura epocii, că pe vremea cînd se desfășoară acțiunea nu se scria așa. Ei și ?

2 Nu-i vorbă că nici nu se da dus Costake fiind clei.

* * *

În scurt a vîndut logofătul mai tot ce moștenise, în afară de pomenitele moșii din Vaslui, Roman și Tutova. Și după ce și-a plătit datoriile până la lețcae, a purces a zidi în via de la Bucium unde se așezase, pivniță temeinică, întocmind și arhivă în regulă, cu multe scripte și hrisoave pentru sticle, butoaie și balerci. Pivnița era rece și adîncă, cum nu s'a mai pomenit pe meleagurile noastre, că înghețai mergînd și te și rătăceai, toată în piatră, cu nenumărate hrube și cotituri, tot cu uși de fier și chei groase, că nu le-ar fi putut purta la briu decît zmeii din povești sau cyclopii antichității. Și, cu drept cuvînt se lăuda logofătul, că nici sfinții cerului creștin, nici zeii Olympului nu s'au eglendisit cu băuturi ca ale lui. Pentru butelcile cele mai de preț, făcuse anume în zid bolți mici, cît butelca, pentru fiecare butelcă bolta ei. Pe-acelea le avea trecute pe numere într'un catastif cît sfînta scriptură de la „Trei Erarhi“, legat în piele de Cordova, poleit pe mărgini și cu o minunată încuetoare de aur cioplit, pe care strălucea o granată întunecoasă, ca o picătură de vin burgund.

Pe copertă sta scris cu litere de aur : „*Cartea de aur*“ tij pe întăia foaie, precum urmează cu tuș chinez :

Cartea de aur
cuprinzînd
cele mai de sîmă butelci
pe care

în mai bine de douzeci de ani de trudă
adunatu-le-am

Eu,
Toader Zippa
Vel-Logofăt;
parte
Păstrate den bătrîni
multe
de la străini cumpărate.

Acele,
de obîrșie franțeză, spaniolă, italiană și nemțescă,
alesule-am

sub statornica privighere și folositoarea povață
a

meșterului între meșteri
Anthélme Brillat Savarin,

Ce mi-a fost :

Înțelept îndrumător,
credincios prietin

și
vesel tovarăș ;

iar
 cele de obîrşie ungurească, grecească, valahă
 şi moldovenească,
 numai,
 după voia întâmplării şi priceperea me.

*

Pe foaia următoare, o mîină dibace însemnase în împodobită scriere, cu floricele şi arţibilduri felurite, după dictarea logofătului 1 :

Pentru de veci hodina sufletului meu, cu limbă de moarte, rogu-mă de iubitul meu fiu Costake, legiuit moştenitor al nepreţuitei mele pivnişi, să nu calce poruncile-mi cele mai de pe urmă, aici mai jos înşirate şi cuprinse în puncte cinci :

1) Băuturile cu mîina mea trecute în „Cartea de aur“, în stare de beţie să nu le bea.

2) Să nu poruncească să-i aducă butelci acolo însemnate, decît fiind în mare ispită şi numai în tovărăşia acelor boeri care se vor fi dovedit că preţuesc vinul şi celelalte băuturi de soi, cinstindu-le şi prea mărindu-le mai mult ca pe nevestele şi chiar ibovnicile lor.

3) În faţa muerilor cu „Cartea de aur“ să nu se fălească ; căci muerea, după cum e firea ei iscoditoare şi lacomă, îndată pofteste să guste din toate şi cînd îi căuta, mai mult strică decît pricepe la vin, multe mueri bînd mai cu plăcere tisanele de rînd, decît „les grands crus“.

Dar de se va nimeri vreuna (eu îi doresc să aibă parte de cît mai multe), care în faţa celorlalte vinuri va arăta cuvîntă şi cumpatare (lucru rar !) şi care pe de-asupra îi va fi şi mai dragă, deslegare îi dau ca împreună cu ea şi numai cu ea, să se desfete cu aceste vinuri.

Il sfătuesc însă, ca în această ferice împrejurare, să se slujească mai ales de vinurile spumoase de „Champagne“ şi cu precădere de cel *Ai*, fiind acesta în deobşte mai pe placul muerilor şi mult prielnic amoroaselor desmierdări.

4) Pentru mîncările, brinzeturile, dulciurile şi poamele ce se potrivesc fiecăruia din aceste vinuri, să-şi amintească rogu-l de bătrîneştele-mi poveşte, pe care la fiecare masă datu-i-le-am prin viu grai şi pe care de altfel le va găsi la nevoie şi în însemnările mele subţ titlul : „Călăuza desăvîrşitului gastronom“.

1 Pare curios desigur ca logofătul, după ce scrie cu mîină proprie prima pagină a „Cărţii de aur“ pe care o preţuia atît, să dicteze ceia ce-am putea numi testamentul lui.—Dar viaţa-i plină de curiozităţi !

După îndemnul prietinelor să nu se ia și nici de la el nimic să nu pue, aceasta fiind calea tuturor erezilor. Cît despre execuție se poate lăsa fără grijă în seama lui Robert care m'a slujit cu credință și nu mi-a greșit nici un sos. La moartea lui, să nu stee la cumpănă, numind șef pe Antoine, măcar că e mai tînăr, Roger avînd gustul șovăelnic și mirosul betegit de prostul nărav, prins la noi în Moldova, de-a trage tabac pe nas.

5) De cîte ori va deschide „Cartea de aur“ să mă pome-nească în fața musafirilor cu vorbe glumețe, faptă pentru care mai dinainte cu părintească dragoste îl binecuvînt și va fi ca și cum și eu ași bea.

Am zis!

Urma iscălitura și pecetea logofătului.

Pe foile următoare erau trecute și numerotate sticlele. Fiecărui număr din dreptul sticlei îi răspundea un număr pe hîrtie ceruită, lipit pe borta cheii corespunzătoare, așa că dacă o sticlă nu era ștearsă în catastif și s'ar fi găsit hîrtia bortelită (lucru ce nu s'a întîmplat niciodată), n'ar mai fi rămas îndoială că sticla a fost furată. De altfel, logofătul avea obiceiul să scrie cu mîna lui în dreptul fiecărei sticle șterse, cu cine și cînd a fost băută, dacă a fost păstrată bine, precum și ce grad de asemuire se putea statornici între ea și altele de același fel, mai înainte destupate. Subt fiecare sticlă din catastif era de asemeni însemnată cu roș data cumpărării, vîrstă vinului, anul și locul în care a fost tras în sticle și dacă era cazul, o anecdotă cu privire la aceste împrejurări.

CAP. II.

În care povestea e scurtată fără cruțare și împotriva tuturor rînduelilor povestirii, viața eroului însăși e stropșită aproape în întregime de povestitor, pentru a ne apropia de sfîrșitul ei, plin de vesele peripeții.

Carpe diem, quam minimum credula postero.

Horățiu

* * *

Trecuseră mai bine de douăzeci de ani l decînd logofătul dormea somnul de veci subt nucul din vale, alături de nevinovata lui jupîneasă Ileana și de atîția cinstiți vornici, paharnici, stolnici și spatari, din falnicul lui neam, ce-a ctitorit prin veacuri bisericuța de lemn, în ograda căreia se afla cimitirul. Cum s'a așezat la vie logofătul și-a întocmit singur epitaful ceiace, spunea părintele Gherasim dela Galata, a înrîurît mult soarta, apropiindu-i sfîrșitul 2.

1 Douăzeci și nouă.

2 Prostii poești.

Cine cunoaște slovele chirilice cu cerdac, poate ceti și azi pe lespedea mormîntului părăginit și cu poleiala grilajului ștersă de ploii :

Aici odihnesc
Eu,
robul lui Dumnezeu,
Toader Zippa,
Fost Mare Logofăt
In dulcea zădărnicie a trecătoarei vieți pămîntești,
Lîngă iubita mea socie
Ileana,
Și prea slăviților mei părinți
Moși și strămoși.

După pilda lor înălțătoare,
Silitu-m'am și eu la rîndu-mi,
Să nu greșesc Atoatefăcătorului,
Iubindu-mi aproapele

Și
Păzind cu smerenie cele sfinte
— In afară de cîteva posturi —

De-acii,
De la notarul lumii acestii,
Vouă,
Tuturor acelor ce vă veți opri
In fața veșnicului meu lăcaș
Dau binecuvîntare.

Și adevăr zic vouă
Fraților întru Domnul :

Dacă puterile nu m'au ajutat cît am avut zile
Să fac tot binele ce l'am voit face,

Nici rău
Cu bună știință
Nimănui n'am făcut.

Rugîndu-vă pentru ai mei,
Rugați-vă și pentru mine.

* * *

Cînd s'a suit în scaun Grigore Ghika, Costake Zippa cărunțise bine. Era bucuros că venise în capul țării Domn prietin și se minuna el singur cum i-a scăpat pivnița teafără, după sfada lui cu Mihai Suțu, eterie, legăturile cu unioniștii și cîte alte primejdii și năpăști, mai ales că era din fire zurbagiu și fanfaron. Așa, cînd

s'au burzuluiit boerii tineri subt Mihai Vodă Sturdza, Căpitanul, cavaler și naționalist înfocat, se dase de partea lor, pe față. Norocă tocmai în ziua în care beyzadea Grigore pornise cu sbirii ocîr-muirii și cu toată artileria principatului, compusă dintr'un tun, să aresteze complotiștii, Costake, încurcîndu-se la băut și furîndu-l vinul, a ajuns prea tîrziu la întrunire. Altfel, ar fi zăcut și el în beciurile vre-unei căzărmi sau ar fi fost silit să iee drumul pribegiei și cine știe ce s'ar mai fi ales de pivnița de la Bucium.

*

Tot cîștigul singurei moșii pe care n'o vînduse (Moara lui Ciornei), îl înghițea via. Și tot ce înghițea via, bea Căpitanul.

Auzînd Grigore Ghica de isprăvile lui și gîndind că de-o face tot așa merge la pierzanie sigură, l-a tras subt mila Măriei Sale și chemîndu-l la curte l'a băgat în oastea domnească cu grad de Polcovnic (colonel).

Dar Costake Zippa nu era om să se căpătuiască în slujbă. Dimpotrivă. Petrekerile de la vie erau floare la ureche pe lîngă sindrofiile și balurile pe care le da la Iași, decînd îmbrăcase sclipitoarea uniformă a lăncierilor albaștri. A rămas de pomînă, ca să zicem așa, colonelia Căpitanului.

— „Păcat, (ziceau cei cîțiva boeri mai bătrîni care-l cunoscuseră pe Logofăt), la chip îi seamănă lui tată-său bucațică ruptă și la inimă așîderea, ce folos că n'are nici mîntea, nici învățătura lui!“

Și ce-i drept, avea Căpitanul o inimă de aur, dar îi plăcea să se arăte grozav și să se știe temut. Mai ales cînd era afumat 1, pentru nimica toată i se năzărea și trimetea martori. De multe ori o singură privire era de-ajuns să-l stîrnească. Atunci își sprijinea o mînă'n șold și cu cealaltă își răsucea sfîrcul musteții, răcînd cu glas gros și bubuitor :

— „Te scot la Copou! Te spintec! Pămînt te fac! Furnici și viermi!“

Vorbe trufașe!

Nimeni nu cuteza să ridă în fața acestor rățoeli, căci pe teren era foarte primejdios căpitanul. Lasă că avea o mînă lungă, aproape cît sabia și niște cataligi de picioare că prin lanul de grîu credeai că-i călare, dar era sprinten ca un drac și nu cunoștea frica.

Mai totdeauna însă se căia dimineața de ceiace făcea seara. Iar cînd se întîmpla să cadă pe cîte un nenorocit din cale-afară sîngaci în mînuirea armii, îl cruța și nu-i lua viața. Se mulțumea să-l însemne la picior sau la mînă—puțin. Cînd gîlceava pornea însă de la cucoane îi tăia urechea 2. Ba pe Vasilică Negel care

1 Cînd nu era?

2 De obicei urechea stîngă: un capriciu!

tremura ca varga, fără să facă un pas, sau să încerce a se apăra cît de cît, l'a bătut la partea locului cu latul săbiei până l-au trecut nădușelile pe Căpitan și ostenind bătîndu-l, l-a predat bun, teafăr, martorilor care se tăvăleau de rîs.

*

Dar aceia în care băgase Căpitanul cea mai cumplită groază erau bieșii grăjdari. Fie acasă, fie la cazarmă, cum intra Căpitanul în grajd prindea a răcni.

— „Ostașul (le spunea el ofițerilor), de greșește îl pedepsești, de-și vede de treabă, îi dai pace, de se arată cu dragoste de cal și fără frică, îl răsplătești, dar pe grăjdar,—să știi de la mine băete—bine-o face, rău o face, tu să-l sudui. Altfel își bate joc de cal și se duce grajdiul de rîpă. În atîta mulțime de cai, cine le-ar mai ști rostul, de n'ași băga eu grăjdarii în draci?“ Și ce-i drept cînd începea Căpitanul să-i ia din scurt, își pierdeau oame-nii capul și-i spuneau tot. El întreba, așa, fără să știe ce'ntrebă și se oșărea:

— „Ce are murgul berecheților? De ce se tăvălește iapa deochiatule: Potcovit-ai surul lăncier Opinteață, că te potcovesc eu acuș, frumușelule?“

Greșelile eșeau atunci la iveală ca prin farmec. Și de se'n-tîmpla să iasă un firîșor de praf cînd lovea Căpitanul cu palma'n crupa calului, vai de zilele nenorocitului care-l avea'n primire! Las' că-l croia cu cravașa unde nimerea, dar cite-o săptămînă întregă nu-l uita și-i tot aducea aminte de cum îl zărea, cu sudălmii și cu ocări.

— „Că doar trei lucruri sfînte are lăncierul, în afară de Dumnezeu (zicea el): Țara Moldovei, calul și pe urmă părinții. Alta nimic!“

Cu toate acestea Căpitanul era iubit. Și de întrebai vre-un soldat dacă bate, el îți răspundea cu mîndrie:

— „De bătut, bate rău, dar numai pe dreptate!“

Ceiace-i cîștigase mai mult inima ostașilor era faptul că dădea premii pentru călărie, că Duminica și sărbătorile aducea butoiul cu vin la cazarmă, făcînd horă și alte jocuri și că scotea bani din punga lui, ca să-i fie regimentul frumos îmbrăcat.

Pentru ofițeri era tată, mamă și casă de bani. Rămînea vre-unul dator la cărți pe cuvînt, cine plătea? Căpitanul! Avea vre-unul bucluc cu creditorii, cine-l scotea basma curată? Căpitanul! Intra vre-unul în neînțelegere cu niscaiva dregători sau alte obraze subțiri, cine se punea pentru el la Vodă? Căpitanul! Iar de se'n-tîmpla vre-unul să n'aibă noroc în dragoste, cine-i stîngea focul cel mistuitor de suflete cu bunătăți din „Cartea de aur?“ tot Căpitan Costake saracul! Totdeauna ieșea de la regiment cu ofițerii ciotcă'n jurul lui și pe toți îi lua la masă. Ș'apoi ține-te băutură și cîntece și veselie!

Numai cînd îi venea Căpitanului, în toiul petrecerii, să încalece, le îngheța inima și celor mai viteji. Căci sărea Căpitan Costake peste toate rîpele și ei (cum zic frații de dincolo), musai să sară după el. Și săreau sărmanii, până-și spărgeau capetele și-și rupeau ciolanele. Ci Căpitanul nici acasă nu intra altfel decît năpus-tindu-se cu calul în galop și sărind poarta. Și măcar că o ținea din bairam în bairam 1, cum sărea pe cal, nici nu-l cunoșteai: lumînare sta. Era Căpitanul crescut în șea, cum se zice la noi, și nimeni nu se putea măsura cu el în sprinteneală și boscării la călărie. Dintre toți ofițerii, numai Dan Dămăcuș îi călca pe urmă. De aceea îl și luase aghirotant. Dar în afară de asta era Dan Dămăcuș băiat chipeș, cuviincios, ținea la pahar și-i și învățase Căpitanului tabieturile și toate gusturile i le făcea. Cînd se întîmpla de-o pildă 2, în plimbările pe care le făceau amîndoi călări, să dea Costake Zippa de fundul sticlei și se uita la ea posomorît de parcă și-ar fi văzut moărtea cu ochii, Dan Dămăcuș scotea repede-o ploscă din coburi, întrebînd sfîelnic :

— „Nu gustați un „cognac“ de-al meu domnule colonel ?“

Căpitanului i se lumina fața:

— „Bravo tinere, n'ai uitat „cognac“-ul ! Asta înseamnă că ești prevăzător, lucru rar la vrîsta-matale !“

Incet, încet, ajunsese Căpitanul să-și schimbe renumele'n poreclă. Ii mersese buhul ca de popă tuns și nu mai avea nici un haz. Și măcar că de la cel dintăiu pahar era gătît-gata, o ținea cu beția cîte două și trei zile'n șir, îngrozind ieșenii. De unde înainte vreme era mai mult glumeț la chiolhanuri și nu avea harțag decît îmbătîndu-se între neprietini și'n loc străin, acum, oriunde s'ar fi găsit și ori cu cine, îi veneau nazurile cele mai ciudate și-l apucau nacafale ce numai cu anii și cu uniforma lui nu se potriveau : săruta cucoanele pe ulița mare, de-i ieșea în cale față bisericească stupea și punea piedică, chiuind ca un surugiu și suduind ca la cișmea 3, aduna pălăriile drumeșilor și le'nșira'n sabie ca puii la frigare, făcea bătae'n mijlocul țirgului și cîte netrebniții toate.

Dar într'o bună dimineață ce-i tună'n cap ? Să facă miliție cu ovreii de pe stradă ! Pe care cum îl zărea, îl prindea cu lațul cum prind cazacii caii sălbătăciți și zdup ! cu el în cazarmă. Adu-nînd vre-o treizeci, i-a așezat după bărbi : în față cei cu barbă neagră, la mijloc cei cu barbă roșă, iar pe cei cu barbă albă și sură la urmă. După ce i-a potrivit așa, le-a dat coifuri și lănci și-un ceas bătut i-a purtat în jurul căzărmiî în pas de defilare, silindu-i să spue după el :

1 Nu-și amintește nimeni, în afară de Iancu Durău (se va vedea cînd, de ce și cum), să-l fi văzut pe Costake Zippa complex treaz.

2 Cîte nu se 'ntîmplă ?

3 Unde-s cișmelele vechiului Iași ?

durrr,
vurrr,
ra-ta-ta ;
urrra-ta-ta.

durrr,
vurrr,
ra-ta-ta,
urrra-ta-ta.

Domnul le afla toate, dar tăcea și 'nghițea, căci nu se găsea în oștirea țării ofițer de neam mai vechiu și-i era și drag Căpitanul, pentru felul cum încăleca și pentru nemaipomenita lui îndrăzneală.

I s'a întâmplat însă odată Căpitanului să adoarmă în timpul slujbei la Mitropolie, pe cînd slujea chiar înalt Prea Sfîntul Mitropolit al Moldovei și Sucevei, în fața Măriei Sale și a întregii Curți (mai mare rușinea!). Și cînd a început a sforăi Costake, cum știa el, cu horcăeli, cu fluierături și cu pocnituri, că ai fi zis că-i gata-gata să se 'nece și pe urmă fluiera de bucurie c'a scăpat cu viață, mai că nu se auzea sfînta Leturghie. Minios și îndemnat și de cîțiva boeri care-i purtau demult Sîmbetele fiindcă-i ciuntise în dueluri, cu toată prietinia, Domnul era hotărît să-l scoată din oaste.

Se nimerise în ziua aceea paradă militară. Luau parte toți consulii, un Pașă și mai mulți generali ruși. Lăncierii roșii au trecut înainte, ca o pedeapsă pentru Căpitan. Dar cînd s'au arătat lăncierii albaștri în botfoni de glanț de-și luau vîzul și mînuși de piele albă, toată lumea a făcut: aaa! Numai Vodă-Ghica ținea capul în pămînt, așteptîndu-se să-l vadă pe Căpitan moțîind și țînîndu-se pe cal ca vai de lume !. Cînd s'a apropiat însă Polcul ca la o sută de pași de Voevod, Căpitanul a dat semnalul gornîștilor să înceapă, apoi, înfîngînd pîntenii lui de argint în pîntecele calului, l-a ridicat în două picioare. Din mulțimea speriată s'a ridicat atunci un vuet surd ca ieșit de sub pămînt. Cucoanele toate și-au acoperit ochii, cîteva mai sperioase au țipat, iar Mări-oara Balomir pentru care se bătuse Căpitanul de două ori în duel, a leșinat deabinelea, în brațele cuconului Alecu, bărbatul dumneaei, spre hazul vecinilor care știau multe și spre rușinea lui conu Alecu care bănuia și el ceva. Dar Căpitan Costake a tras sabia din teacă și-a umflat pieptul și a trecut așa cu calul în două picioare în fața balconului domnesc, privind țintă în ochii Domnului, care îi surîdea cu prietinie, făcîndu-i semne arătătoare de dragoste, până ce-a cotit strada și l-a pierdut din ochi. Și parcă Dumnezeu ² în-suși îi scosese cotitura 'n cale, căci cum a cotit l-a apucat pe Căpitan sughițul deațita sbințuială cu stomahul plin.

1 Se zice că Grigore Ghica l-a lăsat anume să defileze pentru a-i cere pe urmă demisia.

2 Este un Dumnezeu al bețivilor? Este!

Atîta laudă i s'a adus în ziua aceia lui Grigore Ghika pentru fapta Căpitanului, încît l-a iertat de isprava de la Mitropolie și poate c'o și uitase.

* * *

Ziua de întăiu Mai din cursul aceluia an, a rămas de pomină în amintirea ieșenilor. La prînz, Căpitanul poftise la masă pe toți prietînii, pentru a sărbători pe Dan Dămăcuș, pe care, înaintea altora mai vechi, îl făcuse samavolnicește maior. Cui îl întreba de ce-a făcut așa, răspundea scurt:

— „Fac ce vreau!“

Seara, masă mare la maiorul Dămăcuș. După masă, bal la lăncu Durău. Ieșind a doua zi de la bal cu ofițerii droaie în urma lui, Căpitanului îi veni chef să bea „cognac“. Ofițerii împărtășind și ei această dorință firească și atît de potrivită la acel ceas, și de-abea așteptînd să trimeată Costake după niscaiva butelci, nu mai știau ce să creadă cînd au văzut că deabea intrat pe poarta cazărmii Căpitanul a poruncit încălecarea întregului regiment. 1 Dan Dămăcuș fusese trimis acasă cu tainice însărcinări, pe care Căpitanul i le-a șoptit la ureche.

Cît ai clipi din ochi, regimentul luase drumul Unghenilor, în cap cu ofițerii înzorzonați și istoviți, în deplină uniformă, așa cum ieșiseră de la bal. Pe la amiază, cînd au ajuns, nici n'apucaseră să descălece și Dan Dămăcuș le ieși înainte, poftindu-i la masă. Nu trecu mult și din trap întins se opri în fața lor trăsura cea de cupărie, din care bunduc și vesel coborî Antoine, venit în grabă cu tot ce trebuie. Subt umbrar de liliac alb, fața de masă și șervetele străluciau subt ghirlanți de flori, pe cînd servitorii înținută de gală, în haină albastră cu bumbi auriți, jiletcă roșie și mănuși albe, ajutau lui Antoine deșertarea trăsurii. La intrare, închipuind piramidele din țara Faraonilor se înălțase un morman de panere, pe care se putea ceti: „Montbazillac, Frontignan, Pontet, Clos des Ifs, Muscadet, Clos Lapré, Clos de la Comtesse și Clos Bucium-Toader-Zippa-Logofătul“.

După atîta mărșăluială se înțelege că flămînzise toți. Au mîncat cu strășnicie și-au băut napraznic. Două ciubere de sarmale de carne amestecată (porc și vacă), și trei chiupuri cu sarmale de piept de gîscă, pe care trei zile le-a tot încălzit baba Catinca² mistuitu-s'au pe dată, cît ai zice valeu! Și se potrivea vinul cel roș al logofătului acestei gustoase mîncări moldovenești ca sărutarea cea dintăiu pe gura miresei. Le trecuse și oboseală și somn și toată masa era larmă și rîsete și vorbe de laudă pentru Căpitan și cinstitele lui vinuri. Numai Dumitrake Micotă, feciorul părcălabului de Hotin, om bicisnic și chiulanguiu, sta posac în colțul me-

1 Unii susțin că pe timpul lui Grigore Ghika nu erau decît *escadroane*. Dar asta nu are nici o importanță pentru povestea noastră.

2 Se zice că a trăit două sute de ani, dar nu cred.

sei și-și turna apă 'n vin. Cînd l-a prins Căpitanul asupra acestei urîte fapte, a rămas locului cu paharul la gură și fulgerîndu-l cu privirea lui fioroasă a tunat ca cerul de sfîntul Ilie:

— „Vrasăzică, îmi spurci vinul, pricopsitul! L-ai mînjit cu apă! Apoi vezi matale, iața deacea nu te fac eu maior. Lăncierul care toarnă apă 'n vin, departe n'ajunge. Mai bine fă-te mata, Dumitrake dragul mamei, copist la canțieria domnească și nu mai sdrăgăni sabia degeaba pe uliți, dacă nu ești vrednic s'o porți. Și dacă-ți plac cumva și caii, fă-te sacagiu!“

Pe cînd vorbea Căpitanul, Radu Juga, ghiduș fără pereche îi goli paharul, cercînd să-i toarne apă 'n loc. Dar Căpitanul l-a simțit. Și cînd i-a strigat odată: „Piei, Satană!“ i-a scăpat lui Radu cana din mîni, udîndu-l leoarcă. Căpitanul oftă adînc și uitîndu-se cu mare dispreț la Dumitrake Micotă, cu glas moale, urmă:

— „Și bietul tata l-a prins pe unul! Să vă spun, că face: Episcopul Romanului, de citeori venea prin leși, se abătea și pe la vie. Tata îl poftea 'n cerdac și-i dădea vin din cel mai strașnic. Dar popa bătrîn, vinurile tari, cînd nu se uita tata la el, le aghezmua pe furis c'un pic de apă. Într'o zi, îl vede tata. De n'ar fi fost om al lui Dumnezeu și cu atîta vază 'n țară, poate că-i arăta ușa (eu îi crăpam capul!). Țin mînte și-acuma: era o sticlă trimisă de Brillat-Savarin din via lui, („la Côte-grêle). Parc'o văd. Tata a zîmbit și s'a făcut că nu bagă seamă întrebînd cu prefăcută cucernicie:

— „Știi ce scrie în Sfînta Scriptură, Inalt prea Sfinte“?

— „Ce, boer Toadere“?

— „*Vai și amar de-acela ce-amestecă vinul cu apa*!“!

Episcopul a zîmbit și el, înțelegînd, și-a răspuns:

— „De ce n'ai întors foaia logofete, că mai scrie ceva“.

— „Ce să mai scrie, sfinte Părinte“?

— „Numai atîta fiule: *și-l vînd pre el*!“!

— „Deci porunca asta, urmă Căpitanul, e pentru crișmari, nu pentru băutori, dar ce-i ertat episcopului nu-i îngăduit lăncierului.“

*

Cînd au isprăvit de mîncat (cu băutura n'o mai isprăveau), Căpitanul s'a ridicat în picioare zicînd:

— „De-acum, pe cai băeți! „Cognac“-ul vi-l dau de ceea parte, la Ruși“.

Înlemniseră ofițerii cînd s'au dumerit ce vrea să facă, dar cu el nu era șagă. Cum Rușii nu prea aveau pază numeroasă în acest loc de trecere le-a fost ușor să lege paznicii burduf și să treacă Prutul dincolo pe pod. Oamenii fugeau din calea lor, care 'ncotro, femeile și copiii țipau să-și ia auzul, bătrînii își făceau cruce în

pragul ușilor, unde te 'ntorceai numai spaimă și jale. Intrînd în bogatul sat Tiurliu-Tiur, ¹ Căpitanul a pus să strîngă oamenii, spunîndu-le după ce i-a adunat în mijlocul satului:

— „Nu vă speriați oameni buni, că n'am venit să jăcmănesc. Eu sînt Polcovnicul Costake Zippa, feciorul Logofătului Toader, care cu omenie v'a stăpînit și-am venit să-mi văd moșia“.

Cei tineri nu-și aduceau aminte de Logofăt decît din auzite, dar bătrînii care îl cunoscuseră au început a lăcrăma învîrtindu-și căciulile, înțelegînd sărmanii din voroava aceasta rostită la beție, că s'au întors vremile și că i-a mîntuit Dumnezeu de stăpînirea rusească.

La conac, porțile erau zăvorîte pe dinăuntru.

Căpitan Costake pornise în galop cu Dan Dămăcuș de-a stînga lui și cît ai zice: uite-l nu-i! amîndoi săriseră zaplazul, poarta avînd mai mult de trei coți. După ce descălecă, Dan Dămăcuș trase zăvoarele și cît ai clipi din ochi, ograda se umplu de lăncieri.

La un semn al Căpitanului, gorniștii așezați în fața drapeului sunară deșteptarea.

Un bătrîn gîrbov, urmat de două matahale cu cisme de iuft și rubașcă roșă, coborî scările, tremurînd ca trestia cînd o necăjește crivățul.

Căpitanul îl salută cu multă curtenie și spunîndu-i cine e, îi prezentă pe rînd toți ofițerii regimentului. În fața acestei purtări neașteptate, moșneagul își mai veni în fire, măcar că numele Zippa nu prevestea nimica bun și măcar că nu-și mai putea lua ochii de la pădurea aceia de lănci, a cărora flămuri roșii cu albastru fluturau în apusul care se stîngea și el în aceleași culori, culorile Moldovii, ca o cerească mărturie că pămîntul Basarabiei, al nostru este. Uimirea îi fu și mai mare cînd văzu pe acoperemînt doi sergenți, agățînd în virful casei un steag cu stema țării de-oparte și insignele familiei Zippa de cealaltă.

— „Și acum că țereimonialul e împlinit, nu te tulbura, domnul meu, fă ca la mata acasă“, se adresă Căpitanul Rusului.

— „Mi se pare că și sînt“, îndrăzni bătrînul cu jumatate gură, dar într'o franțuzească tot atît de desăvîrșită ca aceia în care i se vorbise.

— „Ți se pare, ți se pare“, mormăi Căpitanul, pe cînd îl poftea el pe Rus să intre în casă cu adînci heretisanii.

Ajuns în salon, Căpitanul se tolăni în cel mai înalt jilț, făcînd semn și celorlalți să se așeze:

— „Și cum vă spuneam, urmă el cătră ofițeri povestirea. Începută pe drum și lăsată baltă în fața porții, am venit aici să împlinesc o veche făgăduială și o cucernică datorie față de amintirea bunului meu părinte: Moșia aceasta a fost stăpînită de neamul nostru, nu se mai știe de cînd. Pe cînd trăia biata mama,

¹ Dacă satul acesta n'a ars, atunci e sigur că nici n'a existat.

tatei îi plăcea s'o plimbe în timpul verii, pe la toate moșiile lui. De aceea, avea la fiecare casă gospodărească, bucătărie întemeiată și pivniță aleasă¹.

— „Cînd am luat-o eu, pivnița era pustie“, întrerupse Rusul.

— „Nu-i de mirare, suspină Căpitanul, doar a curs vreme de-atunci“.

— „Și cel de la care-am luat-o era un bețiv“.

— „Și mai trăește?“

— „Nu, a murit sărmanul, sărac lipit.

— „Dumnezeu să-l ierte! Mai dăunăzi (urmă Căpitanul), scoțocind prin niște mobile vechi svîrlite într'un hambar, în sertarul unui scrin colbăit, am dat de-o hîrtie scrisă de mîna tatei, și-alături pe-un pergament prins cu boldul de însemnarea aceea, planul pivniței din Tiurliu-Tiur. Multe litere erau șterse, dar am înțeles din ce-am putut ceti, că pe cînd hoinărea prin țară, ascunsese tata în zidul acestei pivniți trei sticle de „cognac“ grozav. Îl primise dar de la un conte rus, Tolstoi¹ mi se pare. Nu-i mai știu bine numele, că hîrtia am rătăcit-o, dar sticlele le găsesc c'am adus planul.

Lămurindu-se asupra pricinii acestui marș pe pămînt străin s'a pus Rusul pe-un rîs de credeai că-și dă duhul:

— „Cum, și numai pentru asta ai venit aici?“ se minuna el.

— „Numai. Dămîneața, după bal, le-a venit chef băeșilor să bea „cognac“. I-ași fi dus la mine-acasă, dar era ceas de slujbă. Atunci mi-am adus aminte că aveam la mine planul pivniței. Și-am venit. Dacă ași fi întâmpinat împotrivire aveam de gînd să sparg pivnița și să dau foc casei. Văd însă că mata ești om de lume și-ța te-arată prietinos, de-aceia să mă ierți mă rog matale, că ți-am trecut pragul cu hainie. Dar, să nu te superi, nu pari a fi Rus.

— „Sînt și nu sînt, comandir Polcovnic. Mama mea e franceză și toată copilăria și tinerețea mi-am petrecut-o la Paris“. Acest amănunt cucerii cu totul inima Căpitanului. Rusul la rîndu-i se înduioșă și el, aflînd că năvălitorul a învățat la Saumur. Se îmbrățișară. Căpitanul nu știa cum să-și ceară iertare c'a atîrnat steagul pe vîrfurile casei abuzînd de ospitalitatea unui amfitrion atît de cum se cuvine. A urmat masă mare, cîntece din balalaică și cazacioc. Sticlele, în adevăr, au fost găsite, după indicațiile planului. De cum s'a desfundat întăia, toți au fost de părere că plătesc de vîrf și'ndesat osteneala drumului. De celelalte două n'a vrut însă cu nici un chip Căpitanul să se atingă, rugînd gazda să le păstreze în amintirea lui și a bunului său părinte, asigurîndu-o totodată că-s făcătoare de minuni la boală.

¹ E foarte probabil să fi fost Tolstoi, deoarece se știe că un conte Tolstoi, ofițer în armata imperială, capturase o coloană de aprovizionare din armata lui Napoleon, în campania din 1812. Un urmaș al acestuia, părăsind Odessa în timpul revoluției din 1917—1918 pentru a se refugia la Geneva unde trăește și azi, a fost silit să verse în stradă ultimile sticle din aceea înestimabilă colecție, de teama ororilor bolșevice.

*

Soarele intră de-odată pe geamurile deschise, aprinzînd cristalurile, oglinzile și argintăria de pe masă. Un muc de lumînare care mai ardea strîmb pe-un colț de bufet părea tot atît de caraghios și nelalocul lui, ca un sbîrnîit de drîmbă în mijlocul armoniilor violoncelului și-a violelor. Dacă un om trezit atunci din somn ar fi intrat în încăperea aceea uriașă, l-ar fi trecut de sigur un fior de ghiață prin șira spinării. Chipurile de ceară și privirile ofilite, ca din altă lume, a celor ce petrecuseră, l-ar fi făcut să creadă că a dat de praznicul strigoilor, ca'n noaptea sfîntului Andrei și după al treilea cîntat de cocoș s'ar fi așteptat cu groază să-i vadă intrînd deodată în pămînt.

Un cîntec jalnic se tîngui de-odată, pornind de nu se știe unde, pierzîndu-se apoi treptat în depărtări. Toți tăcură. Era la început o izbucnire tînguitoare, de mai multe glasuri, pe urmă numai un murmur slab, covîrșit de-o voce groasă, fără îndoială de uriaș. Le acoperea pe celelalte întunecîndu-le, cum acopere pajura cînd își întinde aripelă să bee, șipotul de munte.

Dumitrake Micotă căruia îi plăcea mult muzica se apropie de Rus :

— „Cine cîntă mă rog pe aici atît de frumos și cu-atîta măestrie ?

— „Toată Rusia domnul meu. Rusia nu-i decît întindere, cîntec și jale. Cînd îi vedea trei Ruși întîlnindu-se în drum și stînd pe loc, așteaptă puțin. Ai să vezi îndată că unul ridică o mîină și toți fac un cor și pornesc împreună cîntînd. Unde merg ? Cine știe ! Rusia-i atît de mare ! Eu cred că merg așa de mii de ani, de totdeauna, de cînd sînt Ruși. Beau, cîntă și se jăluie. Acesta-i poate rostul lor pe lume.

*

Căpitanul își aminti de regiment.

Soldații umblau năuci prin dosul casei după cele două buzoaie pe care mărînimoasa gazdă le dăruise. Alții jucau prin șuri de-avalma cu argații cu care legaseră prieteșug.

S'a sunat adunarea, apoi încălecarea.

Cînd să-și iee rămas bun de la gazdă, bătrînul se posomorî :

— „Văd, domnule colonel că sînteți un adevărat gentilom, dar păreți a nu vă gîndi că fapta domniei-voastre, care între noi fie zis, mi-a făcut mare plăcere, poate avea urmări neplăcute pentru domnia-voastră. Bine înțeles, de sprijinul meu nu mai e nevoie să vă încredințez, dar ați legat santinelele, ceiace va supăra desigur mult pe generalul Gatowski de la Bălți. Prea multă grijă însă să nu aveți. Guvernatorul mi-e nepot. El e om de petrecere și va înțelege.

— „Dacă e așa, poftiți cu toții și pe la via mea, să vă încredințați că și petrecerea moldovenească are șartul ei.

— „Vă foarte mulțumesc, răspuse Rusul, e vorba însă să aibă timp nepotul meu să vorbească generalului înainte de-a afla de la alții. Eu am pus să 'nham și cum îți porni dumneavoastră la Iași, mă duc și eu la Kișinău.

Se îmbrățișară pe scări. Și după ce-și încălecă roibul, Căpitanul întoarse capul către bătrîn:

— „Îți mulțumesc din suflet prietine, pentru nobila matale bună-voiență, dar nu te mai osteni rogu-te pentru mine: lui Costake Zippa nu-i pasă de nimic! Fac ce vreau!

Și dînd pinteni calului o tuli glonț în fruntea regimentului comandînd trap.

* * *

Vestea se răspîndise în Iași ca o furtună. A fost adusă de trei ovrei care fuseseră față la arestarea santinelor. Circulau svonurile cele mai fantastice. Unii spuneau că a înebunit Costake Zippa. Alții că știau ei de mult că logofătul îi lăsase cu limbă de moarte și că el făcuse legămînt să se răzbune pe Ruși pentru răpirea Basarabiei și că anume pentru asta intrase căpitanul în oștire (în rîndurile tinerimii generoase, versiunea aceasta avu un succes nebun). Alții spuneau că nemaîavînd ou ce trăi s'a dus să facă rezmeriță și răsculînd norodul să prade cît o putea și să plece pe urmă la Paris.

Fapt e că Nicolai Nicolaevici Kozorok, consulul Rus măcar că avea relațiuni amicale cu Căpitanul, a fost nevoit să ceară lămuriri Domnitorului, pentru a raporta în urmă guvernului său.

*

Nevoind să se arate fricos în fața mai micilor, Căpitanul a dat poruncă trompeților să cînte tot timpul cît vor trece prin oraș. Așa se face, că de la barieră încă, mulțimea se adunase în urma regimentului potop. Negustorii închideau obloanele la răpezeală ascunzîndu-se ca'n gaură de șarpe, iar tinerii patrioți aflați pe străzi îndemneau norodul să manifesteze pentru *marele Căpitan*.

Ajuns în fața casei lui, Căpitanul făcu semn de oprire, descălecă și intră în casă. Peste puțin un fecior pofti pe Dan Dămăcuș înăuntru. Căpitanul îl îmbrățișă. Era galben la față și-i întinse un plic zicîndu-i: „cetește!“ Mîna îi tremura, lucru de mirare la un om ca el. Dan Dămăcuș își aruncă ochii pe învelitoare:

Prea Slăvitului Gospodar al Moldovei,

Măriei Sale Domnului Grigore Ghika-Voevod

Cu cinste să se dea.

— „Cetește înăuntru“, glăsui Căpitanul apăsăt.

Cu o ascunsă bucurie Dan Dămăcuș ceti:

„Greșit-am foarte, Măria Ta, dar nu mă căesc :

Costake Zippa nu se căește și nici cenușă pe cap nu pune. Adevăr graia bietul tata cînd îmi spunea : Tu Costake pentru podoaba trupului omenesc n'ai decît două lucruri : pe cap „eau de Cologne“, în cap „eau de Pologne“¹. De-aceia pun astăzi sabia la picioarele Măriei Tale. Dar să nu uiți Măria Ta că pe ea am scris cu mîna mea : pentru cinste, pentru Domn, pentru Țară !

Și vin să fac închinată rugăciune Măriei Tale s'o dai Măria Ta bun-prietinului meu, Dan Dămăcuș, cel mai destoinic a o'purta.

Să fii Măria Ta sănătos.

Eu rămîn al Măriei Tale prea supus și prea plecat servitor.
Costake Zippa.

Cînd își ridică Dan Dămăcuș ochii de pe scrisoare, Căpitanul era în balcon, vorbind de-acolo :

— „Ofițeri, soldați !

De astăzi înainte Costake Zippa nu mai e comandantul vostru. Să ascultați de cel ce vine, cum ați ascultat și de mine. Pentrucă astăzi comand tot eu, poruncesc trei zile de odihnă pentru toată lumea. Trupa va primi bani și hrană ca de sărbători.

Iubiți cinstea, iubiți calul, iubiți țara Moldovei.

Pe cînd ofițerii trăsese răzbiile comandînd „pentru onor !“, Căpitanul duse un deget la frunte și intră repede în casă. Dan Dămăcuș spunea că intrînd în casă avea lacrimi în ochi. Dar Căpitan Costake se fălea că n'a plîns niciodată.

*

A doua zi, în caretă lăcuită și ținută de gală, Dan Dămăcuș eșea surizător pe poarta curții domnești, pentru a lua comanda lăncierilor albaștri.

*

Părăsind oștirea s'a mutat căpitanul la vie, unde ținea petrecerile lanț. Și cum băutura ca la el la nimeni, aproape tot tîrgul îl bețivise. Nu era zi lăsată de Dumnezeu să n'aibă el la masă zece-cinsprezece inși. Pe cei care veneau mai des îi smințise de tot. Nu-și mai vedeau de trebi, se legau de oameni, ținîndu-se numai de scandaluri și ticăloșii.

Intr'o zi, întîlnindu-l pe Iancu Durău și îmbiindu-l să vie la masă, zis-a Iancu Durău :

— „Adevăr zic ție Căpitane că azi n'oi putea veni căci am băut toată noaptea și-am petrecut și ieri.

La care vorbă i-a răspuns căpitanul :

1 Lamentabil calambur. O scintea și logofătul cite-odată.

— „Mă mer de tine Iancule că nu ți-e rușine să vorbești. Când știi prea bine că eu acum treizeci și cinci de ani am început un pui de chef, pe care nici astăzi nu l-am terminat, cum îți mai vine să te vaiți ca un nevolnic pentru două biete nopți? Sarace de tine Iancule, îmi pare c'ai intrat în anul morții.

Iancu Durău se înveseli :

— Că bine zici Costake. Tu ai venit beat de la Paris, subț Scarlat Calimah, beat te-a găsit domnia lui Mihai Suțu, beat ai fost și subț Mihai Vodă Sturdza și iaca nici subț Grigore Ghika nu te-ai trezit. Patru domnii măi Costake, aferim beție ! Dar crezi tu oare că mult ai s'o mai duci așa ?

— „Îți mai aduci aminte Iancule ce-i spunea tata lui Simion Velescu când îi vorbea de sănătate? Parcă-l aud: Lasă prostiile Simioane că eu n'am vreme de perdut și nu mă gândesc la fleacuri. Când îl văd pe doftorul Pașco, rotofei și rumeior, atîta îl întreb : ce mai fac eu doftore, că mata văd c'arăți bine! Incolo îmi dau trupul pe mîna lui cum îți dai tu ciubotele la cîrpit, numai că mi-i de mirare Simioane cum de n'ai tu rușine să umbli cu ciubote așa de jerpelite, că nici rindașii mei nu le-ar purta! Dracul îl pune să vorbească ?

— „Lasă gluma Costake, ar trebui să te gîndești că nu mai ești tînăr și știi, ulciorul nu merge de multe ori la apă.

— „Apoi la apă îl duc eu Iancule? Când mi-i vedea cu apă'n ulcior să știi că mi-am pierdut mîșile.

— „Nu rîde Costake că nu-i de rîs, se posomorî Iancu, a-vînd gînd prietinesc. Știi bine că bietul moș Toader, măcar că era cît și tine de sdravăn s'a prăbușit deodată, trăsînit ca stejarul de fulger, lovit de dambla.

— „Lasă Iancule aceste amintiri mîhnite. Cum l-a găsit moartea pe bietul tata, așa mă chitesc s'o aștept și eu, în picioare și cu paharul în mîină, nu zăcînd ca ologii și văicărîndu-mă ca muerile. Ș'acu, hai ș'om gusta o vutculiță la lipovan. :

*

A fost Iancu Durău se vede afurisit la gură, căci puțin după asta a căzut căpitanul la pat și păzîndu-l Iancu și doctorul Pașco, ascunsu-i-au cheile de la pivniță, și-o săptămîină încheiată l-au ținut numai cu lapte acru, compoturi și apă chioară. Trezîndu-se atunci Costake din beția lui cea grozavă, a pus să-i aducă toate condicile cu socoteli și-a văzut că nu-i bine. Atunci i-a dat lui în cap să facă herghelie de „pur-sîngi“, gîndînd să-și facă averea la loc. Cum s'a văzut pe picioare, a închipuit cum a putut cîteva pungi de galbeni și-a luat drumul Buda-Pestei, să cumpere cai dela un baron ungar (Sandor Teleky), ale cărui grajduri erau vestite în toată Europa.

La Buda-Pesta însă, căpitanul s'a îndrăgostit de-o Franțuoaică: Lolotte Cubas. Când a dat de fundul sacului, pentru a

mai putea bea cu ea cîteva sticle de Tokay a vîndut pe rînd unsprezece cai cumpărați de la Maghiar. A plecat din Buda-Pesta cu cîteva lăzi de sticle, cu Franțuzaica, o iapă și-un harmasar, „mai frumos și mai nobil ca Ungurul“ (spunea Căpitanul). Il și chema Sigismund Bathory. Așa au ajuns la Sighișoara, unde avea să cumpere Căpitanul trei butoiașe de vin de pe Tîrnova (Kokel-perle). Murind însă Sigismund Bathory pe drum, de dalac, s'a trezit Costake la vie, cu Franțuzaica'n brațe și cu toate socotelile spulberate. Partea jalnică era că nici un boer din lași nu avea harmasar „pur-sînge“. E drept că în grăjdurile domnești se afla unul, dar lui Grigore Ghica nu-i venea Căpitanului să-i ceară îndatoriri, de rușine pentru cîte-i făcuse. Și pentru nimica'n lume n'ar fi dat Căpitanul iapa la harmasar prost. Iar cui îl întreba de ce, îi răspundea cu îngîmfare, ce-și mai amintea din bruma de carte pe care-o învățase la Saumur :

— „Aiasta-i treabă gingașă cucoane și cu multe urmări rele ce nu se mai pot îndrepta. Dacă dai o iapă de rasă la un harmasar de rînd și prinde mînz de la el, toate vîastarele ei următoare poartă pecetea acestei dintăiu mezalianțe. Asta se cheamă fenomenul impregnațiunei (telegonie) și dovedește cui are cap să judece că (vorba tatei) : *Non ex quovis ligno fit Mercurius* ; numai procopsitul nostru de Vodă, luîndu-se după sfaturi muerești, socoate să facă din țigan om l.

De Sfîntul Constantin și Elena fusese petrecere mare la vie și mulți se îmbătaseră, după obicei. Dan Dămăcuș se făcuse și el un bejiv habotnic și, de la venirea Lolotei, era nelipsit din casa Căpitanului. După cum s'a aflat mai tîrziu, descăleca de multeori la vie și'n lipsa Căpitanului și sta mult acolo. Fiînd, după cum mai sus s'a scris, călăreț bun, încăleca toți caii domnești de-i învâța la călărie. Deci, cînd au ajuns toți în culmea beției lor, zis-a Dan Dămăcuș, cătră Căpitan :

— „Eu mă prind Căpitane să-ți încalec iapa și s'o țin trei zile la mine, aducînd-o cu fruct de harmăsar domnesc, dacă mata îi înconjura casa călare pe măgar, cu fața cătră coadă și să bei de-a călare și-o sticlă de vin.

— „Aiasta-i cu neputință, zise Iancu Durău, care făcuse doar și el multe în zilele lui !“

— „Ba eu mă prind“, sări Căpitanul.

— „Șezi binișor Costake !“

— „Fac ce vreau !“

Și cît ai clipi din ochi încălecă măgărușul care era dealtfel foarte blînd și se plimba liber prin ogradă. Și întorcîndu-se cu

1 Măcar că trăise atîția ani în Occident, Căpitanul s'a împotrivit din răspuțeri desrobirei țiganilor.

multă agerime din mers, precum a fost învoiala, a dus sticla la gură și o a băut-o toată. Și mai din pulpe mai din călcăie, atît de bine a dus măgarul că tocmai cînd curgea cea din urmă picătură de vin din sticlă, Costake îl oprise în fața mesei, întinsă subț arjar.

*

Plecînd toți musafirii, după ce-au mai băut o sticlă din «Cartea de aur» (Armagnac), număcît Lolotte, căpitanul și Dan Dămăcuș,—și-a lăsat Dan Dămăcuș calul în grajd și încălecînd eapa căpitanului, după cum a fost ramașagul, o porni în trap întins spre Iași.

*

Peste cîteva zile Dan Dămăcuș grăi cătră Căpitan :

— „De știam eu cum ți-i iapa Căpitane, nu mă mai puneam ramașag cu mata, nici pe tronul Poloniei!“

— „De ce, frate Dane?“

— „Nu vrea să primească ! Să omoare harmasarul și alta nu. Nu mai știam ce să fac cu ea. Dar la urma urmei i-am turnat rom în apă, am legat-o cobză și i-am venit de hac.“

— „Aferim Dane ! Și-a prins ?“

— „De bună seamă că a prins, de vreme ce am și mînat-o înapoi, cu vezeteul meu.“

*

De-ar mai fi moștenit Căpitanul o vie cu pivnița ticsită de bunătați și nu se bucura mai mult ca de vestea asta. Din ziua aceea nici nu mai vorbea de altceva :

— „De-a fi eapă (zicea el), o dau iar lui Dan. Da odată și-odată oi pune eu mîna pe-un harmasaraș. Ș'atunci să vezi ce mai de „pur-sîngi“ scoate Căpitan Costake !“

Era fericit !

CAP III.

In care o neînchipuită măgărie iese la iveală.

Parturiunt montes...

Horatîu.

Unzprezece luni de zile n'a visat căpitanul decît grajduri, herghelii, jockey și premii. Iși vedea numele pe programele de la Longchamps : „Écurie Constantin Zippa Couleurs : Bleu et rouge!“

Dar cînd fu să se apropie mult așteptata zi, căpitanul înebunise deabinelea. Nu-și mai găsea locul. Umbla val-vîrtej din casă la grajd, de la grajd prin livadă, cînd ici, cînd colo, ca o picătură de argint viu pe-o placă de marmură. Ingrozise argații și vezetiii, iar pe Lolotte atîta o scosese din sărute, încît s'au învoit să nu mai doarmă împreună. Căci, dacă i se năzărea Căpitanului prin somn că nechează iapa, nu se mai codea să-și dea seamă de-i vis sau aievea, arunca repede pe el ce-apuca și tiva la grajd.

Așa azi, așa mină, a tot așteptat căpitanul frămîntîndu-se de neliniște și nerăbdare, până cînd, într'o bună zi, pe cînd sta la masă cu Lolotte și Dan Dămăcuș, a dat buzna 'n casă Ion veze-teul, după cum avea deslegare, fără să mai vestească feciorul, nici pe nimeni și atît a apucat să spue :

— „A fatat iapa, Măria Voastră!“

Afară turna cu cofa. Dar ce-i păsa Căpitanului? S'ar fi dus la grajd și prin foc, nu numai prin „elementul ostil“ cum îi zicea el apei.

Pe cînd își punea mantaua de ploaie întrebă :

— „Și ce-a făcut măi Ioane, harmasaraș, iepușoară?“

Ion se prăpădise de tot cu firea :

— „N'a făcut iepușoară!“

— „Ei bravo, a făcut harmasaraș!“

— „Nici harmasaraș, Măria Voastră!“

— „Ce tot clămpănești, afumșitule? Iar te-ai îmbătat! Cum n'o făcut nici harmasaraș, nici iepușoară? Știu că n'o făcut fluture sau gînsac! Auzi măi? Ce, faci ca proasta 'n horă?“

— „Măgarul Măria Voastră!“

— „Ce măgar măi, ce măgar? A făcut iapa sau n'a făcut?“

— „A făcut Mărja Voastră“.

— „Atunci ce-mi tot spui de măgar, boule?“

Ion înghițea 'n sec și rotea niște ochi cît oule de hulub :

— „I-a luat-o înainte, Măria Voastră!“

— „Ce să iee înainte măi, cui să-i iee?“

— „S'a porcît“.

— „Tu te-ai porcît, mișălule! Ești beat ca un porc! Nu vezi că nu mai știi ce vorbești?“

— „Nu se află, Măria Voastră!“

— „Măi Ioane, tu 'nțelegi romînește?“

Căpitanul își gusta emoția ca un jucător care „filează“ cartea.

— „Atît să-mi spui Ioane și să-mi răspunzi numai la 'ntrebare: Ce-a făcut eapa, Ioane?“

Cînd a răcnit Căpitanul: ce-a făcut eapa, Ioane, Ion se făcuse alb din negru. Se uita la căpitan ca oaia la lup și nu scotea o vorbă. Numai dinții îi clămpăneau.

— „Măi Ioane, tu mă 'nțelegi sau nu? Ce-a făcut eapa, Ioane?“

Ion își da duhul :

— „Catîr, Măria Voastră, a făcut catîr!“

Dacă s'ar fi uitat Căpitanul în clipa aceia la Dan și la Lo-

Lolte, chiar de n'ar fi înțeles anume că au fost ajunși în trebușoara asta, multe taine i s'ar fi dezvăluit. Dar el nu mai vedea nimic. Iar cînd a pus mîna pe harapnic a tulit-o Ion glonț pe ușa și s'a tot dus pe poartă 'ncolo și dus a rămas până 'n ziua de azi.

* * *

Din vechiu știut este că o nenorocire nu vine niciodată singură. Cîteva zile după mișelnica întîmplare, căzînd Căpitanul la vie la ceas nepotrivit, cu oaspeți mulți, a găsit casa goală. Poftind musafirii să intre, el a luat-o prin dosul cramei la vale, să-și caute ibovnică. Nu făcuse nici cîtiva pași și la o cotitură, a văzut-o cu ochii lui pe Lolotte, săvîrșind pacat trupesc cu Dan Dămăcuș, în fin cosit.

Un singur glonte bine tras, i-ar fi putut nemuri pe dată, în rușinoasă fața lor. Dar numele și cinstea casei înainte de toate! Nu le putea face de ocară în fața străinilor. Nu-l zăriseră. Căpitanul se trase înapoi, făcîndu-se a nu vedea și cu glas prefăcut începu să strige:

— „Lolotte, Lolotte, viens chérie, nous avons du monde!“

Lolotte nu se făcu așteptată mult. Era nerușinata aprinsă la față și cu părul plin de fin. Pe rochia albă avea urme umede de iarbă.

— „Iar ai stat în iarbă! Ai să răcești, chérie! Fugi și te schimbă repede și stai de vorbă cu lumea, că eu vin îndată“.

Peste puțin se ivi și Dan Dămăcuș, vesel, sglobiu, nebănuind nimic.

— „Mini la cinci dimineața la Copou, glăsui Căpitanul îndesat. Și-acum fă bine și intră 'n casă. Găsești ceva, ce te-a tăia capul și pleci îndată. Lolotte nu trebuie să știe nimic. Înțelesu-m'ai?“

Dan Dămăcuș execută ca un somnambul porunca dată.

*

Peste puțin, cele trei trăsuri trimise de căpitan în oraș se întorceau încărcate de lume veselă și 'n urmă într'un „char à banc“, taraful de lăutari.

Ceva mai tirziu, aproape de ora mesei, pe cînd turlele aprinse ale Cetățuiei și Galatei se învăluiau în umbra din ce în ce mai deasă, din berlina de zile mari (aceia cu care veniseră de la Paris Toader logofătul și iubitul său fiu Costake), se coborî cu chip posomorît, glumețul Iancu Durău.

*

Petrecerea din seara aceia, amintea în totul zilele de belșug din vremea logofătului. Până și sticlele ce mai rămăseseră din „Cartea de Aur“, au fost scoase toate. Cînd începuse a se crăpa de

ziuă petrecerea era în toi. Se dansa prin toate odăile. Atunci însă, nebăgați în seamă de nimeni, s'au strecurat afară, căpitanul, Iancu Durău și Radu Juga, suindu-se în berlina care-i aștepta la poartă.

*

Dumitrake Micotă îi cînta la ureche lui Nicușor Raicu care nu mai putea de rîs, niște stihuri ale lui Iancu Durău:

Căpitanul cu Franțușcă
Nu-i nebun.
Cînd de-acasă pleacă pușcă
Vine tun!

Un călăreț venit în galop mare, descălecă la scară, înmî-nîndu-i lui Nicușor Raicu o scrisoare. Alb ca vărul, Nicușor Raicu intră în salon. Și'n timp ce'n clinchet de pahare și sbirniit de cobză, cavalerii invitau cucoanele la cadrul, toți acei ce mai petreceau în casa căpitanului, au deplîns moartea năpraznică a celui din urmă. Zippa, răpus în luptă singulară în pădurea Copoului și mort pe loc, după o scurtă suferință, cu pieptul străpuns de sabia fățarnicului Dan Dămăcuș.

În care sfîrșitul povestirii, covîrșit de măreția vremilor, pierde orice însemnătate.

Sunt lacrymae rerum.

Virgiliu.

Acestea toate le-am aflat de la vrednicul de cinste și crezare general Corban, ce-a slujit pe timpul lui Cuza-Vodă și prea puțin subț Carol I. Cînd l-am cunoscut era atît de bătrîn că uita de la mîna la gură. Îl întrebai:

— „Ce mai faci, domnule general?”

El își aducea mîna la ureche în chip de leică și făcea:

— „Ha?”

Strigai mai tare:

— „Ce mai faci, domnule general? Ai ieșit azi la aer, te-ai plimbat?”

— „Ei! Unii zic că da, unii zic că nu...”

Cu toate acestea, cînd îi vorbeai de căpitan Costake se înviora generalul și nu se oprea pînă ce nu spunea tot ce știe. Și măcar că amintirile îi jucau multe feste, întîmplîndu-se ades ca o snoavă spusă odată despre unul, s'o pue a doua oară în seama altuia, istoria logofătului Toader și a iubitului său fiu Costake n'o încurca niciodată. Rar de-o mai sclintea puțin pe ici pe colo, ui-

fiind vre-un amănunt, dar revenind negreșit asupra-i în cursul na-rațiunii și totdeauna la fel. Așa, a unsprezecea oară cînd mi-a spus-o, n'a schimbat o iotă din finalul pe care îl transcriu întocmai:

— „Pe-atunci băeți, *vîntul veacului*, cum îi zice Konaki Logofătul, sufla să prăbușească multe alcătuirii, ca'n locul lor altele să așeze. Duhul satanicesc al nesupunerii, după singeroasa pildă a răsvrătirii franțuzești, smintise multe minți până atunci tefere. Boerii cei de-a doua mîină și ciocoimea suită cu duiumul la cinurile boerești în timpul lui Mihai Sturdza și Grigore Ghika (se svîrleau pitacele de boerie, ca grăunțele la curci), se frămîntau cu turbare, așfate de poște nelegiuite și rîvnind la slujbele mari și la rangul protipendadei. Din ceata acestor netrebniți s'au scornit multe isvodiri hulitoare și ocarnice atingeri pe seama ocîrmuirii, ajungîndu-se la împușinarea cuviinței și dușmănoase uneltiri. Și din aceste nesănătoase îndemnuri s'a făcut atunci o mare tulburare în toată obștea pămîntului. Dar iar mă'ntorc și zic că și multe urmări bune a avut acea fierbere. Și de n'ar fi fost decît să întemeinicească marele gînd al Unirii și încă trebuie s'o binecuvîntăm, măcar că pornea din *tagma nevăzușilor*¹. Și dacă risipa și luxul din timpul lui Grigore Ghika dusesese multe averi pe apa Sîmbetei, lăsînd familii puternice în sărăcie și făcînd să intre în negura uitării nume ce-au împodobit istoria, strălucind în depărtările începuturilor, ca luceferii, ridicase totodată din ticăloșie multime de ciocii. O seamă din ei nici nu se mai cunoșteau de boerii cei adevărați. Și fără doar și poate, îi așteaptă și pe ei soarta acelora pe care i-au înlocuit, căci, la urma urmei tot trîndăvia și îngîmfarea îi va pierde. Lumea băeți, a fost și va fi, în neîncetată primenire și veșnică schimbare, cum e cursul apelor celor curgătoare.

Și iaca așa s'a împrăștiat la cele patru vînturi și averea lui Costake Zippa, pe care, moștenindu-l moșu-său Simion Velescu, de-abea a putut acoperi datoriile, vînzînd via și casa. Franțuzoaica a plecat îndată luînd cu ea toate juvaericelele. Cafîrul fusese vîndut pe-un preț de nimic unui țigan de la grajd, desrobit, care se făcuse sacagiu și mai purta încă sdrențuită, bogata livrea a vremurilor bune. Căra apă pe la toate curțile, înveselind ieșenii în trista durată a căimăcămiei lui Balș. Era foarte popular printre slugi. Cînd se oprea la vre-o poartă numai ce auzai:

— „Eși Marișo cu hîrdaele, c'a venit „pur-sîngele² Căpitanului!“

Și cred că de n'ar fi fost cafîrul, mulți l-ar fi uitat pe bietul Costake. Ba mulțumită cafîrului i s'a făcut lui Costake și-un cîntec pe care-l zicea Barbu lăutarul pe la sindrofii. Ciocoi mai ales

• 1. Tiers état.

2. Expresie a căreia întrebuițare la acea epocă se datorește exclusiv popularității Căpitanului care-a adus-o de la Saumur, împămîntenind-o. Prin ea trebuie să se înțeleagă *calul englez*, caii arabi din care se găseau foarte mulți la Iași, fiind numiți de unii *pur-sînge* (fără adăogirea calificativului *arab*), prințeroare.

făceau mare haz de el și tot unul din ei a scornit că-i compus de Vasile Alecsandri, dar eu știu chiar din gura lui Alecsandri că nu-i adevărat.

La amintirea acestui cîntec ochii generalului se umezeau și începea c'o voce din altă lume, c'o voce *de-atunci*, singurul cuplet pe care-l mai știa :

Căpitanul de la vie
 Șugubăț și plin de har,
 Neputînd face moșie
 Din Cotnar,
 A lăsat bată-l pustia
 Dracului căpitănia
 Și'n Cotnar schimbînd moșia
 A făcut la o beție
 Din papuc pahar,
 Sabia harac în vie
 Și din cal măgar.

— „Mie nu-mi venea a ride băeți! Mă gîndeam cu jale cum a făcut nechibzuința să ajungă un nume ca al lui Zippa de bat-jocura ciocoimii. Că nu știu de unde învățase și haimanaoa de țigan cîntecul și-l cînta pentru-un pitac pe la toate crîșmele. Dar mult nu l-a cîntat, nemairăbdînd Dumnezeu, că pe țigan l-a închis pentru furtișag și-a dat și strechia n' catir. Și așa din voia proniei cerești și-a dat și el dobitocescu-i suflet. În cel dintăiu an al înscăunării Măriei Sale Domnului Alexandru Ioan I.

Al. O. Teodoreanu

Cetind pe Faguet

Cetind pe Faguet, sentimentul dominant care te stăpânește, în măsură mai mare decit cetind pe alții, neasemănat mai mari decit el, te îndeamnă să-ți zici: Faguet e extrem de inteligent, știe multe, ba știe tot, și știe cu certitudine.

Această judecată nu se datorește afit faptului că Faguet a scris cu pană măeastră mult și despre multe, căci nu e singur în acest gen,—cetitorul a găsit desigur, la rezeală și cu ușurință zece nume ilustre—ci mai mult (poate numai) tonului în care autorul atitor scrieri încărcate de idei și pline de vigoare vorbește despre tot ce scrie.

Grație acestui ton degajat, dar cu autoritate în accent, —acesta mai mult insinuat decit subliniat prea apăsător—Faguet îți sugerează totdeauna convingerea că și stăpânește în mod absolut subiectul oricare ar fi el, și că, el, Faguet, *en sait toujours plus long* decit cetitorul, oricine ar fi acesta. Și, cum numai singur Dumnezeu știe despre ce n'a scris Faguet, cetitorul, după cum îi va fi firea, lasă cartea aiurit și plin de admirație pentru autor, sau cu un sentiment de pică, greu de definit, dar analog aceluia de care trebuie să fie copleșiți, în timpul examenului, candidații ambițioși în fața unui juriu de profesori prea savanți și prea conștienți de superioritatea lor.

Astfel, Faguet care a fost profesor și care, probabil, voia să-și uite câteodată că era profesor, a stabilit—rîzînd, și nu fără grație, și poate fără să vrea—raporturi dela profesor la elevi între sine și cetitorii săi, care sînt sute de mii.

* * *

De unde provine acest ton? E, cred, expresia unui sentiment pe care autorul trebuie să-l fi avut profund. Sentiment identic cu acel pe care-l sugerează cetitorului și pe care Faguet, cochet, s'a muncit pururea să-l ascundă. Autorul minunatei—nu găsesc cuvînt mai potrivit—*Politiques et Moralistes du dixneu-*

vième siècle, a crezut, cu dreptate sau fără, nu importă, că inteligența-i luminoasă și ascuțită foarte a pătruns totdeauna toate cutele, reale sau posibile, ale sufletelor de elită pe care le-a studiat. Zic suflet, căci acesta l-a interesat înainte de toate, și mai mult decât opera de artă în sine, pe aceasta considerînd-o ca mijloc de expresie al vieții și nu ca scop. De aici dragostea — și poate și înțelegerea — sa mai mare pentru scriitorii care gîndesc decât pentru artiștii puri.

Această nemărginită încredere în fiecare pas al gîndirii sale împrumută acesteia un mers plin de grație și de libertate. Scrie c'o pasiune contagioasă care pune stăpînire pe spiritul cetitorului dela întăile pagini, și, împotriva tuturor îndoelilor și obiecțiunilor pe care acesta le-ar avea sau le-ar putea face, o păstrează până la capăt.

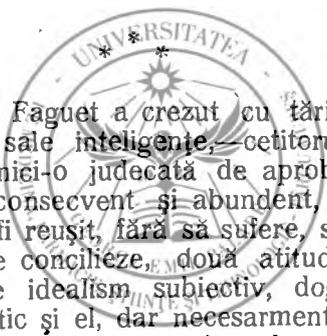
De altfel, Faguet nici nu-i prea lasă timp să le facă. Din cauza lipsei de mlădiere și acel „*va et vient*“ al gîndirii care se mișcă, ezitînd cîteodată între mai multe pozițiuni posibile și care comunică necesarmente și cugetării cetitorului o mișcare amplă și, așa zice, cu răgaz, spiritul lui Faguet înaintează dela o idee la alta cu atîta repezeală încît cetitorul își pierde răsuflarea. Faguet îți amintește adesea un ghid care urcă cu pași mari și repezi muntele și care, întorcîndu-se din cînd în cînd, te întrebă, mulțumit de sine și „al dracului“: „Mai poți?“ Sau un causeur de mare talent care vorbește mult și repede pentru ca să poată vorbi singur și pentru care „monolog“ și „conversație“ e tot una.

Cărțile lui Faguet, scrise cu talent și cu vervă nesecată, într'o formă directă și nespuse de franță — așa zice c'o veșnică voe bună — ar fi cîștigat pentru unii poate în farmec — pe care-l au mare de altfel — dacă autorul le-ar fi făcut uneori plăcerea de a-l surprinde în flagrant delict de îndoială de sine sinceră, de șovăială, de timiditate reală. Acest fapt nu l-ar fi „diminuat“ de loc, cred, în fața cetitorului, doar altul, mai mare decât el, Renan, ne lasă să-i ghicim adesea acest sentiment, care-l apropie, nu-l îndepărtează, de inima cetitorului... Din acest punct de vedere, Faguet, generos răscolitor de idei, s'a arătat neasemănat de avar.

Căci, împotriva tuturor aparențelor, mărite de el prin artificii abile de stil, și care ne-ar sugera să vedem în el un strălucit discipol al lui Renan — căruia i-a desemnat de altfel, dacă nu cel mai complect, unul din cele mai juste portrete din cîte a făcut — împotriva aparențelor zic, Faguet n'are îndoeli profunde și serioase față de ceiace spune, sau, ceiace e tot una, față de sine. Rezervele pe care le poate constata cetitorul adesea în fraza lui, prea des chiar, nu sînt, privite de aproape și proiectate pe fondul de ansamblu al gîndirii, decât verbale. De cele mai de multeori le lipsește a treia dimensiune: sînt numai în suprafață. Mare maestru al formei, Faguet știe să dea aspect de nuanțe mobile unor distincții tăiate cu cuțitul și care au nu

știu ce de definitiv în ele. Subt aparențele unei oscilări a gândirii între „da“ și „nu“ și „poate“, se ascunde totdeauna un fond calm, fix și... dogmatic.

Știu că acest senin fără de nori ar fi putut să fie indiciul unei supreme detașări a gândirii autorului de ceiace afirmă, indiciul libertății supreme a unui spirit care nu crede că posedă certitudinea absolută, sau care, crezînd că posedă o certitudine relativă, nu face prea mare caz de ea. Dar cazul lui Faguet nu e acesta. Această mare inteligență, a cărei viață a fost un efort uriaș și unic de a se transpune—pentru a-i înțelege—pe punctul de vedere al altora, deci pe puncte de vedere multe și diverse, cedînd unei tendințe profunde și, cred, eminentamente latine a spiritului său, pare a fi afirmat (în mod implicit) că nu există decît un singur punct de vedere just și adevărat! Și, această curioasă atitudine, mai mult instinctivă decît voită conștient, e poate un semn de sănătate sufletească. În orice caz, doctrina adevărată a lui Faguet—căci a avut și el o „doctrină“, a avut chiar două—vreau să zic aceia care e expresia rațională a sensibilității sale, porcede din această atitudine în fața problemei cunoașterii.

Dar, dacă Emile Faguet a crezut cu tărie în puterea de pătrundere a propriei sale inteligențe, cetitorul să nu asocieze la această afirmare nici-o judecată de aprobare sau de dezaprobară—s'a îndoit, consecvent și abundent, de oameni și de lume. Faguet pare a fi reușit, fără să sufere, să adăpostească în spiritul său, fără să le concilieze, două atitudini sufletești contradictorii: un fel de idealism, subiectiv, dogmatic și optimist cu un empirism dogmatic și el, dar necesarmente pesimist. Și aici, două cuvinte despre ceiace am numit a doua „doctrină“ a lui Faguet:

Un simț al realității, extrem de ascuțit și pururea treaz, o credință tenace de spirit pozitiv în autoritatea ultimă a faptului, o adevărată obsesie a ceiace ne dă observația, l-au împins: să nu prea creadă în eficacitatea reală a ideii și a cugetării,—deși dragoste, adevărată venerație, numai pentru acestea a avut,—să afirme că singurul fapt sigur pe care-l constatăm în istorie este schimbarea și nu progresul reprezentat prin curbă ascendentă și continuă, să constate că omenirea se agită, dar să se întrebe, malițios și lucid ca un Mefisto: agitație și progres e tot una?

Din această doctrină, mai mult schițată, se știe, decît elaborată, un altul ar fi scos cu vigoare justificarea unui pesimism descurajant. Și acest altul ne-ar fi apărut desigur ca un spirit consecvent; iar dacă ar fi fost cu adevărat îndrăgostit de logică, și-ar fi zis, cu supremă înțelepciune, sieși, căci alții cine-

știe dacă l-ar fi ascultat: „Aruncă-ți pana și toate instrumentele de lucru în foc. Totul este deșertăciune, la ce atîta agitație vană !“

Faguet, dimpotrivă, n'a scos nici-o regulă de conduită practică din această învățătură sombră. Considerînd activitatea-i neobosită și fecundă, desfășurată, cum spuneam, într'un perpetuu exces de voe bună, îmi place să cred că, sînd de vorbă cu sine însuși, își va fi zis uneori: „Inima lucrurilor e fără de lege; gîndirea omului, oricît de pătrunzătoare ar fi ea (fie chiar aceea a lui Emile Faguet), dacă e în stare citeodată (a mea totdeauna) să înțeleagă mersul vremii plămădite din fatalitate și hazard, nu e în stare să schimbe întru nimic acest mers. E demn de remarcat cum cele mai frumoase reforme întreprinse de biata omenire nu fac decît să înlocuiască o nedreptate prin alta. Cu toate acestea, și în ciuda acestora, să gîndim mult, și să gîndim serios și cu curaj !“.

N'a spus însuși, gîndindu-se probabil la sine, că „tout bon scepticisme se contredit ?“ Adică acela care nu e numai o formă și o scuză a lenei și a lașității.

Faptul că Faguet n'a tras concluzii pesimiste dintr'o concepție descurajantă a existenței, dovedește că atitudinea noastră profundă, concretă (și dominantă) în fața vieții e determinată, în ultimă analiză, de sensibilitatea noastră, de reacțiunea propriu zis sentimentală, pe care o avem față de excitațiile lumii exterioare. Deci, în cazul cînd doctrina noastră nu e reziduul raționalizat al acestei reacțiuni sentimentale, ci e numai sistematizarea unui punct de vedere pur intelectual, o vom contrazice sănătos și încăpățînat... Și-o contrazicem cu atît mai ușor, cu cît ea ne proiectează o imagine mai sombră și mai urîță despre lume, adică despre tot ce nu este eu, și cu cît ne-am zugrăvit —contrazicîndu-ne mereu—un portret mai măgulitor despre noi înșine. Căci, în acest caz, putem dispera de lume cît vom vrea, nu vom reuși—și nu vom ține—să disperăm niciodată, și deloc, de propriul și scumpul nostru eu.

Însuși a observat judițios și, desigur, negîndindu-se la sine, ci la alții: „Nu sintem niciodată sceptici în mod desăvîrșit. Sintem sceptici față de ceiace nu privește chestiunea de care ne ocupăm, și devenim foarte dogmatici cu privire la tot ce-o interesează !“.

* * *

Or, „chestiunea“ de care s'a „ocupat“ înainte de toate și perpetuu Emile Faguet a fost propria sa gîndire, mai precis: propriile sale idei, care au fost multe ca nisipul mării. „Il était né pour avoir des idées et ne jamais se lasser d'en avoir“, a spus el despre Renan, și-ar fi putut-o spune cu multă dreptate și despre sine. Și dacă autorul atîtor cărți pline de gînduri in-

genioase și adesea profunde a iubit cu pasiune și ideile altora — altfel cum le-ar fi răscolit cu atita curaj și cu atita admirație, aceasta mai mult pentru ele decît pentru autorul lor — le-a iubit cu neîncredere, și nu afit pentru că serveau de binefăcătoare hrană propriei lui gîndiri, și mai mult fiindcă aveau rolul de pînză de proiecție ce da trup și formă vie propriilor lui idei nenumărate. Pentru că, în gîndirea altora, Faguet, crezînd sincer contrarul, se căta înainte de toate pe sine și, forțamente, se regeșea: cu răbdare multă și cu minte multă, sfîrșim totdeauna prin a găsi ceiace căutăm...

Astfel, în fiecare portret din galeria întinsă pe care ne-a lăsat-o — mai just ar fi să spun „schite“ cînd e vorba de Faguet, căci el, ca toate spiritele prea subiective, n'a știut picta cu culori, ci numai desemna sur cu creionul — surprîndem cîteva linii principale care aparțin mai mult fizionomiei pictorului decît aceleia a modelului. Remarc acest lucru pentru că, în cazul lui Faguet, faptul se repetă în măsură mai exagerată decît în cazul altor autori de portrete, și să nu mi se poată deci replica că toți muritorii, mari sau mici, uzează, mai mult sau mai puțin și necesarmente, de acest procedeu. Da, dar totul este în acest „mai mult sau mai puțin“. Și apoi, această obiecțiune, cînd e formulată în termeni prea generali — adică cu dezinvoltură — duce departe, și în specie își pierde orice ascuțis. Căci formulînd-o, nu facem decît să exprimăm un caz special al clasicului: „Lumea e reprezentafia mea“. Care, trăgînd dungă groasă peste toate distincțiile, suprimă orice posibilitate de discuție.

Dacă admitem definițiile pe care le-a dat însuși „gustului“ și „criticii“, și distincția pe care a făcut-o între unul și alta — „critica este analiza spiritului altuia; gustul... e analiza propriului meu spirit, făcută în legătură cu ceiace cetesc“ — dacă admitem, zic, această definiție și distincție, și-am vrea s'o aplicăm la Faguet, ar trebui să spunem că acest artist, de decadentă, dar mare, a fost mai mult om de gust decît critic. Și trăgînd consecințele din această distincție bogată în urmări, ar mai trebui să spunem, cu oarecare risc poate, că Faguet a fost destinat mai mult să „judece“ decît să „înțeleagă“. Căci, pentru a „înțelege“ complet pe altul — dacă poate fi vorba aici de înțelegere completă — nu e de ajuns să fii extrem de inteligent, ci mai trebuie, cum se știe, să fii în stare să adopți, pentru un moment, punctul de vedere al aceluia pe care vrei să-l „înțelegi“ înainte de a-l judeca, să te știi insinua și „pierde“ în sufletul lui, pentru a-uita aproape să-l mai judeci, să-l știi lăsa să „trăiască“ în tine.

Viața intelectuală a lui Faguet a fost, cum am spus, un efort continuu și sincer pentru a atinge acest grad de supremă plasticitate sufletească. Și Faguet a crezut cu putere și fără șovăială — și-au crezut-o cu el, despre el, și alții — c'a reușit, și c'a reușit totdeauna, să atingă această înălțime. Probă elocventă,

dragostea lui exagerată, ași zice fanatismul lui pentru formule, de care abuzează și care la el nu sînt simple flori de stil destinate a produce „efect“.

Emile Faguet a crezut în aceste formule — și a crezut cu atît mai mult cu cît erau ale lui. Nu e vorba aici de formulele cele mici ale lui Faguet — căci Faguet are două feluri de formule, mari și mici — pe aceste din urmă, suggestive și ingenioase cele mai de multe ori, le înțilnim la tot pasul și care, tocmai fiindcă reapar cu atita indiscreție, obolesc, enervează și nu prea vorbesc în favoarea gustului autorului — gust atît de sigur și de sever cînd era aplicat la alții — ci e vorba de formulele cele mari, adică de acele în care Faguet a fixat, în fiecare, trăsătura sufletească principală a oamenilor pe care i-a studiat.

* * *

Dar uzul formulei în materia în care a lucrat Faguet este și pretențios și nepotrivit.

Este pretențios pentrucă presupune că autorul are convingerea c'a pătruns așa de adînc și în mod așa de întins în spiritul personajului pe care ni-l prezintă, încît e în stare să-l închidă viu, complex și, poate, contradictoriu cum a fost, într'o formulă quasi-matematică. Căci, să nu ne înșelăm: Faguet a criticat, ca mulți alții înaintea lui și după el, teoria „calității dominante“ a lui Taine. Dar „formula“ lui Faguet ce e, dacă nu expresia și fixarea unei trăsături sufletești unice, care explică sufletul întreg al unui om, căci din ea se deduc toate celelalte trăsături, variate și nenumărate, ale acestuia? Faguet, mai prudent, și crezîndu-se mai critic, n'a enunțat cu candoarea științifică a lui Taine că acestea din urmă se deduc cu „necesitate“ din cea dintăiu, dar tot procedeul lui de lucru, precum și certitudinea care însoțește afirmațiile sale implică această idee.

În această privință, deosebirea între el și Taine este că, pînă ce acesta a făcut efort să-și justifice vederile printr'o teorie care, la el, se ratașează strîns la o concepție generală a structurii realității, Faguet, făcînd mare caz de un simț de măsură căruia îi atribuia — cum se prea obișnuște de altfel — virtuți miraculoase, a repudiat teoria, dar a păstrat procedeul. Și, după cum în viața practică păcătoșii care își fac „teoria“ greșelilor își agravează cazul, tot așa și aici, rezultatul a fost și este că Taine e considerat ca un spirit dogmatic și constructiv — cum a și fost — iar Faguet nu.

Și, continuînd în această ordine de idei, să mai spunem că, pentru a putea atinge certitudinea în cunoaștere, Taine a făcut o teorie a existenței — a obiectului — care să facă posibilă această certitudine. Faguet, sceptic față de orice teorie, și pro-

— în teorie — un agnosticism decisiv, e oarecum și mai dogmatic decât Taine, căci așează sursa certitudinii (înlăturând orice idee de relativitate!) numai în subiect, și în special în subiectul „Faguet“.

* * *

Acestei regretabile predilecții pentru formulă se datorește faptul și mai regretabil că unele din portretele intelectuale făcute de Faguet nu prea seamănă cu modelul. Sînt mai mult impresionante decât fidele. Iar altele, au nu știu ce „construit“, „artificial“, „ajustat“, în ele. Acest din urmă caz e mai puțin aparent cînd formula, nefiind afișată decât la sfîrșitul eseului, ia masca unui rezultat și al unui rezumat; și e mai vizibil, cînd trăsătura principală, adică formula, e anunțată la început. Ea îmbracă atunci caracterul unui „program“ de realizat. Iar în cursul analizelor care urmează, și care sînt totdeauna conduse cu neîntrecută măiestrie și claritate, cetitorul simte adesea că autorul se preocupă mai degrabă să aibă dreptate decât să fie adevărat. Cu aceste ocazii Faguet alunecă în rafinament, unde, spre părerea de rău a cetitorului, se îneca pentru cîteva momente, marele său talent dialectic.

Tot pentru a proba cu orice preț că formula enunțată e adevărată, Faguet va face eforturi, laudabile dar păgubitoare, spre a dovedi că e clară. Poate fără să și fi dat seama, judecătorul aspru și, în definitiv, drept al ideologiei cam simpliste a secolului al XVIII-lea și cel dintîiu dintre compatrioții lui Voltaire care, nepornind dela prejudecăți religioase și sociale, a avut curajul să spună despre opera acestuia, trașnicul „c'est un chaos d'idées claires“, s'a închinat și el prea tare latinului: „Ce nu e clar, nu e adevărat“. (Ori, claritate cu orice preț, nu se obține decât prin simplificare și deci, spre nefericire, prin o modificare pe care va fi silit s'o sufere obiectul. Atunci, și numai atunci, formula care are pretenția să-l reproducă, va părea clară și evidentă, adică, după această concepție, adevărată).

Iată unul din motivele care l-au împins pe Faguet să nu considere ca important decât tendințele generale ale unui autor și să treacă cu vederea ceia ce i se părea accidental, adică ceia ce e particular, individual. Aceasta e o trăsătură care-l îndepărtează de Sainte-Beuve și-l apropie de Taine. (Iar de Taine! Nu știu dacă Faguet „sceptical“ și „nesistematic“ ar fi fost măgulit de acest fel de apropiere). Și iată de ce susțineam mai sus că Faguet n'a știut — poate n'a voit ?? — să desemneze decât „schife“ cu creionul“.

Să observăm că acest procedeu nu e prea păgubitor cînd formula e expresia rațională a unei intuiții norocoase? Și că el e nefast cînd, din întîmplare, intuiția s'a înșelat? Acesta din urmă

este cazul — cine ar crede? — studiului pe care l-a scris Faguet despre Taine. Voiu încerca să arăt cu altă ocazie că Taine metafizicianul — căci Taine a fost înainte de toate, și totdeauna, un metafizician — e de nerecunoscut în portretul pe care i l-a făcut Faguet.

* * *

Dar formulă, așa cum a practicat-o Faguet și cum i-a făcut teoria Taine, nu-și are locul în materia despre care e vorba aici și pentru motive de ordin absolut general. Ea presupune totdeauna o concepție statică a obiectului și introduce, în mod franc ca la Taine, sau deghizat ca la Faguet, un ideal de cunoaștere împrumutat dela științele numite exacte, în domeniul unei realități mobile prin excelență, dar imposibil de realizat în științele morale, oricare ar fi ele. Creiază deci probleme — himere, îndrămind cercetarea în direcții sterile.

Mi se pare că aici trebuie căutată originea unui aspect curios al criticii lui Faguet și care nu e decît o formă particulară a trăsăturilor ei caracteristice constatate mai sus, determinată de ele și determinîndu-le la rîndul ei: Faguet a eliminat, ca fiind neimportant, ceia ce constituie substanța însăși a obiectului asupra căruia s'a aplicat prea strălucita-i inteligență. Faguet a ignorat cu consecvență rolul și importanța factorului timp. Analiza lui penetrantă, și uneori prea abilă, nu distinge mișcare și creștere în gîndirea autorilor, pe care îi disecă, și nu-i evocă. Faguet își „imobilizează“ obiectul. Contururile cîștigă prin aceasta în precizie și'n claritate, dar se golesc de viața pe care-o închid și de adevăr. Văzută prin ochelarii magici ai lui Faguet, gîndirea autorilor studiată apare astfel ca un fel de Pallas-Athena eșită din capul lui Zeus, înarmată *dintr'odată* cu toate armele pe care le-ar avea la adînci bătrînețe (dacă Pallas-Athena ar îmbătrîni vreodată!)

Acest fapt e în legătură cu altul: Faguet care, cum se știe, cunoștea bine atîtea cugetători, înrudiți și potrivnici, a evitat sistematic — poate mai bine ar fi să zic: instinctiv — să scruteze de aproape jocul influențelor, joc atît de greu de prins și atît de recalitrant față de orice încercare de încătușare în formule „eterne“.

Rezerva pe care a arătat-o față de ideile generale ¹, adică față de acelea care îmbrățișează, ca la Taine și la Renan de exemplu, un secol sau o civilizație întreagă, rezervă destul de neexplicabilă la un spirit de măsura lui Faguet, explică în parte faptul reținut acum în urmă.

„Rezervă neexplicabilă“. Căci cum să înțelegem acest lucru bizar: Faguet a fost pururea în căutarea unei formule explicative

1. Să adăogăm aici în notă că „rezervă“, față de ideile generale nu înseamnă absența a ideilor generale. Cf., de exemplu, faimosul *Avant-Propos* la *Politiques et Moralistes*, III-ème série.

pentru fiecare din complexe individualități pe care le-a studiat, dar n'a încercat să caute câteva pentru civilizațiile și secolele de gândire pe care puternica-i inteligență le-a străbătut cu privire de vultur! Cu alte cuvinte, cum se explică faptul contradictoriu că Faguet a afirmat cu putere un agnosticism în întindere (dacă mă pot exprima astfel), și n'a admis, în consecință, și un agnosticism în profunzime? Ar putea fi oare considerată această contradicție ca o formă a antinomiei constatată mai sus între ceia-ce am numit cele două „doctrine“ ale lui Faguet, și pe care aceasta n'a ținut să le concilieze?

* * *

Privit din punctul de vedere parțial pe care mi-a plăcut să-l adopt, astfel mi-a apărut Faguet.

A preconizat, consecvent și apăsător, o concepție extrem de pesimistă a existenței. Până și pesimismul lui a fost dogmatic... A susținut cu credință tare că realitatea e, în esența ei, dacă nu rea, lipsită de acel *nisus* interior care conservă valorile și dă rost de a fi Universului conceput de altii, mai mari decât el, dar, pentru aceasta, nu necesarmente mai „naivi“ decât el! Faguet a avut pentru secolul al nouăsprezecelea, dacă nu mă înșel, mai mare admirație decât pentru oricare altul. Ori, Universul în care a crezut, în chip implicit sau explicit, acest secol hegelian și renanian înainte de toate, nu seamănă deloc cu Universul, van și steril și sbîrcit, al lui Faguet.

E destul de probabil că aici zace cauza profundă care a împiedicat această neastimpărată inteligență să „înțeleagă“ rostul și trăinicia unei mișcări ce-a frământat până în adîncuri acest secol fecund, mișcare bogată în urmări și închizînd în sine viitorul. Argumentele aduse de Faguet contra socialismului, căci de acesta e vorba, vreau să dovedească imposibilitatea practică a acestuia, și purced, în ultimă analiză și în mare parte, din acel faimos și burghez „bun simț“ de care am mai amintit.

A iubit, cum spuneam, cu pasiune gîndirea, deși n'a crezut în eficacitatea ei. Și acest fapt n'are nimic surprinzător, nici contradictoriu. A spus, despre altul, c'a dat omenirii exemplul lucrătorului ce-și leagă viața de-o operă dela care n'așteaptă nici un rezultat. Aceasta o putea spune și despre sine, agăogînd: „Dar operă care i-a procurat nemăsurată plăcere intelectuală, dînd existenței lui (în același timp, și prin aceasta) rostul ce lumea exterioară — în care n'a crezut — nu i-l putea da“. Astfel, dacă Faguet a putut rămînea senin în fața și contra unei lumi monotone și sărace, cum o vedea el, a putut, probabil, pentru că talentul său îi va fi dat iluzia binefăcătoare că era însuși pururea nou și foarte bogat...

Paris, Decembre, 1927

D. D. Roșca

Cărvunarii

Scene istorice

II. Primitivul civilizat anarhic

„În noi totul e spoyală, tot e lustru
fără bază”
„Noi în noi n'avem nimica, totu-i calp,
totu-i străin”.

Eminescu

Iași — 1823

*O sfătuire în care se arată unul dintre cele dintăiu su-
flete monstruoase—ce mai târziu vor fi legiune— produse de
altoirea primitivității noastre, nu prin civilizația apuseană, ci
deadreptul cu florile ei de lux rafinat, ce și acolo trăesc nu-
mai fiindcă este seva caldă a unei civilizații eșită firesc din-
tr'o evoluție treptată.*

Palatul domnesc. Odaia de primire a Postelniciei cu înfăți-
șarea cunoscută a saloanelor boerești vechi, așa cum le-au
zugrăvit unii pictori ai trecutului, ca Aman, Pompilian, etc..

Marele Postelnic Dinga, lângă o masă de lucru, pe al cărui colț
este o tavă de alamă cu o ceșcuță de cafea, stă tolănit într'un jilț și frage
dintr'un ciubuc lung sprijinit în covorul de jos.

Un fustaș, deschizînd repede o ușă în două canaturi, anunță
grăbit:

Măria Sa !

și abea are vreme să se dea la o parte că intră

Ioniță-Vodă, repezit și zicînd amarit :

Am pierdut iară ! Dacă ași juca scump, mi-ași da și ră-zășia... Aștepti cam de mult Dinga ?

Marele-Postelnic Dinga, care s'a sculat respectuos, dar nu cu mare grabă, fiind unul din prietînii cei vechi ai lui Vodă.

M'am mai uitat prin delele iestea arătînd spre masă ...decît să joc cu Bașotă...

Ioniță-Vodă zimbînd :

Nu prea vă iubiți ; dar, drept e, îi și cîrciobaș... Ascultă *Postelnice*, uite ce vroiam să-ți spun : Să trimitem darul Sultanei prin *Jupîneasa Ana*.

Dinga : Ii istează nepoata și face cît trei bărbați mîntoși.

Ioniță-Vodă, urmărindu-și un gînd ascuns :

...Și să rămie mai multă vreme, cît mai multă vreme în *Stambul*... Să mai pitreacă o lecuță și ea sărmanica... Ii încă tinără, vadană, fără copii... Bătrîna prințesă *Catinca*, mătușă-sa, duce caiet mare... In palatul ei vin toți ambasadorii... Cică o-dată, a fost și *Vizirul*... Să stee cît mai mult acolo... Să stee la prietînile ei, la *Sanda*, ori la *Olga* care—nu știi ! — pe curînd va fi mamă, îmi scrie băietu...

Dinga, închinîndu-se :

Să-ți dea Dumnezeu, *Măria-Ta*, un nepot voinic și înțelept, care la rîndul lui să urmeze *Beizadelei* în *Scaun*...

Ioniță-Vodă, visător și măgulit :

Dinastie... își trece mîna pe frunte...

Ei, inchipuiri deșarte schimbînd glasul :

Ana să plece chiar mîni. Sînt grăbit s'o știu agiunsă acolo.

Postelnicul ciulește urechile, parc'ar pricepe, parcă nu.

Să lămurească ea, mai repede, tot se duce, și pe *Comisul Monică* ce-i cu înapoierea lui.

Postelnicul :

Tot îl aducem ?

Ioniță-Vodă, răstît :

O vorbă am ! N'am spus în sfat boerilor că mă învoesc să se întoarcă ?.. rîzînd. S'au cam speriat... Dar n'am spus că voi sili pe *Comis* să vie, dacă vrea să mai rămie... Nici nu putem găsi altul în loc, așa cît ai bate din palme. Vor fi și mulți pretendenți ; sluja e cinsteșă : secretarul *Beizadelei*—*Kapuchihae* !.. Parcă-i văd pe ficiorii mei, fiecare cu omul lor, că întotdeauna și în toate trag unul hăisa și altul ceală, ca să-mi amărăscă zilele, pesemne... Tăutu să stee acolo păn ce găsim om în loc... Toate acestea, *Domnița Ana* să i le spue, ea, din viu graiu... Cum prietînii l-au cerut, cum eu m'am învoit, cum boerii s'au supărat, cum i-am pus eu la locul lor...

Să plece *Ana* de sîrg și apoi, nici o grabă... Mă înțelegi ?..

ese

Dinga, singur, zîmbește :

Te înțeleg prea bine, Măria Ta. ...Hm !... jumătăți de măsură... Poate-i mai bine așa... Ceiace însă nu-i deloc bine, este că nu lucrează niciodată după socoteli dinainte cîntărite, ci după ghesul inimii...

Ii mușlui... o nimerește cum îi mai bine aproape întotdeauna, dar s'ar putea s'o scrintească odată rău...

Frumos și drept a muștrat azi dimineată pe evgheniștii noștri ; însă, vād eu, vrea să se oprească numai la muștrări... N'are să dea urmare amenințărilor... Și ca să nu fie împins mai departe de Comisul Ionică, inimosul patriot, dragul tatii !, nu vrea să-l aducă înapoi... Adică vrea să-l lege acolo cu brațele dalbe ale Anuței...

Și deodată posomorit :

Samson a avut pe Dalila... Ahile, călcăiul... Comisul Ionică îi vrăjit...

Sînt oameni care frîng împărății, care răpun pe Diavolul și citeodată parcă țin piept și lui Dumnezeu—Doamne iartă-mă !— Nimic nu le poate tăe drumul ce și-au croit ! Și nu știu ce-i jugul femeesc ; toate femeile la un loc nule-ar putea sta piedică... Afară de una, una singură ; dar pe această dacă o soartă vitrigă -a scos-o în cale... s'a isprăvit... Stejarul se face trestie... Oțelul umb...

Intră Domnița Ana Craiovescu urmată de o fată, care se trage spre fereastră.

Domnița Ana, riziad :

Oțel, plumb, mai lipsește praful ? Ii vorba de vinătoare ? Merg și eu... mucalit serioasă : Ori să fie răsboiu, de ești așa detulburat și de grăești singur bădiță !.. schimbînd glasul : Mi-a trimes veste Măria Sa că ai să-mi spui ceva vajnic...

Dinga, mai mult pentru sine. Ii grăbit strașnic Vodă... către Ana Măria Sa, în nețăr murita dragoste ce-ți poartă, vrea să-ți facă o mare bucurie... Știe că-ți place pușca mai mult decît ghergheful, calul decît jocul și politica decît stihurile, și de aceea te face sol domnesc la Stambul...

Ana stăpînește un zîmbet de orgoliu.

Să duci mata Sultanei Azeki darurile de sărbători... și să-i cîștigi inima pentru biata Moldova...

Ana, cu aprindere : Primesc bucuros...

Dinga, urmînd :

Vei căuta să ne-o faci prietină... Ai tot ce-ți trebuie pentru slujba asta... Ești deșteaptă, iscusită la vorbă, ai șart, dar mai ales un vino'noace amestecat cu un nu știu ce bărbătesc care desigur că potolește, în femeile cu care ai de-a-face, orice pornire de pizmă și de jînduire... Inșă pentru treaba asta va fi nevoie să stai mai mult în Stambul... Mai întăiu, are să fie de neapărată trebuință să ademenеști spre casa cucoanei Catinca...

pe acea contesă franțuză care sub cuvînt că învață cîntul pe moștenitorul tronului împărătesc, este prietina împărătesei... Se zice că Sultanul are multe slăbiciuni pentru ea; între altele, o lasă să primească cucoane creștine care au fost în Apus. S'a mai zvonit că sărmana împărăteasă nu mai visează decît traiul dela Curțile Evropienești... Cînd va afla că ai danțat la Curtea Franței...

Ana, cu deșărtăciune nestăpinită:

Și chiar cu vărul regelui...

Dinga: Sînt sigur; ai să te împrietinești cu ea. Dar, vezi, trebuie să rămii cît mai mult acolo.

Ana, cu ciudă: Cum mă îndemni să nu mă mai întorc din Stambul!... Parcă n'ai mai fi tot acela care te rogi de mine, cînd plec la moșie, să nu stau nici trei zile... Ori nu-ți mai sînt dragă, bădiță!...

Dinga, cam incurcat:

Sigur, îmi vei lipsi mult; dar trebuie, trebuie, îi nevoe de mata acolo... Am să-ți mai spun, să-ți mai deslușesc și altele...

Domnița Ana:

Trebuie, trebuie... Poate sînt surghiunită!...

Dinga: Ce aveți oare astăzi, toți, cu vorba asta urită! Mai adineoarea Sulgerul Moțoc țipa că Ionică Tăutu îi surghiunit și cerea lui Vodă... să-l ierte... Poftim!...

Domnița Ana, cu patimă nestăpinită în glas, dar cu expresia feței și cu privirea stăpinită:

Și Vodă?

Dinga: S'a învoit.

Domnița Ana, deja cu totul stăpînată pe ea, nu dă nici un semn de bucurie; însă fata de la geam tresare, se îngălbenește, duce mina la inimă.

Te-am uitat aici Margot (se duce spre ea, o mîngie, cu aroganță, pe cap) Așteaptă-mă alături.

Fata esă, cu capul plecat, tristă. Domnița o urmărește cu un zîmbet rău și stringînd din umeri, către Dinga.

Toate l'au îndrăgit. Asta-i chiar nebună. Nici nu mai știu ce să fac cu ea și nici de serviciile ei n'ași vrea să mă lipsesc. Am învățat-o moldovenește ca s'o mărit cu vataful Cozma, să rămie tot în casă. Și pentru că și ea îi de neam bun — e fata unui marchiz scăpătat și mort în exil — am cerut pentru Cozma un caftan... Nu; dumneiei nu vrea... Știu bine dece... iubește pe Comisul Tăutu... (cu ciudă) Toate-l iubesc... giștele...

Dinga, zîmbind cu înțeles:

Să lăsăm pe Ionică. Măria Sa vrea să pleci fără zăbavă...

Domnița Ana, minioasă și jignită:

Am înțeles! Vodă vrea să nu mă întîlnesc cu Ionică... Ce? Mă puneți sub epitropie? Nu mai plec! Puteți crede că nu plec ca să aștept pe Ionică. Credeți ce vreți! Nu sînt oare liberă să fac ce vreau cu mine?

Dinga, blind și tărăgănat:

N'ai priceput nimica... Vodă nu numai că nu vrea să te disfacă de Ionică, dar chiar vrea să stai cît mai mult cu el împreună... numai acolo, acolo, nu aicea...

Ana face semne de nedumerire.

Ascultă Anicule (cu hotărîre) cu tine-i mai nimerit să nu umblăm cu ascunzișuri... Vodă s'a învoit să schimbe pe Ionică; dar tare-ar vrea ca el să nu vie. Ce-i de făcut? Cum să-l ții acolo, cînd el stă ca pe ghimpi? Aici îl trage și lupta atîtor prefaceri de el răscolite și inima. (după șovăire și rugător) Dacă-i vrea Anicule... l-ai mai putea întîrzia pe acolo cităva vreme... Ai puterea să-l legi cu lanțuri dulci și moi, dar mai tari decît cele de aramă din Șapte-Turnuri...

Ana se împietrește orgolios și cu un aer de revoltătoare nesimțire.

Anicule, nu-ți sînt eu prietin?

Ii ia mîna care-i este lăsată cu atîta indiferență, că parcă ar fi mîna unui cadavru. Și puterea de stăpînire și răutatea Anei sînt atît de mari, că singele chiar, viața însăși, s'a retras din mîna, fiindcă sufletul Anei nu vrea să iee parte la gestul la care toțuși consimte. În această clipă aspectul mînei inerte, arată totodată, că este a unei femei ce începe să nu mai fie tinără...

Nu-ți sînt eu mai mult decît un frate, că-mi zici bădiță și abea dacă sîntem oleacă de cîmofie... Deschide-ți inima... Știi, cumine se poate vorbi tînereste... Dragostea ta cu Ionică nu-i o taină! Și nu-i nimica de cîrfit. Tu ești liberă, el îi holtei... Că nu v'a cetit încă popa... Ei, pacatul nu-i așa de mare... Uite, se lovește bine enteresul Domniei cu al inimii tale... Pleacă! Oprește-l pe Ionică acolo... și fiți fericiți!... Aicea nu aveți nici pe departe libertatea ce v'ar înlesni-o Stambulul.

Domnița Ana, cu asprime și vulgară aroganță:

Nu plec. Și de unde ai scornit, mă rog, că iubesc pe Comis?... El mă iubește, da. ...Dar să-l iubesc?! Te-ai gîndit bine, Postelnice?... Un boerinaș sărac și din neam căzut... În Apus prințesele știu să-și fie rangul!...

Dinga, cu amărăciune:

Dar se potrivește!... Iaca tot ce ne pricepem să momîțarim! Dacă vă ziceți prinți și aristocrați, credeți că chiar sînteți? (cu resemnare și durere) Noi nu sîntem — mari și mai mici — decît boeri romîni: sînge mereu corcit, căderi și înălțări mereu nedrepte! Atîta tot! Deșertăciunea îți întuneacă mîntea, fetițo!...

Și apoi, cum poți să spui că nu-l iubești?... Doar te-ai fi nut cu el, doi ani!.. Numai plecarea lui v'a despărțit. Și cu toate că ești atîta de trufașă că, după cît vād, îți era rușine cu el că nu-i... prinț, atîta-l iubeai că nu te mai gîndeai la gura lumii... onică era nevoia ta de orice clipă, și-ți îplineai nevoia! Eu redeam că ești mîndră de el, dacă te dădeai așa în vileag...

dar se vede, că atîta te orbise patima, că-ți uitaseși trufia. Și socoteai că lumea nu vedea decît ce vroiai tu! Adică numai iubirea lui. Asta-ți plăcea să se vadă, căci cu firea ta desigur, nu prea ai fost iubită... Dar lumea vedea adevărul, tot adevărul și zîmbea...

Domnița Ana, cu dispreț:

Ciocoimea!.. Lumea mea, chiar de-și dădea seamă de patima lui Ionică, înfălegea bine că eu nu i-o împărtășesc, și își zicea, de bună seamă, că sau nu văd, sau mă fac că nu văd, ca să-i pedepsesc obrăznicia de-a fi ridicat ochii până la mine, cum trebuie să facă o adevărată aristocrată cînd întilnește un ciocoi prea îndrăzneț. Fiindcă, (cuironie) chiar fără voia d-tale, nu sintem toți de-o teapă. Poate Tăutu să fie și mai vechi de cît Basarabii, el îi ciocoi și eu aristocrată. De-ți place, de-nu-ți place... La curțile din Europa se aude, cîteodată, că un paj s'a omorît de dragul prințesei căreia servea. Ei bine, crezi că măcar îi trece cuiva prin gînd s'o fie de rău că nu și-a îndepărtat din serviciu pajul? Dar dacă făcea una ca asta ar fi ris lumea de ea, că a băgat în seamă dragostea slugii și că i-a luat-o în serios!...

Nu uita, că Ionică nefiind aristocrat, deși împrejurările de viață sălbatecă dela noi ne-au pus în aceeași viață socială, ba chiar în aceeași casă!—totuși putea să-mi fie secretar, vechil, vataf, grămătic.

Dinga, intrerupînd cu indignare și ridicînd brațele:

Cine? Ionică Tăutu grămătic la d-ta? Un om care învirtește țara pe degete! De care au tremurat trei Voevozi!

Care n'a avut decît un cuvînt de spus ca Poarta să închidă, cu rușine, cum au trecut Dunărea, pe cei patru frunțași ai aristocrației, care îndrăzneau să meargă la Stambul să se plîngă împotriva lui!... Vizirul se sfătuește cu Ionică Tăutu!... Te-ar cinsti să te ia de nevastă!

Și orice-ai spune tu... I-ai iubit și-l iubești!... N'ași fi crezut că așa suflet zace'n tine!... Nenorocitul!..

Acum pricep mai bine zbuciumările Comisului.. Cîteodată, din turbări nebune, cădea în mîhniri și mai grozave... zile 'ntregi era una cu pămîntu'... fără vlagă, fără viață, nesimțitor la tot și la toate... Nu erau numai necazurile obștești de vină... Il chinuiai, îl injoseai, iar el se zbătea între dragostea și mindria lui... Te iubea ca în basme și poate încă tot te mai iubește, iar tu ești zina cea fără de inimă... Omori un suflet, domniță! Și primejduiești Moldova. Sprijinit pe dragostea ta, Comisul ar lupta mai cu rost, mai cu folos, cu puteri înzecite...

Domnița Ana, ironică și rea:

Da; povestea lui Cid pe care cu atîta patos v'o cetea Movilaschi... Ionică li Rodrig și eu Ximena.

declamînd.

Paraissez Navarois, Maures et Castillans,
Et tout ce que l'Espagne a nourri de vaillants ;
Unissez-vous ensemble et faites une armée...
Pour combattre une main de la sorte animée...

Știu, și pe moldoveneasca din traducerea lor cînd au făcut
teatru la logofătul Dumitrache... (ride) Corneille, teatrul!... Ce-i lip-
sește chelului!... Teatru moldovenesc...

declamă ridiculizînd

Veniți la mine Mauri, Castilani Navareji,
Și toți pe care Șpania i-a fost avut viteji,
Uniți-vă împreună făcînd o mare gloată
Să vă luptați cu o mină într'ășa chip animată...

ride

Dar, vezi, nici nu-s Ximena, nici nu-l iubesc...

serioasă și aspră:

Și mai ales, nu mă simt din lutul femeesc din care bărba-
tul, de veacuri, și-a făcut roabă sau muză, dar tot numai uneal-
tă pentru huzurul lui.

Dinga, cu amărăciune adîncă:

Doamne, Doamne!... Viană, Parizul, ți-au săcătuit inima—
sau n'ai avut-o niciodată?... Tu nu pui nici un preț pe sînta lui
iubire?... Candelă ar trebui s'aprinzi norocului de-a fi astfel iubită!...

Dar dacă trăind cu el, și fiind zilnic împreună, îl chinuiai
tăgăduindu-ți iubirea, atunci se vede că tu trăgeai fericire din
suferința lui și desfătare bolnăvicioasă din pofta lui împlinită
printre lacrămile desnădejdei.

Anica mea, ești oare atît de vițioasă și rea?

Domnița Ana, plictisită:

Nu mai fă, bădiță, din țințar harmăsar... Nu l-am iubit, și
nu-l iubesc.. Dar am avut, din întăia zi cînd l-am văzut, o mare
pofță de el, și fără aminare m'am dat lui, înainte ca el să mă
iubească și nu știu de a avut vreme macar să înceapă să mă
dorească...

Și setea (cu voluptate stăpînită) de el nici azi nu mi s'a stîns
(și mai încet, trist, îndepărtat...) Poate-l voi dori cît ouu trăi...

Dinga, inviorat:

Asta se cheamă dragoste Anicule!...

Domnița Ana, se leapadă prin gesturi de această ipoteză și iarăși
aspră și rea:

Mata bădiță iubești roabele pe care le chemi... să-ți frece
tălpile?—cum ziceți voi—Quelle expression!—Sau macar pe a-
ceia pe care o chemi de mai multe ori?

Dinga, ridicînd brațele:

Vorbești ca o celețnică, Domniță!... Ii tot una!...

Ana, cu vehemență :

Ii tot una ! Sinteți deprinși cu sclăvia femeii ; dar a fost o vreme când femeia stăpînea, și vine vremea egalității sexelor...

Dinga, copleșit :

Astea-s din cărțile celui cu republica aristodimocraticească în casa căruia ai crescut și care cum ai rămas vadană, în loc să te mărite cu vre-un boer de ispravă, te-a trimis la Paris, unde-ai stat zece ani, și Dumnezeu știe ce-ai făcut pe acolo (cu nedumelire) Oare numai atât poate scoate străinătatea din Român ?.. Firea omului—știi bine—nu se schimbă ; dar nici macar o spoială acătării ?...

Hm ! (vorbind sieși) Oală de lut spoită, dracu a mai văzut !... Anul trecut, la Galbeni, un țigan nătîng și poznaș, spoind tîngirile, a spoit și oalele—și mi-a lasat bucătăria fără oale !—Nu s'a prins firește !, și cît s'a prins le-a făcut urite, murdare... (cu glas ridicat) Spoiala numai de aramă se prinde. Lutul ? are spoiala lui : zmațul. Și încetul cu încetul, cu zmațulială tot mai meșteșugită, oala de lut ar putea sta alătura de cea de aramă... Și mai sus ! Ei ! (gest care alungă visuri, și întorcîndu-se spre Ana) Va să zică (cu mare uimire și parcă necrezînduși vorbește) Comisul Tăutu, stilpul Moldovei, bunul Ionică, inimă mare și mărinimoasă, a ajuns uneltă de plăcere a unei femei rale și trufașă.

Domnița Ana, jignită :

Nu a unei femei... Acea femeie sint eu, Domnița Ana. Sint Craiovească, prințesă Basarabă !

Dinga cu oarecare dispreț *Munteancă !*

Se și vede bine că nu ești din singele nostru... Prințesă ! Bine, bine s'o isprăvim, (cu ironie) prințesă... Cum se înșală omu... O credeam cea mai nobilă dintre femei... Femeia !... Cine-a cunoscut vreodată un suflet de femeie !... Mi-ași fi dat viața pentru Anuța... Și acum, deodată, parcă mi-e străină... Dar a lasat un mare gol în mine stă o clipă copleșit ; apoi se ridică, face câțiva pași și se oprește în fața Anei, care tot timpul, nemișcată, nesimțitoare, parcă nici nu-l mai vedea.

Și totuși nu se poate !... Ionică va ști să ridice pînă la el acest suflet sterp și semeț... El nu-i din acei care se lasă frînt... Anicule !...

Domnița Ana, ironic :

Ce-i Postelnice ?...

Dinga, rugător : Nu-ți bate joc de Ionică !... Sărmanul băiet.. Înțeleg... Mi se ia un vâl de pe ochi... Ionică e prins într'o luptă vajnică... Ori îți va împlînzii firea, ori i se va risipi sufletul și i se va trage moartea dintr'asta... Nu-i el om să îndure toate umilînțele la care l-ai supus, și pe el și pe ai lui, ca să-ți aibă numai trupu... Du-te la el... Acolo, departe de tot ce zgîndărește deșertăciunile tale, și fudulia ta copilărească de-a trece drept femeie-bărbat pentru care-ți jertfești fericirea... Acolo, nevăzuți și

neștiuți de nimenea, în grădinile de pe Bosfor, nu vei mai încerca să duci de lanț un vultur... vei primi legea firii... Ionică îți va înmuia inima și va scoate la iveală aurul, ce tot mai nădăduesc că se ascunde într'însa.

Domnița Ana, tot nesimțitoare :

Ai uitat! Spuneai că-i de piatră...

Dinga, cu ciudă :

Sînt vrăji care prefac piatra în aur... și blind-rugător

Du-te Anicule!

Domnița Ana, aspru :

Nu.

Dinga :

Du-te... Zi că te duci pentru nevoile Domniei... Numai pentru slujba ce-ți cere Vodă... Și apoi (cu energie) un boer, adevărat boer, nu se codește cînd Domnul poruncește... Ocirmuirea trece prin mari greutăți; ne trebuie multă șiretenie și multă cum-pătare... Comisul îi prea iute... Tocmai acum cînd se pune la cale întoarcerea celor din Cordun, el ne-ar încurca... Numai ființa-lui în țară ar fi luată drept o înfruntare... Macar cîteva luni îi bine să mai șadă acolo...

Domnița Ana, cu răutate :

Nu-mi pasă nici de Vodă, nici de țară, nici de cîrpilele voastre politicești... Nu plec!

Dinga, rugător, aproape cu lacrimi :

Anicule!...

Domnița Ana, se ridică minioasă :

Nu. Ajunge, Postelnic...

Dinga, izbucnind : Afurisit.

se oprește și potolit :

Rămii cu bine... Dumnezeu să te lumineze.

iese șovăind, gîrbovit, vorbind singur și dînd amărît din cap...

Domnița Ana, se așează liniștit în jîlt, dreaptă, capul frumos ridicat în sus, picior peste picior, mișcînd distrată pantoful aproape scos din piciorul ce afirmă în aer... După cîteva minute de adîncă preocupare și imițînd tonul convins al Postelnicului :

„Asta se cheamă dragoste Anicule!“ Oare?... Pofta să fie dragostea? (cu voluptate) Nu știu; dar îi singura realitate! Dacă asta se cheamă dragoste, îl iubesc de 3 ani tot mai mult, căci îl doresc tot mai mult... (visătoare) Și, îi adevărat, îmi trebuia să-l văd, să-l aud, să mă sfădesc cu el toată ziua... (cu îngrijorare) Și dacă-l iubesc oare-și dă seamă?... O, de te crezi iubit Ionică, asta ai să mi-o plătești scump!... (cu răutate) Eu te vreau chinuit de indoială, sbucimant de nădejde... O, îmbrățișările lui (frîgîndu-și minile cu patîma) cînd e nimic de durerea dragostei neîmpărtășite... (se ridică și cu frenezie) Am să mă agăț de gîtul lui, (mfiorată de patîmă) și strîngîndu-l în brațe, ochi în ochi și gură'n gură, am să-i șoptesc,

(cu zîmbet de viclenie,) ca o mărturisire ce mă apasă, că deși mă dau lui, dar sufletul mi-e dat altuia... Dacă nu mă ucide pe loc, am să am parte, multă vreme, de cea mai pățimașă dragoste, a celui mai mare suflet cu care zeii au împodobit pămîntul... (cu tonul Postelnicului) Și „stîlpul Moldovei“ (ride crud) se va nimicnici în beția olimpiană a simțurilor mele...

Iese repede, elastică și frumoasă ca o panteră, cu un hohot de rîs muzical, armonios și înfiorător de cruzime. Deschizînd ușa strigă vesel:

Margot, prostuțo!

D. V. Barnoschi

Teatrul lui Jules Romains

Brandes învederese demult, în studiul consacrat lui Ibsen, înconvenientul de a scrie într'o limbă puțin răspîdită. Spiritele superioare, pe care întîmplarea sau determinări adînci le-a dezvoltat în limitele strîmte ale țărilor mărunte, n'au putut străbate în afara granițelor decît învingînd greutăți nenumărate. Renumele a răspîdit însă cu profuziune binefacerile sale asupra unor talente mediocre, cînd ele s'au putut bucura de favoarea exprimării într'o limbă universală.

Criticul danez a privit neajunsurile mai mult subț prisma luptei scriitorului împotriva obscurității ce tinde să-l învâluie. Ele pot da însă de gîndit și din multe alte puncte de vedere. De aceea, celebritatea scriitorului din țară mică înseamnă și un triumf împotriva destinului.

Nici țările mari nu pot decide singure de soarta scriitorului și de valoarea lui general omenească. Shaw și Romain Rolland s'au impus atenției conaționaliilor mai mult prin presiunea consacării din afară. Autoritatea lor internă seamănă cu cea a femeii, a cărei frumusețe ignorată e revelată bărbatului prin atenția străduitoare a celorlalți.

Alegerea acestor nume nu e întîmplătoare. Manifestarea lor literară a însemnat ca și cea a lui Ibsen, o luptă continuă cu părerile și cu preferințele societății înconjurătoare. Pasiunile, aprobările tumultuoase și reacțiile violente pe care le-au stîrnit în jurul lor, nu erau de natură să înlesnească o judecată limpede și nepărtinitoare.

În afara granițelor, gîndul și pasiunile trec purificate. Nordau compara în această privință, străinătatea cu generațiile viitoare care, necunoscînd decît personalitatea omenească a scriitorului, pot privi cu seninătate meritele și scăderile ei.

Depărtarea perspectivei, înlăturînd contingențele trecătoare, evidențiază ceia ce s'a realizat înalt în formula eternă a artei.

Jules Romains acordă un merit mai mult criticii care consideră opera scriitorului din afara granițelor. El o găsește „aproape întotdeauna mai serioasă; mai ocupată de fondul lucrurilor, mai dificilă de înșelat sau de sedus, mai puțin dominată de rațiune măruntă“¹. În prefața la *Vie unanime* el desvăluie o parte din motivele ce l-au îndemnat la aceste aprecieri. Ultimele discuțiuni ivite în jurul pieselor sale *Dictatorul* și *Jean le Maufranc* n'au putut, desigur, micșora reaua lui dispoziție față de critica franceză. Dimpotrivă...

Spiritul critic francez, sprijinit pe tradiția vastă a trecutului nu are nevoie de apărare împotriva supărării lui Romains. Totuși, o scădere poate fi ușor remarcată, față de manifestările eminente ale trecutului. Critica teatrală, în deosebi, a trecut în mâni mai puțin apte ca odinioară. Sarcey, Lemaître, și Ad. Brisson, cărora li se adăogase pentru un timp prea scurt și numele lui Leon Blum exercitau o influență puternică asupra producției dramatice franceze. Erudiția lor literară, spiritul fin și simțul ager al cerințelor timpului contribuiseră mult să fixeze atmosfera dramatică a vremii. Opera actuală a criticii teatrale, e în cea mai mare parte, aceea a unor emuli care prelungesc nemăsurat durata unor impresii neactuale, fără tăria pătrunderii în miezul noulor mișcări și concepțiuni ce se desenează.

Romains a avut ocazia să simtă consecința acestei lipse de edificare a criticii. Incercînd aproape toate genurile, dela satira bufă, la comedia de caracter și dela drama eroică, la piesa socială cu tendinți filosofice, el a lăsat impresia unei parcurgeri prea repezi pe cărări nedesluite. Această instabilitate s'a oglindit în dezorientarea criticii, care a lunecat cu ușurință spre păreri extreme. *Dictatorul* și *Maufranc* au cunoscut laude și denegări deopotrivă de exagerate. *D-rul Knock* a apărut unora ca un accident întîmplător în inaptitudinea scenică funciară a lui Jules Romains. În aprecierea altora, concepția dramatică a scriitorului francez s'a ridicat la înălțimi pe care nu le atinsese nici unul dintre dramaturgii actuali ai Franței.

Opiniile acestea păcătuiesc deopotrivă prin pornirea lor. Romains posedă un temperament viu, cu mijloace variate. Originalitatea lui este însă cu totul relativă. Inspirația autorului francez găsește suporturi evidente în trecut, în comediile lui Molière, sau în drama socială și filosofică a lui Ibsen. Are totuși meritul de a fi putut crea, în cadrul fixat de acești înaintași, figuri moderne, de care, în bună parte, va trebui să țină seamă istoria literaturii dramatice.

*

Romains disprețuește, sau nu vrea să-și apropie, rețeta dramatică, după care teatrul poate impresiona numai printr'o acțiune

¹ Prefața din 1925 la *Vie unanime*.

puternică. În *D-rul Knock* interesul observației psihologice umple golul lăsat de această lipsă. Ea devine mai vizibilă în cele două comedii al căror centru îl formează persoana inavuiabilă a profesorului Trouhadec, dar e atenuată de umorul dialogului și de șarja bufonă a personajelor. Evidența lipsei provoacă o impresie supărătoare în *Dictatorul* și una curioasă, de desaxare a subiectului, în *Jean le Maufranc*.

Această particularitate a teatrului său e datorată mai puțin unei inaptitudini de concepere și exteriorizare gradată a conflictului, cit înclinării sale vădite spre simplificare și spre reprezentarea schematică a personajelor și a faptelor.

Povestea cinematografică „*Donogoo Tonka*” e un roman de moravuri prescurtat și redus la câteva trăsături esențiale și caracteristice. Umorul satiric al lui Romaine și filtraț cu naturaletă și cu o vizibilă satisfacție în acest cadru, voluntar limitat. *Trouhadec cade în desfriu* și *Căsătoria lui Trouhadec* sint continuarea naturală, în comedia bufă, a acestei maniere schematice

*

Activitatea lui Romaine în domeniul teatrului nu e întâmplătoare. El fusese pătruns, din prima tinerețe, de atmosfera înfrigurată a sălii de spectacol, care-i inspirase versurile vibrante de emoție din *Teatrul (La Vie Unanime)*. O măiestrie, surprinzător de stăpînită, animă aceste versuri, în care se simte pasiunea mistuitoare pentru teatrul „care-și aplaudă gindu-i triumfal”¹.

Lirismul „obiectiv de esență spirituală”, pe care Romaine îl desfășurase în *La vie unanime*, nu e potrivit naturii intime a dramei. Stăpînirea expansiunilor sentimentului, în care Gide vede un semn al clasicismului, poate înălța, cel mult, valoarea poeziei sau a romanului. Drama cere expansiune în momentele de culminare a conflictului, pentrucă efectul ei e bazat pe contagiune. Inhibiția sentimentului distruge forța necesară sugestiei și stabilirii acelei în-suflețiri unanime pe care o evocă Jules Romaine atât de impresionant în poezia amintită.

Pentru producerea efectului voit, dramaturgul trebuie să descopere, fără rezerve, sufletul personajului. Momentul culminant al dramei aruncă scînteia în materialul sufletesc explozibil și dărimă hotarul convențiilor. Zgîndărind cu abilitate dragostea triumfătoare a Chimenei pentru don Rodrigue și provocînd isbucnirile de iubire și de indignare, Corneille n'a încetat de a se servi de mijloacele cele mai elementar inspirate de cerințele imperioase ale scenei.

Neobservarea acestor condițiuni particulare, a determinat in-succesul dramelor lui Jules Romaine. Comedia de moravuri sau de caracter, necerînd decît contagiunea simpatică a risului, satira lui Romaine s'a putut exercita în voe.

1 „Les têtes, tous les sens, toute la chair des hommes
„Sont tournés, à la fois, vers la scène où l'on parle...”

*

În cei câțiva ani de cînd scrie pentru teatru, Romains a dat la iveală piese atît de diferite, încît o fixare asupra naturii talentului și preferințelor sale nu e ușoară. *Trouhadec cade în desfrâu* și *Căsătoria lui Trouhadec*, deși prezintă trăsăturile unei satire bufe de moravuri, tind să se apropie, prin relieful figurii principale, de comedia de caracter. *D-rul Knock*, mai fericit ca realizare, se poate defini, fără greutate, în această din urmă categorie. *La scintillante* și *Amedée* sînt mici comedii fără însemnătate și fără etichetă. *Cromedeyre le vieil* atacă, în versuri albe, de o structură asemănătoare celor din *La vie unanime*, genul epic, redînd poezia aspră a răpirii femeilor dintr'un sat învecinat (tema reînviată a răpirii Sabinelor). *Dictatorul* cufundă pe spectator în plină dramă socială, cu un caracter „picant“ de actualitate, iar *Jean le Maufranc* amintește drama socială și filosofică a lui Ibsen, amestec de satiră amară și de umor,—drama de idei, substituită comicului de idei.

Talentul lui Romains e în plină fază de încercare. El dîbue încă drumul, mînat de un gust nepotolit al transformării successive. Opera lui e o continuă dovadă a virtuozității de primenire și semnul unor mijloace variate. Această parcurgere înfrigurată a unor genuri atît de felurite, îndreptățește așteptarea fuziunii lor într'o formă inedită care să schimbe aspectul uniform al producției teatrale actuale.

Comediile *Trouhadec cade în desfrâu* și *Căsătoria d-lui Trouhadec*, cu dialogul lor spiritual, turnat într'o acțiune neconsistentă, evocă figura profesorului Trouhadec, tipul farsorului drapat în haina științei, a cărui fantezie incorectă se sprijină pe titlurile academice pe care le posedă, spre a-și apropia, în cele din urmă, averea unei femei bogate. Pe vremuri, el isbutise, printr'o farsă a propriei lui ignoranțe, (descoperirea faimoasă a orașului inexistent Donogoo-Tonka), să devie membru al Institutului. Situațiile par aici forțate și neverosimile, dar verva și fantezia comică sînt naturale, așa că desfășurarea e acceptată cu bunăvoință și cu plăcere. În acest nenatural al situațiilor, psihologia, cu tot accentul exagerat al trăsăturilor, rămîne adevărată, într'o îmbinare de înșurubare spontană și de observație filosofică nelipsită de adîncime.

Insuficiența scenică și literară a personagiilor lui Romains, constă în conceperea lor prea schematică. În general, concentrarea lui nu e atît chintesiența mijloacelor de creațiune, cît expresia unei arte care fuge cu grijă de orice ornament. Simplificarea exagerată din comediiile sale dă impresia unei producții fragmentare. Tendința de a creia din Trouhadec figura falsei erudiții, a ipocriziei și a oportunistului arivist, nu este decît slab realizată. Dacă ar fi concentrat într'o singură lucrare scenică amănuntele de observație din *Donogoo-Tonka* și din cele două piese care

desfășoară, în continuare, personalitatea morală a lui Trouhadec, acest personaj ar fi prins o consistență care ar fi contribuit mult la ridicarea valorii creațiunii.

Singura contribuție care dă relief și însemnătate piesei *Căsătoria lui Trouhadec* este închipuirea organizației „partidului oamenilor cumsecade“, al cărei comitet, compus din spărgători și din indivizi veroși, e instruit de inspirația ingenioasă a lui Benin, prietenul și confidentul lui Trouhadec. Satira organizării colective a conștiințelor individuale pătate, care se formează pe nesimțite la exigențele imperioase ale cinstei și ale ordinii sociale, e de o nouă tate surprinzătoare.

Teatrul comic s'a mărginit până acum la aplicarea satirei în comedia de moravuri sau de caracter, asupra indivizilor izolați, considerați cel mult, ca exponenți ai unei categorii sociale, morale, sau pasionale, răspândite. Pentru întâia oară Romain s'încearcă satira spiritului colectiv, a psihologiei propriie acestuia, dupăce lirismul primei tinereți proiectate asupra unanimității lumina trandafirică a unei sensibilități romantice.

Romain s'izbutit să arate, în mod sensibil, cum se transformă aspirațiile individuale prin exercițiul manifestării colective și cum se pătrund de scrupule morale care cer imperios sancțiunea împotriva incorecțiilor, independent de faptul că indivizii izolați sînt corupți și supuși influenței răului. E regretabil că Romain evoacă prea repede și prea schematic acest proces psihologic, studiat cu răbdare în sociologie. Se pare că închipuind printr'un fericit hazard subiectul, dramaturgul francez n'a perceput perspectivele largi pe care le deschidea literaturii valoarea înaltă a observațiilor ce le-ar fi putut aplica.

D-rul Knock sau Triumful medicinei, a realizat mai fericite mijloacele lui Romain de creație în comedie. Trouhadec, cu toate intențiile autorului, nu reușește să fie un „caracter“. „Caracterul“ e simplificarea ființei morale sub acțiunea unei forțe pasionale, care produce exagerarea unei înclinări, de multeori în dauna celorlalte. Aplicarea, aproape unică, la acțiunea aceluia îndemn suveran, fără posibilitatea de a eși din linia trasă de acesta, este semnul indelebil al „caracterului“.

Trouhadec e un mistificator conștient, care ține la onoruri, dar ar prefera să le aibă pe o cale mai puțin riscată. Deaceia se și căsătorește cu o femeie avută. Mistificarea nu e la dînsul trăsătura dominantă a vieții. Knock are, dimpotrivă, geniul șarlatanismului și îl va practica fără încetare, chiar după îmbogățirea sa, căci suferă suggestia impulsului care i-a desemnat dintru început cărarea vieții. El va fi un profitor al fricei de microb, de boală și de moarte, așa cum omul politic creator, sau inspirații religioși, creiază temeri de răzbnări imaginare, de acțiuni subversive și de catastrofe iminente, spre a-și realiza mai temeinic scopurile de dominație în folosul lor propriu, sau al principiilor de care au fost fanatizați.

Romains a știut să vadă, cu o fineță remarcabilă, partea de irezistibil și de pasiune neînfrîntă, care mîină un asemenea personaj spre atingerea țelurilor sale. Inteligența și imaginația, care ar părea că au rolul determinant în producerea actului caracteristic, nu sînt decît armele de care se servește imboldul ascuns, în realizarea țintei inconștient urmărite. Imbolnăvind imaginar pe toată lumea cu simțul său covîrșitor de diagnosticare, Knock ajunge să-și ferească figura de oglindă, spre a nu cădea victima propriei lui tendinți de născocire a unei boli și puterii de sugestie „medicală“ pe care o emană.

Knock iese din comun tocmai prin puterea lui de creațiune. El inventă boala, creiază „atmosfera medicală“, pe care credincioșii săi o respiră. Profesînd un principiu unic, în care concentrează toată forța lui de persuaziune, el aplică o metodă simplă, dar infailibilă în rezultatele sale.

Romains a dat figurii lui Knock trăsăturile de ușoară exagerare, pe care le comportă întotdeauna atitudinea personajului care vrea să impresioneze. Dacă un conducător de masse nu și-ar forța aparența și însușirile naturale, spre a produce un efect deosebit, el n'ar corespunde nevoii mistice a omenirii de a se lăsa condusă de o putere superioară. „Punerea în scenă“ e arta esențială a conducătorului de oameni. Knock cunoaște arta demonstrației și aplicarea ei utilitară, pe care Shaw a semnalat-o în portretul făcut lui Napoleon (*Omul destinului*).

Cu toate calitățile de observație amintite, figura d-rului Knock a părut multora comună, fără relief și fără noutate, după profuziunea satirei îndreptată împotriva ipocriziei medicale de Molière și de Bernard Shaw. Impresia aceasta se datorește simplității mijloacelor utilizate de Romains. Comedia de caracter fixează tipuri moral-sociale, care rezumă psihologia unei categorii și configurația ei morală. Prin aceasta, posibilitatea de speculă imaginativă e natural limitată, ținta fiind sinteza vieții reale. Tartuffe, Don Juan, Harpagon, Alceste... n'au nimic extraordinar. Gesturile și acatele lor par integrate în viața zilnică, dar ei reprezintă, în imperfecția creației umane, tipurile care desenează etern anumite categorii social-morale sau pasionale. Acestor evocări le lipsește strălucirea pe care o dă în celelalte genuri de opere literare contribuția imaginației creatoare libere, dar le asigură, prin fondul lor de adevăr sufletesc, o durată mult mai puțin limitată.

Rezistența aceasta în timp cere comediei de caracter o fermitate neșovăitoare a desenului, care trebuie să dea impresia plinătății și a definitivului. Comedia de caracter se grefează pe trăsăturile eterne ale individului, cea de moravuri pe reflexul moral și social al mentalității unei epoci trecătoare, care dispăre cu semnele ei particulare. De aceea creația „caracterului“ nu poate izbuti în teatru, decît cînd e rezultată din fuziunea unor elemente de observație care înfruntă vitregia timpului și cînd dramaturgul înlătură cu grijă efectul temporar și atmosfera specifică momentului. In a-

semenea împrejurări e natural ca personajul să nu producă nici o impresie de noutate. De altfel, în opera lui Romain, cu toată verva risipită, nimic nu strălucește: nici paradoxul, nici spiritul, nici satira, nici morala. Un aforism de câteva cuvinte al lui Wilde, strecurat prin dialogul lui Romain, ar apărea ca un fulger luminos pe un fond de gândire sumbră.

Spiritul scrutaător și înclinat spre observarea deviațiilor morale, a credulității unora și a ipocriziei conștiente sau inconștiente a altora, nu s'a mărginit la Romain în aplicații exclusive la genul comic. S'a observat demult că satira țîșnește dintr'o sensibilitate rănită. *Jean le Maufranc* e mai mult decît revelarea unei sensibilități iritate; e revolta cugetului și a simțirii libere, împotriva zăgăzurilor artificiale pe care le creiază societatea prin legile și prin moravurile ei, complicate și nefirești. Veșnic izvor de nemulțumire, de avînt, de orgoliu și de luptă! Trăsătura de unire a răsvrătirii pasionate a lui Rousseau, a înclinării concentrate spre satiră a lui Molière, a reacțiunii dîrze din opera lui Ibsen și a sfidării îndrăznețe din comediile lui Shaw. E terenul propriu întregii literaturi sociale.

Maufranc, care se crede bun cetățean și soț, e adversarul hotărît al structurii legale și morale a societății moderne, care prinde pe individ într'o țesătură înăbușitoare de legi, de interdicții și de corecțiuni. Spiritul său deschis și sincer, îi creiază inimizții la fiecare pas. Dacă ar fi avut elanul unui animator al masselor, Maufranc ar fi pornit o luptă aprigă și necruțătoare împotriva societății înconjurătoare. Modest și mărginit în posibilitățile sale, personajul lui Romain se resemnează la o prefăcătorie forțată, care-i readuce amicițiile pierdute. Supunerea aceasta temporară la fătărnicia și minciuna dominantă îi crează liniștea familiară și socială, dar sufletul său continuă să fie agitat de răsvrătirea conștiinței neîmpăcate.

Intenția morală și filosofică e de o inspirație superioară. Romain e preocupat de marile probleme sociale și morale. Opera lui se deosebește esențial, prin aceasta, de producția teatrală care a urmat războiului în Franța. Planul superior al gândirii, îndreaptă pe Romain spre drama filosofică. Revolta împotriva societății imperfecte și amărăciunea sarcasmului, îl apropie sensibil de inspirația ibseniană, spre care evoluează și prin obscuritatea voită a unor momente de concepere a planului acțiunii.

Francezii n'au avut niciodată prea multă simpatie și înțelegere pentru dramaturgia viguroasă, greoaie și obscură a scriitorului norvegian. Laturea ei socială și morală au putut-o cunoaște, în slabă parte, mai mult prin reflexul palid al „teatrului liber“. Romain reia tradiția curagioasă a acestui teatru, înlăturînd tezismul ei supărător, în momente cînd se părea că genul „teatrului liber“ dispăruse într'o complectă desuetudine.

Tablourile piesei par mai mult diferite planuri de observație și de acțiune, pe care le parcurge personajul principal, singura trăsătură de unire în desfășurarea „misterului”. *Maufranc* ar fi, ceiace numea Faguet „triumful piesei fără subiect”. Dar slăbiciunea reală a piesei lui Romains, o formează neajunsul întregii creațiuni a dramei sociale franceze. Caracterul abstract al ideilor împiedică înțelegerea vieții spontane și încorporarea desăvârșită a gândului în agitația tumultoasă a vieții.

Tipul social nu poate trăi în teatru, dacă autorul nu izbuteste să sugereze impresia că personajul a fost sau va fi înțilnit, cindva, în viață. O problemă filosofică sau socială dramatizată, este o idee ca oricare alta, dezbătută cu argumente ingenioase sau comune, interesante sau plictisitoare. Chiar atunci cind provoacă gândirea, o irită și o urmărește după spectacol, drama de idei nu-și atinge felul ei specific, ci izbuteste doar să asocieze ochiul și urechea la colorarea și rezonanța dialogului filosofic. Spectatorul e ajutat să perceapă și cu ajutorul simțurilor, o cugetare, altminteri prea abstractă. E, cel mult, un succes în sfortarea de impresionare a celui cărui i se adresează argumentul.

Drama trebuie să evoce, sau să creeze viața. Cind dramaturgul sintetizează, într'un tip unitar, caracterele unei categorii sociale, morale, sau pasionale existente, este imposibil să nu dea impresia unei figuri înțilnitate în trecut, de care ne leagă văzul, auzul, sau memoria unui complex de împrejurări trăite. Valoarea scriitorului dramatic se înalță însă până la cea a unui demiurg al vieții, atunci cind, adunind valori morale, sociale sau pasionale, le potentează într'un grad neobișnuit și creiază cu ele expresia unei vieți imaginare, pe care, cu puterea sugestiei și a gândirii sale frământate, o integrează în preocuparea cotidiană a omenirii, în lupta și în sbuciumul existenței ei. Romains nu e din prima categorie decît cu *Knock* și a voit, dar n'a izbutit să fie din a doua, cu *Jean le Maufranc*.

Tendința autorului ar fi putut justifica succesul unei creațiuni în acest domeniu, căci Romains a încercat să ridice revolta lui *Maufranc* pe un plan superior, lărgind-o împotriva întregului sistem legal și tutelar al societății moderne, și dindu-i semnificația unei lupte desnădăjduite împotriva destinului. Ideia însăși, în generalitatea ei, nu e decît sinteza teatrului social al lui Ibsen. Scriitorul norvegian semnală însă precis dușmanul și indica, astfel, calea mîntuirii spirituale. Romains se mărginește la semnificația conflictului în cadrul lui filosofic, fără a lăsa să se întrevadă soluția liberatoare.

El înclină spre înlăturarea dragostei ca subiect exclusiv în teatru. Mai toate piesele lui zugrăvesc *ambția*. *Trouhadec* urmărește scopuri ariviste, *Dictatorul* puterea, *Knock* averea și orgoliul triumfului. Numai *Maufranc* ar intra într'o categorie deosebită, care ar putea fi, totuși, definită ca o *ambție a rezistenței*.

Cealaltă dramă socială a lui Romain, *Dictatorul*, desfășoară conflictul dintre amicitie și imperativul dominației. Revoluționarul Denis, ajuns prim-ministru, arestează pe amicul său Féréol, care amenință, în virtutea vechilor principii profesate odinioară și de dînsul, ordinea publică și cîrmuirea monarhică. Romain învederează partea de determinism necesar în atitudinea omului politic: aflat la locul de răspundere și care, guvernînd prin ordine, tinde să conserve, din toate puterile, pe cea existentă. În semnificația ei generală piesa mai arată că optica prin care sînt privite împrejurările vieții se modifică după situația în care se află individul și după perspectivele mișcătoare ale angrenajului social.

Realizarea scenică a concepției nu e deloc fericită. Construcția e cerebrală. Momentele de interes, de noutate și de emoție, sînt rare. Denis nu trăește decît prin intenții, ca și Trouhadec. Ce altceva l-a făcut să accepte ministerul decît o presupusă mișcare de orgoliu? Ce fibră a vibrat puternic, spre a ne revela caracterul complex al eroului? Nimic din ceiace ne-ar fi putut desvălui sufletul lui. O conversație căutată, nesinceră, studiată, ne-naturală. Personalitatea înaltă a lui Denis nu e relevată nici de profunzimea reflexiei, nici de energia elanului, nici de vigoarea concepției. Și totuși, piesa e mult superioară „*Pradei leului*” a lui François de Curel, care vrea să prezinte o evoluție asemănătoare a spiritului eroului, în tendința firească spre dominație. Ambii eroi trec dela socialismul teoretic la dictatura conducerii practice.

În genere, inapținutimea dramei de a încheia în creațiuni perfecte conflictele sociale, a stîrnit de multeori discuții asupra legitimității teatrului social.

Și totuși, a pune în discuțiune justificarea lui, înseamnă a contesta ceiace a înălțat, a străbătut de pasiune și a creat toată valoarea teatrului contemporan. Tratarea problemelor sociale în teatru e inovația și titlul de glorie al dramei din a doua jumătate a sec. XIX-lea. Generația din primul pătrar al veacului al douăzecilea n'a putut făuri în teatru alte teme de desfășurare a conflictului dramatic. Romain a tins numai să dea un caracter de actualitate vie, unei metode pe care trecutul o aplicase cu stăruință și cu vigoare.

* * *

Versurile din *Viața unanimă* revelaseră, în prima tinereță, un spirit arzător de iubire, de comuniune adîncă și pasionată cu durerile și cu bucuriile omenirii. Viața unanimă e aceia în care cugetul individului se topește în flacăra vieții umane, în care omul trăește în fiecare din semenii săi și mulțumită căreia un singur fluid se strecoară prin toate sufletele, purtînd, în curentul său arzător, profuziunea speranțelor și a desnădejdelor omenirii. O vi-brare atît de intensă a dragostei, însuflețită de cel mai curat idealism, trebuia să reacționeze cu intensitate la dezamăgirile pe care

viața le inflige individului. Romain s trecuse odinioară cu freamătul sensibilității adolescenței prin cele dintăiu obstacole, care i-au desvăluit marea desbinare ce separă omenirea și care aruncă împotriva omului pe om.

Neputându-se revolta în contra individului, pe care fondul său primitiv de idealism îl fixase adinc în dragostea sa, scriitorul francez s'a îndreptat cu toată amărăciunea satirei, împotriva ipocriziei și a nefirescului relațiilor sociale, care clădiseră temelia societății și a familiei pe minciună și pe aparente înșelătoare.

Bergson spunea că nu există mai mare adversar al rîsului decît emoția. În *Jean le Maufranc* emoția împietrește rîsul. Ultima piesă a lui Romain s ne-a prins în izbucnirea tumultoasă a sufletului său îndurerat. Pornind în teatru dela rîsul ușor al satirei bufe, verva dramaturgului francez s'a oprit o clipă în contracțiunea sarcasmului amar. Să fie oare, această emoție, semnul prevestitor al unor mari creații ?

În orice caz, de intensitatea manifestării ei depinde valoarea operei viitoare a lui Jules Romain s.

Aureliu Weiss

Un copil

I.

Sînt oameni pentru care dela cea dintău privire încep să simți o simpatie neînvinșă și cea mai largă încredere. Totul în acești oameni : voce, maniere, privirea senină, dispun la francheță, prietinie ; și după ce ai făcut cunoștință cu asemenea om, numai peste un ceas începi să ai sentimentul că te cunoști cu el de zeci de ani.

Odată am dat tocmai peste un asemenea om, și amintirea lui are să-mi rămie mult timp.

Eram într'o cabină de clasă a doua a unui tren de noapte. Mergeam în orașul Piciughin unde a doua zi, în urma unei invitații din partea societății „de cucerirea cerului“, aveam să țin în acel oraș o conferință asupra aviației.

În cabină afară de mine se mai afla un domn tînăr, și n'apucau să mă așez, cînd amîndoi simțirăm unul pentru altul cea mai sinceră prietinie.

Tînărul zîmbi prietinos, dădu din cap și rosti cu naivitate :

— Mi se pare, sîntem numai doi ! Cît se poate de comod, nu-i așa ?

— Da,—răspunsei vesel.—Nu pot suferi îmbulzeala. Dar lucrurile dumitale unde-s ?

Începu să ridă, și umoristic își desfăcu brațele.

— Ale mele toate-s cu mine. Departe mergeți ?

— La Piciughin. M'au chemat niște caraghioși să le fac o lecție despre aviație. Familia mea e Vorobiev.

— Sînt încîntat,—răspunse prietinos tovarășul de drum. Și eu merg la Piciughin cu o afacere, și am să asist cu plăcere la lecția dumneavoastră. Unde va avea loc ?

— N'am idee. Merg acolo pentru întâia dată, după invitația unei societăți oarecare de aviație.

Tînărul zîmbi.

— Mi 'nchipui aviația din Piciughin!

— Da, adevărat.... Deși îmi promit pentru lecție două sute de ruble.

— Oho! Această sumă, — glumi tovarășul, — poate ridica în aer toată societatea lor.

Incepu să ridă cu hohot.

Mă uitai la ceas, căscai și zisei :

— E timpul să ne întindem. De ce oare nu vine conductorul ?

— La ce ?

— Dar biletele ? Nu trebuie să le adune ? Nu pot suferi cînd sînt trezit din somn.

— D'apoi dumneavoastră culcați-vă, — zise vecinul meu, scoțînd o gazetă. — Eu mai cetesc. Dacă vreți, arăt eu conductorului biletul în locul dumneavoastră, ca să nu vă mai deranjeze...

— Mulțumesc... Chiar mă jenez... — răspunsei mișcat de serviabilitatea omului.

— Nu-i nimic, eu tot n'am să dorm.

Mă așezai pe patul de sus, l'înmînai vecinului biletul, ridicai geamantanul și, deschizîndu-l, seosei perna.

Tînărul cu o curiozitate naivă se uită la geamantan, și exclamă încîntat :

— Nostim lucru!

— Da... Un geamantanaș bun... L'am cumpărat la Drezda. Despărțitura asta, uite, e pentru albituri, ăsta-i neseserul, aici e haina ușoară, aici pivnița de voiaj, iar aici despărțitura pentru bani și pasport.

Zîmbi.

— D'apoi tocmai despărțitura cea mai importantă goală?...

— Eu îs fără pasport. În Piciughinul dumneavoastră în prîvința asta doar nu-i mare severitate.

— Ba, știți... subț regimul nostru... te poți aștepta la orice. Eu de pasport nu mă despart. Iată-l, avutul meu!

Scoase din buzunar pasportul și rîzînd, îl aruncă în sus.

Era în fînța lui ceva naiv și copilăros, simpatic prin veselia sănătoasă și prin simplitate.

— Caută să nu-l pierzi, — glumii eu. — Ești ca un copil. Ar trebui luat dela dumneata și ascuns.

Fața lui deveni deodată îngrijorată.

— De pierdut nu-l pierd eu, dar de furat mi-l pot fura. Atunci ce mă fac ?

— Dă-l încoace, țî-l ascund în geamantanul meu ! În despărțitura banilor, da ? Vrei ? Bani ai ?

— Bani n'am — zise rîzînd, — dar pasportul închideți-l.

* În Rusia, în trenuri, se obișnuesc două rînduri de canapele suprapuse

Cu o curiozitate copilărească examinează din nou interiorul geamantanului și declară că de îndată ce va ajunge bogat, pleacă la Drezda, să-și cumpere un geamantan la fel.

— Nostim băiat ești! Vesel, — zisei eu, — pregătindu-mă de culcare.

Tinărul zîmbi jenat.

— Pentrucă mi-ați plăcut. Cu alții sînt destul de sălbatec. Dumneavoastră v'am încredințat — iaca — până și pasportul.

— Dar ți-am încredințat și eu dumitale biletul, — începui eu să rîd. — Nu l-ași încredința nici unui tată. Oho-ho!

Căscăi, mă întorsei pe altă coastă, dorii tovarășului de drum noapte bună și adormii îndată.

II.

Foarte în curînd simții că cineva mă trezește încet, dar stăruitor, trăgîndu-mă de picior și zicînd:

— Ascultă, domnule, ascultă!...

Anevoe deschisei ochii somnorosi, ridicai capul și zării pe conductor.

— Ce vrei? — întrebai supărat.

— Biletul, mă rog!

— Dar biletul...

Mă sculai, lăsai picioarele în jos și zării pe tovarășul meu de drum, șezînd în fața mea, adîncit în citirea gazetei.

— Ascultă! — îi zisei. — I-ai arătat biletul meu?

Tinărul ridică fața sa de copil, draguță și mirată, și se uită la mine cu nedumerire.

— Ce bilet?

— Pe care ți l-am dat!

— Mi-ai dat dumneata? Cînd?

— Bine, dar dumneata singur te-ai propus adineaori: să arăți conductorului biletul meu, ca să nu mă deranjeze.

Mirarea lui n'avea margini.

— Eu? Am luat?... Nu înțeleg nimic! Eu aveam biletul meu, pe care l-am și arătat conductorului. Singurul bilet pe care-l posed... Dumneata l-ai dat poate altcuiva...

Figura tovarășului meu de drum încetă de a-mi mai plăcea.

— Ascultă — zic. — Dar asta e o nerușinare.

— Mai caută dumneata prin buzunare, — mă sfătui compătimitor, luînd din nou gazeta. — Poate e în vre-un buzunar.

După fața conductorului înțelesei că acesta nu mă crede nici de un ban, luînd vorbele mele drept o manevră stîngace de pun-gaș fără bilet. Nedorind să dau naștere unei istorii neplăcute, scosei banii și zisei:

— Probabil am pierdut biletul. Pune-mă la amendă și lasă-mă în pace.

Conducătorul clătină din cap cu muștrare, luă banii și plecă, lăsându-ne pe amîndoi.

— Ce înseamnă toate astea?...—zisei aspru, străpungînd pe vecin cu privirea.

Omul își luă din cuer paltonul, îl așternu pe patul de jos și începu a se pregăti liniștit de culcare.

— Ce înseamnă toate astea ?

Începu să șuere o melodie, desfăcu jacheta, și-o puse sub cap și se lungi cu deliciu.

— Ești un nerușinat ! — strigai eu.

Zîmbi prietinește, făcu un gest de adio și închise ochii.

— Credeam că ești un om cumsecade, și dumneata ești un escroc. Cum nu ți-i rușine ? Dece taci ? Un nemernic, nimic mai mult. Un ordinar hoț de trenuri, care merită să putrezească în pușcărie ! Să te ia toți dracii !

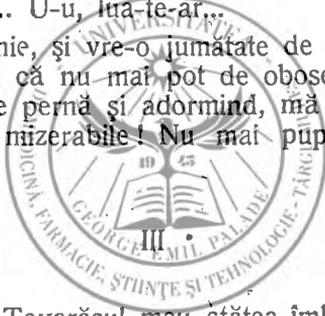
Până la mine ajunse numai respirația lui regulată.

— Dormi, idiot rumen, ce ești ! Dare-ar dracū să te trezești mine în fiare ! Ași scuipa drept în mutra ta mincinoasă. „Dă-mi biletul, să-l arăt eu“... U-u, lua-te-ar...

Ferbeam de minie, și vre-o jumătate de ceas mai înjurai și bodogăanii, până simții că nu mai pot de oboseală.

Lăsînd capul pe pernă și adormind, mă gîndii :

— A, așteaptă, mizerabile ! Nu mai pupi tu pasportul ! Te joc eu mine !...

Mă trezii tîrziu. Tovarășul meu stătea îmbrăcat, spălat, și cu poftă mîncă un cîrnaț fiert, sorbind apă dintr'un ciainic.

— Vreți cîrnați ?—mă întrebă, uitîndu-se la mine cu niște senini și lucitori ochi de copil.

— Du-te dracului !

— În curînd vine o stație mare. Cred că o să puteți bea ciai și lua ceva.

— Să te strîvească trenul la acea stație !

Se uită în fereastră și-mi zîmbi cu bunăvoință.

— Se îndreaptă timpul ! Te pomenești că la Piciughin avem drum de sanie.

Figura lui cinstită și simplă îmi era nesuferită. Ședeam într'un colț și cu deliciu mă gîndeam cum are să mă roage să-i dau îndărăt pasportul, iar eu am să am aerul că n'aud, și cum are să alerge după mine și are să mă roage, să se umilească...

Dar tînărul n'amintea de pasport. Isprăvi cîrnațul, își șterse mîinile și se ocupă din nou de gazete.

La stația unde mă sfătuiseră să mînc, n'am eșit înapoi, și până la masă nu mîncai nimic. Am prînzit la cealaltă stație. Apoi

mă ocupai cu aranjarea materialului pentru lecția pe care aveam s'o fac în aceeași zi, seara.

— E un lucru interesant, navigația aeriană?—mă întrebă vecinul, după ce isprăvi cu gazetele.—În gazete se scrie mult azi despre asta.

— Te rog, cu mine să nu vorbești!

— Cu toate astea tot nu zboară cum trebuie. Toate astea : aviatori, aeroplane sînt o jucărie de copii. Așa, o simplă știință.

— Știința asta nu-i pentru mărunții pungăși de trenuri,—rostii cu amărăciune, simțindu-mă neputincios în fața neobrăzării lui liniștite și blajine.

— Iată și Piciughinul îndată!—îmi comunică, uitîndu-se pe fereastră. Aici ne dăm jos.

„Îndată are să ceară pasportul,“—mă gîndii.—„Cere-l, dragă, cere-l!“

Dar omul își îmbracă paltonul, își adună gazetele și dînd prietinește din cap, eși în coridor.

Trenul se opri.

Rizînd în gînd de tovarășul meu de drum, mă îmbrăcai, îmi luai geamantanul și eșii. Tregher nu se găsea, trebuia să-mi duc lucrurile singur.

Pe neașteptate se auzi din urmă tropăitul citorva picioare, cineva mă ajunse și mă apucă de mînă.

— Țsta-i ?

— El—e!—rosti vocea plăcută, bine cunoscută mie.—Imi înhăță geamantanul și—fuga!... Cum vi se pare?...

Mă zmuncii turbat, din minile mustăciosului jandarm și strigai :

— Ce vreți? Acest geamantan e al meu!

— Istorie veche! Imi pare foarte rău,—zise cu compătimire vecinul meu de voiaj,—dar sînt nevoit să cer arestarea dumatiale.

— Cum îndrăznești?! Geamantanul e al meu! Voiu spune chiar ce e înlăuntru!

— Ascultă... Nu fii caraghios... Eu, domnule jandarm, am deschis de cîteva ori geamantanul ăsta, cumpărat la Drezda, iar el, se înțelege, a observat lucrurile. Dar nu merge așa... Bine... Dacă-i geamantanul dumatiale, să spui ce fel de pasport se găsește în despărțitura pentru bani? Al cui? Pe al cui nume? Dumneata doar trebuie să știi tot ce e în geamantanul dumatiale. Taci? Nu-i frumos. Nu-i frumos, tinere...

Figura lui simpatică era tristă. Oftă, îmi luă geamantanul și zise :

— Deocamdată să-l duceți la secție, cred. Numai te rog: nu-l bateți la interogator. El se căește probabil și singur de ce a făcut. Să te erte Dumnezeu, tinere!

Și plecă cu aceeași înfățișare de om bun, blajin și liniștit, cu geamantanul meu.

IV

A doua zi dimineața, la secție, fui supus interogatorului. Când chinuit, în așteptarea interogatorului, luai depe masă „Noutățile Piciughinului“, fui izbit de următoarea notiță :

„O lecție nereușită“. Lecția ținută eri seară de d. Vorobiev, sosit din Petersburg, despre aviație, s'a sfârșit cu scandal, căci se dovedî că lectorul n'are nici o idee despre navigația aeriană. Numerosul public rîdea cu hohot, fără să se jeneze, pe cînd tinăra celebritate din capitală (iată-le, celebritățile capitalei!) confunda a-erostatul cu aeroplanul și comunica știri prețioase, ca de pildă, că un balon aerian se umflă cu oxigen. Da... se *umflă**, dar publicul, nu balonul. Păcat că banii pentru conferință au fost plătiți șarlatanului dela Petersburg înainte, și totul s'a sfârșit cu înjurăturile publicului și scuzele organizatorilor conferinții“.

A. Avercenco

(Tradus din rusește de A. Frunză).

* Verb. rus „naduvati“ are două înțelesuri; a *umfla* și a *înșela*
(N. trad.)

Lucia Mantu

Sînt puține opere în care elementul estetic se găsește neamestecat, pur. De cele mai multe ori o schiță sau un roman, un pastel ori un portret, conțin un mănunchiu de sentimente variate și eterogene, culese din toate resorturile sufletului, din toate slăbiciunile, poftele ori aspirațiile sale omenești. Cu toată voința sa de creațiune exclusiv estetică, artistul nu reușește s'o izoleze, așa cum face anatomistul cînd colorează unele celule interesante pentru studiu și lasă altele întunecate. Artistul nu poate învinge omul, chiar în timpurile noastre de sforțare autonom estetică. Cercetătorii în știința artei sînt de acord astăzi că arta depășește esteticul. O operă e mai mult decît o intenție și o realizare tehnică a unei teme. Elementul estetic e fără îndoială în centrul preocupărilor, el ordonează și dispune materialul. Dar nu poate opri năvălirea altor sentimente care se strecoară și-l întovărășesc. E necesar, totuși, să facem o distincțiune. E evident că o realizare grandioasă cum e un roman de Tolstoi, de Dickens ori Balzac, conține mai multe elemente străine, anestetică decît o poeză în proză de Jules Renard, de O. Wilde, decît un basm oriental al lui Maurice Barrès ori decît o poezie de Valéry. Intr'un mare roman viața se revarsă cu toate aspectele sale. Autorul creiază figuri, face considerații filosofice și sociale, descrie natură. Torontul care-l însuflețește îl împinge dincolo de ticluirea pedantă a frumosului neprihănit. Romanul e formă a vieții și exprimă totalitatea și diversitatea acesteia, fără să excludă nimic. Voința estetică e învinsă la un rol relativ, dominată, intimidată.

Cînd însă voința cătră frumos se aplică la un domeniu mai restrîns, cu limite reduse, atunci autonomia ei se poate realiza. Căci ce alt element străin decît intenția perfecțiunii tehnice poate intra într'un afiș de Toulouse-Lautrec, într'o statuie de Tanagra, într'o

bijuterie de Lalicque, într'un covor de Belucistan, într'un sonet de Hérédia? Acolo domină o dispoziție de senzație, o preocupare de decorativ, care nu-și asociază sentimente ori atitudini. Senzația e un material pasiv, care ascultă de ordinele noastre, primește destinația pe care i-o dăm. Ea servește fără să se împotrivescă tot atât de bine scopul savantului care urmărește adevărul, cași pe acela al artistului care voește frumosul. Aici totul depinde de intenție. Dar sentimentul ori convingerea nu sînt servitoare tot așa de docile. Ele nu se mlădiază așa de ușor scopurilor creatorului și păstrează o anumită îndărătnicie proprie.

Literatura d-rei Lucia Mantu nu se poate compara cu nimic unui roman de Tolstoi ori Balzac. Semnificația ei e pur estetică. Va trebui să o studiem ca atare.

* * *

Atitudinea estetică presupune o emotivitate potrivită. Se cere adică artistului să nu fie complet cutremurat de panică, înfiorat de spaimă ori de indignare. Cînd cineva se pierde, se dă cu totul emoției sale, pierde funcțiunea reținerii, a inhibiției, nu mai e stăpîn pe mijloacele sale. Exprimarea e bilbită, șovăitoare, aci impetuoasă, aci redusă. Anarhia aceea a lipsei de ajustare a conținutului cu forma, apare numaidecît.

Pe lângă aceste inconveniente, o emoție prea puternică nu se poate observa. E o veche obiecție adusă introspecțiunii, aceea că omul sguđuit de momente teribile nu-i vine să se observe. Iar G. Simmel a observat foarte bine că viața, ca să se perceapă pe ea însăși, trebuie mai întăiu să se amortească, să se omoare puțin. Din șuvoiul vitalității se desprinde o parte care consideră restul. Cel care trăește impulsiv, violent, e absorbit cu totul de viața sa. Urmează de aici că atitudinea estetică nu se poate dezvolta decît în tonalitate sufletească calmă, reținută, stăpînită, împuținată. Ea nu poate să se înfăptuiască decît printr'un fel de detașare, de *desolidarizare* cu momentul emoției. Ca să văd o revoluție de stradă, trebuie să mă smulg din mulțime și să mă urc într'un balcon din care să pot privi cu toată critica și imparțialitatea necesară. Un artist pur nu se confundă niciodată cu episodul pe care-l descrie. Din contra, îl *domină*. Un estetician german deosebește două tipuri de artiști: spectatorii și participanții (Zuschauer und Mitspieler). Cei dintăiu sînt artiștii puri. Ași merge mai departe: subiectivismul sau simpatia excesivă nu pot duce la estetică adevărată. Poate nu s'au arătat îndeajuns relațiunile strînse între atitudinea estetică și tendința cătră obiectivitate. Nu e o întimplare că Flaubert, marele preot al artei pentru artă, a fost în același timp și un obiectiv desăvîrșit.

Cetîți minunatele schițe ale d-rei Lucia Mantu și veți avea confirmarea acestei constatări. Dela Caragiale poate, n'am avut în

domeniul literelor române un reprezentant mai scrupulos al acurateței estetice ca d-ra Lucia Mantu. Fiecare impresie, fiecare frază e alambicată, cizelată, prefăcută nu numai până la maximul ei de rendament, dar chiar la cea mai înaltă expresie de perfecțiune. Ținuta artistică e menținută mereu la o așa tensiune încît nicio neglijență, nicio familiaritate, nicio obscuritate, niciun „laisser aller“ nu se poate surprinde. Filtrajul e definitiv. Nu scapă acestei vigilente atențiuni nicio lacună, niciun lapsus de cugetare, de sentiment ori de expresie. Aceste miniaturi sînt lucrute de un maestru bijutier. Un microscop mărește subț ochiul său orice detaliu la cizelarea căruia autoarea se îndârjește. După cetirea acestor mici capodopere rămînem cu acel sentiment de plenitudine, de echilibru și armonie care întovărășește desăvîrșirea.

Dar, pe dealtăparte, literatura d-rei Lucia Mantu e tot ce poate fi mai puțin subiectiv. N'o surprindem niciodată arătîndu-și sentimentele în legătură sau cu ocazia tablourilor sale. Pe cît e cu puțință eul său se desființează. Observă și accentuiază, redă concentrînd ceace există în afară : atîta tot. Se desprinde de realitate, refuză să se contopească cu dînsa ca să-și păstreze observațiile și interpretările intacte. Natura și realitatea constituiesc un plan : sensibilitatea autoarei un altul.

Materialul prelucrat de d-ra L. Mantu e aproape exclusiv din domeniul senzației. Receptivitatea sa senzorială se limitează la datele simțurilor, fără să fie întregite de imagini, amintiri, idei, sentimente.

Fenomenul estetic se obține de obicei prin oprirea în loc a percepției, considerată în ea însăși, izolată de aliajele sentimentelor ori aprecierilor care introduc în ea ceva practic. Dacă nu e izolată imediat, această percepție se alterează, după cum unele metale se ruginesc ori se oxidează imediat. Percepție pentru percepție : acesta e scopul artei ideale, dacă aceasta e posibilă.

Cînd e vorba de aspecte redade vizual, autoarea se limitează la impresii pur retiniene. Iată de pildă bucata „Pantomimă“ (Miniaturi p. 15). Se descrie un întreg episod de dragoste la un cules de vii așa cum apare el proiectat de lumina unui foc. O viziune, netă de „umbre chinezești“. „S'au copt strugurii. De cum înserează pe dealurile acoperite cu vii se aprind focuri rînd pe rînd. Pe costișa priporită, dincolo de drum, e focul cel mai apropiat. Flăcările lui, rupte de vînt, luminează o colibă de pae. În lumină se înalță, fără veste, din întuneric, o umbră : un flăcău.

Așa cum se desenează în golul de pe culme, pare un uriaș. Își scoate încet haina și o anină pe o cracă a colibei. Își afundă mîinile în buzunarele pantalonilor și scoate pe rînd diferite lucruri mărunte. Se pleacă, ridică de jos o haină mai groasă, o scutură puțin și se îmbracă. Dispare cîteva clipe în dosul colibei, s'arată iar, se întoarce cu spatele și rămîne cu grumazul întors în întuneric. Însfîrșit se așează jos lingă foc ; dar după puțin timp sare ars și — încordîndu-și iar grumazul — ascultă.

Deodată, în cercul strîmt de lumină, se înfiripă încă o umbră: o fată. Cu mina dreaptă apăsată pe sin... cu capul ridicat spre flăcău. El o prinde cu brațul de mijloc și o împinge ușor spre colibă. Fata intră dreaptă, flăcăul s'apleacă puțin de la mijloc. Linia șoldului, picioarele, ciubotele, se văd încă luminate de foc; dar în aceeași clipă iese din nou la iveală, în prelungirea picioarelor, trupul întreg. Flăcăul privește lung în întuneric.

Și încă o umbră — a treia — întunecă lumina focului: un moșneag, cu luleaua în gură, cu suman larg între umere. S'asează cu greutate jos, apucă un cărbune cu mina, îl joacă grăbit în palmă și-l pune în lulea. Flăcăul îl urmărește cu fața întoarsă, schimbă de cîteva ori din picioare, apoi se așează și el jos, drept în ușa colibei. Moșneagul se ridică din nou în picioare, își scoate cu oarecare grabă sumanul. Il cercetează cu luare aminte pe la guler, pe la subsuori, apropiindu-se tot mai mult de foc. Apoi îl îmbracă pe mînci, strîngînd bine parte peste parte și, tihnit, se lasă iar jos și se culcă pe o coastă. Trupul i se învâluie în întuneric. Numai capul sprijinit în palma stîngă se deslușește în bataia focului... Flăcăul e cam cu spatele spre oaspețe. Flacăra jucăușă îi pune umbre nestatornice cînd pe ceafă, cînd pe o ureche. Cu mișcări neliniștite întoarce tot mai mult și mai des fața în spre întunericul din ușa colibei... Focul se potolește. Moșneagul aruncă un mănunchi de rîpă din grămada de alături. Și flăcări noi se ridică iar, rupte de vînt... Flăcăul se întoarce mai cu dinadinsul spre colibă și clatină din cap. Pe la spatele lui se mișcă o mोगaldeată nelămurită. Flăcăul tresare și se ridică, drept, de la mijloc"... Și așa mai departe.

O situație sufletească întreagă e redată, ca s'o înțelegem perfect, chiar în ceiace are ea specific sufletesc, numai cu mijloace vizuale, pur fizice. Dintr'o succesiune de impresii optice, reesă un conflict omenesc. D-ra Lucia Mantu înregistrează culori, sunete, linii și grupează masele lor în efecte caracteristice. Acuitatea și exactitatea senzațiilor e în adevăr extraordinară. Cetiți schițele publicate sub titlul „Pagini răzlețe“, în numărul trecut al „Vieții Românești“. Impresia de prezență imediată pe care ne-o lasă peisajul unei mahalale patriarhale în dimineață de vară, sau serile de început de primăvară în grădina, rees din subtile notațiuni sau intuiții, redînd vioiciunea culorilor, jocul liniilor, fuziunea sunetelor, dar încă și mai mult densitatea și fluiditatea aerului, simțul specificității fiecărui ceas din zi, culoarea anotimpurilor, gradul umidității, al uscăciunii, al transparenței și al temperaturii. Știința senzorială a d-rei Lucia Mantu e fără pereche. Dar ea rămîne aici, în această lume a simțurilor. Nu-și permite nicio apreciere, nicio judecată de valorificare din care să-i aflăm predilecțiile gustului, convingerile, simpatiile. Autoarea nu are atitudini care deformează datele senzoriale. Aproape același procedeu în bucata „Cromolitografii“. Sufletul unui bătrîn și al tovarășei sale ne e prezentat prin descripția lor picturală, printre mobilele de vechiu mahon ale unui vechiu sa-

lonaș de provincie. Acest procedeu amintește de pictura lui Cézanne și de revoluția adusă de el în plastică: eliberarea senzației de imixtiunea interiorului sufletesc și de deformările lui.

Se înțelege că o asemenea artă nu poate fi decît obiectivă. Atitudine de spectator pur, desolidarizat de evenimente, oameni și natură. Stare de suflet a cuiva care contemplează de sus comedia lumii, cel mult bine dispus de peripețiile ei, cu interes la jocurile ei, dar niciodată indignat ori entuziasmat. E drept că ici și colo apare ironia. Dar această atitudine e tocmai semnul detașării și al dominării vieții. Intre lume și d-ra Lucia Mantu se proiectează o distanță, de la care nu se aud nici ecoul tragediilor nici acela al veseliei excesive. De aici, calmul său divin și impresia de dreptate și adevăr pe care o prezintă schițele sale.

* * *

Din toate constatările făcute asupra psihologiei femeii, de la moralistii francezi, la Nietzsche, sau experimenterii moderni, reese cu unanimitate că ceiace lipsește mai puțin femeii e obiectivitatea. Și totuși caracterul artei D-rei Lucia Mantu așa de obiectiv e departe de a fi masculinizat, cum se întâmplă multor femei care scriu. Chiar ascuțimea senzorială de care vorbeam mai sus e o probă. Dacă bărbații au idei și pasiuni, femeile au mai mult senzații și sentimente. Temele pe care le preferă D-ra Lucia Mantu trădează o simpatie puternic feminină. Înțelegerea cu care privește copiii, — cetiți „Soiu rău“, — înțelegere intuitivă și directă a micului lor univers, minuscula lor mentalitate e înțeleasă cu ecouri de ascunsă feminitate. Portretul, de adîncă umanitate feminină pe care ni-l dă în persoana „Domnișoarei Sally“, nu putea fi desenat decît de un suflet asemănător. Delicateța desăvirșită cu care își consideră personagiile pornește din aceeași sursă. Disprețul pentru ceiace e fals în virilitatea unui bărbat, specimen spilcuit, pomădat, plin de ridicol manierat așa cum e eroul din schița „Cavalerism“, ironia cu care e tratat, dovedesc perfect atitudinea autentic feminină a autoarei „Miniaturilor“.

Dar același atribut reese și din alte aspecte ale operei. Cetiți capitolul „Vizite“ din „Cucoana Olimpia“. Toată malițiozitatea femeii contra femeii e pusă în joc. Cunoaștem pe D-ra Frosica Nedelcu care lasă să se vadă cînd intră în salon „ca de obicei pușină melancolie de bun gust“, Cucoana Caliopei, moșica, infailibilă în *pasianse*, D-l Jorj Stănescu, cavalerul prezentat lui Cuconu Matei și *fameliei* etc. etc. Și tot din același suflet feminin se alcătuește mai departe, capitolul „Zile pustii“ unde răsare fioros ca un strigoi neantul plictiselii zilelor de iarnă, cînd sufletul femeii hibernează în ceasuri fără de sfîrșit, cu ochii pe o carte de romanțuri ori pe ochiurile unei horbote. Dar ce înseamnă însuși miniaturismul d-rei Lucia Mantu, acea predilecție pentru broderia minușoasă, pentru subtilitățile delicateței unei tehnici perfectă până în detalii, gustul pentru minuscul pentru care noi bărbații, atenți la aspectele de-

amploare, o neglijam ori nici măcar nu o percepem? Ce înseamnă altceva decât perfectă feminitate această preferință pentru mici schițe, mărunțele „bibelot“-uri, de desăvârșit lucru? Să mai vorbim de pudoarea și decența cu care autoarea evită prin abile eufemisme, prin subtile perifraze, orice obscenitate — cum e în schița „Ciuperci“, — pe care inevitabil natura o prezintă oricui.

Feminitatea e, așa dar, vizibilă în toate manifestările artei d-rei Lucia Mantu. Și totuși această feminitate nu deviază prin capriciile, prin absurditatea ori prin subiectivismul său, atitudinea ei calmă, obiectivă, detașată. *Obiectivitate în feminitate*, iată prețiosul aliaj, care exercită printr'un farmec de o rară originalitate, printr'o compoziție de note diferite și totuși armonioase, o impresie deosebită asupra emoției noastre. Feminitatea pe care o constatăm dela primele pagini ne descrie la început o curbă a cărei evoluție o prevedem în dezvoltări de personalism și de afectivism exagerat.

Dar pronosticurile noastre sînt repede contrazise. Peste substratul primitiv se așterne un calm, o stăpînire și o detașare de observatoare imparțială, care ne surprinde mai întăiu, pentru ca mai în urmă să ne încinte cu o frăsătură de deosebită originalitate. Și apoi aliajul se topește imediat într'o unitate completă, indisolubilă, încît nu se poate diferenția cîtăce formează la început contribuția unei surse, de contribuția celeilalte.

Ne gîndim la o multime de alte structuri sufletești de scriitoare femei. Acest echilibru ieșit totuși din combinația a două note în aparență contradictorii, nu-l găsim nicăeri. Colette, lucidă și ascuțită observatoare, e dominată de un senzualism căre înecă în tonalitatea lui totul; Selma Lagerlöf, dovedește impresia artistică printr'o afectivitate umană și maternă; altele manifestă una sau alta din marile însușiri feminine. Le reprezintă cu maximul de pregnanță sau strălucire. Nu mai cunoaștem însă acest tip de fizionomie femeiască, care să ofere în același timp avantajile speciale ale fiecăreia din artele celor două sexe.

* * *

Inhibiția puternică care înăbușă toate accesele temperamentale și calmează impulsurile, se exercită și asupra stilului.

Pentru o astfel de artă, o haină prea colorată, prea pitorescă ar fi nepotrivită. D-ra Lucia Mantu se exprimă elegant, perfect, reținut, fără efecte surprinzătoare, fără epitete neașteptate ori prea caracteristice, fără accente de valori violente ori izbitoare. Scrisul său seamănă cu costumul impecabil al acelor persoane care se îmbracă elegant în negru.

Reținerea pulsației inițiale se manifestă printr'o lipsă totală de nervozitate ori măcar de dinamism al stilului. Expresia e statică cu puțină mișcare, cu puțin ritm. E clădită din linii, nu din ca-

dente. Impersonală și corectă până la perfecțiune, expresia e de o minunată ținută clasică. Prin ceiace are adecuat și propriu stărilor sufletești pe care le exprimă, prin liniștea sa totală, prin sfortarea îndelungată care curăță inutilul și balastul, prin acurateța lui cristalină, acest stil n'are păreche în literatura noastră decît stilul ultim al d-lui Sadoveanu. Cu singura deosebire că acesta din urmă e și muzical, în timp ce acela al D-rei Lucia Mantu se apropie mai mult de plastic, adică de sculptural ori arhitectural. El se adresează vizualității noastre. Un scriitor francez spune acest lucru: „vrei să știi dacă o frază e perfectă? Scrie-o pe o bucată de hirtie. Dacă place ochiului, dacă are o formă frumoasă, fii sigur că e bună“. Privită chiar ca pictură, fraza D-rei Lucia Mantu nu va deziluziona pe nimeni.

Mihai D. Ralea

Note pe marginea cărților

„Zilele Vieții” de Demostene Botez.

Intimplarea m'a făcut să petrec o noapte de toamnă la țară, în salonul unui conac pustiu. Aflasem din spusele profesional informative ale unui Jude-Instructor, frânturi din viața stăpînilor conacului și drama care-l devastase cu doi ani în urmă.

Nici zvon de glasuri omenești, nici scîrțit de care, nici lătrat de cîni. Nimic alt decît făcerea și gestul rigid al minutarelor oprite arătînd-o înfricoșător ca pe cineva. Mă lungisem pe o sofa neîn-fățată. Aprinsesem toate luminările celor două candelabre, ca să am măcar tovărășia clarelor lumini.

Afară, o ploaie care tot nu mai cădea din nouri opac oprîți pe cer, dădea nopții fixitatea asfixiată a ochilor paralizicilor cînd vor să vorbească. În răstimpuri, violetul isteric al fulgerelor, și crispa așteptare a tunetului prea depărtat ca să-l auzi, și care totuși îți contractă inima.

În clipele cînd închideam ochii, salonul cu prea ample dimensiuni, devenea solemn în juru-mi, ca o catedrală în care-un catafalc își așteaptă mortul; deschideam ochii și întîlneam vidul atent al oglinzilor. Și'n mine și'n afară, două steme ale tăcerii. Mă cuprindea absurd, neliniștea că sînt pîndit: astfel încep insomniile, cînd mușenia decorului ambiant nu exprimă potolirea vieții în odihnă, ci absența ei. Ași fi vrut să vorbesc tare și nu îndrăzneam să fac *acest zgomot* — e bizar să vorbești singur cu glas tare, și tocmai bizarul mă temeam să-l înfrunt; — dar vorbele pe care buzele nu se încumetau să le articuleze, le silabiseam în gînd, mirat de ele ca de niște pești care-ar murmura vorbele pămîntului în despedea tăcerii unui fund de ocean.

Cine vorbea în mine?

Această simplă întrebare — absurdă dealtminteri — mi-a dat spaima care te cuprinde într'o odaie căptușită cu oglinzi. Te pierzi într'o mulțime care ești tu singur multiplicat la infinit. Un gest devine pădure de gesturi identice. Un pas e un asalt de pași. Mira-rea deschide mii de ochi...

Cine vorbea în mine? Și ce limbă vorbea? Căci vorbele articulate în tăcerea gândurilor, deși perfect cunoscute, deveneau altele, transfigurate de tăcere. „Sint treaz“, ar fi vrut să proclame buzele, tare, cu glasul cel mai normal. Nu îndrăzneau. Nerostite, sunetele cădeau în adânc și răsunau acolo, în fosforescența tăcerii. Dar nu spuneau: „Sint treaz“, cum ași fi spus eu dacă ași fi vorbit, — ci: „Ești treaz“, — cașicum *eu* ași fi fost altcineva față de cel care vorbea în mine.

„Oare nu visez?“

— Cine?

— Eu.

— Tu!

— ...?

Dialog cu mine însumi.

Izbucni deodată, frica de mine. Ași fi vrut să evadez din mine, cu un salt *material*, ca dintr'o încăpere de straniu și necunoscut, în care răsunau vorbe de nimeni spuse, fără sens, — și inima-mi era o zvâcnire grea de pumn, căutînd în vid o ușă.

Frica!

Cea de întuneric, de strigoi, de arătări? Nu! Lumina o a-lungă.

Cea de moarte? E amară, și-ți dilată vitalitatea ca marea cînd o respiri.

Dar cînd tăcerea și singurătatea te întorc în tine, ca un zid pe care-l credeai de neclintit și care deodată ar pivota în jurul unei nevăzute axe, — și cînd deodată zidul dispăre, rămîi singur, absolut singur, în fața ta, și nu vezi nimic, te cauți și nu te găsești, te chemi și nu răspunzi, și auzi niște sunete mute, grupate în vorbe fără sens și consistență, și simți atît: un straniu din care crește îndoiala, nebunia, — atunci ți-e frică. Ți-e frică de tine. Asta e frica.

Am sărit de pe sofa, călcînd zgomotos prin odaie. Și'n aceea clipă de nebulozitate, din care ființa mea trebuia să se nască iarăși sau să piară, ochii mei întîlniră o carte. Am apucat-o, deschizînd-o la întîmplare, și am început să cetesc. Versuri.

„In portul blond al unei mări din nord
 Au debarcat corsarii bruni din sud.
 Și'n portul blond al unei mări din nord
 Greoaile otgoane se aud,
 Cîntînd barbar, cîntînd în dezacord
 Cu pinguinii tristului fiord...“

Întăiul vers l-am cetit mut, cu ochii numai; dela al doilea, chemate ca de un suveran revulsiv împotriva tăcerii, vorbele tresăriră pe buze. Treptat, pieptul mi se umfla ritmic; mîinile mi se legănau, picioarele valsau pe loc, în cadenţă.

Eliminam tăcerea.

Fără voe, poezia a doua o şopteam; pe-a treia o murmuram; dela a patra încolo, declamam în gura mare. Uitasem de mine, de sufletul meu, de îndoelile mele, de tăcere. Am cetit toată noaptea: uneori de cîte cinci ori aceeaşi poezie. Nu mai eram singur. Mă transformasem într'un aparat de radiofonie, prin care năvăleau toate sonorităţile lumii. Dar tăcerea? O desfiinşasem. Nu mai exista.

Dimineaţa m'a surprins la geam gesticulînd ca o moară de vînt, cu preţiosul volum în mînă. Şi la lumina zorilor, izbăvit de mine însumi, m'am uitat pe coperta volumului:

„Ion Minulescu

De vorbă cu mine însumi.“

— Cum? De vorbă cu mine însumi?

O cucuvaie, deasupra casei, cu ochi de aur orb pentru lumina de afară, hamletiană în pelerina penelor, articulă: „Cu-vau, cu-vau“, — şi se închise în tăcerea ei. Cîteva clipe, prin vaetul cucuvaiei, straniul tăcerilor de noapte se prelungea în lumină. Apoi, lung, trîmbiţător, un cucuş izbucni. Alţii îl urmară. Delirul dimineţii începu, minulescian.

Poezia domnului Minulescu, s'a născut atunci cînd pier stăfuile, fricile şi stelele, odată cu cîntecul cucuşilor, în faţa fastului jovial al soarelui. Exterioară tăcerii, cum fanfara cucuşilor e exterioară nopţii — deşi cucuşii strănută şi prin somn cam pe la miezul nopţii — ea întîmpină viaţa cu sonorităţi aclamative.

Poezia domnului Demostene Botez a deschis ochii în negru miez de noapte, şi a privit ceiace cucuvaiele cu port solemn şi ochi de aur, văd. Născută în tăcere, ea are silabele monotone ale cucuvaelor, şi recheamă în noi, zguduitor, ceiace poezia domnului Minulescu alungă: fosforescenţa tăcerii.

* * *

„Eu am ştiut că versul mi-i banal
Şi-acelaşi: trist şi monoton şi vechi.
Dar viaţa mi-l tot sună în urechi.
Acelaşi: simplu şi universal.

Ca nişte minutare pe-un cadran
Ne învîrtim pe-acelaşi loc închis.
Ne deşteptăm şi iar cădem în vis
Cu anotîmpurile unui an.

Eu am știut că versul mi-i sărac
 Ca un tictac de ceas cu sonerie
 Într'o odae goală și pustie.
 Că-i monoton, așa, ca un tictac..."

Cu aceste versuri posace începe volumul domnului Demostene Botez; poezia din care le-am desprins, se numește „Monotonie“. Ea prefătează oarecum, al treilea volum al domnului Demostene Botez, adică volumul maturității.

Indeobște, poeții lirici, pe măsură ce se depărtează de incandescenta primei tinereți, capătă ambiția didactică de-a filosofa. În literatura românească, unul singur a manifestat cu precocitate această ambiție: Cerna, acel vultur împaiat, înzestrat și cu motor, care a izbutit să treacă glorios printre mai toți munții care se bat în capete de carton, ai criticei naționale, și să ateriseze direct în vârful prăjinii de drapel a celebrității.

Emanațiune a maturității unui poet eminent liric, poezia de frontispiciu, „Monotonie“, oferea domnului Demostene Botez un copios prilej de filosofare. Talentul său însă, i-a interzis să cadă în lamentabila ispită. În această poezie, domnul Demostene Botez nu-și expune părerile sale asupra vieții, versificînd concepția cutărui filosof din raftul bibliotecii; nu comentează cu creierul altora; creiază cu talentul său. De aceea nu-i solemn: poartă o haină care-i aparține în felul cum aparțin aripelă celor care le au. Maturitatea domnului Demostene Botez nu apare în atitudinea intelectuală a acestei poezii, care, din acest punct de vedere, putea fi scrisă și de un băiat de șaisprezece ani într'un moment de acra lehamite, — ci în plenitudinea sobră a sentimentului tragic al vieții.

Debitul verbal e sărac. Pasiunea cuvintelor, atribut al tinereții poeților, a dispărut. Vocabularul „Monotoniei“, ca și al întregului volum, nu e de gală; e cel de toate zilele, al duminică, al meu și al tuturoră cînd nu sîntem nici oratori, nici cabotini. Sînt vorbele prozaice, exactă tălmăcire a oftatului expulzat cu un căscat într'o seară cînd picurau ulucele, cînd servitoarea te poftea la masă, răs-pîndind miros de ceapă prăjită, și cînd ți-ai dat seamă că viața e lungă fiindcă e făcută mai ales din minutare și din calendare. Cuvintele domnului Demostene Botez nu sînt frumoase, nu sînt zvelte, nu rîd. Deseori ele îngreuiază ritmul și-l hurducă. De pildă.

„Că-i monoton, așa, ca un tictac“.

Acest „așa“ se intercalează foarte des în versurile domnului Demostene Botez. Prin repețirea lui, domnul Demostene Botez, nu urmărește vreun efect estetic. Sonoritatea cuvîntului e greoaie, flască, abătută. Am descoperit oare un tic, o defecțiune verbală, o automată complinire a unui hiatus de ritm?

Nu. Acest „așa“, pe care Moldovenii, cu limba lor de învinși

resemnați îl pronunță deseori „așă“, împovărîndu-l și mai tare, — se individualizează plastic în frazarea domnului Demostene Botez, căpătînd o valoare de gest simbolic. Intr'adevăr, nu evocă acest „așa“ cea bruscă și grea cădere a frunții omenesci, dezarmată în fața vieții? Și prin aceasta, nu devine un accent patetic, fără ca să fie declamator, tocmai din pricina banalității cuvîntului?

Urmăriți din nou strofa : cu punctuația schimbată în ultimul vers :

„Eu am știut că versul mi-i sarac
Ca un tictac de ceas cu sonerie
Intr'o odaie goală și pustie.
Că-i monoton — așa — ca un tictac...“

Tot ce exprimă această strofă e simplu și banal. Nicăeri, *afirmația verbală* a unei desnădejdi. Versurile sugerează un decor dezolant — odaia goală și pustie — ; un ritm monoton : tictacul unui ceas ; sublinierea ironică a monotoniei acelu ritm — „de ceas cu sonerie“, — și atît. Dar în ultimul vers, intervine deodată cuvîntul „așa“. Și desnădejdea, fără să fie notificată prin vorbe, s'a născut în noi. Toate cuvintele acestei strofe ne fac să vedem și să auzim : se adresează ochilor și urechilor. Un singur cuvînt cade deadreptul pe inima noastră : „așa“. Și prin căderea acestui cuvînt, cel mai șters dintre toate, dar cel mai greu, domnul Demostene Botez ne-a evocat zguduitor de omenesc, fatalitatea și prăbușirea omului în fața ei.

Deși cuvintele sînt îmbinate în vers, nu-ți vine nici să le cînti, nici să le reciți, căci ritmul lor coincide cu propria-ți bătaie de inimă. Cuvintele acestea de toate zilele, nu vin în pas de defilare prin fața dumitale, lector, care stai într'un balcon la stînga excelenței sale poetul ; nu fac decorative retrageri cu torți ; nu aclamă, nu dansează, nu gesticulează ; trec, cum trec oamenii pe străzile orașelor, mînați de ploaia atît de veșnică și uniformă că pare nevăzută, a zilelor vieții. Cetindu-le grupate în vers, nu ai impresia că-ți sînt exterioare, ci că le gîndești singur, ritmate de normala bătaie a inimii.

Astfel — ștersă prin vocabular, cu ritm simplificat — poezia domnului Demostene Botez nu e un obstacol amăgitor între lector și viață ; involuntar sinceră ca sticla unei ferestre, prin ea privești tot ce-i mai cotidian și mai elementar în spectacolul vieții. De unde atuncea, și de ce, nodul, gîtuitorul nod de amărăciune, pe care-l ai *privind* numai ? Spun privind, fiindcă poezia domnului Demostene Botez nu dă concerte jalnice ; ea arată, numai, mereu și stăruitor atentă înafară, spectacolul vieții. Privești printr'o fereastră obișnuită, dar nu ca să te distrezi, nu ca să-ți treacă timpul, ci ca să nu mai vezi spectacolul dinlăuntru. Astfel, în spitalele cu săli prea luminoase și obraji de ceară în paturile albe, — tu, cel teafăr, vizitatorul întimplător, te duci la geam și privești afară, dar

inima ți-i strinsă. Și deși tot ce vezi afară e normal, identic cu ce face vezi dela orșice fereastră, îți pare altfel, straniu și înfricoșător, fiindcă dela spate, din paturile albe, ochii celor întinși pe spate se uită la tine, hotăr între suferința lor și nepăsarea vieții.

Poezia domnului Demostene Botez e o perfectă transparență între ochiul lectorului și priveliștea vieții. Dar îndărătul lectorului, nevăzută, presimțită numai, chinuitor presimțită, apăsător prezentă, e acumulată atîta durere mută, atîta desnădejde crispată, — încît pe nesimțite, plecată pe file, fruntea lectorului se apleacă în fața vieții, ca în dreptul unui convoi funebru în fastul lui absurd.

* * *

Voi cita în întregime o poezie atît de sfișietoare, încît, întrebuiînd o vorbă a lui Shakespeare, — asupra ei și îngerii ar putea arunca tămie.

„Nicăeri nu e nimic,
Nicăeri.
Ba, e-un inger alb pe-un dric
Argintat de erii.

Undeva după ferești
E-o iubită moară
Eu credeam că tu mai ești
Și ai să mai vii la poartă.

Șase cai în haine vechi
Imbrăcați păn' la urechi
Caraghioși ca niciodată
Urcă sus la cer o fată

Chipul meu în negru geam
Joacă'n ape de mormînt
Eu credeam că nu mai sînt,
Și mă văd în geam.

Sboară îngeri de colaci
Peste umeri de golani
Care poartă pentru bani
Prapure pe care-s draci.

Urlă clopotul năuc
În clopotniți care ard,
Dumnezeu de după gard
Mă privește cum mă duc.

Cad din negre lumînări
 Peste mine picuri gri;
 Iar au început cîntări.
 Oare ce-i ?

Iar o duce albă, fină,
 Pe zăpezi ce duc la rai.
 Poticnesc cei şase cai
 Incurcaţi în pelerină.
 Au să cadă'n bot.

Şi pe urmă iar nimic
 Ba, un înger alb pe dric
 Sboară peste tot,
 Peste tot..."

Poezia de mai sus e intitulată : „Iubita a murit.“ Nici o lamentaţie, nici-un bôcet, nici-un suspin, nici-o lacrimă. Descrierea aspectelor concrete ale unei înmormîntări privite cu ochii *foarte uscaţi* şi care „ard“ ca şi „clopotniţele în care urlă clopotul năuc“.

Dar rog stăruitor pe lector să ia aminte că această înmormîntare nu-i jalnică şi nu-i solicită plînsul. E poate singura înmormîntare a literaturii noastre, care nu-i situată într'o ploioasă zi de toamnă. Deşi natura şi anotimpurile nu sînt descrise, atmosfera acestei înmormîntări are o strălucire toridă, evocatoare parcă a soarelui răsfrînt de stînci calcaroase.

Incepe abrupt :

„Nicăeri nu e nimic,
 Nicăeri..."

Şi brusc, după cadelniţarea cuvîntului „nicăeri“ până la „nimitic“ şi recăderea lui, răsare un amănunt impus ochiului, obsedant :

„...Ba, e-un înger alb pe-un dric
 Argintat de eri..."

„Inger alb“ comunică o impresie armonioasă de lumină, întreruptă sarcastic de cuvîntul „dric“. Iar dricul e „argintat de eri“ : a doua impresie de lumină, aproape obositoare pentru ochi, rechemînd-o pe întăia, dar şi „cuvîntul“ dric de care au devenit indisolubil legate. Straniul s'a născut. Lumina acestei evocări e „dricul argintat de eri“ purtînd un înger mortuar, pe care-l vezi tot timpul — fiindcă ochiul nu-l poate uita — dar care apare din nou abea în ultima strofă :

„Şi pe urmă iar nimic
 Ba, un înger alb pe-un dric
 Sboară peste tot,
 Peste tot..."

Inmormîntarea care poartă acest înger pînă în clipa cînd va zbura, trece astfel :

„Șase cai în haine vechi
Imbrăcați pîn'la urechi
Caraghioși ca niciodată
Urcă sus la cer o fată...”

Și mai departe :

„Sboară îngeri de colaci
Peste umeri de golani
Care poartă pentru bani
Prapure pe care-s draci”

Inmormîntarea aceasta, cu amănunte burlești, nu e tristă, e sinistră.

Dar durerea, — unde-i ?

Nu apare nicăeri. Atît numai : trei *mirări*.

Intăia :

„Undeva după ferești
E-o iubită moartă.
*Eu credeam că tu mai ești
Și ai să mai vii la poartă”*

A doua :

„Chipul meu în negrul geam
Joacă'n ape de mormînt,
*Eu credeam că nu mai sînt,
Și mă văd în geam”*

A treia :

„Cad din negre lumînări
Peste mine picuri grei ;
*Iar au început cîntări
Oare ce-i ?”*

Aceste trei accente de mirare, intercalate între strofe descriptive care desfășură marșul funebru, urmărit cu un ochiu exorbitant de lucid, — au *depășit* durerea. Intăiul accent, e mirarea speranței în miraculos :

„Eu credeam că *tu mai ești*
Și ai să mai vii la poartă”.

Al doilea accent e un progres în tragic al mirării de a nu mai întîlni nici viața — iubită — nici moartea :

„Eu credeam că *nu mai sînt*
„Și mă văd în geam”.

In al treilea accent, e paroxismul mirării în preajma dementei :

„Iar au început cîntări,
Oare ce-i?“

Durerea înfierbîntată pînă la alb — ca metalele — devine mi-rare și pare absentă — dar arde. Omul stăpînit de ea nu pînge-umil, proclamîndu-i prezența prin lacrimi și plecarea frunții. Nu! Privește calm, — dar cu gura strîmbă.

În poezia „Iubita a murit“ domnul Demostene Botez a izbutit să creeze una dintre cele mai aprige și mai concentrate elegii-ale literaturii noastre.

* * *

După apariția acestui ultim volum al domnului Demostene Botez, unii recenzenți l-au dojenit părintește :

— Iarăși tristeță! Iarăși caterinci! Iarăși înmormîntări! Iarăși goarne de cazarmă!

Cu alte cuvînte, i-au reproșat poetului ieșan că nu evoluiază. Pentru un poet român, a evolua înseamnă să nu cînte de două ori același lucru. Eri, de pildă, în primul volum, a glorificat Lesbosul; astăzi, în al doilea volum, să faci apoteoza ugerului vacilor; mine, în al treilea, să urle cu sirenele uzinelor, iar poimîne, în al patrulea, să strănute, să horecăe, să orăcăiască și să ragă dimpreună cu jazzul.

Astfel, poetul va fi denumit, rînd pe rînd, simbolist, tradițio-nalist, etc.

Domnul Demostene Botez, de astăzi, față de cel de ieri, se deosebește numai prin aceea că astăzi este mai Demostene Botez-decît ieri. Altf:

Iar recenzenților săi, le voiu aminti că dacă papagalul, la nevoie, poate face și pe cucuvaea — prin glas —, cucuvaea în schimb, n'a făcut niciodată ca papagalul.

Ionel Teodoreanu

Edițiile poeziilor lui Eminescu

În numărul din Ianuarie 1927 al acestei reviste am publicat un articol, în care discutăm problema poeziilor postume ale lui Eminescu și în special a celor adunate de Maiorescu de pe la diferite persoane particulare și publicate de el în ediția I-a din Decembrie 1883, după îmbolnăvirea poetului. În articolul de față, ne vom ocupa cu poeziile publicate în timpul cât Eminescu a mai vegetat înainte de a muri, — rămânând ca în continuare să discutăm și alte probleme impuse aceluia care își iau sarcina de a edita poeziile lui Eminescu.

Obiectul articolului de față, cași acela al articolului trecut, se reduce la cercetarea raportului dintre scriitor și operă — dar un raport special, mai mult de domeniul biografiei.

O operă scrisă și publicată de un autor în plenitudinea însușirilor sale — o alta scrisă în același timp, dar nepublicată de el, fiindcă nu i s'a părut bună, ori pentrucă nu era redactată definitiv, ori din alte cauze — o alta, scrisă într'o vreme, cînd autorul era degenerat, și publicată de el — o alta, scrisă tot în această vreme, dar publicată de alții... iată atîtea raporturi dintre operă și autor, pe care dacă nu le cunoaștem exact, nu vom putea judeca cum trebuie valoarea și chiar genul talentului unui scriitor, și verdictul nostru va fi dat în necunoștință de cauză.

Firește că nu orice operă merită această cercetare amănunțită — decît doar din considerația că orice realitate trebuie să fie redată exact.

Cu privire la Eminescu însă, nu e vorba de un simplu adevăr pentru adevăr. Nu adevărul merită toată strădanția, ci Eminescu.

Eminescu este unul din exemplarele cele mai splendide, pe care le-a produs umanitatea. Avem convingerea neștrămutată că, dacă mai trăia, sănătos, încă douăzeci de ani, el ar fi fost considerat, fără puțință de contestare, ca unul din cei mai mari creatori

de poezie din întreaga literatură a lumii. (Dacă Goethe s'ar fi sfârșit la treizeci și trei de ani, ca Eminescu, „Goethe“ nu ar exista).

Poeziile lui Eminescu, geniale și în chip absolut, ne apar ca un produs și mai extraordinar, putem zice, cîntărind bine cuvîntul, un produs miraculos, cînd ne gîndim la împrejurările în care au fost create, — cînd putem să ne transpunem cum trebuie în *epoca* apariției lor și cînd ne putem imagina toate condițiile *personale* ale creatorului lor.

Cetitorul, care ar voi să-și dea seamă de genialitatea lui Eminescu, ar trebui mai întăiu să cetească pe îndelete literatura romînă dinainte și din vremea aceia, să foileteze în răgaz publicațiile anterioare și contemporane lui Eminescu, să trăiască în închipuire acea epocă, să aibă prezente în minte limba, stilul și arta acelei vremi. Să-și imagineze starea culturală a țării, preocupările intelectualilor de-atunci, cultura lor, gustul lor, nevoile lor sufletești.

Atunci va vedea, va simți bine, ce săritură a făcut Eminescu. Va înțelege noutatea totală, și excepțională în dezvoltarea literaturilor, a operei lui. Căci Eminescu nu este muntele mareț care se înalță ca Ceahlăul deasupra culmilor dimprejur. El este muntele care izbucnește deodată spre cer din cîmpia plată. În vremea lui Shakespeare, erau și alți dramaturgi mari. Shakespeare a fost expresia supremă a unei epoci literare.

Dacă nu ne transpunem în vremea lui Eminescu, dacă, spre a-l judeca, nu ne umplem de spiritul vremii aceleia, dacă nu pornim dela scrisul de-atunci, nu putem înțelege bine că limba lui poetică, stilul lui, arta lui, sînt făurite de el pe dea'ntregul. Dar e de ajuns să ne gîndim numai la limbă. (De altfel, limba este măsura artei unui poet). Astăzi ne-am deprins cu ea — din opera lui și din opera tuturor scriitorilor post-eminesciani, pentru care limba lui a fost punctul de plecare. Dar dacă ne putem pune în starea de suflet necesară ca să asistăm „la originea lucrurilor“, atunci vom înțelege că orice vers al lui Eminescu este o întrebare nouă a limbii romîne și o orchestrație nouă a muzicii ei.

El este cel dintăiu care — selecționînd din infinitatea și variațitatea elementelor întregii limbi romîne (din toate regiunile și din toate timpurile) numai „cuvîntul ce exprimă adevărul“ noțional și sensibil — a făcut din ea un obiect de artă. Limba lui poetică, făurită de el numai *în cîțiva ani*, este tot atît de frumoasă ca și a lui Hugo sau Verlaine — la care au contribuit sute de ani de cultură și literatură — are toate calitățile: muzica unuia cași plasticitatea celuilalt, — și ceva, pe care nu-l putea avea decît limba unui poet genial dela începutul unei literaturi: frăgezimea expresiei, abia desgropată din pămîntul secular, încă nelucrat.

Dar această revoluție, această schimbare „catastrofală“, cum se zice în geologie, a poeziei romîne, apariția ca din nimic a acestei poezii geniale, este faptul unui fiu de vechil, unui autodidact, unui provincial crescut într'un mediu intelectual absolut inferior, venit abia la douăzeci de ani în contact, pentru pușin timp, cu

mediul european, la Viena și Berlin, dar — din cauza naturii sale și a sărăciei, — fără putință de a pătrunde adânc în acel mediu străin, cum a avut posibilitatea, de pildă, Kogălniceanu.

Rechemăți în minte împrejurările epocii lui și biografia lui, citiți poeziile lui, dela *Egiptul* până la *Luceafărul*, (Care e marele poet din lume, pe care l-ar scobori cât de puțin aceste poezii?) — gândiți-vă că opera aceasta a fost scrisă până la vârsta de treizeci și trei de ani, 1 gândiți-vă că în acești puțini ani, luptând cu mizeria și cu obtuzitatea mediului, muncind din greu ca să aibă cu ce-și duce penibil viața, el a creat și proza artistică cu *Sărmanul Dionis*, cu *Cezara*, cu *Făt frumos din lacrimă*, și sociologia rezistenței etnice, pe care nimene dintre cei ce o împărtășesc până azi n'a dus-o mai departe, — și veți accepta minunea, dar nu o veți înțelege deplin.

Și de aceia, fiecare poezie a lui este un lucru mai presus de orice preț și merită din partea cercetătorului toată atenția, de care e capabil.

Și cu atât mai mult, cu cât Eminescu nu este numai un poet de geniu. Este ceva mai mult. El este cel dintăiu care a dat un stil sufletului românesc, — constatare făcută în alți termeni și de d. Rădulescu-Motru — și Românul în care s'a făcut fuziunea cea mai serioasă — fuziunea normală, — a sufletului daco-roman cu cultura occidentală. El, vagabondul, lipsitul de diplome școlare, feciorul lui Gheorghe Iminovici dela Ipotești, este eroul culturii noastre moderne. Aceasta se poate învedera chiar numai prin argumentul lingvistic. Comparați limba din poeziile lui cu limba oricărui scriitor român, și veți vedea că la niciunul elementul autohton nu s'a îmbinat atât de armonios cu cuvintele nouă, fuziune care este *expresia* fuziunii perfecte a sufletului național cu gândirea europeană.

Am spus aiurea că limba eroilor lui Caragiale — prin stropșirile ei, prin felul și gradul stropșirii — redă exact spoiala de civilizație, caricaturizarea culturii străine primite, debilitatea organului receptor, etc. Antipodul acestei lumi a lui Caragiale este Eminescu. Între Rică Venturiano și Eminescu (să-mi erte Dumnezeu această alăturare de nume) stă toată cultura noastră modernă, — stăm toți noi ceștialalți, pe un punct oarecare al liniei.

Se vor supăra, fără îndoială, de aceste constatări, o sumă de literați moderni, dar n'am ce le face. N'am scris aceste lucruri ca să-i irit.

1. La douăzeci de ani a evocat adânc, misterios și plastic „toată istoria străveche” a *Egiptului*; la douăzeci și trei de ani, a zugrăvit tragedia *Proletarului* și a *Împăratului*, și tragedia vieții umane, privity dela înălțimea unui gânditor modern, dar redată cu sentimentul fatalității și cu seninătatea artei clasice; la douăzeci și trei de ani a pictat pe fata de împărat din *Călin*, care poate stă în galeria feminină a lui Shakespeare. Și apoi mai tirziu, când și-a luat zborul spre înălțimile cele mai mari...

* * *

Dar să ne întoarcem la cercetările noastre. Ne vom ocupa acum cu poeziile publicate dela eșirea lui Eminescu din sanatoriul din Viena și până la moartea lui, mai exact, dela 1 Iulie 1885 până la 1 Iulie 1887, căci numai în acest interval de timp s'a mai publicat ceva din opera lui.

Toți editorii lui ne spun că poeziile „publicate de Eminescu“ în acest timp sînt :

Sara pe deal (*Convorbiri*, 1 Iulie 1885), *La Steaua* (*Convorbiri*, 1 Decembre 1886), *De ce nu-mi vii* (*Convorbiri*, 1 Februarie 1887), *Kamadeva* (*Convorbiri*, 1 Iulie 1887).

Dar în anii aceștia Eminescu nu a „publicat“ numai atîta !

O jumătate de an după publicarea poeziei *Sara pe deal*, el a publicat *Dalila* (nu întreagă), la 1 Ianuarie 1886, în *Epoca ilustrată*.

Din ediția d-lui Adamescu („Cartea Romînească“) lipsește poezia *Dalila*. Cetitorul nu are această a *V-a Scrisoare* a lui Eminescu. Această amputare a operei lui Eminescu se datorește faptului că d. Adamescu s'a hotărît să nu pună nicio poezie *postumă* în ediția d-sale. Și cum *Dalila* cea cunoscută a fost tipărită de Maioreșcu în *Convorbiri*, în 1890, după moartea lui Eminescu, d. Adamescu a sacrificat-o, probabil cu regret—dar nu avea ce face, odată ce s'a hotărît să nu pună în ediția sa decît poezii date publicității cu știința și „voința“ lui Eminescu.

Foarte bine ! Dar de ce n'a pus în ediția sa *Dalila* cea publicată de Eminescu în 1886 ? D-sa a pus *La Steaua*, publicată de Eminescu în *Convorbiri* în același an. A pus *Sara pe deal*, publicată de Eminescu în *Convorbiri* în 1885. A pus *De ce nu-mi vii* și *Kamadeva*, publicate de Eminescu în *Convorbiri* în 1887. Dacă d. Adamescu socotea poeziile publicate în acești ani (1885, 1886, 1887) ca publicate cu știința și „voința“ lui Eminescu—și deci le pune în ediția sa—atunci de ce n'a pus și *Dalila* cea publicată de Eminescu în 1886 ?

N'a pus-o, pentru că nu a cunoscut-o. Și nu a cunoscut-o, pentru că Scurtu, pe care îl are ca model (și uneori model nefericit) nu știa nici el de această *Dalilă*. În notița consacrată de Scurtu *Dalilei* (Scurtu a publicat *Dalila* cea complectă rămasă în manuscris) el vorbește de o *Dalilă* incomplectă tipărită imediat după moartea lui Eminescu în *Fîntîna Blanduziei*, dar nu știe, și deci nu spune, că *Dalila* din *Fîntîna Blanduziei* era cea *Dalilă* publicată demult de Eminescu, în 1886,—adică *adevărata* „*Dalilă*“, „*Dalila*“ așa cum a voit-o Eminescu. Căci, dacă Eminescu a dat în 1886 cu știință și „voință“ o „*Dalilă*“ mai scurtă (cînd o avea și pe cea întreagă) înseamnă că ceiace a suprimat nu-i plăcea. Înseamnă că „*Dalila*“ lui, voită de el, e cea din 1886.

Și toți acei, care cred că poeziile citate mai sus sînt publicate de Eminescu, trebuie să pună în edițiile lor *această* „*Dalilă*“,

și nu pe cea din manuscrise, pe care n'a voit-o Eminescu—de-oarece a voit-o pe *aceasta* mai scurtă. Numai cine ar socoti aceste poezii dintre 1885—1887 ca postume, numai acela ar avea dreptul să prefere *Dalila* cea întreagă—ar avea dreptul ca, din două *Dalile* postume, să prefere pe cea care-i place.

Greșala aceasta, de a alunga poezia, așa cum a voit-o Eminescu, și de a pune poezia rămasă în manuscrise, pe care n'a voit-o Eminescu—o face și d. Bogdan-Duică.

În ediția sa d. Bogdan-Duică tipărește *Dalila* din manuscrise, în loc să tipărească *Dalila* cea publicată de Eminescu în Epoca ilustrată din 1886, așa cum a voit-o Eminescu. D-sa care *învinuște* pe alții că corectează pe Eminescu după manuscrise, a căzut în acest păcat, cu *Dalila*. A impus lui Eminescu o variantă—varianta din manuscris—pe care Eminescu nu a voit-o.

Ori n'a cunoscut nici d-sa *Dalila* din *Epoca ilustrată*—fiindcă n'a cunoscut-o nici Scurtu? N'a știut că Eminescu a publicat „*Dalila*“?

Dar pe lângă *Sara pe deal*, *La steaua*, *De ce nu-mi vii*, *Kamadeva* și *Dalila*, Eminescu a mai publicat tot în timpul acesta încă o poezie: *Nu mă înțelegi*, în „*Album literar* al societății studenților universitari Unirea“ dela 15 Martie, 1886.

În datarea (1886) a acestui Album, mă găsesc în contradicție cu Scurtu și cu d-nii Bogdan-Duică și Adamescu. Subt poezia *Nu mă înțelegi*, Scurtu scrie: „1879, Martie 15, în Albumul literar al Societății studenților *Unirea*“. D. Adamescu scrie același lucru sub această poezie, dar declară că a luat știrea dela Scurtu. D. Bogdan-Duică scrie sub această poezie: „Întăia oară în Albumul literar al societății studențești Unirea, 15 Martie 1879“.

Dar în ediția Morțun, în care s'a reprodus pentru prima oară în volum poezia *Nu mă înțelegi* din Albumul literar, Albumul e datat 15 Martie 1886, nu 1879.

Firește că, văzînd doi editori, pe Scurtu și pe d. Bogdan-Duică, (căci d. Adamescu declară că a luat știrea din Scurtu), văzîndu-i că datează Albumul „1879“, am început să mă îndoiesc, să mă întreb dacă nu cumva a greșit Morțun.

Și atunci am căutat *Albumul*.

L-am căutat la toate bibliotecile publice din țară, la tot felul de particulari, timp de doi ani, dar în zădar. Însfîrșit, după a treia încercare la biblioteca „V. A. Urechia“ din Galați, s'a găsit, cu destulă strategie, misteriosul Album. E din 15 Martie 1886. Conține, pe prima pagină, o cugetare a reginei Elisaveta, apoi pagini de Hasdeu, Maiorescu, Delavrancea etc. Poezia *Nu mă înțelegi* e între un fragment (din „*Poezi și Critici*“ inedit atunci), al lui Maiorescu, și între un fragment (din „*Memoriile Trubadurului*“, tot inedit atunci), al lui Delavrancea.

Atunci de unde acel „1879“ al lui Scurtu și al d-lui Bogdan-Duică? O confuzie cu vre-un Album literar din 1879? An-

consultat diferite bibliografii, speciale și din publicațiile periodice ale timpului, și am găsit în una Albumul literar, trecut la anul 1886, dar nici un Album literar subt anul 1879.

Fără îndoială că Scurtu a aflat de Album din ediția Morțun și fiindcă în notița lui Morțun, în urma titlului poeziei e pus în parantez „1879“ (data compunerii poeziei, căci în adevăr, subt poezia din Album e pus „1879“ și, din manuscrisele lui Eminescu, se vede bine că această poezie a fost scrisă prin 1879),—Scurtu a făcut confuziune și în loc de „15 Martie 1886“, data Albumului, deci data publicării poeziei, a pus „15 Martie 1879“ (anul compunerii poeziei și... luna apariției Albumului..!). Iar d. Bogdan-Duică a reprodus știrea lui Scurtu, cași d. Adamescu. De altfel, în ediția d-lui Bogdan-Duică, care reproduce fidel textele lui Eminescu de prin reviste, *Nu mă înțelegi* se cunoaște că e reprodus din Scurtu, și nu din Albumul literar. În *Albumul literar* poezia are două părți separate printr'un rînd de puncte. Așa e și într'o ediție Scurtu (ediția Alcalay), cînd Scurtu s'a ținut de Morțun. Dar la d. Bogdan-Duică, poezia nu are două părți, ci trei strofe, și rîndul de puncte nu există,—pentru că Scurtu, în ediția „Minerva“, după care s'a luat d. Bogdan-Duică, n'a mai respectat redacția din Morțun (adică, indirect, din Album), ci a „corectat“ după manuscrisul din biblioteca Academiei. Și cum în manuscris nu există rîndul de puncte (de altfel foarte necesar), nu a pus rîndul de puncte, și nu l-a pus, deci, nici d. Bogdan-Duică. Dar s'a mai întîmplat ceva.

Partea primă a poeziei (și în Album și în manuscris) are opt versuri și partea a doua șaisprezece versuri. Necesitățile tipografice au făcut ca, la Scurtu, primele opt versuri din cele șaisprezece ale părții a doua, să se isprăvească, din întîmplare, în josul paginii, iar celelalte opt să treacă în pagina următoare. Fiind în Scurtu, din cauze tipografice, partea a doua tăiată în opt plus opt,—adică încă de două ori opt, după cele opt versuri care formează prima parte a poeziei—se pare că poezia ar avea trei strofe de cîte opt versuri, și nu două părți neegale (una de opt versuri și cealaltă de șaisprezece versuri). Și d. Bogdan-Duică a și crezut că are de-aface cu trei strofe—și *Nu mă înțelegi* din ediția sa a eșit cu trei strofe, așa încît: „Ca farmecul de care tu ești împresurată“ (cu care Eminescu își compară iubirea pentru ea) e într'o strofă, iar: „Ca setea cea eternă ce-o au după olaltă lumina de'ntunerec etc.“ (cu care își compară în continuare iubirea) e în altă strofă.

Desigur că cititorul se întreabă: Ce atîta muncă pentru a ști dacă o poezie a fost publicată în 1879 sau în 1886? „Nu-i tot de Eminescu?“.

Chiar dacă nu ar fi vorba decît de stabilirea unui adevăr, de nevoia de a ști sigur, cînd scrii subt poezie „1879“ sau „1886“ că e 1879 sau 1886, și încă munca nu ar fi cu totul inutilă. Dar e ceva mult mai important. Ba chiar, după noi, cu totul important.

Mai întăiu, această poezie nu e faimoasă. Desigur n'ar fi

putr
 • Jezii ale sale, e pe un plan inferior. E monotona și cam ternă. (Un critic estetic mă strîngea de gît anul trecut să-i spun dacă *Nu mă înțelegi* e mai frumoasă decît *Venere și Madonă*, căci criticului estetic îi năzărise că eu cer suprimarea *Venerei și Madonei* din edițiile lui Eminescu! Nu i-am răspuns, căci... eram ocupat cu descoperirea Albumului). Și e important să știm dacă Eminescu a dat publicității această poezie monotona în culmea carierei sale de poet, în 1879, sau cînd era degenerat, în 1886. Dacă a dat-o în 1879, nu avea, nedesmințit, gustul sigur. Dacă a dat-o în 1886, fiind degenerat, problema gustului lui nici nu se pune.

În al doilea rînd: Eminescu devine recunoscut, ba chiar cunoscut, mai ales după 1883, cînd se îmbolnăvește și începe sgotmotul în jurul numelui lui; cînd apar poeziile lui în volum, unde Maiorescu adună poeziile îngropate în *Convorbiri* și mai adaugă douăzeci și cinci de poezii, cele mai frumoase poezii lirice ale lui Eminescu; cînd *venise vremea* lui Eminescu, etc. Tinerimea devine eminesciană după această dată. La 1879, studentimea (caricaturizată în Rică Venturiano) era pașoptistă încă, iar Eminescu la 1879 era ziaristul „reacționar“ dela *Timput*. Dacă însă studenții i-au cerut o poezie pentru Albumul lor în 1879 (și un Album are puține pagini; acesta are trezeci și două), înseamnă că trebuie să ne schimbăm ideea asupra timpului cînd Eminescu a început să fie selectat, înseamnă că tinerimea era foarte eminesciană încă înainte de 1879,—căci studenții cer colaborare la publicațiile lor dela profesori și dela scriitorii iubiți de ei.

Așa dar, acest „1879 sau 1886?“ este în legătură cu problema gustului estetic al lui Eminescu și a simțului său de autocritică, și cu problema momentului cînd a început el să fie selectat de tinerime, adică de primul său public.

Prin urmare stabilirea datei cînd s'a publicat această poezie, și ținînd seamă și de locul unde s'a publicat, nu e fără interes, căci e în legătură cu o problemă de estetică și cu una de istorie literară.

Cunoaște cineva un Album—tot dela 15 Martie!—din 1879? Să ni-l facă cunoscut...

* *

Până aici am scris mereu că poeziile publicate în acest timp, au fost „publicate de Eminescu“. Am admis, așa dar, opinia d-lor Adamescu și Bogdan-Duică. Opinie din care urmează că d. Adamescu poate îndeplini cu conștiința împăcată dorința cetitorilor săi de a li se da *Dalila*—bine înțeles incomplectă—căci a fost publicată de Eminescu cu știința și „voința“ lui, cași *Sara pe deal*, etc., pe care d. Adamescu le crede publicate cu această știință și „voință“ a poetului. Opinie din care urmează că d. Bogdan-Duică trebuie să renunțe, în ediția sa, la *Dalila* cea întregă, pentrucă e postumă, rămasă în manuscrisele lui Eminescu, și să o înlo-

cuiască cu această *Dalilă* incompletă, dar publicată de Eminescu, *dacă* Eminescu a publicat însuși poeziile din acest timp, cum crede d. Bogdan-Duică. Iar cu privire la *Nu mă înțelegeți*, și d. Adamescu și d. Bogdan-Duică, care pun poeziile în ordinea cronologică a publicării lor, trebuie s'o mute, în edițiile d-lor, la anul 1886, când a fost publicată.

Dar acum, ne punem noi întrebarea: Au fost publicate de Eminescu aceste poezii și anume cu știința și „voința” lui? Nu cumva au fost publicate fără voința și știința lui—unele din ele, sau toate? Nu cumva, în contra opiniei d-lor Adamescu și Bogdan-Duică, sînt postume și aceste poezii, cum, tot în contra opiniei d-lor, am văzut că sînt postume douăzeci și una de poezii publicate pentru întâia oară de Maiorescu în ediția I-a din Decembrie 1883?

Poezii postume, publicate în timpul vieții unui scriitor? Oricine poate face obiecția, afară de d. Bogdan-Duică, care, cum am văzut în articolul trecut, consideră postume poeziile publicate fără știința și voința lui Eminescu, așa dar poeziile aflate de Maiorescu pe la persoane particulare—numai cît d-sa crezînd că aceste poezii de pe la persoane particulare fiind patru, și nu douăzeci și cinci, le-a socotit postume numai pe acele patru (două sonete și două variante ale poeziei *Mai am un singur dor*).

Sînt postume poeziile de care ne ocupăm în articolul de față? Să vedem. Să cercetăm cazul fiecăreia.

Kamadeva.—D. A. C. Cuza, (*Kamadeva*, Amintiri, în *Neamul Românesc literar*, I, 7) spune că în Iunie 1887 Henrietta Eminescu chemă telegrafic pe Miron Pompiliu la Botoșani: „Mihaiu e în ultimele momente”. Miron Pompiliu pleacă la Botoșani împreună cu d. Cuza și găsesc pe Eminescu „într'o stare de prostrație desăvîrșită”: „S'a uitat la noi fără a ne cunoaște”. Înainte de plecare, spune d. Cuza, Henrietta i-a dat niște manuscrise ale poetului. „Pe bucăți de hîrtie proastă, mototolite, erau versuri scrise cu creionul, care deabia se mai puteau ceti și, printre acelea, *Kamadeva*.—Transcriind imediat această poezie, pe care mai apoi am trimes-o d-lui Iacob Negruzzi pentru *Convorbiri*, m'am dus în odaia de alături, în care ședea poetul pe pat, și i-am cetit-o, uitîndu-mă la dînsul. Într'un moment, privirea lui rătăcitoare s'a concentrat: părea că-și aduce aminte de ceva, de demult. A fost numai o clipă, suficientă pentru a ne face să sperăm, dar fără ca să fi parvenit a-l însufleși din starea automatică, în care l-am găsit”.

Se poate ceva mai fără știința și „voința” lui Eminescu decît publicarea poeziei *Kamadeva*? Nu era Eminescu ca și mort? Se poate ceva mai postum decît *Kamadeva*?

Inchipuiți-vă că această poezie ar fi fost tradusă. Ar fi fost oare Eminescu vinovat că poezia a apărut fără numele autorului din care a tradus-o? Inchipuiți-vă că poezia aceasta ar fi fost

scrisă de altcineva și, găsiindu-se printre hîrțile lui Eminescu, „Convorbirile“ ar fi publicat-o cu iscălitura lui. Ar fi fost Eminescu un fur?

D. Cuza spune că a mai găsit în aceleași hîrții mototolite niște versuri traduse dintr'o poezie nemțească. Inchipuiți-vă că aceste versuri ar fi fost mai bune, că d. Cuza n'ar fi văzut că sînt traduse—și le-ar fi trimis la „Convorbiri“. Ar fi fost *Eminescu* un plagiator? Dacă în locul d-lui Cuza era altcineva, cineva care n'ar fi văzut că aceste versuri sînt traduse și care, lacom de inedite, le-ar fi publicat, ca poezie originală de Eminescu, ar fi „publicat“ *Eminescu* încă o... poezie? Și cum poezia e inferioară (căci e o simplă încercare) ar fi însemnat că *Eminescu*, sănătos, a publicat versuri sarbede? Și cînd cineva ar fi descoperit că e vorba de o traducere, ar fi urmat că Eminescu e un plagiator, și un plagiator stîngaci?

Încă odată, se poate imagina o poezie publicată mai fără știința și „voința“ lui Eminescu, adică mai postumă, decît *Kamadeva*?

D. Cuza a mai găsit în aceleași hîrții mototolite și această poezie (dau în parantez îndreptările făcute de Eminescu):

Eu te iubesc a mea Irenă (dulce Elenă)
 În a mea inimă te cresc,
 Tu suflet gingaș de sirenă,
 Cu al tău zîmbet îngeresc.

Imi place-a feței tale jele (Plăcute-s zilele acele)
 Cînd te întîmpin' ochii mei,
 O tu femeie între stele,
 O mîndră stea între femei!

Ades în noaptea de tăcere
 Mi- apare chipul tău bălăiu (capul de copil)
 Frumos și plin de mîngiere
 Și înflorit ca luna Maiu (Cu flori ca luna lui April)-

O vino iar, fermecătoare,
 Al vieții mele scump odor,
 Ca s'aud gura ta de floare
 Și la genunchii tăi să mor.

D. Cuza a aflat atunci că poezia aceasta ar fi fost inspirată lui Eminescu de o femeie de acolo, din Botoșani, de care el s'ar fi înamorat. Această penibilă versificare 1 este probabil singura in-

1 Eminescu venise nu demult dela casa de nebuni din Mănăstirea Neamțului și după puțin timp inebuni din nou,—iar în intervalul de „insănătoșare“, cînd s'a înamorat și a scris poezia, era într'o stare de „degenerare intelectuală și etică“—cum numește Maiorescu epocile de luciditate ale lui Eminescu.—Să se observe că singurele versuri mai răsărite din această *Irenă* — „O tu femeie între stele, o mîndră stea între femei“—sînt... plagiare din propria-i poezie *Din valurile vremii*, și inferiorizate!

venție poetică cunoscută a lui Eminescu din acești șase ani, căci celelalte versuri, deci și cele șase poezii, pe care le discutăm în acest articol, sînt toate dinainte de nebunie. (Dar această problemă o vom discuta mai tîrziu).

Să ne închipuim că d. Cuza ar fi trimis și această poezie la *Convorbiri* și *Convorbirile* ar fi publicat-o. (Sigur e că cei care de vreo douăzeci de ani publică tot felul de ciorne ale lui Eminescu, ar fi publicat-o). Dacă s'ar fi întîmplat acest lucru, d. Bogdan-Duică, conform metodei d-sale, ar fi tipărit această poezie în ediția d-sale, ca poezie publicată cu știința și voința lui Eminescu, în șir cu celelalte, dar tipărind această *Irenă* ca poezie dată de Eminescu, deci *nepostumă*, iar ca postume, la coadă, admirabilele sonete, ar fi sugerat cetitorului că Eminescu a ezitat să dea la tipar poeziile admirabile, dar a publicat pe *Irena*!

Și dacă d. Bogdan-Duică socoate postume sonetele *Iubind în taină* și *Trecut-au anii*, precum și alte două poezii, pentru că aceste patru poezii au fost publicate nu de Eminescu, ci de Maiorescu, care le-a găsit la unele persoane particulare,—atunci pentru ce nu consideră d-sa ca postumă și poezia *Kamadeva*?

Kamadeva, și ea, a fost tipărită fără știința și „voința” lui Eminescu, tot după un manuscris „dela o persoană particulară”, ba încă dela o persoană particulară, d. Cuza, care luase poezia dela o altă persoană particulară, Henrietta Eminescu, pe cînd Eminescu era nebun la Botoșani. Deci, deocîndată, poezia *Kamadeva* e, cel puțin, tot atît de postumă cași *Trecut-au anii*, cași *Iubind în taină*, provenite dela „persoane particulare” etc., postume și pentru d. Bogdan-Duică. Prin urmare d. Bogdan-Duică trebuia să treacă poezia *Kamadeva* printre postume, la urma volumului.

Dar poziile *Trecut-au anii*, *Iubind în taină*, etc., erau cel puțin *date de însuși Eminescu* la „persoane particulare”. *Kamadeva* însă, cum am văzut, n'a fost dată de Eminescu nimănui. I-a fost luată fără știrea lui de Henrietta Eminescu și de d. Cuza. Prin urmare *Kamadeva* e și mai postumă decît cele patru, care sînt postume și pentru d. Bogdan-Duică. *Kamadeva* e postumă la patrat. Ba încă, dacă ne gîndim că poeziile aflate de Maiorescu, „pela unele persoane particulare”, (și deci socotite de d. Bogdan-Duică ca postume) fiind date acelor persoane de însuși autorul, înseamnă că Eminescu le socotea bune, pe cînd, pe *Kamadeva*, nu se știe dacă o considera vrednică de dat la persoane particulare, adică dacă o socotea redactată definitiv,—atunci *Kamadeva* devine postumă la cub. Și cu toate acestea d. Bogdan-Duică n'o trece printre postumele publicate (fără știința și voința poetului), după manuscrise dela persoane particulare! Ce mai trebuia oare să se întîmple cu Eminescu, pentru ca poezia aceasta să nu fie publicată de el, fără știința și voința lui? Să fie congelat într'o pivniță, la cinci grade sub zero, ca acele animale cu care se experimentează acum într'un laborator din Haga? —Ori d. Bogdan-Duică nu cunoaște sau a uitat articolul d-lui Cuza? 1

1 Pentru starea lui Eminescu din acest timp, vezi și *Scrisorile Henriettei Eminescu*, din Iunie, 1887.

*

Este oare această postumă dusă de Eminescu până la *forma definitivă voită de el*? Nu apare postumitatea ei și în redactare?
Dar să transcriem mai întâiu poezia:

Cu durerile iubirii
Voind sufletu-mi să-l vindic,
L-am chemat în somn pe Kama—
Kamadeva zeul indic.

El veni, copilul mîndru,
Călărind pe-un papagal,
Avînd zîmbetul fățarnic
Pe-a lui buze de coral.

Aripi are, iar în tolbă-i
El păstrează, ca săgeți,
Numai flori învenimate
Dela Gangele măreț.

Puse-o floare-atunci în arcu-i,
Mă lovi cu ea în piept,
Și de-atunci în orice noapte,
Plîng pe patul meu deștept.

Cu săgeata-i otrăvită
A venit ca să mă certe
Fiul cerului albastru
Și-al iluziei deșerte.

Poezia e bine *formată*. Totuși constatăm cîteva neajunsuri. Avînd de exprimat un sentiment —și nu o realitate obiectivă, căci în cazul acesta Eminescu e colorat și ornat—el e scurt, întrebunțează numai cuvîntul propriu, scrie ca în proză, — e clasic, ca în toate poeziile pur subiective din faza ultimă. Transformați poezia aceasta în proză, și veți vedea că nu aveți de schimbat mai nimic în construcția frazelor și că stilul se împacă perfect cu stilul prozei.

Dar întrebarea noastră nu este dacă această poezie e frumoasă și care sînt cauzele frumuseții ei, ci dacă postuma aceasta este redactată definitiv. (Bine înțeles, că redactarea definitivă, adică adăptarea cît mai complectă a formei la fond, este factorul important al frumuseții unei poezii).

Fiind vorba de „redactare“, ne vom mărgini la considerarea formei propriu zise.

Prin conținutul ei, prin natura stării afective exprimată în ea,

poezia aceasta trebuie să fie scurtă, prin toate mijloacele de formă: prin numărul versurilor, prin lungimea lor și prin felul ritmului.

Strofele sînt puține, sînt mici, de cîte patru versuri, versurile sînt scurte de șapte și opt silabe.

Ritmul e trohaic. Eminescu obișnuiește în opera sa cînd versul iambic, cînd pe cel trohaic. Și nu la întîmplare, căci nimic nu este nedeterminat pe lumea aceasta. Versul trohaic e mai repede, mai alert, mai *scurt* decît versul iambic de același număr de silabe. Așa dar, el corespunde cu un alt *tempo* sufletesc decît cel iambic.

Voind sufletu-mi să-mi vindic

sau

L-am chemat în somn pe Kama

sînt mai rezezi, mai *scurte* decît versurile iambice:

A fost odată ca'n povești

sau

Cu mîne zilele-ți adaogi

deși toate au același număr de silabe.

Eminescu a întrebuițat în *Kamadeva* troheul, ritmul adecvat conținutului poeziei.

Dar adequarea e dusă mai departe.

Prima și ultima strofă, au toate versurile de cîte opt silabe, deci sînt mai întinse decît cele trei strofe din mijloc care au cîte două versuri de șapte silabe și cîte două versuri de opt silabe.

Dar versurile de opt silabe au mai multă amploare, nu numai din cauza cantității ci și din cauză că se isprăvesc cu silabe neaccentuate, care lasă impresia de vag. Așa dar prima și ultima strofă, care au toate versurile de opt silabe, sînt, și ele, mai ample decît cele care au și versuri de șapte silabe.

Dar strofele, prima și ultima, care au toate versurile de opt silabe, au, din cauza aceasta, rime feminine; pe cînd strofele din mijloc, care au rima în versurile cele de șapte silabe, au rime masculine. Dar rima feminină dă o impresie de vag, pe cînd cea masculină dă o impresie de categoric. Așa încît și natura rimei adaogă la impresia de amploare a strofei prime și ultime, și la impresia de scurtime și categoric a strofelor din mijloc.

Acum să bîgăm de seamă că prima și ultima strofă, mai întinse, mai ample—prin măsura versurilor și prin rimele feminine—cuprind un element mai vag, mai continu: dorința de iubire în strofa primă, constatarea că dorința se realizează în strofa ultimă. Pe cînd cele trei strofe din mijloc, mai scurte, mai rezezi, — prin măsura versurilor și prin rimele masculine — cuprind ceva categoric, determinat: faptele zeului, care vine și săgetează inima celui ce l-a chemat.

Așa dar, Eminescu a ales versul scurt și anume trohaic, ca cel mai potrivit pentru conținut, — iar în acest vers a operat diferite variații pentru a reda diferențele de conținut ale strofelor.

Să se mai observe că în primele strofe, Eminescu pune în rimă cuvintele special evocatoare: „indic“, „papagal“, „coral“, ca să le dea cea mai mare forță, pentru a da cât mai puternic impresia de exotism, de indianism, pentru a sprijini cât mai mult pe „Kamadeva“, („Indianismul“ lui Kamadeva evocă budism, nirvana, strălucirea și vanitatea iluziei, etc.). Să se observe și sonoritatea cuvintelor cu care se isprăvesc versurile din prima strofă, care redau strigătul de chemare, „sunetul de goarnă“ al apelului făcut către zeul amorului. Să se observe și oprirea asupra numelui sonor al zeului: „Kama — Kamadeva“. Il spune întâiu scurtat, îl spune apoi sub forma lungă, redă parcă insistența chemării.

Insufișit să se mai observe că primele două versuri, prin numărul cuvintelor, ne ocupă atenția timpul exact cât e nevoie ca ideea să persiste în mintea cititorului. Trecînd prea repede peste ideea din aceste versuri, firește nu am percepe-o, nu ar răsuna în noi. Dar oprindu-ne prea mult, ni s'ar pune problema psihologică indicată prin cele două versuri și, intervenind gîndirea analitică, poezia s'ar evapora. Ideea aceasta trebuie să atingă conștiința noastră în trecăt, trebuie să n'o înțelegem discursiv, s'o simțim numai, să ne pună într'o stare afectivă provocată de noțiunile rapid trecătoare: *durere, iubire, vindecare*. Și credem că ideea este exprimată de Eminescu prin astfel de cuvinte, prin atîtea cuvinte, prin un așa raport între cuvinte, încît s'o percepem exact cum trebuie și în timpul exact necesar.

Acum, bine înțeles că toată această „compoziție“ s'a produs în capul lui Eminescu psihologic, firesc, și nu logic. Logica a intervenit la urmă, la ameliorarea, mereu, în etape, a formei, (vezi variantele poeziei în manuscris). Logica a intervenit ca să realizeze exact poruncile subconștientului.

Și totuși, poezia aceasta are cîteva ușoare defecte de compoziție care, după noi, se datoresc faptului că Eminescu nu o duse până la forma definitivă.

Cetiți poezia sărînd peste strofa a treia. Lipsește atunci înfățișarea lui Kamadeva, dar compoziția e mult mai logică, mai firească, mai bună: „El veni“ — „puse-o floare *atunci* în arcu-i“. Cînd însă poezia cu toate strofele, deci și cu a treia, e drept că aflăm atributele lui Kamadeva printre care și cel esențial, că are săgeți înveninate, dar strofa a patra, cu acel *atunci* raportat la *veni* din strofa a doua, e prea departe de strofa a doua. Cuvîntul *atunci*, în raportarea lui la strofa a doua, trebuie să sară peste strofa a treia. Așa dar, strofa a treia e parentetică, și pentru claritate ar trebui pusă în parantez.

Dar Eminescu nu obișnuia asemenea slăbiciuni de compoziție. În manuscrisele poeziilor lui se vede munca de a da strofelor ordinea cea mai firească, cea mai logică, mutînd mereu strofele, acomodîndu-le cînd le muta, etc.

Aceasta ne face să credem că poezia *Kamadeva* nu era încă definitiv redactată, că el ar mai fi lucrat la ea. Apoi să se observe că în strofa a patra (în strofa care începe cu „*Puse-atunci...*“) găsim din nou un *atunci* în versul al treilea („*Și de-atunci* în orice noapte“). Această repetare a unui cuvânt esențial, cum e acest *atunci* în condițiile de față, în aceeași strofă, n'ar fi lăsat-o Eminescu până la urmă, dacă ar fi fost sănătos și ar fi publicat el poezia, căci în poeziile definitive el nu dă dovezi de o astfel de sărăcie verbală.

Dar dacă într'un studiu despre Eminescu, cineva ar da, ca exemple de slăbiciune, consecuția defectuoasă a strofelor din *Kamadeva*, ori repetarea cuvintelor, și ar ținea seamă de neajunsurile din *Kamadeva* la estimarea talentului lui de artist, ar face o greșală și o nedreptate, pentru că poezia aceasta n'a fost publicată cu „știința și voința“ lui Eminescu.

În legătură cu această ultimă idee, și ca legătură cu cele ce urmează, să nu trecem peste istoria publicării acestei poezii, fără a trage concluzia că, în vremea aceasta, se putea face orice cu poeziile și cu numele lui Eminescu. Noroc că d. Cuza a făcut o faptă bună. Dar nu toți au făcut tot așa.

La Steaua.—Stabilirea postumității sau nepostumității acestei poezii are o și mai mare importanță decât a celorlalte poezii publicate după îmbolnăvirea lui Eminescu, afară de *Sonetul Veneției* și *Somnoroase păsărele*, care, cași *La Steaua*, sînt inspirate din poezi străini, fără ca acest lucru să fie declarat cînd au fost publicate.

Despre *Sonetul Veneției* și *Somnoroase păsărele* am vorbit în articolul trecut, cînd am arătat că, fiind publicate (de Maiorescu) fără „știința și voința“ poetului, Eminescu nu a avut cum spune că aceste poezii sînt imitate.

Vom arăta că și *La Steaua*, imitată (orice-ar zice Ghiță Pop, vezi *Convorbiri literare*, 1896, p. 46) după Gottfried Keller, este tot postumă. Dar după cum Eminescu ar fi arătat izvorul, dacă ar fi publicat el *Sonetul Veneției*, căci în manuscrisele sale a scris: „imitație după Cerri“, tot așa ar fi arătat și izvorul poeziei *La Steaua*, căci el, cît a fost teafăr, n'a iscălit nimic ca al său, care să nu fie original. (Subt *Foae veștedă* a scris: „după N. Lenau“).

La Steaua a fost publicată în *Convorbiri literare* în numărul de 1 Decembrie 1886.

Dar încă dela 9 Noembrie 1886 Eminescu este la Casa de nebuni dela Mănăstirea Neamțului. Actul medical, în care doi doctori din Iași, în urma cercetării bolnavului la „arestul preventiv“, opină pentru internare, „starea lui fiind periculoasă atît pentru societate cît și pentru el“, e din 6 Noembrie 1886.

De cînd îneburnise din nou Eminescu? Adică de cînd trecuse din starea de luciditate (din starea numai de „degenerare intelectuală și etică“, cum am văzut că numește Maiorescu perioadele lui de „însănătoșare“) în starea de nebunie?

Intr'o scrisoare din Maiu 1886, cu șapte luni înainte de internarea poetului în Casa de nebuni și opt luni înainte de publicarea acestei poezii, Miron Pompiliu arată lui Maiorescu starea gravă la care ajunsese din nou Eminescu: Spărgea cu bățul „oalele de pe ziduri“, era dus de rîndași și sergenți de stradă la poliție, era spaima femeilor (le apuca pe stradă de turnură), își însușea banii bibliotecii, unde era pus funcționar ca să aibă cu ce trăi, —dela o vreme nici nu mai dădea pela bibliotecă—cerea parole dela persoane, pe care le-a văzut numai odată sau de două ori. ¹

Poezia *La Steaua*, apărută în nr. de Decembrie al *Convorbirilor literare*, a trebuit să fie trimisă la redacție în Noembrie, cel mai devreme la sfîrșitul lui Octombrie. Dar în Noembrie Eminescu era nebun la Mănăstirea Neamțului, iar în Octombrie și mai înainte de Octombrie era în starea descrisă mai sus, care, la urmă, l-a dus la arest și la Casa de nebuni.

Să admitem că poezia a trimis-o la București, la *Convorbiri literare*, însuși Eminescu, —acest Eminescu. Se poate spune, chiar în acest caz, că *La Steaua* a fost publicată „cu știința și voința“ lui Eminescu? Cu știința și voința omului, pe care ne-am deprins noi să-l numim „Eminescu“? Acesta de acum nu mai era Eminescu, ci altcineva. Mai ținea el minte că *La Steaua* (scrisă înainte de nebunie) e inspirată de Gottfried Keller? Și chiar dacă ar fi ținut minte,—„degenerat etic“, care fura banii dela bibliotecă, ar fi avut scrupulul s'o spună?

Cînd „a scos“ la București „Fîntina Blanduziei“ în 1888, adică atunci cînd o sumă de scribi mărunți l-au amestecat într'o publicație a lor, improvizindu-l în director al revistei (căci numele lui era glorios), Eminescu „a scris“ articolul prim al n-ului 1, traducînd pagini din introducerea „Minciunilor convenționale“ ale lui Max Nordau, și dîndu-le drept ale sale. Și doar atunci Eminescu era în una din cele mai bune epoci de „însănătoșare“, așa încît junimiștii sperau că poetul e sîlvat.

Dar cu toată „însănătoșarea“, el era tot „degenerat intelectual și etic“.

Actul plagierii, la acest om de o corectitudine și de o mîndrie intelectuală fără asemănare altădată, presupune o cumplită „degenerare etică“. Actul de a plagia pe un scriitor atît de opus gîndirii sale de altădată, presupune o cumplită „degenerare intelectuală“. Actul de a plagia dintr'o carte răspîndită și citită atunci la noi ca astăzi operele d-lor Sadoveanu, Rebreanu ori Ionel Teodoreanu,—

¹ Unul din corifeii Junimii mi-a mărturisit cîndva că, întîlnindu-l după o lungă despărțire, cel întăiu cuvînt al lui Eminescu, atît de mîndru altădată, a fost, încă dela cîțiva pași,—cu minile întinse: „dă-mi bani, dă-mi bani!“.

imprudența aceasta—presupune o cumplită „degenerare intelectuală“. (Chiar întovărășirea lui cu x și y la o revistă, când *Convorbirile* existau, ce dovedește?)¹

Dar este cineva care să simtă că Eminescu a fost atunci un *plagiator*? Scade, din cauza acestui „plagiat“, stima și admirația cuiva pentru Eminescu? Firește că nu, căci toată lumea înțelege că cel care a plagiat, n'a „plagiat“, căci plagiatul presupune conștiință, responsabilitate, etc.,—că cel care a plagiat nu era Eminescu, ci altcineva, care mai purta încă acest nume.

Dacă ar fi o lege împotriva plagiatului, s'ar fi găsit judecători pe lume să-l condamne?

„Plagiatul“ acesta, departe de a avea vre-o semnificație pentru definirea a ceiace noi numim Eminescu, este numai un simptom al bolii lui, așa dar încă o dovadă că atunci când era „însănătoșat“, el era, cum zice Maiorescu, „degenerat în forma lui etică și intelectuală“.

Apoi dacă nu e un plagiat publicarea paginilor luate atunci din Max Nordau, luate când era într'o epocă de „însănătoșare“, să fie oare un plagiat publicarea, când era nebun, a unei poezii inspirată cu ani în urmă de Gottfried Keller?

Până aici am admis că însuși Eminescu a publicat *La Steaua*. Dar oare în timpul acela de nebunie să fi trimis el singur la *Convorbiri literare* poezia pe care o avea demult redactată definitiv?

În vara aceluiași an, — 1886 — Eminescu a fost dus la băile dela Repedeș, lângă Iași. Acolo — știu din informații particulare — Eminescu era mai liniștit, dar în schimb într'o stare de mare prostrație. Medicul curant, ca să-și dea seamă mai bine de starea lui, i-a spus într'o sară să facă o poezie. Eminescu a adus adouă zi *La Steaua*. Nu știu ce concluzii a tras medicul. Nu știu dacă nu cumva și-a închipuit că Eminescu a scris poezia atunci. Și nu l-o fi încurcat cu totul faptul acesta. Ceiace este sigur, e că toți din stația aceia balneară au cunoscut poezia. Tot atunci Eminescu a scris această poezie în albumul D-nei Riria, pe atunci tinăra fată.

Firește că apoi *La Steaua* a ajuns cunoscută de tot lașul, plin pe-atunci de junimiști. Și dacă d. Cuza, găsind *Kamadeva* la sora lui Eminescu, a trimis-o la *Convorbiri literare*, apoi un junimist sau altul nu era să trimită *La Steaua* la *Convorbiri literare*?

Aceasta este o ipoteză — de care dealtfel n'am nevoie, căci oricine ar fi dat publicității *La Steaua*, Eminescu sau altcineva, Eminescu era nebun de multă vreme când s'a publicat *La Steaua*, și nu poate fi vorba de publicarea ei „cu știința și voința“ aceuia care e pentru noi Eminescu.

Iar faptul pe care l-am explicat prin boală, că poezia nu e însoțită de declarația că e inspirată de Gottfried Keller, îl aduc a-

¹ Dar oare și-a dat el seamă că plagiază, când „a plagiat“? Vreau să spun că acum, când era degenerat, își dădea seamă bine de calificarea actului, când comitea delictul?

cum, întorcînd argumentul (acum am dreptul s'o fac!) ca o dovadă mai mult că *La Steaua* e postumă. Dacă Eminescu n'ar fi publicat *Luceafărul* înainte de boală, dacă l-ar fi păstrat în lada sau în buzunarul său și s'ar fi publicat acum, *Luceafărul* ar fi postum. Dar nefiind inspirat de nimeni, postumitatea lui ar fi rămas să fie probată numai prin argumentul medical. Postumitatea poeziei *La Steaua* mai beneficiază de un argument: de însăși „plagiarea“ ei.

Cei care în edițiile lor deosebesc poeziile lui Eminescu în postume și nepostume, trebuie să treacă *La Steaua* printre postume.

„Plagiatul“ poeziei *La Steaua*, dar mai ales acela al „*Min-ciunilor convenționale*“ ale lui Max Nordau, cînd nu era nebun, ci numai „degenerat intelectual și etic“, pune la îndoială, *a priori*, existența științei și voinței lui Eminescu la publicarea celorlalte poezii apărute în acest timp în diferite publicații. ¹

Cu celelalte poezii mă voi ocupa în alt număr.

G. Ibrăileanu

Fost scriptum. — După ce am scris acest articol, am luat cunoștință de o nouă ediție („Cartea Romînească“) a d-lui Adamescu. Nu știu cînd a apărut aceeași ediție, căci nu este datată. Cred că de curînd.

D. Adamescu zice în prefață: „Va să zică în 1888, la întrebarea lui Maiorescu, dacă voește a mai adăoga vre-o poezie în ediția 3-a, (Eminescu) răspunde că nu are. Va să zică el este mulțumit cu cit publicase Maiorescu în ediția I-a și II-a și — *trebuie să adăogăm — cu cele ce a publicat și V. G. Morțun în culegerea de versuri și proză. — Tocmai acestea* formează materialul colecțiunii de față (adică a ediției celei nouă a d-lui Adamescu)“.

Dacă „tocmai aceste poezii“, — de care Eminescu era mulțumit, adică poeziile din ediția Maiorescu și *ediția Morțun*, — „formează materialul“ ediției d-lui Adamescu, atunci pentru ce d-sa nu a pus în ediția d-sale *Dalila* cea necomplectă, *care se află în ediția lui Morțun*? Ori d-sa n'a văzut că în ediția Morțun e și *Dalila*?

Și mai departe. Dacă ediția d-sale conține și „materialul“ din

1. Intrebuițez cuvîntul „plagiat“ pentru ușurința discuției. Dar, indiferent de starea lui Eminescu, este *La Steaua* un plagiat? Traducerea, — dacă cuvîntul nu e impropriu, căci este o refacere, se poate zice o transfigurare, — e atît de minunată, atît de „creație“, încît ar fi de ajuns numai această *La Steaua* pentru a face neuitat pe „traducătorul“ ei. Asemenea „traduceri“ arată și mai bine geniul artistic al unui poet, căci e mai greu să găsești forma ideală pentru ideea altuia decît pentru a ta. (*La steaua* este redactată perfect). Adaog că poezia e a lui Gottfried Keller numai prin ultima strofă, și aceia transformată chiar ca idee, căci în celelalte e vorba de o banală cunoștință de astronomie, utilizată de toată lumea. Ca să fim mai exacti, e a lui Gottfried Keller prin raportul primelor strofe cu ultima. Și mai adaog — este impresia tuturora; d. Ortiz a îndrăznit s'o spună Italianilor, dîndu-le ambele texte — că poezia lui Eminescu este mult superioară poeziei imitate, ca toate „traducerile“ lui Eminescu.

ediția Morțun, de care, cum zice d-sa, Eminescu era „mulțumit“, atunci pentruce d-sa nu a pus în ediția d-sale poeziile *Viața și Stelele'n cer* din ediția Morțun? Pentruce a privat pe cetitori mai-ales de admirabila *Stelele'n cer*? Și dacă Eminescu era „mulțumit cu cît au pus“ Maiorescu și Morțun, și nu voia mai mult (concluzia e a d-lui Adamescu), atunci pentruce d-sa a pus în ediția sa adolescențele *La moartea lui Aron Pumnul* și *La moartea principelui Știrbey*, care nu sînt nici în ediția Maiorescu, nici în ediția Morțun?

Prin urmare d. Adamescu declară că respectă voința exprimată de scrisoarea lui Eminescu, dar nu se ține de cuvînt.

Să apărăm noi pe d. Adamescu de d. Adamescu și să-l justificăm că nu a pus *Dalila*, *Viața și Stelele'n cer*.

De ediția lui Morțun, Eminescu nu putea fi nici „mulțumit“, nici „nemulțumit“, pentrucă Eminescu, „degenerat“, nici nu știa ce avea să conțină acea ediție. N'a văzut d. Adamescu, chiar în scrisoarea lui Eminescu pe care o citează, că el credea că Morțun îi pregătește o altă ediție a poeziilor? (Pe cînd Morțun îi pregătea o ediție a prozei, plus cîteva poezii neexistente în ediția-poeziilor!). Apoi, dacă d. Adamescu a citit scrisorile Henriettei către Cornelia Emilian, n'a văzut și mai clar că Eminescu uitase ce-i scrisese Morțun că are de gînd să pună în ediție? (Un autor care uită în cîteva zile ce volum al său e pe cale de a fi editat, cînd nu putea fi vorba de cît numai de două, unul de versuri, deja editat, altul de proză până atunci neapărat pe lume, e degenerat și vorbele lui nu pot constitui vre-un argument). Il apăr pe d. Adamescu, căci, altfel, d. Adamescu nu și-a făcut datoria conform principiului său și declarației sale de mai sus — de a da cetitorilor săi conținutul ediției Morțun, deci și *Dalila*, *Viața și Stelele'n cer*.

Dar să mergem mai departe cu apărarea d-lui Adamescu de d. Adamescu.

Ediția Morțun a apărut după moartea lui Eminescu, conținînd poezii publicate în „Fîntîna Blanduziei“ după moartea lui Eminescu, și anume: *Viața și Stelele'n cer*. Cum putea fi Eminescu „mulțumit“ în 1888 că Morțun a pus în ediția din 1890 aceste poezii, publicate abia în 1889, după ce el murise? În 1888 Morțun nici nu cunoștea aceste două poezii, căci ele zăceau într'un *Notes* al lui Eminescu, găsit după moartea lui. Eminescu nu le dăduse lui Morțun, căci Morțun spune unde „le-a găsit“: în *Fîntîna Blanduziei*.

Trecînd la altă ordine de idei, constatăm că în noua ediție, d. Adamescu repetă toate greșelile din cea trecută, afară de una pe care, cum vom vedea, o repară, dar greșind altfel.

D. Adamescu pune din nou *Mortua est* printre poeziile dela 1866, fiindcă (crede d-sa) e „scrisă“ atunci. *Mortua est*, pe care o pune d. Adamescu în ediția sa, nu e scrisă la 1866! La 1866 e scrisă alta, din care, așa cum e scrisă atunci, n'a rămas decît o strofă. Spunînd că *Mortua est* din ediția sa e scrisă la 1866, publicul e indus în eroare asupra posibilităților talentului lui Emi-

nescu cel de șaisprezece ani. Un critic literar, luîndu-se după d. Adamescu, ar face enorme greșeli asupra evoluției talentului și limbii lui Eminescu, asupra precocității lui, etc. Criticul ar constata un curios regres al lui Eminescu dela 1866 până la 1869 — și chiar până la 1871, căci adevărata *Mortua est*, fals datată de d. Adamescu „1866“, e „scrisă“ mai corect chiar decît *Egipetul*.

Afară de asta, dacă d-sa ține să arate data *compunerii* (nu numai a *publicării*) poeziilor, de ce se mărginește la două-trei poezii (greșind datarea) și nu cercetează data compunerii tuturor poeziilor? Căci ar fi putut afla lucruri cu adevărat interesante, de pildă că *Sara pe deal* nu e din 1885, cînd s'a publicat, ci din 1871!

Dar d. Adamescu reproduce numai datările *întîmplătoare* ale lui Scurtu.

Cu privire însă la *Mortua est*, Scurtu nu are nici o vină, căci el nu spune că *această* „*Mortua est*“ e „scrisă“ la 1866, ci niște variante inferioare, încercări de „*Mortua est*“. Acest lucru nu l-a băgat de seamă d. Adamescu.

Ce vină are Eminescu să fie tratat cu așa neglijență, dăunătoare operei lui?

Pe urmă, d. Adamescu declară iarăși că douăzeci și una de poezii, (*publicate întăiu* în 1883 în ediția I Maiorescu,) sînt „*publicate întăiu*“ în *Convorbiri* din 1884, de Eminescu. De aici rezultă și „plagiatul“ lui Eminescu, pentrucă, numai dacă spui că aceste poezii, printre care *Sonetul Veneției* și *Somnoroase păsărele*, au fost publicate *întăiu* în ediția I, și adăogi că au fost publicate fără „știința și voința“ lui Eminescu, numai atunci Eminescu nu mai e „plagiator“. De aici mai rezultă și o postură ridicolă a lui Eminescu cu privire la *Mai am un singur dor*. E destul de delicată situația unui om matur, cînd publică o poezie, în care spune cum vrea să fie îngropat. Dar încă atunci cînd, cum reese din ediția d-lui Adamescu (cași din a d-lui Bogdan-Duică), poetul a trimes *Convorbirilor* în Februarie o poezie, în care cere cum să fie îngropat, apoi, în Martie, a trimes la *Familia* aceeași poezie... remaniată și a mai dat și unor persoane particulare aceeași poezie; remaniată din nou în două feluri! Se poate ceva mai ridicol? De fapt Eminescu n'a publicat *niciuma* din aceste poezii de moarte. Le-a găsit Maiorescu, le-a publicat, fără „știința“ lui Eminescu, pe toate, în ediția Socec, din care au reprodus și *Convorbirile* și *Familia*. D-nii Adamescu și Bogdan-Duică, crezînd că le-a trimes Eminescu ba la *Convorbiri*, ba la *Familia*, ba la amici, le îm-prăștie prin tot volumul domniilor lor, cu date deosebite și loc de publicare deosebit, și — Eminescu iese un personaj ridicol, care dădea repetate manifeste cătră țară, că vrea să fie îngropat la marginea mării cu un teiu la cap!

O problemă complicată o prezintă, în edițiile d-lui Adamescu, sonetele *lubind în taină*, *Trecut-au anii* și două variante ale poeziei *Mai am un singur dor*. În ediția primă, nu le punea, pentrucă le socotea postume.

În articolul de-acum un an, credeam că le socotea postume, pentru că, cași d. Bogdan-Duică, crede că numai ele au fost adunate de Maiorescu de pe la „persoane particulare“, și deci nepublicate de Eminescu. Dar acum constat că d. Adamescu n'a văzut ediția I Maiorescu niciodată. Și de aceia sînt convins că le crede postume, pentru că luîndu-le din Scurtu, în care ele n'au dedesubt însemnarea locului unde au fost publicate, ci numai anul ipotetic al compunerii lor, d. Adamescu a crezut că Scurtu le-a reprodus din manuscrise, și deci sînt postume..

Acum d. Adamescu le pune în ediția sa, dar zice că au fost publicate în 1885 în ediția II Maiorescu. Dar aceste patru poezii au fost publicate în ediția I. Și apoi, firește, în toate edițiile, până în ziua de azi.

Dar în sfîrșit, pentru ce le pune d. Adamescu în ediția cea nouă? Pentru ce aceste poezii nu mai sînt acum postume? D. Adamescu nu spune de drept pentru ce. Spune cam pe înconjur: Pentru că, atunci cînd au fost publicate, „trăia poetul“. Dar că „trăia poetul“ pe-atunci — nu știa d. Adamescu și cînd a alcătuit ediția sa primă? Pentru ce le considera pe vremea aceia postume? Dar cînd s'a publicat *Dalila*, nu „trăia poetul“? Pentru ce n'o pune în ediția d-sale?

E clar că d. Adamescu nu știa, la prima sa ediție, că aceste patru poezii au fost tipărite, căci nu văzuse încă nici ediția a II-a Maiorescu. Credea că le-a publicat Scurtu după manuscrise.

Dar, în sfîrșit, să analizăm noua teorie a d-lui Adamescu.

Și dacă Eminescu „trăia“, cînd au fost publicate aceste poezii? Urmează că le-a publicat Eminescu? Căci doar le-a publicat Maiorescu. Ba încă urmează poate că le-a publicat Eminescu „cu voința“ sa, *condiție pe care o cere chiar d. Adamescu*? În publicarea acestor poezii voința lui Eminescu s'a amestecat tot atît cît și voința d-lui Adamescu sau a mea. Eminescu „trăia“ și cînd s'a publicat *Kamadeva*. Înseamnă că el a voit publicarea poeziei acesteia?

Atunci unde găsește d. Adamescu exprimarea „voinții“ lui Eminescu pentru publicarea celor patru poezii?

În acel „trăia“? Vrea d. Adamescu să spună că Eminescu, asistînd la publicarea edițiilor Maiorescu și... Morțun, fără să protesteze, fără să le împiedece,—a aprobat acele ediții, s'a arătat mulțumit de ele,—că poeziile sînt publicate cu voința lui... retroactivă?

Știe d. Adamescu ce-ar urma de aici? (Pentru scurtarea textului, voi numi „Eminescu“ pe omul sănătos, întreg la minte, conștient, responsabil, adică pe creatorul poeziilor—și „eminescu“ pe omul degenerat, iresponsabil, „plagiatorul“ lui Nordau, adică pe *cellalt* om).

Ar urma că eminescu era mulțumit și de unele poezii din ediția Maiorescu, care lui Eminescu nu-i plăceau și pe care Eminescu voia să le „suprime“ cînd era să-și scoată poeziile în volum.

(Vezi: Maiorescu, Critice, articolul despre Eminescu). Ar urma că eminescu nu mai avea nimic de îndreptat în foarte multele poezii, pe care Eminescu, „cel mai aspru critic al operei sale“, voia să le îndrepte. (Vezi același articol al lui Maiorescu. Vezi și prefața dela ediția I Maiorescu, reproducă în toate edițiile ulterioare). Ar urma că eminescu era mulțumit de greșelile tinerești ale lui Eminescu ca, de pildă, „Ș'ale trestiiilor foșnet“, „Ș'ale preoților cîntec“ etc., etc., etc., de care Eminescu desigur că nu era mulțumit. Ar urma (ca să dau un singur exemplu), că eminescu era mulțumit că versul lui Eminescu: „Poporul loc îi face tăcut și umilit“, zețuit greșit în *Convorbiri*: „Poporul lor îi face tăcut și umilit“, a ajuns, corectat de Maiorescu: 1 „Poporul lui îl face tăcut și umilit“! Ar urma, cu alte cuvinte, că eminescu, perfid, e mulțumit că se atribue lui Eminescu un vers care spune nu numai contrariul decît ceia ce a voit Eminescu, dar chiar o ineptie. 2 Ar urma că eminescu era mulțumit că sonetul *Veneției și Somnoroase păsărele* din ediția Maiorescu, și *La Steaua* din ediția Morțun, n'au indicația că sînt imitate după scriitori străini, — mulțumit, probabil, pentru că eminescu spera că cineva va descoperi izvoarele și-l va taxa de plagiator pe Eminescu. Ar urma că eminescu era mulțumit că Morțun a dezgropat poeziile de adolescență ale lui Eminescu, pe care acesta din urmă nu le-ar fi dezgropat, — de oarece nu-i plăceau și voia să suprime chiar poeziile de mai înfriziu, „eminesciene“, nu imitate după Alecsandri, Bolintineanu — ca un băiat între șaisprezece și nouăsprezece ani ce era, cînd a compus acele poezii. (Ș'apoi ce poet își publică în volum versuri dela șaisprezece ani?)

„Mulțumirea“ aceasta e una din cele mai eloquente dovezi de degenerarea lui Eminescu, de *absența „voinei“* lui la publicarea edițiilor din acest timp, — dovada cea mai eloquentă de postumitatea poeziilor publicate în vremea aceasta de către editori ori alte persoane.

De „mulțumirea“ aceasta doar m'am folosit și eu în articolul de acum un an, ca încă de o dovadă a degenerării lui Eminescu și, deci, a postumității poeziilor publicate după 1883. Numai cît cuvîntul *mulțumire* e impropriu. Cuvîntul adevărat e *absența*, inexistența lui Eminescu ca *autor* al poeziilor lui.

Cum își explică oare d. Adamescu faptul că prefața lui Maiorescu dela ediția I-a, în care el vorbește de „îndreptările ce (Eminescu) avea de gînd să le facă“ în multe poezii și în care Maiorescu adaogă: „totuși am publicat și aceste poezii“ — cum își explică d. Adamescu că această prefață în care se vorbește ca de un mort, a fost reproducă exact, *trîind încă Eminescu*, în alte două ediții?

1 Și, luîndu-se după Maiorescu, de toți editorii.

2 Eminescu spune că poporul e umilit, cînd trece Cezarul. Versul rezultat din greșeli de tipar și din corectări de greșeli spune că Cezarul glorioș e umilit de prezența poporului — și eminescu nu mai poate de mulțumire!

Cum își explică d-sa (și toți editorii) că dela ediția I și până la ediția III, *nu există nicio schimbare*,—nici un semn de voința, de prezența, de existența lui Eminescu? Cum își explică d-sa faptul că în tot acest timp Eminescu n'a rugat pe Maiorescu să schimbe macar o singură greșală de text, de limbă, cel puțin dintre acele care-i strică înțelesul poeziilor? (Și sînt multe de tot aceste greșeli) — el, care avusese de gînd *să-și refacă* o mulțime de poezii, și pe unele să le suprime?

Nu vede d. Adamescu că Eminescu „trăia”, dar nu mai exista?

Indărătnicia aceasta de a nu recunoaște *postumitatea* poeziilor publicate după 1883, este un act dușmănos împotriva lui Eminescu. Dacă aceste poezii *nu sînt* postume, dacă publicarea lor este făcută cu *voința* lui Eminescu, ba încă a adevăratului Eminescu, atunci Eminescu este un poet care la maturitate publică versuri cu „ș'ale preoților cîntec”; un poet care are mania autoflagelației și-și strică versurile vechi, transformîndu-le în ineptii; un poet care imită fără să spună, adică un plagiator; etc. etc.

Dar Eminescu nu trebuie să iasă plagiator, inept și la maturitate, cu limba și forma pline de greșelile unui începător ce se luptă cu forma și cu limba — nu trebuie să iasă un imbecil, numai fiindcă noi nu cunoaștem textele, nu știm să le interpretăm pe cele pe care din întâmplare le cunoaștem, ori pentru că nu ne lasă „ambitia” să recunoaștem că am greșit.

Eminescu merită mai multă muncă, mai multă atenție și mai puțină tenacitate în „ambitia” de a arăta că nu am greșit.

„Ambiție” în dauna gloriei lui Eminescu și mai ales a numelui lui de om cinstit?

...N'am nimic cu editorii lui Eminescu. D. Adamescu în deosebi este un om foarte simpatic și nu fără merite în publicistica noastră. Dar aceste articole nu pot să nu aibă un caracter polemic. Mă simt dator să răstorn toate înjghebările false, dăunătoare gloriei și amintirii lui Eminescu.

Și dacă greșesc undeva în privința faptelor sau a deducțiilor, voi fi fericit cînd mă va corecta cineva, căci lucrul principal este restabilirea, măcar aproximativă, a adevărului despre Eminescu, și nu persoanele noastre.

G. I.

Cronica literară

— Consumare și producere. — Muzica viitorului —

În cronică din numărul trecut spuneam că un popor nu poate produce în literatură decât ceace-i permite, și ar putea spune ceace-i pune la îndămină sufletul său, condiționat de stadiul social, politic, cultural, literar, la care a ajuns, — și bine înțeles de psihologia specifică a aceluia popor, care stăruie ca factor comun sub toate transformările sociale și culturale.

Cineva mă întreabă: Dacă literatura exprimă sufletul unui popor dintr'un anumit stadiu al evoluției sale, atunci cum se face că un Român poate gusta scriitori francezi, englezi, scandinavi, ruși, etc.? Dacă literaturile acelor popoare exprimă alt suflet și altă evoluție a speciei, și dacă totuși le guști în toată puterea cuvântului, — faptul acesta nu contrazice opinia d-tale? Nu pledează în favoarea unei uniformități sufletești, — în orice caz nu pledează împotriva imposibilității, pentru noi, de a crea (dacă avem talente), o literatură în genul Proust, Anatole France, Baudelaire, etc.?

La aceasta voi răspunde că sînt foarte mulți oameni cărora le place Iliada, dar e sigur că în genul acesta nu poate scrie nimene, căci „epopeea este un gen al trecutului“, „modernii nu mai pot crea epopee“, „epopeea este un gen mort“, cum spune orice manual de poetică.

Și tot așa, Racine sau Corneille plac la foarte mulți oameni de cultură, dar tragedia clasică este un gen mort cu neputință de realizat astăzi.

Celor mai mulți Romîni culți le place Creangă, dar este clar că nici un scriitor român nu poate scrie ca Creangă. Și, tot așa, la foarte mulți Romîni culți le place literatura populară, dar nimene

nu poate scrie balade ca Miorița, ori doine. Ba am putea adăoga că și un străin, care ar ști românește, ar putea gusta pe Creangă și Miorița, dar...

Mergînd și mai departe, este sigur că d. Sadoveanu admiră pe d. Brătescu-Voinești, și d. Brătescu-Voinești pe d. Sadoveanu, dar nici unul nu poate scrie în vecii vecilor ca cellalt.

Așa dar capacitatea de consumare literară a unui individ, a unei epoci, a unui popor este mai mare decît capacitatea lui de producere.

Bine înțeles, capacitatea de consumare nu o are nimene pentru literaturi care exprimă alt suflet, tot atît de întregă și complectă ca pentru literatura care-i exprimă sufletul său.

Imitaționiștii noștri confundă plăcerea lor de a consuma (cei care o au; la alții e numai moda) operele străine, cu posibilitatea de a produce astfel de opere. Dacă cumva consimt să convină că nu ar putea crea epopee adevărată și tragedie clasică adevărată, apoi li se pare ușor de creat proză proustiană și poezie baudelairiană, pentru că acestea sînt contemporane. Parcă *deosebirea* se datorește numai diferenței de epocă, nu și diferenței de cultură. Diferența de epocă e o diferență de cultură. Iar diferența de cultură e, în realitate, o diferență de epocă.

Altcineva mi-a adus obiecția că interdependența economică, culturală, trenurile, aeroplanele, radiofonia, solidarizarea Europei în contra Americii, Asiei, etc., tind să unifice viața europeană și poate chiar să impună Europei o limbă unică—intr'un viitor oarecare. Ce se face atunci cu spiritul specific național în literatură.

Foarte simplu: Se împutinează. De dispărut nu poate dispărea, pentru că o uniformitate totală nu se poate concepe, pentru că psihologia de grup va persista. Persistența bine înțeles, va tot slăbi, pentru că psihologia de grup nu e un element biologic (acela nu s'ar schimba), ci un element rezultat din istoria unui popor și variabil cu istoria.

Dar dacă uniformizarea Europei ar aduce după sine și amestecul tot mai mare al popoarelor prin încrucișări, până la total amestec, atunci, firește ar rezulta un singur popor european, cu un singur spirit specific, foarte complicat însă, fiindcă ar fi rezultatul atîtor încrucișări și atîtor medii naturale și chiar, oricum, sociale, medii deosebite mai mult încă decît este astăzi multicolorata geografie socială și culturală a Franței.

Atunci s'ar produce și uniformitatea literară, cu bogate variații, așa cum și azi, la un popor mare și cult, ca Franța, pe deasupra spiritului specific se desemnează atîtea nuanțe—franzezești.

Ar fi un bine și pentru literatură? Greu de răspuns! Căci ea ar cîștiga într'un sens și ar pierde în altul..

Dispărînd specificul național, literatura Europei ar pierde din va-

rietatea ei. Orchestra ar rămînea compusă numai din viori.—Dar pe de altă parte, marele popor european ar avea în sînul său mai multă varietate decît orice popor de azi. E drept că n'ar mai fi decît violoniști, dar violoniști infinit de mulți și de deosebiți între ei, cum nici o orchestră de violoniști n'a mai avut vreodată.

Ș'atunci se pune întrebarea: E mai bine o orchestră incomparabilă, compusă numai din violoniști care, prin contribuția lor, să epuizeze toate posibilitățile vioarei, ori e mai bine o orchestră compusă din cîteva viori, cîteva violoncele, cîteva saxofoane, cîteva..., care să dea, fiecare, ceva din posibilitățile lor?

Să răspundă muzicanții.

De altfel, nu voința oamenilor va hotărî de viitorul Europei, ci mersul fatal al istoriei.

...Dar „spiritul specific“ și toate problemele puse de el ar apărea din nou: Spiritul specific al poporului european față de spiritul specific al poporului asiatic, sau—dacă Asia n'o fi ajuns și ea la... unificare—al popoarelor asiatice! Și vor apărea imitatorii spiritului asiatic, teoreticianii imitației, teoreticianii spiritului specific european, etc!

Și cînd, peste zece mii de ani, se va unifica toată planeta în viață, limbă, cultură și literatură—și cum atunci vom fi în legătură zilnică cu vecinul nostru Marte,—moderniștii vor imita pe Martieni, și teoreticianii lor vor susține că fără această imitare, literatura Pămîntului e „reacționară“ și „terre-à-terre“.

Prima parte a acestei cronici este serioasă (cel puțin în intenție), căci tratează o problemă de istorie literară. A doua...

G. I.

Cronica artistică

Imagini întretesute de viață și moarte

(Dela Carol Popp de Satmary la Sabin Popp, amintind și despre expozițiile Olga Grăceanu, Maria Pillat, S. Mütznér, C. Bacalu, Nina Arbore, D. Ghiță, M. W. Arnold și cea retrospectivă a Atheneului Român).

Ultimele evenimente petrecute, pe vreme iernatecă, în Bucureștiul acesta plin de inovații și capricii, mai întotdeauna cu răsunet nepotrivit, au purtat pe iubitorii de artă nu numai deacurmezișul celor cincizeci de ani de plastică românească, ci și în sfera pîcloasă a unui trecut ce nu s'a realizat și-a unui viitor ce s'ar fi putut mai iute lumina, dacă moartea tinărului Sabin Popp, pictor de drum falnic, n'ar fi descrunțat frunțile înfierbîntate de dorința unei integrări colective într'un fel de artă apropiată sensibilității noastre.

Muzeul Toma Stelian, mai mult casă de expoziții decît muzeu, a organizat o expoziție retrospectivă cu lucrările primului pictor român valoros înaintea lui Grigorescu și tovarăș demn, mai mult la renume decît la asemănare, cu Th. Aman: *Carol Popp de Satmary*.

Faima acestui pictor, abea acum începe să se răspîndească, pe măsură, ce, de pildă, aceia a unui Tătărăscu, descrește, și pe drept cuvînt.

Satmary s'a născut în 1813, Tătărăscu în 1818, Aman în 1831 iar Grigorescu în 1838.

Era firesc ca aquarelele, adeseori naive, nemîntuite și ușoare, ale lui Carol Popp de Satmary să nu obție înțelegerea admirativă a unui public, care nu știa prea bine ce nsemna arta și mai ales, ce conținut avea arta bizantină, de vreme ce el

prefera felul imposibil de-a picta al lui Tătărăscu, pictor dotat desigur, și nu atât lipsit de gust și înțelegere, cât de vederi adânci și unitare. Bizantinismul trecut printr'un fel de realism împurmutat dela Renașterea italiană și dela unele încărcături moscovite, este atât de depărtat de sensibilitatea noastră ortodoxă, cât și romanțele rusești și italiene, care schimbaseră înainte de venirea curînd decedatului D. G. Kiriac, melodiile bisericești într'un fel de virtuoziitate superficială și opusă adevăratului spirit religios al nostru.

Th. Aman, mai unitar nu atât cu sine însuși, cât cu pretențiile academice ale vremii, a făcut un pas mai departe în plastica romînească.

Dacă horele lui sînt jucate de cucoane travestite în țărânci și dacă viața, aerul, mișcarea sînt absente în atmosfera unora din lucrările sale, care ne par vedenii dintr'un volum desgolit de aer, *Th. Aman* rămîne prin grafica-i valoroasă, în care migăleala și detaliul se potrivesc mai bine decît în pictura de chevalet. Rămîne și prin cîteva picturi în care forma nu este redusă la o suprafață uscată și culoarea la expresivitate relativă.

Dar astăzi un *Carol Popp de Satmary*, boer romîn din Satu-Mare, înobilat de Unguri, curios ca un *Dinicu Golescu*, aventuros ca orice tînăr al epocii 1830, călător peste mări și țări, de unde a adus obiecte de artă, cercefător asiduu al muzeelor italiene și al palatelor din Roma, unde se dusesese ca teolog și de unde se 'ntoarse cunoscător de artă și visător îndrăgostit de-o boeroaică valahă,—ne poate apare în adevărata-i lumină.

Satmary a avut o sensibilitate destul de romantică care a fost, firește, stăvilită de academismul vremii. *Satmary* a avut un simț al culorilor și o înțelegere a pitorescului, pe care mult mai firziu și într' altfel, o va avea doar *Nicolae Grigorescu*.

A avut o naivitate, o grație pe cît de simplă, pe-atît de sinceră. Și dacă într'unele portrete cu lac gros și atitudini convenționale, însușirile unui suflet tînăr, luminos, sensibil, sînt înăbușite, în aquarelele-i numeroase aceste calități sînt din plin.

Liszt, prietinel și oaspetele nu numai al lui *Alecsandri* ci și al pictorului *Satmary*, este evocat dinaintea pianului, cu mijloace simple și emotive.

Bilciuri în care țărâanii în costume felurite stau în fața unor țigani caraghioși, mănăstiri cu călugări întroeniți de ani, case și alaiuri boerești, jupinițe îmbrăcate în malacovuri, colțuri de mahalale cu pronunțat caracter oriental, animale dintre care ursul nu poate lipsi, sînt evocate în colori gingașe, luminoase, vii, care povestesc fără să insiste, care amintesc fără să predice, care încîntă fără să obosească.

Atmosferă impresionistă? Poate. Dar mai curînd o evocare de poveste orientală, în care natura aleargă vie și ușoară, într'un tempo tihnit, într'un ritm îngăduitor.

Aquarela și-a găsit un mare înțelegător, cu ațiția zeci de

ani înaintea unor artiști ca Rodica Maniu, Maria Pillat, Cecilia Cuțescu-Stork. Și când ne gândim că un artist ca d. N. Grant, crede și azi că migala, detaliul încercuit de creionarea și apoi colorarea spațiului, sau precizia neorganizată înseamnă artă, ne dăm și mai bine sâmba de sensibilitatea vie, gingașă și liberă a unui Carol Popp de Satmary.

* * *

Aquarela este cultivată acum, mai mult de femei și tineri, ceiace este explicabil, de vreme ce gingășia colorilor de apă, cu care nu poți accentua, construi ci mai mult evoca, este un corespondent sufletului tânăr și sensibil, care huzurește de farmecul vieții, fără a-l stringe în tipare rigide, adânci și construite.

În ultimul timp am avut trei expoziții de aquarele. D. M. W. Arnold a adus impresii fugarnice din țara sfântă. Evocare rapidă, în culori tari, care nu se acordau mulțumitor nici între ele și nici cu spiritul tihnit al locurilor. Un negru și o turcoaică într'un roz apropiat de liliachiu erau lucrări, însă, de samă. Formele erau înțelese de suprafețele de culoare, iar tonurile se înțelegeau și ele. Într'unele peisagii, am găsit perspectivă arătată și într'altfel decât prin grupări coloristice paralele.

D-na Maria E. Pillat lucrează mai simplu și ca bază formală și ca nuanțare coloristică. Albul hirtiei este de cele mai multe ori respectat și înțeles de florile ce abundă. O cumpătare vrednică domnește în toate tablourile liniștite, păzite de accentuări explozive ori de desirul colorilor. Chipurile d-nei Pillat au o seninătate aproape clasică. Teama de pitoresc, de anecdotă, de literatură, fac din această artistă o cumpătată. Aquarelele sale trăesc prin culoare, prin mîndrețea unui stînjenei, prin jocul curgător al părului fetei în bluză albă, pe fond alb.

Trecînd acum la celelalte expoziții de artă trebuie s'amințim că dezorientarea și imitațiile nu sînt rare, ci dimpotrivă le găsim și în expoziția unei artiste dotată, totuși, cu sensibilitate, ca d-na *Delavrancea-Dona*, sau în încercările prea iute plâsmuite ale tinărului *Știubei*, care ar putea ilustra cu înțelegere cărți englezești de călătorii pe mare, dacă s'ar strădui mai mult în privința desenului și-ar înțelege ce înseamnă realitatea dintr'un tablou și cerințele constructive ale unei pinze încadrate.

Pictorul C. Bacalu a surprins prin studiile serioase ce le întreprinde, pe mulți cunoscători. Nu e puțin lucru să ajungi la tonurile calde și îmbibate de lumină ale Mangaliei, de unde d. Bacalu a adus și peisajii slab construite, fără formă, fără spațiu, în înțeles de cuprins de sine stătător, dar și unele aspecte unitare, bine clădite, cu înțelegere coloristică, precum este acel peisagiu cu copaci verzi, dispuși paralel și cu un galben radiant.

Încă inegal, încă în curs de studiu, d. Bacalu a căutat să interpreteze și unele colțuri din Mangalia, pe care d. St. Dimi-

trescu le-a redat fără putință de a fi întrecute. (Brutăria din colț cu drumul înspre mare). Rivna d-lui Bacalu este, așa dar, mare. Nădejdea noastră în d-sa este tot astfel.

D-l *S. Mütznner* merge pe același drum, pe care a început: cătră culoarea îmbibată, fărâmițată, punctată de lumină. O analiză coloristică a peisagiului japonez, în care lumina desface moleculele culorii, într'un mozaic, pe care impresioniștii *Monet*, *Seurat*, *Pissaro* au avut grijă să-l exploateze suficient.

O încrucișare de radieri minuscule, care distrug nu numai forma obiectelor, ci însăși culoarea lor, de reflectări în plin aer, de transmutări oarecum de suprafață a aspectelor generale ale peisagiului.

Un lirism evident poetic, dar nu esențialmente plastic și oarecum depărtat de spiritul curent, organizat adînc, disciplinat.

Dar d. *Mütznner* are în însăși expoziția actuală două-trei pinze, care anunță c'ar putea fi și altfel, mai consistent, mai plin, mai întreg. Este „femeia 'n verde“ (nr. 37), tablou de-o virtuozitate coloristică depășind celelalte lucrări și de-un pronunțat simț pentru volum, amintind carnația rotundă și abundentă a lui *Rubens*. Verde, albastru, vînat și brun sînt culorile acestui tablou, pornit poate sub suggestia verdelui lui *Eduard Manet*, dar ajuns pînă la o închegare aproape sculpturală, prin ritmul liniilor curgător și cuprinzător.

„Farfuria cu pești“ este mai realistă, dar și-aici un verde și-un alb aburii surprind.

Arta d-nei *Olga Greceanu*, deși simplă, nedumerește și nemulțumește pe mulți. E o artă de sinteză formală, bazată absolut numai pe *ritmul liniilor*. Toate tablourile au fost lucrate pe hîrtie groasă cenușie și nici unul din ele nu este colorat. O expoziție unitară, ca realizare și precisă, ca scop.

Noi considerăm pe d-na Greceanu ca o mare artistă, care merge pe drumul firesc al artei romînești: bizantinismul.

Artistă este ascetă, despersonalizată, desfăcută de orice legătură cu realitatea. Pentru ea formele sînt jocuri de linii, arabescuri nu sînt de geometrice ca cele originare, dar destul de precizate și dominante pentru a li se sacrifica orice pretenție de verosimilitate anecdotică.

D-na *Greceanu* construiește totul pe liniarism. Linia dreaptă e cea mai des găsită, ca accentuatoare a ritmului, pe cînd formele rotunde, care de multe ori se modifică ogival, sînt mai rare. Așa dar nu numai bizantină, ci și altfel este arta doamnei Greceanu, care face din trupul omenesc coarde ce rezonează intens, săgeți ce străpung spațiul, arcuri ce radiază liniște.

În ultima expoziție, artista a acordat o oarecare atenție și volumului, dar mai mult prin delimitări de umbră, ca astfel rit-

mul liniar al conturărilor să nu piardă din intensitate. O modelare sculpturală, mai mult colțuroasă aflăm în „compoziția nr. 1“. O modelare cu rotunjimi, cu linii mai orizontale, mai finite, îndreptate concentric, găsim în tabloul „Fecioara cu pruncul“, cea mai strălucită pildă a expresiei bizantine a artistei.

* * *

D-ra *Nina Arbore* expune la Hasefer, deoparte deseneuri, compuse cu aceeași strălucită înțelegere pentru suprafețele definite de creionu-i sensibil și de altă parte picturi, în care frăgezimea sentimentului domnește din plin. Tehnica sigură a artistei ne-a adus acele deseneuri obiective și pline de seninătate, pe care numai unduirile bine susținute și disciplinate ale unei linii cumpănite și ale unui temperament sobru le pot da o adâncire și o permanentizare.

În acest sens, d-ra *Arbore* poate fi asemănată cu „maestrul dela Basl“, care ca și tatăl acestuia „meșterul din Augsburg“, avea conștiința perfectă a suprafețelor cărnose, pe care le reda prin proeminențele lor expresive.

D-ra *Arbore* nu imită pe *Holbein*, care au adus o oarecare individualizare față de generalizarea picturii italienești, ci are aceeași cunoștință despre formă, despre anatomie, despre caracteristicul feței moștenită dela ei. Că în Germania, eleva de mai târziu a lui *Henri Matisse*, coloristul, a învățat cultul lui *Hans Holbein* și felul acestuia de-a accentua doar părțile esențiale, expresive, ale unei figuri, restul redându-l în linii generale, e firesc.

Holbein era un adevărat cunoscător al picturii germane, flamande și italienești. Era un savant. Era o voință mare, pe lângă un talent sensibil.

Numai astfel se explică acea covârșitoare influență asupra plasticii germane, care înțelege desenul mai mult prin *Hans Holbein*, care s'a străduit să pue ordine în sensibilitate și fineță în tehnică. *Holbein* a arătat, prin întreaga-i operă, ce însemnă plastic și pictural, ce însemnă unitate, întregire, echilibru.

Desenele d-rei *Nina Arbore* sînt așadar picturale, cu umbra și lumina discret nuanțate și numai cît trebuie, cu liniile sigure și neinsistente. Adeseori deseneurile par, din această cauză, cam didactice și ușor de executat. Secretul marilor creațiuni a fost întotdeauna acela de-a lăsa privitorului sau cetitorului impresia de firesc, ușor (nu ușuratec) și posibil de apropiat. D-ra *Arbore* are, după părerea noastră, cel mai sensibil și totodată cumpănit creion. În uleiurile sale, artista păstrează aceleași caracteristici de simplitate, naturală, gingășie, ce servesc la redarea expresiei esențiale a obiectelor pictate.

Culoarea și aici e ușoară și luminată, de pare culoare de apă și de-o frăgezime cu totul feminină. Eleva lui *Henri*

Matisse caută și ea același joc al radierii mistice din culoare. „Astfel, pictorul care dorește ca un anumit loc al tabloului lui să fie de culoare verde, așează acolo un arbore; și prin aceasta el spune și mai mult decât ar fi voit să spue în principiu (P. Valéry. Eupalinos).

Dar dela „fetița în roz“, de anul trecut și până la „pisica cu agavia“ sau strada din București este încă o diferențiere.

„Fetița în roz“ cu minile de madonă, era pusă într'un cadru de culoare radiantă, întrețesută cu lumină, ce amintea și fresca dar și umbrele verzi și albastre, aproape catifelate din „Les Oliviers“ de Matisse, pictați în 1924.

Acum artista înțelege ca și culoarea să fie discretă și pe cât posibil fragedă, fără radieră magică precum a isbutit în „me-rele de pe covor“, minunată viziune pe un singur plan.

Artista Nina Arbore caută să umple suprafețele doar cu obiecte esențial omenești și cu adevăruri depărtate de orice pitoresc sau indiscreție.

De anul trecut și până acum, pictorul *D. Ghiță* a câștigat multe însușiri, care îi lipseau în peisagiile acelea petrolifere, neînchegate. Acum puritatea geometrică a formelor pare că se leagă într'un tot și culoarea a început să capete interpretări armonioase în raport cu celelalte elemente componente din tablourile sale. Totuși până la unificarea profund expresivă a picturii d-lui Ghiță, mai este de așteptat îndesul.

Expoziția retrospectivă, organizată nemulțumitor, în subsolul *Ateneului Român*, conține bucăți din pictorii români de până acum douăzeci de ani. Ideea în sine, a unei expoziții retrospective, e bună. Dar a vrea să faci cu niște Grigorești puțin reprezentativi, cu niște Luchieni din tinereță (unii, pare-se, chiar falși) și cu o pusderie de mediocrități, expoziție reprezentativă pentru istoria artei românești, e ridicul.

Carol Fop de Satmary și *Tătărescu* sînt reprezentați amîndoi prin trei lucrări necharacteristice. *Aman* și *Andreescu* sînt singurii mulțumitor reprezentați. *Grigorescu* și *Luchian* sînt pomeniți prin lucrări nevaloroase, neisprăvite, ori din tinereță. Expoziția a avut un singur merit: ne-a amintit cîteva nume uitate, pe nedrept, sau pe altele, puțin cunoscute.

Surprinzătoare calitate de precizare coloristică și dispunere a masselor, am găsit în lucrările lui *Tuduz Adjuckiewici*.

Peisagiul lui *Jiquid* aminteste cu destulă discreție pe *Corot*. Surprinzătoare ca expresivitate, portretele lui *Livaditti*, în

special acel al logofătului Al. Ghica, frumos pus în cadru. Interiorul lui *Negulici* de o stîngăcie încîntătoare. Nestăpin pe construirea planurilor, cu toată pretenția lui de redare exactă și minuțiozitate zeloasă, *Negulici* n'a putut izbuti în dorințele sale. De-ar fi izbutit, n'ar mai fi păstrat, de bună samă, caracterul arhaic și naiv al vremii sale. Perdelele dela fereastră se văd în oglindă. Podelele es afară din cadru, prăvălind desenul covorului. Un om stă în fund, pe o canapea, dînd și mai multă lipsă de balast întregului.

Expresiv, capul de copil semnat *Mișu Popp*. Portretul d-nei V. de *Valch* amintește pe Rubens. Muschetarul „Portos” de *Eug. N. Ghika* prezintă însușiri, care depășesc îmbicseala academismului și acel convenționalism, care-l definește. Dacă dintre pictorii morți am putut aminti aceste nume, dintre pictorii aflați în viață nu știm pe cine am putea pomeni în afară de *G. Petrașcu*, marele maestru al generației noastre vîrstnice și de *G. D. Mirea*. Și totuși numărul operelor pictorilor aflați în viață dar morți pentru istoria artelor, precumpănește pe cel al morților de moarte bună.

Putem pomeni oare, de nudurii grosolane și de un sensualism efin ale unui d. Titus Alexandrescu, ori de mahalageștile viziuni îndulcite și încălzite la un foc denaturat, ale d-lui Kimon Loghi ori de pasta crudă și barbară a unui Costin Petrescu, care nu știe să distingă pictura de anecdotă și culorile de fardat de cele pentru pictură, ori de viziunile nerealizate, moi, în culori stupide, absurde, nesuținute ale unui Ștefan Popescu ori de „tipul bucureștean” lipsit de orice caracteristică ale unui Stoenescu sau, în sfîșit, de încercările într'ale picturii ale lui Verona, Vermont, Bordenache, Pan Ioanid sau într'ale sculpturii ale unor Dimitriu-Birlad, care l-a făcut pe unchiul meu Petru Poni de nu-l mai recunosc, sau de Iordănescu, Mățaoranu, Severin, tribunii poporului nepriceput în artă?

Pornită, așadar, din intențiile bune ale d-lui Ministru Dr. C. Angelescu, președintele Ateneului, expoziția Ateneului nu înfățișează decît în mod incomplect, nereprezentativ, pictura romînească de pînă acum douăzeci de ani.

Ce pictură și ciți pictori am avut pînă la 1908 nu e greu de știut. Degetele minilor ne sînt prea deajuns, ca să-i numărăm.

* * *

Tocmai cînd nădejtile noastre se bizuiau mai mult pe el decît pe oricare alt pictor al generației încă tinere, *Sabin Popp*, înfrînt de boală, a murit pe drumuri nemțești, depărtate, atît de depărtate de tihna constructivă a artei bizantine, de aerul acela liturgic, pe care l-a adus în minunatul portret de familie, modernizare și laicizare a hieraticului bizantin.

Toți criticii au scris despre acest portret-triptic ca despre o lucrare desăvîrșită, neștiind, dar poate presimțind finalul acestor dureros, mult prea devreme, mult prea vindicativ pentru arta

noastră, care începea cu el și cu alții, cărare nouă, avîntată, tare, sigură și atît de opusă zodiei de rac, care multă vreme a statornicit spațiul și a micșorat timpul în care să se desfășoare dragostea de frumos a Romînului.

Sabin Popp a știut să-și domine orice avînt de prisos, precum din boala pe care l-a cuprins, a putut să-și rupă clipe de înaltă creație.

Cu vigurozitate cuprindea peisagiile pline de arbori, care sfredelesc pămîntul și mișcă aerul pe serpentinele scoarței încolăcite sau cu dealuri pline de materie, văzute în aspectul lor întreg, în voluminoasa lor arătare, dinamizată de un duh propriu. Că unele procedee ar fi amintit pe *Van Gogh* nu era decît o nălucire, care dispărea privind coloritul acela transparent, ușor, străbătut de-o adiere de vînt, nici rece și nici cald.

În alte lucrări *Sabin Popp* aducea neașteptate calități de compoziție, dovedind știință și inteligență artistică. Din ce în ce mai pur, din ce în ce mai simplu, din ce în ce mai sintetic și mai adînc, a ajuns până la acel portret de familie, atît de expresiv prin redarea esențială a caracteristicii fiecărui personaj, prin ritmul liniar, prin culoarea apropiată de frescă. Este în acest portret o așteptare fără timp și loc, o așteptare a veșniciei în felul cum o înțelege sufletul nostru ortodox, este o desgolire de cele pămîntești, o purificare, atît în bătrînul acela serios cît și în tinerii cu căutătura smerită, în special în cea a băiatului din mijloc, este o curățenie angelică în însuși chipul meșterului, aflat singur în a treia parte a portretului de familie, desigur amintind pe vre-un primitiv italian, prin aranjamentul acela formal, și gingaș, și smerit, și visător. Poate că o unitate desăvîrșită nu domnește în triptic. O corespondență între suflet și pictură, în înțelesul ei strict, de culoare și ritm formal este, însă, calitatea acestui tablou. *Sabin Popp*, mort mult prea tînr, a înțeles ceiace la generații întregi de pictori romîni nici nu le-a trecut prin cap.

Din fondul artei religioase bizantine s'a putut ajunge la o interpretare adîncă și decorativă a figurilor din zilele noastre, văzute într'o potență superioară însușirilor comune speciei, îndreptate cătră absolut, simbolic, transcendental, printr'o stilizare dincolo de cerințele individuale.

Meșterul *Sabin Popp* a ajuns în aceste cuprinsuri prin focul lui dornic de credință, domolită și reculeasă în contemplație și'n acțiune senină, iar nu în extaz catolic ori în înfrigurare gotică. *Așteptarea veșniciei absolute și nesfîrșite*, pe care numai Dumnezeu nostru al tuturor o va curma cînd va voi, după crunte suferinți, pentru încercarea cea de apoi, pe care *Sabin Popp*, pictor romîn a fost chemat de pe acum s'o aștepte în liniștea morții, în odihna neființii, în tovărășia părinților bisericii „aceștia“!

Petru Comarnescu

Cronica teatrală

— BUCUREȘTI —

Din pricina grelelor condiții de editare, scriitorii stau cu manuscrisele în sertar. Fiecare editură are în dulapuri sute de manuscrise primite de direcție, care a și dat acoturi—punând în contracte și termene fixe de apariție.

Clasicii aproape au dispărut din librării. Operele lor se găsesc numai în biblioteci.

În vitrine nu apar decît cîteva cărți ale scriitorilor cu reputație literară stabilită—schiță, nuvelă și mai ales roman—și rare volume scrise de persoane cu trecere politică sau de „oamenii“ acestora.

Editurile nu pun cu nici un preț subt tipar studii, versuri, piese de teatru. Excepțiile se pot număra pe degete.

Dintre genurile literare, teatrul se bucură—fără îndoială—de cea mai multă bunăvoință din partea guvernelor. Și-i explicabil. Societatea cirmuitoare nu cetește și n'are cultul cărții,—frecventează însă spectacolele. De-aceia n'avem o vastă editură de stat (editura „Casei Școalelor“ este numai un început), iar editurile particulare nu primesc avantagii: dimpotrivă, ele sînt despoiate chiar de micile înlesniri din trecut. Dar teatre naționale și subvenționate există în toate centrele de căpetenie ale țării.

În ultimul timp, presa s'a ocupat de chestia subvențiilor teatrale. Au fost glasuri pro și contra.

Unii au cerut ca guvernele să taie toate subvențiile. Alții au pretins subvenții numai pentru literatură. Mai mulți au declarat războiu teatrelor particulare. Iar cîțiva autori dramatici s'au luptat în special cu Teatrul Regina Maria care—primind subvenții pentru încurajarea literaturii originale—ar fi fost dator să împartă aceste subvenții între autorii jucați.

Aceștia din urmă au susținut că teatrele particulare trebuie, pe baza subvenției, să reprezinte piese peste piese originale. Jucarea pieselor românești cu hurta ar fi cel mai bun mijloc de a încuraja literatura dramatică autohtonă!

Teatrul Regina Maria a jucat și'n alți ani, cași'n anul acesta, piese originale meritorii—iar uneori chiar slabe. A reprezentat, în cursul acestei stagiuni, o lucrare de autentică valoare: „Domnișoara Nastasia“. Nu-i destul? Piese bune nu-s doar pe toate drumurile...

Dacă Teatrul Regina Maria ar satisface toate pretențiile autorilor dramatici autohtoni—subvenția acordată de stat n'ar putea acoperi deficitul material; iar publicul (gonit dela teatru de d-nii Caton Teodorian, Camil Petrescu, Vintilă Rusu-Șirianu, etc.) nu s'ar mai întoarce în staluri nici la chemarea lui Shakespeare. Teatrul are nevoie de un permanent contact cu publicul.

Prin piese străine—bune sau bunișoare—și mai cu samă printr'un joc îngrijit, Teatrul Regina Maria (după cum am mai spus) întreține o atmosferă teatrală, necesară educației spectatorilor, și care va înlesni apariția și dezvoltarea adevăraților autori dramatici.

Credem că acest teatru, în care actorii sînt puși în majoritatea cazurilor la locurile lor—dînd maximum de efect artistic—face un mai înalt serviciu artei, decît Teatrul Național unde repertoriul e alcătuit de „oculta“ teatrală... unde distribuțiile se fac după criterii de multe ori inavuabile... și unde interpretarea, halandala, fără stăpînirea și respectarea textelor, e subordonată jocului de lumini și de culori de sub comanda regizorului. Teatrul Național dă reprezentații pentru ochi, nu pentru suflet. (Față de acest teatru, pentru motive lesne de înțeles, ridicăm mai multe și mai mari pretenții).

Teatrul Național a reprezentat „Copellia“ și „Prometeu“—două piese complet lipsite de valoare literară, care servesc doar de pretext pentru imaginația regizorului.

Și cum parcă victorețtimismul român nu era de-ajuns, direcția Teatrului Național a apelat la d. Enrico Corradini-care, cu „Iuliu Cezar“, a lăsat în urmă pe confrății întru vorbe goale dela București.

În aceste condiții s'ar putea pune—chestia subvențiilor acordate—nu teatrelor particulare... ci însuși Teatrului Național.

D. Corneliu Moldovanu a avut o idee bună: darea unei serii de spectacole cu d-ra Marioara Ventura. S'au reprezentat trei piese: „Fedra“, „Lorenzacio“ și „Meșterul Manole“ de d. Oct. Goga.

Aceste spectacole au scos și mai mult în relief defectele Teatrului Național.

N'au fost utilizați actorii potriviți pentru piesele reprezentate; actorii care au jucat, nu s'au bucurat de o justă repartiție.

Iar interpretarea a avut mari lipsuri. Versurile „Fedrei“ s'au amestecat ca niște macaroane—de nu le mai dădeai de capăt... Un vers era mai lung, altul mai scurt. „Vre-un“ se rostea „vre un“... „de al“—„de-al“... „luat“ (două

silabe)—„lăut“ (o silabă)... Interpreții spuneau cînd „acolo“, cînd „acòlo“... Era o harababură de ritm și de măsură—cum n'am mai auzit în viața noastră... Chiar rimele dispăreau. Răsuna prima rimă ; și—oricît așteptai—a doua nu mai apărea sau apărea cine știe unde... Se încurca între picioarele versurilor următoare, ca niște hățuri căzute în copitele cailor. Chiar d-ra Ventura a fost furată de haosul versurilor.

Sînt agramați actorii, directorul de scenă, directorul ? Sau —mai probabil—există o nepăsare generală ?

Mulțumită acestui tembelism, actorii n'au învățat rolurile în „Meșterul Manole“. Era și greu,—dar aceasta-i meseria lor... Și-i o înverșunată luptă pentru roluri.

O actriță nu primește să joace un rol de bătrînă sau de femeie antipatică. Fiecare vrea, chiar peste cincizeci de ani și la apogeul urîțeniei, un rol de cochetă „jună“, nobilă și „atractivă“... Noroc că actorii sînt oameni mai de înțelegere : altfel nu s'ar putea juca „Othello“ din lipsa lui Jago și „Hoții“ fără erou principal...

Iar artiștii, după dobîndirea cu jupută a rolurilor, nici nu le învață macar cum se cade. De ce ?

D. Oct. Goga, prevăzînd parcă rebeliunea actorilor împotriva textului, și-a tipărit din timp piesa—astfel că „Meșterul Manole“, adouazi după reprezentare, a și apărut în vitrine. În modul acesta, spectatorii au putut repede împlini absențele și încurcăturile artiștilor. Dar biletul de reprezentare s'a mai urcat astfel cu 60 de lei...

D-ra Maria Ventura a jucat în „Fedra“, „Lorenzacio“ și „Meșterul Manole“.

Ne-a plăcut mai cu seamă rolul „Fedrei“, în care d-ra Ventura n'a pus numai un variat și puternic talent — dar și o școală a versului, o veche tradiție clasică...

Versul și eroina erau una.

Cînd și-a ridicat d-ra Marioara Ventura brațele spre soare, ni se părea că și versurile — încolăcite de mîni ca niște șerpi de aur — se înalță, odată cu ele, spre Foibos Apollo...

* * *

Teatrul Mic și Teatrul Nostru urmează seria comediilor ușoare, distractive, bine jucate.

Cine vrea să se odihnească o seară, nesupărat de autori și de artiști pretențioși, departe de piese alarmante, printre glume și situații comice — acela poate fără grijă să viziteze unul din aceste două teatre vesele, fiind sigur că nu va regreta timpul petrecut acolo.

Iar dacă va nimeri la piese prea picante („Cînele care aduce“ la Teatrul Mic), spectatorul din generațiile trecute va constata că

numai pe dînsul nu-l amuză expresiile prea tari ...socotite, poate nu decente, dar acceptabile de generația actuală.

D. Mișu Fotino conduce cu agilitate de spirit Teatrul Mic repartizînd just pe actori, lăsîndu-i — după puterile lor — să se manifeste în aceste piese pentru distracția publicului necăjit.

D. Fotino, — un actor vioiu, plin de vervă, — este întovărașit de un cerc în bună dispoziție: d-na Tantzî Cutava și d-nii Iancovescu, Lefter, Chamel, etc.

Teatrul Nostru, — compania C. Toneanu, Al. Ghibericon și Sică Alexandrescu, — a reprezentat, timp de vre-o două luni, comedia „Moritz al II-lea“.

Această comedie, plină de situații nostime și de cuvinte de spirit, este jucată fără greș de d-nele Anicuța Cîrjă-Vlădicescu și de d-nii C. Toneanu, G. Timică, Al. Ghibericon, etc.

D. Toneanu, mai ales, obține în rolul principal entuziaste aplauze.

M. Sevastos.

Miscellanea

Vicente Blasco Ibanez

Cu moartea acestui scriitor, Spania pierde unul din roman-cierii ei cei mai cunoscuți și mai populari, nu numai în Europa, dar în întreaga lume.

Blasco Ibanez a fost adesea definit de critică ca un Zola spaniol. Afirmarea nu e justă decât în parte.

Primele lui romane apărute la sfârșitul secolului trecut, când naturalismul era încă atotputernic, amintesc desigur pe Zola prin documentarea exactă, descrierile abundente, cunoștința directă a mediului.

Dar Blasco, care nu are în același grad cu autorul lui „Asso-moir“ și „Germinal“ suflul epic, darul de a anima mulțimile în fresce brutale de un grandios symbolism, e mai sobru, mai concentra-t, mai artist și romanele lui obiective și substanțiale nu sînt în-cărcate cu balastul didactic și pseudo-științific, repetițiile și plati-tudinile care fac adesea, atît de indigestă, opera lui Zola.

Cadrul acestor romane colorate, vii, patetice, abil construite și de un intens dramatism, e Valencia lui natală, cu aspectul ei maritim, citadin sau cîmpenesc, Andaluzia, Madridul, Toledo, Bilbao.

Eroii preferați ai lui Blasco și care aparțin tuturor păturilor sociale: pescari, mateloți, agricultori, contrabandiști, vagabonzi, to-readori, politicieni sau proletari intelectuali, sînt de obicei ființe simple, aspre, violente.

Natură viguroasă, spontană, de o vitalitate exuberantă dar puțin complexă, fără fineță și deosebită adîncime, Blasco e departe de a fi un analist al sufletelor, pătrunzător sau subtil. De citeori

încearcă să trateze stări de conștiință complicate sau conflicte morale de un ordin mai înalt, stîngăcia lui e vizibilă.

Dacă femeile din popor sau mica burghezie pe care le-a zugrăvit sînt mai totdeauna vii, acele din alte pături sociale: mondene, artiste sau aventuriere sînt de o psihologie convențională sau falsă.

Facultatea dominantă a romancierului spaniol e fără îndoială acuitatea extraordinară a viziunii.

Ca și marii pictori ai țării sale, Velasquez sau Murillo, Blasco izbutește să redea aspectul fizic și fizionomia individuală a persoanelor cași a lucrurilor cu o precizie și un relief uimitor.

Paleta sa e bogată în culori variate și tari în care se resfrîng parcă razele arzătoare ale soarelui sudic. Unele tablouri, ca acel al Huertei valenciene din „La Barraca”, al halei de pești din Valencia (Flor de Mayo) sau al cartierului strîngătorilor de cirpe și al Țiganilor din jurul Madridului (La Horda) sînt de o intensitate aproape halucinantă și rămîn parcă gravate în amintirea noastră.

Romancierul spaniol e deasemeni un mare poet al naturii și peisajele lui, cu deosebire cele marine, sînt animate de un viguros lirism.

În ce privește producția lui după războiu, inspirată de teme senzaționale sau de un interes actual, care i-au asigurat succesul, ea e de o calitate artistică inferioară.

Ultimele romane, deși conțin încă episoade remarcabile ca putere sau poezie, nu sînt creații originale, ci mai mult fabricații de export, după rețete cunoscute, de un melodramatism uzat și eftin, care vizează în primul rînd cinematograful.

Ceiace va rămînea fără îndoială din opera bogată a lui Blasco sînt cîteva din primele romane (La Barraca, La Catedral, La Horda, Sangre y Arena).

Din ele se desprinde o imagine a Spaniei cu masele ei populare în mizerie și ignoranță, oscilînd între resemnarea abulică și convulsia anarhică, cu nobilimea ei degenerată, cu fanatismul sombru și instinctele violente ale rasei, imagine personală și incompletă poate, dar desigur pitorească, dramatică, vie.

Dar figura romancierului spaniol rămîne interesantă și din alt punct de vedere. Multe din aventurile sau situațiile dramatice, evocate cu atîta putere în opera scrisă, acest om le-a trăit adevărat, în viața lui agitată de erou al acțiunii.

Tribun popular, care a făcut în tinerețe patru ani de temniță pentru activitatea lui pacifistă, deputat republican, colonizator în Argentina asemenea vechilor conquistadores, luptător expatriat dar îndrîjit împotriva dictaturii lui Rivera în ultima hipostază, el oferă într-o epocă prozaică și într'un mediu oportunist sau servil, deprins să îngenunche în fața autorității brutale, prin idealismul lui romantic și intransigența convingerilor, un exemplu rar de curaj, generozitate, nobleță.—O. B.

D. Ionel Teodoreanu și recenzenții moderniști.

Cînd a apărut primul volum din *Medeleni*, d. Ionel Teodoreanu a avut o „presă“ modernistă favorabilă.

Imediat după succesul formidabil, i-am spus d-lui Teodoreanu că deacum înainte o să fie înjurat de aceiași moderniști. Am voit să scriem aici, chiar atunci, acest pronostic, dar am fost sfătuiți să n'o facem, pentrucă ar fi ceva prea insolit și un gest neserios.

Prevederea noastră s'a realizat.

Succesul fără exemplu al volumelor acestui tînăr dela Iași, acestui „tradiționalist“, acestui scriitor în adevăr nou, a înebunit pe moderniști. Ei, ale căror opere complete stau „complete“ în rafturile librăriilor, afectează — ce-ar putea face alta? — disprețul pentru cetitori, se consolează cu teoria că arta lor e prea subțire pentru publicul românesc, — și totuși nu se pot stăpîni să nu-și dea ura pe față.

Și nici nu mai bagă de seamă ce spun.

Succesul d-lui Teodoreanu a fost explicat prin prostia publicului și prin scenele de dragoste din romanul său... Dar scene de dragoste sînt numai în volumul II. Atunci cum se explică succesul volumului I? Scenele de dragoste din volumul II au provocat interes pentru volumul I, apărut cu un an mai înainte și vîndut atunci, imediat?

Cu totul în contradicție cu bestialitatea idioată a publicului, aceiași critici, în truda lor de a se consola, au mai găsit o explicație: metaforismul d-lui Ionel Teodoreanu! Și iată publicul cel atît de aliterar (aliterar, fiindcă nu-i cetește per dîmnealor) devenit deodată un public arhiestetizant, până la decadență estetizant, cumpărînd în zeci de mii de exemplare 1500 de pagini, pentru metafore!

În ura lor urîtă, au ajuns să insulte nu numai pe d. Teodoreanu, ci și pe cetitorii lui. Unul, recunoscînd că publicul românesc e cu d. Teodoreanu, s'a apucat să injure publicul pe categorii. Și cu ce comică pasiune! Fiind mai puțin strateg de cît ceilalți moderniști, acesta a dat pe față cu naivitate ura de care sufăr cu toții. În ura lui, recenzentul modernist nici n'a mai înțeles ceiace cetește. Atacurile poate cam nedrepte, în orice caz exagerate, îndreptate de d. Ionel Teodoreanu împotriva Iașului și Ieșenilor, (ziarele din Iași i-au și reproșat acest lucru) „criticul estetic“ a înțeles că sînt laude pentru Iași și... atacuri la adresa Bucureștilor. Trebuie să fi fost foarte suferind acest „critic estetic“, dacă nu a înțeles nimic.

Ce situație admirabilă și de invidiat are d. Ionel Teodoreanu! Să fii scriitorul cel mai gustat și să te injure micii recenzenți fără cetitori! Și recenzenții aceștia să nu poată inventa un singur argument, care să se țină în picioare!

Metafore? — Dar toată țara discută nu metaforele d-lui Ionel Teodoreanu, ci pe Olguța, pe Monica, pe Dănuș și pe ceilalți. Ce

roman romînesc a mai stîrnit atîta discuție în jurul personajilor din el? Criticii moderniști n'au băgat de seamă că și ei discută mereu personagiile acestea?

Lumea cetitoare, și e multă de tot, e împărțită în partizani ai Olguței și partizani ai Monicăi. În oameni care s'au resemnat ca Olguța să moară și în oameni care nu-i iartă d-lui Teodoreanu că Olguța a murit.

Se poate un mai mare triumf? Așa se comporta și societatea rusească cu Ana Karenin, și așa se comporta și societatea engleză cu David Copperfield. D. Ionel Teodoreanu nu este un Tolstoi sau un Dickens. Dar este un *romancier*.

Iar interesul pentru romanele sale nu este numai din partea tinerimii, cum susțin cei care afirmă că d. Ionel Teodoreanu a lăudat Iașul și a batjocorit Bucureștiul. (Și dacă ar fi numai din partea tinerimii? Dar oare nu este o glorie pentru un tînăr scriitor, cînd are cu el tinerimea? Publicul cel dintău al lui Eminescu și al lui Caragiale a fost altul?). Realitatea însă este că publicul d-lui Ionel Teodoreanu se compune din toate categoriile de oameni. Cînd ar ști „critica estetică“ (Dar trebuie s'o știe! Se face că n'o știe!) cîți medici, cîți ingineri, cîți advocați etc. A cetesc cu interes *Medelenii* și așteaptă volumul viitor! (Să întrebe la librării). Toți își găsesc în *Medeleni* copilăria lor, tinereța lor, viața lor de familie, viața cunoscuților lor, — în orice caz o viață interesantă.

Nici un roman romînesc nu a legat vreodată mai mult public și mai variat în jurul unei cărți, care oglindește un important aspect al vieții naționale, nu a contribuit mai mult la socializarea indivizilor, ca acest roman, în care se zugrăvește viața burgheză, adică viața cetitorului.

Romane ca acestea contribuie și ele la transformarea juxtapunerilor de indivizi în societăți umane — prin comuniunea morală și estetică, a cît mai multor oameni, într'o ficțiune în care se regăsesc.

Că o fi avînd și defecte *Medelenii*? Dar ce operă nu are și defecte? Înainte de a deschide o carte, ori de cine ar fi scrisă, poți spune cu siguranță că are și defecte.

Pentru respectul de om, nu știm ce-ar fi mai puțin rău: „criticii estetici“ să fie de reacredință, ori să nu fi înțeles nimic din *Medeleni*?

„Bilete de papagal“

Este o gazetă literară zilnică, de format minuscul și cu un preț idem, pe care nu o putem recomanda mai bine cetitorilor noștri decît spunîd că este condusă, și scrisă în bună parte, de d. T. Arghezi, un artist al expresiei, cum nu ne putem închipui altul mai strălucit și — să spunem cuvîntul exact — mai mare. Printre colaboratorii care se perindează în revista d-lui Ar-

(ghezi, am putut remarca până acum pe unii din cei mai însemnați scriitori de astăzi, prozatori și poeți.

Ofranda aceasta generoasă de artă este un eveniment pentru iubitorii de frumos, și un eveniment oarecum neverosimil, pentru că nu ne-am fi putut imagina posibilitatea unei publicații zilnice, care să fie cea mai literară revistă cu putință.

Intr'o zi, cînd n'am găsit micul ziar la niciun chioșc, pentru că m'am dus să-l cumpăr prea tîrziu (pe la amiază), am fost melancolic până seara, cînd înșfîrșit l-am rechiziționat dela un prieten, cu promisiunea solemnă să i-l dau înapoi.

1789

D. Vaida-Voevod, vorbind de luptele Ardelenilor pentru unitatea națională, a spus:

„Păcătoasă e mîna care scrie contra principiilor revoluției franceze, căci noi doar pe aceste principii ne-am dezvoltat. Ne trebuie și pe viitor aceste idei“.

In adevăr, „noi pe aceste principii ne-am dezvoltat“.

Unirea Moldovei cu Muntenia, Independența, Desființarea sclaviei țărănești—Romînia Mare—n'ar fi fost cu putință fără Revoluția Franceză și ideile ei. Și d. Vaida-Voevod o știe mai bine decît oricine, dintr'o teribilă și lungă experiență.

Dar acum scuișăm în acea Revoluție și în acele idei, pentru că niște romancieri de mîna a doua dela Paris sînt regaliști și deci împotriva Revoluției dela 1789, fără de care atîția fii ai claselor de jos n'ar fi avut posibilitatea de a se ridica în mentori ai publicului și a-și arăta disprețul pentru vulgul „inconștient“, bun de păstorit, adică de dus la păscut.

Aversiunea unora dintre noi pentru Revoluția franceză, înainte de războiu era de origine prusacă, și teoretizată tot de fii ai claselor modeste... Acum aversiunea aceasta e de origine franceză. Dar Julien Benda, în „La trahison des clercs“, arată cu texte, pe fiecare pagină, identitatea dintre reacționarismul francez și cel prusac.

„Democrație“

„Democrația“ noastră ia uneori forme curioase. Mai dăunăzi, oameni care nu sînt nici țariști, nici maurrașiști, au lansat ideea că într'o țară nu trebuie să guverneze cei care au de partea lor poporul, ci acei care nu-l au, fiindcă numai cei de-al doilea se pricep să guverneze.

In această faimoasă teorie este o mică greșală de istorie.

Niciodată un popor nu a fost guvernat împotriva voinții lui. Cei care l-au guvernat, ori aveau asentimentul poporului lor, ori nu aveau încontra lor sentimentul și voința aceluia popor.

Mussolini are poporul cu el. Țarul avea poporul cu el, în cazul cel mai rău: nu avea poporul încontra lui. Regii Egiptului

și ai Asiriei nu aveau poporul în contra lor; poporul era, în cazul cel mai rău, inert, inconștient. Despozițiile dăinuiesc mai ales din cauza nepăsării ori inconștienței poporului, adică a mării majorității a grupului.

Numai cuceritorii guvernează cu sîla poporul subjugat. Dar e atît de adevărat că popoarele nu pot fi guvernate împotriva voinței lor, încît și cuceritorul caută să dea satisfacții celor cucerii, ca să și-i apropie, pentru că altfel dominația nu poate dăinui multă vreme.

Charlestonul la țară

Intr'un județ oarecare — poate în toată țara? — s'a interzis danșul numit charleston. Indată ce țărani vor începe să charlestoneze, jandarmul va dresa proces-verbal de contravenție. (Aceasta în teorie. În practică jandarmul „va disolva“ charlestonul cu mijloace concrete, însoțite de cîteva cuvinte imorale).

Dacă charlestonul este un atentat la bunele moravuri, înțelegem interzicerea lui. Dar atunci pentru ce nu este oprit și la orașe?

Ne întrebăm ce va gîndi țăranul de această pudoare a tîrgoveților pe socoteala lui, cînd el vede la oraș pe femeile și fetele acestor tîrgoveți, umblind pe uliți cu acel rest de rochie, care pentru el nu este rochie. (Așă vară, într'o stație climaterică, am văzut o țarancă bătrînă, care întîlnind pe fiică-sa, servitoare la un vilegiaturist și deci îmbrăcată modern, a luat-o de departe cu aceste cuvinte: „Da ghini, nirușinato, ai înnebunit di îmblî tu goali? Ci, tu ești cucoani?“)

Dar notița noastră nu are de scop să apere moralitatea, să ceară alungarea charlestonului și reintroducerea rochiei.

Din contra. Am prefera de sigur ca danșurile să nu fie atît de special imitative și ca rudele noastre feminine să poarte rochii mai vizibile.

Dar odată ce moda este a charlestonului și a simulacrului de rochie, nu înțelegem pentru ce țărani ar fi opriți să fie și ei la înălțimea secolului: Țărani sînt cetățeni, votează (adică sînt înscrși în listele electorale), plătesc bir, fac armată. Atunci de unde dreptul de a-i opri să facă ce vreau, cînd legea nu se opune—mai ales cînd fac ceiace fac tîrgoveții, clasa cultă, clasa conducătoare,—cînd actul lor arată supunere și contribuie la unificarea societății?

Noi credem că dorința de a opri pe țărani să imite viața conducătorilor lor, nu este moralism deplasat și intempestiv—și în cazul acesta un blam pe care și-l dă indirect clasa conducătoare sie-și—ci curat reacționarism. (La dreptul vorbind, autorul acestor rînduri nici nu știe ce e aceia „charleston“. Poate nici nu e un joc imoral. Poate a fost oprit pentru că face concurență jocurilor naționale. Cum s'ar zice: apărarea „specificului național“ cu baionetele).

O fi poetic țăranul cu țări, o fi poetică țărancă înfășurată în catrință, o fi poetică hora, dar țăranul nu poate să rămână, și nu e bine să rămână, veșnicul țăran „pitoresc“, înafară de civilizația lumii, care e burgheză.

El trebuie să devină în adevăr cetățean, om al lumii moderne, cu surtuc, cu cravată, cu bec electric, cu față care cetește romane, cu charleston (cînd e la modă charlestonul) cu nevastă cu rochie sau fără, după cum e moda.

Decamdată lucrurile au să fie încă și mai comice decît în orașe. Dar ce-i de făcut? (Perioadă de tranșiție!). Întăiu purgatoriul și apoi raiul.

În țările de cultură, din fruntea omenirii, țăranul nu mai e „pitoresc“ (*a fost și acolo*), e un cetățean ca toți ceilalți, un burghez care stă la țară, și doară acele țări au mai puternic decît altele sentimentul național și sentimentul tradiției. 1.

A dori—și a lucra—ca țăranul să rămie staționar, în afară de civilizație, pentruca să fie pitoresc, să ne amuze cînd facem excursii —și să-l manipulăm cum ne place economicește și politicește, nu e bine, adică e rău.

Cei care opresc charlestonul la țară, dar îl joacă la oraș, au nevoie, conștient sau instinctiv, de țărani care pot fi exploatați în toate felurile—chiar și poetic, vara cînd acești țărani completează sălbătăcia romantică a naturii, văzută din automobil.

F. S.—Fiindcă subiectul ne-a dus și la discuția modei feminine, vom aborda o problemă de „interdependență“. D-ra Otilia Cazimir spunea într-un număr din *Bilete de papagal* că femeile dela noi, din cauza „sincronismului“, poartă pălării de pae în Februarie, cînd termometrul arată 15 grade subț zero, fiindcă la Paris unde se disprimăvărează de timpuriu, pălăriile femești de pae încep să apară în această lună. Îngrijorată de soarta compatrioatelor sale, d-ra Otilia Cazimir își exprimă teama să nu le înghețe creerul. Să n'aibă nici o grijă. Le apără teoria „sincronismului“ care are efecte și mai neașteptate: Dacă acum cincisprezece ani o femeie ar fi umblat pe uliță, cînd crapă pietrele de ger, fără nimic mai pozitiv pe o însemnată porțiune a persoanei ei decît un ciorap à jour, ar fi murit de pneumonie. (Doar nu în zadar purtau ele atîtea feluri de pînze și stofe una peste alta, înlocuite toate astăzi de himericul ciorap). Și totuși din cauza „mutației valorilor“, acum nu capătă nici guturaiu. Cel mult, dacă unele din ele, prevalîndu-se de „principiul diferențierii“, își pun subț ciorapii declarați, niște ciorapi tradiționaliști clandestini.

P. Nicanor & Co.

1 Arta națională nu se pierde prin aceasta. Arta nu se poartă pe haine. Ea se realizează pe covoare, pe lemn, pe piatră, pe oale...

Recenzii

Stejar Ionescu, *Domnul de la Murano*, ed. „Viața Românească”, 1928, Iași.

Numele d-lui Stejar Ionescu nu e dintre acelea care apar în fiecare lună cel puțin în revistele literare. D-sa nu se risipește și nu confundă gazetăria literară cu adevărata literatură. De la primele pagini ale volumului său „Domnul de la Murano”, se desprinde neted impresia că autorul își respectă scrisul.

Malițiosul secretar al lui Anatole France, Jean-Jacques Brousson ne spune în ultimul său volum consacrat maestrului, următoarele vorbe ale acestuia: „Poetii încep totdeauna prea tirziu fiindcă niciodată nu sîntem destul de tineri pentru poezie, iar prozatorii prea devreme, fiindcă niciodată nu sîntem destul de bătrîni pentru această artă”.

D. Stejar Ionescu a început să scrie în jurul vârstei de treizeci de ani. Ceiace înseamnă că în scrisul său apar valori de maturitate. Proza oamenilor prea tineri e temperamentală și instinctivă. E un strigăt al trupului înfiorat direct ori indirect de sexualitate. Pasiunea amoroasă sau măcar sentimentalismul lînced se strecoară printre aceste pagini, de cele mai multe ori, de confesiuni.

Mărturisim că sîntem puțin blazați de atîta miorlăitură sentimentală, de teme banale ale unor simple întîmplări ce nu merită totdeauna să fie reținute, și mai ales de stilul inegal și searbăd care apare mereu în proza noastră curentă.

Ceiace aduc nou nuvelele d-lui Stejar Ionescu e o veritabilă și distinsă intelectualitate. Eroii săi sînt cărturari ori oameni distinși. Autorul îi privește cu calm critic, cu un ochiu potolît. Le cunoaște calitățile și slăbiciunile pe care le reliefează fără exagerare, cu senină obiectivitate. Ceva mai mult simț tragic al vieții și ne-am gîndi la F. Mauriac. Realitatea e văzută prin lumina ideilor și a unei atitudini în fața vieții consolidată adînc. Și astăzi cînd definițiile afectiviste ale artei fac loc altora intelectualiste, această potrivire cu vremea merită să fie subliniată. Și cu atît mai mult în tinăra noastră literatură unde lipsește mai ales conștiința și luciditatea cerebrală.

Eroii tratați de autor sînt, în majoritate, oameni „subțiri”. Pentru a li se arăta calitatea lor, ei sînt puși totdeauna în legătură cu ființe mai primitive, mai simple, de obicei femeii. Adeseori nuvelele cuprinse în acest volum tratează dragostea foarte conștientă a intelectualului pentru femeii și fericirea sau drama lor,—cum e în „Zîna fumului” și chiar în „Iubirea lui Dionis”. Și astfel de episoade, dau ocazie autorului să facă o serie de observații de moralist asupra dragostei. Asemenea întîmplări îl fac să gîndească în marginea vieții. Bine înțeles gîndirea nu e material adiacent, ci integrată artisticeste în materia nuvelei.

Din aceeași structură de artist intelectual reese impresia finală de acurateță perfectă de puritate cristalină pe care o lasă bucățile sale, și apoi distincțiunea și eleganța stilului, căruia nu i se poate reproșa nimic, nici măcar o anumită răceală, care e numai aparentă.

Fizionomia artistică a d-lui Stejar Ionescu nu seamănă cu nici una alta din literatura noastră. Ea e conturată original și depinde de propriile sale mijloace. O inteligență lucidă pe lingă nobile însușiri sufletești, reflectate de un talent sigur de sine. Acest prim volum, plin de realizări remarcabile, ne face să întrezărim o interesantă carieră literară.

M. Ralea

H. de Montherlant, *Aux fontaines du desir*, Ed. Bernard Grasset, 1927.

Carte interesantă și enervantă în același timp. Autorul, unul din cei mai talentați din tînăra generație de prozatori francezi, continuă, până la o vîrstă care nu mai e complet fragedă un egocentrism impertinent. De cele mai multe ori frazele încep cu eu... Cum se zice în limba sa, autorul se „gobează”. Se prezintă mereu ca centrul universului. Erou al războiului, pasionat de sporturi, de lupte de tauri, umanitarist mai în urmă (cu care ocazie ne-a lăsat minunatul roman „Les bestiaires”), în toate aceste ipostaze variate și contradictorii, H. de Montherlant, discipol al lui Barrès, urmărește pe lingă îmbogățirea eului cu tot felul de senzații și împrăștierea unei cronice melancoliei care-l urmărește peste tot. Fantoma lui Barrès, eternul neurastenic, îl urmărește. În acest volum H. de Montherlant o rupe cu acest strigoii al trecutului: dar de învățătura sa, de germenul de descompunere pe care i l-a transmis maestrul nu poate scăpa. Eseul „Les voyageurs traqués” de shakespeareane proporții, de un trist și adînc adevăr e dovada cea mai bună.

Merită să fie cetit, cu toată incoherența sa mai mult aparentă și articolul intitulat „La mort de Peregrinos”.

M. Ralea

* * *

Louis Halphen, *Les Barbares*, Coll. „Peuples et Civilisations“, vol. V, Paris, 1926, 1 vol. 393 p. în 8°.

D-nii Louis Halphen și Philippe Sagnac, profesori, cel dintâiu la Universitatea din Bordeaux, al doilea la Universitatea din Paris, au format planul ambițios de-a expune în douăzeci de volume istoria generală a umanității, sub titlul, care e un manifest, de „Peuples et Civilisations“. Concepția care a inspirat acest plan e deosebită de aceia care a prezidat la alcătuirea altor colecții similare. Autorii grupați în jurul d-lor S. Halphen și Sagnac, eminenți reprezentanți ai istoriografiei franceze, vor să rupă cu cadrele geografice și naționale în care au fost îndeobște repartizate evenimentele istorice. Pătrunși de spiritul internațional care și afirmă forța progresiv și discret în diversele instituții politice, economice și intelectuale create după războiu, autorii își propun să îmbrățișeze „istoria tuturor popoarelor într'o singură privire“ și să degajeze, peste hotarele politice și fizice, principalele linii ale evoluției istorice, marile curente de idei și de civilizație. Ei se vor strădui mai ales să prindă și să pună în relief nu atât ceia ce a divizat și învrăjbit diferitele popoare, ci „trăsăturile comune ale diverselor civilizații, multiplele și subtilele acțiuni și reacțiuni ale popoarelor și ale evenimentelor unele asupra altora, evitînd pe cît se poate de-a se cantona în eutare sau cutare colț al universului sub pretext că e al autorilor“. Materia fiecărui volum va fi grupată în jurul evenimentului care a dominat o epocă determinată, și fiecare popor va avea în această distribuție rolul pe care i-l conferă importanța sa relativă. Astfel „planul intim al scenei va fi rînd pe rînd ocupat de aceia care au jucat rolul intim“ în desfășurarea evenimentelor: Spaniolii în sec. al XVI-lea, Francezii în sec. al XVII-lea, Englezii în sec. al XVIII-lea.

Potrivit acestor concepții, d. Halphen își transportă cititorul în „inima continentului asiatic“ (p. 105) pentru a degaja mai bine desfășurarea principalelor evenimente. În perspectiva acestei distanțe, faptul dominant al perioadei de șapte sute de ani, cuprinsă între jumătatea sec. al IV-lea și sfîrșitul sec. al XI-lea, i se pare „la mainmise des Barbares sur le Monde“ (p. 1). Meritul principal al acestei istorii a evului mediu dela marile invazii până la cruciate e acela de-a modifica impresia de brusc și de neașteptat pe care istoriile acestei perioade o produc în deobște. Deplasările și soarta diferitelor triburi nu mai apar ca efectul exclusiv al instinctelor oarbe ale masselor sau al capriciilor șefilor de bandă; ele apar ca repercusiuni naturale ale revoluțiilor care s'au produs în Asia centrală. Civilizația greco-romană sfîrșește prin a sucomba valorilor mereu reînnoite ale Barbarilor care se revarsă asupra imperiului roman. În sec. al XI-lea Europa occidentală începe însă să se reculeagă, și, devastărilor cu care o amenință o nouă cotropire barbară, a Turcilor Selgiucizi, ea răs-

punde cu cruciatele, care constituie astfel „revanșa“ definitivă a lumii civilizate asupra forțelor distructive venite din Asia.

Intrebarea e însă de-a ști dacă această concepție dă o i-coană exactă despre această perioadă de șapte sute de ani. Aplicată cu rigoare, teza d-lui Halphen ar duce la concluzia că nu numai imperiul roman, dar însăși civilizația greco-latină a fost distrusă de către „Barbari“, reluând astfel concepția pe care și-o făceau despre Evul mediu oamenii Renașterii. Printr'o fericită inconștientă, autorul evită acest exces și într'o puternică sinteză arată fuziunea instituțiilor „barbare“ cu instituțiile antice, adaptarea spiritului cuceritorilor la spiritul popoarelor cucerite, elaborarea lentă, prin aportul creștinismului, al antichității și al noilor popoare, a unei noi civilizații. D. Halphen acordă în expunerea sa un loc însemnat istoriei și civilizației Arabilor, pe care nu-i tratează deloc de „barbari“. Astfel în ciuda titlului, care nu e din cele mai fericite, cartea d-lui Halphen nu dă despre invazia Barbarilor impresia de catastrofic pe care teza d-sale o sugerează. Totuși, din cauza punctului de vedere special în care s'a plasat, autorul, cu toate corectivele aduse, n'a putut evita toate obstacolele care-i stăteau în cale. Urmărind soarta diferitelor popoare barbare, d. Halphen pierde prea des din vedere istoria civilizației, cu toate că acesta e obiectul principal al colecției pe care o dirijează. Astfel, istoria economică și constituțională a acestei perioade e foarte sumară tratată, iar o expunere a feudalismului lipsește cu desăvârșire. Istoria creștinismului e rezervată unui volum ulterior, totuși rolul Bisericii a fost covârșitor în epoca aceasta. Autorul se oprește uneori la suprafața lucrurilor și nu posedă îndeajuns darul înlănțuirii evenimentelor. Deaceia, în ciuda unui stil viguros, viu și precis, cartea d-lui Halphen nu se cetește ușor. Expunerea e prea fragmentară, suspensiunile și revenirile, impuse de preocuparea de-a duce „de front“ povestirea diferitelor horde care dau simultan asaltul vechii Europei, rup prea des firul narațiunii, pentru ca cetitorul să nu piardă din vedere marile linii ale construcției. Locul acordat diferitelor popoare nu corespunde exact importanței lor relative. Astfel istoria imperiului german se oprește la încoronarea imperială a lui Oton cel Mare. Insfârșit, Germanii, Arabii, Persanii pot fi cuprinși în aceeași categorie de „Barbari“ cu Hunii, Avarii, Pecenegii și Cumanii?

Oricât de serioase ar fi obiecțiile aduse d-lui Halphen, cartea lui rămîne o operă de sinteză care face cinstire erudiției franceze. Bibliografia lui imensă, e de cea mai sigură și mai nouă informație. Medievaliști eminenti ca Ferdinand Sot și A. Dopsch au adus deopotrivă omagii vastei sale erudiții. Clasarea metodică a acestei bibliografii face din cartea lui Halphen un eveniment de lucru neprețuit pentru oricine vrea să adîncească istoria evului mediu.

A. Oțetea

Dostoievsky, *La voix souterraine*, Trad. Boris de Schloerzer, Paris, libr. Stock.

Literatura rusă modernă prezintă o sinteză de preocupări de o extremă diversitate. Dela descrierea plină de simplitate a vieții tradiționale, adesea caracterizată prin acea atmosferă de provincialism specific oriental, și până la acea literatură complicată prin fondul ei profund, pe care îl constituie problemele politice și sociale, ea străbate un vast domeniu de variate preocupări, apărînd continuu sub aspecte de rară complexitate. Și dacă ar fi să exprimăm fizionomia ei printr'o comparație de ordin plastic, am spune că această literatură se aseamănă la prima înfățișare cu o uriașă frescă, în care deosebim aceleași figuri ce se repetă mereu, dar care prin diversitatea poziției și a materialului utilizat în conturarea lor,—trezesc impresii nouă, sugerînd noi aprecieri estetice asupra valorii lor.

La această notă de varietate, de renovare continuă a problemelor ce constituie preocupările ei curente, se adaugă un caracter nou; în sînul ei adesea întîlnim—chiar la aceiași personalitate—nu numai uimitoarea diversitate de preocupări, pe care am menționat-o mai sus, ci în același timp sinteza atitudinii complexe, cu năzuință de a apărea definitivă în fața vieții.

Pentru acest din urmă caz, literatura aceasta prezintă exemple de rară pregnanță: *Tolstoi*, în sufletul căruia tendința de reformă socială în sens etic se ridică pe același plan cu inspirația creatoare a realizării artistice. *Andreev*, gînditorul contrastelor, romancierul momentelor de transformare tumultoasă și dinamismului vieții sociale; și în sfîrșit, clasicul gînditor al revoluției criteriului moral în societate și totuși sprijinul ortodoxismului slav: *Feodor Dostoievski*.

Supportînd greu restricțiile impuse de un regim pentru care libertatea de cugetare era o favoare excepțională, alături de mizeria unei vieți, pe care lipsurile cotidiene o făceau mai amară, și de suferința continuă la care îl obligase structura lui organică—anemică și maladivă—Dostoievski a redat în opera lui nu numai lumea exterioară așa cum apărea în ochii săi adînci de suferință, dar mai ales acele fenomene de conștiință, pe care a reușit să le exteriorizeze cu o rară fineță de pătrundere.

Aceasta e și caracteristica romanului, ce poartă titlul atît de semnificativ: „*La voix souterraine*“, și de a cărui primă parte mă voi ocupa, fiind singura care prezintă un interes psihologic deosebit.

Temperament prin excelență critic, dotat cu o sensibilitate exagerată, Dostoievski imaginează în fiecare din cetitorii săi un spirit critic, dispus în orice clipă a-i cere justificări și explicații în jurul operei pe care a conceput-o. De aici, o lungă serie de confesiuni, în care apare nu numai cugetătorul preocupat a-și preciza cu claritate gîndirea, dar în același timp și scriitorul înzestrat cu fantazie bogată și erudiție întinsă.

Omul contemporan, ajuns la un rafinament de sensibilitate rară—ne sugerează Dostoevski—apare neapt pentru viața pe care este silit să o suporte. Căci în fața vieții psihice, interioare, exprimată adesea prin impresii, idei și numai rareori prin tendinți ce reușesc să devină creatoare, realitatea apare drept forță antagonistă, distrugătoare, tinzând la desorganizarea psihică a sufletului individual și la mecanizarea activității sufletești.

Singura posibilitate de a rezisia împotriva acestei forțe transformatoare—atît de evidentă în mecanismul exterior al vieții sociale—e revenirea la tipul de vigurozitate naturală, pe care îl constituie omul lipsit de sensibilitate și rafinament psihic, produs spontan al forțelor biologice naturale.

Această retrogradare psihică e însă astăzi imposibilă. Omul epocii noastre este înfrînt adesea în viață, e poate încă mai des oprit de a-și manifesta activitatea-i mentală în toată amploarea ei, dar în toate aceste dificultăți, care i se opun, el resimte o voluptate: a suferinții în fața căderii, a satisfacției în izbîndă. Această voluptate, produs al efortului său de conservare individuală în fața acțiunii distrugătoare ce-l înconjoară, e singurul mijloc de salvare a existenței sale spirituale în mediul realității brutale, opresive și obsedante. Ea pleacă dela reacțiunea în fața oricărui rău organic, oricărei suferinți de viață materială și se ridică până la forma superioară de apărare a activității psihice în fața tendinței continue de mecanizare, pe care o prezintă viața de înaltă tehnică civilizată a epocii noastre.

Dar în acest proces fatal, în care viața interioară a individului apare într'un antagonism de o perfectă claritate față de acea forță biologică, pe care, prea ades o exprimă activitatea mulțimii în genere, ce atitudine critică se impune celui care tinde să respecte până la urmă consecuența principiilor sale de conservare integrală?

A-și afirma continuu forța care constituie caracterul personalității psihice în fața tendinței de omogenizare perseverentă și decizivă a mediului. A scrie fără să te întrebi pentru cine, determinat de forța amintirilor al căror impuls îl resimțim uneori sub forma unei chinuitoare și obsedante necesități.

E singura atitudine posibilă pentru demnitatea exemplarelor de individualitate superioară.

Mircea Mancaș

* * *

W. Marholz, *Wirtschaft und Christentum.*

Autorul declară în prefață că nu caută demonstrații științifice și istorice, ci pune probleme și dă răspunsuri de conștiință, cu teze provocate de viața zbuciumată a unui conducător al muncii sociale în singeroasa realitate a actualei economii.

Raportul creștinismului cu economia e un caz particular al celui dintre creștinism și Lume în genere. Ca orice religie uni-

versală creștinismul are o *acceptie mistică*: individul are suficientă tărie pentru a se *mîntui* prin extaz—contopire directă cu Dumnezeu—cu negația totală a lumii externe, o *acceptie de comunitate magică* după care tovărășia spirituală și materială asigură tăria necesară mîntuirii și înfirșit *acceptiunea Bisericii*, organizația de împăcare cu Divinitatea a mulțimii de indivizi cu totul insuficient dotați în sentimentul religios pentru a se susține singuri în credința lor. Pentru aceștia intervine cultul cu un întreg sistem de forme și simboluri. Misticii sînt considerați de Biserica eretici, aceștia critică trivializarea sentimentului—elementul mistic necesar oricărei religii—de către Biserica. În linii generale Creștinismul vine în conflict cu lumea externă pe care o găsește piedică pe calea mîntuirii (Dovadă: Crucificarea lui Christ, conceptele de viață morală și viață veșnică). Misticismul pretinde contopirea cu principiul prin negația particularității: „*alle Scheidung, alles so und Hier-sein schwindet*“. Esența misticismului este aceeași și la antici până la Plotin și la Sf. Augustin etc., diferă regulile-mijloace de realizare. „Imitația lui Christ“ conține Mistica creștină. Pentru masse mijloacele religioase mistice sînt o contradicție, cultivarea lor normală conduce la inexistență. Individul mistic se martirizează înfrîngînd tentația și disciplinînd rezistența suferințelor. El tinde a nu avea absolut nici o legătură cu lumea externă, mai ales cu forma sa brutală: economia. El este, nu un egoist, ci un egocentric.

În comunitate se stabilesc legături de sine, instinct cu scop de a înlătura tocmai singurătatea periculoasă sufletelor slabe. Comunitatea trebuie să adopte deci o legătură cu lumea, o anume *politică, economică, culturală*. În general ordinele, sectele... acestea au de principiu viața conformă naturii, tot ce e artificial creat de om, tehnică, știință, artă, este „lumesc“, „drăcesc“. („Înțelepciunea lumii acesteia nebunie este“). Permisă este numai munca manuală, agricolă și casnică; din arte și științe, muzica și teologia, arta constructivă și decorativă toate pentru a preamări pe Dumnezeu. Oricîte compromisuri s'au mai făcut ulterior cu civilizația „lumească“, depășirea nevoilor menționate rămîne un păcat.

În ce privește conflictul dintre Religie și Cultură pe care îl teoretizează Marholz zice: „*Religion und Kultur stellen jede für sich eine geschlossene Wertwelt dar, deren Idee grundsätzlich unterschieden ist, und die deshalb in Gegensätzlichkeit zu einander treten*“.

Religia năzuește în esența ei la contopirea cu principiul existenței, cultura tinde la dezvoltarea independentă a tuturor valorilor naturii și omului. Antiteza tinde la un compromis cu ajutorul bisericii.

Biserica creștină e o încercare eroică de sinteză a Religiei și Culturii, ea nu realizează însă decît un armistițiu, un *modus vivendi* între doi adversari cu drepturi fixate în mod transactional.

Biserica necesară mulțimii de indivizi insuficient dotați pentru o viață mistică, comunitară, a trebuit să ia atitudine față de nevoile zilnice ale credincioșilor. Momentele de imixtiune a civilizației în viața permisă credincioșilor se datoresc diferitelor mari reforme religioase (e aici și una din cauzele lor finale). Christos a spus: „...Ce ați făcut unuia din acești mai mici frați ai mei, mie ați făcut...“, trebuie deci să devenim utili unuia altuia—zice Luther,—profesiunea este o pregătire în slujba lui Dumnezeu. Cu tot elementul de mistică statică, cu toată concepția naturalistă a Economiei a trebuit să cedeze și Catholicismul.

În toate aceste tipuri însă economia este mijloc al ideii de fraternitate religioasă, ea nu are scop propriu.

Ford—aplicînd această idee de prestațiune-serviciu, condamnă risipa și cere minimum de efort pentru maximum de utilitate oferită consumatorului cu minimum de preț. Gîndul de a face un serviciu trebuie pus deasupra dorului de cîștig care vine singur ca o consecință normală. Ford crede în posibilitatea practică a Creștinismului de a ridica o predică exagerațiilor capitaliste.

Economia modernă se caracterizează printr'un dinamism extraordinar care creiază și nevoi noi pe lângă înmulțirea mijloacelor de satisfacțiune și pînerea lor la îndemîna masselor. (Democratizarea Economiei: *Sie ist eine Wirtschaft von massen für massen*, p. 28). Economia religioasă e statică tradițională. Azi, tipurilor contemplative: sînt, preot, rege, țaran, meseriaș le corespund tipuri active: cuceritori, descoperitori, organizatori. Economia dinamică nu se poate dispensa de *tehnică, organizație și calcul*, ultimul element avînd și sensul de procent dedus din product în folosul celor ce „s'au hotărit ei întăiu“ să creeze o nouă serie de utilități. Pentru înlăturarea inconvenientelor, orice socialism tinde la o economie statică, deși punctul de critică al tuturor marilor socialiști e numai sistemul capitalist, nu caracterul dinamic însuși al actualei economii față de care ei sînt mai puțin revoluționari decît tendința adoptată de biserică.

În secolul al 19-lea creșterea populației în Europa a determinat emigrări în America, extinderea imensă a comerțului și industriei—cu un cuvînt: dinamismul economic, e epoca *omului faustic*: tendință de extindere și dominare a tuturor forțelor. Opera e totuși la început, productivitatea e insuficientă pentru cei mulți și deaceia pentru liniștita ei distribuire intervine banul ca regulator. Epoca capitalistă se scotează pentru momentul cînd productivitatea va fi în stare să răspundă nevoilor tuturor. Economia modernă e ofensiva rasei albe. Ea e anticreștină și chiar antireligioasă. „*Moderne Wirtschaft bedeutet eine Steigerung aller expansiven Kräfte, Religion und Christentum eine Anspannung aller intensiven Kräfte*“ și „*Hier steht Wertwelt gegen Wertwelt, jede stolz auf ihren Wert*“.

Economia modernă este expresia formei de viață celei mai extraordinar de artificiale (p. 36). Momentul actual e al unui

nou Prometeu, așa e de raționalizată și de puțin naturală viața; cu cât cineva este mai fervent credincios, cu atât mai mult profetizează sfârșitul lumii.

Intre dinamismul absolut condus la ultimile consecințe și reîntoarcerea la economia naturală, Religia nu oferă soluții ci tranzacții inoperante. Pietatea, iubirea de progres civilizator, humanismul este formula care sintetizează forța ce dă individului lumină și încredere. Solidaritatea trebuie să instaureze o nouă ordine care să dea puterii și valorii umane preponderență față de mașină și capital.

Astăzi cu diviziunea exagerată a muncii nu mai este posibilă plăcerea asociată de armonia totului creat în atelier. Concepțiunile socialiste oferă soluții prin întrebuintarea de către muncitor a timpului liber pentru dezvoltarea integrală a personalității și solidaritatea social-politică oferă posibilitatea timpului liber. Astăzi omul e prin excelență „economic” și raționează în ultimă motivație „economică”. O mașină mai convenabilă lucrătorilor nu se instalează dacă nu asigură un mai mare rendement. Femeile deși muncesc mai greu, cu griji și la casă și copii și cu nevoi în genere mai mari decât bărbatul, capătă ca preț al muncii lor mai puțin fiindcă *și produc mai puțin*. Fabricile se închid *pentru că nu mai convine plata*, chiar dacă lucrătorii rămân pe drumuri. Conflictul cu Religia devine acut nu din cauza tehnicii care face din om un „auxiliar al mașinii” ci din cauza organizației care este de esență Economică actuale și care exclude lipsa de reguli a patriarhalismului estetic și anarhic. Creștinul adevărat preferă *bulversarea societății în cumpănă cu o tristă soluție a eternității* („ne bune, în noaptea aceasta vor veni la tine să-ți ia sufletul tău... la ce-ți vor folosi toate acestea?”). Teza aceasta e însă anticreștină. Revoluției tolstoiene i se opune tipul de creștin revoluționar al lui Dostoewski (Ivan din Frații Karamazov). Armonia veșniciei e oribilă dacă pretinde ertarea ucigașilor de nevinovați și fără ertare nu e armonie. Alioșă e creștinul deasupra particularităților, el privește și simte *cosmic*. Economia creștină e o imposibilitate. Kant spune că omul dispune de orice ca *mijloc*, el însuși însă este scop în sine. Omul poate fi rău, *umanitatea din el e însă sacră*. Aici e simbul humanismului care în deosebi de creștinism, vrea dezvoltarea integrală a omului—care printr-o substituție de motive— a devenit în civilizația actuală mai mult instrument decât beneficiar. Humanismul economic încearcă descătușarea în două direcții: ușurarea omului de situația ce i-a creat tehnica și organizația modernă și deviarea producției înspre nevoile reale ale omului normal. În toate domeniile producției va trebui prin educație lentă înlocuit și la producător și la consumator criteriul de „nou” cu cel de bun și util.

Utilul va căpăta perfecția specificității după rol, profesie etc... săracii vor fi mai îndestulați, posibilitatea dezvoltării integrale mai mare. În ce privește ridicarea omului la rangul de scop,

humanismul aduce deasemeni reale contribuții. Elementele care pabile trebuiesc răsplătite în deosebi, trebuiesc găsite soluții care să mențină muncitorului nădejdea unei vieți mai bune, unei emancipări. Sistemul de ajutor și asigurare trebuie extins și condițiunile muncii mai ușurate și mai înfrumusețate chiar. Astăzi muncitorul se părăsește pe el complet, își disprețuește viața, nu-l interesează niciun înțeles și nu-i suride nicio bucurie. Recreațiile, petreceri în comun cu programe de cultivare sufletească, școală, bibliotecă, interesarea la armonia totulului etc. sînt mijloace cu care Humanismul își propune îmbunătățirea soartei muncitorului urmărit neconținut de pericolul mecanizării. O vastă operă de viitor rămîne în sarcina *Psihotehniciei*: repartizarea fiecărui individ la un anumit fel de muncă care e foarte probabil că corespunde cel mai bine cu caracterele specifice ale sufletului său. Higiena socială e departe de a fi pe terenul ei. Intr'o vastă organizație tehnică, curățenia și estetica simplă și sobră ajută imens opera de educație sufletească. În încheiere Marholz își exprimă credința că în momentul cînd orice creștin va pune în lucrare dezideratele humaniste, reforma cea mare se va fi făcut.

Cetitorul își poate face chiar numai din acest rezumat credincios, convingerea că se găsește în fața unor probleme și discuțiuni pline de interes. Autorul are într'adevăr manifestări de conștiință. În sec. al 19-lea ca reacțiune față de ideile socialiste a apărut o întreagă serie de doctrine economice inspirate de creștinism; ele au avut însă ca tendință și scuturarea jugului indiferentismului dogmatic față de „ziua de mine“. Ceiace a motivat în mod practic reformele religioase, a motivat și această mișcare teoretică: pînea de toate zilele afară de pomană poate fi justul salariu al muncii. O întreagă serie de îmbunătățiri în viața muncitorului se datorește mișcării sociale a Creștinismului care cere întemeierea societății pe ideia de frăție. Munca nu este marfă, ea este ceva sacru. Și catolicismul social și protestantismul social și misticismul economic al lui Ruskin și Tolstoi conțin ideile humaniste pe care autorul de care ne ocupăm le pune în opoziție cu Creștinismul. Desigur că Religia ca dogmă nu poate oferi nici o soluție, dar concepția sa etică oferă; în această chestiune cred că față de neputința rațiunii care se evidențiază din ce în ce mai mult, numai pornirile generoase și infinite ale sentimentului pot indica un drum. Deaceia socot că are multă dreptate Le Play cînd zice: „En matière sociale il n'y-a rien à inventer; voilà la seule découverte que j'aie faite“.

În orice caz cartea de care vorbim prezintă multă utilitate în cercetarea problemei sociale asupra căreia tragedia extraordinară a gîndirii umane nu a reușit să indice pe cale rațională o soluție, care până la cine știe ce miraculoasă iluminare nu se poate aștepta decît de la o revoluționare etică a sufletului omenesc.

Laurențiu I. Preutescu

Revista revistelor

Hermann Hesse și Ideia de unitate

Ideia de unitate, atât de scumpă gândirii „indiene” precum și misticilor germani din toate timpurile, a inspirat ultimele lucrări, atât de sugestive și de adinci ale lui Hermann Hesse: „Demian” și „Siddharta” poem indian.

Această idee complexă, idee de unitate a tuturor manifestărilor, vieții, ideea mistică a unității lumii și a „eu”-lui, ideea „Eternului Prezent” care suprimă distincțiile noastre arbitrare între trecut, prezent și viitor, este leit motivul care revine neîntrerupt în cursul acestor două cărți. Demian, povestea tinereții lui Emile Sinclair, în care realismul se amestecă cu romantismul, poate fi considerat ca un preludiu la Siddharta, care e complectarea și dezvoltarea ei.

Emile Sinclair descoperă „lumea întunericului” (Die Dunkle Welt) în opoziție cu „lumea luminii (Die lichte Welt) simbolizată prin căminul părintesc în care domnește liniștea, pacea și conștiința. Din acel moment atracția e tot mai mare până în momentul când cade sub jugul tiranic al unui camarad, Kronner care exercită asupra lui o influență nefastă de care-l scapă un alt camarad mai în vîrstă, Demian, și-l sustrage operei de corupție a tovarășului său.

După ce a suferit influența Lumii întunericului prin Kronner și a Lumii luminii printr-o tinărată fată Beatrice pe care o iubește, aceste două lumi se confundă într-un simbol unic: Abraxas, anticul zeu al Binelui și al Răului menționat de Herodot.

Acest cult al Unității, cauzat prin dualitate și contradicție, această idee a unei strinse înrudiri, sau mai degrabă a unei identități perfecte între „eu” și univers, acest sentiment al caracterului sacru al vieții, cu esența ei, sînt puternic exprimate în Demian și poate mai bine chiar în Siddharta, fiul brahmanului care la sfîrșitul zilelor sale ajunge la înțelepciunea lui Golama, cel Perfect.

(Denise Riboni. *Revue de Genève*).

Vicente Blasco Ibanez

Incapabil de a adopta o idee fără a deveni imediat și campionul ei militant, generos și dezinteresat, Blasco Ibanez nu trebuie considerat numai ca un mare scriitor, el a fost un tot așa de mare om de acțiune, aproape un luptător.

Majoritatea operelor sale, cu excepția primelor romane, au fost de altfel scrise pentru susținerea unei teze.

Republican, el s'a exilat din țara sa decît să trăiască sub un regim pe care-l considera tiranic.

Prima pasiune inspiratoare a lui Ibanez, fiul unor burghezi din Va-

lencia, a fost marea. După cum mulți filosofi contemporani se consideră europeni, autorul lui *Mare Nostrum* se consideră mediteranian. De mic copil visa să devie marinar și doar ariditatea calculelor matematice cu care orșice conducător de vapor trebuia să fie familiarizat, l-au făcut să abandoneze această carieră.

La Madrid ia parte la întrunirile publice, ține discursuri și descoperă lumea republicană. Această nouă pasiune care durează toată viața îl apropie și mai mult de Franța.

După o ședere la Paris, Blasco se întoarce în Spania și ia conducerea jurnalului „Pueblo” în care apar primele sale romane.

După aceia urmează o viață în aer liber consacrată sporturilor și duelurilor.

Între timp devine celebru și este invitat de Americani să țină o serie de conferințe la Buenos-Ayres unde înflinește pe Anatole France, care făcea deasemenea un turneu de conferințe, și achiziționează două mari proprietăți funciare.

Apoi vine războiul. Din vilă pe care o locuia la Menton și pe care după moarte o lasă scriitorilor, duce o campanie de propagandă francofilă cu 4000 de oameni.

Opera literară lăsată de Blasco Ibanez e considerabilă și multiplă: *Impresii de călătorie în „Trois mois en Italie”, „L'Orient”, și „Le tour du monde d'un romancier”*; considerații politico-economice în *„L'Argentine”* și în *„Le militarisme mexicain”*; breviarul *„tauromahiei”* în *„Arenes sanglantes”*; războiul mondial în *„Les ennemis de la femme”*.

D. Hérelle, traducătorul francez, a adus dublu serviciu publicului european făcându-l mai întâiu să cunoască un mare scriitor străin și apoi prezentându-ni-l într-o formă mai perfectă poate decât originalul, Blasco Ibanez fiind mai degrabă indiferent la tot ce era artificial și formă.

(Marcel Thiebaut. *Revue de Paris*).

Ultimele zile ale Țarului la Tsarskoie-Sélo

Autorul acestor pagini relative la ultimele zile petrecute de Împăratul Rusiei în reședința sa de la Tsarskoie este coboritorul familiei Benckendorff

care încă de pe timpul Împărătesei Caterina a jucat un mare rol la curtea rusească.

Primele tulburări au început în cursul zilei de 11 Mart. Împărăteasa cu copiii săi, care toți erau bolnavi de pojar, se instalează la Tsarkoie, iar în ziua de 12 Mart capitala se afla în mâinile revoluționarilor.

Împăratul trebuie să sosească a doua zi.

La ora unsprezece lucrurile se agravează astfel, încât numai plecarea imediată în străinătate mai putea fi o soluție. Din nefericire graba în care ar fi trebuit să se efectueze plecarea, boala țarului și a surorilor sale, precum și hotărârea împărătesei de a nu pleca decât în tovărășie de țar, făcând să nu reușească tentativa.

Lipsa de înțelegere și nepăsarea de a face cîteva concesii în momente atât de importante agravează situația tot mai mult.

În afară de familia imperială, de cîteva dame de onoare și consilieri intimi, mai locuia în palat și D-na Viroubow, amica intimă a lui Rasputin, asasinat în ziua de 30 Decembrie 1916, fapt care deasemenea contribuia la înveninarea situației. La 16 Martie împăratul abdică, nu în favoarea fiului său ci în favoarea fratelui său, marele duce Mihail.

Împărăteasa explică atitudinea țarului ca o renunțare benevolă la coroană din cauza imposibilității de a păstra intactă, după cum jurase, puterea autocratică, așa cum o primise de la tatăl său și cum trebuia s'o transmită fiului său.

Puține zile mai târziu familia imperială tu făcută prizonieră personalul redus la jumătate, iar căpitanul Kotzebue însărcinat să stabilească legătura între palat și guvernul provizoriu.

Generalul Komilow comandantul garnizoanei din Petrograd anunță împărătesei această decizie lăsându-i speranța unei exilări în străinătate.

În ziua de 20 Mart sosi și țarul care pretutindeni acum numai era decât Nicolae Romanov iar pe măsură ce guvernul provizoriu și Duma erau invadate de extremiști revoluționari, atitudinea gardianilor devenea tot mai insolentă.

În ziua de 3 April Kerensky făcu o vizită la palat, o percheziție și a restă pe D-na Viroubow, iar într-o

convorbire cu împăratul, ministrul justiției îl roagă să caute printre hirtile sale, raporturile pe care toți foștii săi miniștri traduși în fața Inaltei Comisiuni, pretindeau să le fi primit de la dînsul înainte de a săvîrși orice act pentru care acum erau judecați.

Acest mod indirect de a amesteca pe țar la anchetă făcea să prevadă eventuala sa punere în acuzațiune. (Paul de Benckendorff).

Thomas Hardy

- Cu Thomas Hardy dispăre „the last of the great Victorians” (ultimul mare victorian) după cum spune un mare număr de necrologuri apărute în presa engleză.

Secolul reginei Victoria, epoca victoriană, este astfel denumită prin faptul lungii domnii a acestei suverane, influența acestei domnii asupra literaturii timpului său fiind inexistentă.

Biograful oficial al reginei Victoria a fost nevoit să declare că în nici un pasaj al corespondenței regale, nu vede un rînd care să trădeze gustul său pentru artă.

Această indiferență deveni contagioasă, generală, iar perfectul victorian este reprezentantul a ceea ce se numește «britisch stolidity» a flegmului adus la starea de apatie naturală.

Thomas Hardy este și rămîne însă un rebel. El este un veșnic și latent revoltat, martirizat de victorianismul intrinsigent al unei soții despotice.

Prima căsătorie a romancierului explică de altfel așa zisul său pesimism.

Cu mulți ani mai în vîrstă decît dînsul, respectabilă, D-na Hardy, nepoata unui episcop, era de o familie infinit superioară celei a soțului său și se comporta în consecință.

Autoritară și vanitoasă, lăsa adesea să se creadă că operele soțului său datoresc talentului ei, tot ceia ce au mai bun, afirmații pe care de altfel curtoazia adevăratului lor autor nu le desmințea niciodată.

Poate însă pentru a scăpa plictiselei acestei prezumate colaborări, după zgomotoasa apariție a ultimului său roman «Jude l'Obscur» Thomas Hardy se consacră exclusiv formei poetice.

Toate personagiile sale sînt însă conduse în viață de instincte și de pasiune, bărbații sînt prezențați cu

simpatie și-i înzestrează cu toate virtuțile adevărat virile: fidelitate, cinste, caracter, tandreță, indulgență. Femeile sînt mult mai complexe: capricioase, instabile, copilăroase, vanitoase, seducătoare și încîntătoare.

Din contactul acestor ființe, din conflictul acestor caractere ia naștere toată tragedia vieții.

Thomas Hardy a fost unanim salutat ca un leader; opera sa conține pagini nemuritoare. Care însă din cărțile sale vor supraviețui în întregime?

Locul pe care talentul și exemplul unei vieți de o înaltă moralitate precum și a unei mari noblețe de caracter, i l-au desemnat în Anglia, va fi el oare definitiv cîștigat?

(Henry D. Davray. *Mercure de France*).

Despre poezie

Poezia devine o speță literară pe cale de dispariție. Ultimul volum încorporat operelor „despre care se vorbește” a fost l'„Honneur de Souffrir” al d-nei de Noailles.

Apreciată divers de critică, cartea poetesei franceze este o operă care contează și de un autor care contează. Același interes l-ar fi stîrnit de pildă un nou volum al lui Rêgnier sau Valéry.

Ceia ce lipsește sînt producțiile tinerilor poeți: bătrîna literatură franceză are nevoie de tineri poeți după cum un castel are nevoie în aleele sale de tinere fete.

Experiența istoriei și legile naturii umane ne învață că tinerețea este vîrsta poeziei, maturitatea vîrsta romanului.

Ne plac astăzi tineri romancieri sau tineri prozatori în același fel în care ne plăceau odinioară poeții. Emoțiile și atitudinile lui Montherlant, de pildă, ne interesează întocmai ca acele ale poetului—de odinioară—Îl vedem trăind în proză teme poetice, romantice. Se întîmplă cu poezia romantică întocmai ce s'a întîmplat cu vechile „Chansons de gestes”: a sosit epoca remancierilor în proză. Și acel care a contribuit mai mult la schimbarea poeziei versificate este cu siguranță Barrès.

Această criză a poeziei nu este de altfel mărginită la Franța. Pentru a

ne da mai bine seama de regresul planului poetic n'avem decît să contemplăm destinul poetic al lui Valéry care se bucură în Europa de renumele de „Prinț al poeziei“.

Au fost desigur și alte epoci, în secolul al XVIII de pildă, cînd Voltaire era considerat ca cel mai mare poet francez care a existat vreodată, literaturi fără poeți, care pe urmă au dat școli ca romantismul, parnasianismul ori simbolismul. Momentana dispariție a poeziei din locul de onoare nu trebuie deci considerată ca definitivă.

Este sigur însă că pe viitor a fi mare poet va fi mult mai greu ca în trecut.

Publicul era pînă acum obișnuit să se regăsească în poeți, amplificat, să găsească o transfigurare a banalităților din viață și nimic mai mult. Astăzi devine mai exigent: el cere poetului să-și creeze o lume a lui. Sainte-Beuve, influențat de gusturile sale clasice, era departe de a prevedea formidabilul succes pe care Baudelaire îl datorește tocmai acestei originalități pe care i-o reproșa și care astăzi a devenit prima condiție de succes.

(Albert Thibaudet. *La Nouvelle Revue Française*).

Un martor al secolului al XVIII-lea: Abatele de Véri

Cine a cunoscut pe Pierre de Ségur își amintește figura atît de simpatică a aceluia care împreună cu Eugène-Melchior de Vogué și cu Contele d'Haussonville constituiau la Academie „partidul ducilor“, partidul cel mai cordial și cel mai liberal în sensul bun al cuvîntului.

Cărțile marchizului de Ségur asupra secolului al XVII-lea și al XVIII-lea au luat naștere dintr'o foarte veche tradiție literară care a existat întot-

deauna în vechile familii de aristocrație franceză.

Într'o serie de conferințe tratînd despre viața Mariei Antoinetta, oratorul s'a arătat atît de imparțial și de drept, încît prin aceasta a îndispus o întreagă castă reacționară.

Opera sa: „Au Couchant de la Monarchie“, datorește mult jurnalului inedit al Abatelui de Véri care se află în posesiunea baronului Jehan de Witte.

Acest abate, coborîtor din familia de Véri de origină florentină, datorește haina bisericească mai degrabă calității sale de cadet decît unei irezistibile vocațiuni religioase.

Prima parte a carierei sale o petrece la Bourges alături de arhiepiscopul de la Rochefoucauld. Apoi călătorește alături de Bernis, ambasador la Veneția și de Contele d'Estrées, negociatorul clauzelor militare ale alianței.

Mare amator de artă, Abatele de Véri cunoaște prietînia lui Greuze, Duplessis, Houdon; pasionat lector era tot atît de familiarizat cu filosofii cași cu economiștii.

Manifesta de altfel și o mare pricepere a oamnenilor și a societăților.

D. de Maurepas, ministru exilat din ura D-nei de Pompadour și rechemat de Ludovic al XVI-lea este împreună cu soția sa prietenul pe care Abatele îl vede cel mai mult și mai cu plăcere. În salonul lor afla tot ce se petrece în Franța. Malesherbes și Turgot deasemeni contează printre prietîni săi.

Tot ce a observat din contactul înaltelor personaje cu care era prietin și din multiplele călătorii pe care le-a făcut se află în jurnalul pînă acum inedit și de acum gata să servească pentru orice cercetări relative la secolul al XVIII-lea și a domniei lui Ludovic al XVI-lea.

(Pierre de Nolhac. *La Revue de France*).

Mișcarea intelectuală în străinătate

Filosofie, literatură generală

Edmond Haraucourt, *L'Amour et l'esprit Gaulois à travers l'Histoire du XV-ème au XX-ème siècle*, Libr. Martin Dupuis, Paris.

Subt patronajul d-lui Edmond Haraucourt a apărut primul volum al unei serii de patru, compus din studii sintetice, concentrând un vast material documentar, extras din manuscrise și opere vechi și nouă.

Prezentind caracteristicile cele mai precise, volumul scos și prefațat de d. Haraucourt, este o carte de o minuțioasă documentare pentru cunoașterea moravurilor franțuzești în cursul veacurilor.

Graf. Herman Keyserling, *Mensch und Erde*, Editura «Der Leuchter» la Otto Reichl, Darmstadt.

Noua carte a d-lui H. Keyserling «Mensch und Erde» (Omul și Pământul) nu este cum ar indica titlul său, o excursie științifică în domeniile multiple ale paleontologiei, ale biologiei ori ale antropologiei; este dimpotrivă o seamă de variațiuni filosofice și morale, grupate în jurul unei singure probleme fundamentale și anume: descoperirea situației particulare a omului pe planetă.

Ernst Ludwig, *Bismarck, Geschichte eines Kämpfers*, Ed. Ernst Kowahl, Berlin.

D. Ludwig a mai dat o serie de portrete, al lui Wilhelm al II-lea, al lui Napoleon, al lui Goethe.

Bismarck era un om ambițios, autocrat, de un egocentrism înspăimântător. Ceiace uimește la dînsul este un fel de religiozitate păgînă în fața pămîntului, a elementelor cosmice, a puterilor instinctive ale vieții animale și ale rasei.

È deasemeni curioasă totala sa indiferență în fața oricărei manifestatii a gîndirii.

Singurele ființe pe care le tolerează în afară de cîinii săi, de oamenii de afaceri, de fermieri, de Americani, sînt bancherul său evreu și doctorul său evreu.

René de Planhol, *Oeuvres de Saint Evremond* 3 volume, La Cité des Livres, Paris.

D. de Planhol a dat în trei volume un text complet și cu siguranță superior textului lui Giraud. D-sa a strîns opera filosofului Saint Evremond și a clasat-o pe genuri, înlesnind astfel orientarea cetitorului.

Mittelholzer, Gouzy, Heim, *Au dessus du Continent noir. Le raid aérien suisse transafricain*. Genève, Jullien, Neuchatel, Ed. de la Baconnière.

Este vorba de un «raid» elvețian transafrican Zürich-Capul Bunei Speranțe, săvîrșit cu hidravionul «Switzerland» întreprins de cei trei autori ai acestui volum, care pe lingă scriitori mai sînt și fotografi și savanți.

M-me Alexandra David-Neel, *Voyage d'une Parisienne à Lhassa*, Ed. Plon-Nourrit,

D-na David-Nell este o pasionată călătoare și o neîntrecută orientalistă. D-sa a întreprins pe jos în costumul unei bătrâne cerșetoare voiajul din China în India prin Tibet, fără alt tovarăș.

Emil Ludwig, *Kunst und Schicksal*, Ernst Rowohlt, Berlin.

Geniul artistic și destinul omenească, este titlul ultimei lucrări a d-lui Ludwig. Patru portrete: ale lui Rembrandt, Beethoven, Weber și Balzac. Portretul lui Rembrandt după tablourile sale este o capodoperă. De asemeni foarte bine este schițată viața atât de scurtă a lui Weber, incomparabilul întemeietor al dramei muzicale.

Arnold Schwitz, *Das Romantische Beethovenbild*, Ed. Ferdinand Daennter, Berlin și Bonn.

Masca romantică a lui Beethoven. Adevărată figură a lui Beethoven era cu totul diferită de cea convențională. Deasemeni în concepția sa despre artă în zadar am căuta un indiciu care să reamintească conceptele romantice.

Stilul lui Beethoven este înainte de toate clasic, procedează prin dezvoltări tematice și prin construcție logică.

Romane

Jaques Chardonne, *Le Chant du Bienheureux*, Ed. Stock, Paris.

Pierre Baraduc renunță la viața aventuroasă pe care o ducea și se însoră. În căsnicie, o ireductibilă neînțelegere conjugală îi zdrobește idealul unei fericiri.

Ruina îl scapă în același timp de inactivitate în care trăia și de viața de familie.

De acum viața lui se împarte între o amantă pe care nu parvine s'o iubească și afaceri care satisfac un anumit gust care-l are pentru acțiune.

Linșteea nu o va găsi decât la bătrînețe, în fața vieții sale trecute, în cuvintele lui Homer: «Inima mea nu mă lasă să fug, fiindcă am învățat să fiu întotdeauna îndrăzneț».

...Totuși știu că sînta Troia va dispărea.

André Chamson, *Les hommes de la route*, Ed. Grasset.

Epopoea «omului faber», a muncitorului care construiește, ordonă, aju-

tat, dar și stînjinit de o nevastă prea prudentă și prea îngrijorată.

Edouard Dulac, *Lili et Lulu*, Ed. de France, Paris.

Romanul a două surori gemene Lili și Lulu, a căror asemănare este atât de mare, încît chiar îndrăgostiții lor sîrșesc prin a le confunda.

Bernard Fay, *Faites vos jeux*, Ed. Grasset.

D. Bernard Fay care a trăit mult timp în America a voit să ne prezinte în cartea d-sale tînăra generație americană și ne-o arată tocmai la vîrsta de tranziție dela adolescență la virilitate cînd încă instabile, contradictorii și paradoxale, ființele omenești sînt în același timp atrăgătoare și deconcertante.

E. M. Forster, *Route des Indes*, trad. din limba engleză de C. Mauron, Ed. Plon, Paris.

D. E. M. Forster pe care de curînd d. Mauron ni-l prezintă ca pe unul din cei mai iluștri reprezentanți ai generației engleze de patruzeci de ani, a studiat în cartea d-sale „Route des Indes”, contactul între două civilizații: cea colonizatoare engleză și cea locală indiană, dacă bine înțeles plecăm de la ideea că ar exista o singură civilizație indiană, și nu mai multe.

Cu ajutorul unei intrigi destul de sobre, autorul ne arată cele două grupuri de oameni în conflict și ni le arată cu o perfectă imparțialitate.

Heinrich Mann, *Mère Marie*, tradus din limba germană de Ralph Lepointe, Ed. Kra.

După seria de romane consacrate Germaniei imperiale, acesta este primul în care găsim zugrăvită societatea post belică, plină de figuri instabile, trăind într-un dezechilibru amețitor. Sentimentul matern foarte dezvoltat al aventuriei, baroana Hartmann pare a da o orientare mai sănătoasă și mai coerentă, deși tardivă, întregii societăți în care se desfășură romanul.

Friedrich Schnack, *Sebastian im Wald*, Iacob Hegner.

Friedrich Schnack, a fost până în ultimul timp cunoscut mai cu seamă ca poet. Ca romancier este apreciat ca autorul anterioarelor sale romane: „Die Hochzeit zu Nobis” și „Die goldene Apfel”.

Ultimul roman: „Sebastian” im

Wald* (Sebastian în pădure) este romanul nu al lui Sebastian, cum s'ar crede, ci al pădurii însăși. Sebastian este pretextul iar eroul este pădurea în toată frumusețea și însuflețirea a-notimpurilor sale.

Isolde Kurz, *Meine Mutter*, Tübingen, Rainer Wunderlich.

Din acest mic volum al d-nei Kurz «*Meine Mutter*» (Maica mea) ne apare o omenire întreagă. Avem mai întâi portretul unei femei, apoi a soției unui scriitor, a unei mame iubitoare zugrăvite de fiica sa, toate în atmosfera unei vieți liniștite de provincie.

Anton Höfer, *Peter Zwiesewind*, Freiburg, 1927, Herder et C.

Peter Zwiesewind este un roman de țară iar subiectul este tocmai cearta, care pe chestiuni de interes, izbucnește în mijlocul familiei Zwiesewind.

Călătorii

Raymond Chevallier, *Au pied des Volcans polaires*, F. Lanore, Paris, rue d'Assas.

D. Chevallier, a publicat o relatare a expediției în țările boreale, la Feroe, Jan Mayen și Islanda.

Expediția a durat în totul cinci săptămâni. Locurile și moravurile pe care le descrie sînt atât de diferite de tot ceia ce cunoaștem, încît cinci săptămâni par puțin.

D-na Kikou Yamata, *Le Shoji*, Ed. Stock, Paris.

„*Le Shoji*“, (Intimități și profiluri japoneze) este prima carte care ne arată un Nippon, din punctul de vedere indigen iar nu așa cum îl poate vedea curiozitatea europeanului.

Științe Medicale

Dr. Hericourt, *Le Terrain dans les maladies*, Ed. Flammarion, Paris.
Care este cauza pentru care un

organism oferă mai degrabă decît altul un teren prielnic germeilor morbizi? Dacă s'a scris mult cu privire la microbi și la cauzele maldiilor infectioase, terenul pe care se pot mai ușor dezvolta a fost mult mai puțin explorat. Lucrarea d-lui Hericourt este o adevărată anchetă întreprinsă pentru a stabili tocmai acest raport.

Dr. Raymond Mallet, *Les Obsédés*, G. Dom, Paris.

Dr. Raymond Mallet este un clinician și un psihiatru cunoscut în Europa.

Opera d-sale are deci cu atât mai mult calitatea de a fi recomandată. D-sa se ocupă de acea categorie de bolnavi, semi-conștienți, care sînt oaspeții caselor de sănătate, dar care de cele mai multe ori își ascund suferințele neînțelese.

Științe Sociale

Roger Lacombe, *La methode sociologique de Durkheim*, Ed. Alcan, Paris.

Criticul sociologului francez arată care sînt ideile fundamentale ale metodei durkheimiene: «faptele sociale trebuie tratate ca lucruri», ce este o societate, prin ce se caracterizează, judecări de valoare și judecări de autoritate etc. etc.

Jaques Valdour, *Les Methodes en sciences sociales, etude historique et critique*.

Autorul încă de mult timp se consacră la observarea directă a mediilor muncitorești și astfel se condamnă în fiecare an la diferitele meserii de zidar, lemnar, ferar etc. care dacă pentru agrementul său, nu sînt poate foarte recomandabile, ele constituiesc o minunată metodă de investigație socială.

COMPILATOR

Bibliografie

- A. Lascarov-Moldovanu**, *Inscenare*, ed. Ramuri, Craiova.
- I. Irimescu-Cindești**, *Jertfa* (piesă), ed. Ramuri, Craiova.
- N. Davidescu**, *Cîntecul omului*, Ramuri, Craiova.
- N. Ottescu**, *Coppelia* (4 acte), Ramuri, Craiova.
- C. Sarry**, *Zile cernite, zile de nădejde*, Constanța, 1927.
- Eugen Constant**, *Cu dalte pe țespezi*, fără editură, 1928.
- P. Dulfu**, *Isprăvile lui Picală*, ed. „Cartea Romînească“.
- „ „ „ *Picală argat*, ed. „Cartea Romînească“.
- „ „ „ *Gruia lui Novac*, ed. „Cartea Romînească“.
- Ing. Casetti**, *Noțiuni de Electricitate*, (Cunoștinți Folositoare), ed. „Cartea Romînească“.
- Tache Papahagi**, *Macedo-Romîinii sau Aromîinii*, (Cunoștinți Folositoare), ed. „Cartea Romînească“.
- Elena Văcărescu**, *Contesa de Noailles; Miresme de departe* (Versuri), Tip. Vlădescu, Cîmpu-Lung.
- Th. Simenschy**, *Le complément des verbes qui signifient „entendre“ chez Homère*, ed. Casa Școalelor, 1927.
- Th. Bălan**, *Familia Onciul*, 1927.
- A. Boldur**, *Societatea Națiunilor și știința dreptului internațional*, 1927.
- I. Valerian**, *Stampe*.
- D. G. Chițoiu**, *Crestături*.
- Dr. Urechia**, *Cu ou și cu oțet*, ed. „Cartea Romînească“.
- M. Eminescu**, *Poesii*, Sans oni editore, Firenze.
- Manual complet pentru învățarea limbii Esperanto*, Ploești, 1927.
- Gib. Mihăescu**, *La Grandiflora*, Craiova, 1928.
- Em. Panaitescu**, *Il ritratto di Decebalo* (Anuarul școalei romîne din Roma), Roma.
- Em. Panaitescu**, *Fidenal* (Anuarul școalei Romine din Roma), Roma

Piu Șerbau Coculescu, *Introducere la un mod de a fi*, Craiova, 1927.

Adrian Maniu, *Jocuri de lumini în întuneric*, Tip. Retorma Socială, 1927.

Barbu Lăzăreanu, *Ursitul fetelor și al vadanelor*, ed. Ancora.

G. Oprescu, *Gericault*, Paris, 1927.

I. Gorun, *A. Vlașuță : omul și opera*, (ed. Cartea Vremii).

Al. Bădăuță, *Note literare*, (ed. Cartea Vremii).

Zaharia Stancu, *Poeme simple*, (ed. Cartea Vremii).

I. Marin Sadoveanu, *Metamorfoze*, (ed. Cartea Vremii).

E. Lovinescu, *Critice* vol. III, ed. Ancora.

I. Lupaș, *Doi umaniști Români în secolul al XVI-lea*, (Analele Academiei).

Sever Pop, *Arts et methodes des enquêtes dialectales*, Paris, 1927.

O. Goga, *Meșterul Manole*, ed. «Cartea Românească», 1928.

Reviste primite la redacție :

Adevărul literar, No. 305—375.—Universul literar, No. 2—8.—Arena literară, No. 1—2.—Pentru inima copiilor, No. 1.—Gîndul Nostru, No. 1.—Răsăritul, No. 4.—Infrățirea românească, 4—5.—Societatea de mine, No. 51—52.—Revista Tinerimei, No. 3.—Revista generală a învățămîntului, No. 10, 1.—Foaia Plugarilor, No. 11.—Comoara satelor, No. 5—6.—Radio, No. 42—46.—Revue internationale de travail, No. 6.—Noua revistă bisericească, No. 8.—Revista învățătorimii române, Noembrie-December 1927.—Revista Moldovei, No. 6—8.—Scrisul românesc, No. 1—2.—Pleiada, No. 2—4.—Mișcarea umanitară, No. 1.—Țara de jos, No. 1.—Revista de Filosofie, No. 1. Cultura omului, No. 1.—Ideia, No. 7—8.—Almanahul aromînesc, 1928.—Gîndul neamului, No. 1—2.—Glasul Minorității, No. 12.—Viața agricolă, No. 23—24.—Buletinul muncii, cooperăției și asig. Sociale, No. 4—8.—Complex, No. 10—11.—Biserica ortodoxă romînă, No. 10—12.—Junimea literară, No. 8—10.—Roma, No. 4.—Viața literară, No. 65—67.—Cuvîntul Nostru, No. 8—10.—Spectatorul, No. 9.—Gîndirea, No. 11, 12, 1.—Ritmul vremii, No. 11—12.—Peninsula balcanică, No. 7—8.—Arhivele Olteniei, No. 3—4.—Zorile, No. 12 și 1.—Ateneul cultural, No. 4.—Cugetul liber, No. 2—3.—Familia, No. 12.—Prietenul poporului, No. 1.—Rapsodul, No. 1.—Orpheus, No. 5.—Cărvunarii, No. 4.—Buletinul Institutului de Literatură, 1927.—Revista Critică No. 1.

Moarte grabnică

Schiță

D-lui G. Ibrăileanu

Sînt frați buni și de mamă și de tată ; totuși oameni mai deosebiți unul de altul, și ca înfățișare și ca fire, greu s'ar putea închipui.

Să iei așa, la întâmplare, un om dintr'un capăt al țării și altul din capătul opus, ar semăna desigur între ei, mai mult decît acești doi frați.

Cel mai mare,—numai cu un an mai mare,—e un uriaș.

De cum îl vezi, umblînd tanșos, cu pieptul scos, cu capul sus, cu rotiri de ochi de inspector, cu gesturi tăioase de comandant,—de cum îl auzi vorbind tare, pompos și poruncitor,—îți dai numaidecît seama că ai înaintea ta un biruitor. Și e în adevăr un biruitor. Deși fără altă cultură decît cea căpătată în șase clase de liceu absolvite, la care s'au adăogat cunoștințele cîștigate din zilnica cetire a gazetelor politice,—punîndu-și forța musculară în slujba unui partid și speculînd cu dibăcie, pedeoparte cîteva condamnări ce-i atrăsese întrebuițarea acelei forțe, pe de altă parte frîngerea unui braț, cu care se alesese cu prilejul unor alegeri,—a ajuns șeful politic al unei culori din capitală.

O voce grozavă, care ar putea birui sunetul a zece trîmbițe, o voce care pătrunde în auz ca un pumn într'un geam de hîrtie, — o vorbărie torențială, teatrală și bombastică, — o lipsă totală de scrupul, care-l făcea să făgăduiască împărțirea tuturor bunurilor ce nu-i aparțineau lui,—și o tot atît de complectă lipsă de teamă de ridicol,—au făcut dintr'însul un foarte apreciat orator de întruniri publice.

Nu veți fi deci surprinși aflînd că a fost pînă acum în cîteva rînduri deputat și că desigur va fi și în viitor, cînd partidul căruia aparține va reveni la cîrma țării.

E vădov. Trăește în casă cu o soră mai mare decît el și cu doi copii: băeți, amîndoi studenți la drept. Cel de al treilea copil, fata, e măritată în provincie după un maior.

Cu soră-sa, cu copiii și cu slugile se poartă autoritar, ba uneori crunt. Ca să vă puteți da seama pînă unde poate merge cruzimea lui, e destul să vă spun că, într'un rînd, prinzînd pe un țigan, care pescuia cu undița într'un heleșteu dela o vie pe care o avea în apropierea orașului,—dupăce l-a bătut strașnic, l-a pus să mănînce rîmele. Pe onoarea mea! Asta nu e un lucru scornit de mine: l-a pus să mănînce rîmele.

Acest om strașnic, viteaz și biruitor, are cam de două ori pe an, niște crize de sufocație, în timpul cărora dă spectacolul unei ridicole lașități.

Plînsете, gemete, văicăreli: „ah! oh!... mor... nu mă lăsați!... scăpați-mă!...” O slugă e trimeasă în grabă după frate-său, alta după doctor, un băiat la spițarie. Pe urmă, cînd toți sînt adunați împrejurul lui, cu un glas scăzut, în care totuși rămîne ceva teatral, adresîndu-se cînd unuia cînd altuia:

— Mă duc... mă duc... simt că mă duc... Doctore, nu mă lăsa... Luxișo, telegrafiază Aurorii... Băieți, v'am iubit și v'am crescut bine... ah! of!... Luxișo, să le fii ca și pînă acuma mamă bună... S'o ascultați, mă băieți și s'o iubiți, că vă vrea binele... Doctore, nu mă lăsa, barim pînă o sosi Aurora... Aoleu!... Iorgule, Luxișo, cheile dela casa de bani sînt aici, subt pernă... O să găsiți acolo bani de înmormîntare și chitanțele de pela bănci... Aoleu!... Iorgule, frățioru meu, Stelușo, dați-mi mînile... și voi băeți, veniți co-lea... stați jos... așa... să vă am pe toți în fața mea... Aoleu!... iertați-mă...

Și timp de două ceasuri o ține așa în gemete și-n văicăreli, fără să-i tacă gura o clipă.

O zi, cel mult două după o astfel de criză, pare învins, obosit;—pe urmă își reia înfățișarea trufașă și biruitoare...

Asta e domnul Basile N. Ombrian.

Cellalt frate, cu un an mai tînăr, e nenea Iorgu Umbreanu, un uncheșel cărunț, mărunt, care se strecoară sfios și al căruia glas sună ca o șoaptă.

În toată făptura lui cenușie, singurul lucru sclipitor sînt ochii,

niște ochi frumoși, negri, în care se cetește bunătatea lui proverbială, care i-a atras porecla de „omul lui Dumnezeu“.

„Nenea Iorgu, omul lui Dumnezeu“.

Nimeni nu-i zice altfel.

Trebue să-l fi văzut dumneavoastră. Nu se poate să nu-l fi văzut. E bătrinelul simpatic, care cînd umblă pe stradă, se oprește în loc și se înalță să mîngîie pe bot caila dela birji, sau se apleacă să desmierde copiii ori cîinii, care trec pe lingă el.

E registrator șef la unul din multele ministere, unde e stimat și iubit de toți. E însurat cu o femeie bună ca și dînsul, cucoana Steluța, cu care duce o căsnicie atît de armonioasă, încît nimeni nu i-a auzit niciodată zicîndu-și măcar : „du-te mai încolo“.

În lipsă de copii, îngrijesc de lighioane și au, pe lingă cîini și pisici, la căsuța lor modestă, o grădină de păsări, dintre care unele au fost mult admirate la expoziția trecută din parcul Carol. Dar de fama acelor frumoase păsări, prășite și îngrijite cu multă trudă de nenea Iorgu Umbreanu și de cucoana Steluța, ei n'au profitat nimic;—a profitat tot domnul Basile N. Ombrian.

Despre blîndetea lui nenea Iorgu, colegii lui din minister povestesc fel de fel de înfîplări. Una cred c'o să vă ajungă. Ci-că într'un rînd a rugat pe unul să meargă cu dînsul la croitorul lui, să vadă și el cum îi vin niște haine, pe care și le comandase. Se duc acolo, constată că-i vin de minune și, ca să facă și cucoanei Steluța o surpriză, rămîne îmbrăcat cu hainele cele noi. Ies în stradă și nu fac două sute de pași, cînd iaca un băiat, care-l nenea ducînd în spate un burlan de tinichea, dă busna peste nenea Iorgu și-i sfîșie o mînică : gogeamite sfîșietură, să bagi pumnul în ea. Haine noi-nouțe, atunci îmbrăcate. Ce ați fi făcut dumneavoastră ? Ați fi înjurat, — ați fi tunat, — ați fi fulgerat.

Nenea Iorgu atît a făcut :

— Tț!... tț!... tț!... Bine mă băiete, mă, dece umbli mă cu burlanul pe trotoar ?

Atît. Și s'a întors la prăvălie, s'a desbrăcat de hainele cele noi, a îmbrăcat iar pe cele vechi și a rugat pe croitor să-i pue altă mînică.

Uneori, negreșit, e și nenea Iorgu bolnav. Cine e sănătos tîn, cînd nu-i mai rămîne decît un an până la împlinirea a șaizeci ?

Dar cine l-a auzit vre-odată văitîndu-se ?

Cînd și cînd își duce mîna și se freacă în partea stîngă a gîtleptului, unde simte uneori o înțepătură, care l-a făcut să se vîrase de tutun. Atît.

* * *

Unu după miezul nopții. Bate cineva în geamul dela salonaș. Nenea Iorgu se scoală, trece în odaia dealături, — ridică perdeaua. E servitorul lui frati-său :

— Veniți repede, că moare boerul !

În grabă se îmbracă și el și cocoana Steluța și pornesc într'acolo.

De cum deschid ușa, se aud gemetele bolnavului, împrejurul patului căruia sînt adunați soră-sa, doi doctori, amîndoi băieții. La intrarea lui nenea Iorgu și a cucoanii Steluții, muribundul întinde brațele :

— Iorgule, Steluțo !.., mor... mă duc... nu mă lăsați... Luxițo, telegrafiază Aurorii... ah!... of!... Băieți, să fiți cuminți... să vă sprijiniți... să vă ajutați... Luxițo, să 'ngrijești de ei... Aoleu, doctore ; barim până o sosi Aurora...

Nenea Iorgu pe care-l înecă mirosul de eter și căruia îi displace profund acest sgomotos spectacol, la care de atîtea ori asistase până acum, se strecoară binișor, — iese în antreu, — de acolo afară. E o noapte blîndă de Septembrie. El aruncă o privire spre cerul înflorit de stele, — se așează pe treapta de sus a scării, — își duce mîna în partea stîngă a pieptului și rezemîndu-se în colțul dintre zid și ușă, scoate un suspin prelung și duios.

Mai tîrziu, cînd încetarea văicărelilor dinăuntru dovedește că bolnavul s'a liniștit, cucoana Steluța deschide ușa și-și vede soțul dormind acolo, în colț. Ea îi zîmbește cu dragoste :

— Iorgule, putem să mergem... s'a liniștit... i-a trecut.

Nenea Iorgu cu ochii întredeschiși nu răspunde.

Ea, ca să-l trezească, îi pune mîna pe fruntea rece ca ghiața...

A ! nu țipa așa, cucoană Steluțo ! Înțeleg ce amară sfișiere trebuie să-ți pricinuiască, după treizeci de ani de căsnicie ca a voastră, această despărțire, fără o strîngere de mînă, fără un cuvînt de adio... Da, dar nu țipa așa.

Dumneata știi bine că lui nenea Iorgu nu-i plăceau țipetele...

Brătescu Voinești

O M U L

— Origina, vechimea, rasele —

Adesea se vorbește, fără temei, de ignoranța științei în ce privește originile omenirii, după cum se exagerează neputința ei de a explica cauzele și manifestările fenomenelor naturale.

Totuși, știința poate să răspundă astăzi, și de multe ori foarte lămurit, numeroaselor chestiuni care păreau încă de nedezlegat, cițiva ani în urmă. Putem astfel să determinăm locul pe care-l ocupă, omul printre celelalte viețuitoare, mersul său evolutiv și intrucitva etapele mai însemnate ale trecutului său.

Descoperiri viitoare vor determina și centrul de apariție al înaintașilor omenirii, înrudirea lor precisă cu antropozii și alte probleme asupra cărora conjecturile sînt încă necesare. Aceste chestiuni însă, precum și aceia de a ști cu începere de cînd strămoșul îndepărtat poate fi privit ca „om“, în înțelesul ce atribuim acestui cuvînt,—aceste chestiuni sînt lăaturalnice și au o importanță relativă, de documentare. Cea de căpetenie, aceia a descendenței evolutive a omului, a raporturilor lui cu celelalte ființe inferioare în capacitate intelectuală, e rezolvată în trăsăturile ei generale. Se va ajunge cu vremea la fixarea întregii filiațiuni omenești, pe care o cunoaștem în linii mari; cercetările și descoperirile ce se fac, au o temelie pe care se pot rezima cu încredere.

Dacă cîteva cauze scapă încă științei actuale, și dacă nu cunoaște sau nu pricepe multe taine ale naturii,—cu toate acestea știe ceva. Cercetătorii zilelor noastre nu mai au dreptul să repete vorba lui Socrate: „Știu un lucru, anume, că nu știu nimic“. Datorită cunoștințelor născute abia în veacul al 19-lea,—biologia, antropologia, chronologia geologică, anatomia comparată, paleontologia, preistoria,—multe mistere sînt desvăluite, și, cu toate cele ce mai avem de învățat, lumina a pătruns negurile de altădată.

Specia omenească a cucerit pământul. Mai inteligentă și pre-tutindeni mai puternică ca orice altă specie animală, ea a putut să trăiască mai ușor, înmulțindu-se în paguba celorlalte (căci puterea ei distructivă n'are margini), și pe măsura dezvoltării creierului și a aptitudinilor sale, grupându-se în societăți și popoare, care au evoluat cu repeziune sau au rămas pe loc, după împrejurări. Dar această evoluțiune și această cucerire a pământului a avut nevoie totuși de sute de veacuri, din care străbat încă, puțin numeroase, urmele unei omeniri mult deosebită de a noastră.

Originile

Omul, sau mai exact tipul omian din care derivă, se ivește în era geologică terțiară. 1 Primatele, apărute la începutul terțiarului, se deosebesc în mai multe specii, încă din perioada eocenă. Strămoșul omului era fără îndoială despărțit, în miocen, de trunchiul comun al antropozilor. Trebuie dar să ne coborim până la acest etaj geologic, spre a găsi legătura dintre „om“ sau „protoom“ și simienii cei mai apropiați de el. E foarte probabil că, încă dela ivirea lor, maimuțele catariniene 2 s'au despărțit în mai multe specii. Trebuie să nu uităm că, științificește, omul nu a fost privit niciodată ca descinzând dintr'unul din antropozii actuali. Evoluția acestora e paralelă cu a omului, ai cărui strămoși terțiarți sînt încă necunoscuți, dar pe care îi putem privi ca un tip antropoid deosebit. O convergență a diferiților antropozii spre tipul omian, baza unei concepții poligenetice, trebuie cu desăvîrșire înlăturată. Cu astfel de concepțiuni se ajunge repede la absurd.

Filiația omului trebuie închipuită ca o linie care străbate adîncimea veacurilor. În dreapta și în stînga se desfac ramuri care, mai aproape de noi, constituiesc rasele omenești, mai jos speciile, genurile, și așa mai departe; mamifere, reptile, pești, apoi nevertebrate, coborînd în seriile animale până la ființele cele mai simple, celulare, care se întîlnesc la obîrșia vieții pe pămînt.

Omul face parte din ordinul zoologic al Primatelor. Încă de timpuriu despărțite de trunchiul comun, multe specii de omieni au dispărut. Omenirea de azi trebuie privită ca aparținînd unei singure specii, cu varietăți numeroase. De altfel clasificarea zoologică și deci deosebirile somatice sau anatomice dela speță la gen, sînt în funcțiune de evoluție, deci de timp, — fără să mai socotim că

1 Reamintim cititorului că era terțiară, care precede pe a noastră (quaternară), e împărțită de geologi în 4 perioade: eocenă, oligocenă, miocenă și pliocenă. Durata erei terțiare e evaluată cu aproximații la trei milioane de ani (miocenul minimum 400 mii, pliocenul 7—250 mii de ani).

2 Ordinul primatelor, cuprinde patru familii, — dintre care antropozii sau antropomorfii (fără coadă), — și cinomorfii, formează grupul maimuțelor vechiului continent, numite „catariene“ sau „cercopitecide“. — Maimuțele americane sînt de obicei cunoscute sub numele de „platiriniene“. — Antropozii sînt: cimpanzeul, gorilul, orangul și gibonul.

nu s'ar putea preciza unde s'firşeşte „speța“, unde începe „genul“. Nu ne putem opri aici asupra acestei chestiuni, care a tulburat multă vreme pe naturaliști și pe antropologi.

Discuțiunea dintre mono și poligeniști este inutilă, importanța chestiunii fiind foarte relativă. După cum arătăm mai sus, nu e decît o chestiune de timp. Astăzi nimeni nu mai poate concepe poligenia în felul lui Agassiz, admițînd creațiuni independente pentru deosebite specii omenesti. Cel mult, s'ar putea, urcînd cît mai departe obîrșia raselor, să le considerăm ca specii, făcînd din om un „gen“,—deși deosebirea între principalele rase nu sînt de natură a impune gruparea lor în mai multe specii. Cu atît mai mult, cu cît de diferențele intelectuale și morale, care sînt cele mai însemnate, nu se poate ține seama într'o clasare zoologică.

Vom admite dar că omul aparține unei singure specii, care ar putea fi împărțită în două „subt specii“ și cîteva rase principale, din care unele au dispărut demult.

Caracterizarea tipului omenesc a trebuit să înceapă a se întipări la depărtații noștri strămoși, încă de pe la începutul miocenului (etajul aquitanian). Trunchiul primatelor s'a despărțit de timpuriu în mai multe ramuri; acea care a dat naștere omului, a evoluat deosebit și într'o direcțiune care s'a depărțat din ce în ce de celelalte. Nici unul din antropozii cunoscuți nu poate fi privit ca strămoș al omului.¹ O dovadă, în afară de cele anatomice, e chiar faptul existenței lor astăzi, cu caracterele cîștigate din epoca terțiară.

Urma precursorului omului quaternar n'a fost, din nefericire, găsită până acum.

Nu e cu putință să se precizeze momentul cînd apare ființa căreia i se poate da numele de „om“. Și aceasta pentru rațiunea foarte simplă că evoluția înceată și nesimțită, nu ne îngăduie să ne oprim *la un punct dat* și să spunem: aici. „Într'o serie de forme, spune Darwin, pornind dela o ființă oarecare cu înfățișare simțiană și ajungînd în mod graduat până la om, așa cum există, ar fi imposibil de fixat punctul lămurit, dela care termenul de „om“ ar trebui să înceapă a fi aplicat. Dar această chestiune n'are însemnătate“.

Am putea complecta fraza, spunînd că nu e decît o chestiune de *nume*, căci în această evoluție, în care schimbările sau mutațiile morfologice brusce sînt puțin probabile, nu putem întîlni niciun punct de oprire urcîndu-ne în epocile îndepărtate, până la ființele unicelulare care înseamnă începutul vieții pe pămînt.

¹ Vogt spune în lecțiunile sale asupra omului: „Ar trebui topite împreună caracterele antropoide a trei antropomorfi și chiar a mai multor alte maimuțe, spre a forma un compus din care s'ar putea coborî omul“.

...Chestiunea e fără soluție, prin faptul schimbărilor imperceptibile dela o generație la alta în ascendența omenească. Chiar de ar fi fost cu puțință să cunoaștem întreagă această ascendență,—și aceasta nu va fi niciodată,—nu i s'ar putea trage vre-o linie de demarcație. Încă odată, e vorba de cuvinte, de nume de dat unei ființe destul de asemănată cu noi, spre a i se atribui acela de om:—homo stupidus, h. alalus, h. ferrus,—oricum l-am numi. Și din punct de vedere somatic, și cronologic, nicio soluție. Cu atât mai mult cu cât trebuie să ținem socoteală de studiul mai mult sau mai puțin înaintat al raselor și varietăților la un moment dat.

Cu o aproximație foarte largă în timp, am putea considera ca „umane“, făpturile destul de evaluate care vor fi înzestrate cu oarecare atribute speciale omului, cum ar fi statul pe picioare, vorba, adunarea în societate (turme sau triburi), sau industria (unelte, arme).

Dar când? unde?... Tot ce se referă la originile noastre, e învăluit în ceață, prin care e îndrăzneț să se facă o hotărnicie sau vreo socoteală cronologică.

Caracterele umane

Despărțit de celelalte primare (catarinieni și platirinieni), în plină eră terțiară, omul arhaic e caracterizat de timpuriu printr'o fericită evoluție.

Printre caracterele distinctive ale ființei omenești, sînt unele esențiale. Dezvoltarea inteligenței sale excepționale e întemeiată pe caracterele următoare, apanagii ale omului:

— Stațiunea verticală în picioare (mers);—dezvoltarea creierului și în special a lobului frontal.

— Vorbirea.

— Întrebuințarea și fabricarea uneltelor.

— Focul (cunoașterea și întrebuințarea).

Succesiune care ni se pare logică.

Aceste împrejurări pot fi privite ca etape diferite, urmărindu-se la epoci îndepărtate. Cea dintăiu înseamnă despărțirea între ominieni și ceilalți antropomorfi; a doua accentuează și mai bine această despărțire; a treia se poate considera ca obîrșia supremației omului pe pămînt.

Descoperirea și întrebuințarea focului, apoi construirea de adăposturi, vestmîntul, domesticarea animalelor (probabil a cînelui mai întăiu),—vor ușura și vor transforma viața oamenilor primitivi. Manifestări secundare, ca podoabele (vopseli, colane, etc), sentimentul artistic (sculptură, desen), în sfîrșit reprezentarea grafică a ideilor și vorbirei, (scrisul),—completează progresul lor.

În altă ordine de progres intelectual, trebuie să notăm, atunci cînd omul atinge planul „homo sapiens“, preocupări morale, cum e cultul morților și ideia religioasă care presupune concepția abstractă a unei ființe superioare.

Numai, niciun semn nu ne dă voie să fixăm epoca și ordinea acestor achizițiuni ale inteligenței. Evoluția omenească, deși relativ repede dela un moment dat, a avut nevoie de sute și sute de secole pentru realizarea acestor progrese, de o însemnătate mult mai mare ca cele mai admirabile invenții moderne. Astăzi, știința adunată de om în nenumăratele lui îndeletniciri, permite realizarea invențiilor minunate, și a neîncetatei perfecționări. Dar, anticul sălbatic care s'a servit mai întâiu de o piatră ca armă sau ca unealtă, sau cel care a aprins cel dintăiu foc, au făcut fără îndoială mai mult pentru omenire, decât omul civilizată care a construit cea dintăiu locomotivă sau cea dintăiu mașină electrică.

Superioritatea omului asupra celorlalte mamifere e datorită nu numai perfecționării funcțiilor creerului, dar în mare parte și eredității: facultățile cîștigate, păstrate și reproduse de nenumărate generații.

Să ne închipuim un om creat dintr'odată, fără părinți, dar anatomiceste la fel cu noi, avînd un creer perfect condiționat și în stare să funcționeze ca al nostru. Nu va fi decît un subț-om față de posibilitățile noastre de concepție și de realizare. Dar știm prea bine, fără să recurgem la ficțiuni, că un Papuas, un Australian, și chiar un negru african, crescut printre Europeni, nu va putea să atingă calitățile lor intelectuale, și că capacitatea lui de gîndire, de raționament, de creațiune, va fi totdeauna inferioară. Ereditatea, acumularea latentă, nu-l pot ajuta și el rămîne în afară de înțelegerea spiritului Europeanului.

Aici e principala manifestare a inegalității raselor omenești, nu numai din punct de vedere al realității sau realizării, dar înainte de toate al *posibilității*. Această posibilitate depinde desigur și de dezvoltarea creerului (calitate a substanței, circomvoluțiunii, greutate, etc.), dar această dezvoltare este ea însăși în raport strîns cu ereditatea funcțiilor acestui creer și cu noțiunile cîștigate de cătră generațiile care l-au precedat, și de experiența lor.

Perfecționarea sau progresele continui ale omului, deci ușurarea vieții datorită acestor progrese, fiind în funcțiune de această moștenire (calități cîștigate de massa cerebrală și devenite o funcțiune latentă a lui, exercitată în mod aproape reflex), este evident că se înmulțesc pe măsura mijloacelor noi dobîndite. E o înlănțuire, un bulgăr de zăpadă care face ca realizările inteligenței omului, să fie din ce în ce mai numeroase și din ce în ce mai rezezi. Din acest punct de vedere, secolul al XIX-lea poate fi asemuit cu o explozie în istoria omenirii.

Pentru a explica progresele creerului omenesc, alături de influențele ambianței, selecțiunii, evoluției normale, trebuie să mai admitem încă mutațiuni de ordin intelectual (mutațiuni individuale, transmise sau imitate). O asemenea mutațiune sau evoluție bruscată a putut să intervină în urma unor împrejurări care ne scapă,

dar care sînt fără îndoială individuale. O dezvoltare cerebrală excepțională, avînd ca rezultat o inteligență peste normal, la unul sau mai mulți indivizi și transmisă prin ereditate, constituie punctul de plecare al unui nou aspect în viața omenirii. De altfel, cea mai mică inovațiune în epocile primitive, înseamnă o revoluție în mersul ei progresiv.

Străvechii ominieni. — Omul terțiar

Din cauza lipsei de resturi fosile din era terțiară, nu avem niciun indiciu de înfățișarea ce ar fi prezentat strămoșii noștri din zorile omenirii. Dealungul multor milenii, trebuie să ni-i închipuim nu mult deosebiți de ceilalți antropoizi. Fără îndoială însă că închipuirea nu poate împlini decît în mod neîndestulător lipsa cunoștințelor noastre asupra „omului terțiar“, pe care l-am putea numi mai bine: „pre-om“.

Ominianul 1 arhaic, despărțit după toate posibilitățile de ceilalți simieni, în terțiarul vechiu, (oligocen), evoluează paralel cu ei, însă în alt mod. În pleistocen (quaternar), ne găsim în prezența fosilelor omenesti, aparținînd unor rase sau specii foarte deosebite între ele, ceea ce dovedește că origina acestor varietăți se urcă mult mai sus în trecut, altfel nu s'ar lămuri existența acestor resturi la începutul erei quaternare. Cele dintăiu descoperiri de fosile terțiare ne vîr arăta fără îndoială diversitatea de specii și rase, căci variațiunea formelor e inerentă evoluției viețuitoarelor.

Spre a dovedi existența ominianilor în terțiar, nu avem nevoie, în lipsă de resturi fosile, să recurgem la „colite“, unelte de piatră de care ei s'ar fi servit. Rațiunea singură ne arată, dincolo de vechii oameni quaternari, lungul șir al străbunilor și predecesorilor lor. Dacă au fost sau nu în stăpînirea tuturor facultăților care sînt proprii omului, acest fapt nu înlătură existența lor.

Față de omenire, era quaternară, începută de mai mult de o sută de mii de ani, nu reprezintă decît o parte din trecutul ei. Multe lucruri ne sînt încă ascunse; descoperiri fericite ne vor permite poate să întregim lanțul. Aceste descoperiri, în sudul Asiei mai ales, vor înlocui ipotezele actuale prin certitudini. Evoluția marilor varietăți omenesti va putea atunci fi urmărită dealungul vîrștelor apuse și înrudirea lor precizată. Să nu pierdem din vedere că cercetările antropologice, paleontologice și preistorice, nu se urcă nici la un secol în urmă și că prima fosilă omenească n'a fost găsită decît acum șaptezeci și ceva de ani. Cu toate acestea progresele paleontologiei umane și ale arheologiei preistorice ne permit să aruncăm ceva lumină asupra vîrștei quaternare.

¹ Întrebuințarea acestui termen generic e necesară și convine strămoșilor îndepărtați ai omului, încă neînzestrați cu atributele de căpetenie ale unui „om“, mai mult sau mai puțin apropiat de noi ca înfățișare.

Resturile unei făpturi aproape omenеști, antropomorfi superior, au fost găsite în terenurile terțiare. *Pitecantropul* descoperit la Trinil, în Java (*Pithecanthropus erectus* al lui Dubois), e privit în general ca un strămoș, sau ca veriga de legătură între om și antropoid. El ar putea însă mai exact să fie considerat ca reprezentantul unei ramure lăturalnice și dispărute, un ominian dintr'o specie deosebită și fără raport direct cu varietățile de oameni fosili de mai târziu. Aceasta nu exclude că ar putea fi precursorul unor rase omenеști. Ca formă, *Pitecantropul* prezintă un tip intermediar între un gibbon și un neandertaloid (v. cap. următor). Craniul lui ne dovedește vechimea unor caractere umane.

De curînd, descoperirea în Africa de sud engleză, a unui „*Australopithecus*“ (a lui Dart), aruncă încă o rază de lumină asupra diversității speciilor în terțiar. E vorba de un antropoid, foarte evoluat, care n'a fost clasat printre ominieni, dar care reprezintă foarte bine un „intermediar“ între celelalte primatе și om.

Pre-omul, adică ominianul erei terțiare, este încă ipotetic, dar oricare i-ar fi caracterele distinctive, el a existat. Toate discuțiunile preistoricilor se rezumă în a ști dacă acest precursor era sau nu în stăpînirea unor unelte sau arme. Instrumentele de piatră ce i se atribuie, au fost numite Eolite. Chestiunea eolitelor e de domeniul arheologiei și nu o vom atinge. Se pare evident că o bună parte din silaxurile găsite în straturile terțiare sînt plesnite din cauze naturale. Dar, pe de altă parte, nu avem dreptul să afirmăm că nu au servit omului precursor sau că acesta nu le-a debitat intenționat pentru nevoile lui. Cînd vorbim de „om terțiar“ sau „om quaternar“, ne izbim mereu de clasările științifice, de aceste compartimente teoretice și de altele denumiri care sînt de parte de a ușura cercetările.

Trecerea dela o epocă geologică la alta pare în mintea multora, a fi fost bruscă sau cel puțin însemnată prin schimbări repezi și importante. Nimic din toate acestea. Tranziția e nesimțită, înceată; chiar delimitarea științifică n'are decît granițe vagi. Nu se poate spune: omul terțiar se transformă aici în omul quaternar. Acest lucru n'ar avea sens. Evoluția organică n'a fost și nu putea fi silită de fenomene geologice. Dela o generație la alta, și chiar în cîteva secole, schimbările nu se pot percepe. Dar a fost nevoie a introduce evoluția ominienilor în cadrele epocilor geologice, pentru cronologie și pentru sistematizarea chestiunii. Încă odată, nu e decît o afacere de timp.

Chestiunea se rezumă în a determina mai mult sau mai puțin vîrsta ominianului inteligent și industriuos, precursor al omenirii actuale. Fabricarea uneltelor, adică industria omenească cunoscută, se urcă aproape de limita erei quaternare. Sigur că dincolo de această barieră convențională, pre-omul se îndrumase spre progresul care va deosebi pe urmașii săi, și era în stăpînirea unei părți din facultățile speciale omului (statul drept, rudimente ale vorbirii).

Însă, din cele ce am arătat, reese că determinarea vârstei omenirii e un lucru foarte greu pentru două motive: evaluarea cronologică a epocilor geologice nu poate fi făcută decît cu o prea largă aproximație; apoi, chiar fixînd această cronologie, e nevoie să se știe cu începere de cînd strămoșii înaintași pot fi considerați ca „omenire“.

Dacă se admite cam o sută de mii de ani (cifră în orice caz minimă) pentru era pleistocenă quaternară, și încă cam de două ori atît pentru perioada pliocenă terțiară, înăuntrul căreia tipul de tranziție a trebuit să se dezvolte, putem atribui cu aproximație elastică, cam cel puțin o jumătate de milion de ani speciei omenestii. Etapele umanității ar fi în acest interval de timp: tip antropoid de tranziție (antropopiteci, pitecantropi);—homo ferrus;—homo sapiens (în quaternarul mijlociu).

Leagănul omenirii.— Centre de difuziune

Centrul de apariție a celor dintăiu omenieni e încă de găsit. Rațiunea ne arată că precursorii s'au dezvoltat mai întăiu pe un spațiu puțin întins, de unde s'au răspîndit peste tot pămîntul.

Dar care poate fi centrul acestei de apariție și de dezvoltare al pre-oamenilor? S'au propus diferite părți ale pămîntului, cele mai multe pentru motive care nu s'ar putea referi decît la epoci apropiate. În primul rînd trebuie luată în considerare o parte din Asia. Taina cea mare e ascunsă fie în continentul dispărut, în locul Oceanului indian actual, Lemuria lui Schăfer și a lui Haeckel, fie în Siberia (Quatrefages, de Morgan), fie în Asia centrală, fie chiar în Europa.

Din lipsă de îndrumare în această direcțiune, trebuie să recurgem la coniecturi. Descoperirile în straturile terțiare vor aduce poate deslegarea. Lipsa acestor descoperiri se explică și prin numărul redus de indivizi trăitori în acele vremuri îndepărtate.

Aflarea, în Insulinda, a unor antropoizi și a Pitecantropului, rude apropiate și cel din urmă poate chiar strămoș al vre-unei rase omenestii, ne-ar indica mai mult sudul Asiei sau un continent indo-african dispărut, Lemuria (Ceylan, Insulinda, Madagascar și celelalte insule dintre Africa și Asia sînt resturi din acest continent). De acolo pare a se fi împrăștiat reprezentanții timizi ai omenirii născînde; și de altfel prin împrejurimile ei se găsesc încă oamenii cei mai primitivi din populația de azi a globului, rămași mai apropiați de precursori.

Coniectura lui Haeckel, care propune continentul dispărut, dela sudul Hindustanului, ne pare logică, căci corespunde mai bine unei radieri dintr'un centru geografic și explică împrăștierea omenienilor și aflarea lor apoi în grupuri de aceeași rasă. Această difuziune, care a avut bineînțeles loc înainte de dispariția continentului, nu s'a putut opera decît înainte ca strămoșii noștri să fie înzestrați cu toate caracterele omenestii, într'o epocă foarte depărtată.

J. de Morgan susține ipoteza difuziunii din Mesogea (altă numire a continentului subt-indian, datorită lui Douville), a unui grup dolicocefal; și din Siberia orientală, unde se găsea centrul lui de dezvoltare, a grupului brachicefal, așezat acolo la o epocă anterioară caracterizării umane. Acest grup omenesc a trăit acolo, peste munții lanțului asiatic, izolat de restul lumii, în timpul perioadelor glaciare. Origina migrațiunii lor către Europa ar fi după răcirea Siberiei, deschiderea porților naturale dintre Asia de Nord și Europa, în quaternarul mijlociu. Această ipoteză, nefiind în contradicție cu cea a originii primordiale la sud, explică una din divergențele dintre marile grupe omenești.

Dar, în așteptarea unor descoperiri care să ne arate căile urmate de preomenire, cele mai vechi resturi fosile omenești din quaternarul de jos, aparțin Europei. Găsirea lor se explică de altfel prin desimea populației și prin numărul cercetătorilor din centrul intelectual al lumii de azi. De curînd, descoperirea a vechi-oseminte terțiare în Africa, arată că și din continentul negru pot eși lucruri neașteptate.

Europa e leagănul secundar al raselor superioare care o locuiesc. Nimic nu se opune însă ca în ultima perioadă a terțiarului să fi viețuit în ținuturile europene făptura destul de evoluată din care s'ar trage rasele eurasiatice (cum ar fi predecesorul imediat al omului de la Piltdown, de care vom vorbi mai la vale). Nimic nu se opune chiar ca leagănul omeniirii să fie aici, deși nu e probabil.

Enigmă mare, pe care nu o putem încă deslega, dar a cărei chee e ascunsă în straturile mijlocii ale terțiarului.

Ne găsim în măsură să emitem ipoteza următoare: Ominianul terțiar a luat naștere pe pământul dispărut subt Oceanul Indian pe care-l putem numi Lemuria, în primele timpuri ale epocii miocene. Înainte de a fi înzestrat cu atributele distinctive ale omului, grupuri de aceste primare s'au întins cu încetul în toate direcțiunile (spre nord, Eurasia; spre apus, Africa; spre răsărit Indonesia, Australia), continuitatea solului și asemănarea climei permițîndu-le această expansiune. La începutul erei quaternare (pleistocen), mult timp după dispariția ținuturilor de origină, cetele de ominieni se găsesc răspîndite peste tot vechiul continent, împărțite în diverse rase, ceiace presupune un traiu îndelungat în condițiuni deosebite în epoca pliocenă.

Acei rămași în jurul obîrșiei lor, Africa, Asia meridională, Australia, sînt trunchiul popoarelor negre. Cei răspîndiți către Nordul Asiei, cantonați probabil multă vreme în părțile Siberiei de astăzi (al cărei climat era cu totul altul), au dat naștere neamurilor mongoloide; în sfîrșit cei ajunși în Eurasia occidentală, raselor europene.

Avem astfel, centrul *primitiv*; apoi trei-patru centre secundare, de formațiune și de *difuziune* ale celor trei mari trunchiuri sau varietăți omenești, care s'au format pe loc în urma unor influențe de

care vom vorbi. In sfirşit centre de formaţiune şi de difuziune a diferitelor rase rămase până astăzi şi dotate cu caractere proprii.

Rasele indiene din America sînt provenite prin emigrări şi expansiuni, fie prin nord-estul Asiei, fie pe cale mai directă, continentală (Atlantida, continentul Pacific), spre sfirşitul erei quaternare; deasemenea şi cele din Oceania (Polynesia, Melanesia), mai recente.

Era quaternară nu va cunoaşte decît grupe omenestî bine deosebite, ale căror centre de formaţiune şi dispersiune se găsesc în regiuni din Eurasia şi Africa, care nu se pot preciza. Amestecul şi metisagiul se accentuează pe măsura înmulţirii omenirii şi sînt aparente spre finele quaternarului; epoca modernă geologică (corespunzînd neoliticului european) nu mai prezintă decît cîteva insule de rase neamestecate.

Formarea raselor.

Pentru lămurirea chestiunii, trebuie să concepem un grup de antropoizi care, în urma unor împrejurări pe care nu le cunoaştem, au evoluat într'o direcţie a cărei încheere a fost formarea tipului omenesc. O dezvoltare specială a inteligenţei, modificări ale formelor şi ale atitudinii, sînt caracteristicele acestei evoluţii.

Aceşti cîţiva indivizi, într'o zonă limitată a pămînturilor terfiare, au avut norocul să se menţie şi să supravieţuiască altor speţe, în mare parte datorită posibilităţilor inteligenţii lor. Cu încetul, în căutarea unor mijloace nouă, ei îşi întind aria locuinţei lor primitive. Africa, Asia şi Eurasia vor fi populate înainte de sfirşitul terfiarului. Diverse varietăţi şi rase, din care găsim urme în epoca quaternară, se formează. Veacuri nenumărate avuseseră timpul să le imprime caractere felurite, după tinuturile nouă peste care se răspîndiseră, şi sub influenţa unor cauze deosebite.

Aceste cauze determinatoare ale varietăţilor omenestî, sînt numeroase. Trebuie să ţinem seama, după influenţele naturale: climat, situaţia geografică (munţi, mare, stepă), hrană,—şi de grupările sociale, de obiceiuri, apoi de ereditatea schimbărilor odată cîştigate, precum şi de cauzele care ne scapă, dar care au contribuit şi ele la crearea sau transformarea tipului.

Cele dintăiu cete, puţin numeroase, trăind izolate sau despărţite unele de altele, au permis aceste diferenţieri, care sînt totdeauna, nu trebuie să pierdem din vedere, în funcţie de timp, şi care au fost punctul de plecare al marilor despărţiri umane.

Cu încetul, în mijlocul acestor tipuri principale, altele se formează: rase, apoi sub-rase secundare, care au ajuns până la noi, înmulţindu-se pe măsură ce oamenii se înmulţeau şi se apropiau unii de alţii. Amestecul, datorit vecinătăţii, convieţuirii sau migraţiunilor, a dat naştere prin metisagii la aceste rase nouă.

Modificarea raselor înaintate e mai repede ca a celor rămase primitive. Totuşi, toate aceste schimbări sînt la adăpostul timpului,

pentru care „civilizația“ ce reprezintă epoca istorică a unei mici părți din omenire, nu înseamnă nimic.

Nu e ușor de determinat *vechimea* relativă a raselor. Una a putut să se formeze, într'un trecut foarte îndepărtat, ceia ce a îngăduit caracterelor divergente să se accentueze din ce în ce, până la deosebirea vădită de alte varietăți; o alta, în timpuri mai apropiate, prin fixarea și transmiterea unor caractere individuale sau împrumutate prin metisagiu.

Numai prin compararea caracterelor și prin deducție, putem să afirmăm că o speță sau rasă e mai mult sau mai puțin depărtată de trunchiul comun, și să-i atribuim o vîrstă aproximativă. Așa, e evident că tipul mongolic și tipul nordic european, nu se leagă de acel trunchiu decît la o epocă foarte depărtată, (cum ar fi începutul erei quaternare); după cum strămoșii tipului negru, nu se apropie de ai noștri decît în plin terțiar.

Mai totdeauna, astăzi, tranziția de la o rasă la alta vecină nu e lămurită, din cauza caracterelor comune. Multe din aceste caractere se atenuază sau dispar, în timp ce altele se accentuează; iar hibridațiunea le amestecă fără încetare. De aceea determinarea raporturilor între rase nu poate fi precisă, iar clasările sînt de multe ori arbitrare.

Unitatea de civilizație, menținută pe o arie determinată de marile grupări sociale, cum sînt de pildă națiunile moderne, constituie încă o cauză de diversitate, un punct de plecare pentru rase nouă. Această comunitate de năravuri, de civilizație, dă naștere după un timp relativ scurt, la o omogenitate etnică. O astfel de tendință se poate constata în toate grupările politice moderne. Se formează o rasă, de origină socială, ca să zicem așa, în care și influențele solului și conviețuirea joacă un rol de seamă, alături de predominarea caracterelor speciale fiecărui popor și mentalității sale colective. O înfățișare proprie, independent de rasele diferite care au contribuit la formarea unei națiuni, trăind apoi într'un amestec neîncetat, — începe să uniformizeze tipul. Această nivelare înăuntrul unor granițe, e un fenomen ce se constată în cîteva generații. Factorilor naturali de altă dată, trebuie să le adăogăm alții, datorită civilizației moderne.

Divergența caracterelor somatice are dar ca rezultat formarea raselor, sub influențe ca: solul, clima, izolarea sau ambianța, felul de traiu, etc. E mersul normal al trecutului omenirii.

Dimpotrivă, *convergența* către un același tip, prin similitudinea influențelor naturale, prin încrucișările și amestecurile neîncetate, ușurința legăturilor între popoare, nivelarea progresivă a vieții ma-

teriale în civilizația actuală, consecință a înmulțirii raporturilor dintre oameni, — înseamnă suprimarea cu încetul a raselor în viitor, prin unificarea tipului.

Cred că epoca noastră a însemnat punctul maxim al divergenței caracterelor rasiale. De aici înainte, din cauza contactului și frământării permanente între neamurile omenești, sîntem pe calea convergenței unificatoare. Dar va trece multă vreme până ce urma vechilor rase să dispară în omenirea viitoare. Cîntărirea diverselor elemente care au dat naștere europenilor de astăzi, devine din ce în ce mai grea, și va fi odată cu neputință.

Ușurarea transportului, iuțeala comunicațiilor care se înmulțesc din ce în ce, sînt factori noi, dar de o însemnătate de care va trebui să ținem seama înainte de orice în transformarea tipului omenesc. E probabil că niciuna din rasele actuale nu va fi dominantă în viitorul depărtat și că un tip nou se va răspîndi pe pămînt, tip care în totalitatea lui nu va prezenta decît variațiuni neînsemnate.

(va urma)

O. G. Lecca

Note pe marginea cărților

Domnul dela Murano

D. Stejar Ionescu este un om timid și prea modest. În viața de toate zilele d-sa nu vorbește sentențios și sculptural. Cuvîntul său are parcă îndoeli. Toate s'ar putea să fie așa sau altfel; viața chiar. D. Stejar Ionescu dă de aceia impresia unei vieți nedefinite. Ți se pare totdeauna că se întreabă în sine, nedumerit, ori de cîteori vorbește, ori decîteori face o acțiune în viață, cît de simplă. Am convingerea că o hotărîre îl jignește sufletește ca un viol, ca o crimă.

D. Stejar Ionescu este prin excelență un mare amator al disponibilului sufletesc predicat de André Gide. Apare terorizat de variația posibilităților și a hazardului, dar totuși vrea să juisseze la infinit de această binefacere nedeterminată.

Să lași viața veșnic neinfluențată de o hotărîre care să o canalizeze brusc și artificial! E poate în aceasta și puțin fatalism, și ceva neîncredere în sine.

D. Stejar Ionescu însă practică o neîncredere care în fond seamănă cu cea a omului de știință care după ce a crezut că știe totul, a început să se îndoiască de sine, atunci cînd maximum de știință nu-l mai satisface.

Vorbînd astfel nu înțeleg să mă refer în mod brutal, direct și indiscret la viața și persoana fizică a d-lui Stejar Ionescu, ci mai ales la caracteristica sa de nuvelist, de autor, de om care creiază viața după norme indisolubile personale. Și Dumnezeu și-a pierdut imaginația cînd a fost să creeze pe om, și l-a creiat după chipul și asemănarea lui. Nici una din iubirile imaginate de d. Stejar Ionescu nu se realizează.

În cele cinci nuvele din volumul d-lui Stejar Ionescu apare fumuriu ca în concretizarea unui vis la cinematograful, chipul autorului sau, mai precis deși cam didactic, entitatea lui sufletească.

Această nehotărîre, uneori tragică, nu provine la d. Stejar Ionescu dintr'o îndelungă experiență a vieții, nu este ca să zic așa un fruct al unei maturități precoce; căci d-sa nu a fost niciodată un element dinamic în angrenajul vieții, ci o concluzie a unei contemplații subtile și plină de observații și mai ales o sinteză a vieții sale interioare.

De aceea scrisul d-lui Stejar Ionescu este scrisul unui intelectual. Stilul d-lui Stejar Ionescu este de-aceia plin de imagini sugestive care dau scrisului său o savoare deosebită prin substanța sufletească pe care o au de concretizat. De-aceia procesele sufletești și conflictele au o delicateță omenească, rară, de-aceia humorul subtil ca un zîmbet se exercită mai ales asupra eroului principal, —care-i autorul,—ca într'o dojenire făcută într'uni monolog cu sine însuși în urma unei auto-observațiuni critice; de-aceia toată atmosfera de psihologism care face din d-sa unul dintre cei mai occidentali scriitori din limba românească.

Această disponibilitate a sufletului, această perpetuă vacanță, neliniștitoare totuși ca cea mai febrilă activitate, se manifestă, desigur, prin intuiția artistică și nu vroit, până la suprimarea numelui eroului principal, care rămîne de multe ori nedefinit, e Domnul dela Murano.

Domnul dela Murano, fără o etichetă, adică fără un nume, poate fi oricine, e un loc vacant, disponibil. D. Stejar Ionescu nu vrea să epuizeze destinul și nenumăratele lui realizări posibile.

D. Stejar Ionescu nu-i un temperament obiectiv. Literatura sa naște din prea plinul unei vieți interioare; ea nu-i comercializată, nu-i o pură redare.

Domnul dela Murano este un tip neliniștit, nehotărît, nesigur pe sine și pe tot: e un poet, cu toată moralizatoarea lui evadare din fața Yvettei. Eroul din Catiușa, (nuvela e scrisă la persoana întâiu, ca o povestire personală) e și el un tip neliniștit, nesigur, plin de îndoială: un poet, ca și cel din Zîna Fumului, în care nu se mai întîlnește humorul din Catiușa și sarcasmul de-acolo, așa de propriu intelectualilor de rasă, ci direct o atmosferă de basm, de ireal, ca o întrebare între existență și mister. Valea-Fumului e în această bucată mai mult decît o denumire de sat, e oarecum un simbol al unei concepții a existenței în sine. Poet este și finărul sau „momișoiul“ din Intermezzo, după cum mai ales poet este Dionis cu sfîșietoarea lui atitudine.

Dacă un roman poate fi constituit numai din viața psihică a unui singur erou, precum piese întregi de teatru nu au justificarea de a fi decît în existența eroului și în atmosfera pe care trebuie să i-o creieze, apoi cele cinci nuvele ale d-lui Stejar Ionescu, alcătuiesc un mic roman, romanul diverselor clipe de viață și mai ales a vieții interioare cu nehotărîrile și neliniștile ei, pe care o trăește eroul... să-i zicem: domnul Dela Murano.

Romanul acesta mai cuprinde apoi o idee care-i dă o unitate. E un fel de concepție asupra femeii. Desigur tot concepția unui poet. Fiecare femeie din cele patru dragosti care constituiesc sîmburele celor patru mai mari nuvele din volum, reprezintă ceva sîmneles, un mister, un capriciu aproape mistic ca o taină lasată dela Dumnezeu, și pe care nimeni nu o desleagă.

E poate tot concepția unui timid pentru care femeia rămîne o taină inexplicabilă mai ales că timiditatea bărbatului stimulează capriciul femeii care-l simte astfel. Prin aceasta neașteptatul capriciului sporește. Sau e poate pur și simplu concepția unui poet, care exteriorizează misterul din sine, pentru care toate sînt capricioase și inexplicabile, și însăși realitatea este ceva dubios, ceva ca un vis încă neconcretizat.

În adîncul ciudăteniei eroinelor din acest „roman“ se deslușește însă cu precizie aceia ce e tragic și frumos în sufletul femeesc: abundența de viață și mai ales acea capacitate și nesigurantă de iubire, acea ezitare a inimii care vrea să se dea întreagă fiecăruia și nu isbutește să realizeze acest miracol de împărțire, ceiace duce necontenit la jertfe succesive.

Yvette nu-l poate iubi pe Domnul dela Murano fiindcă iubește pe domnul nenumit din acea, așa zisă „grădină publică“ din Veneția, adică iubește pe Domnul dela Veneția, și totuși iubește apoi pe domnul dela Paris care-i tot cel dela Murano. Și în iubirea ei n'a fost niciodată nesinceritate. Este însă în ea acel gust, acea predilecție feminină pentru mister, și acea ezitare a iubirii care vrea să fie integrală pentru fiecare.

Pentru că este cineva cu C mare care se joacă cu noi, care ne poartă între nebunie și risul mulțumit și năving, rămîne ca un adevăr sigur, constatarea pe care d. Stejar Ionescu o ironie o denumește replică de efect: *Yvette nu-i decît un cîntec de sirenă.*

Da, domnule dela Murano, și Yvette, ca și Catiușa, ca și Adriana, ca și biata Salvia, ca și tot ce trăim este un cîntec de sirenă.

Așa dar, o fină și aristocratică neliniște în toate personajele d-lui Stejar Ionescu; neliniște mai amară și mai complexă la eroi, neliniște mai rectilină dar mai concentrată la eroine; dragoste pretutindeni și cu ea o atmosferă de poezie și de basm, de irealitate și interogare, de nedumerire în fața acestui mare mister care poartă destinele lumii.

Adevărat! volumul d-lui Stejar Ionescu e un volum de dragoste și de renunțări, adică de dragoste cum e ea mai frumoasă. Renunțare la Yvette, renunțare la Catiușa, renunțare la Adriana... capriciile unui destin nelămurit care tot înoadă un fir ca apoi să-l tae.

Este desigur în viața fiecăruia din noi ceva inutil și inexplicabil, pentru care punem toate forțele frumoase ale sufletului nostru, și toate energiile pe care le deținem dela zei. Acel „ceva“ inutil și inexplicabil constituie sbuciumul eroilor cărții d-lui Stejar

Ionescu. De aceia fiecare din cetitori se va regăsi în lectura lui, așa cum a fost atunci când a însemnat mai mult în viață.

De-aceia poate și eu m'am surprins cetind volumul cu o patimă pe care nu o mai așteptam și de aceia poate m'ați surprins și dumnevoastră recomandîndu-l cu atîta căldură și credință.

Cu aceste calități d. Stejar Ionescu nu a creat poate tipuri vii, însă a izbutit să facă ceiace alți poeți nici prin vers nu au ajuns: a izbutit să recheme în noi ceva care era uitat, a izbutit să ne sugestioneze, a izbutit să ne îmbrace cu voioșia tinerească cu care ne-a deprins în deobște poezia, și mai ales a izbutit să ne facă mai buni și mai înțeleghători de oameni.

Demostene Botez.

Slujnicele lui Ghedeon *

Până în Duminica Toamei Reasa lui Ion a Marghioalei fu adusă în stare să poată locui om în ea. Enoriașii din Scaeți se ținură de vorbă și vărură o odaie, făcură mașină de gătit, în polatră, coteț pentru pasări, umblătoare; curățiră bătătura și mai cîrpiră și gardurile pe unde era nevoie. Iar în grădinița dintre casă și drum, fetele sămănară busuoc, crăițe, rozetă și ochiul-boului, legîndu-se—două mai din apropiere—să aibă grijă să le ude și să le mai rărească, atunci cînd s'or face de răsădit.

Fără să mai stea mult la gînduri, că se mai deprinsese acum cu satul, ieromonahul Ghedeon își aduse lucrșoarele dela mănăstire și găti odaia cea vărută. Pe la ferestre, neavînd perdele, puse pînză de „americă” iar pe jos o rogojină—toate dăruite de domnu' Nae, băcanul. Mulțumiți de el că slujește frumos și nu e lacom de bani, Scaețenii îi dădură și ei ajutor, așa cum se dă la o casă nouă. Li adunără din sat un car sdravăn de lemne uscate, îi făcură rost de-o ladă pe care o despărțiră la mijloc și-i puseră la un cap două *duble* de mălaiu, iar la celălalt, aceiași măsură de făină de grîu. Li mai cărară fasole, ceapă, usturoi, untură,—ba moș Ilie, episcopul, găsi cu cale să-i aducă ș'un dulău voinic, cu lanț cu tot, și i-l legă de stîlpul casei.

— Ține-l aici, părințele, că nu strică să ai un cîine la ușa casei, că la un priot cine nu se gîndește să pue mîna...

Lemnele i le reteză dascălul Stan, care ținea să-i dea dovadă că e bun și de lucru, nu numai de gură.

După ce se văzu așezat în casă și rostit cu de toate, Ghedeon se gîndi la început să-și facă singur gospodăria, ca la mănăstire... dar nu prea-l trăgea inima. În cele trei săptămîni cît stătuse la

* Fragment din povestirea: „Un an preot la sat”.

domnu' Nae băcanul, se obișnuise să le aibă toate de-a gata—ș'apoi... cam de ce plecase dela chilia lui? S'o mai dea o leacă pe boerie, că destul a trăit rău. Și nici epitropii și cu dascălii nu-l lăsară să gospodărească singur, zicînd că nu șade bine unui preot să măture prin casă și să toace ceapă la bucătărie. Il sfătuiră deci să-și bage o femeie cu luna. Dar el găsi mai nimerit să se înțeleagă cu lelea Ioana de peste drum să-i facă mîncare la două zile odată, să-i deretice prin odaie și să stea la ea acasă. În felul acesta credea el să împace și călugăria și boeria.

Femeie harnică și pricepută era ea, baba Ioana, dar trebuia să se împartă la două case. Ieromonahul, tot mai îndulcit de trai bun și doritor, ca orice om, de unul și mai bun, după două săptămîni de cărdășie cu vecina de peste drum, rugă pe dascălul Star să-i caute o babă care să se mufe la el. Era nevoie să aibă o femeie acasă și pentru pricina că în lipsa lui se întîmpla să-l caute cineva și n'avea cine să răspundă. Dascălul atîta aștepta : să-i zică popa. Că baba era și găsită, în persoana Paraschivei lui Păun Birtășu, chiar din ziua în care pusese Ghedeon piciorul în Scaeti. Acuma, doar o luă dîndărăt și i-o aduse plocon.

Lelea Paraschiva e o femeie ca de 65 de ani, scurtă și groasă. Ochii-i sînt de culoare verde spălăcită, ca la o bătrînă, dar sbîrcituri pe față nu prea are, că trăise bine în viața ei, și nici copii nu făcuse. În tinereță a ținut cu bărbatul birt în Oltenița, așa că se pricepe la gătitul bucatelor.

Ghedeon auzise pe dascăl laudînd-o, dar nu-l răbdă inima și-o mai întrebă și el:

— Știi să gătești bine, *lea* Paraschiva ?

— Iii, părințele... numai să am ce !

— Macaroane cu brînză te pricepi să faci ? (lui Ghedeon îi plăceau grozav macaroanele cu brînză).

— Fac, părinte, tot ce-ți poștește inimioara. Las' pe mine și dacă n'ăi fi mulțumit, să-mi dai cu *huo* !

Iată-l acum pe cuviosul Ghedeon intrat pe jumătate în rîndul mirenilor. Casă bună are, bucătărie asemenea, grădină cu legume, lemne făete, mălaiu, făină, leafă dela stat, mai picușuri de prin enorie... și pe deasupra : bucătăreasă ca la boeri. Nu-i mai rămînea decît să s'așeze pe traiu, astfel ca într'o lună, două, să se despăgubească de cei paisprezece ani duși cu borș, cu ghigoț de pește, cu bulgur de grîu fiert și cu cartofi necurățați... Fără să-și mai amintească de pilda bogatului care plănuia mărirea și sporirea jitnițelor, chemă baba și-i zise:

— Să-mi gătești, *lea* Paraschivo, cum te-i pricepe mai bine și mai bine.

— O să vezi sînția ta !

În ziua dintăiu lucrurile merșeră cam incurcate, că mai tre-

buia cite ceva pe la bucătărie. A doua zi însă — berechetul lui Dumnezeu! Svonindu-se în sat că popa și-a băgat pe Paraschiva lui Păun Birtașu, aduseră femeile—care oușoare, care unt, care lapte, care untură, ba vreo două îi dăruiră și cite-un puișor de găină. Baba își suflecă mîncile și se făcu de zece ori mai ușoară decît era. Ghedeon așeză o masă în balconășul din fața casei și-i făcu safteaua luînd pe ea o cafea cu lapte și două ouă fierte cu pîne prăjită. Așa obișnuia starețul dela mănăstire să ia dimineața și așa găsi cu cale să facă și el. După cafea, gîndea să plece într'o plimbare lungă și să vie acasă la vremea prînzului, ca să vadă dintr'odată ce a fost în stare să facă lelea Paraschiva. Dar nu-l lăsă inima, și tot timpul până la prînz își făcu de lucru pe la bucătărie.

Ba că vrea să vadă dacă trage mașina, ba că să se uite la babă cu ce îndemînare face foile de plăcintă... mai răscoala lemnele în mașină ca să înteească focu', mai mirosea untura să vadă dacă nu e rîncedă. Baba le făcu pe toate gîfîind, plină de nădușală. Numai la urmă de tot se cam încurcă,—poate și din pricină că porunca nu era bine dată. Ii zisese stăpînul să facă mămăliguță pripită și jumări de ouă—dar să fie gata amîndouă odată, că așa văzuse el la stăreție. Lea Paraschiva însă făcu întăiu mămăliga și numai după un sfert de ceas prăji ouăle. Din care pricină, își luă mustrarea cuvenită.

Cea dintăiu masă boerească pe care ieromonahul Ghedeon o luă la casa lui și din bucătăria lui, în Scaeti, se petrecu astfel. Cînd mai erau cinci minute până în 12, cuvioșia sa se așeză la masa din cerdac, cu ceasul dinainte. La 12 fix bătu din palme și bucătăreasa îi aduse pe rînd: mămăliguță caldă cu jumări de ouă, ciorbă de miel acrită cu lămîie—de borș nici nu vrea să mai audă Ghedeon—macaroane cu unt și cu brînză la tavă, pulpă de miel prăjită în tigae, plăcintă cu brînză și lapte cu orez. Ieromonahul mîncă cu poftă mulțumind în gînd lui Dumnezeu și tare lelii Paraschivei. Neplăcîndu-i băutura bețivă, se mulțumi cu apă rece, iar în loc de scobitori întrebuișă bețe de chibrît spintecate cu cuțitul. După masă făcu o mică plimbare cu mîinile la spate, apoi, îngreunat cum era, se culcă și adormi sforăind. Cînd s'a deșteptat, pe la ceasurile 5, a băut două pahare de lapte bătut, iar seara n'a putut să mai mănînce decît o bucată de plăcintă.

În dimineața următoare, până a nu se scula din pat, Ghedeon simți nevoia unui plan pe care să-l urmeze în fiecare zi, mai ales că de vre'o săptămînă o cam scrîntise cu pravila lui călugărească. Și fiindcă avea nevoie să cugete puțin asupra întocmirii planului, se trase cu pernă cu tot mai la mijlocul patului și ridică picioarele pe pereți. Căci, trebuie să spunem, Ghedeon nu se putea gîndi, după cum nu putea nici să cetească, decît cu picioarele pe pereți. Acest obiceiu intrase în firea lui și nu se putea desbăra de el.

De patru ori îi bătu baba în geam și-l strigă la cafeaua cu lapte, dar pănăce nu-și isprăvi planul, nu-și coborî picioarele de

pe pãreți. Așa era el: cînd începea un lucru, nu-l mai lãsa. Dupã ce sorbi bãutura cenușie, luã un condeiu și-și așternu gîndul pe hîrtie, punînd și titlu deasupra.

Planul smeritului ieromonah Ghedeon

La 6 sculare, spãlare, îmbrãcare și o dulceață cu apã rece. Pãnã la 8,—utrenia: în bisericã.

La 8 și 5 minute cafea cu lapte, douã ouã cleioase, pine prãjitã și puțin unt proaspãt. (Dacã ar fi și o lingurã de miere la unt, n'ar strica).

Dela cafea și pãnã la 10,—lucru în grãdinã.

Dela 10—12 plimbare.

La 12 și 5 minute masa—cu cel puțin trei feluri de mîncare și cel mult șase.

Dupã masã—o micã plimbare pe prispã, apoi un ceas de somn. (O jumãtate poate sã mai treacã).

Dela 3—4, vecernia în bisericã.

Dela 4—5 1/2, cetire din Viețile Sfinților.

Dela 5 1/2—6, odihnã la masa din cerdac.

Dela 6—7, lucru în grãdinã. (Dacã e prea cald, se poate amîna).

Dela 7—8 plimbare.

La 8 și 5 masa—cu cel puțin douã feluri și cel mult trei.

Pãnã la 9 1/2, ședere în cerdac, rezemat de spatele scaunului. Apoi, cetirea Pavecernitei și culcarea.

Planul era bine întocmit și Ghedeon, hotãrît sã-l urmeze. Nu fu chip însã nici mãcar o singurã zi, cã e greu sã trãești cu porția cînd nu te silește nimeni și mai ales cînd ai gust sã te dai o leacã pe boerie. Și unde mai pui cã fiind preot peste un sat, te mai cheamã creștinii la cîte-o nevoie, te mai duci pe la tîrg, mai vine cîte unul sã te ție de vorbã, așa cã nu poți trãi dupã regula statornicitã. Cînd își dete bine seama de acest lucru, Ghedeon întinse iar picioarele pe pãreți și chibzui un nou plan, mai ușor de ținut. Dar dupã o scurtã încercare, îl gãsi și pe acesta nepotrivit. Atunci luã hîrtie și cernealã și scrisse negru pe alb, cu jurãmînt sã nu se mai abatã nici cu o iotã :

„Sã-mi întrebuițez vremea în așa fel, ca sã pot sã și mã-nînc, sã și dorm, sã-mi fac și datoriile cãlugãrești, pe cît s'o putea ; sã-mi împlinesc și pe cele de preot al satului, dupã împrejurãri, sã mã și plimb și, dacã n'o fi prea cald, sã mai lucrez și prin grãdinã“.

Acest plan dete cuviosului putința sã-l urmeze întocmai, adicã... sã trãiascã în voe. Cã așa cum îl alcãtuise, n'avea decît sã ceteascã douã rînduri din Ceaslov, drept pravilã ; sã mãsoare prispa odatã, drept plimbare ; sã facã doi pași spre grãdinã și sã caște de cãldurã, iar în colo... sã mănînce și sã doarmã. Dar Ghedeon, chipurile, le încurcã el binișor pe toate... numai cu „da-

toriile călugărești“ o lăsă mai moale, ba chiar moale de tot. Căci, o leacă mai îngreunat de mîncare, mai desobișnuit, fiindcă de cînd plecase din mănăstire nu putuse mai niciodată să-și facă pravila după tipic,—ciupi azi din utrenie, ciupi mîne din vecernie, mai lăsă poimîne din canon, până ajunse te miri ce să mai facă. La urma-urmei, nu mai era la mănăstire, ci la sat. Unde mai ținem socoteală că împrejurimile satului erau frumoase, în pădure înflorește teiul și zăvoitul Argeșului era tot mai ispititor. Nu e de mirare dar, că ieromonahului îi venia uneori chef de plimbare tocmai în vremea pravilei și atunci, ca omul cu apucături de boer, lăsa pravila și se ducea la plimbare. Mai ales că se pornise și pe îngrășat...

Numai cu cetirea Vieților Sfinților se ținea monahul bine. Era o deprindere veche a lui și nici nu-i cerea cine știe ce sforțare. N'avea decît să se lungească în pat, să-și urce picioarele pe pereți și să mute ochii după fiecare rînd, până ce adormea... Asta a mers până în ziua cînd factorul și-a făcut păcatul să-i împrumute jurnalul unui abonat din alt sat. Ghedeon l-a primit mai mult în silă, că el nu cetise niciodată gazete și avea păreri proaste despre ele. „Minciuni!“—zicea el, strîmbînd din nas, atunci cînd cineva îi spunea că a cetit cutare veste, în cutare jurnal. După ce a plecat factorul, s'a uitat chiorîș la gazetă și a aruncat-o pe masă, așa cum o primise. Repede însă s'a gîndit că trăind în lume trebuie să cetească și jurnale, ca să nu stea ca un prost cînd l-o întreba cineva: „Ce se mai aude prin gazeturi, taică părinte?“ Așa că deschise jurnalul și, încet-încet, el cetii tot... Și i-a fost deajuns să cetească unul, că s'a îndulcit la iuțeală și s'a abonat chiar în ziua următoare... De-acuma Viețile Sfinților pot să se mai odihnească. Era și vremea... că, la urma-urmei, toate merg până la un loc. Și cînd ajung la locul acela, se opresc și dau rîndul altora. Ghedeon aștepta cu înfrigurare să vie factorul cu gazeta. Apoi se urca în pat și întindea picioarele pe pereți și-o cetea—începînd cu „Întîmplări din Capitală“ și isprăvind cu „Mica Publicitate“.

Dela o vreme cuviosul paroh începu să se îngreuneze tot mai mult; trăia boerește și punea osînză în fiecare zi. Din care pricină, simți greutate și necaz la ținerea picioarelor pe pereți. Și fiindcă era om priceput, a luat dela o vreme o frînghie și-a făcut un laț în grindă. Acuma își vîra picioarele în laț și cetea jurnalul în cea mai mare tihnă, fără grijă să nu-i alunece călcăele într'o parte și într'alta.

Cam în aceiași vreme, începu să se îngreuneze și baba. Lucru firesc, căci boeria o împărțeau pe din două. Baba gătea, mîncă și dormea, iar cuviosul Ghedeon dormea, mîncă și cetea. Îngreunarea lui însă n'o supăra întru nimic pe babă, pe cîtă vreme îngreunarea babei aduse tulburare în bunul mers al gospodăriei și începu să-l cam supere pe Ghedeon. Grasă era ea de cînd venise, dar atunci tot mai putea să se aplece ca să dea cu mătura; își aducea singură lemne de afară, apă dela puț. Acuma însă în-

cepu să lase gunoiul pe subț pat, iar cît pentru apă—eșea cu găleata la poartă și sta lingă ea până trecea vre-o fată sau vre-o femeie la puț și se ruga să-i aducă și ei „un pic“. Se întimpla cîteodată să stea ceasuri întregi la poartă, din care pricină ori întîrzia cu mîncarea, ori stăpînul ei se prigorea de sete în casă.

Intr'una din zile, fiind certată că întîrziase cu masa și nici prin casă nu măturase, lelea Paraschiva îi spuse drept părintelui Ghedeon, că nu mai poate sluji... c'a îmbătrînit și s'a îngreuiat. Așa că, ori să-i dea un ajutor, ori să-și bage alta mai în putere. Ieromonahul o măsură cu privirea de sus până jos și înapoi, de jos până sus, și la urmă îi ceru răgaz de gîndire. Iar după masă, cînd baba începu să sforăe în patul ei din bucătărie, Ghedeon scoase din cufăr o panglică de croitor pe care o avea demult, și începu s'o măsoare... Era mai mult groasă, decît lungă!

„Are dreptate, săracă!“—se gîndi el. Și chiar în ziua aceea, însărcină pe dascălul Stan să-i facă rost de altă babă.

— De ce nu tocmești pe nepoată-mea, părinte, să vie dimineața să măture și s'aducă apă?—zise lea Paraschiva cu părere de rău că pleacă... și poate și cu alt gînd.

— Lasă, mătușă, că tot pe Dumnezeu am să te chem cînd o fi nevoie de vreo mîncare mai bună și de niscai plăcintă. Că știu că alta așa pricepută nu se găsește în Scafeți.

— ... Ori însoară-te!... că la 29 de ani, ce mai aștepți?

— Nu-i nevoie, lea Paraschivo... că are dracu' de cin' să ridă!—răspunse Ghedeon cu haz, plătîndu-i simbria.

Om ascultător, dascălul Stan se făcu luntre-punte și până'n seară muie pe Catrina lui Stoica Buzatu, să se bage la popa. Avea cam aceeași vîrstă cu lelea Paraschiva; tot văduvă și ea, dar așa de uscată la trup, că nu era nici o primejdie să se îngrășe prea curînd. Baba Catrina era urîtă de tot satul fiindcă era vrăjitoare și făcea fermece „de înghețau apele“. Ghedeon cam auzise despre treaba asta și chiar dacă ar fi fost adevărat, lui puțin i-ar fi păsat. Numai femeie harnică și pricepută să fie. Și dascălul îl încredință că este.

Lea Catrina „Vrăjitoarea“ își luă îndată slujba în primire, c'o îndemînare de parcă ar fi fost alci de luni de zile. Nu știa să gătească la fel cu Paraschiva, în schimb era mai ușoară și mai ageră. Iar treaba ei nu se mărginea numai la bucătărie și în casă. Întotdeauna găsea vreme să mai cioplească cu sapa prin grădină, să plivească brazdele de burueni și să ude castraveții și florile. Erau ele două fete care le udau pe rînd, dar baba mai turna și ea în urma lor.

Cuviosul Ghedeon avea cuvînt să fie tare mulțumit de lelea Catrina, mai ales că-l scutea pe el să mai lucreze în grădină. E drept că se lăsase demult, dar îl tot rodea gîndul că nu-și în-

deplinește o părticică din plan. Acuma, doar aștepta clipa când baba trecea portița, că se așeza pe scaun și-i striga de pe prispă: rupe buruiana aia... îndreptează vrejul ăla... dă gură la găina aia... Și baba se sucea și se învîrtea ca o fată tină. Mai bombănea ea cîte ceva printre dinți, dar stăpînă-său n'o auzea, fiindcă era departe. Numai într'o seară s'a cam supărat Ghedeon, dar i-a trecut repede. Fiind răcit, pusese baba să-l tragă pe spate. Iar baba, după obiceiul ei, nu s'a mulțumit numai să-i moae umerii cu minile ei pline de crăpături, ci s'a pus și pe descîntat și pe căscat.

— Să nu-mi descînți!—se răsti cuviosul.

— Dacă nu-ți descînți, n'ai leac!—îi răspunse baba, scurt. Și, om de înțeles cum era, a îngăduit-o, ba chiar a făcut și haz. Iar de-atunci, o punea când și când să-l tragă pe spate, fără altă pricină, decît să ridă. Ii făcea plăcere s'o audă cum descînță, aci suflînd, aci trăgîndu-și sufletul, și cum cască, lărgindu-și gura, până-i troznesc fălcile.

Și treaba mergea fără nici o poticnire... până într'o zi. În ziua aceia a băgat Ghedeon de seamă că-i lipsește un ștergar frumos, pe care-l luase dela un mort.

— Unde e ștergarul, lea Catrina?

Vrăjitoarea tresări și-l privi cu niste ochi drăcești, de care nu odată se înfricoșase Ghedeon.

— Da' n'ai fi crezînd că l-am luat eu?

Ieromonahul se căi c'o bănuise și-i dete pace. Dar în dimineața următoare, văzu că nu vine la grăunțe un cocoșel la care ținea el mai mult.

— Unde-o fi cocoșul ăla peștiu, lea Catrina?

— Acolo o fi, că doar nu l-am mîncat eu!—se răsti baba. Ghedeon se uită înțepat la ea, dar n'avu vrenne să-i mai zică ceva, că venise fata care-i aducea lapte dulce, și-i cerea plata pe zece litri. După ce numără liniile trase cu tibișirul pe un stîlp al casei, cuviosul cătă în cutia mesei și văzu cu uimire că lipsește o hîrtie de o sută pe care o băgase acolo numai cu două zile mai nainte. Abia acum i se desfăcu capul și-și dete seama de ce nu se nojesc banii în casa lui... că știa bine că nu cheltuește atît cît ciștigă. Cercefînd mai amănunțit cutia mesei, descoperi că era ușor să-i fure cineva tot ce băga în ea, fără să fie nevoie s'o descue: cutia n'avea broască, ci un lacăt prins de două belciuge. Nu se ostenea baba decît s'o sucească de-un colț și, cu un cîrlig, să scoată tot ce e înăuntru.

— Nu ești cinstită, babo!—îi zise el, amărît. Și aruncîndu-i simbria, cîtă mai avea de primit, îi arătă ușa.

— Nu sînt cinstită eu? Doamne și Maica Domnului, trăznește-l p'âl dă nu e cinstit!—strigă Catrina în gura mare. Apoi își luă trențele și plecă, jelindu-se până acasă că popa a făcut-o hoată, fără să fie vinovată. Lumea își făcea cruce și-și șoptea că rău a făcut popa de s'a luat cu „nebuna de vrăjitoare“, că acuma o să-i facă fermece, să plece din sat. O femeie chiar veni să-l învețe, să se ferească.

— „Nu mă tem eu de fleacuri d'astea, că Domnul mă va sprijini”, — răspunse Ghedeon amărît. Totuși îl certă pe dascăl că i-a adus pe Dracul în casă și rugă pe moș Ilie epitropul să-i caute el altă slujnică.

* * *

Bietul Ghedeon își făcuse acum dușmani în sat, fără să vrea: pe lelea Paraschiva, care spunea la lume că a plecat fiindcă popa e om urîcios și pe Catrina Vrăjitoarea, care țipa c'a făcut-o hoajă, numai ca s'o gonească și să-și aducă alta mai tînără; și, firește, pe toate neamurile lor.

Fel de fel de vorbe svoniră babele pe socoteala preotului. Ba că doarme cu picioarele legate de grindă și cu muștele la gură, ba că mîncă de zece ori pe zi, ba că se uită după fete, ba că-i place să privească la cocoș cum face dragoste cu gămile, ba că cetește noaptea în lună și'n stele—și cite altele. La urechea lui n'ajunseseră chiar toate vorbele astea, dar el tot era mîhnit tare de cele întimplate. Puși la cale de oameni, epitropii și cu dascălii vrură să-i dea un sfat, ca să nu mai aibă astfel de neplăceri... dar n'avură curaj, fiindcă el mereu ocolea vorba. Dacă văzură și văzură, negăsind altceva mai bun, i-aduseră pe Rada Crăciunoaia. O babă neagră și stafidită, cu patima beției, dar pricepută la gătit, că slujise multă vreme la o curte boerească. Ghedeon o primi la casa lui, dar îi spuse răs-picat să n'o prindă mirosind a rachiu, că pe loc o dă afară.

La început Ghedeon nu dădu cîteva zile pe la bucătărie, că-i era greață de babă. Dar cînd se mai obișnuiră cu ea, îi plăcea s'o vadă cum umblă adusă de șale și cu pași rari ca de barză; cum trage tacticos din lulea și cum se pomeneste rîzînd fără nici o pricină. Numai cu două lucruri nu se împăca: s'o audă vorbind și să-i vadă mîinile dela coate în jos. Că avea baba Rada un glas bărbătesc, cam răgușit și spart, și niște ghiare de te luau fiorii cînd le vedeai mișcînd...

După vre-o zece zile, dela intrarea Crăciunoaiei în slujbă, ieromonahul Ghedeon plecă la București să se mai plimbe și să mai țîrgue cîte ceva. Cînd se întoarse, seara,—baba Rada nicăeri!... O mai strigă el pe nume, mai așteptă... și văzînd că nu se simte, dibui cheia la streășină și intră în casă. După el, sosi și dascălul Stan cu vestea că baba n'a mai eșit din cîrciumă de cînd a plecat el la București. Ieromonahul făcu haz, că nu prea crezuse nici el în făgăduiala Crăciunoaiei că se lasă de băutură.

— Da' ce-o fi băut? că eu nu i-am dat niciun ban din Jeafă,—zise el lui Stan Pițigoi.

Acesta înălță din umeri...

Bănuind ceva, Ghedeon își roti ochii împrejur... și văzu numai de cît lipsa cearșafului de pe pat. Mai cotrobăi prin casă și prin bucătărie și găsi lada în care ținea mîlaiul și făina—goală!

— Să știi, nea Stane, că mi-a făcut-o și baba Rada!—zise el, fluerînd a sărăcie.

Dascălul dete fuga la Pavel cîrciumarul să-l iscodească. Acesta mai cîrmi la început, apoi spuse drept că sgrîptoroaica de babă i-a „amanitat“ cearșaful pe un *chil* de țuică. Cît despre mălai și făină, nu știa nimic. Pe semne că le dăduse la altă cîrciumă.

— Păi bine, omule, nu ți-ai închipuit că baba a furat cearșaful dela popa?—îl muștră dascălul pe negustor.

Dar Pavel înălță din umeri și răspunse rînjind:

— Ba mi-am închipuit eu... da' lasă că popa mai are el cearșafuri!

După-ce scoase amanetul dela cîrciumar, plătind chilul de țuică pe care-l băuse Crăciunoaia, Ghedeon îl rugă pe dascăl să-i caute altă babă.

— P'aci nu mai e niciuna care să se priceapă, zise acesta. Apoi, după ce se mai gîndi puțin:

— O să mă duc eu la București, să-ți aduc o transilvăneancă d'alea... c'am auzit că sînt vrednice și gătesc bine.

Ghedeon se învoi.

Și dascălului, nu-i fu cu greutate să-i aducă, chiar în ziua următoare, o dolofană ca de vre-o patruzeci de ani, cu numele Reveica. Cuviosul găsi că e cam înără... dar dascălul se desvinovăți, zicînd că de vîrstă nici n'a fost vorba.

— Poți să te apleci?—o întrebă preotul, văzînd-o așa rotundă.

— No, că cum să nu pot!

— Macaroane te pricepi să gătești?

— No, da!

* * *

Reveica e scurtă, grăsună și roșie la față. Doarme mult, gătește prost și răspunde obraznic. Dimineața se scoală la opt, adică mai tîrziu decît stăpînul ei, iar seara nici n'apucă Ghedeon să isprăvească masa, că ea a și început să sforăe.

— N'ar fi rău să te scoli ceva mai de dimineață, îi zise, după vre-o două zile, Ghedeon.

Dar Reveica se făcu foc:

— No, că eu nu sînt pîntru la țară... eu sînt pîntru la oraș. că acolo se scoală boerii tîrdziu... Dacă-ți place-mi! Dacă nu, să-mi dai leafa pe cînsprece dzile și trinu, c'asa m'am înțales cu domnu' cantor... și *minten* mer' îndărăpt la București!

Preotul nu-i mai zise nimic și-i dete pace, cu gîndul că s'o mai da pe brazdă. Dar Reveica se deștepta tot mai tîrziu,—se vede că din pricina aerului ș'a traiului bun, că mînca de două ori cît stăpînă-său.

Dacă văzu că nu e chip de îndreptare, Ghedeon începu să:

se scoale până'n ziuă ca să dea mîncare la găini și la puii`ce se tot adunau din dărnicia enoriașilor, și să întîmpine pe lăptăreasă ca să-i deșerte sticla. Ba chiar învătă pe fata care venea cu lapte să nu mai bată la bucătărie... „că se sperie sărăcia aia de ungu-reancă... și are o gură!“

După ce isprăvea cu pasările și cu lăptăreasa, ieromonahul se mai plimba pe dinaintea casei, mai ofta, și cînd vedea că slujnica tot nu se arată, se apropia tiptil de ușa bucătăriei și bătea întăiu încetișor, apoi mai tare, până ce da Dumnezeu și-i răs-pundea dinăuntru :

— Ce-i ?

— Scoal', Reveica, că e ceasu' nouă!

— Și ce-i dacă-i nouă ? Las' să șie și zece !

Și bietul călugăr răbda.

Intr'o dimineață,—n'avu el de lucru ? Văzînd că vine soarele la prînz și Reveica tot nu se simte de loc, nu mai bătu în ușă, ci se uită pe ferestruica din odaia de lingă bucătărie, să vadă ce face ea în pat până la așa vreme. Ii zări mai întăiu capul, cu gura căscată și cu nările nasului tremurînd de horăială. Iar se uită mai la vale... ferească Dumnezeu să mai vadă și alt călugăr !

— „Ptiu, scirba vrăjmașului !“ —făcu Ghedeon. Și se depărtă, scuișînd.

În ziua aceia nici nu s'a uitat în fața slujnicii și n'a schimbat nici zece vorbe cu ea. Seară însă, i-a venit gust să se uite iar pe fereastră... că era lună ca ziua și se putea zări bine în bucătărie. Dar cînd să pună mîna pe colțul perdelei, își dete seama că numai Satana îl împinge la asemenea treabă,—și se depărtă repede, făcîndu-și cruce.

A adormit însă, tare tîrziu... Și dimineața s'a sculat pe vremea cînd la mănăstire ies călugării dela biserică, iar la cîmp femeile strîng masa și plugarii se pregătesc să înjuge boii. Ingrijat că paserile or fi piuind nemîncate, se îmbracă repede și eși afară. Care nu-i fu însă mirarea cînd văzu găinile ciugulind prin fundul curții, iar pe Reveica venînd cu fasole țucără din grădină. Fără să-i dea în gînd să se uite la ceas, că doar era zece și jumătate, nu mai pușin, crezu că slujnica s'a mai dedat cu „țara“ și-și frecă ăucuroș minile.

„Bravo, Reveicuțo !“ —zise el încet. Și-o privi cu mai multă bunăvoință ca până aici. Obrajii ei îi părură mai subțiri, ochii mai vii și mai cu haz, iar picioarele, care din pricina fustei scurte se vedeau până la genunchi, le găsi mai pușin butucoase decît naînte... Pe loc însă îi veni în mînte starea în care o aflase în ziua trecută, cînd a avut nesocotînța să se uite pe fereastra bucătăriei... Făcu un gest de mare silă și închise ochii. Dar și cu ei închiși, tot în paful din bucătărie se uita... Cînd îi deschise, Reveica tocmai se apropia de casă. Ghedeon se uită la ea—și nu mai văzu nici ciurul cu păstăi de fasole, nici mîna strîngînd ciompul de

fustă ce avea pe ea... ci o femeie culcată pe spate, în starea în care a lăsat-o Dumnezeu.

„Asta nu e iucru curat!“—își zise cuviosul, cutremurându-se și fără să mai stea o clipă, îmbracă rasa și se duse la biserică, unde ceti utrenia întreagă, cum demult nu mai făcuse... Dela biserică porni după dascăl, pe care-l găsi la un loc din marginea satului, săpînd împreună cu nevastă-sa.

— Ce zici, măi, nea Stane, n'ar fi bine să bag eu altă servitoare ?

Stan Pițigoi făcu o mișcare de mirare și parcă și de nemulțumire :

— Da' de ce, părinte ? Că e femeie cinstită... și alta, unde-o să mai găsești ? Să plec acuma iar după alta ?

Dar nevastă-sa de colo :

— Dacă nu-i mai place popii—ce-ai tu, mă ? Ori îți place ție ?..

— Taci, fa, nu te băga tu, unde nu trebuie !—se răsti Pițigoi.

— Eu zic, nea Stane, luă vorba călugărul, trist,—să găsim tot o babă... Că mă cam tem și de gura lumii să nu scoată niscai vorbe... și e și leneșă foc... Vezi de mai dodește vre-o mătușă... chiar dacă n'o fi așa pricepută...

Cînd se întoarse acasă, gînditor cum era, Ghedeon nu văzu înaintea ochilor decît numai Reveici întinse peste tot : pe pat, pe rogojină, pe prispă, pe masă, în bățatură, pe gard... Crezînd că aiurează se frecă la ochi și se ciupi de mină, apoi luă ceaslovul să cetească o rugăciune. Dar nu-i fu cu puțință, că pe toate filele vedea chipul din bucătărie amestecîndu-se cu slovele... Bietul călugăr se înfioră și-și făcu cruci multe și mari, cerînd ertare dela Dumnezeu. Apoi se spală cu apă rece pe față, pe cap, după ceafă, în sîn... Dar, dîndu-și seama că Diavolul tot se mai luptă să-l ducă în ispită, își îmbracă hainele cele bune și luă drumul spre gară. Simțea nevoie să părăsească satul măcar pentru o zi, două. Trecînd pe lîngă locul unde săpa dascălul, îi spuse de departe că se duce la București și că nu știe bine dacă o să vie seara înapoi. Nu uită să-i pomenească iar de babă...

A doua zi după amiază, Ghedeon s'a coborît din tren vesel și în stare să înfrunte toate ispitele cîte i s'or pune în cale. Il întărise și schimbarea locului și o noapte întreagă de vorbă, pe care o petrecuse la un prietin al său dela schitul Icoana. Nădejdea cea mare însă era la firea lui așezată, care nu-i prea da ghes să se prăpădească după femei. Făcuse greșala să se uite pe fereastra bucătăriei și să vadă lucruri, oricum, primejdioase. Acum însă era hotărît ca atîta vreme cît va ține o slujnică la ușa casei, chiar babă de-ar fi, nici să nu se atingă măcar de fereastra bucătăriei, necum să tragă perdeaua și să se uite.

Dar călătoria la București îi aduse cuviosului și un mare ne-caz—se vede că dracul s'a răzbunat—la care el nu s'ar fi așteptat niciodată. Dovada cea mai bună e că venea dela gară spre

Scaeți fluerînd și fără altă grijă decît aceea, că s'o fi întîmplat ceva în enorie : s'o fi îmbolnăvit cineva ori o fi răposat vreunul. Întîlnind un scațejan, îl întrebă de departe : ce mai e prin sat ?

— În sat, nu s'a întîmplat nimic...—răspunse omul, cu două înțeleșuri.

— Dar pe-acasă pe la mine ?—îl mai întrebă cuviosul, mîrat de tonul cu care i-a răspuns.

Țăranul se codi și numai după stăruința lui Ghedeon, adăogă cu gura pe jumătate și cam în batjocură :

— Ce să fie... e bine ! Numai că sîruitoarea e cam bolnavă...

— S'a îmbolnăvit de somn și de mîncare multă,—zise Ghedeon rîzînd. Și porni grăbit spre Scaeți.

Cînd ajunsese acasă, trase drept la bucătărie. Aici găsi pe Reveica gemînd în pat.

— Da' ce-ai tu, Reveica ?

— Blăstăm dela Dumnezeu, aceea a'm !—răspunse ea, plîngînd.

Cuviosul o privi mai cu băgare-de-seamă și văzu că prosopul cu care e legată la cap acoperă și ochiul stîng.

— Ce ai la ochi, Reveica ?

— No, meri de 'ntrebă pe cantor și pe muerea lui... blăstăma-o-ar Dumnezeu s'o blăstăme !—răspunse ea arătînd ochiul vînat, un dinte rupt, sîgrieturi pe față și un smoc de păr scos din creștetul capului...

Ghedeon își închipui îndată cam ce s'a întîmplat și, lăsîndu-se pe un scaun, sili slujnica să-i povestească cu deamăruntul.

— No, a vînt cantoru' asară și l-o găsit muerea lui în bucătărie... ș'o 'nceput a blăstăma și a mă lovi și pe mine și pe el. M'o lovit la ochi și mi-o scos un dinte... da nici ei nu i-o mers bine... că i-am smult păru' și i-am spart capu' cu cleștele !...

Ieromonahul își aminti risul țăranului pe care-l întîlnise în drumul gării, și-l trecură sudori... Va să zică a fost un scandal la el în casă, în lipsa lui, și-a aflat tot satul... Își scoase batista și se șterse pe frunte, apoi își luă bastonul și porni spre casa dascălului. Aici, găsi nevasta cu capul înfășurat tot în pînză și cu sîgrieturi pe față.

— Ce s'a 'ntîmplat, Gherghino ?

— Am prins pe Stan la ungureancă... aia s'a 'ntîmplat !... Și ne-am bătut în parte... fi-mi-ș'ar ea a dracului cu el de gît să mi-ș fie !...

Venind și dascălul, Ghedeon se uită la el crunt și, fără să-l mai întrebe ceva, îi porunci să găsească îndată o căruță și până nu s'o lumina de ziuă, s'o încarce pe ungureancă și s'o pornească la București...

Damian Stănoiu

William James

(După „Correspondență“)

Intr'una din scrisorile lui William James e scrisă această observație de adîncă semnificație umană: „Nu e un om complet educat, acela care nu s'a jucat niciodată cu gîndul sinuciderii“. Constatare pe care nu trebuie să ne grăbim de a o diagnostica în sensul pesimismului. Căci, fire profund tristă, după cum ne informează cei care l-au cunoscut, W. James a învins amărăciunea printr'o luptă, în același timp eroică și metodică. El n'a insultat niciodată omenirea cu acel rînjit de mizantropică bucurie. În fața filosofiei lui Schopenhauer de pildă, e apucat de indignare. Cînd un comitet format la Frankfurt am Mein pentru ridicarea unei statui marelui pesimist îi cere adeziunea, el răspunde printre altele: „Mă văd constrîns de a refuza să-mi mișc fie și degetul cel mic pentru gloria unui om, care s'a muncit cu ingeniozitate toată viața să scuipe pe viața semenilor mei și a tuturor celor pe care-i iubesc. Nu e oarecum imoral de a oferi un omagiu public omului, ale cărui scrieri,—dacă publicul le-ar înțelege și s'ar inspira,—ar distruge complet acea simplitate afectuoasă și încrezătoare care tocmai face dulceața vieții?... Pesimismul lui Schopenhauer a fost acela al unui cîne care ar prefera să vadă lumea de zece ori mai rea decît este, decît să piardă ocazia de a lătra și nimic nu l-ar fi decepționat mai crud decît să vadă dispărînd orice rațiune de a se mai plînge“.

Și totuși William James a avut noroc de cea mai deprimată structură sufletească. Dar el a exterminat dintr'însul încetul cu în-

cetul, cu supraomenească răbdare, germeul descompunerii. Vom vedea îndată cum. E necesar deocamdată să cunoaștem mai deaproape enigma acestui caracter.

* * *

„Orice filosofie e expresia unui temperament“. Nici un mijloc de a-l cunoaște nu e mai indicat, decît aplicarea metodei sale asupra lui James însuși. Fiindcă niciodată legătură mai organică, identificare mai contopită, nu s'a întîmplat, între un om și doctrina sa ca în cazul filosofului american. Pentru el concepția despre lume nu are o valoare abstractă, „în sine“ și, mai ales, nu e rezultatul unui moment abstract în care creatorul se depășește, se înstrăinează de el ca să gîndească esența firii. Sistemul cuiva e o caracteristică expresivă a unui individ, o semnificație caracterologică. Fiecare om, chiar și cel mai umil își are filosofia sa. Ca să înțelegem sensul gîndirii n'avem decît să analizăm caracterul. Evident că la William James acest lucru nu e ușor din cauza complexității alcătuirii sufletești: o prizmă cu infinite fețe. Sînt contopite în ea mai multe fizionomii sufletești. Cu puțină atenție unele din ele se pot degaja totuși.

Din mulțimea scrisorilor plecate dela el către prietini, familie, discipoli și care formează unul din cele mai patetice romane prin corespondență, se desprinde mai întăiu cu claritate, un suflet de *aventurier*.

De multeori ca să putem înțelege fizionomia morală a cuiva nu e rău să ne adresăm eredității. William James obișnuia să spue că datorește toată formația sa etică și intelectuală exemplului și calităților pe care i le-a transmis tatăl său.

Henry James, teosof, adept al lui Swendenborg și al lui Fourier, spirit de o rară mobilitate, e una din acele firi utopice și exuberante care țin în același timp de un înalt idealism și de o nuanță de șarlatanie. Fiul său îl descrie ca ceva „palpitant și uman, grațios, duios, apucat și umoristic“. Carlyle nu se sfiește să dea acestui agitat, numele de „aventurier literar“. Și fiul are ceva din apucăturile tatălui. Fratele filosofului, romancierul Henry James, scrie despre formațiunea lor spirituală: „Am respirat un aer sănătos, plin de incoerențe, și am fost nutriți și adăpați cu contradicții“.

O curiozitate neînfrînată care prețuește mereu noutatea și schimbarea—James a justificat teoretic aceste două concepte în sistemul său,—il face să-și schimbe mereu preocupările și chiar

cariera. Pornit ca adolescent să devie pictor, îl găsim îndată preocupat de chimie, apoi de științe naturale. În această ipostază face o călătorie în Brazilia. Dar acolo e repede desgustat de perspectivele moarte ale științelor naturale. Imbrățișează după aceea filosofia. Ceva mai târziu medicina. Aceasta îl duce la psihologie. După ce scrie minunatul său tratat de Psihologie, toate scrisorile sale arată desgustul care-l nutrește pentru această ramură a filosofiei pe care o găsește inferioară. Și atunci se dedă trup și suflet teoriei cunoașterii și metafizicei. În fine cătră sfârșit îl pasionează exclusiv religia și problemele ei.

Aceiași febrilitate și nevoe de noutate și în viața sa. James e omul care călătorește veșnic. Se imbarcă de cel puțin zece ori pentru Europa unde stă câteodată ani de zile. Il găsim cînd la Paris, cînd la Roma, apoi pe valea Rinului, în Elveția, Austria, Germania, Scoția etc. Cînd e în America nu e mai statornic. Aci e la oraș, aci la țară. Cumpără o casă într'un minunat peisaj de munte, e încîntat de ea și crede că își va sfîrși acolo viața în fericire. Puțin după aceea însă se plictisește de ea și o vinde. Aci e în California, aci la New-York, aci la Cambridge.

După cum remarcă Simmel, viața aventuroasă e aceea care se fărâmițează în momente izolate unele de altele, fiecare avînd însemnătatea lui, prezentat fără nici-o legătură cu ansamblul, cu linia generală a vieții. Aventura e exagerarea importanței unui moment parțial care e trăit pentru el însuși, indiferent de trecut ori de viitor, e atenția exclusivă acordată unei porțiuni separată, dezintegrată de seria continuă a vieții, ridicată la un rang special, în raport cu restul evenimentelor. Aventurierul trăește exclusiv în prezent, cu care se confundă. El n'are memorie și nici imaginație. El n'are mai ales sensul determinist al existenței și al destinului. Fiindcă viața sa e tăiată într'o serie de momente excepționale, fără legătură între ele, dar mai ales fără filiație cauzală, spiritul de aventură concepe totul subt prisma hazardului. De fapt toți oamenii se pot împărți în mecaniciști și aventurieri. Primii concep viața ca ceva rezonabil, prescris de un complex de forțe date, ca o linie previzibilă cu oarecare aproximație mai dinainte. Ei nu așteaptă nimic excepțional, nimic extraordinar. Viața lor e cenușie, monotonă, închisă într'un anumit determinism care e jumătate al caracterului lor, jumătate al împrejurărilor. Și mai sînt apoi aventurierii, acei optimiști

iremediabili, care pariază pe posibilitățile rare, pe capriciile întâmplării, care nu recunosc regularitate și cauzalitate în fenomene. Ei nu se mulțumesc cu o pasivitate receptivă față de evenimente. Le provoacă și le excită în favoarea lor prin energie activă. Viața nu e o serie rațională mai dinainte stabilită. Din contra, ea apare acestuia ca complexitate infinită de forțe libere, în care fiecare moment poate aduce o surpriză, fiindcă fiecare moment are autonomia lui și nu e integrat într'o linie, într'un tot mai dinainte cunoscut. Aventurierul se declară pentru multiplicitatea, variația și iraționalitatea posibilităților. El adoră riscul. Punctul său de vedere e exclusiv optimist. El își construiește o credință în succesul său final, iluzie puternică de care nu se îndoiește o clipă.

Apropiati acum de aceste considerații viața intelectuală a lui James. Dar mai ales gândiți-vă la paginile sale filosofice despre risc și despre voința de a crede, la teoriile sale justificative ale noutății, variației și multiplicității și veți înțelege perfect această nuanță a caracterului său.

În strinsă legătură cu caracterul său aventuros și neliniștit, se desinează în scrisorile sale un altul, acela de *candid*. Până către sfârșitul vieții, William James păstrează încă iluzii. Ca o fată mare el nu înțelege încă anumite aspecte brutale ori vulgare ale lumii. Viața nu se prezintă în fața sa deflorată ori vesfejită de revelația infamiilor ei. Ea păstrează mereu secrete, misteruri. Un vâl des acopere decăderile și perversitățile. Disprețuiește sincer libertinagiul. Cînd Paul Bourget îi trimite romanul său „*Idyle tragique*“, William James îi scrie fratelui său: „Atmosfera morală din Bourget îmi este, în orice caz străină: e aceea a unui libertinaj așa de abuziv încît nu se poate lega de nicio dată morală... Poate că există în Franța un mediu care găsește acest lucru nobil și plin de ideal, dar, cum ar zice Rosine, eu și cu dișsul, sîntem foarte rău asortați“. Atitudine de puritan evident, efect al educației protestante, anglo-saxone, care elimină din viața copilului, cu austeritate, orice moliciune senzuală. Luciditatea realistă, puterea de a privi cu liniște răul în față, care pentru Francezi e un eroism, pentru Englez e o slăbiciune, o concesie lașă, o pingărire.

E. Renan spunea undeva: măreția unui popor se măsoară după pudoarea femeilor sale. Dar constatarea trebuie extinsă și asupra bărbaților. Simțul direct al realității, ceia ce se cheamă

curajul adevărului, care de cele mai multe ori nu e decît predilecția trivialității, în scurt, contactul cu josniciile și murdăriile, nu poate să nu vestejească cu scepticism ori cu cinism un suflet. Gîndindu-ne bine, un realist nu poate fi un suflet distins.

Fără îndoială, un suflet care cunoaște tot răul, luptă cu el și-l învinge, are calități de erou. Lupta și victoria dau sens moralei. Nu e mai puțin adevărat însă că o inimă care se păstrează până târziu naivă, un suflet lucios, pe suprafața căruia alunecă fără nicio aderență peisagiile abjecte ale vieții, au o grație, o delicateță turburătoare ca tinerețea însăși. Sufletele care au pudoare pentru ele, care nu-și mărturisesc nici lor unele lucruri, nu din iesuitism, nici din aspru ascetism, dar pentru că sînt construite fără nicio afinitate pentru desmățare, păstrează mereu farmecul virginității. Și poate idealul etic nu e numai să nu faci anumite lucruri, dar chiar nici macar să nu le gîndești, să nu le afli. Știința și păcatul se confundă. Curiozitatea e considerată de toate religiile—aduceți-vă aminte de cutia Pandorii, de femeile Zmeului care sînt omorîte fiindcă deschid odaia oprită etc. etc.,—ca infracțiunea supremă.

Acest om virginal până la adînci bătrînețe a fost William James. La 31 de ani cetește "cu plăcere și entuziasm romanele lui Jules Werne.

Dacă îi rămîne ceva necunoscut, din multiplele senzații ale vieții din care n'a voit să cunoască decît pe cele sănătoase și înălțătoare, e tocmai acel „atrait du gouffre“, fascinația seducătoare a abisului de vițiu, de cădere, ori măcar de destrăbălare jovială cu gust pentru istorii în felul lui Boccacio sau Rabelais. Și această prospețime de suflet cu îngrijire păstrată, îi permite să rămie *un duos* până tîrziu în vrîstă. Ultimele scrisori dinaintea morții, la vrîsta de 68 ani, închid încă în ele un suflet erotic. Amorezat a fost mereu James, niciodată senzual ori lubric. El împărțea oamenii, servindu-se de o expresie franceză în: „les durs“ și „les tendres“.

Și fiindcă preconiza mereu lupta, riscul, victoria și aventura el se număra printre „les durs“. Dar dacă socotim la bilanț și duioșia lui nesfirșită, entuziasmul amoros cu care înfășura tot universul, sîntem obligați să-l numărăm printre „les tendres“. Iată cum scrie soției sale, cu bucurie și dragoste de școlar în vacanță, fiind aproape de șaiszeci de ani, despre o excursie în munți: „Era o temperatură ideală afară din cort și înăuntrul lui, luna se

ridică înainte de miezul nopții, lăsând să strălucească doar stelele cele mai mari. Atunci mi s'a părut că simt, într'un fel extrem de viu, însuși ușurătatea fluidă a sufletului meu. Influențele naturii, prezența în jurul meu a bunei noastre Paulina, dar mai ales gândurile care se îndreptau către tine și copiii noștri, către scumpul nostru Henry care călătorește pe mare, problemele conferințelor, toate acestea fermentau în mine și atunci a fost o clipă o adevărată noapte de Walpurgis". Entuziasmul fericirii unui adolescent simțit la șaiszeci de ani! Căci nimic nu păstrează mai finăr decît candoarea, care nu e, de fapt altceva, decît o economie a puterii de dragoste.

W. James, în năvalnica lui forță de adorare, iubește totul, dar mai ales umanizează și înfrumusețează deficitele naturii ori ale vieții. „Draga mea, impresia cea mai profundă pe care am simțit-o de cînd sînt în Germania e poate aceia pe care mi-au făcut-o aceste bătrîne țărance sbîrcite, adevărați castori neobosiți, urcînd străzile ca și bărbații, trîgînd căruțele lor ori purtînd grele panere, absorbite cu totul în treburile lor, fără să vadă nimic din luxul ori vișul care le înconjură, îndepărtate locuitoare ale unei lumi mai bune și mai pure. Sărmanele lor fețe bătrîne, devastate și asprite, sărmanele lor corpuri bătrîne și uscate de o neconținută muncă, sufletul lor răbdător, mă fac să plîng. Sînt surorile noastre mai mari, sînt ființe venerabile care au drept la respectul nostru. Tot misterul femeii pare incarnat în urîțenia lor... mame! mame! toate sînteți la fel. Da, Alisa mea, ceiace iubesc în tine e ceiace găsesc la aceste toate scumpe bătrîne. Și sînt mindru, cînd, cu fața scaldată de lacrimi, mă gîndesc la scumpa mea mamă, și cînd știu că e și ea la fel cu toate acestea. Noapte bună, noapte bună". Se poate închipui mai sublimă umanitate? Gîndiți-vă acum la un roman francez de libertinaj, la „Liaisons dangeureuses“ de Laclos de pildă. Distanță aproape astronomică dintre două alcătuiuri sufletești!

Simplicitatea și candoarea îl fac de multe ori să fie desgustat de artificiile și convențiile civilizației și să se confunde în natură. Atunci James are accente rousseauiste: „Tocmai în momentele cînd sînt blazat de toate „drăgălășiile“, convențiile și zădarnicile agitații ale așa zisei civilizații, tocmai cînd sînt însetat de contrariul lor: mirosul bradului, zgomotul cascadei, băile în apele sale, spectacolul divin de pe vîrfurile coastei și colina care se vede deasupra pădurii virgine, tocmai atunci îmi cereți Doamnă, să renunț la aceste salvatoare balsamuri?“

Personalitatea lui James nu e însă numai atât. Mai găsim în el încă un om: *artistul*. De mic a fost sortit să devie pictor. Și în adolescență s'a ocupat puțin cu această artă. A rămas totuși în el dealungul întregii vieți gustul pentru viu, pentru concret, pentru original și specific. Sistemul său filosofic despre lume e al unui artist. Când descopere pe Bergson, îi scrie că ceiace îl entuziasmează mai mult la el, (efect pe care-l compară cu acela pe care i l-a lăsat lectura lui M-me Bovary): „e o notă de *eufonie* persistentă, e un riu abundent, fără furii și fără slăbiciuni care curge plin între malurile sale, regulat, irezistibil. Și cite imagini fericite care niciodată nu sînt prea exagerate, dar care simplifică gîndirea și o ajută să-și urmeze cursul. Da, sin-teți un vrăjitor adevărat“.

Vizualitatea sa aplicată la contemplația naturii pe care a adorat-o fără oboseală, până la sfîrșit—e aceea a unui pictor care întrebuițează cuvinte: „Verdeata e din cele mai proaspete, arborii și cîmpul mărețe și aerul e prin el însuși un obiect care conține în soluție aburii apei, un fum subțire și frînturi de soare, oferind amestecurile și degradările cele mai minunate ale castaniului argintat cu albastru și cenușiu de mîrgăritar“...

Niciodată n'a iubit James, — și cîteodată artistul din el s'a revoltat, procedeele grosolane ale științei. Dela Florența scrie unei prietene: „In trista noastră epocă amestecăm știința peste tot. Dragostea moare și, în orice caz, îmi pare foarte slăbită și foarte palidă acolo unde domnește știința. Devin cu totul rebel eruditei: aceste tablouri pot încă să-mi inspire o stare de suflet care seamănă cu amorul și mă feliicit, cu atât mai mult, cu cît acum cîțiva ani, credeam că dragostea mea pentru pictură s'a dus înapoi să întîlnească anii mei de tinereță. Dar vîd că circumstanțele o fac să re trăiască“.

Firește temperamentul său viu și inamorat de concret și individual nu admite nici un studiu sistematic al artei, nici sub forma Esteticeii: „cred că Arta pură nu va trage niciun profit din studiul analitic al Esteticeii, ci mai de grabă un dazavantaj, atunci cînd se va face din abstracție baza practicei. Se vor obține opere înțepenite din care va lipsi acel impalpabil „Je ne șçais quoj“. Diferența între o operă de primul ordin și una mai mediocră, în materie de artă, îmi pare că scapă ori-cărei definiții verbale: e diferența unui fir de păr, a unei nuanțe, un fel de freamăt interior și totuși ce distanță le separă din punctul de vedere al valorii! “ ...

* * *

După cum se vede, puțini oameni au fost mai înzestrați să guste plăcerea de a trăi, să pătrundă mai direct, mai spontan bucuria infinit de variată a vieții: Un aventurier optimist care plăzmuște mereu alte planuri de existență și de care se entuziasmează ca un copil, un candid căruia nu-i e dat să vadă amărăciunile și urîteniile vieții, un artist care înțelege frumusețile mereu altele ale firii. Și totuși destinul n'a voit ca William James să se bucure complect și definitiv de viață.

Fie din cauza surmenajului, fie din cauza unor abuzuri ereditare, adolescența îi e pătată de o atroce neurastenie. Scrisorile sale din această epocă sînt dureroase. Chînurile neurasteniei sînt atît de tari încît James se gîndește adesea la sinucidere. „Până acum, cînd aveam dorința de a lua o inițiativă liberă, de a îndrăzni să acționez într'un fel care să-mi fie personal, sinuciderea îmi apărea ca forma cea mai virilă de acțiune prin care ași fi putut să-mi manifest îndrăzneala...” Aceste rînduri le găsim în jurnalul său cu data de 30 April 1870. Într'o scrisoare anterioară, adresată din Germania tatălui său, cetim: „Fără să cad complect în prostrație, pistolul, pumnalul și otrava începeau totuși să acapareze prea mult atenția mea. Atunci mi-a venit în gînd că aveam cu orice chip nevoie de schimbare"... O depresiune grozavă îl face de mai multe ori să-și părăsească studiile și să stea luni de zile în complectă inacțiune. Se știe că James afirmă a fi scăpat de această teribilă boală prin cetirea operelor lui Ch. Renouvier. Dar răul revine mereu toată viața. Printr'o luptă teribilă îl paralizează o clipă. Dar cîțiva ani mai tîrziu el reapare iarăși. Abea cătră sfîrșitul vieții învinge personalitatea optimistă și eroică a lui James.

Nimeni ca marele filosof american n'a pus în exterminarea neurasteniei o răbdare mai îngerească, un curaj mai viril, dar mai ales nimeni n'a utilizat cu mai multă pricepere printr'o metodă specială, ceiace se găsea sănătos în mod nativ într'insul. Știm astăzi cu toții că bolile mentale și suflețești sînt boli de convingere. Un psihiatru francez le-a numit „pitiatică“, adică maladii de credință. Și toate terapeuticele au recomandat același lucru: tonificarea acțiunii suggestive, adică întărirea în bolnav a ideii de sănătate. Dela Charcot la Bernheim, Coué ori Pierre Janet aceleași remedii sînt mereu recomandate. Crează-ți încrede-

rea în propria sănătate și vei fi tămăduit. Alungă tot ce constituie slăbiciune și deprimare: stimulează-te mereu în speranțe. Provoacă-ți succese exterioare care să confirme acest lucru. Ferește-te de contemplații pasive, sterpe, de analize minuțioase, de acele excese ale vieții interioare care usucă și dezesperează. Crează-ți interese, devotează-te cauzelor exterioare ca să fugi de gândul persoanei tale, confundă-te cît poți în diversitatea lumii bogată, infinită în resurse. Formează-ți o filosofie bărbătească, dreaptă, optimistă. Încearcă să legi din nou firul raporturilor cu universul, pe care trebuie să-l crezi demn de iubit, cu acel misterios și veșnic variat univers, enigmă perpetuă pentru orice curiozitate. Ridică capul, cere dreptul la viață; nu te lăsa strivit.

Fără să consulte nici un psihiatru, el însuși adinc psiholog, James a înțeles imediat că în această direcție stă salvarea lui. Și ca să se convingă el însuși a întrebuițat un artificiu ingenios: s'a făcut că e convins, a jucat față de el însuși rolul de credincios. Un elev al său ne spune în amintirile sale despre James: „El insista adesea asupra acestui fapt că persoane care au de suferit grele tare nervoase, chiar ereditare, pot organiza viața lor în mod util pentru a putea trage folos din sensibilitatea lor „degenerată“. Iată ce-l preocupa mai mult! A inventat o întreagă filosofie, nu pentru uzul altora, ci pentru al său propriu, o filosofie medicament, o înaltă doctrină farmaceutică, cu virtuți de alinare sufletească. Sistemul lui James e cramponarea de viață a unui bolnav, printr'o doctorie metafizică și etică. Preconizînd eficacitatea efortului și l-a aplicat mai întăiu lui însuși. Niciodată resursele practice, optimiste și curajoase ale temperamentului anglo-saxon n'au reacționat mai evident în fața boalei ca în cazul său. Alte filosofii pot eși din trebuinți de riguroasă logică ori de armonie estetică. A sa e un strigăt moral de dezolare. Firește o asemenea filosofie nu poate fi decît stenică, rumână de sănătate, exuberantă de viață.

Legăturile dintre viață și operă nu sînt totdeauna directe. Cîteodată producțiile spirituale sînt ogîndiri exacte a ceiace a fost viața. Alteori însă opera reprezintă tocmai contrariul biografiei, reprezintă ceiace n'a putut fi realizat în viață cu toate că autorul a dorit-o din răsputeri. Schopenhauer a fost necăjit și a născut pesimismul. Dar misticul și frămîntatul Comte a gîndit, ca o nostalgie a ceiace îi lipsea, practicul și trivialul pozitivism. Oarecum apropiat e și cazul lui James. Acum cînd îi cunoaștem cores-

pondența toată, filosofia sa găsește o minunată clarificare subț acest punct de vedere.

Ceiace îngrozește mai mult pe un neurastenic e ipocondria, adică frica de a nu rămîne mereu singur cu el însuși, cu preocupările vieții sale interioare. Ipocondria e gîndul cronic, pînda de fiecare moment a propriilor stări organice ori sufletești. Subiectivism, interiorism și ipocondrie e unul și același lucru. De acest lucru voește să scape numai decît James. Într'o scrisoare din 1872 scrie: „Această conferință de Fiziologie care-mi vine acuma e un adevărat dar al lui Dumnezeu; mă va face să lucrez fără să mă surmenez; mă va sili să mă interesez de alții în loc să mă las închis în mine însumi și mă va îndepărta de aceste analize introspective care au trezit în mine, în aceste ultime luni, un fel de ipocondrie filosofică și de care îmi va face fără îndoială mult bine să mă îndepărteze timp de un an“.

Cel mai bun remediu pentru a scăpa de subiectivism e acțiunea. Pragmatismul lui James e filosofia unui interiorist care se apără prin activitate de gînduri rele. Nu e, după cum se crede, doctrina unui burtă verde american, a unui „business man“, preocupat de afaceri sau de ritmul unei vieți de combinații practice. E agătarea tragică de viață a unui deprimat.

W. James voește cu orice chip să se uite pe sine. Voește să *evadeze* din închisoarea nesuferită care e el însuși. Această nevoie de acțiune devine preocuparea sa permanentă: „După 1 Ianuar (1870) — scrie în jurnalul său,—cînd voi începe să pot sbura pe propriile mele aripi, s'ar putea să revin la preocupări metafizice, fără prea mare pericol pentru puterea mea de a activa ...în prezent mă preocupă puțin speculația și mai mult forma actelor mele... să acumulez decizii voluntare ca un avar, fără să uit că o rețea greșită strică tot lucrul“... Într'o scrisoare din 1884: „În fond, și acest gînd nu-l am de astăzi, ar trebui judecată sănătatea unui om nu atîta prin bilanțul anual al orelor sale de mulțumire ori de suferință, cît prin suma muncii pe care, bine ori rău, a reușit să o realizeze“.

Pentru înfăptuirea acestei activități e nevoie de voință și de credință. James le-a reunit într'o formulă de suspinătoare aspirație, care e titlul unui volum al său: voința de a crede. Căci nu e așa de ușor, pentru un om complex, inteligent și cultivat să creadă cu ușurință. Dintr'un om evoluat și complet nu se poate face cu ușurință un bigot. Filosoful american a găsit însă

un minunat artificiu. Gîndindu-se la „rămășagul“ lui Pascal relativ la existența lui D-zeu, aplicîndu-l peste orice ipoteză, a judecat cam așa : dacă credința mea e verificată de fapte, cu atît mai bine: am cîștigat. Dacă e contrazisă, n'am pierdut nimic și pot oricînd începe din nou cu altă presupunere. Dar faptul că ai o credință sau că măcar pariezi pe una, are imense avantagii pentru fortificarea suletească. Voința e semnul libertății, e degajarea noastră din subordonarea materiei—recte a boalei. Ceiace l-a entuziasmat pe James în filosofia lui Renouvier e tocmai această autonomie a voinței, pe care filosofia franceză o luase dela Kant. Libertatea voinței îți deschide căile optimismului, adică îți spune că nu ești condamnat la o fatalitate de determinare și că oricînd poate interveni o posibilitate nouă care să-ți justifice speranța. Dar ca să ajungi la această libertate trebuie să crezi în ea, să te exercitezi adunînd — cum spune el — zi cu zi, ca un avar, hotărîri de voință. Intr'un capitol al „Psihologiei“ sale „Despre obișnuință“, James dă printre alte maxime pentru întărirea voinței și pe aceasta: „fă în fiecare zi un act inutil, absurd, dezagreabil pentru tine, pentru ca marile hotărîri din viață să nu te prindă nepregătit, adică fără o voință elastică și ascultătoare“. Libertatea voinței e astfel un puternic sprijin moral. A crede în ea înseamnă a nu despera.

Ajutorul în lupta contra deprimării nu poate veni numai dela resursele interioare, oricît ar fi ele de eroice. Avem nevoie și de susțineri din afară. Cel mai minunat lucru pentru aceasta e *succesul* acțiunilor noastre. James a vorbit mult de succes și a fost adesea rău interpretat. Dar faptul că a recurs la o asemenea noțiune e și el semnificativ. O bună parte din tensiunea noastră nervoasă e menținută de aprobarea pe care ne-o dau faptele, ori societatea. Reușita unui plan e oarecum examenul exterior care ne probează meritul. Și cei care au mai ales nevoie în îndoiala în care se zbat de această probă obiectivă sînt mai ales neurastenicii. Neîncrezători în ei, veșnic sugestionabili, firi panice terorizate de simple bănueli, le trebuie mereu dovada palpabilă a capacității lor, ca să fie remonțați, încurajați. Punînd succesul în centrul filosofiei sale pragmatiste, James a arătat încă odată nevoia de sancțiune exterioară pe care o simțea, căci semnul cel mare al adaptării, deci al sănătății, e reușita.

Această stîmă pentru tot ce e exterior, simbol al nevoii de evadare din el, a dovedit-o James și prin faimoasa sa teorie a

emoției. Emoția e ceiace se exprimă exterior, ceiace se vede.

Această expresie provoacă abia în urmă stări interioare, simple reflexe, ecouri ale celei dintăiu. Dar această teorie îi mai dă un ajutor și în altfel. Dacă e adevărat că sîntem triști fiindcă plîngem sau veseli fiindcă rîdem și nu invers, cum se credea până la el, înseamnă că e deajuns să afectăm optimismul și fericirea pentru ca să devenim efectiv. Sănătatea morală se obține prin gesturi sănătoase. Teoria emoției are adinci aplicații pedagogice și morale. Purtați-vă în viață bine dispuși și veți fi în adevăr. Fă ca și cum ai fi și vei fi mulțumit. Intr'o cuvîntare către studepți, James le recomandă această întrebuintare a teoriei emoției. De fapt nici una din ideile sale nu a rămas pur teoretică. Aproape toate au semnificația etică de însănătoșare morală. Robustețea și vigoarea sufletească : acest unic scop l-a preocupat mereu.

Tendința către obiectivare, către evadare de sine, nu poate fi complectă dacă nu ni se stimulează interesul, dacă nu se creiază în afară de noi, în spectacolul lumii, variate și seducătoare atracții.

Un univers uniform și monoton ne adoarme atenția și curiozitatea. Deaceia James s'a muncit—fiind ajutat la aceasta și de temperamentul său aventuros,—să creze o existență complexă și multiplă; combătînd monismul. Concepțiile metafizice—în special hegelianismul—care reduc pluralitatea aspectelor firii la un singur caracter, i se par înăbușitoare. El concepe o lume cu infinite culori, cu simfonice armonii, o lume multiplă de sensuri și aspecte. Nu există unitate și centralizare, ci pluralitate și decentralizare—originalitatea fiecărui lucru și a fiecărui moment îl atrage cu chemarea ei ademenitoare. „Faceți din univers—scrie el prietinelui său Howison, un pluralism și creați imediat un obiect de adorație. Faceți însă o unitate și iată-vă în fața a două atitudini egal de parțiale și legitime amîndouă : adorația și oroarea. În prezența unui astfel de univers o singură concepție : indiferentismul și oricît ați întoarce chestiunea și toate sensurile, nu văd cum o filosofie a absolutului în raport cu marile său idol ar putea să evite această alternare de misticism ori satanism pe care istoria ne-o arată în toate timpurile“. Desavantajul tuturor filosofiilor moniste care reduc totul la unitate, e, după James, acesta : în cazul cînd caracterul care crezi că se găsește la baza tuturor lucrurilor nu te mai atrage, ești

pierdut, fiindcă un altul nu mai e posibil, toate ușile îți sînt închise și nu-ți mai rămîne decît negația nihilistă. Dar dacă universul e plural, o decepție de azi relativă la o ipoteză, poate face loc mîine unei alte iluzii în legătură cu un alt aspect. Și apoi o lume variată și veșnic nouă ne atrage mereu spre ea, ne excită mereu curiozitatea și simpatia, creiază veșnic alte interese, ne face cu alte cuvinte să trăim mereu în afară, uitîndu-ne mizerabila noastră persoană.

Astfel toate drumurile filosofiei pragmatiste duc cătră aceiași țintă. James și-a creiat filosofia care-i trebuia. Ea a format medicamentul unic care l-a salvat. Și, în adevăr, înainte de sfîrșitul vieții James a învins neurastenia. Ultimele sale lucrări, preocupate de esența psihologică a religiei, dovedesc din nou exuberanța vieții și a sănătății. Dumnezeu reese din adorație, adică din plenitudinea vieții, care se revarsă în iubire, în creații de îndrăgostit. Experiența religioasă e acel „trop plein de vie“, care plămuește din abundența perfecțiunii. Cînd ajungi să iubești tot ce te înconjoară, cu frenezie, Dumnezeu e creat.

Firește William James a reușit să distrugă răul care-l rodea fiindcă a găsit în temperamentul său candid, artist și fugos resursele de sănătate pe care le avea. Dar dacă n'ar fi fost lo-vite de boală, poate aceste isvoare de viață nu s'ar fi potențat așa, nu s'ar fi îndirjit teoretizîndu-se într-o filosofie de sănătate și iubire, asemenea fagocitelor, care neatacate de niciun microb vegetează amorțite. Fiindcă pe fondul său nativ s'au, după alterările neurasteniei, deaceia s'au răscolat puterile de viață. Filosofia sa e rezultanta unui temperament fericit alarmat de pericolul descompunerii.

* * *

Nici un veac n'a dezadapat mai puternic pe om de ambianța sa, ca cel de al nouăsprezecelea. Atunci s'au efectuat mai multe transformări brutale în destinele omenirii decît s'au întîmplat din antichitate și până în zorile lumii moderne. Oamenii secolului trecut au trebuit să rupă brusc cu o serie de deprinderi. Din toate aceste zguduiri au rezultat frămîntate procese de conștiință, dureroase amputări, oribile izolări. Firile delicate au fost, în perioada romantică, secerate de acel „mal du siècle“. S'au alcătuit atunci hecatombe de sinucideri propriu zise ori măcar morale. Kleist, Byron, Musset sînt învinșii acestei perioade.

Viața însă învinge, pe încetul, totul. Cătră sfârșitul secolului forțele de readaptare au început a se reorganiza. Omul sensibil chiar, nu s'a mai oferit fără rezistență victimă pe altarul noii culturi create. Lupta de reacțiune contra disoluției sufletești și contra boalei s'a dat cu minunate mijloace de rezistență. Cîțiva mari martiri au pregătit readaptarea noastră a generației liniștite de acum, pentru care amărăciunile și decepțiile vieții nu duc numaidecît la sinucidere, și nici măcar la pasivitatea stoică. Omul secolului al XX-lea luptă și se adaptează. Dar pentruca să ne ofere această minunată rețetă magică de împăcare cu viața, mucenici ai ideologiei au plătit scump.

William James e al treilea mare spirit al secolului trecut care a învins printr'o filosofie de viață, rănilor mortale ale sufletului său.

Primul e Nietzsche. Fiindcă e primul, victoria sa n'a fost deplină. Și el, îngrozit de umbrele nebuniei a inventat o filosofie de năvalnică pulsație vitală. Blindul și inofensivul Nietzsche a visat o lume de brute, fără milă și fără cruțare, un elan vital impetuos, violent și barbar. Voința cătră putere e visul monstruos și inocent al unui teuton cu nervii slabi. E soluția germană a nevoii de readaptare care trebuia să vie. Și ca atare, o vede, în proporții mitice de epopee nordică, în halucinații hieratice de Dumnezei beți de forță, sfărîmînd furios debilitatea schilozilor, călcînd în picioare slăbiciunea și îngăduirea.

A doua tentativă e a adolescentului tuberculos Guyau. Viziune de bucurie epicureică, de gustare rapidă a bunurilor pămîntești, subt presiunea zilelor din ce în ce mai scurte. Guyau adoră viața cu nostalgia fizicului primăvara. Adoră nu atît forța brutală cît exuberanța, veselia, petrecerea. Dorișă virginală de fecioară care n'a apucat încă să iubească cînd moartea i-a trimes vestitorii. Miraj clorotic, debil, difuz, servit de un temperament modest și dulce și care amintește prin resemnare și suris blind unele pagini din jurnalul identic ca stare sufletească al Mariei Baskirtchef. Viața și bucuria sînt visate calm, blind, cu luciditate și stoicism. E oarecum soluția franceză la aceeași problemă, diluată de o personalitate fără prea mare energie.

A treia soluție, e aceia anglo-saxonă.

E soluția lui W. James. E un remediu mai puțin patetic și, poate, mai puțin dramatic, mai modestă, dar în orice caz mai eficace. Fără să dea lumii un spectacol unic de sbucium sufle-

tesc, filosoful american, cu metodă și încăpăținare, și-a adunat rezervele latente de tinereță și naivitate și le-a ridicat contra lui însăși, cucerind bucuria și împăcarea.

Fără brutalitate și fără blîndă resemnare, cu tenacitate, sforțare și voință, utilizînd tot ce poate să scoată din viață un rendament practic de sănătate și voioșie, dar mai ales înțelegînd că origina tuturor suferințelor e o boală a eului hipertrofiat care se așează cu un obsedant narcisism în centrul lumii, James a priceput repede cum gangrena sufletească a secolului al XIX nu poate fi remediată decît cu preceptul bătrînului Pascal: „le moi est haïssable”. Și fugînd într'o noapte din el, a scăpat descoperind lumea.

Mihai D. Ralea

Marfă vie

Grocholschii îmbrățișă pe Liza, îi sărută unul cite unul toate degețelele, cu unghiile lor roase de jur-împrejur și trandafirii, și o așază pe sofaua acoperită cu o cațifea simplă.

Cu un picior peste altul, cu o mână sub cap Liza, stătea culcată. Grocholschii se așază alături pe scaun și se aplecă spre ea. Era absorbit de vederea ei. Cât de nostimă i se părea, luminată de razele soarelui în apunere!

Soarele, aurit, învăluit puțin în purpură, se vedea prin feastră în întregime. Intregul salon și Liza erau luminați de o lumină limpede, nesupărătoare pentru ochi, și pentru un scurt timp fu totul învăluit în această aureolă...

Grocholschii se uita la Liza fără saț. Liza nu-i cine știe ce frumuseță. Ce e drept, mica-i nutrișoară de pisică, cu ochi căprie și cu un năsuc cîrn, e vioae și chiar picantă, părul rar e negru ca funingina și buclat, micul trup—grațios, mobil și iute ca trupul unui țipar. Dar totul luat în întregime... De altfel—la o parte cu gusturile noastre. Grocholschii, om alintat de femei, care în viața lui a iubit și a încetat de a iubi de sute de ori, vedea în ea o frumuseță. O iubea, și oarba iubire pretutîndeni găsește o frumuseță ideală.

— Ascultă,—zise,—privind-o drept în ochi. Am venit, scumpa mea, să mă înțeleg cu tine. Iubirea nu suferă nimic nehotărît, nimic inform... Raporturile nehotărîte, știi... Eu eri și-am vorbit, Liza... Azi vom căuta să isprăvim cu întrebarea pusă eri. Acuma s'o rezolvim împreună... Ce-i de făcut?

Liza căscă și, încrețindu-se, scoase mîna dreaptă de sub cap.

— Ce-i de făcut?—abia se auzi, repetînd după Grocholschii.

— Tocmai, ce-i de făcut? Hotărăște, căpșor înțelept... Eu te iubesc, și omul care iubește, e egoist. E mai mult decît egoist. Eu nu pot să împart cu bărbatul tău. Il sfîșii în bucăți numai la gîndul că te iubește și el. Al doilea, tu mă iubești... Pentru iubire, ca o condiție necesară, apare libertatea deplină... Dar parcă tu ești liberă? Parcă pe tine nu te sfîșie gîndul, că pe sufletul tău veșnic apasă acest om? Un om pe care tu nu-l iubești, poate—ceiace e firesc—îl urăști... Asta al doilea... Al treilea... Al treilea ce e? Iată ce... Noi îl înșelăm, și asta... nu-i lucru cinstit. Mai înainte de toate, Liza, adevărul. Jos minciuna!

— Atunci ce e de făcut?

— Tu poți să ghicești... Găsesc necesar, obligator, să-i declarăm legăturile noastre și să-l lăsăm să trăiască în libertate. Și una și alta trebuesc făcute cît mai iute... De pildă, chiar în seara asta. E timpul să sfîrșim... Parcă tu nu te-ai săturat de a iubi tilhărește?...

— Explicații cu Vanea?

— Da - da!

— Cu neputință. Ti-am spus, Michel, și eri, că e cu neputință!

— Dece, mă rog?

— Are să se supere, are să strige, are să provoace afîtea neplăceri... Parcă tu nu-l știi cum e?... Ferească Dumnezeu! Nu trebuie nici un fel de explicații. Ai născocit!...

Grocholschii își trecu mîna pe frunte și oftă.

— Da,—zise.—Mai mult decît are să se supere... Căci eu îi răpesc fericirea. El te iubește!

— Mă iubește. Foarte mult.

— Ce situație! Nu știi de unde s'o încep. Să te ascunzi de dînsul, e o mișelie, să te explici — înseamnă să-l omori. Al dracului lucru... Ei, ce e de făcut?

Grocholschii căzu pe gînduri. Fața lui palidă se întunecă.

— Să fim întotdeauna ca acuma, zise Liza. Lasă să aflu singur, dacă o vrea...

— Dar asta... e și păcat, e și... Înșfîrșit, tu ești a mea, și nimeni n'are dreptul să creadă, că tu nu-mi aparții mie, ci altuia. Tu ești a mea! Nu te cedezi nimănui!.. Mi-e milă de dînsul, Liza, Dumnezeu mi-e martor! Cînd îl văd, începe să mă doară. Dar înșfîrșit ce poți face? Tu doar nu-l iubești? Atunci la ce să te mai încurci cu dînsul? Trebuie să te explici! Să ne explicăm și să mergem la mîne. Tu ești femeea mea, nu a lui. Facă ce știe. Își va suporta el cumva durerea... Nu-i cel dintăiu, nu-i nici cel din urmă... Vrei să fugi? A? Zi mai iute! Vrei să fugim?

Liza se ridică și se uită la Grocholschii cu ochi întrebători.

— Să fugim?

— Da... La mine, la moșie... Apoi în Crimeea... Să ne explicăm cu el în scris... Se poate la noapte. Trenul pleacă la unu și jumătate. Ce zici? Bine?

Liza se scărpină la rădăcina nasului și căzu pe gânduri.

— Bine, zise, și... începu să plîngă.

Pe obrajii ei începură să joace pete roșii, ochișorii i se umplură, și pe nutrișoara de pisică curseră lacrimi...

— De ce plîngi?—se alarmă Grocholschii.—Lizo, ce-i cu tine? Ei, de ce plîngi? Vezi cum ești! Ei, ce s'a întîmplat? Drăguță! Mămico!

Liza întinse brațele cătră Grocholschii și se atîrnă de gîtul lui. Se auziră suspinuri.

— Mi-i milă de el...—mormăi Liza.—Ah, cît mi-i de milă!

— De cine?

— De Va... nea...

— Dar mi-e nu mi-i milă? Dar ce să-i faci? Noi o să-i pricinuim suferinți... Are să sufere, are să blăstăme... Dar întrucît sîntem noi de vină, dacă ne iubim unul pe altul?

Rostind acestea, Grocholschii sări dela Liza, ca înțepat de ceva, și se așeză în fotoliu. Liza zbură depe gîtul lui, și iute, într'o clipă, se lăsă pe sofa.

Amîndoi se înroșiră grozav, lăsară ochii în jos și începură să tușască.

În salon intrase un om înalt, larg în umeri, de vreo treizeci de ani, în vițmudir de cinovnic. ¹ Intrase neobservat. Numai zgomotul scaunului, de care se așinase lîngă ușa, dădu de știre amănților despre venirea lui și-i făcu să se uite jur-împrejur. Era bărbatul.

Se uitară tîrziu. Bărbatul văzuse cum ținea Grocholschii pe Liza de talie, și cum atîrna Liza de gîtul alb, aristocratic al lui Grocholschii.

„Ne-a văzut!“—se gîndiră în același timp și Liza și Grocholschii, căutînd să-și ascundă mînilor înlemnite și ochii rușinați...

Fața trandafirie a soțului înlemnit se înălbi.

O tăcere chinuitoare, ciudată, tulburătoare, ținu trei minute. O, aceste trei minute! Grocholschii și le aduce aminte pînă azi.

Cel dintăiu se agită și rupse tăcerea bărbatul. Se îndreptă cătră Grocholschii și cu-o grimasă stupidă pe față, asemănătoare cu un zîmbet, îi întinse mîna. Grocholschii strînse încet mîna moale și asudată și tresări tot,—parcă ar fi strivit în pumn o broască rece.

— Bonjour!—mormăi.

— Ești bine?—răspunse bărbatul încet și răgușit, și se așeză în fața lui Grocholschii, îndreptîndu-și gulerul, la spate...

Din nou începu o tăcere chinuitoare... Dar această tăcere nu mai era așa de stupidă... Primul atac, cel mai greu și nehotărît, trecuse.

Acuma rămînea numai unuia din doi să se retragă, după chi-

¹ Uniforma de cinovnic, (de funcționar): un fel de frac cu falduri largi, cu nasturi albi de metal.—N. trad.

brituri, sau după alt fleac. Grozav ar fi vrut să plece amîndoi. Şedeau şi, fără să se uite unul la altul, ţinîndu-se de bărbîşoane, căutau în creerii lor tulburaţi o eşire din situaţia atît de falsă. Amîndoi erau asudaţi. Amîndoi sufereau peste puterile lor, şi pe amîndoi îi devora ura. Ar fi vrut să se încaere, dar... cum să începi şi cine să înceapă întăiu? Dacă ar eşi măcar ea?

— Te-am văzut eri la adunare,—mormăi Bugrov (aşa era familia bărbatului).

— Am fost acolo... bal... Ai dansat?

— Hm... da... Cu aceia... cu Lucoţcaia cea mai mică... Dansează greu... Dansează imposibil. Bună de gură. (Pauză). Flecă-reşte într'una.

— Da... era plictiseală. Şi eu te-am văzut...

Grocholschii se uită din înfîmplare la Bugrov... Ochiul lui se înfîlniră cu privirea rătăcită a bărbatului înşelat, şi omul nu mai putu. Se sculă iute, apucă iute mîna lui Bugrov, i-o strinse, înhăţă pălăria şi plecă pe uşă, simţindu-se parcă urmărit. I se părea că dela spate îl urmăresc o mie de ochi. Acelaşi lucru îl simte un actor şuerat, cînd pleacă de pe scenă, acelaşi lucru îl simte curtezanul prost şi nesărat, căruia i s'a dat un pumn peste ceafă şi e scos cu poliţia...

Cînd nu se mai auziră paşii lui Grocholschii, şi scîrîii uşa din antreu, Bugrov sări şi, după ce făcu prin salon cîteva roate, paşi cătră nevastă. Figura de pisică se strînse, începu să clipească din ochi, parcă ar fi aşteptat o sfîrlă. Bărbatul se apropiu de ea şi, călcînd-o pe rochie, izbindu-i genunchii cu genunchii săi, cu faţa alterată şi palidă, scutură din mini, din cap şi din umeri.

— Dacă tu, lepădătură ce eşti, — începu cu glas înfundat, plîngător, — îl laşi să mai vie pe aici măcar odată, eu te... Să nu îndrăznească un pas! Il omor! Înţelegi? A-a-a... Fiinţă netrebnică! Tremuri? Scîr... bă!

Bugrov o apucă de un cot, o zgudui şi o aruncă spre fereastră, ca pe o minge de cauciuc...

— Lepădătură! Fiinţă ticăloasă! N'ai ruşine!

Femea zbură spre fereastră, deabia atingînd duşameaua cu picioarele, şi se apucă cu mîinile de storuri.

— Să taci! — răcni soţul, apropiindu-se de ea şi, scăpărînd din ochi, trînti din picior.

Ea tăcea. Se uita la tavan şi suspina, avînd pe faţă expresia unei feteţe pocăite, pe care vor s'o pedepsească.

— Aş-a? A? Cu un pierde-vară? Bine! Dar în faţa altarului? Cine? Bravo nevastă şi mamă! Să nu crîcneşti!

Şi o lovi peste umăru-i draguţ şi plăpînd.

— Să taci! Murdărie! Ţi-arăt eu încă! Dacă nemernicul ăsta mai îndrăzneşte să vie pe aici măcar odată, dacă te vād încă odată—ascultă!—cu acest mizerabil, să nu ceri milă! Mă duc în Siberia, dar te omor! Şi pe dînsul! Nu mă costă nimic! Pleacă! Nu vreau să te vād!

Bugrov își șterse cu mîneca fruntea și ochii, și începu să pășească prin salon; Liza suspinînd din ce în ce, tresărind din umeri și din năsucu-i ridicat, începu să examineze horbotele dela storuri.

— Îți faci de cap!—strigă soțul.—Numai prostii în cap! Numai capricii! Eu, dragă Lizavetă, de astea... nu! La mine nici cîrc! Nu-mi place! Vrei să te ocupi cu porcării, atunci—haiti! În casa mea nu-i loc pentru tine! Marș, dacă... Ai devenit nevastă, atunci uită, aruncă din capu-ți pe acești cavaleri! Prostii! Altă dată să nu se pomenească! Mai faci gură! Iubește-ți bărbatul! Ai fost dată bărbatului, iubește pe bărbat! Așa. Nu-ți ajunge unul? Pleacă, deocamdată... Numai mă chinuiți!

Bugrov mai tăcu și strigă:

— Pleacă, îți zic! Pleacă în odaia copilului! Ce urlî? Sîngură ești vinovată și urlî! E-e! Anul trecut te ținea de Peta Toțicov, acuma de diavolul ăsta, Doamne iartă-mă... Ptiu! E timpul să înțelegi cine ești! Nevastă! Mamă! Anul trecut au eșit neplăceri, și acuma au să iasă neplăceri... Ptiu!

Bugrov ofta cu zgomot, și aerul miroși a viș de Heres. Se întorsese dela o masă și era cam beat...

— Nu-ți cunoști datoriile? Nu!... Voi ați trebui învățate! Încă nu ați fost învățate! Și mamele voastre au fost niște tîrîturi, și voi... Urlă! Da! Așa, urlă!...

Bugrov se apropie de nevastă și-i trase storul din mînă.

— Nu sta la fereastră... Te vede lumea cum urlî... Altădată să nu se pomenească. Dela îmbrățișări ajungi la bucluc... O pățești... Ce, mie îmi place să port coarne? Și ai să mi le pui, dacă începi să ai aface cu ei, cu Chamii... Hai, destul. Altădată... să nu mai... Eu doar... numai așa... Liza... Lasă...

Bugrov ofta și învăluî pe Liza cu aburi de Heres.

— Tu ești tinerică, prostuță, nu înțelegi nimic... Eu niciodată nu-s acasă... Și ei se folosesc. Trebuie să fii cuminte, să judeci! Te înșală! Și atunci eu nu mai suport... Atunci—pace! S'a sfîrșit! Atunci poți să și mori... Pentru trădare... eu... eu, drăguță, sînt gata la orice. Pot să te stîlcesc până la moarte și... te alung. Du-te atunci la ticăloșii tăi.

Și cu palma lui mare și moale Bugrov șterse fața udă și plînsă a trădătoarei Liza. Se purta cu nevasta lui de douăzeci de ani ca cu un copil.

— Ei, destul... Te iert, dar altă dată... Ferească Dumnezeu! Te iert a cincea oară, dar a șeasa nu te mai iert! E sfînt ce-ți spun! Pentru asemenea lucruri pe al de voi nici Dumnezeu nu vă iartă!

Bugrov se plecă și întinse buzele sale unsuroase spre căpușorul Lizei.

Dar sărutul nu reuși...

În antreu, în sofragerie, în sală și în salon se izbîră ușile, și în salon năvăli ca o vijelie Grocholschii. Era palid și tremura-

Gesticula, își mototolea pălăria-i scumpă, surtucul atrna pe el ca de un cîer. Infățișa prin ființa sa pe omul cuprins de cele mai puternice friguri. Zărindu-l, Bugrov se depărtă de nevastă și începu să se uite în altă fereastră. Grocholschii se apropie de el și gesticulînd, respirînd greu și neuitîndu-se la nimeni, începu cu voce tremurătoare :

— Ivan Petrovici! Să nu mai jucăm comedii unul față de altul! Destul! Eu nu mai pot! Fă ce vrei, dar eu nu mai sînt în stare. E respingător și mizerabil la urma urmelor! Revoltător! Înțelege că e revoltător!

Grocholschii se îneca și se asfixia.

— Nu e în regulile mele. Și dumneata ești un om cinstit. Eu o iubesc! O iubesc mai mult decît orice pe lume! Dumneata ai observat lucrul acesta, și... sînt dafor s'o spun.

„Ce să-i răspund?“—se gîndi Ivan Petrovici.

— Trebuie să sfîrșim. Comedia asta nu poate să fie mult! Toate astea trebuie să se sfîrșească cu ceva.

Grocholschii aspiră cît mai mult aer și urmă :

— Eu nu pot trăi fără ea. Ea de asemenea. Dumneata ești un om învățat, dumneata ai să înțelegeți că în asemenea condiții viața dumitale de familie e imposibilă. Femeea asta nu-i a dumitale. Da! Într'un cuvînt te rog să privești lucrul acesta dintr'un punct indulgent... umanitar. Ivan Petrovici! Înțelege odată că eu o iubesc, o iubesc mai mult decît pe mine, mai mult decît orice pe lume, și să mă împotrivesc acestei iubiri, e peste puterile mele!

— Dar ea? întrebă Bugrov cu un ton posac și cam ironic.

— Intreab'o pe ea! Intreab'o! Să trăiască cu un om pe care nu-l iubește, iubind pe altul... dar asta înseamnă... să suferi!

— Dar ea?—repetă Bugrov cu un ton care nu mai era ironic.

— Ea... mă iubește! Noi ne iubim... Ivan Petrovici! Omoară-ne, disprețuește-ne, gonește-ne, fă-ne ce vrei... dar noi nu mai sîntem în stare să ne ascundem. Sîntem amîndoi de față. Judecă-ne cu toată severitatea omului, căruia noi... soarta... i-au răpit fericirea!

Bugrov se înroși ca un rac răsfierț și se uită cu un ochiu la Liza. Începu să clipească din ochi. Degetele, buzele și mînile începură să-i tremure. Sărmanul de el! Ochii Lizei, care plingeau, îi spuneau că Grocholschii are dreptate, că lucrul e serios...

— Atunci, bombăni Bugrov. Dacă dumneavoastră... În vremurile din urmă... Dumneavoastră tot așa...

— Vede Dumnezeu,—începu cu tenoru-i pițigăiat Grocholschii,—că noi te înțelegem! Parcă noi nu înțelegem, nu simțim? Eu știu ce suferinți îți pricinuim. Vede Dumnezeu! Dar fii indulgent! Te implor! Noi nu sîntem vinovați! Iubirea nu-i o vină! Nici o voință nu i se poate opune... Dă-mi-o, Ivan Petrovici! Las'o să meargă cu mine! Ia-mi ce vrei pentru chinurile dumitale, ia-mi viața, dar dă-mi-o pe Liza! Eu sînt gata la orice... Iaca, spune-mi cu ce și-ași putea înlocui măcar în parte pe Liza. În locul acestei

fericiri pierdute eu îți pot da altă fericire! Pot, Ivan Petrovici! Eu sînt gata la orice! Ar fi o ticăloșie din partea mea, să te las nesatisfăcut... Eu te înțeleg în momentul ăsta!...

Bugrov făcu din mîni, parcă ar fi zis: „Plecați, pentru numele lui Dumnezeu!“ Ochii lui începură a se umbri de o umezeală trădătoare... Indată au să vadă că e un om gata să se bocească.

— Te înțeleg, Ivan Petrovici! Eu am să-ți dau altă fericire, pe care dumneata n'ai încercat-o. Ce vrei? Eu sînt om bogat, sînt fiul unui om influent... Vrei? Ei, cît vrei?

Lui Bugrov deodată începu să i se bată inima... Se apucă cu amîndouă mîinile de stururile ferestrei.

— Vrei... cincizeci de mii? Ivan Petrovici, te implor... Nu-i mîtă, nu-i cumpărare... Eu vreau numai să șterg cu o jertfă din partea mea, măcar cîtuși de puțin pierderea nemăsurată a dumitale... Vrei o sută de mii? Sînt gata. Vrei o sută de mii?

Doamne! Două ciocane enorme începură să bată în amîndouă tîmplele nenorocitului Ivan Petrovici... În urechi, cu clopoței și zurgalăi începură să alerge troici rusești...

— Primește dela mine acest sacrificiu!—urmă Grocholschii. Te implor! Vei ridica o greutate de pe conștiința mea. Te rog!

Doamne! Pe lîngă fereastra în care se uitau ochii umezi ai lui Bugrov, pe pavajul stropit de o scurtă ploaică de Maiu, trecea o trăsură largă cu patru locuri. Niște cai învăpăiați, cumpliți, cu lustru, cu „manieră“... În trăsură ședeau niște oameni în pălării de pae, cu fețe mulțumite, cu niște undiți lungi, cu săculețe... Un licean cu șapcă albă ținea în mîni o pușcă. Mergeau la țară să prindă pește, să vîneze, să bea ceaiu în aer liber, să se plimbe. Mergeau în acele locuri binecuvîntate, unde pe vremuri alerga prin păduri și cîmpii, desculț, ars de soare, dar de o mie de ori fericitul fiu al diaconului de țară, băiețașul Bugrov. O, al dracului de ademenitoare sînt aceste locuri! Cît de fericiți sînt cei care, dezbrăcînd greoalele lor vițmundiruri, pot să se așeze în trăsură și să zboare la cîmp, unde țipă prepelițele și miroase a fîn proaspăt. Inima lui Bugrov se strînse de un simțimînt plăcut, care dă fiori... O'sută de mii! Odată cu trăsura, pe dinaintea lui trecură, ca o vijelie, toate visurile tainice cu care îi plăcea să-și îndulcească viața în tot cursul carierei lui de cinovnic, șezînd la administrația gubernială, sau în sărăcăciosul lui biou... Un rîu adînc, cu pește, o grădină încăpătoare cu alei verzi, cu fîntini fișnitoare, cu umbre, flori, chioșcuri, o vilă luxoasă cu terasă și turn, cu harfă Eoliană și clopoței de argint. (Despre existența harfelor Eoliene aflate din romanele neînțești). Cerul curat, albastru, aerul curat, străveziu, saturat de parfumurile care-i aminteau copilăria desculță, flămîndă și timpită... Să te scoli la cinci ceasuri, să te culci la nouă; ziua să prinzi pește, să vînezi, să stai de vorbă cu țărănimea... Frumos!

— Ivan Petrovici! Nu mă chinui! Vrei o sută de mii?

— Mm... O sută cincizeci de mii!—mormăi Bugrov cu glas înfundat, cu voce de taur răgușit...

Mormăi și se plecă, rușinându-se de vorbele sale și așteptînd răspunsul...

— Bine,—zise Grocholschii.—Consimt. Îți mulțumesc, Ivan Petrovici... Eu... îndată... Nu te fac să aștepti...

Grocholschii sări, își puse pălăria și, plecînd cu spatele înainte, eși în grabă.

Bugrov se apucă mai cu putere de storurile dela fereastră... Li era rușine... Simțea pe suflet ceva urît, stupid; în schimb ce speranțe frumoase, strălucite, răsăriră între tîmplele lui agitate! E bogat!

Liza care nu înțelegea nimic, care se temea de el, să nu vie la fereastra ei și s'o arunce la o parte, tremurînd din tot trupul, își ni pe ușa întredeschisă. Intră în odaia copilului, se culcă pe patul dădacăi și se strînse covrig. O scuturau frigurile.

Bugrov rămase singur. Simți că se înăbușă și deschise fereastra. Ce aer splendid îi suflă fața și gîtul! Asemenea aer e bine să-l respiri trîntit pe pernele unei trăsurii... Acolo, departe, în afară de oraș, în apropierea satelor și vilelor, aerul e și mai ușor... Bugrov zîmbi chiar, visînd despre aerul care o să-l învăluie, cînd va eși la terasa vilei sale și va sta absorbit de frumusețea naturii.

A visat îndelung... Soarele asîntise și el tot stătea și visa, căutînd să arunce din mîntre-i imaginea Lizei, care se ținea nedezlipită de el în toate visările lui.

— Am adus, Ivan Petrovici, îi șopti la ureche Grocholschii. Am adus... Poftim... Aici, iaca, în pachetul ăsta sînt patruzeci de mii... Cu blancul ăsta te rog să primești dela Valentinov douăzeci de mii... Iată polița... Cecul... Celelalte treizeci de mii, zilele astea. Are să îți le aducă administratorul meu.

Trandafiriu, emoționat, mișcînd din tot trupul, Grocholschii așeză dinaintea lui Bugrov o grămadă de hîrtii, de pachete. Grămada era mare, multicoloră, impestrițată. În viața lui nu văzuse Bugrov asemenea grămadă! Își desfăcu degetele-i groase și, fără a se uita la Grocholschii, începu să adune pachetele de bilete de bancă și polițe...

Grocholschii după ce lăsă toți banii pe masă, începu să umble cu pași mărunți prin odaie, căutînd pe Dulcinea cumpărată și vîndută.

Umplîndu-și buzunarele și portofelul, Bugrov băgă cecurile în saltarul mesei, și după ce bău o jumătate de garafă cu apă, eși în stradă.

— Birjar!—strigă cu o voce sălbatecă.

Seara, la unsprezece și jumătate, se opri la intrarea hotelului „Paris“. Cu zgomot urcă sus pe scară și bătu la ușa unde stătea Grocholschii. Il lăsară să intre. Grocholschii își așeză lucrurile în geamantane. Liza ședea la o masă și încerca niște brățări. Li se păru că a venit după Liza și că a adus îndărăt banii pe care i-a luat nu din convingere, ci din nesocotință. Dar Bugrov nu venea după Liza. Rușinându-se de noua sa îmbrăcăminte, și

simțindu-se în ea grozav de stîngaciu, se închină și se opri lîngă ușa, într'o poză de lacheu. Noua-i îmbrăcăminte era splendidă. Bugrov era de nerecunoscut: un costum proaspăt, luat ca din cutie, din tricou francez cel mai la modă, învăluia trupul lui mare, care nu purtase până aci nimic, afară de vițmăndirul obișnuit. Pe picioare străluceau niște botine cu cătărămi scînteietoare. Stătea, se rușina de noua sa îmbrăcăminte și cu mîna dreaptă își acoperea brelocurile, pentru care acum un ceas plătitise trei sute de ruble...

— Am venit iată dece... începu. — „Invoiala e mai bună de cît banul“. Pe Mișutca nu-l dau...

— Care Mișutca?—întrebă Grocholschii.

— Băețaușul.

Grocholschii și Liza se uitară unul la altul. Lizei i se umplură ochii, se înroșiră obrajii și începură a-i tremura buzele...

— Bine, zise.

Își aduse aminte de pătuțul cald al copilului. Ar fi fost o cruzime să înlocuiască acest pătuț cald cu divanul dela hotel, și consimți.

— Am să mă văd cu el,—adăogă.

Bugrov salută, eși și coborî cu pas elegant pe scară, tăind aerul cu trestia-i scumpă...

— Acasă!—porunci birjarului. — Mîine dimineață la cinci plec. Vii... Dacă dorm, mă trezești. Plecăm afară din oraș...

Era o admirabilă seară de August. Soarele, înconjurat de un văl subțire de ceață aurie, atînsă de o nuanță de purpură, stătea deasupra orizontului, dinspre asfințit, gata a se lăsa după niște coline depărtate. Prin grădini dispărușeră umbrele și penumbrele, aerul deveni umed, dar pe vîrfurile arborilor juca încă o rază de aur... Era cald... Nu demult plouase, ceiace înprospătase și mai mult aerul curat, străveziu și parfumat

Descriu nu pe August din capitală, pîcios, lăcrămos, întunecos, cu zorile lui reci și atît de umede. Ferească Dumnezeu! Descriu nu pe borealul, cumplitul nostru August. Rog pe cetitor să se transporte în Crimeea, la unul din țarmurile ei, mai pe aproape de Feodosia, — acel loc anume, unde e vila unuia din eroii mei; o vilă drăguță, curățică, înconjurată cu straturi de flori și arbuști tunși. Dindărăt, la vre-o sută de pași dela dînsa, inundată în ceață albastră, stă grădina cu fructe, în care se plimbă străinii, veniți pentru sezonul verii.

Grocholschii plătește scump pentru vila asta, o mie de ruble pe an, pare-se... Vila nu costă atîta, dar e nostimă... Înaltă, ușoară, cu pereți subțiri și o foarte subțire balustradă. Plăpîndă, delicată, dată cu o culoare albastră-deschisă, înconjurată de storuri, draperii, — vila aceasta amintește o domnișoară drăguță, plăpîndă, înecată în muselinuri...

În seara descrisă, pe terasa acestei vile stăteau Grocholschii și Liza. Grocholschii cetea „Novoe Vreeme“¹ și bea lapte dintr'o cănuță verde. Pe masă, dinaintea lui — un sifon. Grocholschii se credea bolnav de o inflamație a plămînilor și, după sfatul doctorului Dimitriev, distrugea o cantitate colosală de struguri, lapte și apă gazoasă. Liza ședea departe de masă, într'un fotoliu moale. Răzămîndu-se de balustradă și susținîndu-și micul căpșor cu pumnișorii, se uita la vila din față... În ferestrele vilei din față juca soarele... Geamurile fierbinți aruncau în ochii Lizei raze orbitoare... De după gardul viu și arborii care înconjurau vila, privea marea cu valurile, cu albastrul ei, infinitul, catargurile care albeau... Era așa de bine! Grocholschii cetea foiletonul „Unui necunoscut“ și după fiecare zece rînduri arunca ochii săi albaștri pe spinarea Lizei... Iubirea de mai înainte, pătimașă, fierbinte, lumina încă acești ochi... Era nesfîrșit de fericit, cu toată închipuita lui inflamație a plămînilor... Liza simțea pe spinarea sa ochii lui, se gîndea la viitorul strălucit al lui Mișutca și simțea în suflet atîta liniște, atîta bine...

O preocupa nu atît marea și strălucirea orbitoare a geamurilor dela vila din față, cît șirurile de cotiugi care se îndreptau unul după altul cătră acea vilă.

Cotiugile erau pline de mobilă și unelte de casă de tot felul. Liza observa cum s'a deschis poarta de ostrețe și o mare ușă de sticlă, cum se îngrămădiră căruțașii cu înjurături nesfîrșite lîngă mobilă. Pe ușa de sticlă introduseră niște fotolii mari și un divan, îmbrăcate în catifea roș-închisă, mese pentru sală, pentru salon și sufragerie, un pat dublu, un pat de copil... Introduseră de asemenea ceva enorm, învelit în rogojini, ceva greu...

„Un pian“, — se gîndi Liza, și începu să i se bată inima.

Demult n'auzise cîntec de pian, și așa demult ținea la acest cîntec. La ei, în vilă, nu era nici un singur instrument muzical. Liza și Grocholschii erau muzicanți numai în suflet, nu mai mult.

După pian introduseră multe lăzi și colete pe care era scris „cu băgare de seamă“.

Erau lăzile cu oglinzi și vase. Aduseră pe poartă o bogată și frumoasă trăsură cu doi cai albi, asemănători unor lebăde.

„Doamne, cită bogăție! — se gîndi Liza, aducîndu-și aminte de bătrînul său Poni, cumpărat cu o sută de ruble de Grocholschii, căruia nu-i plac plimbările cu trăsura, nici caii...“

Poni al ei, în comparație cu acești cai — lebăde, i se păru o ploșniță. Grocholschii care se teme de mers iute, cumpărase Lizei înadins un cal rău.

„Ce bogății!“ — se gîndea și șoptea Liza, uitîndu-se la căruțașii care făceau atîta zgomot.

Soarele se ascunse după curgane, aerul începu a-și pierde

¹ O vestită gazetă, adinc reacționară, impestrițată de o frazeologie liberală la modă. — N. trad.

transparența și uscăciunea, iar mobila tot mai venea... Se întunecă însfîrșit până la atîta, încît Grocholschii încetă de a mai ceti gazetetele, iar Liza tot se uita și se uita.

— Să nu se aprindă lampa?—întrebă Grocholschii, temîndu-se să nu-i cadă vre-o muscă în lapte și să nu fie înghițită. Liza! Să nu se aprindă o lampă? Mai stăm în întunerec, îngerul meu?

Liza nu răspundea. Pe dînsa o preocupa șarabanul ¹ care se oprise la poarta vilei din față... Ce căluț nostim a adus acest șaraban! De statură mijlocie, grațios... În șaraban ședea un domn cu joben. Pe genunchii lui, bălăbănind din minuțe, ședea un copil de vreo trei ani, după aparență băețaș... Bălăbănea din minuțe și striga de bucurie.

Liza țipă deodată, se ridică și se lăsă înainte cu tot corpul

— Ce-i cu tine?—întrebă Grocholschii.

— Nimic... Așa... Mi s'a părut...

Un domn înalt și cu umeri largi sări din șaraban, luă băețașul în brațe și tot saltînd vesel, merse la ușa de sticlă.

Ușa se deschise cu zgomot, și domnul dispăru în întunerecul apartamentelor.

Doi servitori alergară la calul cu șarabanul, și cu respect îl conduseră pe poartă. În curînd în vila din față se aprinseră lumini și se auzi zgomot de farfurii, cuțite și furculițe. Domnul cu joben se așeză să cîneze și, judecînd după zîngănitul îndelungat al vaselor, a cinat îndelung. Lizei i se părură că a mirosit o ciorbă de găină și friptură de rață. După cină se auziră sunete neregulate la pian. După toate probabilitățile, domnul cu joben vroia să distreze pe copil cu ceva și-l lăsa să drîngănească puțin.

Grocholschii se apropie de Liza și o luă de talie.

— Ce timp admirabil!—zise.—Ce aer! Simți? Eu, Liza, sînt fericit!... Chiar foarte fericit. Fericirea mea e așa de mare, încît mă tem chiar să nu se prăbușească. Se prăbușesc de obicei lucrurile mari... Dar știi ce, Liza? Cu toată fericirea mea, eu nu-s cu totul... liniștit... Mă chinuește un gînd urcîcios... Mă chinuește grozav. Nu-mi dă pace nici ziua, nici noaptea.

— Ce fel de gînd?

— Ce fel? Teribil, draga mea. Mă chinuește gîndul despre... bărbatul tău! Am tăcut până acuma, m'am temut să nu-ți tulbur liniștea sufletească. Dar nu sînt în stare să tac. Unde-i? Ce-i cu el? Unde a dispărut cu banii lui? Teribil! În fiecare noapte mi se înfățișează figura lui, slăbită de beție, suferindă, rugătoare. Căci gîndește-te, îngerul meu! Noi i-am răpit fericirea... Parcă banii pe care i-a luat cu atîta mărînimie, pot să te înlocuiască? Știi cum te iubea!

— Foarte mult!

¹ Fr. char-à-bancs.—N. trad.

— Ei, iaca, vezi? Acuma, ori s'a pus pe beție, ori... Am groază de soarta lui. Ah, ce groază am! Doar să-i scriu?.. Ar trebui consolată... Un cuvânt bun, știi...

Grocholschii oftă adînc, clătîină din cap și, împovărat de greutatea gîndului, se lăsă în fotoliu. Sprijinindu-și capul cu pumnii, începu să se gîndească. Judecînd după figură-i, era un gînd chinător...

— Mă duc să mă culc,—zise Liza.—E timpul...

Liza se duse în camera ei și dispăru subț plapomă. Se culca la zece și se scula la zece. Ii plăcea să facă pe Sibarita...

Morfeu o primi în brațele lui. Visurile din tot cursul nopții fură fermecătoare. Visa romane întregi, nuvele, povești arabe... Eroul tuturor acestor visuri era... domnul cu joben, care o făcuse să țipe în seara asta!

Domnul cu joben o răpea dela Grocholschii, cînta, bătea pe Grocholschii și pe dînsa, bătea băețașul cu vergi, subț fereastră, făcea declarații de dragoste, o plimba cu șarabanul... O, visuri! Intr'o singură noapte, culcat și cu ochii închiși, poți să trăești uneori nu o zecime de ani fericiți... Liza trăi în noaptea asta foarte mult și foarte fericit, cu toate că a mîncat chiar bățai...

Trezindu-se la opt ceasuri, s'aruncă pe ea o rochie, iute își îndreptă părul și, fără a încălța măcar pantofii săi tătărăști, cu vîrfuri ascuțite, alergă iute la terasă. Cu o mîină acoperindu-se de soare, cu alta susținîndu-și rochia care-i cădea, se uită la vila din față. Fața ei radia...

Să se mai îndoiască, era cu neputință...

Jos, lîngă terasa vilei din față, dinaintea ușei cu geamuri, stătea o masă. Pe masă ardea, scînteia și strălucea serviciul de ceai, cu un mic samovar de argint în frunte. Lîngă masă ședea Ivan Petrovici. Ținea paharul într'un suport de argint și bea ceai. Bea cu mare poftă. Despre aceasta din urmă se putea judeca după clefăiala care ajungea până la Liza. Era într'un halat de culoare ruginie cu flori negre. Ciucurii masivi atîrnau până jos. Liza pentru întăia dată în viață văzu pe bărbatul său în halat, și încă într'un halat așa de scump... Pe un genunchiu al lui ședea Mișutca și-l împiedica de a bea ceai. Se tot înălța și căuta să apuce pe *papașa* de buza-i lucioasă... Papașa după fiecare înghițitură se apleca deasupra copilului și-l sărută în creștet. Lîngă unul din picioarele mesei, ridicînd coada în sus, se freca un cotoiu bătrîn, și printr'o mieunătură jalnică își manifesta dorința de a mîncă.

Liza se ascunse după draperie și înfipse privirea în membrii foastei sale familii. Pe fața ei se lumina bucurie...

— Michel!—șopti.—Michel! Aici ești, Mișa? Drăguțule! Ah, cum iubești demult pe Vanea! Doamne!

Și Liza se strică de rîs cînd Mișutca mestecă cu lingurița ceaiul tatălui.

— Și cît iubește Vanea pe Michel! Drăguții!

Lizei, de bucurie și fericire începu a i se bate inima și a i se

învîrți capul. Se lăsă în fotoliu, și din fotoliu se puse pe observații.
— Cum au nimerit ei aici?—se întreba, trimișînd lui Mișutca sărutări aeriene. Cine le-a spus să vie aici? Doamne! Oare toată bogăția asta le aparține lor? Și acești cai-lebăde, pe care i-au introdus pe poartă, să fi aparținînd lui Ivan Petrovici? Ah!

După ce bău ciaiul, Ivan Petrovici intră în casă. Peste zece minute se arătă la eșire, și... Liza fu isbită! El, căruia numai abia de vreo zece ani nu-i mai zic Vanea și Vanușca 1, și era gata să sucească fălci pentru un dougrivennii 2, să răstoarne o casă, era îmbrăcat îndrăcit de bine. Era într'o pălărie de pae cu boruri largi, în niște botfori admirabili și strălucitori, în vestă de pichet... O mie de sori, mici și mari luminau în brelocuri. În mîna dreaptă ținea cu șic mănușile și o cravașă...

Dar ce aere, ce ținută elegantă în trupul lui greoiu cînd, printr'un semn grațios al minii, porunci lacheului să scoată calul!..

Se așeză grav în șaraban și porunci să i se dea, lui și lui Mișutca, undițele cu care stăteau lacheii în jurul șarabanului. Așezînd pe Mișutca lîngă el și cuprinzîndu-l cu brațul sfîng, zmunci hățurile și plecă.

— Ho-o-o-o!—strigă Mișutca.

Liza, fără, să-și dea seamă, le făcu semn din urmă cu baticista. Dacă s'ar fi uitat în oglindă, ar fi văzut o mică față înroșită, rîzătoare și în același timp plînsă. Li era necaz că nu-i alături de fericitul Mișutca și că, Dumnezeu știe de ce, nu-l poate să-ruta îndată...

Dece?... Duceți-vă naibii de sentimente meschine!

— Grișa! Grișa!—începu Liza să trezească pe Grocholschii, intrînd în dormitor.—Scoată! Au sosit! Drăguță!

— Cine a sosit?—întrebă Grocholschii, trezindu-se.

— Ai noștri...Vanea și Mișa... Au sosit! In vila din față... Mă uit eu, cînd colo ei... Beau ciaiul... Și Mișa de asemenea... Ce îngeraș a devenit Mișa al nostru, să-l fi văzut! Maică Precistă!

— Pe cine? Dar pe cine? Cine a venit? Unde?

— Vanea și cu Mișa... Mă uit la vila de vis-à-vis, cînd colo, ei: șed și beau ciaiul. Mișa știe acuma singur să bea ciaiul... Ai văzut ce se căra eri? Ei au sosit!

Grocholschii se întunecă, își frecă fruntea și se îngălbeni.

— A sosit? Bărbatul?

— Da, da...

—Dece?

— Probabil are să stea aici... El nu știe că noi sîntem aici. Dacă ar fi știut, s'ar fi uitat la casa noastră. Beau ciaiul și nici nu bagă de seamă...

— Unde-i... el acuma? Dar vorbește, pentru Dumnezeu, mai limpede! Ah!.. Ei, unde-i?

1 Diminutivele în ca dela numele proprii rusești au de obicei un sens peiorativ. N. trad.

2 20 de copeici = 50 bani.—N. trad.

— A plecat cu Mișa să prindă pește cu undița... Cu șarabanul. Ai văzut eri niște cai? Sînt caii lor... Ai lui Vanea... Vanea umbla cu ei. Știi ce, Grișa? Luăm pe Mișa, să stea cîva timp la noi... Il luăm, așa-i? E un băețăș așa de drăguț! Așa de nostim!

Grocholschii căzu pe gînduri, iar Liza vorbea, vorbea...

— Ce întîlnire neașteptată!—zise Grocholschii după o reflecție lungă și chinuitoare, ca de obicei. — Ei, cine și-ar fi putut închipui că o să ne întîlnim aici?.. Bine... fie... Fie. A vrut, va să zică, soarta. Mi-închipui situația lui... cînd s'o întîlni cu noi!

— Luăm pe Mișa?

— Pe Mișa îl luăm... Dar cum te întîlnești cu el?.. Ei, ce-am să vorbesc eu cu el? Despre ce? Și el simte... și eu... Nu trebuie să ne întîlnim. Vom vorbi, dacă va trebui, prin slugi... Pe mine Lizocica, grozav mă doare capul... Mînile și picioarele... Mă dor într'una... Mi-i fierbinte capul?

Liza își trecu palma pe fruntea lui, și o găsi înfierbîntată.

— Toată noaptea niște visuri teribile... Azi nu mă scol, mă stau așa... O să trebuiască să iau chinină. Imi trimiți ceaiu, aici, mămico?

Grocholschii luă chinină și stătu lungit în pat toată ziua. Bea apă caldă, gema, schimba albiturile, se plîngea și cufunda totul din juru-i în cea mai mare plictiseală.

Era nesuferit, cînd își închipuia că e răcit. Liza trebuia mereu să-și întrerupă interesantele ei observații și să alerge depe terasă în odaia lui. În timpul mesei a trebuit să-i pue muștar. Cîntă plictiseală ar fi fost, dacă la dispoziția eroinei noastre n'ar fi fost vila din față! Liza toată ziua se uita la această vilă și se îneca de fericire.

La zece ceasuri Ivan Petrovici și Mișutca, întorși dela pescuit, au luat micul dejun. La două au stat la masă, și la patru au plecat undeva cu trăsura. Caii cei albi îi duseră cu iuțeala fulgerului. La șapte ceasuri le sosiră musafiri, niște bărbați. Până la miezul nopții pe terasă, au jucat cărți la două mese. Unul din bărbați cîntă admirabil la pian. Musafirii jucau, beau, mîncău, rîdeau cu hohot. Ivan Petrovici, rizînd cu mare hohot, le-a povestit o anecdotă din viața Armenilor, le-o povesti liber, încît se auzea de toți vecinii. Era foarte vesel. A stat cu ei și Mișutca până la miezul nopții.

„Mișa e vesel, nu plînge—se gîndi Liza:—va să zică, nu mai ține minte pe mama, m'a uitat, va să zică!“

Și în suflet îi veni mare amărăciune. A plîns toată noaptea. O chinuia, și mica-i conștiință, și necazul, și uritul, și grozava dorință de a vorbi cu Mișutca, de a-l săruta... Dimineața s'a ridicat din pat cu durere de cap, cu ochii plînși. Lucrurile astea Grocholschii le luă pe socoteala lui.

— Nu plînge, dragă!—zise.—Acuma sînt bine... Mă doare puțin pieptul, dar asta nu-i nimic.

Pe cînd bea ceaiu, în vila din față luau micul dejun. Ivan Petrovici se uita în farfurie și nu vedea decît bucata de gîscă, din care curgea grăsimea.

— Eu sînt foarte mulțumit,—zise Grocholschii, uitîndu-se chiondorîș la Bugrov,—sînt foarte mulțumit că trăește destul de bine. Las să-și înăbușe durerea cel puțin printr'o instalație cum se cade. Acopere-te, Liza! Să nu te vadă... În clipa asta nu-s dispus să vorbesc cu el... Dumnezeu cu el! Dece să-i tulburăm liniștea?

Dar masa n'a trecut așa de liniștit... În timpul mesei se întimplă tocmai acea situație stîmjenită, de care se temea așa de mult Grocholschii. Cînd fură aduse la masă prepelețile, mîncarea cea mai favorită a lui Grocholschii, Liza deodată se fistici, și Grocholschii începu să-și șteargă fața cu șervetul. La terasa din față zăriră pe Bugrov. Acesta stătea răzămăt cu minile de balustradă și, holbînd ochii, se uita drept la dînșii.

— Eși, Liza...—Eși... începu să șoptească Grocholschii.—Ți-am spus să mîncăm în casă! Cum ești tu, zău!..

Bugrov se uită, se uită și deodată începu să strige. Grocholschii se uită la el și văzu o față foarte mirată...

— Voi sînteți?—strigă Ivan Petrovici.—Voi?! Și voi sînteți aici? Bonjour!

Grocholschii își trecu degetele dela un umăr la cellalt: „sînt slab de piept, deaceia să strig la așa distanță, mi-i peste puțință“. Lizei începu să i se bată inima, și i se întunecă dinaintea ochilor. Bugrov se coborî iute depe terasa lui, trecu peste drum și peste cîteva secunde stătea dinaintea terasei, unde mîncău Grocholschii și Liza. S'au dus prepelețile!

— Bonjour,—începu Bugrov, înroșindu-se și băgînd în buzunare minile sale voluminoase. Sînteți aici? Și noi tot aici!

— Da, și noi tot aici...

— Cum s'a făcut de sînteți aici?

— Dar dumneata cum?

— Eu? O istorie întregă. O baladă întregă, domnule! Dar nu vă deranjați, mîncăți! Trăiam, știți, de atunci de cînd... în gubernia Orel... Arendasem o moșioară. O moșie admirabilă! Dar mîncăți! Am stat acolo dela sfîrșitul lui Maiu, ei, și acuma m'am lăsat... Frig pe acolo, apoi și doctorul: m'a sfătuit să plec în Crimeea.

— Dar ești bolnav de ceva?—întrebă Grocholschii.

— D'apoi... ici parcă... se tot frămîntă ceva...

Și la cuvîntul „ici“ Ivan Petrovici trecu cu palma dela gît pînă la jumătatea pîntecului.

— Va să zică și dumneavoastră sînteți aici... Aș-șaa... Mare plăcere... Demult?

— Din Iunie.

— Dar tu, Liza, cum te simți? Bine?

— Bine, răspuse Liza, și se fistici.

— Ți-i dor de Mișutca, așa-i? E cu mine... Vi-i trimit îndată cu Nichifor. Mare plăcere! Ei, la revedere! Trebuie să plec îndată... Eri am făcut cunoștință cu prințul Ter-Hamazov... Ce suflet! Cu toate că-i Armean. Are azi un croquet... Jucăm croquetul... La revedere. Mi-au adus calul...

Ivan Petrovici se mai învîrte pe loc, scutură din cap și, făcînd din mîină „adio“, plecă în grabă acasă.

— Nenorocitul! zise Grocholschii, petrecîndu-l cu ochii, și oftînd adînc.

— De ce e nenorocit?—întrebă Liza.

— Să te vadă pe tine și să n'aibă dreptul de a te numi a sa!

„Idiot!—îndrăzni să se gîndească Liza.—Otreapă!“

Spre seară Liza îmbrățișă și săruta pe Mișutca, pe care îl aduse Nichifor. La început Mișutca începu să urle, dar după ce îi propuseră dulceață de coacăză, le zîmbi prietenește.

Trei zile Grocholschii și Liza nu văzură pe Bugrov. Dispărea nu știu unde, și se arăta pe acasă numai noaptea. A patra zi veni la ei tot pe timpul mesei... Veni, dădu mîina cu amîndoi și se așeză la masă. Fața-i era serioasă...

— Am venit cu o treabă, zise.—Ia citește!

Ii dete lui Grocholschii o scrisoare.

— Citește-o! În auz!

Grocholschii citi următoarele:

„Scumpe și mîngîitorule, neuitat fiu al meu Ivan! Am primit respectuosul și iubitorul tău răvaș, prin care poțtești pe bătrînul tău tată în sănătoasa și dulcea Crimee, spre a răsufla aerul ei și a vedea țări necunoscute mie. La acest al tău răvaș răspund că după primirea congediului voi veni la tine, dar nu pentru mult timp. Tovarășul meu de slujbă, părintele Gherasim, e om bolnăvicios, slab și nu poate rămînea singur pentru mult timp. Mă simt foarte mulțumit că nu uiți pe părinții, pe tatăl și pe muma ta... Pe tată îl fericești, iar pe mama o pomenești în rugăciunile tale; căci aceasta așa se cuvine: La Feodosia să-mi ești în cale. Ce oraș este această Feodosie? Cum e? Cu mare plăcere voi vizita-o. Nașei tale, care te-a botezat, îi zic Feodosia. Scrii că Dumnezeu te-a învrednicit să cîștigi două sute de mii. Pentru mine e o mare plăcere. Dar nu laud faptul că tu, ajungînd cu slujba la un grad însemnat, ai părăsit-o. A sluji se cuvine și unui bogătaș. Te binecuvîntez pururea, acum și în veci. Îți doresc sănătate Andronov, Ilia și Seriojca. Să le fi trimis cîte zece ruble. O duc greu! Al tău tată iubitor, preot Piotr Bugrov“.

Grocholschi citi această scrisoare în auz și împreună cu Liza, se uită întrebător la Bugrov.

— Iată ce e...—începu Ivan Petrovici, încurcîndu-se.—Te-ași ruga, Liza, cit o sta el aici, să nu i te arăți, să te ascunzi. I-am scris că tu ești bolnavă și că, pentru a te vindeca, ai plecat la Caucaz. Dacă dă peste tine... îl știi și singură... Ese... hm...

— Bine,—zise Liza.

„Asta se poate, se gîndi Grocholschii. Dacă face sacrificii el, de ce să nu facem și noi“?

— Te rog, că altfel... cînd o vedea... bucluc! Are regule severe. Te blastămă în șapte soboare. Tu, Liza, să nu ești din odaie, și atîta tot... El n'are să stea mult. N'ai grijă...

Părintele Piotr nu se lăsă așteptat mult timp. Intr'o bună dimineată Ivan Petrovici alergă la Grocholschii și, cu o voce misterioasă, șopti:

— A sosit! Acuma doarme! Atunci mă rog!..

Și Liza rămase între patru păreți. Nu-și permitea să iasă nici afară, nici la terasă. Putea vedea cerul numai din dosul sturului dela fereastră... Spre nenorocirea ei, papașa lui Ivan Petrovici era tot timpul subt cerul liber și chiar dormea pe terasă. De obicei părintele Piotr, un popă micuț, cu caftan ruginiu, cu poalele ridicate, se plimba încet printre vile, și cu curiozitate se uita prin ochelarii lui bătrînești la pămînturile „necunoscute“.

Il însoțea de obicei Ivan Petrovici, cu ordinul lui Stanislav la butonieră. Ivan Petrovici nu purta decorații, dar îi plăcea să se fudulească în fața rudelor. Cînd era în societatea rudelor, totdeauna punea pe Stanislav.

Liza murea de urît. Grocholschii suferea și el. Era nevoit să se plimbe singur, stingher. Numai nu plîngea, dar... trebuia să se supună soartei. Ba pe lîngă toate, în fiecare dimineată alerga Bugrov și șoptea buletinul necerut de nimeni, despre sănătatea micuțului popă Piotr.

— A dormit noaptea asta bine,—comunica Bugrov.—Eri se supărare că n'am castraveți murați... Ține la Mișutca. Mereu îi mîngie pe cap...

Insfirșit peste două săptămîni părintele Piotr se mai plimbă pentru cea din urmă dată prin prejurul vilelor și, spre marea fericire a lui Grocholschii, plecă. S'a plimbat bine și a plecat grozav de mulțumit... Grocholschii și Liza începură viața de mai înainte. Grocholschii își binecuvînta din nou soarta... Dar fericirea asta nu ținu mult... Se ivi alt bucluc, mai rău decît părintele Piotr.

Incepu să vie în fiecare zi Ivan Petrovici. Ivan Petrovici era drept vorbind, om cum se cade, dar e supărăcios. Venea în timpul mesei, mîncă la ei și stătea foarte mult. Încă n'ar fi fost nimic. Dar pentru masă trebuia să-i cumpere rachiu, pe care Grocholschii nu-l putea suferi. Bea cîte cinci păhăruțe și vorbea tot timpul. Nici asta n'ar fi nimic... Dar rămînea până pela două din noapte și nu-i lăsa să doarmă. Dar principalul era că-și permitea să vorbească lucruri despre care trebuie să taci... Pe la două din noapte, cînd se îmbăta de rachiu și de șampanie, lua în brațe pe Mișutca și, plîngînd, îi vorbea despre Grocholschii și Liza:

— Fiul meu! Mihail! Eu ce sînt? Cine? Eu... sînt un ticălos! Am vîndut pe mama ta! Am vîndut-o cu treizeci de arginți...

Așa să mă pedepsească Dumnezeu! Mihail Ivanovici! Purcelule! Unde-i mama ta? Fiuchi! E vîndută în robie! Ei, și? Va să zică sînt un... ticălos...

Aceste lacrimi și vorbe îl prăpădeau pe Grocholschii. Acesta se uita sfios la Liza și-și frîngea mînile.

— Du-te de te culcă, Ivan Petrovici,—zicea el cu sfială.

— Da, da, mă duc... Hai, Mișutca! Dumnezeu să ne judece! Nu pot eu să mă gîndesc la somn, cînd femeia mea e roabă... Dar Grocholschii nu-i vinovat... Marfa mea, banii lui... Fiecare cu interesul lui...

Pentru Grocholschii, Ivan Petrovici nu era mai puțin insuportabil nici ziua. Spre marea groază a lui Grocholschii, Ivan Petrovici nu se mai despărțea de Liza. Pescuia împreună cu ea, îi povestea anecdote, se plimba cu ea. Și odată chiar, folosindu-se de o răceală a lui Grocholschii, o plimbă în trăsura sa, Dumnezeu știe pe unde, până în noapte.

„E revoltător! Neomenesc!“—se gîndea mușcîndu-și buzele.

Lui Grocholschii îi plăcea să sărute pe Liza la tot momentul. Fără sărutările astea dulcege, Grocholschii nu putea trăi, și prezența lui Ivan Petrovici era oarecum incomodă pentru sărutări... Un chin! Sărmanul se simți singuratic... Dar soarta își făcu mila de el în curînd... Ivan Petrovici dispăru deodată, nu știu unde, pe o săptămînă întreagă. Veniseră niște mușafiri și-l luaseră cu ei. Luaseră și pe Mișutca.

Într'o bună dimineață Grocholschii veni dela plimbare vesel, radios.

— A sosit,—zise Lizei, frecîndu-și mînile.—Sînt bucuros că a venit... Ha-ha-ha!

— De ce rîzi?

— Cu dînsul sînt niște femei...

— Ce fel de femei?

— Nu știu... E bine că și-a găsit femei... Chiar foarte bine... E încă atît de tînăr, atît de puternic... Ia vino încoace! Uită-te!

Grocholschii conduse pe Liza la terasă și-i arătă la vila din față. Amîndoi se luară de pîntece și începură să rîdă cu hohote. Era amuzant. Pe terasa vilei din față stătea Ivan Petrovici și zîmbea. Jos, lîngă terasă, stăteau două dame brunete și Mișutca. Damele vorbeau ceva tare în franțuzește și rîdeau cu hohot.

— Franțuzoaice,—observă Grocholschii.—Cea de dincoace nu-i urîtă de loc. E cavalerie ușoară, dar nu-i nimic... Se găsesc femei bune și printre astea... Dar cît sînt de... obraznice!

Amuzant era că Ivan Petrovici se pleca de pe terasă, lăsa în jos brațele sale lungi, apuca cu mînile umerii uneia din franțuzoaice și o ridica pe terasă.

După ce ridică pe amîndouă damele pe terasă, îl urcă și pe Mișutca. Damele alergară jos, și începu din nou aceeași urcare.

— Dar zdraveni mușchi!—bombănea Grocholschii, uitîndu-se la scena asta.

Urcarea se repetă de vre-o șase ori. Damele erau așa de drăguțe, încît nu se sfiau, cînd vîntul care bătea cu putere în timpul urcării, se purta cu rochiile lor umflate, cum îi plăcea. Grocholschii lăsa rușinos ochii în jos, cînd damele, ajungînd la balcon, încălecau parapetul cu picioarele. Iar Liza se uita și hohotea. Ei ce-i păsa? Comiteau o nepoliteță nu bărbații, de care ea, ca femeie, trebuia să se rușineze, ci niște dame!

Seara alergă Ivan Petrovici și, cam sfiindu-se, anunță că acum e om cu familie...

— Să nu credeți că sînt niște așa...—zise.—Adevărat, sînt franțuște, beau vin... dar se știe! Așa-i educația la franțuji. N'ai ce le face... Mie,—adăogă Ivan Petrovici,—mi le-a dat prințul... Aproape gratis... la-le și ia-le... Va trebui să vă fac cunoscuți cu prințul. Om cult! Tot scrie, scrie... Dar știți cum le zice? Uneia îi zic Fani, alteia Izabela... Europa! Ha-ha-ha! Occident! Noapte bună!

Ivan Petrovici lăasă în pace pe Grocholschii și pe Liza și se lipi de damele lui. Toată ziua se auzea din vila lor vorbă, rîs, zgomot de vase... Nu se stingeau luminile până noaptea tîrziu... Grocholschii era foarte mulțumit... Înșfîșit, după un antract lung și chinător se simți din nou fericit și liniștit. Ivan Petrovici cu două nu gusta atîta fericire, cît gusta el cu una... Dar vai! Soarta n'are inimă. Ea se joacă cu Grocholschii, cu Lizele, cu Ivanii, cu Michellii, ca cu niște pionii. Grocholschii din nou își pierdu liniștea.

Odată (peste vreo două săptămîni și jumătate), trezindu-se tîrziu, eși la terasă și văzu un tablou care-l izbi, îl revoltă și-l aduse la mare indignare. Jos, lîngă terasa vilei din față, stăteau franțuzoaicele și lîngă ele... Liza, care vorbea și se uita pieziș spre locuința sa: adică nu s'a trezit, mă rog, acel tiran și despot? (Așa își explica Grocholschii aceste priviri). Ivan Petrovici care stătea pe terasă, cu brațele suflecate, ridică sus pe Izabela, apoi pe Fani, apoi... și pe Liza! Pe cînd ridică pe Liza, lui Grocholschii i s'a părut că o strînge la piept... Liza aruncă și ea un picior peste balustradă... O, și femeile astea! Toate până la una sînt niște sfînși!

Cînd Liza se întoarse dela bărbat acasă și, cași cum nu s'ar fi întîmplat nimic, intră pe vîrfurile degetelor în dormitor, Grocholschii, palid, cu pete trandafirii pe față, stătea culcat, cu înfățișarea omului slăbit cu totul, și gemea...

Văzînd pe Liza, sări din pat și începu să umble prin odaie.

— Va să zică, așa?—începu să țipe cu tenorașul său subțire.—Așa-a? Vă mulțumesc! E revoltător, doamnă! În sfîrșit e imoral lucrul acesta!

Liza se îngălbeni și, se înțelege, începu să plîngă. Femeile, cînd sînt că au dreptate, plîng și ocăresc, iar cînd se știu vinovate, numai plîng...

— Impreună cu stricatele astea? Asta... asta... e mai prejos de orice necuviință. Dar dumneata știi cine sînt astea? Niște femei, doamnă, care se vînd! Cocote! Și dumneata, femeie cinstită,

te-ai băgat împreună cu ele... Și ăsta... ăsta! Ce mai vrea dela mine? Nu înțeleg! I-am dat o jumătate din averea mea, i-am dat mai mult! Dumneata singură știi. I-am dat ceiace n'am... I-am dat aproape totul... Și el! Am suportat pe „tu“ al dumitale cu el, — un lucru, asupra căruia el n'are nici un drept,—am suportat plimbările dumneavoastră, sărutările după masă... toate le-am suportat, dar asta n'am s'o suport!.. Eu, sau el! Să plece de aici, ori plec eu! Să mai trăesc așa nu sînt în stare... Nu! Tu singură înțelegi... Sau eu, sau el... Destul! Paharul s'a umplut!.. Și așa am suferit multe... Mă duc îndată să vorbesc cu dînsul... In clipa asta! Dar ce-și închipue el? Ai văzut?.. Nu-u!.. Degeaba își închipue...

Grocholschii mai spuse încă foarte multe lucruri curajoase și mușcătoare, dar „îndată“ nu s'a dus: i-a fost frică și rușine... Se duse la Ivan Petrovici peste trei zile...

Intrînd în apartamentele lui Ivan Petrovici, se opri cu gura căscată. Rămase mirat de luxul și bogăția de care s'a înconjurat Bugrov. Tapiseria de catifea, niște scaune foarte scumpe... îi-i frică să intri... Grocholschii a văzut în viața lui mulți oameni bogați, dar n'a văzut la nimeni un lux așa de turbat... Dar ce dezordine văzu, cînd cu un cutremur neînțeles, intră în sala cea mare! Pe pian — niște farfurii cu bucățele de pine; pe un scaun era un pahar, subt masă un coș cu niște zdrențe. Pe ferestre erau aruncate coji de nucă... Insuși Bugrov, cînd intră Grocholschii, nu era tocmai în regulă. Umbra prin sală trandafiriu, nepieptănat, în *deshabillé*... și vorbea singur cu el... Era vădit alarmat de ceva. Pe divan, tot aici în sală, ședea Mișutca și zguduia văzduhul cu țipete...

— E îngrozitor, Grigori Vasilevici! — începu Bugrov, zărind pe Grocholschii. — Așa dezordine, așa dezordine... Șezi, mă rog! Scuză-mă că sînt în costumul lui Adam și Eva... Nu-i nimic... Grozavă dezordine! Nu înțeleg cum pot trăi oamenii aici. Nu înțeleg! Slugile neascultătoare, o climă îngrozitoare, scumpețe... Taci! — strigă Bugrov, oprindu-se deodată dinaintea lui Mișutca. — Taci, zic! Dobitocule! Nu taci?

Și Bugrov zgîlții de ureche pe Mișutca.

— E revoltător, Ivan Petrovici! începu cu glas plîngător Grocholschii. — Se poate să bați un copil așa de mic? Cum ești, zău...

— Să nu ragă... Taci! Te bat!

— Nu plînge, Mișa, draguțule... Papă n'are să te mai atingă. Nu-l bate, Ivan Petrovici! E copil... Ei, ce? Vrei un căluț? Am să-ți trimit un căluț... Cît ești de crud, zău...

Grocholschii mai tăcu, apoi întrebă:

— Dar cum o mai duc damele dumitale, Ivan Petrovici?

— Nici înt'un fel... Le-am gonit... Fără ceremonii. Le-ași mai fi ținut, dar nu-i comod: crește băiețașul... Pildă dela părinte... Să fii singur — altă chestie. Și la ce să le țin? Pf... Comedie curată! Eu lor rusește, ele mie pe franțuzește... Nimic nu înțeleg, poți să-ascuți pari pe capul lor!..

— Am venit cu treabă la dumneata, Ivan Petrovici, să ne înțelegem... Hm... O afacere nu prea... așa... două-trei vorbe... În definitiv am o rugăminte către dumneata.

— Anume?

— N'ai găsi dumneata, Ivan Petrovici, cu puțință să... pleci de aici? Noi sîntem bucuroși că ești aici, ne face mare plăcere, dar știi, nu-i comod... Dumneata mă înțelegi... Incomod, nu știu cum... Niște relații nehotărîte... O veșnică stinghereală în raporturile unuia față de altul... Trebuie să ne despărțim... Necesari chiar... Dumneata scuză-mă, dar... Dumneata singur înțelegi, nici vorbă, că în asemenea împrejurări o viață împreună dispune la reflecții... Adică nu la reflecții, dar apare un fel de sentiment de jenă...

— Da... Așa-i. Mă gîndeam și singur. Bine, plec.

— O să ne îndatorezi foarte mult. Crede-mă, Ivan Petrovici, că o să păstrăm despre dumneata cea mai frumoasă amintire. Jertfa pe care...

— Bine... Dar ce să fac eu cu toate astea? Ascultă, cum-pără dela mine mobila asta! Vrei? Nu costă scump. Vreo opt mii... vreo zece... Mobila, trăsura, pianul...

— Bine... Îți dau zece...

— Perfect! Plec chiar mine... Plec la Moscova. Aici nu-i chip! Totu-i scump! Grozav de scump! Iaca, așa se duc banii... Nu pot așa... Eu am familie... Slavă Domnului, bine că cumperi mobila. Tot o să am bani ceva mai mulți, căci m'am încurcat cu totul...

Grocholschii se sculă, își luă ziua bună dela Bugrov și plin de bucurie, plecă spre casă. Seara îi trimise zece mii.

A doua zi desdimeinea Bugrov și Mișutca erau la Feodosia.

III

Trecură cîteva luni. Incepu primăvara.

Odată cu primăvara sosiră și zilele senine, luminoase; viața deveni mai puțin uricioasă și plicticoasă, pămîntul mai atrăgător... Incepu să sufle cald depe mare și depe cîmpii... Pămîntul se acoperi de o iarbă nouă, pe arbori începură să înverzească frunze nouă. Natura învia și se arăta în altă îmbrăcăminte.

S'ar fi părut că niște noi speranțe și noi dorinți ar fi trebuit să se trezească în sufletul omenesc, cînd în natură totul e reînnoit, tînăr, proaspăt... Dar pe om cu greu îl învii...

Grocholschii trăia tot în aceeași vilă. Micile și nepretențioasele lui speranțe și dorinți se concentrau asupra aceleiași Lize, asupra ei singure, și atita!

Cași mai înainte, nu-și rupea ochii depe ea și se mîngîia cu o idee: „Cît sînt de fericit!”

Bietul om se simțea de bună seamă grozav de fericit. Liza, cași mai înainte, ședea pe terasă și, cuprinsă de un urît neînțeles, privea vila din față, cu arborii ei, printre care se vedea albastrul.

mării... Cași mai înainte, mai mult tăcea, adesea plîngea și din cînd în cînd punea muștar lui Grocholschii. De altfel Liza demult avea în suflet un vierme... Acel vierme era părerea de rău... Avea mari păreri de rău, îi părea rău de copil, de viața de mai înainte, de veselie. Viața de mai înainte nu fusese așa de veselă, dar tot mai veselă decît cea de azi. Trăind cu bărbatul, se mai ducea cîteodată la teatru, în societate, la cunoștinți. Aici cu Grocholschii? Aici e pustiu, tăcut... E alături de ea un om, dar și acesta cu infirmitățile lui și sărutările dulcegi de toată clipa îi amintește pe bătrînul și liniștitul bunice, care veșnic plîngea de bucurie... Cîtă plictiseală! Aici nu-i Mihei Sergheici, căruia îi plăcea să danseze cu ea mazarca, nu-i Spiridon Nicolaevici, fiul directorului dela „Gazeta Gubernială”. Spiridon Nicolaevici cîntă admirabil și cetește poezii. Nu-i masa cu zacuște, nici musafiri, nici dădaca Gherasimovna care veșnic o cicălea că mănîncă prea multe dulcețuri. Nimic!.. Poți să mori de urît!..

Grocholschii se bucura de singurătate, dar... degeaba se bucura. Grocholschii a plătit pentru egoismul său mai degrabă decît se cuvinea. Pe la începutul lui Maiu, cînd se părea că însuși aerul iubea ceva și se topea de fericire, Grocholschii pierdu totul: și femeia iubită, și!..

Bugrov veni în Crimeea și vara asta. Vila din față n'o luă, nici altă vilă, ci bătea străzile orașelor din Crimeea, împreună cu Mișutca. Bea, mîncă, dormea și juca cărți. Pentru pescuit, vînătoare, franțuzoaice, care, — fie zis în treacăt — îl cam furară, pierdu orice gust. A slăbit, nu mai e așa de radios, a pierdut zîmbetul larg de mai înainte, se îmbracă în doc Ivan Petrovici vizita cîteodată și vila lui Grocholschii. Aducea Lizei dulcețuri, bomboane, fructe și căuta parcă să-i gonească uritul. Pe Grocholschii aceste vizite nu-l tulburau, mai ales că erau rare, scurte și se făceau, pe cît părea, pentru Mișutca, căruia nu i se putea răpi, ni tam ni sam, dreptul de a avea întîlniri cu mama. Bugrov venea, scotea cadourile și după ce spunea cîteva vorbe, pleca. Și chiar aceste cîteva vorbe le vorbea cu Grocholschii, nu cu Liza... Cu Liza tăcea. Și Grocholschii era liniștit... Dar există o zicătoare, pe care n'ar fi trebuit s'o uite Grocholschii: „Să nu te temi de cînele care latră, teme-te de cel care tace...”

Odată, plimbîndu-se prin grădină, Grocholschii auzi vorbind două voci. O voce era bărbătească, alta femeiască. Întăia aparținea lui Bugrov, a doua Lizei. Grocholschii ascultă și, îngălbenindu-se ca moartea, păși încet cătră ei. Se opri în dosul unei tufe de liliac și se puse să observe și să asculte. Picioarele și mînile îi răciră. Pe frunte îi eși sudoare rece. Ca să nu se clatine și să nu cadă, îmbrățișă cu mînile cîteva ramuri de liliac.

S'a isprăvit! Bugrov ținea pe Liza de talie și-i spunea:

— Scumpa mea! Dar ce să facem? Va să zică așa a fost voia lui Dumnezeu... Sînt un ticălos... Te-am vîndut. M'a momit bogăția acestui Irod, fire-i-ar de cap... Și ce folos din această bo-

găție? Numai deranj și fudulie! Nici liniște, nici fericire, nici ranguri... Stau pe loc ca un buștean, și nici un pas înainte... Ai văzut: Andriuşca Marcuzin a ajuns șef de birou... Dobitocul ăsta de Andriuşca! Și eu stau... Doamne, Doamne! Te-am pierdut pe tine, am pierdut fericirea. Sînt un ticălos! Un mizerabil! Crezi că bine am să ies la straşnica judecată?..

— Să plecăm de aici, Vanea!—Începu Liza să plîngă.—Mi-i urît, mor de urît!

— Nu se poate... S'au luat bani.

— Atunci dă-i îndărăt!

— Bucuros, dar... tprrr... Stă, iapă! Am cheltuit totul. Trebuie să te supui, dragă... Dumnezeu ne pedepsește. Pe mine pentru lăcomie, pe tine pentru ușurință. Ce să facem? Ne vom chinui... Ne va fi mai ușor pe cealaltă lume.

Și subit năvala sentimentelor religioase, Bugrov ridică ochii spre cer.

— Dar eu nu pot trăi aici! Mie mi-i urît!

— Ce să-i faci? Dar mie nu mi-i urît? Parcă-s fericit fără tine? M'am prăpădit de durere, m'am uscat. Și pieptul a început să mă doară!.. Ești femeia mea legitimă, trup din trup... un singur trup... Trăește, rabdă! Eu... am să viu din cînd în cînd, am să te vizitez...

Și aplecîndu-se, îi șopti, dar îi șopti așa de tare, încît se auzi la cîțiva stînjeni.

— Eu, Lizanca, viu și la noapte... N'ai grijă... Eu sînt la Feodosia, aproape... Am să stau pe lîngă tine pînă nu toc totul... Și în curînd am să sfîrșesc totul, pînă la o copeică. E-eh! Ce viață! Urît... bolnav... mă doare și pieptul... mă doare și stomahul...

Bugrov tăcu. Veni rîndul Lizăi... Doamne, cită cruzime în femeia asta! Începu să plîngă, să se jelească, să numere toate cusururile amantului, chinurile ei... Ascultînd-o, Grocholschii se simți hoț de codru, răufăcător, criminal...

— M'a dat gata!—sfîrși Liza.

La despărțire, după ce sărută pe Liza, Bugrov dădu peste Grocholschii, care stătea lîngă porțiță și-l aștepta.

— Ivan Petrovici!—zise Grocholschii cu tonul unui muribund.—Eu am auzit totul și am văzut... Nu-i cinstit din partea dumitale, dar eu nu te acuz... Și dumneata o iubești... Dar înțelegi că e a mea! A mea! Eu nu pot trăi fără ea! Cum nu înțelegi dumneata lucrul acesta? Să zicem că dumneata o iubești, suferi, dar parcă nu ți-am plătit măcar în parte pentru suferințele dumitale? Pleacă, te rog! Pleacă de aici pentru totdeauna. Te implor! Altfel mă omori...

— Eu n'am unde mă duce, - rosti Bugrov cu voce înfundată.

— Hm... Ai cheltuit totul... Ești un om care se antrenează... Ei bine... Du-te la moșia mea din gubernia Cernigov... Vrei? Îți dăruiesc moșia asta... E mică, dar e bună... Zău bună!..

Bugrov zîmbi larg, se simți deodată în al șaptelea cer.

— Ți-o dăruiesc... Scriu chiar azi administratorului și-ți trimit procura pentru vânzare. Dumnezeu spune pretutindeni că ai cum-părat-o. Pleacă... Te implor!

— Bine... Plec. Înțeleg.

— Să mergem la notar. Indată, — rosti Grocholschii, înve-selit, și plecă să dea ordin pentru înhămare a cailor.

A doua zi, seara, pe când Liza stătea pe banca pe care de obicei aveau loc întâlnirile cu Ivan Petrovici, se apropie de ea încet Grocholschii. Se așază alături și o luă de mână.

— Ți-i urît, Lizocica? — începu după o scurtă tăcere. — Te plic-tisești? De ce n'am pleca undeva? De ce stăm tot acasă? Tre-bue să călătorim, să ne veselim, să facem cunoștinți... Trebuie doar?

— Mie nu-mi trebuie nimic, — zise Liza și, palidă, slabă, se uită la alea pe care venea la ea Bugrov.

Grocholschii căzu pe gânduri. Știa pe cine așteaptă ea, pe cine vrea...

— Mergem, Liza, acasă, — zise. — Aici e umed.

— Du-te, că viu îndată.

Grocholschii din nou căzu pe gânduri.

— Tu îl aștepti? — întrebă, — și făcu o grimasă, parcă l-ar fi apucat cineva de inimă cu un clește fierbinte.

— Da... Ași vrea să trimet niște ciorapi lui Mișa.

— Bugrov n'are să vie.

— De unde știi?

— Bugrov a plecat...

Liza făcu ochi mari.

— A plecat... A plecat în gubernia Cernigov. I-am dăruit o moșie...

Liza se îngălbeni îngrozitor și ca să nu cadă, se apucă de umărul lui Grocholschii.

— L-am petrecut la vapor... La ora trei...

Liza se apucă deodată de cap, începu să se agite și, căzînd pe bancă, începu să tremure din tot trupul.

— Vanea! — începu să se bocytească. — Vanea, merg și eu, Va-nea!.. Dragă!

O apucă un acces isteric.

Și din această seară până în Iulie, prin grădina unde se plimba lumea străină, se puteau vedea două umbre care umblau de dimineață până în seară și inspirau tristețe vizitatorilor... După umbra Lizei pășea nedespărțită, umbra lui Grocholschii, — umbre fiindcă își pierduseră amîndoi înfățișarea de mai înainte...

Au slăbit, s'au îngălbenit, s'au zgrîbulit, și prin ființa lor a-minteau mai degrabă niște umbre, decît oameni... Amîndoi se stin-geau ca puricele din anecdota clasică cu evreul care vindea pra-furi pentru purici...

La începutul lui Iulie Liza fugi dela Grocholschii, lăsîndu-i un bilețel, în care scria că pleacă pentru un timp la fiu-său. Fugise noaptea, pe cînd Grocholschii dormea.

După ce ceti scrisoarea, Grocholschii o săptămână întreagă rătăci prinprejurul vilei, ca un zmintit, nu mînca, nu dormea. În August îndură o febră recurentă, iar în Septembrie plecă în străinătate, unde începu să bea... În vin și în desfrîu se gîndea să-și găsească liniștea... Tocă sârmanul toată averea, dar nu reuși să arunce din cap chipul femeii iubite, cu botișor de pisică... De fericire lumea nu moare, nu moare nici de nenorocire. Grocholschii încărungi, dar nu muri. Trăește și azi... Din străinătate plecă să se uite „măcar cu un ochiu“ la Liza... Bugrov îl întîmpină cu brațele deschise și-l lăasă să stea la el un timp nehotărît.

Grocholschii stă la Bugrov și azi...

* * *

Anul ăsta mi s'a întîmplat să trec prin Grochalevca, moșia lui Bugrov. Găsii pe stăpîni cinînd. Ivan Petrovici se bucură grozav, cînd mă văzu, și se puse să mă trateze... S'a îngrașat și a cam îmbătrînit. Fața, sătulă ca și mai înainte, lucește și e trandafirie... Chelie încă n'are. Liza s'a îngroșat deasemnea. Grosimea n'o prinde. Figura ei începe să plardă din înfățișarea de pisică și — vai! — aduce a focă. Obrăjii cresc, și în sus, și în jos, și în părți... Trăesc Bugrovii minunat. Au de toate. Slugi și merinde — plină casa...

După cină începu conversația. Uitasem că Liza nu cîntă la pian și o rugai să cînte ceva...

— Nu cîntă! — zise Bugrov. — Nu-i meșteră... Ei! Care e acolo? Ioan! Ia chiamă încoace pe Grigori Vasilievici. Ce face acolo? Și adresîndu-mi-se mie, Bugrov adăugă: muzicantul vine îndată... Cîntă din gitară. Pianul îl ținem pentru Mișutca, îl învățăm...

Peste vreo cinci minute intră Grocholschii, somnoros, nepieptănat, neras... Intră, mă salută și se așeză la o parte.

— Ei, cine se culcă așa dimineață? — i se adresă Bugrov. Vezi ce om ești! Doarme și doarme... Așa somnoros... Ia cîntă-ne ceva mai vesel...

Grocholschii acordă ghitara, lovi coardele și începu:

„Eu așteptam prietinel...“

Ascultam cîntecul, mă uitam la fața sătulă a lui Bugrov și mă gîndeam: „ce mutră uricioasă!“ Imi venea să plîng... Sfîrșind cîntecul, Grocholschii se închină și eși...

— Și ce să fac cu el? — mi se adresă Bugrov, după plecarea lui. — Bucluc cu el! Ziua mereu se gîndește, se gîndește... iar noaptea geme... Doarme, dar geme și oftează... Un fel de babă... Ce să fac cu el — nu mă ajunge capul. Nu te lasă să dormi... Mi-i frică să nu înnebunească. Are să creadă lumea că trăește rău la mine... Și unde-i răul? Și mîncă cu noi, și bea cu noi... Nu-i dăm numai bani... I-ai dat — îi bea, sau îi aruncă. Ce bucluc pe capul meu! Iartă, Doamne, pe un păcătos!

M'au reținut să dorm. Cînd mă trezii a doua zi dimineața, în odaia vecină Bugrov îi făcea cuiva morală:

— Pune pe prost să-și facă cruce — își sparge capul! Unde s'a pomenit să boiască cineva viștele cu verde? Unde fi-i capul? Gîndește-te! Ce faci?

— Eu... am greșit,—se dezvinovăța un tenor răgușit.

Tenorul era al lui Grocholschii.

La gară mă petrecu Grocholschii.

— E un despot, un tiran,—îmi șoptea tot drumul.—E un suflet nobil, dar tiran. La dînsul nu s'a dezvoltat, nici inima, nici creierul... Un chin! Dacă n'ar fi femeia asta nobilă, eu ași fi plecat demult dela el... Mi-i milă s'o las. Parcă-i mai ușor, cînd suferi împreună.

Grocholschii oftă, apoi adăogă:

— E însărcinată... Ai văzut-o?.. La drept vorbind, copilul e al meu... Al meu! Și-a recunoscut greșala în curînd și mi s'a dat mie din nou. Pe el nu-l poate suferi...

— Ești o zdreanță!—rostii eu, neputîndu-mă stăpîni să nu-i zic.

— Da, sînt un om fără caracter... Toate astea sînt adevărate. Așa m'am născut. Dumneata știi de unde m'am luat eu?

Răposatul meu papă asupra grozav pe un mic cinovnic, grozav! Li otrăvea viața. Așa... dar răposata mamașa era o femeie bună la inimă, era din popor, meșcană. Din milă se apucă și apropie de ea pe acest cinovnic... Așa-a... Iată de unde am venit și eu... Dela un asuprit... De unde era să iasă un caracter? Dar e al doilea clopoțel... Cu bine. Mai treci pe la noi, dar să nu-i spui lui Ivan Petrovici că am vorbit așa despre el!

Strînsei mîna lui Grocholschii și sării în vagon. Grocholschii salută vagonul meu și plecă la puțina cu apă. Îi era sete, se vede...

A. Cehov

(Tradus din rusește de A. FRUNZĂ).

SFÎRȘIT

Din nou pornește gîndu=mi să se=adape
Din mlaștina cu putrezite ape
A morții,—dar în fundu=i cînd străbate
Ca paserile prinse 'n laț se zbate,
Tot mai adînc în mîlu=i se scufundă
Și tremură cu fiecare undă,
Miasmele=l îneacă și=l îngheața
Căci moartea n'are suflet și nici față.

Făptura=i de 'ntunec și de șoapte,
De nori și umbre, se topește 'n noapte,
Se 'nprăștie 'n văzduh se pierde 'n soare
In spațiul mort și=n steaua căzătoare,
Scufundă năvile, surupă munții
Șe=ascunde 'n gîndul de subt bolta frunții
Și lacomă 'n măcel pe om îl poartă
Cu=un rînjet roșu 'n inima ei moartă.

Ea s'a născut odată cu pămîntul
 Și 'n tihnă 'i sapă în neant mormîntul,
 Puternică în ascunzișu=i straniu
 Ea nici orbite n'are și nici craniu,
 Nici timp, nici loc, aproape=i și departe
 E peste tot și nu=i în nicio parte,
 Pîndește 'n drum, prin ziduri intră 'n casă
 Și n'are trup, nici umbră și nici coasă.

Bate cineva în ușe, bate cineva la poartă.
 Sare'n țandări căldărușă desprinzîndu-se din toartă,
 Fulgerile împletite tae cerul, sparg copacii,
 Uzi de ploae, arși de trăsnete 'n răsuce joacă dracii,
 Noaptea stinge lumînările din suflet pe pămînt
 Morții își desfac lințoliul și îl scutură în vînt,
 Cei mai proaspeți își pansează trupul putred, ori îl șterg-
 Cei mai vechi își ung scheletul să nu scîrție cînd merg,
 Iar cei vii, cu plumb în tîmple, țipă adunați în turmă.
 Toți pornesc ursuzi pe drumul judecării de pe urmă,
 Numai tu stai nemîșcată, — stîlp de fier pe chei în port, —
 Mă privești cu ochii'n cearcăn, te privesc cu ochi de mort.

V. Ciocilteu

Cumplitul Trașcă Drăculescul¹

Fost-a Trașcă Drăculescul, urmaș Vlad Dracului Țepeș Voevod, om aprig, îndărătnic, dar neîmpietrit, de Dumnezeu temător și păzitor al celor lumești și duhovnicești rindueli. La trup nalt, piept puternic, mijloc subțire, iar fața, nici nu ne putem îndemna a scriere de mîndră. Părul negru-albastru, mai mult albastru decît negru, creț și des ca la miei moșchicești² și lucitor cum îi pana corbului, iar ochii verzi ca smaraldele împărătești, lucru foarte minunat și chiar nemaivăzut. Cît despre putere, lua taurul de coarne și-i sucea gîtul și purta buzdugaș. A rămas de pomină buzduganul lui Trașcă în toată Oltenia, că doi oameni voinici nu-l puteau a clintire și svîrlea cu el dela Turnul-Severin în țara sîrbească, pe ceta mal.

Avînd Trașcă numai zece ani neîmpliniți și auzind vorbă în casa moșu-său Dumitru Boldăș, la Craiova, unde l-au fost trimis pentru deschisul minții, cum că tătîni-so trage de moarte la Steic, lîngă Turnul-Severin, s'a repezit Trașcă'n grajd, pe furiș și încă-

---

¹ Această stranie și de necrezut poveste a fost auzită și consemnată în „*Insemnările unui boer Moldovean*” (anonim), călător prin Oltenia în veacul al XVIII-lea. Din lunga introducere care preceda povestirea n'a putut fi descifrat de pe foile ferfenițite și pline de îndreptări și ștersături, decît acest fragment:

„...și iarăși de mirare este că între boerii Olteni nu s'a găsit nici unul să însemne, pentru pomenire, faptele lor oltenesti, cum au făcut la noi Ion Neculce, Costineștii și alții mai mărunți. Ci, măcar că sînt Oltenii oameni ageri, neadormiți, mai mult la bani și chiverniseală cată decît la istorii și boerului lor celui mai mare încă îi zic ei *Ban*. Și cum se vede treaba au făcut din țara Banului, adică stăpînită de ban, țara banilor, adică parale. Ce încă den început, din multe price, care nu-i locul să le pomenim aici, fost-a creștineasca țară a Olteniei în cărturari săracă, rămîind prin veacuri văduvă de Letopiseș. De aceia îndemnătu-m'am io“...

Aici se termină manuscrisul.

² Astrahan.

lecînd un cal din cei mai buni, fără să doarmă, nici să mănînce, s'a dus glonț acasă, prin vîntul și ploile acelei jalnice toamne. Și cînd a răcnit Trășcă din poartă, ca puii de zmei-paralei: „Unde-i tatăl meu?”—slugile de prin curte au înlemnit, lemn, buștean, cineși la locul lui, iar biata maică-sa a căzut grămadă, fără să mai scoată o vorbă, de spaimă.

Bătrînul l-a luat în brațe și strîngîndu-l la piept, a ridicat ochii la cer lăcrămînd:

— „Păzește-mi-l Doamne de Cel Viclean, că de oameni se păzește el singur!”

Și zicînd aceste, mai mult de *dragul tatei* n'a apucat a spune!

* * *

Încă de pe-atunci, fiind Trășcă mic copil, fraged, neimplinit, au început a-i sticli ochii după femei. Între copii, niciodată nu se vîra, ci cu vînători bătrîni și cu grăjdarii mai mult ședea și tot ce făcea el era de mirat și de groază. Trăgea cu săgeata din copaci în boerii drumetuși de le sfărma ciubucile dela gură, prindea cu arcanul cai neînvățați și-i încăleca pe deșelate, se trîntea cu berbecii prin iarbă și joaca lui mai mult muerile și vînătoarea, iar de se zăbăvea după vînat, măi mult după mueri se zăbăvea.

Multe și îndurerate lacrimi a vărsat biata maică-sa, cînd și-a dat seamă de satanicească pornirea lui, rugîndu-se lui Dumnezeu să-l întoarcă dela curvie, că ajunsese Trășcă de nu mai ținea socoteală de-i fată fecioară sau femeie coaptă și chiar vară dreaptă sau mătușă să-i fi fost, o pindea prin odăi și îndată poftea s'o dezmierde. Și pentru un lucru de păcat ca acela nu avea măcar rușine, zicînd că așa e voia Domnului să fie omul: „*Cu dragoste'n neam și cu hula'n dușman!*”

Tot atunci se învățase de prindea pui de vultur și-i învăța să zboare după el la vînat și-i hrănea cu mîna lui și-i purta pe umăr. Pentru asta și mai ales că știa tocmeala șerpilor de-i descînta împlînzîndu-i ca pe mueri, pe șerpi cu flueratul, iar pre mueri numaicît cu privirea, mulți au scos că strămoșu-său Vlad Dracul au fost chiar Drac adevărat, din lad și că el însuși Trășcă s'a fost născut în noaptea sfîntului Andrei, din tainică zămislire prin vis, cu strigoi și că vrăjitor diavolicesc este.

Ci acestea toate basne sînt și să le creadă cei ce le-au scornit.

* * *

Pe zi ce merge se făcea Trășcă tot mai frumos și mai voinic. Se scâldea în toiul iernii, la Bobotează, în apă înghețată, la moara din Steic și călărea pe cai scumpi, anume învățați, numai la galop. Moșii avea din Olt și până'n Mehedinți și mai mult la Baia sta. Acolo l-au călcat odată și hoții și eșînd el singur înain-

tea lor să-i înfrunte, a prins a-i dojeni cu buzduganul și cinci a ucis. Pe alți trei, după ce i-a bătut de i-a snopit, i-a legat burduf și le-a tăiat pleoapele, ținându-i la gard cu ochii la soare, până i-a mâncat ciorile, să fie pildă'n sat. Nimeni nu cuteza să-i deslege, că se temeă. Și atîta înfricoșase Trașcă oamenii, că a rămas și astăzi vorbă'n Oltenia, că de tușea Trașcă'n cerdac, tot satul striga: „Aud?”

Omi leneș nu suferea; și de zărea vre-unul dormind ziua pe prispă, îl trezea cu palmele și-l suduia. De omul harnic însă îi era drag. Il ținea în mare cinste și-l și pricopsea: dădea lemn și cărămidă pentru casă, chema doftor la boală și scutea de bir; iar de-i năștea femeia trimetea capră cu lapte și chiar vacă, după obraze. Și într'afita stîrpite furii și ucigașii că nu mai puneau oameni chei la uși, nici lacăt la hambare și mersese vestea la București că în satele lui Trașcă, puteai lăsa fără grijă punga cu galbeni în mijlocul drumului, ca'n vremea lui Tepeș și tot acolo o găseai.

Turcii încă se temeau de Trașcă, ispitindu-se de bogata țară a Olteniei și stropșindu-i Trașcă până i-au sleit. Că luase obicei Turcii de se înhăitau la Dunăre ca lupii și outreerău țara cu prădăciuni și furtișaguri și omor și colindău satele până subț munți, de le stricau. Ci întocmind Trașcă putere întemeiate cu iscusit și viclean meșteșug îi prindea de vii și-i muncea și-i căznea cu cazne grele și-i jupuia de piele și le scotea ochii și-i trăgea'n țeapă și-i schingiuia fără milă, cît n'au mai acolisit Turcii de Țara Olteniei. Și astfel au mîntuit Trașcă Oltenia, de oțărîtele urgii turcești.

Oamenii ocîrmuirii ocoleau acele moși, zicînd, cuminte vorbă, că nici pe Dracul să-l vezi, nici cruce să-ți faci. Știa și Banul Craiovei și Domnul muntenesc că pe moșiile lui Trașcă, Trașcă-i Vodă. El boteza, el cununa el giudeca. Și nu zicea nici Banul, nici Domnul, nimic, au că vrednicia lui le-o fi fost pe plac și-or fi socotit că la nevoe și primejdie le-o fi de nădejde, au că s'or fi gîndind și ei că așa om, e mai cu liniște să-l ai prietin decît dușman. Ci ori așa, ori în alt chip să fi fost, făcea Trașcă în Oltenia ce vroia și nimeni nu zicea cîrc!

* * *

Neputîndu-se de petreceri desfătate și de mueri lipsi, măcar că era om cu frica lui Dumnezeu, precum mai sus s'a scris, den partea femeilor multe răutăți săvîrșea, lăsînd mare desnădejde în multe suflete de femei. Den nenumăratele scornituri ce s'au scornit, parte neadevărate, mai cu dovedit femeiu știm că umbla toată vara pe cîmp și din galopul cel mare al calului înșfaca fetele dela muncă, de le răpea și ținîndu-le subțioară ca și cum ar fi fost pene, gonea pe drum în nouri de praf, de credea că-i chiar Necuratul în fum de pucioasă și se mistuia cu ele prin șuri. Alta, aduna două-trei fete mari și după ce le îmbăia cămărășita se băga

în așternut cu tustrele și le smintea. Alta, nici în biserică nu se sfia cînd îi sguđuiau poftetele cele blăstămate și de-i plăcea vre-o față, o trăgea încet de mîna pînă afară și suind cu ea în brațe scările clopotniței, pe loc o spurca. Alta, intra la scaldătoare între femei și pe care o alegea el, măcar să fi fost și mîsa de față o apuca de cozi și înotînd cu ea'n spinare pînă cotea apa, intra prin tufișuri adăpostite, făcînd, de prisos să mai spunem ce. Dar și muerile afurisite, cum auzeau că-i Trășcă pe mal, toate ieșeau la scaldat.

* * *

Poposind odată Trășcă la Strehaia, a dat de nuntă. Ion Hadimb își mărita fata după Grigore Finescul. Pînă să adăpe caii a intrat Trășcă în biserică. Mireasa frumoasă, ca zugrăvelile din icoane. Văzînd-o Trășcă plînsă și bosumflată, a înțeles îndată că nunta nu-i după voia fetei, ci după banii Finescului și socotînd el atunci că asemenea cununie nici cu priiță n'a fi nicicui și simțîndu-se pe deasupra săgetat la inemă, a înaintat Trășcă spre sfîntul oltar și încrucîșînd brațele drept în fața mirelui, urît și pocit ca o arătare, așa a zis:

— „Cum îndrăznești tu, scîrnăvie păroasă, să ridici ochii tăi cei holbați la așa minunată făptură? Și tu, popo, nu te temi de mînia lui Dumnezeu și de buzduganu ista că te potrivești la așa batjocură“?

Și'n fața nuntașilor o a luat-o Trășcă pre ea în butca lui și sa'ntors din drum, înapoi la Baia și s'a și cununat, numai că n'a avut noroc. Că pe cît era Catrina de frumoasă pe atît de pizmașă, ciapcînă, cicălitoare și trîndavă. Și i-a făcut ea lui Trășcă în trei ani cuconi doi; și fiind ei bicisnici și avînd ea lapte otrăvit și neîngrijindu-i de fel, amîndoi au murit. Cu atîta scîrbă i-a fost lui Trășcă moartea copiilor că i-a și încărcat Catrinii zestrea în nouă căruți și o a mînat-o cu logofeții lui, plocon acasă, rămînînd el văduvoi îndelungată vreme.

Ci, nici la Baia Trășcă mai mult n'a stat. Se muta din moșie în moșie, că pe la toate avea conacuri bune și cule și nicăeri nu-și afla locul. Așa se face că îi seamănă copiii din treisprezece sate, toți. Șuguiau cei bătrîni boeri Olteni zicînd că din sămînța cea drăcească a lui Trășcă se trage că sint Oltenii oameni cu sînge aprins, neastîmpărați, și Oltencile cu nuri și de muscă rele; iar Trășcă știut este că unde se urnea, nu era să nu plodească.

Ci noi lăsăm șaga la ei și scriem aici, pentru pomenire și învățul urmașilor, că în acele cumplite vremi, după rea-pilda lui Trășcă Drăculescul, toată Oltenia fu stricată de prea-curvie, care mai pe urmă, cu voia lui Dumnezeu, s'a potolit.

* * *

Fiînd Trășcă cel din urmă Drăculesc și singur purtător acestul falnic nume, împodobit cu multe mari fapte și de laudă amintiri, foarte cu amărăciune îi era că nu are urmaș legiuit (că de ceilalți berechet), mai cu seamă că începuse părul să-i albească pe la

timple și Olteancă pe placul lui s'o iee nu găsea, că pe el, cu tot părul sur, toate l-ar fi luat. Și s'a pornit Trașcă în amănunțită căutare prin toată țara Olteniei și se ruga lui Dumnezeu să-i scoată în cale muere vrednică, de neam și să nu-i stingă numele.

Această posomorită și de înțeles rugăciune a lui, Dumnezeu a ascultat-o, numai că (pentru care anume greșeli și pacate nu știm), s'a răsgândit și o a întors în mîhnire adîncă și nemîngîiată jale. Căile Domnului, nouă păcătoșilor deapururi închise sînt și cu netrebnică noastră minte nu le putem nici pătrunde, nici giudeca. Altfel nu este.

Ci, lăsăm aceste toate la o parte și ne întoarcem la istoria noastră pentru Trașcă. Deci, într'o noapte, la Craiova, la o petrecere, Sanda Contăș ce deabea împlinise cincisprezece ani și fiind mai demult clătită cu dragostea cătră el, a venit să-i spue cu multe lacrimi și întristate oftaturi, că de n'o ia de nevastă, ea își face samă. Plăcîndu-i lui Trașcă prea mult glasul ei angeresc și cozile ei aurii, îndată a cerut-o. Părinții au răspuns că bucuroși i-ar da-o dar e prea șubredă și plăpîndă și suferă și de-un năduf la piept. La asta nimic n'a zis Trașcă, numai că i s'au umezit ochii și-a suspinat. Dar într'o lună de zile atîta slăbise, fata, că ai fi zis că se topește pe picioare. Văzînd una ca asta, însuși Vasile Contăș s'a rugat de Trașcă să facă nunta mai repede, că se prăpădește copila. O bocea maică-sa ca pe mort și se tînguia să-ți rupă inema, zicînd că i-au deochiat copila și i-au făcut farmece, prea cu puțință, Carina Hădîmb, jupîneasa dentăi a lui Trașcă, ținîndu-se de vrăjto-rești descîntece, decînd îi sărise în obraz un crop de apă fiartă și-o chiorise de ochiul stîng.

Ridicase Trașcă pentru Sanda o minunată culă, în Poiana Cernii. Și se adunase la nuntă toată lumea albă și din Oltenia și din Țara Romînească și de peste munți din Banat și soli domnești cu daruri și rude peste rude și mulțime de boeri.

Mireasa era la față cum îi varul și numai o vinișoară albastră ce-i svîcnea la tîmplă arăta că-i vie. Cît a ținut slujba nu și-a luat o clipă mîna ei cît crinul din mîna lui Trașcă. Iar cînd i-a pus Episcopul cununa pe cap de multă sfială și fericire a roșit, dar nu mai mult cît pălesc Trandafirii. Și pe față i s'a ivit atunci un zîmbet, cum nu cred să mai fi înseninat altul, chip omenesc.

Cînd au ieșit din biserică toată lumea plîngea.

* * *

Ci cînd a fost de s'au dus în iatacul lor, adormit-a îndată Sanda în brațele lui Trașcă și tot mîngîind-o ca pe-un copil ce era și tot alintînd-o și tot legănînd-o în brațe, au adormit și Trașcă. În vis, i s'a arătat un porumbel alb ce părea că ieșise din pat să sboare și vîslind din aripele-i reci, grăbite, îl atinse în treacăt cu suflarea lui de gheață. Cînd s'a trezit, Sanda era țeapănă, neîn-

suflejită, în brațele lui. Zimbetul pe care îl avusese în biserică era tot ce mai lăsase suflteasca viață pămînteană pe fața ei de înger. Pe pernă, picătura de sînge închegat i se părea lui Trășcă, mai cercînd să creadă că visează, căzută din pliscul de mărgean al pasării cerești, care sburase însă pe veci în văzduhul Domnului cu sufletul nevinovat și fără de prihană al copilei.

Trășcă a scăldat-o, a pieptănat-o, a îmbrăcat-o cu rochia de mireasă și fără un cuvînt și fără o lacrimă trei zile și trei nopți nu s'a mișcat de lîngă ea. Părul îi albise tot, deodată, și la față era atît de tras că ai fi zis că un mort veghează la căpătăiul Sandei adormite. Alta n'a grăit către nimeni, decît numai a poroncit două racle și două gropi una lîngă alta alături în Poiana Cernii. Și după ce-au astupat groapa Sandei, s'a întins și el în groapă alături și așa a stat treisprezece zile'n șir.

Era în Maiu. Privighetorile cîntau cu miile prin crengi și toată poiana nu era decît cîntec și ciripit.

În seara zilei a treisprezecea l-au găsit mort. Slujba de moarte i-o făcuse, după cum rînduise, odată cu a Sandei, așa că n'au avut decît să răstoarne cîteva lopiți de pămînt peste cel ce-a fost șpaima și fala Olteniei.

Zic oamenii că în ziua cînd a murit Trășcă s'au stîrnit din stihii turbate vînturi, amestecînd deavalma în văzduh acoperișuri de casă, vite, copaci și oameni. Nouri groși și negri se aprindeau și se stingeau, tîrîindu-se ca balaurii, pe creștete de munți. Ape năvalnice se năpusteau în văile urlătoare, luînd cu ele tot ce înfilneau în cale, ca năboiul potopului. Și s'a făcut atunci năpraznică furtună, cu tunete asurzitoare, cu fulgere și trăsnete pe tot cerul. Și tot atunci zic să se fi aprins de trăsnet, biserica în care a fost făcut Trășcă nunta cu Catrina Hadîmb.

* * *

Așa au murit cumplitul Trășcă Drăculescul, strănepot Vlad Dracului Țepeș Voevod.
Și avea acest Trășcă Drăculescul ani nouăzeci.

Al. O. Teodoreanu

Edițiile poeziilor lui Eminescu

(Continuare)

Am discutat în nr. trecut cazul poeziilor *Kamadeva* și *La Steaua*, și am văzut că sînt postume.

Acuma ne vom ocupa cu celelalte poezii, publicate în timpul bolii lui Eminescu.

Dalila.—Discuția postumității sau nepostumității acestei poezii are și un interes practic. Dacă *Dalila* cea publicată în timpul vieții lui Eminescu este publicată cu „știința și voința” adevăratului Eminescu, atunci aceasta trebuie pusă în edițiile poeziilor lui, și nu cea întreagă din manuscrisele dela Academie.

Discuția are un interes și mai practic încă pentru cei care nu pun această poezie în edițiile lor.

Dacă se poate dovedi, în contra opiniei lor, postumitatea poeziilor publicate în acest timp, și în special a *Dalilei*, atunci—și numai atunci—ei au dreptul să aleagă din cele două *Dalile* pe cea întreagă din manuscris,—așa cum au procedat.

În cazul acesta, clasificarea lor — a postumelor și nepostumelor,—cade. Dar e mai avantajos pentru ei să renunțe la o clasificare, decît să fi pus în edițiile lor poezii care *nu* trebuiesc puse, ori invers.

Dalila a fost publicată în *Epoca ilustrată* la 1 Ianuarie 1886 1,

---

1 Trebuie să observăm că fragmentul *Dalila*, bucată de mîna a doua în opera lui Eminescu, a fost publicat cu două luni înainte de *Nu mă înțelegeți*, tot fragment și tot bucată de mîna a doua; că a fost tipărit cași *Nu mă înțelegeți*, tot într'o publicație ocazională, cu colaborări externe cerute,—și cam cu aceleași colaborări: Maiorescu, Hasdeu, Delavrancea, Iacob Negruzzi, etc.—și că au fost publicate amîndouă în aceeași perioadă de agravare a degenerării.

cu patru luni înainte de data scrisorii lui Miron Pompiliu către Maiorescu (rezumată în articolul nostru trecut), din care se vede că în primăvara aceluia an Eminescu era în cea mai rea stare cu putință—alienat mental, dar încă liber—stare care trebuie să fi dăinuit demult, căci scrisoarea lui Pompiliu constată fapte care se repetă, care l-au exasperat pe Pompiliu și care reclamă înșfîșit măsuri.

Dalila este un fragment (până la, inclusiv, versul: „Că o vrea spre-a se'nțelege înșfîșit pe sine însuși”). Pentru ce Eminescu a dat numai partea primă, cînd o avea și pe a doua, cum se constată din manuscrisele dela Academie? Cum de a rupt el în două un organism unitar? N'o fi avut *Epoca* destul spațiu? Dar poezia nu e prea lungă—și Eminescu era doar glorios în 1886. Nu socotea Eminescu partea a doua redactată bine? Atunci pentru ce nu a redactat și partea a doua? (De fapt, partea a doua e tot atît de bine sau de rău redactată).

Dar, indiferent de toate acestea, pentru ce a dat o poezie, care era încă în lucru? Căci e clar că *Dalila* era încă spre definitivare, nu numai din punctul de vedere al formei, dar și din acela al fondului. În *Dalila* sînt, încă, crudități. Sînt injurii. Sînt lucruri „deadreptul”, nêtransformate în material de artă.

Dalila e în faza de devenire, în care, în manuscrisele dela Academie, se găsesc atîtea poezii ale lui Eminescu. Chiar din felul în care sînt scrise, ea grație, variantele-manuscrise ale *Dalilei*, se vede că poezia aceasta era încă în lucru.

Dar mai e ceva.

Cele cincizeci și cinci de versuri publicate în *Epoca ilustrată* din 1886 sînt pe alocuirea inferioare aceluiași versuri din manuscrise. *Dalila* din manuscrise e dusă mai departe decît cea publicată în 1886, cum vom vedea mai încolo.

Acuma să cugete cetitorul dacă, *întreg la minte*, Eminescu ar fi făcut cu *Dalila* (sau cu orice poezie a sa) ceia ce am văzut mai sus că a făcut cu ea.

A dat el însuși această *Dalilă* *Epocii ilustrate*? A dat-o altcineva? Oricum, cred că nu poate fi vorba de întreaga lui „știință” și de conștienta lui „voință” la publicarea ei. Eminescu acela care a publicat *Scrisorile* I, II, III și IV, nu s'ar fi comportat așa cu *Scrisoarea V (Dalila)*.

Cînd s'au publicat *La Steaua* și *Kamadeva*, Eminescu era nebun. Dar cazul *Dalilei* ne arată că și atunci cînd era numai „degenerat în forma lui etică și intelectuală” (Maiorescu)—dar ce e drept, într'o formă agravată acum,—publicarea poeziilor lui era făcută fără știința și voința adevăratului Eminescu, al aceluia care e pentru noi *Eminescu*.

Dacă argumentarea mea este insuficientă, atunci *Dalila* aceasta, cea scurtă, nu e postumă, atunci ea este *Dalila* pe care ne-a dat-o însuși Eminescu, atunci această *Dalilă* trebuie să intre în edițiile lui Eminescu, atunci cei care nu au pus-o în edițiile lor

trebuie să pună această Dalilă și s'o elimine pe cea pe care au pus-o, pe cea întreagă, care e postumă în orice caz. Ei au tot interesul ca eu să am dreptate în contra lor, în contra opiniei lor că poeziile din acest timp nu sînt postume—poezii printre care ei nu știau că se află și această Dalilă.

Nu mă înțelegei.—Dacă *Dalila* e postumă, atunci *Nu mă înțelegei* (publicată la 15 Martie 1886) după postuma *Dalila* (publicată la 1 Ianuarie 1886) și înainte de postuma *La Steaua* (publicată la 1 Decembrie 1886)—publicată mai tîrziu deci decît *Dalila*, mai aproape de data scrisorii lui Pompiliu (Maiu, 1886)—este și ea postumă. Faptul că e un fragment, că nu e faimoasă, etc. se datorește postumității ei.

Sara pe deal.—Dacă este în opera lui Eminescu vre-o poezie care, pentru un neinițiat, să *samene* mai bine cu starea lui de acum, apoi, afară de poezia *De ce nu-mi vii*, nu se poate cita o alta mai potrivită decît *Sara pe deal*. Tonul de deprimare al acestei poezii de fericire, langoarea, *dezarmarea* din aceste versuri, te pot înșela, te pot face să crezi că poezia aceasta e scrisă acum.

Și totuși, *Sara pe deal* e din 1871, redactată atunci așa cum o cunoaștem cu toții. Ea face parte dintr'un poem. Versurile acestea sînt puse în gura unui „tînar“, care le cîntă iubitei cu mandolina. Ceiace are neobișnuit această poezie, ceiace-i dă o fizionomie aparte în opera lui Eminescu se explică prin vechimea ei și, mai ales, prin oficiul ce trebuia să-l îndeplinească în economia poemului din care face parte.

În manuscrisele Academiei bucata aceasta are două strofe în plus față de poezia așa cum a fost publicată în 1885. Una e ștearsă chiar în manuscris, de către Eminescu. Cine a suprimat cealaltă strofă? El sau redacția *Convorbirilor*?

Versul, tipărit în *Convorbiri*:

Turmele-l urc, stelele scapără'n cale.

în manuscris e:

Turmele-l urc, stele li scapără'n cale.

Schimbarea inferiorizează versul—și trebuie să fi fost făcută de redacția *Convorbirilor*.

Corectări: „Arde d'iubire“, „valea și satu-amuțește“, „spune-ți-voiu cum îmi ești dragă“ din manuscris, în *Convorbiri* au devenit: „Arde'n iubire“, „satul în vale-amuțește“, „spune-ți-voiu cît îmi ești dragă“.

Aceste puține corectări sînt ale lui Eminescu sau ale *Convorbirilor*? Schimbarea — *inferiorizantă* — a imaginii „stele li scapără'n cale“ în „stelele scapără'n cale“, datorită desigur *Convorbirilor*, ar pleda în favoarea ipotezei că aceste corectări sînt făcute de *Convorbiri*, care uneori făceau schimbări mult mai mari în textul lui Eminescu, chiar în vremea cînd el era sănătos și în culmea talentului.

Eu nu m'am improvizat aici avocatul postumității a cît mai multor poezii ale lui Eminescu. De altfel, *advocatura* eminescofilă n'ar avea rost decît doar pentru poeziile inspirate de alții, ca *să apăr* pe „clientul“ meu de învinuirea de plagiat.

Dar *Sara pe deal* e originală.

Întrebarea dacă e postumă sau nu, trebuie pusă numai pentru purul adevăr.

Eminescu a lăsat această poezie în saltarul lui paisprezece ani. Și nu numai că nu a publicat-o, dar nici nu s'a mai ocupat de ea. Și trebuie să ne întrebăm: Dacă nu se îmbolnăvea, ar fi publicat-o în *Convorbiri* în 1885? Ar fi publicat el, la maturitate, ca poezie subiectivă (prin detașarea din poem a devenit subiectivă), cîntecul unui erou romantic dintr'un poem romantic? Și ne mai întrebăm: pentru ce n'a publicat-o el în acești paisprezece ani? Pentru ce n'a *extras-o* din poemul juvenil și ca atare condamnat de el?

Mai departe. *Adevăratul* Eminescu ar fi publicat în 1885, fără să schimbe nimic, o poezie din 1871? ¹ *Dar nu este exemplu, în cariera lui Eminescu, ca el să fi publicat ceva, pe care să nu-l fi schimbat și perfecționat mereu, până în momentul publicării — și uneori și după!*

Chiar dacă noi, cetitorii, nu am găsi nimic nesatisfăcător în *Sara pe deal*, încă nu ar însemna că și Eminescu — mai sensibil și mai artist decît noi — nu ar fi avut de schimbat.

Dar ni se pare că și noi putem găsi defecte în această poezie. Chiar în versul al patrulea, Eminescu *poate* n'ar fi lăsat: „Sub un salcîm, dragă, m'aștepti tu pe mine“. *Tu* este pleonasmul unui începător, dar, e drept, poate fi și o accentuare sentimentală: bucuria că *ea* îl așteaptă, ori, poate, bucuria că are dreptul să-i spună „tu“.

Dar există și incoerențe.

„Turmele-l urc (dealul) stele li scapără'n cale“. — Turme care urcă dealul *noaptea*, la *ocol*?

Că e noapte e sigur, nu numai pentru că stelele scapără, dar și, mai ales, pentru că „luna pe cer *trece-așa sfîntă și clară*“. (E drept că imediat spune: „stelele *nasc* umezi pe bolta senină“ — dar aceasta e în contradicție cu luna care „trece“ pe cer, — și tocmai contradicțiile voim să le relevăm).

Mai departe Eminescu spune că „toaca răsună mai tare“ și „clopotul vechiu împlie cu glasul lui sara“. ...Dar noaptea — fie și sara — nu toacă și nu trag clopotele.

Această admirabilă poezie (părăsită dela 1871 de Eminescu) e încă, puțin, în stare de nebuloasă. E pe la sfîrșitul închegării definitive a unei nebuloase. Eminescu nu *orînduise* definitiv totul. Această nesigurantă există și în *Venere și Madonă* și în *Mortua*

¹ Neînsemnatele corectări relevate mai sus, (admițînd că sînt făcute de el) nu sînt schimbări, sînt corectări gramaticale, nu ating nici fondul, nici stilul. Numai „stelele“ e o schimbare—făcută poate de... zețar!

est (poezii tot de pe-atunci). Anonimul-detractor dela Blaj le-a descoperit în *Mortua est*. Chiar și Maiorescu a găsit în primele poezii din *Convorbiri*, „contururi tremurînde fără destulă precizie intuitivă“, „comparări confuze“ etc. („Direcția nouă“, 1871).

Dacă Eminescu ar fi publicat această poezie între 1880 și 1883, înainte de boală, sînt convins că incoerențele semnalate mai sus nu ar exista în *Sara pe deal*. El ar fi lucrat din nou la această poezie — ar fi făcut, cu alte cuvinte, ceiace făcea cu orice poezie, cînd o relua, pentru publicare!

Sau — eterna mea întrebare-probă: Putem noi utiliza incoerențele arătate mai sus, la estimarea talentului lui Eminescu matur? Cui ar face aceasta, eu i-ași opune categoricul: Nu ai dreptul să pui la activul lui Eminescu matur aceste greșeli, pentru că atunci cînd a publicat (sau s'a publicat) această poezie, Eminescu era „degenerat în forma lui etică și intelectuală“, — nu mai era Eminescu. El acum nu mai putea corecta, adică, dacă ne gîndim bine, re-crea, crea din nou. Altfel, și-ar fi corectat edițiile pline de de tot felul de greșeli 1.

Dar această poezie fiind publicată într'o perioadă de „însănătoșare“ a lui Eminescu, să vedem mai deaproape cum era el, cînd era „însănătoșat“.

Desigur că starea lui cea mai bună a fost la început, în 1884. Cei ce nu-l cunoșteau înainte de boală, aveau impresia că e un om normal.

Dar ceilalți, cu toții, vedeau perfect că Eminescu acum e *altcineva*.

„Intăia criză trecuse; nu mai era același om, dar era un om ca toți oamenii, cu mintea normală întreagă, și tocmai deaceia nu mai era același om“. (*Caragiale*, „Ironie“). „Mintea întreagă normală“ înseamnă aici: om comun. E o concepție romantică, de artist, pentru care omul „normal“ e omul inferior.

Maiorescu, cel mai bun martur, pentru că e Maiorescu pentru că se interesa mult de Eminescu, pentru că era în corespondență cu doctorii din Viena și cu cei din țară, etc. spune, cum am văzut de atîtea ori, că după prima nebunie, Eminescu a rămas un „degenerat în forma lui etică și intelectuală“. (*Critice*, „Eminescu“).

Mite Kremnitz, prietina lui Eminescu de-aproape 2, spune:

1 Imperfecțiunile din poeziile necorectate ale lui Eminescu — cași din cele începătoare, publicate de el între 1870-1876, — nu strică poeziei din ele, pentru că poezia adevărată e o vibrație unică internă, o muzică a sufletului, un fenomen cu caracter fluvial — și acest fenomen nu suferă din cauza unor mici accidente întîmplate în cursul lui. La alții, la versificatorii a căror poezie nu este decît o juxtapunere, o *compoziție logică și stilistică*, imperfecțiunile, accidentele, ruinează compoziția. Inoperanța acestor imperfecțiuni în poezia lui Eminescu este o dovadă experimentală de autenticitatea poeziei lui.

2 Vezi mai departe argumentele pentru temeinicia tuturor mărturiilor ei.

„Nu mai era viață aceia. Era o liniștită vegetare, deși veneau câte odată ceasuri, în care sclipirile minții sale luminau și aprindeau“. („Un Lenau român“, *Convorbiri*, 1910).

„Cînd l-am văzut atunci [după prima nebunie] nu mai recunoscui pe poetul de odinioară. El era micșurat, scăzut sufletește... capul îi părea părăsit de gânduri... Ca dorinți, niște lucruri comune, mici, de simplu traiu, lucruri ce nu mai puteau avea ca odinioară, nici natura, nici puterea de a se înălța în iluzii de poet. Zi cu zi însă, părea a degenera mai mult... Cînd îi aduceam aminte de tablouri din versurile lui... primea vorbele acestea ca niște greutăți ce-i apăsau sufletul... După o pauză de tăcere... vedeai o singură clătinare din cap, rece, exterioară și generală, întovărășită de o mișcare de mină înceată care însemna: „să le lăsăm uitate pe toate“... (N. Pătrașcu, „Mihail Eminescu“).

Această mărturie (mai lungă și mai circumstanțiată decît am redat-o eu) publicată în *Convorbiri* într'un studiu dedicat lui Maiorescu, am dreptul s'o consider ca aprobată, ca ratificată de Junimea.

Și totuși, cred că nici cei care-l cunoscuseră deaproape înainte de boală, nu-și dădeau seamă bine de gravitatea stării lui: În 1888, cînd a cetit în fața Junimii din București *Laïs*, dînd piesa drept a sa, cînd în curînd avea să „plagieze“ pe Max Nordau, —cînd așa dar era într'o stare de completă degenerare — jurniștilor li se părea că Eminescu e așa de bine, încît sperau în salvarea lui.

Se vede că în epocile de luciditate, de „însănătoșare“, dezastrul personalității lui *interne* nu apărea destul de manifest în viața obișnue. Este știut că în paralizia generală întăiu se distruge ceia ce e nobil. (Vezi mai sus cuvintele lui Caragiale). Deaceia și scrisorile sale din acest timp — produs al vieții obișnuite — sînt de om normal.

Dar să dăm cîteva știri mai concrete despre starea lui Eminescu dela începutul acestei vremi, din prima fază a bolii sale, cînd degenerarea era mai puțin înaintată.

În Maiu 1884, d. Petru Missir scrie lui Maiorescu: „Este de dorit un lucru mai greu și anume ca să-și revină într'o stare normală sufletească... „Astăzi însă pare că nu i-a mai rămas nici un stimulent, care să-i activeze fie gîndirea, fie simțirea lui“... „Dacă ar fi complet restabilit, ar putea să aibă lecțiuni particulare“. (*Convorbiri*, 1906, 1) În Iunie 1884, Vlahuță scrie lui Maiorescu: „Doarme puțin, vorbește puțin și sînt zile în care uită să minince“... „Toată existența i se închee într'o *dinamică* foarte restrînsă și înceată — cit îi trebuie cuiva ca să nu fie mort. Citește tare puțin, căci îl obosește. Nu scrie nimica. S'a încercat — mi-a spus—dar i-a fost cu neputință“. (*Convorbiri*, 1906, 1).

State Dragomir, povestește cum Eminescu, prin 1884, a avut un scandal la otelul Vanghele, cu intervenția poliției, din cauza unor femei ușoare. Apoi cum rupea cărți prin librării. (*Revista Mihail Eminescu*,

1903, Iași). Acestei informații însă, trebuie să-i dăm o însemnătate relativă, căci State Dragomir, elev în cursul inferior de liceu în 1884, putea fi ecoul unor știri exagerate. ¹ Dar chiar faptul că puteau circula atunci astfel de știri, e semnificativ.

O rudă prin alianță a lui Eminescu, von Döllitzsturm, spune că l-a văzut „după 1883“ la Cernăuți, abrutizat, deprimat și că nu vorbea de poeziile lui. (*Sextil Pușcariu*, „Mihai Eminescu“, Junimea literară, 1909,) 2.

De-acum înainte, starea de degenerare evoluiază, vrîstată de recăderi în demență, și în 1889 Eminescu moare.

Boala lui, paralizia generală, a fost diagnosticată de medicii din Viena. Această diagnoză, d-rul Popasu, care-l vizita pe Eminescu des la sanatoriu, a comunicat-o d-lui I. Minea (*Revista Idealistă*, 1911), a fost pusă și la Sanatoriul Suțu, unde a murit Eminescu. (Dr. P. Zosin: *Substratul patologic în pesimismul contemporan*, p. 152 și *Spitalul*, revistă medicală, 15 iunie 1903).

Psihiatrii pe care i-am consultat eu, dîndu-le documente după care să judece, pun aceeași diagnoză ³.

După Kräpelin și alții (*Dumas*, *Psychologie*, II), bolnavul de paralizie generală are reprezentări confuze, neclare, copilărești; simțul moral scăzut; preocupări de interese materiale; lipsă de scopuri ideale.

Tot ce știm până aici despre Eminescu—din mărturiile citate—confirmă generalizările de mai sus.

În *Irena*, reprezentările sînt copilărești. Insușirea banilor bibliotecii și „plagiatul“ din Nordau arată simț moral scăzut; zgîrcenia lui Eminescu din această vreme (vezi scrisoarea d-lui Petru Missir, citată mai sus—dar într'un pasaj nereprodus de noi), atacarea tuturor cunoscuților ca să-i dea bani, sînt dovezi de preocupări materiale—la acest om altădată prea dezinteresat de lucrurile lumești ⁴. Iar în privința „scopurilor ideale“—nu există nici o mărturie din care să reiasă că în timpul bolii Eminescu ar fi fost preocupat de ele—cu totul în contradicție cu omul care a scris altădată articolele politice și sociale cunoscute și care și-a sacrificat viața artei, fără să urmărească nici măcar gloria, necum alte avantaje.

Dar există altceva acum: indiferența lui pentru idealurile lui proprii, manifestată prin împrumutarea de idei dela un scriitor cu o ideologie atît de deosebită de a lui, cel de altădată, și atît de antipatică lui, celui de altădată, ca aceia din *Minciunile convenționale* ale lui Max Nordau.

¹ Poate că Dragomir greșește și anul: pune 1884 în loc de 1886.

² Nu am acum la îndămină acest număr de revistă. Am rezumat din amintire—cași articolul de mai sus din revista *Mihail Eminescu*. În Iași n'am putut găsi numerele din revistele respective.

³ Dr. Șunda (*Spitalul*, 13, 1905), întemeiat mai mult pe unele scrieri ale lui Eminescu și pe unele date din viața lui de dinainte de nebunie ajunge la concluzia că boala lui Eminescu a fost „epilepsia psihică“.

⁴ „Numai după izbucnirea nebuliei în intervalele lucide, în care se arătau însă felurite forme de degenerare etică, obișnuite la asemenea stări, devenise lacom de bani“. (Măiorescu, *Critice*, „Eminescu“).

Dar simptomele paraliziei generale așa cum ni le dă psihiatria și cum rees din mărturiile contemporanilor, sînt rezumate perfect în formula lui Maiorescu de alîtea ori citată până aici: „degenerat în forma lui *etică și intelectuală*”—și, în bună parte, parcă anume concentrate în scrisoarea lui Miron Pompiliu, rezumată de noi în articolul trecut.¹

Cea mai eloquentă dovadă însă, pentru noi, de degenerarea lui intelectuală, este insensibilitatea sa față cu edițiile Maiorescu, care apăreau, *în fața lui*, cu poezii ce nu-i mai plăceau în a nte de a înebuni, cu greșeli mari de înțeles, de formă, de limbă, etc.

Cu toate acestea, nu trebuie să concepem „romantic” această patologie. Nu trebuie să ne facem despre Eminescu din epocile de „însănătoșare” imaginea unui nebun liber (afară de cursul anului 1886). Am văzut că celor care nu-l cunoșteau înainte, li se putea părea normal; că scrisorile lui erau de om normal; că a tradus, bine, pe Nordau, ba încă renunțînd la unele pasagii și racordînd bine restul. Vom vedea că a tradus—prozaic și slab, dar aceasta nu are aface—o poezie de Hugo și o piesă de Augier. (Chestia aceasta e cam obscură).

Omul comun, ordinar mai persista în el, în momentele de „însănătoșare” și deci puțința de a se îndeletnici, mediocru, cu lucruri comune.

Ceiace murise era tocmai ceiace altădată îl făcuse să fie ființa excepțională Eminescu, autorul „Luceafărului” și omul de o delicată sensibilitate etică.

Omul, care dădea (sau i se luau) poezii acuma, era altul. Poeziile nu mai puteau fi date cu știință și voința lui *Eminescu*. Și am arătat, că analiza literară a acestor poezii confirmă această concluzie. De altfel cu privire la două—*La steaua* și mai ales *Kamadeva*—nu e nevoie de nici o discuție: Cînd s'au publicat, el era nebun.

Există o singură poezie, a cărei problemă e mai complicabilă: *De ce nu-mi vii*.

Să vedem împrejurările publicării ei.

Poezia aceasta, apărută în *Convorbiri* la 1 Februarie 1887, d. Iacob Negruzzi zice că i-a trimis-o Eminescu dela Mănăstirea Neamțului (unde era internat) în Ianuarie 1887, împreună cu o scrisoare: „Îți trimit deodată cu aceasta mai multe versuri cărora, de fi se par acceptabile, le vei face loc în *Convorbiri*. Indeastmîntrelea mă aflu bine și sănătos în mijlocul acestor munți și-ți doresc asemenea...”²

Și'n adevăr, *De ce nu-mi vii* apare în *Convorbiri* în luna următoare, Februarie 1887. Cred că pe d. Negruzzi nu-l înșală me-

1. Avem puține fapte observate și transmise de contemporani. Totuși, ca simptome de paralizie generală se mai pot cita: convingerea lui Eminescu bolnav că e altcineva, socotit de el superior: preot al lui Brama, urmaș al lui Matei Basarab; schimbarea figurii, vădită în cele două fotografii din timpul nebuniei; ramolirea substanței cenușii, constatată la autopsie, etc.

2. „Îți doresc asemenea”... (Bietul d. Negruzzi!) Eminescu, deși într'un moment de luciditate, era în papuci și halat într'o casă de nebuni... Scrisoarea aceasta nu e de om cuminte.

moră. Cred că d. Negruzzi n'a plecat dela poezia *tipărită* ca să identifice versurile, de care e vorba în scrisoarea lui Eminescu.

Cînd d. Negruzzi a tipărit scrisoarea în *Convorbiri*, trecuseră doar numai doisprezece ani dela împlinirea aceasta. Dar „îți trimet *mai multe* versuri“ în bună limbă romînească înseamnă: îți trimet mai multe poezii. O fi trimis Eminescu și altele, niște poezii slabe, care nu s'au publicat?

Aceste „mai multe versuri“ mă încurcă. Dacă Eminescu ar fi fost sănătos, ași fi sigur că e vorba de mai multe poezii. Dar, pe de altă parte, scrisorile lui Eminescu, chiar din sanatorul din Viena, sînt întotdeauna scrise ca de un om normal.

Amintesc că în *Convorbiri* din 1 Martie 1892, după moartea lui Eminescu, s'a publicat traducerea lui a serenadei lui Victor Hugo și niște versuri populare culese de el—cu o notă a d-lui Iacob Negruzzi că „versurile acestea au fost scrise tîrziu, după ce poetul se îndreptase de întăia lovire a boalei“.

Aceste versuri au fost găsite de *Convorbiri* după moartea poetului? Ori le-a trimis el în timpul bolii și nu s'au publicat atunci? (În manuscrisele Academiei nu există urme, adică variante). Nu erau oare ele acele „mai multe versuri“? Și dacă da, era printre ele și *De ce nu-mi vii?* Acestea sînt simple ipoteze provocate de acel „mai multe versuri“.

Dar noi vom primi ca sigură informația d-lui Negruzzi și vom discuta pe baza ei.

Așa dar, deși la casa de nebuni unde cum a aflat d. dr. Zosin, fost medic al aceluși ospiciu, Eminescu era în cea mai gravă stare de alienație și se dădea la cele mai abjecte gesturi (nu avem curajul să reproducem textul d-rului Zosin),—acuma, în Ianuarie, se vede că a avut zile de luciditate, adică zile numai de „degenerare etică și intelectuală“. După aceea este din nou foarte rău, până în April cînd, „însănătoșat“, pleacă la Botoșani (ceia ce arată că în Ianuarie nu era destul de „însănătoșat“, ca să fie eliberat!)—înebbunește din nou, așa cum îl găsește d. Cuza, în Iunie (vezi articolul trecut).

Prin urmare Eminescu a dat *el însuși* o poezie la tipar.—Dar el însuși a dat la tipar și „plagiatul“ din Max Nordau. A da la tipar, deci, nu este egal cu vindecarea de degenerare. Nu infirmă postumitatea poeziei, nu înseamnă existența voinței *adevăratului* Eminescu.

Faptul că acum, în 1887, degenerarea trebuia să fie, *în orice caz*, mai înaintată decît în anii trecuți, faptul că acum, la casa de nebuni, într'un intermezzo al nebuniei, trebuia să fie încă și mai degenerat decît cerea numai simpla trecere a vremii (vezi acel „îți doresc asemenea“ de mai sus),—nu e de natură a ne face să presupunem că *tocmai* acum Eminescu, înfrîngînd legile naturii, ori răsturnînd știința medicală, o fi fost, cîteva zile, salvat de paralizia generală!

1 În 1899 (vezi pe larg mai departe), d. Negruzzi vorbește de „cîteva poezii“ „scrise“ la Mănăstirea Neamțului,—de unde ar urma că a primit mai mult decît una.

Dacă poezia *De ce nu-mi vii* ar avea greșeli ca *Sara pe deal* sau *Dalila*, aceste greșeli ar fi o dovadă de neputința autorului de a mai corecta, așa dar o dovadă de „degenerarea lui intelectuală” din acel moment, deci o dovadă de postumitatea poeziei. Dar, afară de cîteva slăbiciuni (le vom vedea), *De ce nu-mi vii* e bine redactată.

Sau dacă *De ce nu-mi vii* ar fi imitată după o poezie străină, atunci tăinuirea izvorului ar fi o dovadă de „degenerarea lui etică” din acele zile, deci o dovadă de postumitatea acestei poezii. Și în adevăr, *De ce nu-mi vii* a fost socotită ca imitată după o poezie ungurească. Dar — vom vedea mai departe — e greu să admitti cu toată siguranța această „imitare” și, cel puțin deocamdată, nu cred că pot încheia discuția întemeiat pe „imitarea” aceasta.

În chip sigur, *De ce nu-mi vii* nu ar fi postumă numai în cazul cînd ar fi scrisă acum cînd autorul a trimes-o la tipar. Atunci, faptul că a putut-o scrie, ar însemna că era întreg la minte; că, deci, cel ce a publicat-o, era întreg la minte cînd a publicat-o.

De scris, n'a scris-o acum. Nici una din aceste șase poezii nu e scrisă în timpul bolii, adică după 1883.

Concepția după care Eminescu ar fi scris aceste poezii acum, e o concepție istorico-literară populară.

După cele ce-am spus despre starea lui Eminescu din acest timp—degenerarea, insensibilitatea față cu edițiile sale care apăreau, etc.—poate nu ar mai fi nevoie de alte dovezi că nu a scris acum aceste poezii. Dar fiindcă problema e mai complicată decît pare deodată, vom discuta posibilitățile de creație ale lui Eminescu din timpul bolii.

Și e mai complicată problema, pentrucă există mărturii (vom vedea valoarea lor) că Eminescu a scris poezii în timpul bolii—poezii adevărate. Iar în singura biografie specială a lui Eminescu, aceea a d-lui Galaction, cetim că „Eminescu a mai scris și după anul 1883 și încă lucruri geniale”, care „seamănă cu acele amurguri surprinzătoare din zilele ploioase”.—E vorba, așa dar, de poeziile pe care tocmai le discutăm în acest studiu.

Dar *Sara pe deal*, *Dalila*, *Nu mă înțelegi*, *La Steaua*, *De ce nu-mi vii*?, *Kamadeva*, publicate în acest timp, se găsesc în caetele lui Eminescu dela Academie. Și cum aceste caete nu cuprind decît manuscrise de dinainte de nebunie, urmează că toate aceste poezii sînt scrise înainte de nebunie. Cei care cunosc aceste manuscrise știu acest lucru. Mai mult, aceste șase poezii pot fi date aproximativ cu ajutorul altor poezii, de care sînt înconjurate în caete și care au fost publicate înainte de nebunie.

Problema însă nu e rezolvată complect, căci ea apare imediat subț altă formă:

Cînd a dus Eminescu aceste poezii la forma definitivă? Înainte sau după ce s'a îmbolnăvit?

Dar să vedem mai întăiu cum se găsesc aceste șase poezii în caetele manuscrise dela Academie?

Sara pe deal din caetele manuscrise e redactată așa cum o cunoaștem, afară de acele mici deosebiri care se datoresc desigur redacției *Convorbirilor*, și din care, cum am văzut, una nu e deloc fericită. *Dalila* nu are nimic, care să nu fie în caetele manuscrise. *Nu mă înțelegeți* are câteva mici deosebiri.

La steaua e, deja, mai deosebită față cu manuscrisele din caete. *Kamadeva* și mai deosebită. *De ce nu-mi vîi* încă și mai deosebită.

Faptul că, în manuscrisele Academiei, aceste ultime trei poezii nu se găsesc duse până la forma ultimă, nu poate fi o dovadă că nu au fost redactate definitiv înainte de nebunie, căci dela foarte multe poezii nu a rămas în manuscrisele Academiei forma definitivă. Așa de pildă, dela *Mortua est*, *Inger de pază*, *Floare albastră*, *Inger și Demon*, *Impărat și Froletar*, *Făt-Frumos din teiu*, *Călin*, *Strigoii*, *Povestea teiului*, *Fajul Cupidon*, *Departate sînt de tine*, *Pe aceeași ulicioară*, *Din valurile vremii*, *Nu voiu mormînt bogat*, *Adio*, etc.

Altele, pe care nu le mai citez — printre ele și *Scrisorile* — au, în caetele manuscrise, o formă mai apropiată de cea definitivă, dar nu identică.

Puține numai, au în manuscrise forma identică — aceia pe care o cunoaștem cu toții.

Așa dar, chiar dacă Eminescu a dus la formă ultimă, înainte de nebunie, poezia *La Steaua*, sau *Kamadeva*, sau *De ce nu-mi vîi*, nu urmează numaidecît că în manuscrisele Academiei trebuie să existe și ultima formă a acestor poezii, căci această formă a putut să fie cea din buzunarul lui Eminescu, adică aceia pe care, în loc s'o dea la tipar, sau unei „persoane particulare“, a păstrat-o în carnetul lui. (Poate fiindcă mai avea de făcut îndrepări în ele).

Ba încă trebuie să adăogăm că numeroase poezii, din cele citate mai sus, sînt mult mai departe de forma din manuscrisele Academiei decît aceste trei poezii de care ne ocupăm acum. (*Trei*, căci numai trei sînt duse mai departe decît redacția din manuscrise). Unele din poeziile citate mai sus, ca *Strigoii*, *Floare albastră*, etc. nici nu sînt măcar întregi în manuscrisele Academiei.

(Manuscrisul definitiv al *Floarei albastre*, acel trimis la *Convorbiri*, l-am văzut. Dacă *Floare albastră* ar fi rămas în buzunarul lui Eminescu și s'ar fi tipărit în vremea bolii, am avea acum o poezie, tipărită în acest timp, mult mai îndepărtată de manuscrisul dela Academie decît oricare din cele șase poezii, pe care le discutăm).

În rezumat: Dacă Eminescu ar fi publicat în 1883 aceste trei poezii nu înseamnă că ar trebui să găsim numaidecît în manuscrisele Academiei copia lor identică. Dacă în loc să le publice, le-a ținut în buzunar, situația e aceeași, raportul dintre poezia publicată (indiferent cînd) și manuscrise, același.

Așa dar, până acum, adică bazați numai pe aceste comparații de texte, — și fără alte considerații — nu putem răspunde cînd a definitivat Eminescu aceste trei poezii.

Atunci cum vom deslega problema ?

Dar mai întâiu să punem pe cetitor în stare de a compara poeziile din manuscris cu aceleași poezii redactate definitiv (adică așa cum au fost *publicate*).

Voiu transcrie din manuscrise poezia *De ce nu-mi vii ?*, varianta cea mai bună,—alătura cu poezia publicată :

Varianta-manuscris :

Prin codru jalnic trece vînt
Se pleacă ramuri la pămînt,
Se scutur frunzele din vii,
De ce nu vii, de ce nu vii ?

Și multe flori au fost în teiu
Și-i plină lumea de femei,
De sama ta pe cît văzui
Nici una nu-i, nici una nu-i.

Văzut-am lucii ochi de foc
Prevestitori de mult noroc,
Dar ca ai tăi de crezămînt
Ai lor nu sînt, ai lor nu sînt.

Văzut-am mîni subțiri și reci
Ce promiteau amor pe veci,
Dar nu sînt dulci, nu sînt așa
Ca mîna ta, ca mîna ta.

De ce nu vii să strălucești
Cu ochii mari și îngerești ?
Au nu ne e atît de dor
Amînduror, amînduror ?

Poezia publicată :

Vezi rîndunelele se duc
Se scutur frunzele de nuc,
S'așează bruma peste vii,
De ce nu-mi vii, de ce nu-mi vii ?

O ! Vino iar în al meu braț,
Să te privesc cu mult nesaț,
Să razim dulce capul meu
De sinul tău, de sinul tău !

Ti-aduci aminte cum pe-atunci,
Cînd ne plîmbam prin văi și lunci,
Te ridicam de subsuori,
De-atîtea ori, de-atîtea ori ?

În lumea asta sînt femei
Cu ochi ce izvoresc scînteii,
Dar ori cît ele sînt de sus,
Ca tine nu-s, ca tine nu-s !

Căci tu însenezezi mereu
Viața sufletului meu,
Mai mîndră decît orice stea
Iubita mea, iubita mea !

Tîrzie toamnă e acum,
Se scutur frunzele pe drum
Și lanurile sînt pustii...
De ce nu-mi vii, de ce nu-mi vii ?

Noi credeam că drumul făcut de poezia din manuscris, transcrisă mai sus, până la poezia publicată, este un act de creație (în realitate poezia publicată este aproape o *altă* poezie), care presupune integritatea talentului artistic, deci a minții autorului,—și un moment delicat al actului de creație.

De ce nu-mi vii ? e o poezie admirabilă *numai* în redacția ultimă, cea publicată.

Cînd a fost dusă această poezie la forma definitivă ? Mai propriu : Cînd a fost transformată în poezie adevărată ?

În timpul bolii ?

Dar omul care n'a putut scrie nicio poezie nouă, bună, în acest timp, care nu și-a putut corecta nimic în edițiile poeziilor lui, putea oare transforma versurile acestea manuscrise în poezia admirabilă ? Și încă ceva. Eminescu, care a muncit atît de mult la această poezie (în manuscrise are patru variante), dacă nu ar fi reu-

șit s'o ducă la forma definitivă înainte de nebunie, apoi ar fi reușit să facă acest lucru greu *tocmai* acuma, în câteva zile de relativă luciditate, la Casa de nebuni, după aproape patru ani de progres al degenerării?

Noi nu credem că a făcut transformarea poeziei nici măcar la începutul degenerării. Dar admitând că a transformat-o atunci, aceasta nu i-ar răpi postumitatea, căci întrebarea e cum era Eminescu când a publicat-o?

Dar să vedem și mărturiile competente, contemporane poetului, asupra capacității sau incapacității lui de a crea poezie în timpul „degenerării“.

D. N. Pătrașcu, în „Mihail Eminescu, studiu critic 1892“, tipărit întâiu în *Convorbiri*, în 1890 și 1891, un an după moartea poetului, vorbind de ședința Junimii ținută la Maiorescu, când Eminescu a cetit traducerea Laïș, spune că Eminescu, „confruntându-se cu el însuși din trecut, se simți că este altul și că nu mai are puterea de a gândi original în versuri“. D. Pătrașcu,—tînăr eminescian, critic literar, analist al lui Eminescu și membru al Junimii,—era în situația de a ști dacă Eminescu mai putea sau nu „gândi original în versuri“. Afară de asta, studiul publicat în *Convorbiri* și scos apoi în volum, e dedicat lui Maiorescu. Deci putem trage concluzia că și Maiorescu știa că Eminescu nu mai putea gândi original în versuri în vremea aceasta. Altfel, la lectura studiului d-lui Pătrașcu, i-ar fi atras autorului atenția că a greșit când a afirmat că Eminescu nu a mai scris, că nu a mai „găndit original în versuri“ în acest timp. Și nu numai Maiorescu, dar și alți junimiști puteau să-i atragă atenția. Se vede însă că aceasta era, în genere, convingerea, știința junimiștilor cu privire la Eminescu.

D-na Mite Kremnitz („Un Lenau român“, *Convorbiri*, 1910) spune că Eminescu n'a mai produs nimic în acest timp, afară de *La steaua*. D-na Mite Kremnitz, eleva lui Eminescu la limba română, prietina, muza, traducătoarea poeziilor lui, colaboratoarea lui la un dicționar, e o martură prețioasă. Ea făcea parte din cercul Junimii dela București. Uneori ședințele se țineau la ea. Unele poezii, Eminescu le-a cetit în aceste ședinți. O poezie, *Att de fragedă*, a fost scrisă pentru ea (*Convorbiri*, „Nota redacției“ la articolul „Un Lenau român“). Mărturia ei are mai multă greutate decât a d-lui Pătrașcu. Poate chiar decât a lui Maiorescu: O femeie cultă, iubită cândva de un poet și care i-a inspirat poezii, trebuia să știe mai bine decât alții ce se petrece cu poetul. 1

1 „Chiar după boală, poetul a revenit des la șezătorile d-nei Mite Kremnitz, așa încît articolul d-sale este întemeiat pe o cunoștință de aproape a poetului“. (Nota redacției „Convorbirilor“, la articolul Mitei Kremnitz). Găsesc ocazia aici să adaug că d-na Mite Kremnitz, care a părăsit România cu puținii ani înainte de 1910, (data articolului ei), cunoștea bine mișcarea literară română (în afară de Eminescu, a mai tradus în nemțește din Odobescu, I. Negruzzi, Gane, Slavici, Caragiale, etc.). În primăvara anului 1912,

Dar mi se va obiecta greșala d-nei Mite Kremnitz cu privire la poezia *La steaua*, pe care ea o socoate scrisă acum — și am văzut că e scrisă înainte de boală.

Greșala ei se explică prin faptul că în 1902, când a apărut *Arhiva* cu facsimilul poeziei *La steaua*, (scrisă în 1886 pe un album) D-na Mite Kremnitz a avut—a trebuit să aibă—impresia că a descoperit ceva nou, ceiace nu știa: că Eminescu a scris, totuși, o poezie în vremea bolii—pe albumul unei domnișoare. A „scrie pe un album“, pentru d-na Mite Kremnitz a devenit în chip firesc a scrie o poezie. ¹

Mărturii contrare.

D. Iacob Negruzzi (*Convorbiri*, 15 Ianuarie, 1899) spune că, în timpul bolii, — și e vorba de timpul când era la casa de nebuni dela Mănăstirea Neamțului — „Eminescu avea săptămâni întregi de deplină luciditate. Așa se explică cum a putut scrie câteva poezii în această epocă“. Dar știm că n'a scris *nici o* poezie adevărată, nouă nu numai acum, dar în toți cei șase ani.

D. Negruzzi deci se înșeală.

Aceste cuvinte ale d-lui Negruzzi sînt din 1899, cu treisprezece ani mai tîrziu. D. Negruzzi începea să uite.

În 1889, imediat după moartea poetului, d. Negruzzi e mult mai zgîrcit cu puterea de creație a lui Eminescu. În *Convorbirile* dela 1 Iulie 1889, d-sa zice: „În mai multe rînduri (Eminescu) se simți mai bine, așa încît a putut chiar scrie — sau poate completa după vechi manuscrite ale sale — câteva poezii, pe care *Convorbirile* le-a publicat“.

Deci acum (adică imediat după moartea poetului) d. Negruzzi nu mai e sigur dacă Eminescu a scris, sau numai a completat (= definitivat).

Prima informație, cea din 1899, nu corespunde realității. A doua, cea din 1889, e lipsită de siguranță chiar din partea d-lui Negruzzi.

Din această ultimă informație, „scrisul“ trebuie exclus. Rămîne „completarea vechilor manuscrite“. Dar informația d-lui Negruzzi conține ideea că Eminescu n'a avut și poezii gata, dinainte de nebunie—pe cînd noi știm sigur că a avut cel puțin câteva. Deci d. Negruzzi n'a fost bine informat în privința posibilităților de creație ale lui Eminescu din acest timp. Oricum, informația d-lui Negruzzi e informația unui om pe care întrebarea nu l-a preocupat în chip deosebit. De altfel, boerul clasic Negruzzi n'a fost un „eminescian“.

Caragiale care stătea la Berlin, mi-a spus să-i trimit din volumul lui Hogaș trei exemplare: unul pentru el, unul pentru d. Zarifopol și unul pentru d-na Mite Kremnitz. (Dar Caragiale a murit în curînd. Dealtfel nici volumul lui Hogaș n'a putut să fie dat publicului, căci, plin de greșeli de tipar, a fost păstrat în podul redacției!).

¹ Am văzut în articolul trecut istoricul acestei poezii. Am spus că și doctorul, care i-a cerut să facă o poezie, poate a crezut că poezia e făcută atunci.

Sigură din partea d-lui Negruzzi—și fără puțință de contestare din partea noastră—este informația d-sale (*Convorbiri*, 1 Martie 1892) că în timpul bolii, Eminescu a tradus serenada lui Victor Hugo. ¹

Iată această traducere :

Cînd tu dormi lină, pură
Sub ochiul meu umbros,
Sufllarea ta murmură
Cuvînt armonios,
Pe corp neacoperită,
Lipsindu-ți vălul tău,
O dormi, o dormi, iubită,
O dormi, o dormi mereu!

Cînd rîzi, pe a ta gură
Amorul a descins,
Orice prepuitură
Deodată s'a și sfîns;
Zimbirea ta-i ferită
De orice cuget rău,
O rîzi, o rîzi, iubită,
O rîzi, o rîzi mereu

Cînd tu cînti alintată
Pe brațele-mi la sîn,
Auzi cum cîteodată
Gîndu-mi răspunde lin;
Cîntul tău resuscită
O zi din traful meu,
O cînt'a mea iubită,
O cîntă dar mereu!

Acesta era acum suflul liric al lui Eminescu—și arta lui în exprimarea lirismului.

Să se compare celelalte „traduceri“ ale lui Eminescu, făcute cînd era sănătos, cu aceasta,—acele minuni, acele creații care, cum am spus aiurea, probează și mai bine geniul lui Eminescu.

D. Pursch (*Ramuri*, 1909, p. 511) spune că în „iarna anului 1887“, a văzut la Botoșani pe Eminescu („cu mustățile rase“), lucrînd la piesa *Trei flori albe*.

Ar fi vorba de începutul iernii 1887—1888, căci în Ianuarie,

¹ În adevăr, în manuscrisele dela Academie (zice Scurtu, care le-a cercetat mai mulți ani) nu există urme de această poezie, ceiace e un indiciu că e tradusă în vremea bolii. Dacă ar fi fost tradusă înainte, ar fi probabil o încercare părăsită din vremea adolescenței, cînd știm că admira pe Hugo și cînd „resuscită“ și „prepuitură“ sînt mai firești de cît în timpul maturității,

Februarie, Martie 1887, Eminescu era la Mănăstirea Neamțului. Dar „piesa“ la care lucra Eminescu era — dacă era — traducerea lui *Lais*. De altfel d. O. Pursch era copil atunci...

Cornelia Emilian (prefață la *Scrisorile* Henriettei Eminescu, Iași, 1893), vorbește de niște poezii scrise de Eminescu la Botoșani, care au apărut apoi în ediția Morțun. Dar ediția Morțun nu cuprinde decât poezii vechi—și nici una dată de Eminescu.

Henrietta Eminescu, în diverse scrisori, vorbește mereu de o poezie, *Recunoștință*, scrisă de Eminescu atunci, pentru Cornelia Emilian-fiica, drept mulțumire că-i strânge bani cu liste de subscripții. Nu a apărut nicăeri această poezie. Dar ne putem închipui ce era. E semnificativ că fostul autor al *Lucefărului* scrie o poezie de recunoștință pentru bani. Vorba Veronicăi Micle; „O facere de bine până la tine, Mihaiu, n'a fost poetizată“. (H. Eminescu, *Scrisori*). Dar „până la tine“ e greșit; *Eminescu* nu mai exista acum. Cel mult, exista un Mihai...

În 1887, Octombrie, Henrietta Eminescu scrie Corneliei Emilian: „Veți vedea publicat chiar ce a scris Eminescu la o societate în București“—Dela această dată nu se mai publică nicio poezie de Eminescu.

Tot în Octombrie 1887 (peste două săptămâni) Henrietta scrie: „Mihai s'a apucat de lucru mai serios decât oricând, în curînd veți vedea publicat în *Convorbiri*“. N'a apărut nimic.

În Ianuarie 1888: „Mihai nu voește să-și dea poeziile la tipar, până nu va vedea de va putea căpăta pensia și din cauza asta nu le scrie pe curat și eu, cu puțină carte ce o știu, nu sînt în stare să le descifrez“. Aceste poezii n'au apărut nicăeri niciodată.

Peste șase luni, într-o scrisoare din Iunie 1888, cînd Eminescu plecase la București, Henrietta spune că Aglaia Drogli (o altă soră a lui Eminescu) a luat cu ea, acasă la Cernăuți, niște poezii ale lui Eminescu, ca să le „descifreze“. Nu le-a mai „descifrat“, ori... nu luase nimic cu ea.

Știrile Henriettei date Corneliei Emilian cu privire la literatura lui Eminescu, trebuie utilizate cu multă băgare de seamă. Nefericita Henrietta trebuia să încălzească zelu! celor care strungeau bani, înștiințîndu-i mereu că munca și obolul lor nu sînt zădarnice, căci Eminescu scrie! Iși face... datoria! 1

Tot Henrietta mai scrie Corneliei Emilian că Eminescu a cerut lui Maiorescu niște manuscrise „ca să le mîntue“. Dar Eminescu după aceia nu a mai dat nimic publicității.

Maiorescu a dat *Convorbirilor* (1906, No. 1 și 2) scrisori de-ale lui Eminescu relative la boala lui, la editarea poeziilor etc. O scrisoare a lui Eminescu, în care el să ceară manuscrise

1 Căci cum să ne explicăm faptul că poeziile, pe care le-a tot anunțat Henrietta, nu au eșit la iveală. Că Eminescu a stat la masa lui cu creionul în mînă, e sigur. Doar „a scris“ *Recunoștința*. A tradus poate serenada lui Hugo și *Lais*.

„ca să le mîntue“ nu există. Dar chiar dacă manuscrisele ar fi fost la Maiorescu de pe-atunci, 1 cum ar fi putut el căuta cutare manuscris? Ca să găsești un anumit manuscris în hîrțile lui Eminescu (scrise fără nici o ordine, de cele mai multe ori neciteț) îți trebuie timp mult, adică trebuie să le fi cetit întăiu pe toate, să le fi catalogat și apoi să poți găsi cînd vrei ceva. Lui Maiorescu i-au trebuit ani, ca să găsească și să publice poeziile alese printre manuscrisele lui Eminescu. Prima — *Dalila* (cea în-treagă), bucată mare, ușor de observat printre manuscrise, Maiorescu a dat-o publicității aproape după un an dela moartea lui Eminescu. Alte patru poezii (*Intre paseri*, etc.) după trei ani dela moartea lui Eminescu, și ultima (*Apari să dai lumină*) după șase ani. Se poate trage concluzia că Maiorescu a cercetat manuscrisele lui Eminescu, după moartea acestuia, în timp de șase ani și poate chiar mai mult, căci el le-a donat Academiei în 1902, poate atunci cînd nu i-au mai trebuit.

Discuția de mai sus nu o fac ca să arăt că Eminescu n'a putut „mîntui“ poezii *acum*, în timpul cînd spune Henrietta că Eminescu a cerut lui Maiorescu manuscrise. Discuția ar fi inutilă, căci de-acum înainte nu s'a mai publicat nimic de Eminescu, în timpul cît a mai trăit.

Discuția are de scop să arate că nici poeziile publicate mai înainte (*Sara pe deal*, etc.) nu au putut fi trimise de Maiorescu — cu atît mai mult, cu cît Maiorescu ar fi avut și mai puțin timp, pela începutul bolii lui Eminescu, să fi cercetat manuscrisele poetului, — manuscrise care, măcar la început, probabil că nici nu erau la el. Trebuie să se mai știe că variantele aceleiași poezii nu sînt la un loc în caetele lui Eminescu, ci în caete deosebite, ori, uneori, în același caet, dar la distanțe mari una de alta. Eminescu dacă ar fi cerut lui Maiorescu „manuscrise de mîntuit“, ar fi cerut ori varianta cea mai bună, ori toate variantele. Deci Maiorescu ar fi trebuit să știe unde să caute toate variantele — ca să le trimită pe toate, ori să aleagă, după propria-i judecată, pe cea mai bună. Lucru imposibil, dacă nu ai mai înainte catalogul manuscriselor, care presupune lectura și clasificarea lor.

Dar ipoteza cererii și trimiterii numai a unei singure variante, este exclusă. Un autor are nevoie de toate variantele. Deci Maiorescu i le-ar fi trimis pe toate. Dar în manuscrisele Academiei există variantele poeziilor publicate în vremea bolii lui Eminescu. (De pildă patru variante ale poeziei *De ce nu-mi vii*). Urmează că Maiorescu n'a trimis manuscrise lui Eminescu. Căci, încă odată, nu e de crezut că Maiorescu a cetit întreg dulapul de manuscrise ale lui Eminescu, că a comparat toate variantele poeziei *De ce nu-mi vii*, că nu i le-a trimes pe toate, că a ales, după judecata lui, varianta cea mai bună — rămînînd în manuscrisele azi la Academie numai unele variante, — acele de care Eminescu n'ar fi avut nevoie!

1 În 1884, Eminescu scrie lui Chilie Rîvneanu (vezi *Convorbiri*, 1906, No. 1) să fie deocamdată la el lada cu lucrurile sale.

Trebue să mai adăogăm că în manuscrise, poeziile lui Eminescu de obicei n'au titlu — ceiace îngreuiază și mai mult căutarea lor, mai ales că o variantă *începe* într'un fel și altă variantă a aceleiași poezii începe altfel și uneori greu de cetit, din cauza caligrafiei, a ștersăturilor, etc.

Dar toate acestea ar mai presupune un lucru: interesul mare al lui Eminescu pentru opera lui, ținerea de minte exactă a propriilor manuscrise cu variante cu tot, indicarea exactă, pentru Maiorescu, a chipului cum să caute și să găsească, etc. Dar am văzut ce interes avea el pentru opera lui din interesul ce-l purta edițiilor poeziilor sale, la care asista impasibil!

Însfîrșit, ar mai fi scrisoarea prin care Maiorescu îl întrebă pe Eminescu, în 1888, dacă nu mai are poezii de adăogat la ediția III. (Scrisoarea nu se cunoaște, dar existența ei este probată prin răspunsul lui Eminescu, publicat în *Convorbiri*, 1906, 2).

Întrebarea lui Maiorescu nu este numai de egală cu întrebarea dacă Eminescu a mai scris poezii. Maiorescu, știind că Eminescu a dat până atunci șase poezii, era, firește, îndreptățit să creadă că el mai poate avea și altele, încă nepublicate. Și de fapt Eminescu mai avea poezii. Avea la el ¹ mai puțin faimoasa *Viața* și admirabila *Stelele'n cer*, iar în ladă sonetul *Ori cite stele ard* și alte poezii bune.

Concluzia care s'ar impune din tot ce precede, este că Eminescu, cînd s'a îmbolnăvit, avea redactate așa cum le cunoaștem, nu numai *Sara pe deal*, *Dalila* și *Nu mă înțelegi*, dar și celelalte trei poezii: *La Steaua*, *De ce nu-mi vii* și *Kamadeva*.

Că avea foarte multe poezii bune gata și nepublicate, cînd s'a îmbolnăvit, — știm. Sînt cele douăzeci și cinci de poezii, pe care le-a găsit Maiorescu pela persoane particulare. Sînt apoi *Sara pe deal*, *Dalila* și *Nu mă înțelegi*. Așa dar, ipoteza noastră că și alte trei, — *La Steaua*, *De ce nu-mi vii* și *Kamadeva* — erau redactate în forma ultimă înainte de boală, cași celelalte douăzeci și opt, nu e de loc îndrăzneată.

Cu alte cuvînte, din poeziile gata dinainte de nebunie, pe cele mai multe le dăduse la persoane particulare înainte de a se îmbolnăvi. Cîteva — nu le dăduse (probabil pentru că mai avea de făcut îndreptări în ele): Sînt cele șase, pe care le-a dat (ori i s'au luat) acuma, în anii de boală. Apoi încă două: *Viața* și *Stelele'n cer*, pe care nu le-a dat la nimene. (Și însfîrșit cele care nu erau la el, *Ori cite stele ard*, etc. — rămase în lada dela București).

Dar — va obiecta cetitorul — dacă Eminescu avea mai de mult redactate așa cum le cunoaștem, *La steaua*, *De ce nu-mi vii* și *Kamadeva*, și i se păreau că pot fi publicate, pentru ce le-a publicat atît de tîrziu după îmbolnăvire? Pentru ce nu le-a publicat nici în 1884, nici în 1885, nici în 1886? (*La Steaua* e publicată la sfîrșitul anului, în Decembre 1886).

¹ Cele găsite într'un *Notes* de buzunar la moartea lui și publicate în *Fintina Blanduziei*, — primele poezii postume ale lui, publicate după moarte

Voiu raspunde ca, din aceste trei poezii, *Eminescu n'a publicat niciodata* Kamadeva. I-a publicat-o d. Cuza, fara stirea lui. Voiu adauga ca e aproape sigur ca *Eminescu n'a publicat nici La steaua*, caci am vazut ca o daduse la „persoane particulare“ si ca atunci cand s'a publicat, era nebun demult si de o luna la casa de nebuni.

Intrebarea se margineste numai la *De ce nu-mi vii*: De ce n'a publicat-o indata dupa prima „insanatosare“, daca o avea gata?

La aceasta intrebare voiu raspunde mai intaiu ca n'a publicat-o tot asa cum n'a publicat nici *Kamadeva* si *La Steaua*, desi le avea gata mai demult; in al doilea rind ca *Sara pe deal*, de pilda, pe care o avea sigur gata inca din 1871, a tinut-o in buzunar fara s'o publice (daca a publicat-o el) pana in Iulie 1885—adică aproape un an si jumătate, după ce s'a „insanatosat“. Ca *Dalila*, gata sigur inainte de nebunie, a tinut-o in buzunar (daca a publicat-o el) pana la 1 Ianuarie 1886, adica aproape doi ani după ce s'a „insanatosat“, etc..

Aşa dar, intirzierea publicării nu presupune numai decit din partea lui Eminescu nevoia de timp ca sa definitiveze.

Pentru ce nu le-a dat dela inceput? Dar se stie ca Eminescu nici cand era sanatos, nu era un „publicist“. Maiorescu spune ca „unul sau altul“ dintre junimisti trebuia sa-i ia din mina poezia, ca s'o dea la tipar. Acelasi lucru il spune si d-na Kremnitz. Am vazut ca după moarte i s'au gasit in buzunar *Viața și Stelele'n cer* — pe care, deci, le avea, dar nu le-a publicat, desi atunci avea revista „sa“: *Fântina Blanduziei*.

Dacă lui Eminescu trebuia sa-i ia „unul sau altul“ poeziile chiar cand era sanatos, — pentru ce ar trebui sa credem ca nu i se luau si acuma? Si ca le dadea singur? Pentru ce sa credem ca numai *Kamadeva* i s'a luat de altii, si nu si altele?

Cu toate acestea, trebuie sa observam ca poeziile (trei) a caror forma ultima se gaseste si in manuscrisele Academiei, sint cele care au fost publicate mai intaiu; pe cand cele (trei) publicate posterior sint acele care in manuscrisele Academiei au forma inferioara.

Aceasta este o intimplare, ori inseamna ca lui Eminescu i-a trebuit timp ca sa le definitiveze acum pe cele trei?

Raspund din nou: Din aceste poezii, *La Steaua* si *Kamadeva* le avea gata mai demult si nu le-a dat. Ramine mereu in discutie numai *De ce nu-mi vii*. Dar daca celelalte doua nu le-a dat deodata, de ce ne-am mira ca pe *De ce nu-mi vii* n'a dat-o deodata?

Insfirsit, la ipoteza ca a definitivat aceasta poezie la casa de nebuni se opune neputinta de a crea a lui Eminescu, care rezultă din tot ce-am spus pana aici: boala, marturiile contemporanilor, „*Irena*“, neamestecul lui in editiile poeziilor sale, etc.. Si imposibilitatea de a admite ca el a definitivat (momentul culminant al creatiei) la casa de nebuni poezia *De ce, nu-mi vii*, pe care, repet, nu parvenise s'o definitiveze, fiind sanatos, in patru incer-

cări și care, în forma definitivă, e, din toate aceste șase poezii, cea mai îndepărtată de varianta anterioară, cea mai greu de definitivat — o adevărată creație față cu acea variantă. 1

Oricum, m'am simțit dator să relev paralelismul de mai sus.

Dar să pun înaintea cetitorului un alt paralelism sau, mai exact, o statistică foarte eloquentă:

În 1884 (fiind „însănătoșat“ — și *abia la începutul* perioadei de degenerare) nu publică ori nu i se publică nici o poezie.

În 1885, (fiind „sănătos“) se publică o poezie *dar gata si-gur* înainte de nebunie (*Sara pe deal*).

În 1887 (din lunie, de când se „însănătoșează“ din nou) nu se publică nici o poezie.

În 1888 (când e „sănătos“) nu se publică nici o poezie, — *deși avea poezii*. 2

Dar în 1886 și începutul lui 1887 (când degenerarea deo-camdată se agravează galopant și apoi se transformă în nebunie), se publică cinci poezii (adică *toate minus una*): *Dalila*, *Nu mă înțelegi*, *La Steaua*, *De ce nu-mi vii și Kamadeva*.

Perioada *publicistică* a lui Eminescu coincide, așa dar, cu agravarea degenerării, chiar cu nebunia. Cele două poezii, a căror istorie o știm mai bine (cel puțin a căror istorie o știu eu mai bine, alții poate mai știu și istoria altor poezii), *La Steaua* și *Kamadeva*, am văzut că sînt publicate cînd Eminescu era nebun — am putea spune *fiindcă* era nebun.

Oare nu cumva, cînd era mai bine, el nu „publica“, ori alții nu-i puteau lua poeziile ca să le publice, fiindcă ținea minte că aceste poezii mai aveau nevoie de îndreptări? Cu atît mai mult, cu cît în perioadele de luciditate avea o chinuitoare grijă să nu fie considerat nebun, să nu se cunoască că nu e teafăr. De aceia scrisorile le caligrafia cu mare îngrijire—cum au observat și alții. Cînd însă degenerarea era mai agravată, așa dar cînd uita că poeziile mai au nevoie de îndreptări, cînd prudența era mai mică, cînd necesitatea de a dovedi că e sănătos mai imperioasă — atunci poate că mai degrabă dădea poezii și, firește, mai degrabă îi lua alții poeziile și le publicau — e cazul poeziilor *La Steaua* și *Kamadeva*. Am văzut că *La steaua* a adus-o imediat ce i-a cerut doctorul o poezie, ca să-și dea seamă de starea lui. Am văzut că (lucru rar și cînd era sănătos) *De ce nu-mi vii* o trimete singur d-lui Negruzzi, într-o zi de luciditate, de la Casa de nebuni din Mănăstirea Neamțului, cu acea scrisoare în care spune că e... „bine sănătos“, adăogînd: „și-ți doresc asemenea“!

Probabil, că a trimis-o, cu asigurări că-i foarte sănătos, ca să arate că e sănătos. Rușinea de a fi bolnav, nevoia de a da asigurări că nu ești bolnav, o au foarte mulți oameni, chiar unii ipohondrici — și chiar atunci cînd e vorba de o boală deloc rușinoasă,

1 Printre simptomele paraliziei generale este și imposibilitatea asociațiilor nouă de idei (*Dumas*, *Psychologie*)—deci și a actului creației poetice

2 De 1889 nu se poate vorbi. Atunci era la Suțu, pe sfîrșite.

cum ar fi diabetul, oftica, etc. Dar încă un bolnav la *vestita* casă de nebuni dela Mănăstirea Neamțului, într'o zi de luciditate!

Fără această ipoteză, bazată și pe statistica de mai sus, ar trebui să admitem nu numai că Eminescu putea crea poezie în această vreme, dar că timpul cînd putea crea era tocmai acela cînd starea de degenerare ajungea la forma cea mai gravă—la cea descrisă de Miron Pompiliu și la cea din Casa de nebuni. 1

1 Cu privire la *De ce nu-mi vii*, care pune problema cea mai grea (căci e singura din cele șase poezii, care să fie și dată sigur de însuși Eminescu, și aproape perfect redactată și fără copie exactă în manuscrisele dinainte de nebunie)—întrebarea s'ar deslega documentar în favoarea tezei mele, dacă s'ar putea lua în serios volumul „Veronica Micle: Dragoste și poezie de Octav Minar“. E vorba de un Album al Veronicăi Micle, cu poezii de ea și de Eminescu și cu *adnotări* ale ei. În acest Album, la pagina 135, subț o poezie a ei, „Veronica Micle“ scrie: *Ca răspuns la aceste versuri Eminescu mi-a trimis poezia „De ce nu-mi vii“. Mi-a plăcut mai mult ultima strofă: „Căci tu însenezi mereu viața sufletului meu..“*, („Veronica Micle“ confundă: aceasta e penultima strofă).

Dacă ar fi așa—și cum episodul romanului de dragoste din Album e foarte vechiu—ar urma că *De ce nu-mi vii* e redactată definitiv înainte de nebunie.

Acest Album zice editorul că l-a găsit la maica Fevronia Sirboica dela Varatic. Editorul mai zice că Albumul a fost adnotat de Veronica Micle la Varatic în vara anului 1889 și că „Veronica Micle“ n'a apucat să-l adnoteze întreg, căci a murit în vara aceea, în August.

Și cum Eminescu a murit la 15 Iunie, 1889, urmează că „Veronica Micle“ a adnotat Albumul *după moartea poetului*. Iată cîteva adnotări (să nu se uite că sînt făcute după moartea lui Eminescu): Subț o poezie a ei: „Noi ne-am iubit și veșnic ne vom iubi“.—Subț o poezie a lui: „Să nu te-audă prietini dela Junimea, că sînt în stare să te oprească“.—Subț o poezie a ei: „Niciodată nu te-am văzut mai tulburat, mai plîctisit, mai obosit! De ce? Oare amicii dela Junimea te-au cîrtat iară? Aștept răspunsul“. Subț o poezie a ei: „Gîndește-te că faci o gresală, cînd te potrivești d-lui Maiorescu“. Subț o poezie a lui: „Vino, te aștept cu aceiași dorință“.—Subț o poezie a lui: „Aseară ți-am cîntat un preludiv de Chopin“.—Subț o poezie a ei: „Văd cum dușmanii încet, încet pun stăpînire pe tine“.—Subț o poezie a lui (*variantă anterioară a „Dorinții“, deci lucrurile se petrec înainte de 1876*): „Așa te vreau, Eminescule, inseninat, vesel, cum te-am cunoscut la Viena. Fugi de duhurile rele“. Subț o poezie a ei: „Aseară mi-ai cetit *Ce e amorul*“.—Subț o poezie a ei: „Ce păcat că iubirea noastră este tot la început!“.—Subț o poezie a ei: „Eri te-am zărit cu Negruzzi. Ce-ți spunea despre mine?“.—Subț o poezie a lui: „Treci pela mine“. (Una din poeziile din Album dedicate Veronicăi de „Eminescu“ este o variantă inferioară a traducerii din 1879 a *Foii veste* de a lui Lenau... li dedica și poezii ale altora ascunzînd numele autorului...).

Dar aceste adnotări *la zi*, cu: „Aștept răspunsul“, „Prietini dela Junimea sînt în stare să te oprească“, „Vino, te aștept“, „Aseară ți-am cîntat“, „Așa te vreau Eminescule“, „Aseară mi-ai cetit *Ce e amorul*“, „Eri te-am zărit cu Negruzzi. Ce-ți spunea despre mine?“ „Treci pela mine“—aceste adnotări scrise de Veronica în vara anului 1889, *după* moartea lui Eminescu, sînt uluitoare! Nu le-a ticluit bine... Maica Fevronia Sirboica.

Aceiași editor ne anunță ca operă—nepublicată încă—a lui Eminescu, traducerea *Nopților* lui Musset din „colecția lui Stefanelli“. Dar Stefanelli (în Amintiri, 1914, pag. 161) zice: „Eminescu a tradus foarte puțin... În posesiunea mea se află o traducere a poeziei lui N. Lenau *Die Bitte* și alta fără titlu tradusă din Hieronymus Lorm... Le dau aici pe amîndouă“.—Era mai potrivit ca și traducerea *Nopților* lui Musset să fie tot din colecția Maicii Fevronia Sirboica...

Dacă *De ce nu-mi vii* nu e definitivată la Casa de nebuni, adică *atunci* când a trimes-o, aceasta înseamnă că ne lipsește do- vada că Eminescu era complet remis din paralizie (lucru impo- sibil de altfel!), înseamnă că ne lipsește dovada că *atunci* când a trimes-o era un om întreg.

Noi însă credem că n'a definitivat-o nici în altă epocă a bolii. Dar aceasta e indiferent pentru postumitatea ei. Postumitatea a- tîrnă de starea scriitorului *cînd se publică opera*. Postumitatea e o problemă legată de publicarea, și nu de crearea unei opere.

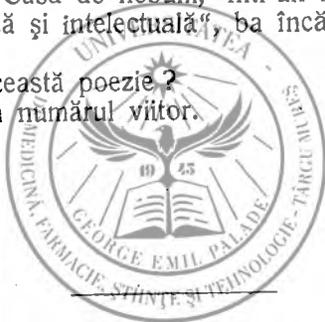
Posibilitatea sau imposibilitatea de a crea are importanță pen- tru diagnosticarea bolii. Iar aceasta din urmă are importanță pentru dezlegarea problemei postumității. Așa dar, problema postumității este numai indirect legată cu problema posibilității de a crea.

Insfîrșit, voiu aduce, și de data aceasta, ca probă, refrenul meu : Dacă *De ce nu-mi vii*, ar fi imitată — și cum nu e înso- țită de declarația de rigoare — ar fi Eminescu un „plagiator“ ? Ar îndrăzni cineva să-i aducă cea mai mică învinuire, știind că a trimes poezia dela Casa de nebuni, într'un moment de luciditate (= „degenerare etică și intelectuală“, ba încă agravată) ?

Firește că nu.

E „imitată“ această poezie ?

Vom vedea în numărul viitor.

G. Ibrăileanu

Scrisoare din Paris

Cu ocazia centenarului lui Taine.

Impreună cu aceia a lui Renan, opera lui Hippolyte Taine rezumă patruzeci de ani de cugetare franceză. Timp de aproape o jumătate de secol, problemele importante care s'au pus, ideile mari care s'au răscolit în Franța, poartă aceeași marcă de origine: a lor. Și dacă azi, sub unele din aspectele ei, opera lui Renan ne apare mai puțin învechită decît aceia a lui Taine, a fost un timp cînd acesta a exercitat asupra spiritelor o influență mai tiranică decît cel dintăiu. Generațiile franceze care au gîndit între 1860 și 1890 dela el au învățat să gîndească și, timp îndelungat, au cugetat — sau, ceiace e tot una au trăit — prin el. Deaceia a fost numit, cu drept cuvînt, „dascălul cel mai autorizat“ al lor, „directorul lor intelectual“.

*

Urmele influenței lui le întilnim în toate domeniile vieții spiritului; în critica literară înainte de toate, în istorie, în sociologie, în psihologie, în filosofia propriu zisă și chiar în literatură, naturalismul francez și verismul italian reclamîndu-se dela el ca dela teoreticianul lor.

A scris, cum se știe, opere de filosofie și de estetică, de critică literară și de istorie; până și un roman. A acționat asupra vremii mai mult ca critic literar și ca teoretician al istoriei, dar a fost înainte de toate filosof metafizician. Opera lui de critic și de istoric nu poate fi înțeleasă pe deplin, nici judecată cu echitate, decît ratașată strîns la opera lui de filosof.

(Fapt de care cei mai mulți critici și adversari ai lui n'au

prea ținut seamă. Dovadă învinuirile care i s'au adus și care sînt, în cea mai mare parte, deplasate — o concepție filosofică, nepuținînd fi combătută serios și eficientă decît pe propriul ei teren. Să combați o idee filosofică — Taine n'a avut decît de acestea, și ca critic și ca istoric — sau științifică cu argumente care nu se reazămă decît pe „bunul simț“, e pueril și ridicol).

* Și dacă nevoia de a-și cîștiga pînea de toate zilele nu l-ar fi silit să scrie pentru marele public, Taine ar fi rămas filosof pur, și ar fi scris pentru un cerc restrîns și, poate, mai puțin. Corespondența lui din timpul cînd lucra la *Istoria literaturii engleze* e plină de regrete că nu se poate dedica cu totul filosofiei: „Am făcut, cred, o prostie — scrie el priefinului său Edouard de Suckau, angajîndu-mă să scriu această Istorie a literaturii engleze. Drumul e prea lung pentru a ajunge la filosofie. E ca și cum ai lua direcția Strasbourg voind să mergi la Versailles“. Iar, șapte ani mai tîrziu, după ce a terminat această monumentală operă: „Cîtă vreme am jertfit acestei cărți! Am avut oare dreptate? Scriind-o, am învățat multă istorie. Dar filosofia e lucru mai important, și cu siguranță, mă voi întoarce la ea“.

S'a și întors, scriind de *l'Intelligence*, cartea la care a lucrat mai bine de 20 de ani. Iar dacă 1870 nu venea, cum a venit, îndreptîndu-i privirile și interesul în altă parte, ar fi scris o filosofie a istoriei, idee pe care o frămînta demult; și-o psihologie a voinții.

Cu toate astea, n'a renunțat niciodată — nu putea renunța — la gustul pe care l-a avut, din naștere, pentru ideile generale, și tot ce-a scris în critică și în istorie, a purces din nevoia pe care o simțea imperios de a demonstra adevărul și realitatea unei idei generale. Criticul și istoricul nu erau decît un filosof deghizat.

*

Dar tocmai acestei împrejurări se datorește dubla neîncredere pe care scrierile lui au inspirat-o totdeauna oamenilor de specialitate. Intocmai cum lui Pierre Janet filosofii îi reproșează calitatea de medic, iar medicii filosofia (v. *Les Nouvelles Litteraires*), istoricii învinuesc pe Taine de a fi prea filosof, iar metafizicianii de-a fi prea puțin filosof. Dacă cei dintîiu au multă dreptate, aceștia din urmă au mai puțină, sau deloc.

Vina acestei din urmă înjuste învinovățiri o poartă întru-cîtva Taine însuși: A scris opere de filosofie abstractă în stil de „romancier“, citeodată în jargon de „naturalist“. A avut iluzia că, scriind astfel, face abstracția accesibilă tuturor, fără s'o denatureze, și a crezut că, împrumutînd termenii de laborator sau de sală de disecție ai naturalistului, burghezii care îi cumpărau cărțile, spirite neîncrezătoare în „fantomile“ filosofiei, vor fi cîștigați mai ușor ținîndu-le lecții în numele științei exacte, care le-a dat locomotiva și telegraful. Voind să fie clar de tot, și

popular, a ajuns să fie adesea obscur, și să pară cîte odată sărac. Voind să fie util și agreabil altora, a sfîrșit prin a-și strica sieși. Stilul de care s'a folosit și care avea ambiția să fie totdeauna precis și transparent, nu-i îmbracă pururea cugetarea cu credință, și cîteodată, din cauza prea marelui simplități, e opac, iar fondul pe care-l acopere—și care e de cele mai multe ori adînc și amplu—pare redus, sau pare că... nu există.

De aci desinteresul—ca să nu zic mai mult—ce l-au arătat metafizicianii față de opera și cugetarea filosofică a lui Hippolyte Taine. S'a scris o întreagă bibliotecă despre opera lui istorică și critica lui literară, dar s'a scris relativ puțin, și lucruri extrem de superficiale și de eronate, despre Taine filosof. În 1858, la apariția cărții *Les Philosophes classiques*, Edmond Schérer a „denunțat“ într'un articol frumos „positivismul“ lui Taine. Și de atunci toată lumea, în Franța și în celelalte țări, a repetat în cor că acest însuflețit discipol al lui Spinoza și Hegel este și-a fost pozitivist. Faguet și Überweg-Ruyssen l-au făcut și agnostic.

E adevărat că autorul *Inteligenței* nu poate fi considerat în filosofie ca un spirit „creator“, dînd acestui cuvînt sensul plin pe care-l ia cînd îl aplicăm unui Descartes, unui Kant, sau unui Spinoza. Cu toate astea, nu se poate spune că a fost complet lipsit de originalitate. A fost un spirit cu ferestre deschise spre toate marile curente de idei care au străbătut viața Occidentului dela Renaștere încoace. Și a supus puternica-i inteligență la cea mai vastă și lungă endosmoză ce se poate închipui. Barrès l-ar fi numit bucuros și potrivit „esprit carrefour“, unde influențe, diferite și ca direcție și ca origină, unele din ele chiar contradictorii, și-au dat întîlnire spre împăcare. Originalitatea lui e în efortul uriaș pe care l-a făcut să concilieze aceste influențe, și-apoi în felul îndrăzneț și relativ nou cum a aplicat ideile acelor care i-au fost maeștri.

*

Și, în acest dublu fapt trebuie căutat secretul influenței lui, care, cum spuneam mai sus, a fost profundă și întinsă. Hippolyte Taine a devenit un mare centru de emanație, fiindcă a fost mai întăiu un puternic centru de absorbție. A acționat asupra spiritului vremii sale, fiindcă a lăsat mai întăiu pe acesta să acționeze asupra sa. Alții, mai originali decît el, au trăit ignorați și „insulari“. Opera lui, plămădită cu mîină tare, din tendințele esențiale, din aspirațiile intelectuale profunde ale vremii care a văzut-o născîndu-se, e expresia credincioasă și înaltă a ei. Aceasta a găsit, în cărțile elocvente ale lui Taine, ceiace căuta: adică s'a regăsit pe sine. Nu e deci mirare că, dela apariția înțielor lui scrieri, și împotriva îndărătniciei citorva bătrîni, sau rivali, sau prudenți, Taine care a fost mare, dar care putea fi ignorat de contempôrării săi—devine omul prin care vorbește o întreagă epocă, omul mare, recunoscut, al acesteia.

Nu știu întru cât teoria oamenilor mari, preconizată de el ca lege universală, se potrivește sau nu pretutindenea, dar ea poate fi aplicată cu dreptate la el...

Am spus că a doua cauză a influenței lui pare a fi fost felul *îndrăzneț* cum a aplicat ideile filosofice ale altora (în special ale lui Hegel, și nu ale lui Comte, cum se crede de obicei; Taine n'a împrumutat dela Comte decît cîțiva termeni... pentru ideii hegeliene) în istorie și critică literară: preconizînd pentru acestea, ca imediat realizabile, scopuri pe care ele nu le vor atinge poate niciodată, Taine a răscolit violent conștiința intelectuală a timpului său, și a pus în mod clar și franc, probleme pe care acesta le întrezărea numai, sau și le punea în chip pur instinctiv. E probabil că aceste probleme trebuiau să fie odată puse cu brutalitatea și perseverența cu care le-a pus el, pentru a fi discutate serios, soluționate, sau aminate, sau înlăturate definitiv.

Și, fapt curios, autorul *Istoriei Literaturii Engleze* a subjugat inteligențele contemporanilor tocmai prin acea parte a operei sale care ni se pare azi mai himerică și mai puțin solidă: formulele răsunătoare și sintezele ambițioase cu care și-a presărat nenumăratele-i volume, promițînd, de bună credință, mai mult decît puteau da, au izbit spiritul și mai ales imaginația contemporanilor.

Taine a fost deci mare nu ca precursor, ci ca animator, nu ca creator, ci ca „vulgarizator“, atribuînd acestui cuvînt valoarea pe care i-o dă el într'un pasagiu celebru al *Istoriei Literaturii Engleze*.

A spus-o însuși, cu francheța pe care a avut-o totdeauna, că marea operă de analiză la care a lucrat până la 1870, operă de psihologie o numea el, a întreprins-o cu scopul de a verifica ideea de natură a lui Hegel, de a procura baze controlabile și mai sigure, „înaltelor concepții“ ale filosofului german. Cînd *Filosofia istoriei* a lui Hegel, a spus: „J'y trouve des idées à défrayer tout un siècle“. Iar mai tîrziu, cînd era deja celebru, a scris: „De 1780 à 1830, l'Allemagne a produit toutes les idées de notre âge historique, et pendant un demi-siècle encore, pendant un siècle peut-être, notre grande affaire sera de les repenser... C'est à une oeuvre semblable que tout le monde pensant travaille aujourd'hui...“.

Rezultă din context că e vorba de ideile lui Hegel; de altfel; Taine, oridecîteori vorbește de Nemți, face aluzie în primul rînd la Hegel.—Aceste propoziții enunță programul lui de viață până la 1870. Să construiască în piatră cel puțin o parte din catedrala pe care Hegel a construit-o numai în lemn (imaginea e a lui Taine), iată scopul general și ultim pe care l-a urmărit autorul scrierilor: *Les Philosophes classiques, Essai sur La Fon-*

taine, Essai sur Tite-Live, Histoire de la littérature anglaise, de l'Intelligence. Toate aceste scrieri purced din acest gând, și toate demonstrează, într'o formă mai mult sau mai puțin deghizată, o teză hegeliană...

*

Nu e locul să discut aici întrucît Taine a reușit să zidească în piatră solidă ceiace maestrul său german n'ar fi construit decît în lemn fragil. Țin însă să remarc că, în metafizică și'n teoria cunoașterii, criticul lui Stuart Mill a fost discipol mai puțin autentic al lui Hegel decît se credea însuși. Un aspect extrem de important al cugetării hegeliene i-a scăpat. Ideia de cauzalitate a cărei teorie a făcut-o în cărțile lui de filosofie propriu zisă, și pe care a aplicat-o, sub numele de „calitate dominantă” și de „tip”, în critică literară și'n istorie, idee pe care Taine a luat-o într'adevăr dela Hegel, prin felul cum a interpretat-o el, a pierdut tot ceiace avea de propriu hegelian. Conceptul hegelian de finalitate imanentă se transformă în doctrina lui Taine în idee de cauzalitate mecanică și prin aceasta, hegelianismul lui Taine alunecă pe un plan care nu mai e acela pe care se mișcă cugetarea marelui dialectician german, transformîndu-se, în momentele cînd Taine își împinge doctrina pe pozițiile ei extreme, în spinozism.

Să notăm dealtfel că influența hegeliană s'a altoit la Taine pe o influență spinozistă anterioară. Pe Spinoza l-a citit cînd însușirea fiind încă elev la „Collège Bourbon”. Charles Bénard, profesorul lui de filosofie la acest liceu, traducătorul *esteticii* lui Hegel, povestește că în momentul cînd l-a cunoscut pe Taine, acesta se închisese deja în sistemul lui Spinoza ca într'o fortăreață: „Sa foi au spinozisme était telle qu'il n'y avait pas à la changer d'un iota”.

Etica lui Spinoza va contribui să determine sensul în care se va exercita tiranica influență a lui Hegel. Dar acest sens va fi determinat în primul rînd de forma „matematică” originară a inteligenței lui Taine. Inteligibil fiind pentru el numai ceiace se poate deduce geometric, pe cale de conțință, Taine n'a înțeles sensul profund al dinamismului cugetării hegeliane. Geometric nu se poate deduce decît ceiace nu se schimbă, decît ceiace stă, ceiace e mort. Concilierea pe care a încercat-o marele lui maestru între ceiace e general și ceiace e individual, Taine pare a fi ignorat-o complet. „General”-ul lui (calitatea dominantă, rasa, mediul, timpul) absoarbe și distruge individualul (personalitatea, noutatea). În doctrina lui Taine, mediul și rasa explică individul, acesta poate fi dedus matematiceste (în sensul foarte larg al cuvîntului) din mediul și rasă. Taine a crezut, contra lui Hegel, și cu Spinoza, fără să-și dea seama, că important și real e numai universalul. În ultima limită, diversul se reduce pentru el la o simplă și înșelătoare aparență.

Aici, în această atitudine eleatică a cugetării sale, trebuie căutată cauza profundă a ceiace e excesiv și, din acest motiv, fragil în opera critică și istorică a lui Taine. Și iată de ce influența lui, după o epocă de mărire, exercită o acțiune destul de redusă azi, în secolul nostru care se luptă să înțeleagă „devenirea“ lui Hegel și „durata“ lui Bergson.

Să nu uităm însă că judecata pe care o pronunță o generație oarecare asupra unui om și opere, întocmai ca judecata indivizilor, n'are în sine nimic definitiv. Generația noastră vede opera lui Taine sub un unghiu diferit de acela sub care a privit-o generația dela 1870. Generația de mine poate fi mai apropiată de aceasta din urmă decît de noi..

*

Dar oricare ar fi atitudinea celor care vor veni după noi față de problemele puse de opera lui Taine și de soluțiile ce le-a adus, un fapt rămîne, real și incontestabil: Taine va ocupa totdeauna un loc pe planul întâiu în istoria ideilor franceze, din cauza influenței pe care a avut-o timp de treizeci de ani și mai bine, opera lui rezumînd o epocă întreagă de viață sufletească franceză, epocă pe care o „explică“ în parte și care o „explică“ la rîndul ei. În istoria ideilor europene, locul pe care-l va deține va fi important în urma împrejurării că, împreună cu Renan, a fost cel mai mare propagator al ideilor hegeliene în Franța. Grație operei lor, aceste idei au pătruns în profuziune pe pămîntul francez, și-au fecundat, în domeniul științelor istorice, o activitate care a dat roade îmbelșugate la sfîrșitul secolului trecut și la începutul acestui secol.

Sărbătorind o sută de ani dela nașterea lui, Franța se închină în același timp în fața a patruzeci de ani de cugetare franceză.

D. D. Roșca

Paris, 24 Mart, 1928.

Scrisori din străinătate

PRELUDII

Scriem adesea lucruri, pe care nu
le putem dovedi decât dînd cetitorului
prilejul să gîndească asupra lui însuși.

PASCAL.

Este o dovadă de prețioasă prudență în cercetarea adevărului, examinarea prealabilă a condițiilor de drept și fapt în care ne este dat să-l căutăm și să-l comunicăm altora. Asemenea aceluia, care stînd cu gîndul să intre în apă, încearcă cu vîrfurile picioarelor să măsoare temperatura apei ca să o cunoască și să se deprindă treptat cu ea, trebuie să avem conștiința deplină a mijloacelor noastre și presimțirea aproximativă a pretențiilor care ne mișcă.

Fiind foarte obișnuită în zilele noastre călătoria urmată de scrisori informative, se poate întîmpla să folosească cîteva reflecții principale *asupra călătorului și scrisorii înșiși*. Pătrundem în chip evident într'un ținut capricios și amorf la culme, puțin exploatat și rebel sistematizării, deaceia cel mai bun tovarăș al acestei încercări de disciplinare logică a faptelor, de primă deștelinare a unei țarine virgine, este întoarcerea cetitorului asupra lui însuși, sondagiile în propria viață interioară, de unde adeseaori poate extrage cele mai hotărîtoare dovezi.

Călătorul

Sînt cîteva pagini răslețe în „Incercările” lui Baco de Verulam, care ar trebui,—în vremurile noastre de conștiință și acută activitate sistematică pentru apropierea și cunoașterea popoarelor între ele,—să fie împinse în cercul de atenție imediată al aceluia care, favorizați de soartă, călătoresc dincolo de hotarele țării lor. Fiind vorba de cea mai răspîndită și poate mai cea citită operă a can-

celarului englez, ar rămîne ca sfaturile lui pentru călători să fie doar discret reamintite. Ceiace, trebuie să recunoaştem, încă n'ar fi prea lesne, ştiindu-se că adevăraţii călători sînt un fel de oameni tare susceptibili şi capabili să alunece ca argintul viu pe lîngă prudenţa, cam sîcîitoare, a acelora care le poartă de grijă cu fel de fel de poveţe.

Vorbim aşadar de adevăraţii călători, pentru care o raită prin lume nu este rezultatul unor îndelungi şi penibile meditaţi, aşezate pe coloanele negustoreşti de „pro“ şi „contra“, ci este o toană, care apare într'o bună zi, întempestivă şi clară ca o ştafetă tătarască, călărind pe deşălate şi ivindu-se ca Ucigă-l crucea de după cotitura şoselei. Aceia sînt călători adevăraţi despre care poetul de periferie a spus cu îndrăzneală şi comunicativă înţelegere :

Cer albastru—pur sineală
Aici mă usuc
Mă apucă-o nebuneală
Neicule, mă duc!

Şi se duce înadevăr prompt şi plin de zîmbet, fără scîncelele bieţilor oameni cum se cade, purtînd în sine lor mai mult pe dolofanul Tartarin-Sancho, decît pe temerarul Tartarin-Don-Quijote,—bieţi oameni improvizati în călători de cine ştie ce împrejurări străine de apucăturile lor sincere. Li vedem de atîtea ori mascaţi în excursionişti, încovrigaţi de povara geamantanelor sau tremurînd pe peronul înopţat al gărilor fără fregheri, hărţuiţi de grija pierderii pachetelor sau trenului şi întorcînd capul cu groază şi tresărire după hoji de buzunare. După tergiversări fără număr iată-i pe drum, dar nu cu ochii pe fereastra vagonului, ci răsfoind cu clipeceală ultimul „mers al trenurilor“, fixînd cu grijă plasa de bagaje şi epuizînd cu veşnic aceleaşi întrebări copilăreşti, însoţite de-o figură de ţaran neîncrezător, toată bunăvoiaţa profesională a conductorului sau pofta de conversaţie a pasagerilor. Odată porniţi se duc la ţintă fără înconjur, fără şovăire, devenînd din senin hotărîţi şi dinamici ca un glonţ de revolver. „Călătorului îi şade bine cu drumul“ este maxima lor şi o urmează cu sfinţenie, crezînd că se supun unui mare principiu al călătoriei. În realitate se înşală. „Călătorului îi şade bine cu drumul“ a fost cu siguranţă spus sau de un ne-călător cu aere de călător, sau de un muntean şuguiitor privind un convoi de tîrgoveţi luînd în piept cu imprudentă grabă panta înşelătoare a pădurii. Năiţă şi Pitache ai d-lui Brătescu-Voineşti au înadevăr stofă de călător şi deaceia *nu* le stă bine cu drumul, ci cu răcoarea umbrarului, cu sprîţul aburit şi friptura de uger proaspăt. Călătorul ştie că o haltă bună nu se întîlneşte la tot pasul şi că la capătul drumului nu-l aşteaptă de cît îndoelnic rîuri de lapte şi munţi de pilaf, deaceia preţueşte epicureic o privelişte, întîrziază la un rateş şi nu se grăbeşte să plece „cînd pe drumuri ninse a întîlnit o casă cu lumini aprinse“.

Modelul călătorului este melcul domol și îngîndurat, poposind pe-o frunză, înconjurînd un vreas, rotind spre înaltul cerului cornițele curioase și grave. Iepurele terorizat și ahilic în fugă, mereu grăbit și neatent, nu este un călător benevol, ci silit, deaceia emulul său, domesticul burghez, imitația de călător, va fi meditănd cu simpatie soarta sbuciumată a cîmpenescului rozător :

Flevit lepus parvulus,
Clamans altis vocibus,
Quid feci hominibus
Quod me sequuntur canibus ? !

Adevărate plîngeri de tarasconez într'o noapte algeriană, grete firzii și scumpe după căminul anevoe abandonat.

Deaceia veritabilii călători disprețuesc tacit aceste sfioase victime ale artei nomadice, îi numesc injurios din colțul gurii și al ochiului „simpli burgheji“ și neputînd suporta oamenii care cer vieții serioase garanții de reușită, zăloguri și drumuri bătute, întorc cu silă ochii dela ei. Cîteodată chiar le joacă farse răutăcioase, dar atitudinea lor ireverențioasă nu mai surprinde pe nimeni, decînd Pierre Mac Orlan, cu instinct de dedectiv psiholog, i-a denunțat că se trag numai dintre copiii neașcultători și necruțători ru-pători de ghet, precum—după spusele științei scarpologice—negustorii se recrutează dintre cei care calea în călcăiu, iar politicianii dintre cei care tocesc sandalul într'o parte. Călătorul nu este nici burghez comod, nici sportsman profesionist sau snob, dînd busna cu mașina în cîndurile de rațe sau cu skiurile în gardurile de sîrmă, nici voiajor comercial, închinător al zeului Mercur, pentru care pămîntul în lung și'n larg e doar un teren de operații. Pentru emulii lui Columb și Marco Polo, farmecul vieții, puternica ei frumusețe, stă tocmai în faptul că nu vrea să acorde garanții și despăgubiri, că te invită să joci totul pe-o singură carte și fuge de ochiul prevăzător și anodin. Aventura este viața adevărată și aventurierul singurul dintre oameni creat pe potrivă-i, singurul care se poate măsura cu torentul ei. Este parcă o armonie între imprevizibilitatea vieții, între impetuoasa ei creație de forme și împrejurări veșnic nouă și între mobilitatea spiritului său, rodnic în ipoteze și agil în atitudini, oferînd scînteetor oricărei surprize fruntea sa plină de răspunsuri inedite.

Discutînd „Desrădăcinații“ lui Barrès, André Gide, călător pasionat, mărturisește că a scris o carte cu scopul conștient de a îndemna la călătorii, „de a învăța și pe alții plăcerea de a nu se mai simți legați, de a nu mai avea rădăcini. Teza lui Gide afirmă că voiajul este destinat numai celor tari, celor plini de viață, căci călătoria însemnează instrucție, apropiere de elemente străine. Gide citează foarte bine o frază din Nordau, trăgînd toate consecințele favorabile tezei sale : „Intr'o situație în care se găsește adeseori și care e aceiași pentru mulți, organismul reacționează în chip ba-

nal ; într'o situație care i se oferă pentru prima oară, va face însă dovadă de originalitate, dacă nu poate să se sustragă". Prin urmare, spune Gide, desrădăcinarea constrânge la originalitate și creație, situațiile nouă și *ciudate*, fără șablon anterior, fiind o școală a virtuții, un incitant al calităților latente din individ. Pentru cei tari, călătoria și aventura, pentru cei slabi, puțin maleabili și perfecționabili—sedentarismul, „l'encroutement dans les habitudes héréditaires, qui les empêcheront d'avoir froid“.

În relația aceasta de „care-pe-care“ cu viața și moartea, reese frumusețea încordată a ființei umane, ca un grumaz de taur hărțuit în arenă ; iar prețul adevărat al vieții îl simțim în clipele rare când o privim ca Nietzsche, mingiind viața, felină ca o panteră, cu iubire delicată și profundă : „Es ist gefährlich und böse“, e primejdioasă și rea, e crudă, dar plăcută ca un bici de vijelie. Desigur că nu întotdeauna antagonismul este așa de titanic, pentru Năiță și Pitache majestatea vieții aplecându-se ca un cal dressat pentru un călăreț scund. Și totuși același fior metafizic curențează pîrdalnice pereche de cheflii ca și pe Stanley sau Friedjof Nansen sau pe Gérard, vinătorul de lei. Căci aceiași neștiută tendință sălășluște în ființa lor intimă. Dacă ar fi scris sisteme filosofice ar fi fost pragmatisti, bergsonisti sau neokantieni ca Hermann Cohen, pentru care procesul de cunoaștere ca și acțiunea morală nu este ceva dat, făcut, ci o *temă*, care se desleagă cu ajutorul nostru. Dacă ar fi oameni politici ar fi scuzat sinuozitățile carierii lor sprijinindu-se pe Max Weber, care spunea că minimale concesii în politică sînt necesare pentru orice om care nu vrea să poarte răspunderea, introducerii unei prea mari cantități de rău în lume. Pe cînd ceilalți se complac în comoditatea interioară, în statu-quo-ul armistițiului cu viața, îi bucură zilele și anii, care se repetă fără inovații, aventurierul a declarat război monotoniei și plictiseli și jubilează în hazard, în contingentismul țării, unde Boutroux a văzut rîuri capricioase schimbîndu-și des și neașteptat alvia apelor. Adevărații călători sînt aventuroși și dorind să înfrunte întîlnirile cu neprevăzutul și să descopere singuri America, e greu să se împace cu sfaturile și mai ales în specialitatea lor—călătoria.

Și în adevăr sfaturile sînt un articol incomod. Cu toată obiectivitatea și excelența lor desinteresare, ascund, cu atît mai mult și mai bine, o foarte delicată primejdie. Statul este o capcană cu două clape, un cujît cu două tăişuri, un băț cu două capete, acumulînd astfel tot ce poate fi mai inconvenabil pe lume.

Mai întăiu riscă să se prindă într'un laț neplăcut acel care primește și urmează sfaturile. Conform unei păreri de origină schopenhaueriană, care ar trebui să fie foarte la modă în timpurile acestea de transformare teoretică a bestiei blonde într'o nobilă ființă însuflețită de cel mai etic individualism, — sfătuitorul comite în dauna sfătuitului și acesta lasă să se consume în dauna sa, cea mai feroce și mai egoistă crimă : nemulțumit cu posibilitățile limi-

tate ca număr și expansiune, acordate de natură unei limitate ființe omenești, sfătuitorul vrea să le depășească, să se îmbogățească, să-și *continue* persoana proprie în altcineva, trăindu-și propriile planuri și propriile visuri în cel pe care naivitatea nepreventivă îl oferă pradă sfaturilor sale. Sfaturile devin astfel în lumea morală ceiace anumite droguri sau vrăji sînt în romanele fantastice din seria Poë, Meyrinck sau Hoffmann, unde din cînd în cînd vre-un tînăr rău strîmătorat bănește își vinde cu intermediul lor tinereța robustă unui bătrîn urît. Lugubrul schimb reîntinerește declinul gîrbovului nesătul, cu un preț mai criminal decît complicitatea lui Voronoff, unde păgubașul e un fleac de maimuță, — dar tot așa de crud, de monstruos și cinic ca prețul pe care marchiza din Mizerabilii lui Hugo își împodobește gingiile moi și goale cu dinții, curați ca niște perle, ai unei biete femei, vînzătoare de dinți proprii pentru pînea unui copil.

În al doilea rînd, riscă să piardă partida chiar sfătuitorul însuși, care, după orice morală imaginată sau imaginabilă, trebuie să poarte răspunderea grea a îndemnului ireversibil. Deaceia abținerea dela sfaturi este proporțională cu gradul de prudență și cu cît este mai desăvîrșită cu atît mai salutare efecte înregistrează. Pe deoparte abținerea aceasta e fermecătoare ca atitudine: cuviincioasă și plină de reticente, sobră și prevenitoare, rămîne închisă într'o sferă de elegantă discreție, ocolind parcă cu stăpînită oroare curiozitatea vulgară și insinuantă, cîteodată șerpuint viclean, altădată crudă și brutală ca un tăvăluc. Curiozitatea e marca zेलor inferiori, e dorință de a te tăvăli și a tirî și pe alții în noroiul tău. Deaceia merge mîna în mîna cu sfatul și comit împreună, subt masca altruistă, nerușinări sfruntate și exhibiții deșănțate. Sfătuitorul este marfă de bilci: sfătuint, el își descopere în ochii tuturor intimitățile îngrozitoare, așa de îngrozitoare încît nu și le poate mărturisi nici sie însuși și atunci le derivă, le transfigurează și se descarcă de povara stigmatelor, producînd sfaturi. Producătorii de sfaturi se recrutează dintre desfrînații de lupanare ca fericitul Augustin sau dintre canalile lacome de bani și onoruri ca lordul Baco de Verulam, vestitul trădător de prietini. Bătrîni și schrijilați de amintirea fizică a miilor de nopți pierdute, cu mîna tremurîndă pe o țigară galbenă și-un păhăruț cu băutură savant combinată, ca o demimondenă pensionară în arenda unei vespasiane, producătorii de sfaturi se dau la fund în balta trecutului și revin la suprafață, ca pescuitorii de perle, cu îndemnuri, cu preveniri, cu directive, cu sfaturi. Regretul după o viață rău condusă se aliază cu mintea Romînului cea depe urmă și pe nesimțite se încheagă într'un sistem de rezistență împotriva morții, într'un sistem de refacere, într'o tendință disperată și tragică, fiindcă se ghi-cește iluzorie, de a relua dela început cu tact și cumîntenie o viață pe care acum știe că ar trăi-o altfel. Și iată-l desinteresat sfătuitor, iată-l strecurînd dibaciu și persuaziv propriile sale dorinți în suflete tinere, iată-l altoind crase *interese personale*, pe care le

mai are dar nu le mai poate servi, într'alt suflet și în alt trup, viguros și tânăr. Viguros și tânăr, da, dar servind cu forța sa de realizare, alte scopuri și alte probleme decât ale sale, sclav hipnotizat al stăpînului sfătuitor, harac neroditor, pe care se sue iedera verde. Sfătuitorul a descoperit enigma nemuririi în prelungirea vieții spirituale. Puțină conștiință, puțină reculegere, ar trebui să-l facă să sară cu oroare în fața prețului de cumpărare: păcatul de moarte, crima fără nume a desființării morale a unui individ. Pentru o astfel de faptă nu există paragraf în codul penal și sfătuitorii funcționează în voe și oriunde, între părinți și copii, între școlar și profesor, între discipol și maestru, între novicele „crocodil” și vechiul stilp de cafeana. Nu se revoltă nimeni. Ni se pare fără noimă rămășița medievală a moștenirii farmaciilor din tată în fiu, silind pe cel din urmă să persiste în cariera genitorului său, dar trecem cu ochii închiși, orbiți de rețete pedagogice, pe lângă otrava sfaturilor, care vor să niveleze generațiile, să înăbușe înoririle, să uniformizeze lumea. Sfaturile țin lumea în loc. Se poate să existe însă undeva în ceruri, în lumea supralunară, la judecata din urmă, o pedeapsă amară, o pedeapsă dantescă pentru cei mai pierduți din „la perduta gente”. Deocamdată există reacții rare și individuale, în chiar lumea această pămîntească, unde rareori se uită ceva și totul se plătește afară de sfaturile rele, sfaturile fără succes. Ar trebui însă să fie luat model prințul Bismarck, care găsisse delicioasa ocupație de-ași reaminti în culmea puterii, nișile ofense suportate cu 30 de ani în urmă și a cărora răsplătă talionică o înjgheba în după-amiezile hărăzite sofalei. Cu un asemenea exemplu s'ar putea constitui un front al ofensei prin stat, al atingerii în onoarea personală prin îndemnuri. O cruciată foarte la locul ei: cruciata copiilor independenți. Sfătuitorii ar trebui să-i mediteze rezultatele înainte de a întinde cărțile pe masă, înainte de a trage bobii în care cetesc trecutul și speranțele lor paralitice, iar nu viitorul îngrijatului partener. Să mediteze sfătuitorii soarta grozavă a lui Niccolo Machiavelli, înfometat și isgonit, cînd îi spune lui Leonardo da Vinci: „Tiranii mă vor considera un instigator al poporului, poporul un aliat al tiranilor, fariseii mă vor numi ateu, cei buni un rău, dar mai cu seamă mă vor urî cei răi, socotindu-mă mai rău decât dinșii”.

Sfatul se bazează în cele din urmă pe o concepție filosofică a lumii, care invită la nemărginită credință în știință și în legea științifică. Max Weber, „mitul dela Heidelberg”, cum îi spuneau studenții, l-ar însera (poate) în procesul de vastă istorie mondială, procesul de *des-fermecare* a lumii, început de vechea profecie iudaică și continuat prin gîndirea științifică-elenă până în zilele noastre. Sfatul tinde prin urmare să prelungească în domeniul moral acest proces de desvăluire a enigmelor cosmice, în care se complace magia și superstiția. Legea naturală științifică devine în domeniul spiritual sfat, ambele pornind în definitiv din același substrat de convingere filosofică, că există repetiție și prevedere și că înarmați cu o lege științifică sau cu un sfat putem să scontăm viitorul.

E clar însă că nu călătorul, — ruda de singe a aventurierului, presărind în viață explozii de fulmicoton, — se va împăca cu un astfel de tablou cosmic. Neîmpăcându-se din fire cu sfaturile, disprețuind piedica lor șireată și conservatoare, reconfortat de motivele etice, care condamnă fuziunile de personalități, călătorul va neglija orice soi de prescripții, de bariere, de sfaturi sau maniere preexistente. Toate acestea se fac, nu există — și călătorul veritabil nu se va grăbi să le colecționeze în agendă, ci se va purta deseori ca infamul din versurile lui Claude Le Petit :

Et tournant vers le ciel—l'infâme—sa crôupe immonde
Il montra en riant son cul à tout le monde.

Refuzînd, cu indignarea firească a temperamentului contrariat, să poarte în orizontul vieții spectrul macabru al sfătuitorului, călătorul va merge pe căile sale, bune sau rele, cum au ieșit din urna marilor sau micilor surprize. Credem totuși că un neamț, talentat cu talentul miraculos al rasei, ar putea, în conștiințioasa sa aplicațiune, să găsească mijlocul ingenios care să sugereze paginile lui Baco călătorilor refractari. Un afișaj sistematic la graniță, la vamă, în gări, în vagoane, un examen de capacitate pentru călătoriile în străinătate sau atașarea de extrase la Baedeker, ar putea să atragă atenția asupra lor. Și este suficient atît, Bacon fiind extrem de captivant. Persuasiv și scriitor talentat, lectura sfaturilor sale, în care Macaulay descoperă mereu grija de util și progres, îndeamnă stăruitor la faptă. Rupînd eticheta „sfat“ de observații ca cele următoare, ele și-ar pierde caracterul rebarbativ pentru independența călătorului. Bacon spune :

„Este ciudat că tocmai pe mare, unde nu-i de văzut altceva decît cer și apă, se țin deobicei jurnale, mai degrabă decît în călătoriile pe uscat, unde, deși este atît de mult de văzut și observat, sînt neglijate însemnările zilnice, cași cum cele văzute întîmplător ar fi mai proprii de notat decît cele observate voîntar“.

sau :

„Nu-l lăsa (pe tînărul în călătorie de studii) niciodată să zăbovească prea mult într'un loc sau într'un oraș ; mai puțin sau mai mult, după cum, desigur, merită locul, dar în niciun caz prea îndelungat. Și dacă se întîmplă să rămîie mai multă vreme undeva, e bine să-și schimbe locuința dintr'o parte a orașului în alta, aceasta lărgind extraordinar cercul de cunoștințe“.

Lăsînd deoparte de data aceasta adnotațiile, care s'ar putea face sfaturilor lui Bacon privite ca sfaturi în sine, să observăm cu cîtă claritate reese din ele rostul, care incumbă călătoriei, după părerea lordului cancelar, părere desigur lamentabil banală, — scopul călătoriei este cunoștința, instruirea. Cu ocazia acestei banalități, pe care nici geniul lui André Gide, autorul lui „Voyage d'Urien“ și „Voyage au Congo“, n'a isbutit s'o învioroze, cînd adaogă profitului *agrémentul* călătoriei, se poate întîmpla însă o răzbunare

singeroasă, epilog al conflictului între călător și sedentarul domestic. Acesta din urmă avusese în definitiv mai mult poziția „dedesupt” decât poziția „deasupra” în pugilatul concepției lor. În fața lui Dumnezeu și a oamenilor, ambii ar trebui totuși să fie egal de îndreptățiți, deoarece niciunul nu poate aduce peremptorii dovezi și fără îndoială, că amîndoi se încîntă cu cîte o iluzie dragă.

În romanul său Leonardo da Vinci, Merejkowski a avut o intuiție artistică de-o genială justetă, cînd povestește întîlnirea lui Leonardo cu Machiavelli la Roma, pe colina Palatină unde altădată se înălțau palatele lui Caligula și Septimiu Sever. Nimic pe lumea asta nu era mai firesc, decât ca Machiavelli, cel mai formidabil sfătuitor, cel care și-a transformat în adevăr neputința instinctelor de canalie și criminal în sfaturi pentru tirani,—Machiavelli, care *ghicind* ceiace este *științific* într'un sfat, a pus bazele de inspirație ale sociologiei și politicii de azi, atît cît acestea vor să fie științe și să aibă legi, Machiavelli se plînge lui Leonardo de plictiseală. O plictiseală imensă, grea și nesfîrșită, o plictiseală, care pătrunde prin pori și pe căile respiratorii, care apasă inima și învăluie totul, colinele Romei și lumea întreagă, într'o pîclă cu gust de pap. Sedentarul domestic, omul resemnat cu sine însuși, resemnat cu insuccesul tuturor alergărilor înerești în fața norocului și a întîmplării, este și el un colecționar de sfaturi și un plictisit, un fatalist și-un desamăgit. Dintr'o sumă de întîmplări trecute a muls cîteva principii, le conservă în sticluta înțelepciunii sale private și privește de atunci încolo orice eveniment prin transparența drojdiei sale principiale. Totul apare vechiu și cu toate aparențele înșelătoare, totul poartă pecetea indelebilă a lui „deja vu”. Depe această poziție spirituală sedentarul se dedă la persiflaj sceptic, arătînd că este inconceptibil pentru un cap normal un asemenea scop al călătoriei, cum l-a fixat Baco. Filosofînd estetic apelează la Spinoza și Leibnitz și arată până la evidență că orice lucru și orice ființă oglindesc ca monadele, întregul cosmos și în fiecare din ele întîlnim lumea întreagă. Și dacă oglîndirea aceasta prezintă trepte de claritate, trecînd dela minimum de claritate și maximum de opacitate la minimum de opacitate și maximum de claritate sîntem condamnați să rămînem la înțelegerea treptei pe care ne găsim, orice peregrinare în lung și'n lat, orice sforțare și orice acumulare de fapte rămînînd mereu o prodigioasă iluzie. Inteligența divină, plasată pe treapta supremă, poate avea dintrodată, fără desfășurare în timp, cunoașterea absolută, pe cînd noi oamenii, oricîte fire de iarbă sau bucăți de piatră am aduna, nu escaladăm limitele cunoașterii mai bine decât o putem face mărginindu-ne la un singur lucru sau la un singur fenomen. Pesimist și economicos, sedentarul declară că aventurosul călător este victima unei prejudecăți: prejudecata experienții. Experiențele ca și cunoștințele cîștigate prin ele nu vor isbuti niciodată, înștrate la infinit sau supra-puse una peste alta, să formeze scara de mătase, pe care să ajungem în creerul lumii. Din cunoștințe sau din experiențe adu-

nate nu se naște un sens de ansamblu și plebiscitul miilor de fapte nu este o garanție împotriva a ceiace afirmă unul singur. Afară de această obiecție teoretică, polemica sedentarului urmărește pe călător pe terenul practic, acuzându-l precis de: 1) lipsă de funcțiune justă în raport cu realul, sau don-Quijotism 2) nesinceritate 3) oportunism.

Toate aceste culpe se respiră din marea culpă inițială: prejudecata experienței. Don-Quijotismul însemnează pentru el o lipsă. Pierre Janet numea „fonction du réel“ o totalitate de fenomene prin care omul normal se înserează în realitatea înconjurătoare. Lipsa acestei funcțiuni provoacă desbinarea a două lumi: cea interioară în care orice asociație psihică se produce normal, este perfect separată de cea exterioară, individul fiind inapt să ia o hotărîre, să persiste în ea până la faptă, fiindu-i parcă teamă de moment și de situație. Ori tocmai cu această țară debutează cel care adu-mecă experiențe, *cel care ar vrea să muște din toate rodiile lumii*. Frumoasă formulă pentru cel care în sine însuși descopere o sumă de posibilități, o sumă de vieți, pe care simte că le-ar trăi pe rînd și cu egală virtuozitate. Ar putea fi savant „cu bumbacul în urechi“, apaș cu eșarfă roșie la gît, milog la pod sau preot în altar—și nu știe însuși unde-i este chemarea. Deaceia zăbovește în fiecare ipostază, zăbovește și se duce din schimbare în schimbare, fără să trăiască viața, ci jucînd pe scenă, fără să se însereze în real, ci rămîniînd la o parte, fără să fi fost *om*, ci *actor*: don-Quijotism. Acelora care vor să muște din toate rodiile lumii, tabietosul sedentar le spune că o mare lege a firii este resemnarea. Puterile noastre limitate ne silesc să ne prescurtăm planurile prea mari, să slujim coroana de dorinți, care pune o aureolă pe capul fiecărui tînăr, să amputăm părți din noi înșine. Nu putem trăi complet, până la epuizare, nici ceiace este în noi înșine, dar să mai umblăm după amori străine! Viața interioară merită mai degrabă să intereseze atenția noastră. Să nu uităm, spunea un profesor de filosofie, că Immanuel Kant (și l-am putea adăoga pe Amiel, într'un anumit sens) a stăpînit lumea fără să părăsească Koenigsbergul. Pe cînd alții, de pildă Columb, se bucură gratuit de entuziasmul general și de opere comemorativ-omagiale ca a lui Fastenrath. Helmolt și alți savanți biografi au demonstrat precis, că în realitate Christophor Columb a fost doar unealta temerară și aventuroasă, mediocru dotată și vulgară, a învățatului florentin Toscanelli. Descoperitorul Americii nu s'a deplasat din birou și pe nedrept i se sustrag laurii în favoarea lui Columb, cînele îndrăzneț, care-a făcut „aport“ cu un întreg continent. Nu cunoștințe și nu experiențe, urmează sedentarul, necesită o viață omenească pentru a fi trăită omenește, ci să ascuți doar acel *demon* interior, care proiectează valorile și problemele fiecăruia dintre noi înaintea noastră, dînd formă și sens unui sbucium neîntreput. Ori, acel demon este în noi, e acolo în afunduri înainte de a putea respectivul să silabisească—prima treaptă în meșteșugul cer-

șetoresc de a întinde pălăria după fluturi, cunoștințe și... experiențe.

Nesinceritatea aventurosului călător, dornic de cunoștințe și experiențe, plătind cu timp pierdut, curaj și stăpînire de sine fel de fel de situații repugnante,—apare clar cînd este tratată cu piatra de încercare a *generalizării* kantiane, ca metalul ignobil în prezența apei tari. Să generalizeze pe socoteala lor directă experiența, acei care vor să muște din toate roțile lumii, să fie ei rînd pe rînd ocnași și salahori murdari, vagabonzi în azilul de noapte și eunuci în harem, să fie soții înșelați ai unei femei frumoase și judecătorii unui prietin bun. *Atunci* apare nesinceritatea și îngrădirile de rigoare ale valabilității experienței. Duplicitatea celor două morale apare în cruzimea ei neonestă: ceilalți sînt material didactic, soboli pentru experiență, pe cînd experimentatorul însuși e o ființă aparte, sus-pusă, cu prilejul de a privi în arenă fără să se gîndească că ochiul său e indiscret și jenează, intimidează și doare. Afișînd la ceartă și ură fără să ia atitudine, angajînd în iubire fără să se angajeze, drumul lui e vîrstat de simulare și trișare, pînă cînd culminează în oportunism.

Prejudicata experienței împinge la ignominii. Incultă cu privirea scrutătoare, simulează înțelegerea compătimitoare, împrumută mîngierea iubitoare pentruca să-și deschidă priveliști și să răscolească dezastre. Lacrima și plînsul înădușit, privirea pierdută și umerii plecați îl lasă insensibil la postul de observații, pe cel care ar vrea să muște din toate roțile lumii, fără să se gîndească că însuși acest scop îi falsifică orice plăcere și nu va gusta niciuna. În deplina savoare a uitării de sine. Căci fiecărui om îi este dată o singură plăcere, precum filosofului, după Bergson, îi este dată o singură idee. Dar întocmai cum ideea aceea este așa de simplă încît ca s'o exprime cugetătorul a vorbit toată viața, la fel de simplă și cuprinzătoare este o plăcere, pe care-o urmărim mereu și peste tot, precum în fiecare iubire nouă regăsim tot prima înflăcărare a tinereții noastre. Rezistența materiei provoacă oboseală parțială în elanul vital bergsonian și ici-colo curgerea lui nesfîrșită se înfundă și încremenește în forme nedesăvîrșite și închircite. La fel sînt condamnate ofilirii și închircirii unele din posibilitățile, care zac în noi, ca niște fructe, pe care seva copacului nu le mai ajunge și se scutură timpuriu, ușurînd creșterea și pîrguirea celor rămase pe ramuri. Renunțarea o întîlnim oriunde în natura fizică ca și în cea morală, iar consolarea e una din cele mai considerabile și mai profunde manifestări umane. Dar în loc să încline capul învins de imuabilitatea marilor hotărîri, care ne domină pe noi oamenii ca pe orice creatură, aventuroșii călători, mîndri de simțul lor de observație și de atitudinea lor neutră, pășesc greu acolo unde sensibilitatea e mai sensibilă și durerea mai dureroasă: oportunismul. Legea oportunismului este aceea a tarabei morale. „Cine dă mai mult“, locul cel mai frumos, gazda cea mai ospitalieră, desfrînarea cea mai impudică, însfîrșit tot ceiace atinge maximum de exagerare în caracteristicul vînat de experiență, se va

bucura de prezența atentă a curiosului nomad. Observațiile făcute fără să fi fost poftit să le facă, mărturisirile primite înșelînd buna credință a acelor care simt nevoia unui confesor, se transformă pe urmă în marfă literară sau științifică, dar desigur furată. Călătorul n'are legături cu nimic. Loc natal și casă părintească, țară și dor de prietini, dragoste și ură — toate sînt covîrșite de un singur gînd, de o singură dorință: *experiența*. În ascunsul sufletului său călătorul are oroare de interese și amintiri. Fuge de ele. Benjamin Constant a remarcat precis situația — în altă ordine de idei, dar aplicabilă și aici: interesele și amintirile, care se nasc din obișnuințele locale, conțin un *germen de rezistență*, pe care spiritul autorilor și independent al călătorului nu-l poate mistui. De aceea promisiunile de eternitate vor fi călcate în picioare la prima ocazie și despărțirile n'au nimic din sguđuirea credinței contrazise de împrejurări, ci apar ușoare și imperative ca un lucru dela sine înțeles. Ofensa celor părășiți, vizibil și fără ocol subprețuiți, nu-l emoționează, iar marele adevăr psihologic „partir c'est mourir un peu“ nu are pentru el nici-o semnificație subiectivă. Inversul dimpotrivă își păstrează toată însemnătatea, căci „mourir c'est partir du tout“ se traduce în alcătuirea sa sufletească cu moartea adusă de uitarea totală. Astfel de întîmplări, foarte numeroase în trecutul nostru vînturat de oști pămîntene și străine, trebuie să fi dat glas de mahala unor veritabile suspine etnice:

Cît oi fi și-oi mai trăi
Melitar n'oi mai iubi...

Melitarul în călător...

În concluzie, contrastul între călător și sedentar se reduce la faptul că au domiciliu legal în lumi diferite. În dialogul Phaïdon a îndreptat Platon atenția filosofilor asupra lumii ideilor, lumea idealurilor, — și lumea reală, lumea lui „Seinsoll“ și lui „Sosein“. Aceste două lumi sînt ambele reale, nimeni nu le neagă, dar nimeni nu le poate lega, dela mitul platonîc pînă la metafizica nouă a lui Nicolai Hartmann. Ori, tocmai cătră această prăpastie ne duce psihologia celor două personaje: unul se visează în lumea clară a ideilor încremenite în ordine geometrică și eternă, altul se complăce în amalgamul amorf al concretului; și caută ceia e *principal*, ceia e *însemnat* în lucruri, celălalt ceia e amuză ochiul și urechea: un refren de bețiv sau un adolescent răzînd cu dinții în soare.

Neliniștit și furtunatic, aventuros și pragmatic, donquijotesc și nesincer, oportunist și amorf — călătorul este prada unui temperament și a concepției de viață corespunzătoare, precum sedentarul senin și comod, sceptic și resemnat trăește și valorifică pe alții prin prizma iluziei sale. Ceia e îi unește — și îi unește cu si-

garanță, pentrucă amîndoi au succesul biologic — este și va rămîne un secret: viața, față de enigma căreia rămînem în aceeași situație perplexă ca în prezența unui necunoscut, care citește alătura de noi, în tren, un vocabular în patru limbi. Tragem cu ochiul în cartea lui, dar nefiind o limbă, ci patru, nu putem ști care-i a lui și pe care o învață. Ce-a fost necunoscutul? Francez, German, Englez sau Rus? Sau poate altceva, dar se ocupa dintr'odată cu patru graiuri străine.

* * *

Călător călătorit, nomadul personagiu adună amintiri și reflecții, anecdote și întâmplări, pe care le înșiră celor ce nu vor călători niciodată, dar savurează basmele și aventurile ciudate. Și cum oboseala este o graniță la care ajunge orice putere firească, din cînd în cînd călătorul caută un reazem. Cîteodată ascultă un sfat, altădată, în vreo seară melancolică, îi răsar în minte și inimă versurile poetului minunat:

Singur cu povara cugetului meu
Mă cuprind deodată lungi păreri de rău
După o fericire care întîrzie
După cîte n'au fost și puteau să fie.

Este o clipă grea, de îndoială, de regret, de presimțire a zădărniciiei unei peregrinări fără liman și atunci caută un punct fix, o realitate trainică și statică. Atunci trimite în lume porumbei albi să caute un petec de uscat în marea de ape, un gînd și o inimă statornică în valul schimbărilor: scrisorile.

Sorin Pavel

Cronica ideilor

Considerațiuni asupra tinereții

Din conversațiile particulare, din cărțile de pedagogie, din meetingurile de mame, din articolele de gazetă, din faptele diverse ale zilei, din scenele străzii, din toate unghiurile societății noastre ne vine vestea că ceva s'a schimbat în felul cum privim azi problema copilului.

„Sa Majesté l'Enfant” — spunea acum cîtiva ani o publicistă nordică, Majestate isvorită, de data asta, nu din putere, ci din slăbiciune. Căci acum, vechilor idealuri religioase, le substituim pe acele, mai laice, ale solidarității, și în fața ideii de solidaritate, oamenii cei mai interesați, oamenii care verifică regula, sînt tot mai acei cu puteri mai puține.

Dar nu numai atît.

Copilului, pe lângă valoarea sa indirectă de aparat de control al mecanismului solidarității, începe să i se mai recunoască și o valoare proprie. Copilul devine interesant prin el însuși.

La Geneva există o casă de educație unde copilul e luat în serios ca nicăeri vreodată. Pe poarta de intrare cetim următoarele:

„Discat a puero magister.”

Dascălul să învețe de la copil. Acesta din urmă devine profesorul propriilor săi profesori. Îi învață să-l învețe.

Un intemeetor al acestui institut a scris o carte celebră de psihologie a copilului. Principalul capitol, cuprinzând cîteva sute de pagini, poartă, ca titlu general, această curioasă întrebare:

„À quoi sert l'enfance ?”.

Titlul capitolului următor ne dă răspunsul. Ni se spune, pur și simplu:

„Elle sert à jouer.”

Este o întreagă revoluție în aceste patru cuvinte. Până acum copiii serveau, ce-i drept, la jucat, dar puțin cam altfel. Adultul, el,

era care privea pe copii ca pe niște jucării. Ca niște jucării ale lui. Copiii erau păpușile oamenilor mari. Azi, începe să fie oarecum contrariul : Oamenii mari, cu tot ce au și cu tot ce fac, devin păpușile oamenilor mici. Li s'a recunoscut copiilor dreptul de a se juca. Și este una din cele mai mari cuceriri ale umanității.

Dar dreptatea nu-i încă deplin făcută. Când vorbesc de joc, pedagogii moderni se silesc a ne arăta că el este o pregătire la viața serioasă, un „preexercițiu“, că este un prețios aparat suflător de evacuare al prea-plinului de energie, că este un mijloc inofensiv de canalizare al unor poftes care altfel ar risca să fie imorale și vătămătoare. Etc., etc.

În toate aceste mai mult sau mai puțin filosofice construcțiuni, se așează, față în față, antitetic : jocul și viața „serioasă“. Dar antiteza nu-i tocmai așa simplă. Căci jocul nu-i o pură negație a vieții serioase. Jocul e ceva mai complicat. A te juca înseamnă a lua în serios chiar și acele lucruri pe care unii oameni refuză să le socotească atare. Jocul e departe de a fi negarea seriosului. S'ar putea mai degrabă spune că e oarecum o generalizare a sentimentului seriozității. Jocul nu-i o atitudine frivolă, ci una deosebit de gravă. Acel care nu are în minte căuta pe care o face fruntea încruntată a copilului care se joacă, dovedește că, fiind copil, nu s'a jucat niciodată.

Nu-mi pot închipui o altă definiție a copilăriei decât aceasta : A fi copil înseamnă a lua în serios absolut tot, ce există pe pământ. Și dacă ne gândim că nimic nu e mai profund decât un entuziasm de copil, că nimic nu e mai sumbru ca o desnaștere de copil, — nu va mai părea un paradox să spunem că cei mai serioși oameni din lume sînt copiii.

Este oare „seriozitatea“ o chestie de atitudine, ori una de rezultate ? Ești serios fiindcă reușești, sau pentrucă te porți într'un anumit fel, chiar dacă nu reușești ?

Să nu uităm un lucru. Seriozitatea e o virtute. Or, în morală, insuccesul poate fi adesea un merit. Gândiți-vă la eroii oricărei tragedii vechi sau nouă. Dramatismul stă totdeauna în catastrofă, în eșec. Și cine nu recunoaște că serios și tragic sînt două vorbe care merg perfect împreună ? Gramatical, a lua în tragic e forma superlativă a luării în serios.

Și copilul este, mai întăiu de toate, un animal tragic.

Singurul lucru neserios la copil e că exagerează luarea în serios a tuturor lucrurilor. Dar aci e doar un joc de cuvinte. Nu ne înșelăm niciodată cînd luăm în serios ceva — oricare ar fi acel lucru. Căci nu există nimic din care să lipsească acel dramatism cotidian ascuns pe care Maeterlink ne învătă să-l găsim în cele mai umile întimplări.

Într'un eseu recent care tocmai încearcă să definească seriozitatea, ni se spune că ea înseamnă următoarele trei lucruri : 1) o selecție justă de mijloace în vederea scopurilor urmărite, 2) ducerea până la capăt a unei acțiuni, epuizarea ei și în sfîrșit 3) sinceritate în cunoașterea lucrurilor și a noastră înșine.

În ce privește terminarea unei acțiuni, putem spune, fără exagerare, că o asemenea trăsătură o întâlnim mai des la copii decât la adulți. Știm cu toții că ceiace e caracteristic — și uneori exasperant — la copii este obiceiul de a nu se mulțumi să înceapă un lucru, ci de a-l face, complet, de un mare număr de ori. Copiii nu se plictisesc de ceiace și a interesat, așa cum ne plictisim noi adulții. Sunt în stare să ne inebunească repetându-l. E încă o dovadă că un copil când s'a apucat de ceva, își urmărește ideia cu o răbdare, cu o perseverență, cu un superb dispreț al riscurilor de ridicol, într'un cuvânt: cu o seriozitate pe care mai rar o putem găsi la omul matur.

În ce privește acum celelalte două elemente ale seriozității, alegerea mijloacelor juste în vederea unui scop, apoi justa cunoaștere a lucrurilor și a propriului său suflet, — toate acestea ar putea, în fond, să fie reduse la o singură propoziție: buna cunoaștere a noastră înșine. Căci o rea cunoaștere a lucrurilor exterioare e totdeauna o amestecare a faptelor din afară cu dorințele și superstițiile noastre intime. A le introduce pe acestea în lucruri nu însemnă atât a nu cunoaște lucrurile, ci mai de grabă a nu ști să ne recunoaștem pe noi înșine în lucruri, să discernăm ceiace e adus de la noi, în obiectele care-s dincolo de noi. A percepe prost realitatea însemnă inabilitate în a identifica propria noastră persoană, rătăcită în lucruri.

O selecție cu adevărat justă a mijloacelor se reduce la o bună cunoaștere a propriului tău suflet, la o cunoaștere limpede și curajoasă. Căci se poate foarte bine să existe anumite temperamente cărora să nu le convină pentru a reuși, mijloacele curente ale pieței. La asemenea persoane, un procedeu extravagant poate fi mai eficace decât unul obișnuit.

Există oameni imaginativi, pe care soluțiile simple nu-i mulțumesc. Care nu isbândesc în ceva decât cu condiția să-și complice mai mult sau mai puțin întreprinderea. Această îngreunare voluntară a sarcinei poate fi un truc — câte odată singurul — care să asigure reușita. Atunci, procedînd astfel, omul dovedește că se cunoaște bine pe sine. Dovedește într'un cuvânt, adevărată seriozitate. Și nu este adevărat nebun acela ce știe să fugă de mijloace prea cuminți și le cată pe acele care, potrivit-se mai bine cu nebunia lui, îi dă acea tărie de acțiune și acea luciditate în faptă care mîna totdeauna — indiferent de cale — la succes.

Ori, această sinceritate în cunoașterea de sine însuși, această perseverență în originalitatea personală, copiii o au mai mult decât oamenii mari. Și e natural să fie așa. Ceiace ne face să renunțăm la „ecuția noastră personală” e că, adulți, ne găsim slabi și singuri în mijlocul unei societăți care — ca orice societate — are tendința elementară să ne niveleze originalitatea în beneficiul conformismului general. E drept că în zilele noastre se înmulțesc mereu instituțiile care urmăresc garantarea liberei dezvoltări a nebuniilor adaptabile. Dar lucrul rămîne plin de eterne dificultăți.

Pe cînd, la copii, condițiile de liberă cugetare sînt realizate oarecum prin definiție. Copilul trăește la adăpost de dificultățile vieții practice. Iși poate deci da mai lesne drumul pornirilor lui personale. Apoi el este azi—și a fost todeauna—lăsat să se joace. Azi, pentrucă, în mod conștient, admitem că tocmai la aceasta «servește» copilăria, înainte vreme, tocmai pentrucă ignoram aceasta..., pentru că prea ignoram totul din psihologia copilului, ca să putem avea cea mai mică poftă de a ne amesteca în viața lui. Atît pe vremea cînd părinții încep să înțeleagă cît și pe vremea cînd preferau să nu înțeleagă nimic, copilul beneficia de libertatea gîndirii. Căci cel mai mare dușman al acesteia e nevoia de a-ți cîștiga existența în momentul cînd ai cel mai puțin poftă să te deranjezi. Aceste contratimpuri sînt care ne falsifică ideia pe care o avem despre noi înșine, ingenuchinându-ne personalitatea în beneficiul pieței publice.

Cu toată neplăcerea sancțiunilor brutale și inabil aplicate, copilul rămîne totuși remarcabil de liber în ceiace privește viața lui interioară. Iată de ce el are, prin definiție chiar, mai des ocaziunea de a lua lucrurile în serios.

Spuneam adineauri că a te juca înșamnă a lua în serios chiar și ceiace nu-i. Acum putem explica aceasta mai bine.

Să ne închipuim un om înzestrat cu un foarte lucid discernămint sociologic, care își dă sama că chiar cele mai idioate forme exterioare (gravitate, solemnitate, pedanterie, etc.) nu pot să fie absolut inutile și că, dacă ne șilim a căuta bine, găsim că și ele aduc finalmente oarecare cîștiguri în viața morală, în progresul socialității dintre oameni. În urma acestor constatări, omul nostru nu poate să nu înceapă să stimeze, să stimeze realmente toate acele rituri pe care un judecător mai superficial, făcînd exces de zel de spirit critic, le-ar declara maimuțării absurde și inutile strîmbături. Stimîndu-le, facem exact ceiace fac copiii jucîndu-se: luăm în serios lucruri care pot trece drept neserioase, și le luăm în serios grație unei mai perfecte sincerități față de noi înșine și față de lumea din afară.

De altfel, constatăm o creștere generală a sincerității publice, în creditul tot mai mare care se acordă sporturilor. Sînt țări unde, acum zece ani, întrecerile de atletism sau jocurile de adresă erau privite ca simple frivolități de saltimbanc. Azi—o poate observa oricine fără dificultate—peste tot sportul e considerat ca o afacere tot atît de gravă ca ori care alta.

Dar nu numai jocul, nu numai sportul, ci copilăria, în bloc, începe a fi luată în serios. Și nu de pedagogi, care rămîn la urma urmei credincioși intenției lor de a modifica pe copil pentru a-l face la fel cu omul mare, nu de educatori care ne cer, în definitiv să știm ceiace e în copil pentru a ști cum să naștem ceiace nu e încă,—cîf de... toată lumea, de publicul cel mare, reprezentat de cei mai reprezentativi ai săi reprezentanți: scriitorii de literatură.

Ar fi prea lung și prea inutil să aduc toate taptelile ce se pot

aduce pentru a dovedi respectul crescând pe care literatura îl are acum pentru tot ce este tinereță. Eroii romancierilor „stil nou” sînt aproape toți adolescenți. Una din cărțile cele mai grave ale veacului al XX-lea, una din cărțile cele mai *complete*, „Le grand écart” a lui Cocteau este povestea unui licean, și se sfîrșește înainte de a-și fi luat bacalaureatul, și închidem cartea cu impresia categorică și calmă că de acum înainte nimic cu adevărat serios nu se mai poate întîmpla...

Dar iată un scriitor clasic (deși recent): Roger Martin du Gard. În patru volume de roman nu se ocupă *decît* de adolescenți.

Iată un scriitor cît se poate de *vieux-style*: Abel Hermant. Îl vedem evoluînd, în mod indubios, către aceste preferințe ale vremii. În ultima sa carte (Camille aux cheveux courts) e vorba numai de adolescenți.

Iată însfîrșit un scriitor universal și etern: Anatole France. După războiu, tot ce scrie se raportează la copii, cu riscul de a spune încă odată exact ce face mai spusese deja de vreo două trei ori.

Romanele nordice au mania să fie biografii. Titlul lor e adesea un simplu nume propriu. Romanul american cel mai reușit este Martin Eden, descrierea vieții unui adolescent care persistă a se ocupa de literatură, în ciuda unei societăți care nu credea în el și care pentru el, concepea altfel seriozitatea, pentru a triumfa în cele din urmă, cînd însă e prea târziu (căci eroul are peste 22 de ani, și ce lucru cu adevărat important mai poți face dincolo de această prea înaintată vîrstă?).

La unii scriitori, cum e de pildă Giraudoux, găsim chiar în metodele sale de creație, în procedeele sale literare, tehnica tipică estetice din liceu. Maniera sa constă „à envoyer toutes les choses jusqu'au bout d'elles-mêmes” (expresia e a lui Cocteau). Giraudoux pare perpetuu posedat de acea mentalitate, proprie vîrstei liceenilor, potrivit căreia ducem orice impresie, orice afirmație, orice observație până la limita sa matematică. Cînd ne spune că cineva doarme, atunci, Somnul, cu s mare, devine o instituție cu rituri, cu reguli, funcționari, etc. Ne vorbește de un „serviciu” al somnului. Ca să ne spună că Fontranges începe să iubească pe Eglantine, ne arată cum el își dă sama de noul său sentiment din aceia că nu-i mai plac nici cîinii, nici caii. Și cu această ocazie un torent de amănunte reprezentînd cele o mie de feluri de a nu-ți mai plăcea cailor..., sau cîinii... Este exact ce face făceam pe vremea adolescenței. Exageram fiecare idee sau sentiment, asociîndu-l cu tot ce poate fi asociat lui. Acest procedeu ne trezește ceva din tonusul vital al adolescenței. Și este estetica tip a liceanului.

Ori, Giraudoux nu-i singur în meșteșugul lui. E o întreagă școală, care, cu mici detalii de amănunt, procedează cam la fel.

Cît despre acel scriitor, care devine mereu mai mult idolul generației actuale, Marcel Proust, meritul său esențial este de a fi contribuit cu o bucată importantă la descrierea seriosului suflet al copilăriei.

Și toate aceste constatări sînt cu atît mai importante cu cît ele sînt scrise în romînește.

Căci marea noastră sărăcie este sărăcia în copii. Vreau să spun că oamenii mari, la noi, nu știu destul să fie copii. Nu știu să ia nimic în serios. Marile idealuri etice sînt pentru ei simple cuvinte, cu care nimeni nu poate conduce pe nimeni. Singurul lucru pe care îl iau în serios este guvernul, adică, în fond, lucrul cel mai superficial și mai nestatornic din cîte există.

În țări ca Franța sau Germania, mulți Romîni au fost isbiți de persistența naivității pînă la adînci bătrînețe. Noi Romîni nu știm să fim naivi. Sîntem uscați la suflet. Sîntem cu toții — ca să întrebuițăm o expresie trivială, care nu poate fi evitată cînd vrem să desemnăm lucruri eminentemente triviale — sîntem cu toții «șmecheri.» Sîntem sceptici și mizantropi. Nimic nu merită entuziasm. Coriolan Drăgănescu, de la 19 ani, știe deja în ce partid se va procopsi. Este înfiorătoare lipsa noastră de copii.

Iată de ce e bine să reamintim că, aiurea, în țări mai înțelepte decît a noastră, se desenează o mișcare, cu rădăcini variate, care tinde să pună tinereța în virtul valorilor umane.

Și cine zice tinereța, zice curaj, mai ales curajul de a greși, de a face ceiace pe nedrept se numește «prostii», de a comite erori — așa cum s'au fost comis în toate perioadele mari de creație. Într'un cuvînt, Istoria ne oferă reconfortantul spectacol al unei apropieri și împreunări progresive între două noțiuni pînă acum socotite ca exclusive: noțiunea de seriozitate și aceia de tinereță...

D. I. Suchianu

Cronica economică

In jurul planului Dawes

Chestiunea reparațiilor și planul Dawes revin iarăși cu o vie actualitate în discuția cercurilor financiare.

Demersul formal făcut de Sir Gilbert Parker, pe lângă guvernul german, oricât l-ar atenua langagiul stilat al uzanțelor diplomatice, are totuși caracterul unui avertisment ferm. Se impune mai multă precauție în conducerea finanței Reichului pentru a nu se compromite la un moment dat, serviciul vărsămintelor în comptul reparațiilor de războiu așa cum au fost eşalonate de comitetul experților în April 1924.

Reamintim în câteva cuvinte structura planului Dawes, pentru a se desprinde mai clar intrucît directivele financiare ale statului german au putut neliniști guvernele aliate și mai ales Washington-ul, a cărui prezență la spatele acestei intervențiuni este în afară de orice îndoială.

În concepția planului Dawes trei categorii de resurse alimentează serviciul vărsămintelor anuale: prelevări asupra bugetului, obligațiunile căilor ferate germane remise Aliaților pentru o sumă de 11 miliarde mărci aur și obligațiunile industriale în valoare de 5 miliarde mărci aur remise comisiunii de reparațiuni, fiind garantate printr'o ipotecă de drept public asupra tuturor întreprinderilor particulare din statul german. Un mijloc foarte drastic asigură efectuarea acestor plăți: gajul efectiv asupra produsului unor impozite de mare randament, taxele vamale, taxele asupra zahărului, tutunului, alcoolului și a berei. Comisiunea de reparațiuni are în permanență un agent la Berlin, cu atribuția de a totaliza sumele ce rezultă din încasarea acestor impozite de consumație, din care va reține ceiace Germania

datorează în comptul anuității curente iar dacă rămîne un surplus îl pune la dispoziția ministerului de finanțe al Statului german.

● Este adevărat că Germania a efectuat până în prezent, în mod normal, toate plățile ce-i incumbau prin punerea în aplicare a planului Dawes. Dar marile eforturi încep cu anuitatea perioadei 1928/929, cînd singure prelevările asupra budgetului trebuie să aducă peste un miliard și jumătate mărci aur, față de 538 milioane contribuția actuală, iar cifra totală a vărsămintelor trebuie să se apropie anii următori cît mai mult de 3 miliarde mărci aur la cît s'a fixat echivalentul unei anuități în perioadă normală.

Ori în preajma acestei mari sforțări se semnalează că budgetul Reichului, ce s'a soldat în deficit două exerciții consecutive 1926 și 1927, acuză după toate previziunile un nou deficit și foarte important pe exercițul care se anunță. Situația anilor precedenți dicta guvernului german o politică de compresiune a cheltuelilor și în loc de o asemenea procedare, ministrul de finanțe înscrie în budget sarcini nouă, necesitate de introducerea unei reforme școlare și de acordarea unor plusuri de salarii funcționarilor publici. Deasemenea în loc de a corespunde dezechilibrului budgetar și noilor nevoi, cu un nou apel la forțele impozabile, Reichul, cu povara considerabilă a celor 132 miliarde mărci aur, ce reprezintă datoria reparațiilor, se dedă la o politică de degrevări de impozite, reducînd într'o perioadă de deficite budgetare, unele taxe de consumație. Iată deci cum pune într'o tristă lumină capacitatea sa de plată pentru apropiatele mari scadențe. Și în afară de această sint destule motive a se teme, că tresoreria epuizată de budgete continuu deficitare, nu va recurge într'un timp, în lipsă de alte mijloace, la expedientul unei emisiuni de hirtie-monedă care va deprecia unitatea monetară germană și va prăbuși tot eșafodajul savant al planului Dawes.

Grija aceasta pentru susținerea mărcii germane, a ajuns în ce privește pe Aliiați o sursă de veșnică neliniște. Orice acțiune în finanța de stat a Reichului este scrutată pînă în cele mai îndepărtate perspective, iar la Paris cursul de schimb al mărcii germane suscită același viu interes ca și pasionanta chestiune a stabilizării monedei naționale. De altfel este foarte natural, cînd ne gîndim, că întreg sistemul de previziuni, ce se cheamă planul Dawes este astfel calculat, încît numai o monedă germană la paritatea aur i-ar asigura maximum de reușită. Se pare chiar că faimosul comitet de experți a simțit nevoia să se aplice mai întăiu la organizarea unui Institut de emisiune și să doteze statul german cu o monedă solidă, înainte de a aborda fondul însuși al problemei, ce le era pusă. Inlocuirea vechei Rentenmark cu Reichsmark, ce are astăzi circulație legală, a fost primul punct executat din stipulațiunile planului Dawes.

Dar problema, care ține în deosebi întreaga sa rezolvare

de chestiunea inflexibilității mărcii germane, este penibila operațiune a transferurilor. Incomplet rezolvată de planul Dawes, pentru că prin complexitatea ei,—se recunoaște astăzi—nu permite să se traseze mai dinainte a soluție definitivă, chestiunea transferurilor devine din zi în zi mai redutabilă și tinde din ce în ce mai mult să rămână fără deslegare. Tot ce s'a încercat până astăzi de guvernele aliate în soluționarea ei sînt simple paliative. Modalitatea prestațiunilor în natură, comportă o limită foarte strînsă, peste care nu se poate trece fără a jena industria indigenă, pe lîngă împrejurarea, că acest procedeu se produce mai totdeauna în dauna relațiunilor de comerț extern ce au statele aliate între ele. Astfel ca să luăm un exemplu, cărbunii primiți de Franța din Germania în comptul reparațiunilor, înlocuesc cantitățile, pe care altădată le furnisa Anglia sau Belgia. Cu începere din 1921 în Anglia și anul 1924 în Franța, s'a adoptat procedeul prelevmentului de 26% asupra valorii mărfurilor, ce le sosesc din Germania. Sumele se percep la vamă în momentul importului, pentru a fi trecute în comptul anuității curente din planul Dawes, iar rambursarea negustorului german se face în mărci de cătră guvernul său. Transferul în deize n'a putut fi obținut până în prezent decît pentru sume mult mai reduse, deși este mijlocul ideal, care ar putea servi direct economiei naționale a statelor aliate și finanței lor blocate de datorii. Pentru aceasta însă, ar însemna ca Germania să prezinte în permanență o balanță a compturilor în favoarea sa, mai concret, ca ea să furnizeze celorlalte state în mărfuri sau servicii, mai mult decît primește însăși de la ele.—Ori cu totul altfel se prezintă realitatea faptelor. Pe lîngă prodigalitate financiară, care este un aspect intern, politica economică a Reichului prezintă un aspect extern tot atît de echivoc. Se cifrează la 10 miliarde mărci, după însăși declarațiile d-rului Schacht prezidentul Băncii de emisiune, totalul împrumuturilor externe contractate din 1924 până în prezent, de statele federate, comunele mari și instituțiile private. Este o cifră formidabilă, care necesită anual un serviciu de procente și amortimente covârșitor și care apasă greu asupra balanței de compturi a statului german, dintr'un dublu punct de vedere. Înțaiu prin faptul că în mod natural, sumele obținute prin împrumut, produc un surplus de putere de cumpărare internă, măbind astfel capacitatea de absorbțiune a pieții interne în dauna exportului, ceiace explică într'o mare măsură balanțele comerciale deficitare în 1926 și 1927. În al doilea rînd, prin faptul că serviciul de anuități al acestei datorii de 10 miliarde constituie statul german debitor cu o sumă ce se întrevește foarte lesne enormă, deposedîndu-l cu atît, din totalul disponibilităților în creanțe asupra străinătății. Cu un cuvînt totul conduce la riscul unei balanțe de compturi în suferință, care în nici un caz nu va mai permite o regulare în deize a serviciului de transferuri și care în plus, fatal, va atrage o depreciere a schimbului german, de atîta in-

fluență, încît va face imposibilă operațiunea menită să dea în posesia Aliatilor, sumele în comptul cărora ei fac anual importante anticipări budgetare.

Fapt cert este, că în prezent, agentul comisiunei de reparațiuni a acumulat în comptul anuității curente o sumă considerabilă și nu dispune apropiat de nicio posibilitate, pentru a o drena spre țările destinate. Teamă le este Aliatilor că sir Gilbert Parker va fi adus în poziție de a aplica prevederile planului Dawes vizînd o asemenea situațiune și care pentru Germania sînt foarte ferice; depunerea valorilor la Reichsbank, pentru a fi utilizate în plasamente cu termen scurt pe piața comercială, pînă în momentul cînd împrejurările vor permite reluarea transferturilor, iar în cazul extrem cînd această acumulare ar ajunge să depășească cifra de 5 miliarde, serviciul anuităților stopează, pînă în momentul cînd vor surveni împrejurări propice.

Deacea memorandum prezentat pune o deosebită insistență în afirmațiunea, că Germania nu se liberează prin simpla remitere a sumelor la dispoziția Agentului comisiunei de reparațiuni, dar că incumbă tot statului german, în calitate de debitor, răspunderea operațiunilor de transfert. Reichul este obligat deci să ia toate măsurile, ca politica sa economică și financiară, să creeze cît mai multe posibilități, în vederea efectuării transferturilor, orice tendință contrară neputînd fi considerată decît ca act de rea credință în executarea obligațiunilor ce și-a asumat.

În răspunsul său, guvernul german adoptă un ton remarcabil blajin, ce contrastează uimitor cu violența presei naționaliste, dar nu face decît să reediteze o veche temă, care după cît ar părea, are de partea ei logica principiilor.

Reichul a subliniat ori decîte ori i s'a ivit ocaziunea, că în ce-l privește, problema reparațiunilor se pune brutal în următoarea formulă de extremă abnegație: stimularea tuturor forțelor de producție pentru ca poporul german să creeze cît mai multe bogății, de care el va fi cel din urmă a profita, spre a-și face o viață mai bună. Guvernul Reichului ținea imediat să ateste, că poporul german, departe de a opune împotrivire, acceptă resemnat o atare situație. Pentru a realiza însă creanțe asupra străinătății, pe care să le delege Aliatilor în comptul anuităților Dawes, mijlocul dictat de principiile economice este același totdeauna și pretutindeni: reducerea cifrei importului și activarea exportului de produse sau servicii. Toate împrumuturile externe—motivează guvernul Reichului—au fost contractate în vederea acestui scop, fiind destinate producțiunii, prin investirea lor fie pentru reînnoirea utilajului industrial, fie pentru intensificarea agriculturii, cunoscîndu-se că cerealele ocupă cel mai prominent capitol în partida importului german.

Cît privește intensificarea exportului, guvernul german suggeră binevoitor, o idee: țările interesate n'au decît să faciliteze exportările germane, desființînd barierele vamale și deschizînd larg

porțile produselor de peste Rin. Atunci va fi abundență de devize și Aliații vor huzuri de bine, desigur însă privind la ruinile proprii lor industrii și comerț. Există o fărîmă de insolență în acest paradox, în dosul căruia nu pentru prima oară, după cum am spus, se retranșează statul german.

Se învederează totuși din ce în ce mai mult că problema reparațiilor de războiu n'a fost rezolvată decît parțial de autorii planului Dawes și este astăzi încă o chestiune deschisă. În special problema transferurilor n'a găsit până în prezent decît soluțiuni de moment, totul regulîndu-se nu după combinații tehnice ale teoreticienilor, dar după circumstanțe și tendințe ale politicii comerciale universale.

Să fie oare soluția în sistemul ingenios pe compensații, pe care-l propune d. Joseph Caillaux, ilustrul om de finanțe, într'un recent articol publicat de o gazetă berlineză, sau un nou comitet de experți va lua de la capăt lucrarea, oferind planului Dawes un loc de frunte în arhiva documentelor pentru posteritate.

Deocamdată este demn de remarcat, că actualul sistem provoacă tot mai vii proteste și dintr-o parte și din cealaltă.

Paris. 20 Noembrie 1927.

Mihai Niculescu.

Miscellanea

La comemorarea lui H. Ibsen

Ibsen e poetul și apostolul tinereții. Postulatul său e sinceritatea radicală. E ideea centrală, ideea-mamă a întregii sale opere. Dreptul de a spune tot, sau cum se exprimă undeva J. Riviére, dreptul de a avea toate ideile—iață substratul sufletesc al sincerității. Dar francheța totală nu e posibilă decît fără voia noastră. Toată existența firii omenești e bazată pe simulare. Întăiu minciunile caracterului: ne facem furioși și violenți cînd sîntem liniștiți, ori calmi și stăpîni pe noi cînd clocotim de indignare. Nimeni, niciodată, nu-și dă pe față realitatea adevărată a firii sale. Un om complet sincer—spune minunatul domn Bergeret—e ca unul care ar eși în pielea goală pe stradă. Un dezarmat expus batjocurii și oprobiului public. Apoi, minciunile societății: toate acele prejudecăți utile care sub vâl de iluzie și ideal, ascund cu ipocrizie tendințele violente ale animalului omenesc. Cu cît înaintăm în vrîstă cu atît minciuna caracterului se întărește, cu atît înșelarea altora devine necesară. Sinceritatea nu e posibilă decît la vrîsta, cînd, înainte de a învăța subtilele practici ale ipocriziei, ne trădăm fără voe jocul, prin viața care fișnește din noi fără să ne mai ceară autorizația. La acel stadiu al vieții sîntem prea plini de putere, ne risipim prea ușor, ca să mai avem nevoie de economia ce rezultă din combinațiile calculate ale simulării.

De aceia Ibsen satisface eroismul sincerității care e eroismul vrîstei de douăzeci de ani, cînd un năvalnic dor de viață ne împinge să spunem orice contra oricui. Rosmersholm, Brand, Stockman, chiar enigmatică și neînțeleasa Hedda sînt mai ales martirii sincerității.

Fără îndoială, Ibsen a fost împins cătră această atitudine de

exasperarea sa de Scandinarv, comprimat excesiv de o mentalitate supra-filistină. Corectitudinea și puritanismul nordic, care duc pe oameni pe Golgotha numai fiindcă nu respectă formele, fiind liberi să facă orice cu condiția să nu se știe, l-au indignat profund. Căci nicăeri masca civilizației nu e mai perfidă decît în nord. Toleranță aparentă care urmărește cu îndîrjire rece cel mai grozav conformism. Simple elanuri ale inimii, modeste dovezi de exuberanță ori voioșie, sînt deajuns ca să distrugă o existență.

În fond, Ibsen s'a ridicat ca și colegii săi europeni, Flaubert, Gauthier, Baudelaire și cam în același timp contra platitudinii burgheze și, mai ales, contra presiunii ei. Era epoca cînd omul mijlociu domina și masele și elitele. Cele dintăiu nu se ridicaseră și cele din urmă nu fuseseră învinse. Ura lui Ibsen era îndreptată tot contra lui M-r Prudhomme, contra unui M-r Prudhomme scandinav, mai puțin brutal, mai puțin trivial, dar mai veninos sub aspectul său dulceag, politic și cultivat.

Se mai adaogă la toate acestea, ca să-i sporească revolta, și mizeriile familiare ale tînărului Ibsen. Originar dintr'o bogată familie, copilăria sa e întristată de falimentul firmei pe care o reprezintă tatăl. Ruina ca și păcatul obligă la reculegere. Apoi peripețiile începuturilor grele, viața monotonă de ucenic de farmacie, ostilitatea mediilor reacționare, exilul voit din orgoliu și întîrzierea gloriei. Cît poate oglindi o operă amărăciunile vieții, teatrul lui Ibsen a făcut-o cu mîndrie, asprime și cu acel aprig și neîmpăcat caracter de scorbitor din Vikingi, în același timp eroi și pirați ai septentrionului cetos.

A mai jucat un rol încă în acest neînduplecat curaj al francheței și caracterul său timid care făcea mereu economii și rezerve de îndrăzneală necheltuită. Prima sa dragoste e Rikke Holst, o fetiță de șaisprezece ani, din Bergen. Dar tatăl care nu vedea cu ochi buni eventualitatea căsătoriei îi surprinde într'o zi într'o preumblare.

Fără cruțare ridică bastonul asupra tînărului amoretz.

Ibsen, n'are altceva de făcut decît să o ia la goană.

După treizeci de ani revederea obișnuită, între poetul glorios și ex-fecioara de șaisprezece ani acum mamă a numeroși copii.

— În fond de ce am rupt-o noi atunci, întrebă Ibsen.

— Fără îndoială fiindcă ai fugit atunci cînd a apărut tata.

După o tăcere scurtă Ibsen răspunde cu vocea stînsă:

— Adevărat. Față în față cu cineva n'am fost niciodată curajos.

Și corespondența sau biografia săi ne povestesc copios încă poltroneria sa față de un cutremur de pămînt, față de o epidemie de holeră, față de un cîne care ar fi putut fi turbat etc.

Din astfel de oameni se alege cei mai temerari fanatici ai teoriilor și apostrofelor.

Apărînd sinceritatea, Ibsen a ajuns la individualism. A fi sincer înseamnă a fi personal, a avea dreptul tău neoprit de nimeni. Și în ardoarea sa combativă, uifînd să respecte margini și frontiere,

a ajuns la apărarea *absolutului*. Și prin acest radicalism, care nu știe să facă concesii, Ibsen, mai prezintă încă un motiv de adorație pentru fineret. S'a observat că tineretul e mai raționalist decît bătrîni, fiindcă concepe eroic, pur, țapăn, după principii și dogme și nu după mlădieri și amestecuri.

A conceput realizarea totală ca și sacrificiul de sine pe deasupra tuturor moliciunilor. Două piedici mai grele stau în fața eroului fascinat de absolut: Dragostea și familia. Ibsen a admis perfect imolarea lor. Să ne gîndim la Brand, Nora și la Peer Gynt și la buna sa mamă Aase. Oricît ar cunoaște inteligența margini numai un raționalist extrem poate concepe absolutul. Numai un intelectual poate fi un adept al doctrinei „tot ori nimic“. Acest intelectual e tipul jacobin. Ibsen e rudă deaproape cu Robespierre, în aspectul său popularizat de Taine. Și oricine va concepe viața sub prizma blindă a bunătății, iubirii, intimității și iertării va considera opera lui Ibsen ca sălbatecă, simplistă ori neumană. Produs de minte rece, de suflet sterp, lipsită de căldură și de acea senzualitate specială care produce compătimirea și simpatia: vînt înghețat de nord care usucă viața pe unde trece.

Și poezia, înalta poezie a lui Ibsen are același caracter. E o poezie rece, de temperaturi înalte, poezie boreală de aer tare: fără sînge și fără visare. Rivalul său, inimosul, omenescul, idilicul Björnson spunea despre norvegieni: „Germani păroși, rău pieptănați, avem nevoie de o cură de soare meridională“. Ibsen a stat multă vreme în atmosfera cerului din Romă, fără să se desghețe niciodată. Adunase atîta frig rasa omului acestuia că i-ar fi trebuit nu Italia, ci Africa ecuatorială.

Teatrul său, comparat cu al lui Strindberg de pildă, ne apare ca lipsit de temperament, plin numai de cerebralitate. De aici și știința sa scenică perfectă, sforăria sa tehnică, egală cu a unui meșter de talia lui Scribe. Există — spune undeva V. Basch, — drama de idei, drama sentimentală, drama eroică etc. Și apoi există drama-dramă. Această dramă-dramă a scris-o cu savantă mînuire teatrală Ibsen. Dar tocmai de aceia, astăzi, cînd relevarea principiului prin tehnică face loc naivității și spontaneității, teatrul ibsenian suferă o perioadă de disgrație.

După ce ai frecventat cîtăva vreme pe acest geniu polar, nu-i așa că o irezistibilă nevoie te împinge cătră un talent meridional cu sevă bogată și palpație mai nervoasă, de pildă cătră muzica lui Bizet ori poemele lui Mistral? — *M. Ralea*

Criza universității.

Părerile sînt unanime în a constata o decădere simțitoare a învățămîntului superior. Profesorii se selectează adesea după criterii politice, iar în unele părți se pare că s'a inaugurat nepotismul papal, catedrele fiind ereditare. Concursurile se țin rar. Profesorii sînt absentești, fără interes pentru catedră, astfel că a trebuit o aspră mo-

dificare a legii ca să fie chemați la datorie. Studenții, deși în număr superior celor mai mari centre universitare occidentale sînt, în genere, slab pregătiți, turbulenți, preocupați de materialism și politicianism. Unii din ei, ajunși în anii ultimi n'au încă nici noțiunile de liceu. Și cercul e vițios: profesorii de Universitate acuză pe cei de liceu că le trimit elemente slabe, iar cei de liceu răspund că universitatea trimite slabi profesori secundari, care mai sînt, după aceea și împovărați cu ore nenumărate, prost plătiți, deprimați.

Care e cauza acestor adînci neajunsuri? Firește în primul rînd improvizarea grăbită a cadrelor și extensiunea enormă a vieții universitare după războiu. Am fost nevoiți să facem față imediat nevoilor școlare, care, adouazi după războiu ne-a cerut brusc să improvizăm cadre pentru patru universități în loc de două și pentru atîtea licee. S'a numit ceiace aveam imediat.

Locurile trebuiau umplute dintr'o datorie patriotică ca să arătăm lumii că putem face față nevoilor unui stat mai mare.

Dar cauza crizei actuale e și mai profundă încă. Universitatea e unul din aspectele *crizei statului* nostru. O instituție e în funcție de altele. Există o strictă interdependență în viața socială care leagă într'un organism solidar, toate aspectele grupului. Cînd suferă una, sufăr toate. Cînd magistrătura și administrația sufăr, școala nu poate prospera. Cînd politicianismul ne fură studenții și cînd această plagă ambiționează să selecționeze profesorii,—catedrele fiind ajunse trambuline pentru situații mai bune ori locuri comode de plasat partizani neîncăpuți în alte slujbe,—învățămîntul nu poate progresa. Școala și-a pierdut prestigiul său religios. Ea suferă de toată demoralizarea și descompunerea din jurul ei. În zadar veți căuta paliative pentru a tîmădui cutare rău special acestei instituții.

Dacă întreg organismul e atacat, remediul nu poate fi local. Cînd corpul e intoxicat de sifilis trebuiesc injecții de mercur, nu cutare pomadă care să însănătoșeze o plagă izolată. Un ministru de finanțe al Franței, Baronul Louis spunea: „Donnez-moi de la bonne politique, je vous donnerai de bonnes finances“. Ceiace se poate traduce: „ameliorați starea socială a țării și vă vom da o bună universitate“.—M. R.

Reforma învățămîntului secundar.

Cu ocazia marei bătălii pedagogice care a avut loc în Franța între Herriot și Leon Bérard în timpul reformei învățămîntului secundar din 1923, s'a spus cu drept cuvînt că generația actuală, aceia care a săvîrșit războiul e opera legii Leygues din 1903, mi se pare.

În adevăr nu s'ar putea insista în deajuns asupra puterii creatoare a educației. Popoarele mari ale omenirii, Anglia, Germania, sînt înainte de toate popoarele educate. Acum două trei decenii cînd se credea exclusiv în puterea materialismului istoric,

acțiunea spirituală de sus în jos, era considerată, dacă nu inutilă cel puțin neglijabilă. Astăzi revenim înapoi la educație. Căci, în fond, ce e altceva educația decît influențarea unei structuri sufletești plastice printr'un mediu special creat într'o anumită direcție? Puterea educației trebuie explicată tot ca o acțiune a mediului, cu deosebire însă că acest mediu e construit conștient de noi, spre realizarea unor anumite directive.

Înapoi la educație, adică la acțiunea de sus în jos, la acele puteri eficace, creatoare care nu sînt numai simple consecințe ale bunei stări economice. Cu o condiție însă: să nu se pue în conflict creațiunea noului mediu școlar, cu mediul social mai dinainte existent, cu momentul istoric și cultural al societății întregi. E o banalitate că legile și reformele nu prind dacă nu sînt altoite pe moravuri. Nici o reformă școlară nu va fi fecundă, fără o înțelegere a momentului psihologic românesc.

Educația stimulează și canalizează forțe existente ori măcar virtualități posibile. Ea nu poate crea nimic din nou. Totul nu e să creăm un om teoretic, așa cum voiau la începutul secolului trecut utopiștii, dela Fourier la Proudhon, să construiască societăți pe care imaginația lor le găsea ideale. Important e să creăm cu mijloacele noastre omul românesc care e posibil.

În legătură cu aceste considerații trebuie pusă și problema clasicismului. Umanismul greco-latin nu e important în anumite țări numai pentru valoarea lui literară și filologică intrinsecă sau, cum s'a spus, pentru virtuțile lui de formare a gimnasticii mentale. El înseamnă în acele țări un moment din dezvoltarea lor istorică proprie. Umanismul le-a creat caracterul național, prefăcînd în lumina lui o serie de date etnologice locale, din care a eșit, ca un compromis, realitatea lor etnică de astăzi. Așa e în Franța, Germania, Italia etc. A amputa umanismul, înseamnă a face abstracție de trecutul acelor țări.

Dar oare aceasta e situația la noi? Învățămîntul greco-latin n'a jucat nici un rol în formația noastră culturală și, oricare ar fi virtuțile lui teoretice, el ne rămîne străin. De altfel dacă acest învățămînt ar avea adevărate afinități cu mentalitatea noastră, s'ar vedea după succesul lui. Cu toate cele șase ore de Latină, sînt prea puțini absolvenți care știu ceva latinește.

De limba greacă, e mai bine să nu mai vorbim. Se va zice că învățămîntul a fost defectuos și de aceia n'a dat rezultate. Evident, dar de ce a fost defectuos? Fiindcă nu ne convine. Dacă ar fi reprezentat o nevoie a temperamentului și culturii noastre, fără îndoială ar fi dat alte roade, s'ar fi dezvoltat cu altă amploare.

De ce să-l impunem atunci ca pe o nesuferită doctorie, ca pe o tortură permanentă unor școlari rebarbativi prin firea lor acestui tratament, numai de dragul unor calități abstracte care n'au valoare decît dacă prind? Nu se poate concepe învățămînt fără clasicism în Franța sau Germania. Ar fi să nu se țină seamă de dezvoltarea acestor popoare. Dar noi sîntem un popor la începutul

creației culturale. N'avem tradiții de respectat fiindcă ne-am înjghebat cultura cu alte mijloace.

Cu aceste considerații ajungem la un alt punct important din reforma actuală: unificarea liceului. Se pare că toată lumea didactică consideră această schimbare ca salutară. Nu înțelegem prea bine de ce. Fiindcă se susține acest lucru în Franța? E serios? Se mai spune că legea Haret a trifurcării n'a dat rezultate. E oare adevărat acest lucru?

Insuficiența noastră culturală s'a observat mai ales după războiu. E mai mult ca probabil că ea e datorită unei revoluții în moravuri care a adus această decadentă. Dar de aceasta e vinovat războiul, transformarea claselor sociale după reforma agrară, politica școlară a înmulțirii liceelor, și nu legea Haret. Căci aceasta a funcționat și înainte de războiu și a funcționat bine. Generația care conduce treburile statului astăzi și care a trebuit să facă față imediat cu cadre prea puține unui stat întreit cu atâtea nevoi, e generația care a crescut după legea Haret. Evident ea e superioară celor care se formează astăzi și evident nu e inferioară generației care s'a format în vechea organizare dinainte de Haret. Pentru ce o condamnare pripită atunci?

Dacă e nevoie însă problema se poate discuta și principial. Sociologia întreagă ne arată că evoluția Societății se face prin diferențiere crescândă. Diviziunea muncii, adică specializarea crescândă e o lege inexorabilă. Dacă Societățile primitive trăesc într'o solidaritate ce iese din similitudine și conformism, cele evolute se fundează pe o solidaritate ce iese din deosebiri, adică dintr'o interdependență a unor specialiști de alți specialiști care-i complectează. Dacă pe timpul lui Aristot era posibil să cunoști toată cultura timpului, astăzi a persista în achiziționarea numai a unei culturi generale înseamnă a rămâne un diletant neputincios și a deservi societatea în care trăești fiindcă nu-i poți da nici un concurs fecund și cu pricepere făcut. Omul Renașterii, complex și complex e o făptură ideală, dar profund inutilă. Și nu de lux avem nevoie noi care ne zbatem în atâtea mizerii și lipsuri, ci de imediata necesitate. Am mai spus-o și altă dată, nu avem atîta nevoie de cultură supra-fină, ci de civilizație robustă și reală. Societatea românească e proiectată spre viitor. Ea are prea puține rădăcini în trecut. Sîntem o țară nouă fără obligații prea multe. Datoria noastră supremă e adaptarea la cerințele timpului.

Și cum nu avem învățămîntul tehnic, agricol ori administrativ prea dezvoltat, liceul va trebui încă ani de zile să dea posibilitatea alegerii carierei în viață. La urma urmei s'ar putea amina încă cu o clasă ori cu două specializarea. Ea trebuie admisă însă fiindcă corespunde și varietății structurilor temperamentale, adică aptitudinilor copilului și structurii culturii moderne.

Bacalaureatul a dat roade bune, firește el trebuie păstrat. Ne arătăm sceptici asupra unui alt punct al reformei: învățămîntul moral. Educația morală nu se face prin lecțiuni și sfaturi. E o

chestiune delicată care revine familiilor ori atunci unor specii de internate model cum sînt colegiile englezești, iezuite ori pensionatele Notre Dame de Sion pentru fete. Educația morală reese dintr'o serie de exemple, stîmulări și reprimări de fiecare zi, aplicate într'un regim de intimitate cu copilul. Voința se dresează cu răbdare, iar principiile morale se insuflă, nu se demonstrează.

O reformă școlară, operă salutară pentru destinul neamului: e o operă de lungă, lentă și colectivă meditație. Ea ar fi trebuit făcută consultînd toate experiențele, epuizînd statisticile, încercînd experimental diferite procedee, discutînd ani de zile cu ajutorul asociațiilor competente și al specialiștilor, diferitele puncte ale programului. Căci vom fi ceiace vom învăța. Și răspunderea e mare, cu atît mai mult cu cît sancțiunea nu e imediat vizibilă.—X. Y.

Rectificări

Cetim într'un articol din *Gîndirea* :

„*Luceafărul și Viața Romînească* sînt ecourile provinciale ale *Sămănătorului*“.

Realitatea este alta :

Sămănătorul a apărut în 1901, iar „sămănătorismul“ și mai tîrziu, pe cînd ideologia *Vieții Romînești* — poporanismul — a fost formulată, explicată, dezvoltată în *Evenimentul literar* din 1893—1894, revistă scrisă de viitori redactori ai *Vieții Romînești*.

Nu vom pretinde, desigur, că sămănătorismul de mai tîrziu este un ecou al poporanismului. Aceste două ideologii nu au nimic comun decît banala idee că literatura adevărată exprimă spiritul național,—idee, pe care a avut-o toată lumea la noi, de o sută de ani încoace, afară de „moderniști“.

În același articol mai cetim :

„Deci, dar, ce am putea noi vedea în lipsa de receptivitate din partea d-lui G. Ibrăileanu față de poezia d-lor Nichifor Crainic și Lucian Blaga sau în lipsa de comprehensiune a d-lui G. Bogdan-Duică față de poezia d-lui Tudor Arghezi, dacă nu divorțul între generații?“

Dar d. Ibrăileanu n'a scris nimic despre d-nii Crainic și Blaga ! (D-sa a scris despre foarte puțini scriitori) și deci n'a avut cum să se pronunțe asupra talentului lor. Iar cînd, ca reprezentant al *Vieții Romînești*, a primit manuscrise dela acești doi poeți, le-a publicat. Atunci de unde „lipsa de receptivitate“ ?

De altfel, d. Ibrăileanu a apreciat favorabil pe unii scriitori și mai tineri decît d-nii Crainic și Blaga, așa încît nu poate fi vorba de „divors între generații“.

P. Nicanor & Co.

Recenzii

Ed. Claparède, *Orientarea profesională, probleme și metode*; Traducere de Ing. Stavri Cunesco, București, 1928.

Grija organizării producției a lăsat oarecum în umbră în ultimele decenii pe aceea a repartiției mai drepte. Soluția e desigur burgheză dar ea nu va aduce pentru aceasta, mai puține foloase.

Mai ales după cataclismul distrugător al războiului, problema s'a pus în toată amploarea ei. Psihologia, care cu Münsterberg, începuse să ajute diferite domenii practice, și-a oferit serviciile și problemelor de organizare a producției. A ieșit de aici ceia ce se cheamă azi psihologia economică care cuprinde o mulțime de probleme printre care în primul rând pe aceea a orientării profesionale. Publicațiile în această direcție sînt nenumărate în ultimul timp. Institutele experimentale s'au înmulțit și ele simțitor atît în Germania cît și în America. Cunoscutul psiholog Claparède ne dă în broșura de față, într'un cuprins scurt, cel mai complex rezumat al situației științifice actuale a problemei selecțiunii și orientării profesionale. Se face mai întăiu un istoric, apoi ni se descriu diferitele metode de investigație.

Broșura e tradusă cu toată claritatea și înțelegerea de dl. Ing. Stavri Cunesco, directorul general al învățămîntului muncitoresc, inițiativei luminoase căruia îi datorim astăzi începuturile acestei organizații în România. Broșura lui Claparède e oarecum cartehismul acestor preocupări. A avut o idee mai mult decît fericită dl. Stavri Cunesco, cînd s'a gîndit s'o traducă. Ea va contribui încă la popularizarea acestei probleme în România.

M. Ralea.

Albert Thibaudet. *La république des professeurs*, „Les écrits”. Grasset.

Prin inteligența lui suplă, variată, pururi activă, prin bogăția de idei și erudiția lui vastă, eminentul critic francez a fost adesea comparat cu Faguet.

Dar Thibaudet îmi pare un spirit mai filosofic, mai sensibil la tehnica artistică și într'un acord mai intim cu ritmul rapid al epocii sale.

Ca și pe Faguet, problemele politice l-au interesat totdeauna. Ele ocupă un loc important în monografia consacrată lui Maurras sau în aceia a lui Barrès din „Trente années de vie française” și sînt pe primul plan în spirițualele dialoguri din „Princes lorrains”, unde atitudinea politică a unui Poincaré sau Barrès, e atît de judicioasă caracterizată, în contrast cu cea a lui Jaurès.

Persistînd în această direcție, Thibaudet încearcă acum, în preajma alegerilor apropiate și în frigidurile campaniei electorale, să lămurească psihologia ca și aspirațiile politicei radicale, care se confundă în mare parte, cu acele ale democrației franceze.

Armatura republicei era după părerea lui, la sfîrșitul secolului trecut, formată mai ales din avocați, dar afacerea Dreyfus a făcut din profesor un concurent al avocatului.

Insurecție și victorie a intelectualilor, ea a reînnoit personalul politic, cu deosebire în provincie, unde puterile locale au fost cucerite de comitete în care locul preotului sau burgheziei bogate l-a luat profesorul, institutorul, împreună cu mica burghezie, funcționari și meseriași.

Democrația franceză e o hetairocratie și cadrul tip al politiceii sale e comitetul radical sau socialist provincial, împotriva căruia, nu poate governa niciodată, centrul.

E caracteristic, în această privință, răspunsul pe care în parlament, Briand l-a dat odinioară lui Barrès: „Nous avons les cadres” ca și afirmația făcută după războiu de același Barrès: „Je crois que la France est radicale”.

În romanul lui „Les déracinés” se știe că Barrès a ridiculizat în figura lui Bouteiller, pe profesorul de filosofie, încercînd să dovedească în același timp că independența, adică averea moștenită fiind prima condiție a onestității, bursierii sînt canalii sau riscă să devină. Thibaudet se ridică contra acestei teze scoțînd în lumină marel rol spirițial al unor profesori secundari de filosofie ca Lagneau, Darlu sau astăzi Alain, care provinciali de origine umilă, au fost mai toți, bursieri.

S'a crezut un moment după războiu, în triumful cadrelor economice (comitete de mari industriști, federații de interese) dar acestora le lipsește un element absolut necesar, pe terenul politic, desinteresarea.

Rămîne însă un fapt: stînga bine organizată politicește, nu poate forma cadre spirițuale, literare, economice.

Academia, scriitorii, presa, ca și tot ce depinde de viața economică, înclină politicește spre dreapta.

Spiritul democratic insamnă înainte de toate, control. Neîncrezător în fața aristocrațiilor de naștere sau avere, el suspectează chiar elita intelectuală. „Cum spune Alain, unul din cei mai distinși gânditori ai radicalismului, specialitățile și competențele trebuie trise în fața tribunalului poporului“.

În viața economică se cere chiar, controlul averilor. Dar economicul e înainte de toate, producție și dacă republica și socialismul nu sînt, cum afirmă partizanii dreptei, un regim numai de consumație, ele sînt fără îndoială animate de o mistică a repartiției.

E un fapt că radicalismul foarte puternic după afacerea Dreyfus, triumf al spiritualului, începe a da îndărăt, după separarea bisericii de stat, odată cu progresul misticei religioase și patriotice.

Singurul lucru care poate procura azi aspirațiilor idealiste ale provincialului un mit, după obiceiurile și măsura lui, e, după Thibaudet, școala unică, așa cum e demult realizată, în țările nordice.

Ea insamnă gratuitatea învățămîntului secundar, în care nu vor mai fi elevi care plătesc, ci numai bursieri, iar selecția se va face numai prin examene și după aptitudini. Externatului gratuit îi va urma deasemeni internatul gratuit, întreținut de departamente și comune.

Radicalismul, luptînd pentru această lozincă, va reveni astfel la tradiția lui, care e un idealism de ordine spirituală, fără a fi revoluționar.

Căci republica profesorilor «trebuie să-și dea seamă de limitele ei și să înțeleagă că partidul radical, e în primul rînd un partid de idei, și că mistică repartiției, acceptabilă în domeniul spiritual, cînd e vorba de egalizarea copiilor înaintea instrucției, poate deveni primejdioasă în domeniul economic, unde intră în conflict cu interesele materiale ale Francezului mijlociu».

Subordonarea problemei politice necesităților refacerii economice și financiare, explică, după Thibaudet, de ce Franța, deși radicală prin înclinație, preferă să fie guvernată, nu de profesori ca Herriot sau Painlevé, ci de avocați care nu sînt radicali, ca Poincaré sau Briand. Cași bancherul pentru comerciant sau notarul pentru țaran, aceștia mai puțin dependenți de partide, inspiră opiniei publice, mai multă încredere,

Dar Poincaré sau Briand nu pot governa fără de radicali și nu au nici un motiv să se opună școlii unice, care după separarea statului de biserică, insamnă reunirea deplină a școlii cu statul, nici ideii de arbitraj sau Societății Națiunilor.

Scrisă într'un stil familiar, spiritual și vioiu, profesie de credință a unui radical înaintat și conservator în aceeași vreme, care are ceva din măsura și bunul simț al micului proprietar bourgeois, cartea lui Thibaudet, deși atinge mai mult unele probleme decît le aprofundează, e bogată în observații interesante, amintiri savuroase și conține excelente pagini de psihologie politică.

Frank Harris. *La vie et les confessions de Oscar Wilde*, 2 vol. ed. Mercure de France, Paris, 1927.

Viața nenorocită, impertinentă și — în fond — prea umană a lui Oscar Wilde a fost comentată de numeroși publiciști. Din toate opiniile emise, asupra omului și artistului O. Wilde, cu excepția aceleia a lui A. Gide, judecata lui Frank Harris, bravul său prieten, e cea mai dreaptă și mai omenească. Pentru Gide, Wilde, e un fenomen curios de umanitate. Pentru Harris el e un om excepțional, pierdut de o nenorocită educație — aceia a colegiilor engleze — și de o concepție de viață păgână și esteta nepotrivită cu mediul anglo-saxon, de burghezi puritani, corecți, dar fără înțelegere pentru cazurile excepționale. Și din toată această biografie e poate mai interesantă figura lui Harris, dect chiar aceia a lui Wilde. Romancier, critic, jurnalist, om de afaceri, el e înainte de toate un om de treabă, sănătos, normal, energetic, plin de omenie și indulgență.

În plin războiu contra Burilor, el nu s'a sfiit să le ia apărarea. După procesul contra lui Wilde nu se reține de a face un altul mai serios magistraturei engleze.

Din toate peripețiile pline de dramatism ale vieții alintatului și pe urmă persecutatului „dandy” al literilor engleze, reese caracterul său dulce, blînd, copilăresc. Wilde e o victimă. Talentul său — se pare superior în conversație scrierilor —, a iritat pe o mulțime de burghezi ipocriți. Declinul vieții sale, în Paris, cu detalii de sinceritate crudă, e descris cu tot patosul său tragic. Harris privește fără intimidare adevărul în față. Cunoaște cu luciditate toată decăderea prietinelui său. Și cu toate acestea îl absolvă în baza unei înțelegeri și compătimirii cu adevărat creștinești. Imprejurările sînt tratate așa încît nu mai e vorba de păcătoase specimene omenești, ci de forțe misterioase ale destinului și fatalității.

M. Ralea

Knura b 1925. (*Cartea în 1925*). *Anuarul Casei centrale a cărții din Republica Socialistă Federativă a Sovietelor Rusești.* Moscova-Leningrad 1927.

Lucrările de sinteză bibliografică ne dau indicii prețioase cu privire la gradul de dezvoltare intelectuală și caracterul tendințelor culturale ce predomină la un moment dat într'o țară. Din acest punct de vedere anuarul cărții rusești din 1925 prezintă un interes deosebit, mai ales că conține nu numai date bibliografice, ci și priviri de ansamblu asupra presei din republica sovietelor rusești. Astfel, în partea I, sînt publicate următoarele studii: „Știința cărții în 1925” de Cufaev, — care se ocupă de progresele realizate de știința cărții în Rusia, „Producția cărții în R. S. F. S. R. 1925” de JaniŃki, în care sînt expuse sistematic și interpretate datele statistice, după aceia urmează „Revistele rusești” de CartavŃev și înșfîrșit

„Presa periodică din R. S. F. S. R. 1925” de Borowski, ultimele două studii consacrate, după cum se vede din titlul lor, bibliografiei speciale. Partea a doua a anuarului cuprinde bibliografia sistematică și alfabetică, redactată de Șamurin.

Producția cărții rusești în 1925 a fost cu 45% mai mare decât în 1912, când ea atinsese cifrele cele mai ridicate pentru Rusia anterevoluționară. În adevăr, în 1925 s’au publicat, în cifre rotunde, 36 mii de cărți. În tabelele sinoptice n’au fost introduse însă datele din Bjelorusia, Ucraina, Transcaucazia, Turcmenia și Uzbekistan. Dacă se adaugă și tipărițile acestor republici, se obține cifra de 42 mii de cărți. În 1912 numărul cărților tipărite a fost calculat la 34 mii. Dacă se scad din acest număr aproximativ 20% ce revin țărilor deslăpite de Rusia (Polonia, Finlanda, Lituania etc.), atunci rămân 29 mii de cărți, — maximum producției unui an din Rusia țaristă, față de 42 mii de cărți publicate în 1925 de Rusia Sovietică. Adică, ajungem la surplusul de 45% (p. 42).

Față de anii precedenți, statistica tiparului ne indică următoarele cifre:

Anii	Cărți	Suma totală a unităților de tipar
1922	10.703	58.205
1923	18.608	170.585
1924	29.131	245.928
1925	36.416	245.112

De aici se vede că numărul cărților în 1925 a crescut considerabil față de 1924 și, în genere, e o tendință constantă de creștere din an în an. În schimb, e o neînsemnată scădere la numărul total al unităților de tipar în 1925, față de 1924.

În fruntea grupelor editoriale stau, bineînțeles, editurile statului, a căror producție a sporit în 1925 cu mai mult de 100%, ceiace arată, după cum se exprimă Janițki, „o politică activă a lor” (p. 45). Cartea acestor edituri e, deasemeni, mai voluminoasă și are și tirajul mai mare, ceiace iarăși e firesc. Se observă apoi mărirea producției editurilor profesionale și a celor de partid, dar, în schimb, e o scădere pronunțată în activitatea editurilor particulare, — aproximativ cu 25% (p. 46).

În ceiace privește repartitia producției tiparului după localități, e de remarcat că Moscova deține 50% att la cărți (p. 49), cît și la reviste și peste 20% la ziare (p. 86). După tiraj superioritatea Moscovei e și mai evidentă, ajungînd, în ceiace privește cărțile la 70%. Aceasta denotă o centralizare a presei în Moscova, ca un reflex al organizării politice centraliste, care există realmente în Rusia, în opoziție cu adjectivul „federativ” aflat în toate titlaturile tuturor republicilor rusești și a Uniunii sovietelor.

Și mai pronunțată e, la prima vedere, disproporția cotelor ce revin formațiunilor etnice. În rusește au apărut aproximativ 95% din totalul tipăriturilor, iar restul de 5% se repartizează între 44 minorități etnice. Trebuie să se țină seamă însă că cifrele se referă nu mai la sovietele rusești, nu și la sovietele celorlalte republici autonome. Dacă ar fi fost trecute în statistica presei și datele din republicele amintite, firește că raportul ar fi fost altul.

Însfârșit, după conținutul cărților cifrele arată următoarea repartitie: 16% deține literatura social-economică și politică, 20% cea științifică și de popularizare, 11,7% dările de seamă și monitoarele oficiale, 9% belletristica, 8,7% literatura pedagogică, 7% literatura pentru copii și tineret, după care merg în ordinea descrescândă: literatura politică a partidelor, literatura referitoare la Lenin, cooperativă etc. Față de anii trecuți (1923 și 1924) producția literaturii social-economice și politice, precum și aceia a literaturii științifice a suferit o simțitoare scădere, aproape cu 20%. Nu ni se dă însă nici o explicație a acestui fapt. Să fie datorit lipsei de interes a publicului față de această literatură? Sau scăderii forțelor de creație a autorilor? Ori e rezultatul „politicii active” a editurilor de stat?

În fruntea studiilor menționate la început e acel datorit lui *Cu-faev* care ne prezintă o privire critică a literaturii apărute în Rusia în legătură cu știința cărții. Această disciplină se ocupă de funcția socială a cărții, geneza și istoricul ei, chestiunile editoriale, desfacearea și piața cărții, bibliotecile, clasificarea și bibliografia cărții etc. „Știința cărții” (*Cnigovjedenie*) nu e tot una cu bibliologie și are drept scop elaborarea unei teorii generale asupra cărții, pe baza rezultatelor oferite de acel complex de discipline care se numesc bibliologie și în care intră: știința tiparului, statistica tipăriturilor, economia cărții, biblioteconomia etc. Din cauza identificării științei cărții cu bibliologia un bibliolog mai vechiu, *Loviaghin* a dat o definiție acestei științe, care, în adevăr, produce impresia unui empirism naiv. După el, cartea este „expunerea sau înfățișarea ideilor omenești prin semne convenționale speciale (grafica), pe material accesibil mulțimii și în forma care permite transportul lesnicios din loc în loc”. (p. 11). Mult mai profundă e definiția *d-nei Kistjakowski*: „cartea nu e reflex (nu e oglinda vieții), ci ea prelucurează, în lumina conștiinței, experiența acumulată.. Cartea este acumulatorul experienței acumulate”.

Dar această definiție e în opoziție cu spiritul revoluției rusești, desfășurată sub steagul marxist, cu concepția gnoseologică a conștiinței-oglină la bază. De aceia *Cufaev* caută să împace definiția aceasta cu concepția dominantă astăzi în Rusia, afirmând că „fără conștiință n’ar fi transmisiune, fără oglindire n’ar fi asimilarea cărții de cetitor”, ceiace nu e convingător, întâiu, pentru că „asimilarea” e altceva decât simpla „oglundire”, și al doilea, pentru că prin carte

se obiectivează și se materializează un raport între autor și cetitor, în care prevalează aportul autorului, deci experiența trecută prin lumina conștiinței autorului.

Cele mai multe definiții pun în relief însă funcțiunea practică a cărții, rolul ei utilitar. Astfel, după un autor (Newski), în cărți putem găsi „răspunsuri la orice trebuință omenească”. „Cartea nu e numai un informator universal, cartea e arma principală pentru munca noastră, cartea e un instrument universal, necesar oricărui travaliu” (p. 11). Definiția unui alt autor (Zelinski) consideră cartea ca „un instrumentariu complex pentru muncă”. (p. 12).

Din aceste definiții, din faptul creării instituției „Casa centrală a cărții”, din puținele date statistice ce le-am extras, se vede ușor că politica culturală și în special, aceia a cărții constituie pentru guvernul sovietic o problemă capitală. E un lucru care merită toată atenția noastră și care, oricât de „bolșevic” ar fi, nu ne-ar strica de loc dacă ar fi imitat.

V. Harea

Cercetări istorice, Revistă de istorie românească. Director: I. Minea, 1926-7, 1 vol. în 8°, 290 p.

Publicația d-lui I. Minea, care, la început, nu viza să fie decât un fel de anuar al seminarului de istoria Românilor dela Universitatea din Iași, se transformă cu numărul acesta, al doilea, într-o „Revistă de istoria Românilor”, care va apărea de două ori pe an. Cauza acestei transformări trebuie cercetată în primul rând în activitatea din ce în ce mai amplă și mai rodnică a directorului ei, și apoi în gustul pentru cercetările istorice pe care l-a suscitât în colaboratorii săi.

Numărul acesta conține, în afară de articolele de care vom vorbi mai jos, numeroase recenzii și interesante discuții asupra unor chestiuni de amănunt: Sprijinit pe cercetările d-lui Al. Lapedatu: *Episcopia Strehaii și tradiția scaunului bănesc de-acolo* (Buc., 1906) și pe o notiță din introducerea cronicii lui Stoica Ludescu, d. Minea concludă că „subt Mircea cel Bătrân și urmașii acestuia până la Vlad Vodă Călugărul, când s'a înființat pentru Craiovești slujba de mare ban, în vremuri, când cetatea Severinului a fost și în stăpânire străină, reședința băniei a putut fi la Strehai, precum a putut rezida acolo și episcopul de Severin”. (p. 259-260). — D. Minea găsește în „Istoria politică și geografică a Țării Românești” reminiscențe „costiniene” care dovedesc că banul Mihai Cantacuzino a cunoscut opera lui Miron Costin și „prefacerea” fiului său Nicolae. — Interesante amănunte și conjecturi în legătură cu situația Moldovei la moartea lui Ștefan cel Mare și cu incursiunea lui Radu Vodă și a lui Roman Pribeagul în Moldova (p. 263-7).

Dintre articole, acela al d-lui Const. P. Seccelea, intitulat, „Dreptul canonic în literatura românească”, arată importanța pe

care o au în acest domeniu lucrările lui Andrei Șaguna: *Elementele dreptului canonic al bisericii drept credincioase răsăritene* (Sibiu, 1855) și „Compendiu de drept canonic al unei sinte, sobornicești și apostolicești biserici” (Sibiu, 1868). Autorul susține că Șaguna, deși n'a voit să dea decît niște manuale pentru uzul „clerului și poporului credincios” al metropoliei sale, a făcut, în parte, operă originală. D. Secelea combate opinia canonistului catolic Friedrich H. Vering care consideră „Elementele” lui Șaguna ca o prelucrare a operei lui Ioanovici *Principia juris ecclesiastici* etc. și care găsește în „Compendiul” metropolitului dela Sibiu influența ideilor protestante. Dacă judecata lui Vering e excesivă, argumentele d-lui Secelea, care se străduie s'o răstoarne, nu ne par însă concludente.

Între opera lui Ioanovici și a lui Șaguna e mai mult decît o coincidență necesară, rezultînd din adoptarea independentă a unui „sistem devenit clasic” și din „caracterul dogmatic al materiei”. Aceste cadre, oricît de înguste le-am presupune, nu sînt incompatibile cu un fel original de a expune materia. Cît privește influența protestantă asupra întregii concepții a lui Șaguna, ea ne pare de netăgăduit: tocmai ei i se datorește originalitatea operei lui Șaguna și viabilitatea instituțiilor cu care a înzestrat Biserica ardeleană. Protestantismul a fost poarta prin care Șaguna a comunicat cu cugetarea modernă.

Reformele lui Șaguna sînt inconcepibile fără ambianța protestantă a Ardealului, și ele n'ar fi prins rădăcini așa de adînci în viața și moravurile poporului ardelean, dacă acesta nu era pregătît să le primească.

D. Filip Horovitz, încearcă un bilanț al cercetărilor istorice și arheologice privitoare la „Influența elenismului asupra lumii traco-dacie și traco-daco-romane pînă la retragerea legiunilor din Dacia”, urmărind această influență în relațiile comerciale, ale căror urme se coboară pînă în secolul al V-lea a. ch., dar care devin foarte intense începînd cu sec. IV, după stabilirea coloniilor grecești pe malul Pontului Euxin dela Bosfor pînă la gurile Nistrului, în expansiunea Macedoniei sub Filip II și în efortul civilizator al coloniilor sale militare pe care le împinge adînc în lumea tracă.

D. Horovitz arată că influența elenismului s'a manifestat mai ales în domeniul artistic și religios, cum o dovedesc diferitele obiecte și inscripții descoperite în tot cuprinsul țării noastre. Concluziile d-lui Horovitz se sprijină în deosebi pe cercetările lui Vasile Pirvan, dar d-sa a pus la contribuție și bibliografia străină, pe cea clasică și pe cea mai nouă. Studiul d-sale, fără să fie lipsit de neglijențe (ca de ex. «Filip II, 359-386»), e interesant, fiindcă e sistematic și documentat. El ar cîștiga și mai mult dacă ar fi mai ferm în concluzii.

I. Minea, „Reforma” lui Constantin Mavrocordat.

Subt titlul acesta modest, d. Minea ne dă în realitate un capitol important al istoriei instituțiilor românești, care încă ne lipsește, dar care, prin efortul comun al marilor noștri istorici Xenopol, Giurescu, Onciu și Iorga e pe cale de a se alcătui. În jurul reformei «mavrocordătești», eruditul profesor dela Iași, reconstruiește principalele elemente ale vieții economice și sociale a Țărilor Românești dela mijlocul secolului al XVIII-lea și aduce prin aceasta o contribuție prețioasă la cunoașterea mai adâncă a vieții și a civilizației poporului românesc. E un efort de sinteză care, sprijinindu-se pe o informație considerabilă, aruncă o vie lumină asupra stărilor sociale și economice de pe timpul Fanarioților. Pentru a pune în relief spiritul și valoarea reformelor lui Constantin Mavrocordat, care se eșalonează între 1733 și 1758 și se aplică, cu mici deosebiri, și Munteniei și Moldovei, d. Minea descrie momentul istoric, structura societății, condițiile economice, administrative, fiscale și judiciare ale țării, într'un cuvînt, ambianța din care a izvorit necesitatea reformelor și organele care aveau să-i asigure aplicarea. D. Minea nu uită nici îndemnul care-i venea Domnitorului din cultura sa occidentală și din tradiția sa familiară. Constantin Mavrocordat a avut incontestabil veleități de *despot luminat*. Cu tot instinctul său pozitiv, el n'a scăpat de iluzia comună filosofilor din timpul acela că societatea poate fi fasonată după plac de un legislator întrepid, și unele din desamăgirile sale cele mai crude se datoresc desigur acestei iluzii. Dar ce a urmărit Constantin Mavrocordat? O transformare radicală a organizației noastre sociale, economice, administrative, judiciare, fiscale și culturale. Nici mai mult, nici mai puțin. El voia să constituie o adevărată ierarhie socială: sus de tot *boerii de sfat*, nobilimea mare, căreia îi erau rezervate principalele funcții ale țării și ale curții, apoi *boerii de divan*, împărțiți în trei clase, după importanța slujbelor la care aveau acces (p. 184—5), veneau apoi negustorii și meșteșugarii orașelor pe care Domnitorul vrea să-i ferească de arbitrar fixându-le precis drepturile și datoriile, însfrișit, massa mare a populației, țărani divizați în două categorii, țărani proprietari (numiți *cneji* sau *megleşi* în Muntenia, *răzeși* în Moldova) și țărani lipsiți de proprietate, (numiți *rumîni* în Muntenia, *vecini* în Moldova).

Constantin Mavrocordat a năzuit să consolideze clasa boerească acordându-i privilegiul nouă, confirmându-i-le pe cele vechi, apărînd-o contra intruziunilor din afară și sforțîndu-se să facă din ea o elită în înțelesul adevărat al cuvîntului. A voit să releve situația și demnitatea clerului, și să-l redea menirii sale de călăuză spirituală a poporului, obligîndu-l să se instruiască și acordîndu-i mijloacele necesare pentru a o face.

Reforma judiciară, asupra căreia d. Minea e cel dintăiu a insista, a fost realizată prin fixarea și simplificarea procedurii, prin încurajarea plîngerilor contra abuzurilor de putere și prin oarecare garanții de imparțialitate. Ea constituie poate partea cea mai trai-

nică și mai binefăcătoare a activității lui Constantin Vodă Mavrocordat. «Obrăznicia» țaranilor, de care se plîng unii boieri, este o dovadă netîndoelnică de eficacitatea organizației judiciare, despre care, de altfel, un călător dela 1780, Const. Ludolf, are cuvinte de laudă.

Mai precară a fost reforma sa fiscală — et pour cause. Domnul a căutat să simplifice impozitele și să reducă arbitrarul în percepția lor, să determine redevențele țaranilor față de boier și față de stăpînire, să stabilească cota fiecăruia și să facă posibilă prevederea în acest domeniu al tuturor calamităților neașteptate. El a concentrat toate obligațiile contribuabilului în așa numitele *sferturi*. Dar din primul an al reformei Mavrocordat a fost silit să scoată șase sferturi în loc de patru. Alții au scos până la douăzeci și patru de sferturi. În împrejurările de instabilitate guvernamentală, de competiții fără scrupule și de lăcomie turcească, orice prevedere în materie fiscală era imposibilă. De șase ori mazit sau transferat, Constantin Mavrocordat a sfârșit, în ultima domnie, a nu căuta decît să-și facă și el un capital cu care să-și răscumpere țilna și siguranța vieții.

Un capitol special e consacrat eforturilor lui C. Mavrocordat pentru promovarea culturii intelectuale. De altfel reforma lui implica un grad de instrucție la organele însărcinate cu aplicarea ei. O serie de dispoziții din 1741-3 prescriu întrebuintarea limbii românești în expediarea corespondenței oficiale. El a introdus definitiv limba românească în serviciul liturgic și prin aceasta a dat o puternică impulsivitate tipăririi cărților bisericești în românește. Episcopii sînt obligați să înființeze tipografii pe lângă reședințele lor pentru tipărirea cărților bisericești. Înstrîșit Mavrocordat trimite doisprezece tineri la Veneția ca să-și completeze studiile. În multe privințe, dispozițiile lui Constantin Mavrocordat reamintesc reformele lui Petru cel Mare! Ele ar fi dat desigur și la noi rezultatele pe care le-au dat în Rusia, dacă împrejurările ar fi permis să fie menținute și completate de urmașii lui Constantin-Vodă.

Reformele lui Mavrocordat se inspiră deci dintr'o concepție de ansamblu care le ridică peste expedientele la care s'au oprit cea mai mare parte din predecesorii și succesorii săi. Totul se ține în acest sistem coerent — operă de filosof luminat și de politic avizat, și unul din marile merite ale studiului d. Minea e tocmai de-a fi pus în evidență acest fapt.

Dar ceiace dă un preț deosebit acestui studiu e vigoarea și preciziunea cu care e zugrăvită starea generală a țării, tabloul înspăimîntător al mizeriilor pe care Domnul reformator a voit să le aline măcar în parte. El ne face să înțelegem nădejțile cu care, cîtiva ani mai tîrziu, Țările românești aveau să primească oștile Rușilor «liberatori». Ce importanță reală putea avea actul de emancipare din 1746 pentru niște oameni lipsiți de pămînt, obligați să se tocmească pentru o leafă care nu le ajungea nici pentru plata impozitelor? E de mirare că au căutat refugiu în toate părțile, chiar peste Dunăre, în *raiaua* turcească, unde soarta țaranului era mai puțin aspră?

Astfel, cine nu se va lăsa rebutat de severitatea tehnică a acestei expunerii, severitate agravată prin unele particularități de limbă și de stil, va fi din belșug răsplătit; va avea o viziune limpede și puternică a stărilor sociale din Țările Românești la mijlocul sec. al XVIII-lea.

În același număr al «Cercetărilor istorice», d. E. Diaconescu cheamă într'un articol interesant, intitulat «*Regele Carol și războiul mondial*» atenția asupra unor pasagii din cartea principesei *Ecaterina Radziwill: Les dessous de la politique d'Orient*, în care autoarea relatează o conversație avută, din însărcinarea împăratului Wilhelm II, cu Regele Carol la începutul anului 1914. Caracterul confidențial al misiunii principesei Radziwill dă relațiunii sale un interes netăgăduit. Regele Carol ar fi condamnat în termeni severi, veleitățile războinice ale Kaiserului și ar fi spus între altele: „Numă voiu preta să ajut pe împărat în planurile lui contra Angliei. Le dezaprob în totul, ba mai mult, sint convins că o încercare în această privință s'ar sfârși cu un dezastru. Un suveran trebuie să privească lucrurile în mod obiectiv și nu în lumina pasiunilor”. — Dacă piese autentice ar confirma această aserțiune, ea ar relega în domeniul legendelor pretinsa hotărâre a regelui Carol de a ne împinge în războiu contra triplei înțelegeri.

A. Oțetea

Nicolae Drăgan, *Toponimie și istorie* (Biblioteca Institutului de Istorie Națională, No. 1). Cluj, 1928, 1 vol în 8°, 175 p.

D. Nicolae Drăgan inaugurează prin studiul de față, cu rigoarea și cu circumspecțiunea celei mai exacte metode, cercetarea sistematică a numelor de locuri din Ardeal, dela rezultatele căreia istoria noastră așteaptă lămuriri prețioase asupra onora din problemele cele mai obscure din trecutul acestei provincii. Astfel toponomastica Transilvaniei poate să aducă argumentele care să decidă chestiunea așa de controversată a continuității noastre în Dacia și să ne ajute să reconstituim ordinea și epoca în care diferitele popoare s'au stabilit în aceste ținuturi.

Deocamdată, d. Drăgan își mărginește studiul la „originea numelor satelor de pe Valea Someșului de sus”. Dificultățile cu care are să lupte cercetătorul în acest domeniu al toponimiei istorice, care are încă nevoie la noi de a fi constituită, explică și justifică această restrângere a subiectului. La noi nu s'au alcătuit încă repertorii științifice ale numelor geografice conținute în hrisoave, și toponomastul trebuie să le caute, cum a făcut d. Drăgan, direct în documente, ceea ce-i îngreuiază enorm sarcina.

D. Drăgan ajunge la concluzia că nomenclatura cea mai veche a regiunii studiate e de origină slavă, dar hrisoavele au păstrat nume de sate, azi dispărute, ca *Fata*, care sint de o-

origină latină și care atestă existența în această regiune a unei populații românești înainte de venirea Slaviilor. Peste acest strat de populație primitivă s'au așezat mai târziu, „coloniști unguri și sași veniți să lucreze băile Rodnei și să apere pasul, înșfârșit Ruteni și poate și Poloni” pe care populația românească i-a asimilat și, în mulțindu-se, a creat noi așezări.

A. Oțetea

Anuarul Liceului „Principele Nicolae” din Sighișoara 1926-27, publicat de H. Teculescu, 1 vol. în 8°, 192 p.

Redactat în mare parte de d. Teculescu, directorul Liceului, *Anuarul* acesta se ridică, prin valoarea cuprinsului și prin forma literară în care e scris, deasupra nivelului publicațiilor similare. În afară de două „discursuri festive” de-o frumoasă elevație de simțire și de expresie, remarcăm studiul d-lui Teculescu: „N. Iorga și unitatea neamului” care dovedește nu numai o temeinică cunoaștere a scrierilor d-lui Iorga, ci și o intimă familiaritate cu cronica noastră, și scurta dar via monografie a Sighișoarei, însoțită de admirabile fotografii, a d-lui Ion Medrea.

A. O.

Sigmund Freud, *Un souvenir d'enfance de Léonard de Vinci*. Paris 1927.

Viața plină de curiozități a lui Leonardo da Vinci a dat ocazie la multe și variate interpretări.

Iată acum că și psihanalistul își spune cuvântul. Cu lanterna psihanalizei caută Freud să pătrundă în labirintul sufletesc al acestui uriaș al Renașterii. E curios, mai ales pentru un artist de talia lui Leonard, că din biografii săi nici unul nu relatează să fi avut vreo afecțiune pentru o femeie, măcar o prietinie intimă ca aceea a lui Michel Angelo pentru Vittoria Colonna. În tinerețe fusese acuzat de homosexualitate dar în cele din urmă achitat. E știut că avea repulsiune pentru tot ce e sexualitate. Leonard e tipul omului a cărui dorință sexuală se sublimază în creația artistică și setea de cunoaștere.

Pentru explicarea acestora trebuie să cercetăm impresiunile sale din copilărie care sînt hotărîtoare pentru viața adultului de mai târziu. Leonard povestește în scrierile sale științifice, vorbind despre zborul vulturului, că odată pe cînd era «încă în leagăn» un vultur l-a lovit de mai multe ori cu coada între buze. Din această mărturisire Freud face simburile explicării sale psihanalitice. E posibil să avem amintiri din cea mai fragedă copilărie, dar e mai probabil că această scenă cu vulturul să fie o închipuire a lui Leonard înfăptuită mai târziu și atribuită apoi copilăriei. Scena aceasta n'ar însemna altceva decît un act sexual efectuat pe gură, fapt as-

pru condamnat de morală, dar care nu e în fond decât o transpoziție a situației în care copil sugem stînul mamei sau al doicei.

Între închipuirea cu vulturul și mama sa ar fi legătura următoare: vechii Egipteni figurau în hieroglife mama prin imaginea unui vultur, căci credința era că în această specie există numai femeile fecundate de vint. Această legendă cunoscută mai tîrziu de Leonard, fiindcă era născut ilegal și păra la vîrsta de cinci ani nu cunoscuse pe tatăl său, se va fi asemuit și el unui pui de vultur. Dar cum «coada», care nu e altceva decât organul sexual bărbătesc e atașat la vultur care e femeie? Psihanalistul găsește și acestei absurdități un sens rațional. Tot la Egipteni exista o divinitate numită Mut, care avea capul de vultur și corpul pe care simii îl arată ca feminin, dotat totuși cu un organ sexual bărbătesc. E puțin probabil ca Leonard să fi avut cunoștința de această divinitate egipteană și atunci explicația trebuie căutată în faptul că copilul de sex masculin atribuie tuturor, implicit și femeilor, organe sexuale ca ale sale. Un astfel de organ Leonard va fi atribuit și mamei lui. Importantă e transformarea sugerii stînului matern în actul „de a fi alăptat”, deci într-un act pasiv ce ne evoacă o situație cu caracter homosexual.

Copilul «refulează» cu timpul iubirea sa pentru mamă, dar se substituie ei, se identifică cu dînsa, are drept ideal propria sa persoană și după asemănarea cu ea își alege obiectul dragostelor sale. Astfel devine sau un homosexual sau un *narcisist*, denumire dată după legenda lui Narcis care se îndrăgostise de propria sa imagine reflectată în apă. Freud nu rezumă la aceasta explicația genezei psihice a homosexualității, care rezultă din procese diferite dintre care unul e cel expus și care e în legătură cu un tip dat de «homosexualitate». Imaginea mamei fixată în inconștientul lui Leonard, l-a făcut un «homosexual platonice», căci îi plăcea să fie înconjurat de elevi frumoși față de care era foarte indulgent. Avea însă o mare putere de stăpînire asupra afectelor.

Întorcîndu-ne la închipuirea cu vulturul care l-a lovit cu coada între buze, reese clar legătura dintre copil și mamă în care mama avea rolul activ căci ea îl alăpta și îl săruta.

Toate acestea au avut repercusiuni în arta și creația sa științifică.

Leonard în tinerețe modela în pămînt capete de copii și de femei surzătoare. Copiii sînt el însuși, copilul Leonard, iar femeile, mama sa care poseda acel surt «leonardesc». E surtul Giocondi, al Sf. Ioan Botezătorului sau al celor două femei din tabloul Sf. Ana. Aceste două femei care în tablou reprezintă pe mamă și fiică sînt totuși cam de o vîrstă — explicația — Leonard a avut două mame, pe cea care l-a născut și pe donna Albiera, soția tatălui său în casa căreia a fost adus dela vîrsta de cinci ani. Pfister observă în falburile hainei Mariei imaginea vulturului a cărui coadă atinge gura copilului Isus ce stă alături...

Leonard acum iubea pe donna Albiera ca și pe mama sa, de-

venind astfel un rival al tatălui său cum se întâmplă adesea, avea totuși și tendința de a se identifica cu acesta. Dar orice artist se simte tatăl operelor sale și identificarea cu tatăl său n'a putut decât să-l împiedice căci părăsea operele concepute după cum tatăl îl părăsise pe dînsul.

Dacă însă imitația tatălui l-a împiedicat în creația sa artistică, revolta contra tatălui a fost condiția operei sale de cercetător.

«Indrăzneala și independența investigației sale științifice ulterioare presupun o investigație sexuală infantilă pe care tatăl nu putu să o înfrîneze, investigație care se continuă apoi în depărtare de orice sexualitate». (p. 177).

Această independență explică și lipsa de religiozitate a lui Leonard căci după psihanalist Dumnezeu e «un tată transfigurat». În fine, preocuparea lui Leonard de a inventa aparatul de zburat, dorința de a zbura el însuși, n'ar fi decât «dorința de a fi apt pentru actele sexuale».

Dorința de zbor se observă adesea la copii și acest mare geniu a rămas toată viața un copil, continuînd să se joace și să construiască jucării ingenioase până la o vîrstă înaintată.

Leonard e un tip apropiat de tipul nevrotic numit *obsesional*. Viața sa are mai multe etape. În prima copilărie iubit de mama sa intră apoi într-o fază de investigație sexuală infantilă. Puternic comprimat acest instinct determină repulsia sa de mai tîrziu pentru orice activitate sexuală. Cea mai mare parte din trebuințele sale erotice se «sublimau în setea universală de a ști». Iubirea infantilă pentru mamă fiind refuzată, născu amorul său platonice pentru băeți. Mai tîrziu avînd în Ludovic Maurul protectorul său o imagine a tatălui, Leonard intră într-o epocă de mare productivitate artistică. Cînd nu mai fu sub influența lui Ludovic urmă o epocă de regresivitate ca apoi după ce întâlnește femeia care trezește în el imaginea surzătoare a mamei, să aibă o nouă epocă de înflorire.

Leonardo da Vinci confirmă mai bine ca oricine pentru Freud, ideea că «munca creatoare a unui artist e în același timp o derivație a dorințelor sale sexuale» (p. 203).

Ca și în celelalte opere, în cea de față, Freud dovedește o rară subtilitate în pătrunderea sufletului omenesc, ingeniozitate în explicații, dar aceeași tendință de a exagera importanța sexualității în viața individului, precum și o foarte mare apropiere uneori a științificului de fantastic.

Traian Gheorghiu

Dr. I. I. Popescu [Sibiu] *Doctrina lui Freud* (Psihanaliza), Arad 1927.

D. dr. I. I. Popescu prezintă publicului românesc o valoroasă lucrare de ansamblu a ideilor lui Freud, astăzi atât de mult admirate de unii, pe cît de combătute de alții.

Doctrina lui Freud, *psihanaliza*, are ca nucleu ideia că impresiunile și dorințele noastre, mai ales cele erotice, care se manifestă chiar dela naștere, cînd sînt oprite, nu dispar, ci trec în subconștient și inconștient, unde formează așa numitele „complexe”. Prin influența societății energia unei astfel de tendințe se „distilează”, se „sublimează” și dă naștere creației artistice, științifice, religioase, filosofice.

Dar aceste tendințe comprimate în inconștient mai pot să năvălească brusc în conștient, unde produc cele mai variate și curioase tulburări, ca: lapsusurile de vorbire, greșelile de lectură, visele, perversiunile sexuale și psihonevrozele.

Medicul psihanalist trebuie cu multă dibăcie să descopere cauzele tulburărilor, adică tendințele oprite, cărora dacă li se dă satisfacție sau măcar sînt aduse la cunoștința bolnavului, acesta adesea e vindecat.

Iată deci că psihanaliza ne apare și ca un mijloc terapeutic, aspect asupra căruia în special insistă autorul lucrării de față.

Bogată în exemple, scrisă imparțial, clar și concis, cartea d-lui dr. I. Popescu-Sibiu e o bună îndrumare pentru cei care vor să se inițieze în studiul ideilor subtilului medic vienez.

Traian Gheorghiu

Revista revistelor

Arta și Arheologia, Anul I, Fascicolul I, București, „Cartea Românească”.—Apare de două ori pe an. Reproducem din „Primul cuvânt” programul revistei: „Revista noastră va publica studii de arheologie și de istorie a artei vechi și noi; va da știri numeroase despre activitatea artistică mondială, despre expoziții, vinzări de obiecte de artă dela noi și din străinătate etc.”.

Ibsen

Centenarul lui Ibsen, reprezentațiile oficiale, discursurile și fanfarele Norvegiei trezesc în noi ecouri destul de triste. Ibsen intră în manuale de școală însă se îndepărtează de viață. I se acordă un loc printre divinități, dar este ca un idol mort; operele sale vor continua să împodobescă rafturile bibliotecilor, piesele sale însă vor fi tot mai puțin jucate. Germania chiar, care l-a aclamat cu frenezie și care a făcut tot ce i-a stat în putință pentru a-și anexa acest Scandinav în care pretindea că vede „un german reprezentativ” părăsește încetul cu încetul piesele sale, care atita timp au ocupat așișele.

Franța a lăsat să treacă centenarul Ibsenian cu o indiferență aproape totală. În Anglia, fapt poate mai supărător, teatrele încep să reprezinte adaptări deformate și localizări ale pieselor ibseniene.

Această bruscă decădere arată odată mai mult efemeritatea gloriei teatrale. Entuziasmului delirant i-a succedat însă prea repede indiferența.

Odată mirajul dispărut avem ades în compania lui Ibsen, la spectacolul

pieselor sale, un sentiment de jenă.

Locuitor al unui mic orașel norvegian, el s'a bucurat de toate avantajele pe care le conferă această situație. Nenorocirea este că Ibsen n'a căutat niciodată să evadeze, să-și mărească puțin orizontul, și personajele sale se resimt.

Ibsen va rămâne desigur un mare poet dramatic, creator a citorva figuri nemuritoare cum sint: Brand, Rosmersholm, Iohn Gabriel Borkman, Solness, Peer Gynt etc.

Viitorul însă al operei sale în întregime ea, va fi mai degrabă problematic și aceasta din mai multe cauze: Un intelectualism prea vizibil, o artă stricată de prea multe procedee artistice, de simbole căutate, crearea de atmosferă desigur poetică dar de o poezie prea concentrată și ai cărui mister se putea suggera mult mai ușor.

De altfel pronosticurile acestea sint până la un punct justificate prin faptul că aproape toată lumea sensibilă de pretutindeni este de acord, iar semnul irefutabil al declinului teatrului ibsenian este succesul tot mai mare al aceluia Strindbergian.

(Henri Bernstein, *Revue de Paris*).

Centenarul lui Hippolyte Taine

În ziua de 21 April a anului 1928 se vor împlini o sută de ani de cînd Hippolyte Taine s'a născut în micul orașel Vouziers, dintr'una din acele familii de veche burghezii a cărei lentă ascensiune socială constituia forța vechei Franțe.

Cea mai mare recunoștință o da-

storim lui Taine atît pentru opera sa multiplă și remarcabilă în atîtea puncte cît pentru exemplul vieții sale. Corespondența sa, strînsă cu pietate de D-na Taine așa cum însuși ar fi voit, adică fără nici una din acele indiscrețiuni de viață privată pe care le condamnă cu atîta severitate la alții, ne permit să urmărim în detaliu pe Taine, omul a cărei normă constantă în viață a fost dispariția totală a individului în fața ideilor; este desigur scriitorul cel mai puțin atent la atîtudinea publicității față de dînsul.

Dar viața sa de continuă muncă (idealul său pe care ades îl exprima era: „Jusqu'au bout j'espère travailler”) ne-a transmis în afară de un model incomparabil al celei mai frumoase discipline, contribuții importante pe care le putem repartiza în trei domenii: acela al științei, acela al politicii sau mai degrabă al sociologiei și înfirșit acela al religiei.

Sînt însă două feluri de rezultate în activitatea unui spirit mare.

Scriitor, lasă o carte care-i supraviețuiește, și a cărei reușită este un fapt bine stabilit, la care nu mai este nimic de adăugat. Savant, de asemenea, lasă descoperiri care rămîn intangibile.

Acesta este un prim tip. Iată acum un al doilea care nu este de loc inferior celui dintăiu: un scriitor a avut intenția unei opere care-i depășește forțele; a încercat s'o realizeze fără însă să reușească complet, a deschis însă drumul altora, mai norocoși și care fără dînsul ar fi rătăcit zadarnic. Este cazul lui Rotrou față de Corneille, este cazul lui Restif de la Bretonne față de Balzac și este înfirșit cazul lui Taine față de știința universală

(Paul Bourget, *Revue des Deux Mondes*).

Despre oportunitatea Societății Națiunilor la Viena.

Societatea Națiunilor tinde să devină o organizație birocratică în care ruțina să primeze totul.

Instituția de pe malurile Lemanelui ia tot mai mult aspectele unui mandarinat, în care, ca și în toate ierarhiile de felul acesta, spiritul riscă să fie distrus de chestiuni de formă, de procedură, care capătă o importanță tot mai mare.

Dacă survine vreo dificultate, capabilă de a tulbura liniștea funcționarilor, liniștea vieții lor regulate, atunci în loc de a căuta să distrugă răul de la început, Societatea Națiunilor așteaptă ca timpul să îndulcească lucrurile.

De multe ori însă timpul departe de-a aplana dificultățile, le inveninează.

Recentul incident al mitralierelor ungurești importate în mod fraudulos din Italia, violînd astfel tratatele și angajamentele luate de Ungaria, o dovedesc îndeajuns. Dacă vina întreagă trebuie împărțită cu guvernele țărilor interesate în această afacere, în orice caz partea cea mai mare revine tot Societății Națiunilor—al cărui organism central are datoria să se ocupe cu tot ce amenință pacea Europei.

S'au luat hotărîri în vederea construirii unui palat pentru Societatea Națiunilor.

Atîta timp cît lucrul nu este încă realizat avem dreptul să ne întrebăm dacă acest palat care, cu sume desigur foarte mari va trebui să fie construit la Geneva, n'ar fi mai bine să-l luăm gata făcut la Viena unde Societatea și-ar putea muta sediul.

În afară de aceste comodități materiale, al căror interes nu este la urma urmei decît secundar, argumente politice și diplomatice pot fi invocate la susținerea acestei propuneri.

Mutîndu-se la Viena, Societatea Națiunilor ar internaționaliza nu numai capitala, dar întreaga țară austriacă; ar da acestui oraș monstru o rațiune de a fi. Austria nu poate exista decît cu condiția de a-și uita trecutul și de a reincepe pe malurile Dunării o viață nouă care ar exercita în răsărit atracția pe care Parisul o exercită în apus.

Desigur obiecțiile pe care un asemenea proiect le poate ridica sînt numeroase: mai întăiu Geneva este mai ușor accesibilă. Majoritatea membrilor Ligei, Englezii, nu vor vedea în această schimbare preocuparea de a da Societății, plasînd-o într-o țară atît de amenințată, un sens mai serios, obligînd-o de a interveni astfel în mod mai eficace în interesele Europei, ci plictiseala unei schimbări, care repugnă întotdeauna și a priori firii sale conservatoare și tradiționale.

Pentru Francezi de asemeni strămutarea dintr'un oraș care întotdeauna a simpatizat cu Franța și în care limba franceză se vorbește ca și la Paris, într'un oraș de cultură și de educație germană este de sigur dezavantajoasă. Liniștea Europei însă merită acest sacrificiu. Rămîne Germania, pe față afit de atentă la interesele Austriei, dar care în fața unui act care ar plasa Societatea Națiunilor la Viena, dindu-i astfel o importanță suficientă ca s'o facă să se poată lipsi de o alianță cu Germania, se va arăta desigur ostilă, demascînd astfel sinceritatea prieteniei sale pentru Austria. Italia, fără să se fi pronunțat în mod oficial, privește această schimbare cu un ochiu favorabil, iar mica Antantă, dornică de a îndepărta orice pericol de războiu nu se poate arăta de cît sedusă de această nouă perspectivă de pace.

În orice caz menținerea Societății la Geneva se sprijină mai degrabă pe argumente de egoism personal, iar transferarea ei la Viena ar coincide cu interese generale europene.

(Raymond Recouly. *La Revue de France*).

France și Barrès

Cartea fraților Tharaud despre Barrès leagă pe vecie numele lor de numele fostului lor „patron”. În fiecare pagină regăsim silueta familiară, auzim vocea cu timbru bizar, simțim palpitarea unei inimi zdorbite pentru a fi conținut prea multe lucruri...

Această carte a fost rău înțeleasă de acei care au darul de a nu pricepe ce este generos și mare.

Este tot afit de greu de stabilit ce datoresc lui Barrès frații Tharaud, după cum este greu ce le datorește Barrès lor.

Prima cunoștință a operei lui Barrès o face Jean Jacques Brousson, cu prilejul apariției romanului „Le jardin de Bérénice” pe cînd era încă elev la liceul Saint-Stanislas. Noul roman, pe lingă prestigiul „cărții despre care se vorbește”, îi flata și patriotismul său local: grădina Bérénice-i înflorește în departamentul său, în orașelul Aigues-Mortes.

Cîțiva ani mai tîrziu, Brousson este secretarul lui Anatole France și cu prilejul propunerii lui Barrès pentru

Academie, acesta se vede obligat să facă o vizită la Villa Said la care asistă și el. Anatole France îl primește în penumbra unui apartament în care obiectul cel mai modern era încă depe timpul Directoratului, tronînd ca un doctor Faust în mijlocul unui „bric à brac” aranjat cu mare artă.

D. Bergeret detestă animalele și detestă copiii. Există o poveste tristă despre felul în care France a primit o doică purtătoarea unui copil căruia îi era dator toată protecția și mai există și o poveste tragi-comică a felului cum a fost tratată o pisică, pe care menajera sa Joséphine o creștea în contra interdicțiilor formale și care scăpînd din bucătărie a profanat tapiseria de Beauvais care acoperea fotoliul de lucru al marelui scriitor.

Casa lui Barrès avea cu totul altă înfățișare; gardul de fer acoperit cu edera dădea micului hotel din Boulevard Maillot un aspect burghez și chiar provincial.

În interior un cine furios și lubric umplea casa de lătrături și de purci.

Nimic din aspectul de muzeu al vilei Said — iar în mijlocul unui decor de provincie, apariția unei încintătoare nepoate de cincisprezece ani era ca o floare zburătoare menită să lase în urma ei veselie și mulțumire.

Barrès explică: Mititica a auzit vocile și Jeanne d'Arc și vocile îi spuneau: „Fii veselă” și după cum vedeți ea ascultă. Suride la toate și toate-i surid.

Cu o oarecare melancolie compară Brousson acești doi patroni, al său și al fraților Tharaud și nu se poate împiedica de a invidia de acei care au avut un patron în înțeleșul creștin al cuvîntului, un patron a cărui viață simplă până la rusticitate nu era condusă de o cabotină și în care opiniile de dimineață erau și cele de seară.

(Jean Jacques Brousson. *Les Nouvelles Littéraires*).

Înțelegerea franco-germană

Ideia înțelegerii franco-germane e într'o fază de criză. Necesitatea unei astfel de înțelegeri a fost mai viu și mai puternic dorită în perioada de timp cînd părea mai greu de realizat, între 1919 și 1923. Locarno i-a redus.

puterea de atracție. O revizuire a mijloacelor de realizare a ideii se impune, altfel lumea ajunge la concluzia că se poate trăi și fără această înțelegere.

Înțelegerea pacifică pe teren politic are nevoie, pentru a fi durabilă, de o înțelegere reciprocă pe teren intelectual — înțelegere care să se extindă, dincolo de elita propriu zisă, asupra tuturor muncitorilor intelectuali. Pentru aceasta trebuie o politică culturală, care să se folosească de toate mijloacele propagandei moderne, să inventeze la nevoie metode și mijloace nouă. Experiența a dovedit ineficacitatea congreselor și a turneelor de conferențieri și de actori internaționali. Ele nu ating decât un cerc extrem de restrins și în timp prea scurt pentru ca să producă vre-un efect durabil. Artistul nu-i făcut pentru propagandă culturală. Savantul tot așa. Acțiunea lor e prea limitată și curiozitatea lor e prea specială. Oamenii și popoarele nu vor învăța să se cunoască în congrese, serbări și întâlniri de hazard; ele trebuiesc să trăiască împreună să învețe împreună, să muncească împreună.

Trebuie creată în Germania și în Franța o ambianță comună, în care viitorii intelectuali să fie crescuți din copilărie. Ea trebuie să înceapă prin o corespunzătoare transformare a învățămîntului. Fiecare din cele două popoare trebuie să înceapă prin a învăța cît mai bine limba celuilalt. În al doilea rînd, trebuie modificat învățămîntul istoriei. Istoria poate aduce mari servicii creării unei noi Europe, cu condiția să sacrifice idolii naționali și să pună pe planul întăiu elementele comune, forțele solidare ale trecutului european. Să se facă schimburi intense de profesori și de elevi.

Acțiunea școlii poate fi utilă completată prin aceia a filmului și a radiofoniei.

Dar mai ales e necesar ca guvernele să aibă în acest sens o politică culturală. Puneți pe Germani și pe Francezi în condiții de a se penetra reciproc; realizați această condiție pe o scară cît mai mare și veți pune temelii cea mai solidă a înțelegerii lor reciproce.

(E. R. Curtius, *Die neue Rundschau*).

Mișcarea intelectuală în străinătate

Literatură

Edmond Fleg, *Pourquoi je suis Juif*, Editions de France, Paris.

D. Edmond Fleg într-o autobiografie rind pe rind satirică și patetică, arată o generație în căutarea forțelor spirituale capabile să reaclădească o lume dispărută și arată un suflet care se regăsește luind conștiința atavismului adinc al rasei sale.

Frank Harris, *Vie et confessions* d'Oscar Wilde, Ed. Mercure de France Paris 2 vol.

Frank Harris a fost directorul lui „Contemporary Review”. În calitate de literat și de amic a cunoscut, iubit și prețuit pe Wilde—pe acest om care și-a pus tot geniul în viață și a cărui conversație a fost mai presus de tot ce a scris mai bun. Viața plină de succese dinaintea faimosului său proces, influența nenorocită a prietinelui său, Lord Arthur Douglas, principalul autor al tuturor nenorocirilor sale, precum și viața sa în străinătate după eșirea din închisoare, se găsesc redată în cele două volume de amintiri.

Portretul lui Wilde, așa cum îl găsim în „In memoriam” a lui André Gide se apropie mult mai puțin de realitate decît portretul pe care ni-l dă Frank Harris.

Andr. Gide forțează pe Wilde să semene cu ideea pe care și-o face el despre «paria» și susține prea mult în judecata sa punctul de vedere francezesc.

Marcel Raymond, *L'Influence de Ronsard sur la poésie française*, 2 vol. Champion Paris.

Cînd am întreprins această lucrare, spune autorul, nu măsurasem întinderea subiectului. Influența lui Ronsard este studiată numai dela 1550—1585. S'ar putea ca pe viitor să apară un alt volum care să arate influența lui Ronsard asupra poeziei franceze până în secolul al XIX-lea.

Henri de Regnier, *L'Altana ou la Vie vénitienne*, Ed. Mercure de France Paris.

O carte, care după tot ce s'a scris despre Venetia este încă plină de inedit. Viața încîntătoare din orașul somptuos al indolenței și al amorului pare mai atrăgătoare după ce cetim Altana a D-lui Henri de Regnier.

R. Le Forestier, *L'Occultisme et la Franc Maçonnerie Ecossaise*, Ed. Perrin, Paris.

O carte despre epoca Ocultismului și a Francmasoneriei scoțiene, care amîndouă s'au dezvoltat în secolul al XVIII-lea și despre influența lor asupra moravurilor din timpul enciclopediștilor.

Romane

Jakob-Kneip, *Hampit der Iäger*; Horenverlag, Berlin Grünewald.

Un roman plin de veselă bonomie, un roman în stil rabelaisian, iar eroul Hampit (Iohan Peter) un fel de «Eulen Spiegel» al satului său, vînător plin de fantezie și povestitor incomparabil.

Alfred Katschnisky, *Der Grenz-wolf, Deutsche, Landbuchhandlung*, Berlin.

Un roman din ținuturile dela răsărit ale Germaniei. Tragicul existenței oamenilor dela graniță este aici prezentat în toată forța lui.

François Mauriac, „*Destinis*“, Ed. Grasset, Paris.

Într'o atmosferă discret redată a moravurilor depravate de după războiu, un tânăr plin de seducție prin viața sa desfrinată și fără scrupule inspiră tatălui său o adevărată aversiune. Același tânăr cucerește fără voia sa, prin simpla forță a răului care este în el, inima unei femei foarte cinstite și care ar putea să-i fie mamă.

Gustave Ullmann, *En flickas ära* (Onoarea unei tinere fete) Stockholm.

Scriitorul suedez Gustave Ullmann, autorul atîtor romane precum „Präster (Pastorii) în care descrie viața oamenilor de biserică, din care de altfel însuși familia lui face parte fiind nepotul unui episcop, sau „Lörd“ în care zugrăvește soarta tragică a tinereții, în „En flickas ära“ arată o mare pricepere a sufletului feminin, a sufletului unei tinere femei care se deșteaptă în viața discretă și melancolică a unui oraș de provincie.

Știință

A. Berthoud, *Photochimie*, Ed. Doin, Paris.

Una din ramurile chimico-fizice care nu a fost încă studiată este Photochimia. D. Berthoud profesor la Universitatea din Neufchâtel în studiul d-sale expune generalități asupra „energiei radiante“ iar legea echivalenței fotochimice, propusă în 1912 de Einstein, rămîne clauza cea mai sigură în acest domeniu.

Dr. Otto Rauk, *Le Traumatisme de la Naissance*, Ed. Payot, Paris.

Influența vieții pre-natale asupra evoluției vieții psihice individuale și colective.

Călătorii

Georges Toudouze, *La Sicile, Ile d'Or, Ile de Feu*, Ed. Berger-Levrault Paris.

D. Toudouze debarcă la Palermo și de acolo vizitează toată Sicilia în tot ce are frumos. D-sa își începe cartea după un voiaj destul de lung, căruia îi datorește o atît de aprofundată cunoaștere a țării, oamenilor, moravurilor și istoriei locurilor pe care le descrie.

COMPILATOR

Bibliografie

- Andrei Rădulescu**, *Isovoarele Codului Calimachi*, Cultura Națională, București.
- N. Iorga**, *Imperiul Cumanilor și domnia lui Băsarabă*, Cultura Națională, București.
- N. Iorga**, *O gospodărie moldovenească la 1777, după socotelile cronicarului Ionuță Canta*, Cultura Națională, București.
- I. Lupaș**, *Doi umanști români în secolul al XVI-lea*, Cultura Națională, București.
- N. Iorga**, *Brodnicii și Românii*, Cultura Națională, București.
- Andrei Rădulescu**, *Unificarea legislativă*, Cult. Națională București.
- N. N. Moroșan**, *Contribuțiuni la cunoașterea paleoliticului din Moldova de Nord*, Cultura Națională, București.
- Aristide Caradja**, *Die Keinfalter der Stötzner'schen Ausbeute, nebst Zuträge aus meiner Sammlung*, Cultura Națională București.
- N. Iorga**, *Războiul pentru independența României*, Acțiuni diplomatice și stări de spirit, Cultura Națională, București.
- Dr. I. Lepși**, *Studii faunistice, morfologice și fiziologice asupra infuzoriilor din România*, Cultura Națională, București.
- Th. Capidan**, *Meglenoromânii, II*, Cultura Națională, București.
- Oreste A. Anastasiu**, *Industria satești în raport cu localizarea mării industrii*, Cultura Națională, București.
- N. Georgescu-Tistu**, *Folklor din județul Buzău*, Cut. Naț. București. *Analele Academiei Române*, Tomul al XLVII-lea, Ședințele din 1926-1927, Cultura Națională, București.
- Ch. Drouhet**, *Grigore Alexandrescu și Voltaire*, Cultura Națională, București.
- Hans Petri**, *Relațiunile lui Jakobus Basilikus Heraclides, zis Despot-Vodă*, Cultura Națională, București.
- M. Theodorian-Carada**, *Discursuri Politice*, Tip. Romine Unite, București, Prețul 60 lei.
- Damian Stănoiu**, *Călugări și ispite*, Ed. Cartea Românească, București, Prețul 75 lei.
- Mihai Sadoveanu**, *Hanul Ancuței*, Ediția I-a Prețul 75 lei.
- Octavian Goga**, *Mășterul Manole*, Piesă în 3 acte. Prețul 60 lei.
- P. Dulfu**, *Faptă și Răsplată*, Povestiri pentru copii și pentru popor, Scriere premiată de „Cartea Românească” Ediția III-a revăzută. Prețul 25 lei.

Dr. Nicolae B. Ioan, *Blenoragia sau Sculamentul*, cunoștințe foloșitoare cu 7 figuri în text, Prețul lei 5.

Dim. Bejenariu, *Practica agricolă*, Cunoștințe foloșitoare cu 11 figuri în text, Prețul lei 5.

Preotul P. Dizeron, *Românii din Banatul Jugoslav*, Cunoștințe foloșitoare, Prețul lei 5.

Virgil I. Barbat, *Dinamism Cultural*, Ed. Librăriei Lepage, Cluj, Prețul lei 200.

Pr. Ioan Goangă, *Limanuri de Lumină*, Versuri, Bacău, Prețul lei 100.

L. Hausknecht, *Solidarismul*, Cernăuți 1928.

N. Ploșor, *Ceaur*, Povești Oltenesti, Craiova 1928, Prețul lei 60.

E. Lovinescu, *Critice V*, Ediție Definitivă, Ed. Ancora, București 1928, Prețul 60 lei.

I. Nisipeanu, *Voluntarismul în lumina științei actuale*, Prețul 100 lei

Reviste primite la redacție:

Observatorul No. 1; Viața Literară No. 75—80; Natura No. 3; Țara de Jos No. 1—2; Presa sanitară No. 138; Junimea Literară No. 11—12; Scrisul Românesc No. 4; Cîmpul No. 6; Revista generală a învățămîntului No. 3; Vlăsia No. 28; Mercure de France No. 715; La Nouvelle Revue Française No. 175; Résumé mensuel des travaux de la Société des Nations No. 2; Foaia Tinerimii No. 5—6; Falanga No. 37; Cugetul Liber, No. 5; Spectatorul No. 19; Revista de Filosofie No. 2; Cultura Poporului No. 224; Familia No. 1—2; Biserica Ortodoxă Română No. 2; Gîndul Nostru No. 2; Căminul No. 3; Gîndirea No. 2—3; Noua revistă bisericească No. 3; Grafica Română No. 63—64; Viața Agricolă No. 5; Înfrățirea Românească No. 11; Societatea de Mine No. 6; Bulletin de la section d'Information et de Documentation No. 18; Cooperația No. 1—3; Favonius No. 1—3; Opațul Satelor No. 10; Construcțiunile publice și particulare No. 139—140; Ramuri No. 2—3; Roma No. 1; Viața Medicală No. 3; Pentru inima copiilor No. 3; Pagini Agrare No. 23—24; Adevărul Literar No. 381—382; Universul Literar No. 9—10.

Tabla de Materie

a

VOLUMULUI LXXIII

(Anul XX, Numerele 1, 2 și 3).

I. Literatură

<i>Avercenco A.</i> —Un copil (Trad. din rusește de A. Frunză)	246
<i>Barnoschi V. D.</i> —Cărvunarii (Primitivul civilizat anarhic. Scene istorice).	226
<i>Botez Demostene.</i> —Univers	91
<i>Brătescu-Voinești.</i> —Moarte grabnică.	331
<i>Cehov A.</i> —Marfă vie (Traducere din rusește de A. Frunză).	378
<i>Ciocîlteu D.</i> —Sfîrșit.	404
<i>Ionescu Stejar.</i> —Colecție.	69
<i>Kirițescu Constantin.</i> —Domnul Rașcu.	5
<i>Sadoveanu Mihail.</i> —Demonul Tinereții.	20
<i>Stănoiu Damian.</i> —Slujnicele lui Ghedeon.	351
<i>Teodoreanu O. Al.</i> —Pur-Sîngele Căpitanului.	177
„ „ „ Cumplitul Trașcă Drăculescul.	406

II. Studii.—Articole.—Scrisori din țară și din străinătate

<i>Gherea D. Ioan.</i> —Cu prilejul „Timpului Regăsit“.	13
<i>I. G.</i> —Edițiile poeziilor lui Eminescu.	268, 412
<i>Lecca G. O.</i> —Omul (origina, vechimea, rasele).	335
<i>Protopopescu Dragoș.</i> —Figuri engleze: Gladstone, prietinul omului.	54
<i>Ralea D. Mihai.</i> —William James (După „Corespondență“).	363

II

<i>Ralea D. Mihai.</i> —Lucia Mantu.	352
<i>Roșca D. D.</i> —Cetind pe Faguet.	217
” ” ” Scrisoare din Paris (Cu ocazia centenarului lui Taine).	435
<i>Sorin Pavel.</i> —Scrisori din străinătate.	441
<i>Tolu Nicolae.</i> —Tolstoi în România.	105
<i>Weiss Aurel.</i> —Teatrul lui Jules Romains.	236
<i>Zane G.</i> —Probleme monetare din trecutul economiei noastre naționale.	93

III. Note pe marginea cărților.

<i>Botez Demostene.</i> —Domnul dela Murano.	347
<i>Teodoreanu Ionel.</i> —„Zilele Vieții“ de Demostene Botez.	259

IV. Cronici

<i>Bîrsănescu S. S., dr.</i> —Cronica școlară (Centenarul școlii primare din Moldova. Contribuții).	127
<i>Comarnescu Petru.</i> —Cronica artistică (Imagini întrețesute de viață și moarte).	293
<i>Ibrăileanu G.</i> —Cronica literară (Modă și originalitate).	115
<i>I. G.</i> —Cronica literară (Consumare și producere.—Muzica viitorului).	290
<i>Niculescu Mihai.</i> —Cronica economică (În jurul planului Dawes).	458
<i>Ralea D. Mihai.</i> —Cronica ideilor (Misiunea unei generații).	120
<i>Sevastos M.</i> Cronica teatrală: București.	301
<i>Suchianu I. D.</i> —Cronica ideilor (Considerațiuni asupra tinereții).	452

V. Miscellanea

<i>Nicanor F. & Co.</i> —Ioan Al. Brătescu-Voinești.—Thomas Hardy.—Isus Christos pe scenă.—Greutățile criticii estetice.—Redacțional.	136
<i>Nicanor F. & Co.</i> —Vicente Blasco Ibanez. — D. Ionel Teodoreanu și recenziții moderniști.—„Bilete de papagal“.—1789.—„Democrație“—Charlestonul la țară.	305
<i>Nicanor P. & Co.</i> —La comemorarea lui H. Ibsen.—Criza Universității.— Reforma învățămîntului secundar.—Rectificări	463

VI. Recenzii

<i>Anuarul Liceului „Principele Nicolae“</i> din Sighișoara. 1926-27. (A. O.).	481
<i>Barrès Maurice.</i> —Les maîtres (Octav Botez).	159
<i>Bărgăuanu G.</i> —Pământ și soare (M. Ralea).	156
<i>Cercetări istorice.</i> —Revistă de istorie românească. Director I. Minea. (A. Oțetea).	476
<i>Claparède Ed.</i> —Orientarea profesională, probleme și metode	470
<i>Dominic A.</i> —Clopote peste adâncuri (O. B.).	158
<i>Dostoievsky.</i> —La voix souterraine (Mircea Mancaș).	316
<i>Drăgan Nicolae.</i> —Toponimie și istorie (A. Oțetea).	480
<i>Ferrero Guglielmo.</i> —L'Unité du Monde (N. N. Matheescu).	166
<i>Freud Sigmund.</i> —Un souvenir d'enfance de Leonard da Vinci (Traian Gheorghiu).	481
<i>Halpen Louis.</i> —Les Barbares (A. Oțetea).	314
<i>Harris Frank.</i> —La vie et les confessions de Oscar Wilde (M. Ralea).	473
<i>Horovitz Filip.</i> —Influența elenismului asupra lumii traco-dacice și traco-daco-romane, până la retragerea legiunilor din Dacia (A. Oțetea)	477
<i>Ionescu Stejar.</i> —Domnul dela Murano (M. Ralea).	312
<i>Iorga N.</i> —Istoria artei medievale și moderne în legătură cu dezvoltarea societății (Petru Comarnescu).	161
<i>Knura b 1925.</i> Anuarul Casei Centrale a Cărții din Republica Socialistă Federativă a Sovietelor rusești (V. Harea).	473
<i>Marholz W.</i> —Wirtschaft und Christentum (Laurențiu I. Preutescu).	317
<i>Minea I.</i> —„Reforma“ lui Const. Mavrocordat (A. Oțetea).	478
<i>Montherlant H. de.</i> —Aux fontaines du désir (M. Ralea).	313
<i>Politis Nicolas.</i> —Les nouvelles tendances du Droit international (Laurențiu I. Preutescu).	163
<i>Popescu I. I., dr.</i> —Doctrina lui Freud (Traian Gheorghiu)	483
<i>Thibaudet Albert.</i> —La république des professeurs (Octav Botez).	471
<i>Vlad C., dr.</i> —În domeniul inconștientului (M. R.).	161

VII. Revista Revistelor

<i>Arta și Arheologia</i>	485
<i>Benckendorff Paul, de.</i> —Ultimele zile ale Țarului la Tsarskoie-Sélo.	323
<i>Bernstein Henri.</i> —Ibsen (Revue de Paris).	485
<i>Bourget Faul.</i> —Centenarul lui Hippolyte Taine (Revue des Deux Mondes).	485
<i>Brousson Jacques Jean.</i> —France și Barrès (Les Nouvelles Littéraires)	487
<i>Cambon Jules.</i> —România și chestiunea agrară în Transilvania (Revue des Deux Mondes).	172
<i>Curtius R. E.</i> —Înțelegerea franco-germană (Zur Psychologie der Deutsch-franz. Verständigung).	487
<i>Dauray D. Henry.</i> —Thomas Hardy (Mercure de France).	324
<i>Jouvenel Henri de.</i> —Debuturile lui Mirabeau în lume (Revue de Paris).	170
<i>Kayser Rudolf.</i> —Stendhal și prezentul (Die neue Rundschau).	172
<i>Mișcarea umanitară.</i>	170
<i>Nolhac Pierre, de.</i> —Un martor al secolului al XVIII-lea: Abatele de Véri (La Revue de France).	825
<i>Pleiada</i>	169
<i>Revista de Filosofie</i>	170
<i>Riboni Denise.</i> —Hermann Hesse și ideea de unitate (Revue de Genève).	322
<i>Recouly Raymond.</i> —Despre oportunitatea Societății Națiunilor la Viena (La Revue de France)	486
<i>Samadasaryja L.</i> —Controlul Viselor (The Occult Review).	171
<i>Scrisul Românesc</i>	169
<i>Thibaudet Albert.</i> —Mallarmé în Anglia și în Germania (Nouvelle Revue Française).	171
<i>Thibaudet Albert.</i> —Despre poezie (La Nouvelle Revue Française).	324
<i>Thiebaut Marcel.</i> —Vicente Blasco Ibanez (Revue de Paris).	322
VIII. Mișcarea intelectuală în străinătate.	174, 326, 489
IX. Bibliografie	329, 491